

DIREKTIIVISYYDEN RAJOJA

SUOMEN KIELEN VAIHTOKAUPPASYNTAKSIA

YRJÖ LAURANTO

Suomen kieli
Suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten
kielten ja kirjallisuuksien laitos
Humanistinen tiedekunta
Helsingin yliopisto

DIREKTIIVISYYDEN RAJOJA
Suomen kielen vaihtokauppasyntaksia

Yrjö Lauranto

VÄITÖSKIRJA

Esitetään Helsingin yliopiston
humanistisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi
Metsätalon salissa 1 (Unioninkatu 40, 1. krs)
perjantaina 12. kesäkuuta 2015 klo 10.

Helsinki 2015

ISBN 978-951-51-1179-1 (nid.)
ISBN 978-951-51-1180-7 (PDF)

Unigrafia
Helsinki 2015

SISÄLLYS

ABSTRACT IV

OSAJULKAISUT V

ESIPUHE VI

YHTEENVETO-OSA

Yhteenveto-osan kuviot ja asetelma 1

1. JOHDANTO 2
 - 1.1 Kiinnostuksen kohteena direktiivisyys ja sen rajaaminen 2
 - 1.2 Yhteenveto-osan rakenne 5
 - 1.3 Tutkimuksen koherenssi 6
 - 1.4 Aineisto 7
 2. SYSTEEMIS-FUNKTIONAALINEN KIELIOPPI 12
 - 2.1 Systeemis-funktionaalinen kielioppi funktionaalisuuden kentässä 12
 - 2.2 Merkityksenteko, merkityksen moninaisuus ja lausetyypit 15
 - 2.3 Kielioppikuvaukseen rakennettu dynaamisuus 18
 3. KIELIOPILLISTUMINEN JA KIELIOPILLINEN METAFORA 20
 - 3.1 Neljä näkökulmaa kieliopillistumiseen 20
 - 3.2 Kieliopillinen metafora 27
 4. MORFOLOGIA, SYNTAKSI JA PARADIGMA 30
 - 4.1 Morfologisen imperatiivin näennäisparadigma 30
 - 4.2 Imperatiivimuotojen esihistoriaa 33
 5. IMPERATIIVILAUSEEN SUBJEKTIKYSYMYS 37
 - 5.1 Subjekti systeemis-funktionaalisesta näkökulmasta 37
 - 5.2 Imperatiivilauseen subjekti ja sen ilmaiseminen 39
 - 5.3 Inklusiivinen imperatiivilause 43
 6. VAIHTOKAUPPALAUSETYYPPIEN JÄRJESTELMÄ JA DIREKTIIVISYYS 47
 - 6.1 Vaihtokauppalauseyyppien limittyminen 47
 - 6.2 Toiminta, direktiivisyys ja kuvaus 49
 7. LOPUKSI: TULOISTA SOVELLUKSIIN JA JATKOTUTKIMUKSEEN 53
 - 7.1 Keskeiset tutkimustulokset 53
 - 7.2 Tutkimuksen sovellusta ja jatkotutkimuksen ituja 58
- Aineistolähteet 62
Kirjallisuuslähteet 62
Litterointimerkit 70

JULKAISU I: Suomen kielen imperatiivi – yksi paradigma, kaksi systeemiä.

JULKAISU II: Imperatiivi, KÄSKY, direktiivi. Arkikeskustelun vaihtokauppakieliooppia.

JULKAISU III: Optatiivirakenne ja direktiiviksi kieliopillistuminen.

ABSTRACT

Yrjö Lauranto

Defining directivity: On interactional syntax in Finnish

This study examines directivity and imperative clauses (henceforth i-clauses) in Finnish. It consists of 3 publications (P₁, P₂ and P₃). While the theoretical basis of the study is systemic-functional linguistics, use is also made of other approaches.

P₁ concentrates on the *description* of the imperative, and, thus, the data consist mainly of intuited examples. Firstly, the Finnish imperative can be regarded as a paradigm consisting of the personal forms of the present. This is reflected in traditional descriptions of the Finnish verb, which treat the imperative as one of the moods. This is referred to as the 'synchronic-morphological' perspective. Secondly, the imperative can be examined from the perspective of interaction and interactional constructions. This is called the 'diachronic-interactive' perspective.

P₂ investigates the canonical i-clause in everyday conversations between friends and family members. The data consist of approx. 140 conversations or excerpts of conversation. 70 % of the data are telephone conversations. One of the characteristics of the i-clause is that it is employed as a response to what has been said before or as a response to the non-linguistic action that is going on during the conversation. Approx. 63 % of the i-clauses in the data (n = 243) can be considered strongly responsive. Another significant finding is that only 10 % of the i-clauses of the data are interpreted by the participants in the conversations as *commands*.

P₂ suggests two ways of defining the notion of a directive. From a wider perspective, directives include not only exhortations to action but also offers and permissions. From a narrow perspective, offers and permissions are excluded because they are used to provide addressees with commodities or to enable them to act in the way they themselves wish.

P₃ discusses two clause constructions that begin with a finite verb conjugated in the 2nd person of the conditional mood but which do not allow a pronoun functioning as the subject. The data consist of everyday interaction and electronically mediated conversations from the Internet. One of the constructions is clearly an optative structure, whereas the other tends to be used as a persuasive expression. It can thus be seen as a grammaticalization of directivity.

The study sheds light on the Finnish i-clause and its use, but also on directivity in general. The results are also of relevance to the teaching of Finnish as a second language.

Key words: interactional syntax, interpersonal, imperative clause, morphological imperative, everyday conversations, directives, directivity, grammatical metaphor, optative, persuasion, grammaticalization, systemic-functional linguistics

OSAJULKAISUT

I (artikkeli)

LAURANTO, YRJÖ 2013. Suomen kielen imperatiivi – yksi paradigma, kaksi systeemiä. – *Virittäjä* 117 s. 157–201.

II (pienoismonografia)

LAURANTO, YRJÖ 2014. *Imperatiivi, KÄSKY, direktiivi. Arkikeskustelun vaihtokaupakielioppia*. Suomi 205. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

III (artikkeli)

LAURANTO, YRJÖ 2012. Optatiivirakenne ja direktiiviksi kieliopillistuminen. – *Puhe ja kieli* 32 (4) s. 183–216.

ESIPUHE

Parisenkymmentä vuotta sitten minua alkoi väitöskirjan aiheena kiinnostaa se, miten suomea toisena ja vieraana kielenä puhuvat kehottavat keskustelukumppaneitaan toimimaan ja olemaan toimimatta. Tajusin toimintaankehottamisilmausten tärkeyden S2-kontekstissa, kun kävin **Susanna Shoren** systeemis-funktionaalisen kieliopin johdatuskurssia ja kokeilin samoihin aikoihin *Elämän suolaa* -oppikirjan ensi versioita Helsingin suomenkielisen työväenopiston opetusryhmässäni. Viehätys imperatiivilauseetta ja muita direktiivejä kohtaan oli jo tuolloin todellinen, mutta minulla ei ollut juurikaan tutkimukseen perustuvaa tietoa direktiivien käytöstä arki-keskustelussa. Aika kului, mutta en oikein päässyt S2-direktiivisyystutkimuksessani vauhtiin. Onneksi (ja vähän myös epäonneksi) lopulta tajusin, etten voi tutkia S2-puhujien direktiivi-ilmauksia, ellen ensin selvitä itselleni äidinkielisten, toisin sanoen S1-puhujien, direktiivien käyttöä. Sillä tiellä olen edelleen. 2010-luvun lopussa tai ensi vuosikymmenellä saatan vihdoinkin päästä käsiksi S2-puhujien direktiivien käyttöön.

Olen ihmettelijä ja haaveksija, mutta ihmettelijänä en ole luultavasti koskaan ollut hiljainen, pikemminkin kiivas, provosoiva ja helposti provosoituva. Kulkuani ovat seuranneet 90-luvulta lähtien väitöskirjani ohjaajat **Jyrki Kalliokoski** ja Susanna Shore, Jyrki jo pro gradu -tutkielmani ja lisensiaatintyöni ohjaajana ja Susanna ystävänä ja opettajana, joka on jaksanut keskustella systeemisyydestä ja funktionaalisuudesta, vaikka ei luultavasti ole aina ollut varma siitä, mitä oikein ajan takaa. Ihmettelen, miten Jyrki ja Susanna ovat malttaneet ohjata, ehdottaa, korjata ja kuunnella (lähes) hermostumatta ja (aina) kannustaen. Olen oppinut heiltä kummaltakin paljon – enkä vain kielestä ja kielitieteestä. Toivon, että opin joskus aidosti kuuntelemaan muita yhtä hyvin kuin he. Suurkiitos asiantuntijuudesta ja inhimillisyydestä!

Vaikka suuri osa tästä tutkimuksesta on kirjoitettu 2000-luvulla, paikka paikoin se sisältää tekstiä – ehkä kuitenkin etupäässä ajatuksia – kauempaa menneisyydestä. Syyskuussa 1997 aloitin tutkimusassistenttina Jyrki Kalliokosken johtamassa, Suomen Akatemian rahoittamassa projektissa *Pragmatiikka, tulkinta ja konteksti äidinkielisten ja ei-äidinkielisten keskustelussa* ja jatkoin tutkijakoulutettavana kielentutkimuksen tutkijakoulussa *Langnetissa* heinäkuuhun 2000. Olen kiitollinen kummastakin mahdollisuudesta. Vaikka panostus väitöstutkimukseeni ei silloin tuottanutkaan odotettua tulosta, 90-luvun loppu avarsi omia näkökulmiani huomattavasti. Sain paremman kosketuksen keskusteluanalyysiin, konstruktiokielioppiin ja vuorovaikutuslingvistiikkaan – ja tutustuin lähemmin myös systeemis-funktionaaliseen kielitieteeseen. Tien näyttäjinä toimivat Jyrki Kalliokosken ja Susanna Shoren lisäksi muiden muassa tutkijakoulun silloinen johtaja, professori **Jan-Ola Östman** ja professori **Marja-Liisa Helasvuo**, joka toimi tuolloin Langnetin koordinaattorina.

Marja-Liisa Helasvuo oli myös ensimmäinen ”ulkopuolinen”, joka luki direktiivisyyteen liittyvää tekstiäni – 1990-luvulla. Hänellä on ihailtava kyky esittää painavaa, eriteltyä ja perusteltua kritiikkiä kauniisti ja kannustavasti. Marja-Liisa Helasvuon lisäksi väitöskirjani esitarkastajana

toimi professori **Renate Pajusalu**. Sain kummaltakin selkeää palautetta ja lukuisia korjausehdotuksia, joista oli minulle suuri apu, kun viimeistelin yhteenveto-osuutta. Tuhannet kiitokset molemmille!

Olen käynyt keskustelua direktiivisyydestä eri yhteyksissä: äidinkielen ja S2-opettajien koulutustilaisuuksissa, ulkomaisissa yliopistoissa, joissa olen ollut vieraana, ja kotimaisissa ja ulkomaisissa konferensseissa. Nämä keskustelut ovat olleet minulle hyvin tärkeitä. Paljon olen keskustellut myös työpaikoillani Budapestin, Helsingin ja Tampereen yliopistoissa niin kollegoitteni kuin opiskelijoidenikin kanssa – enkä suinkaan vain direktiiveistä vaan kielitieteen olemuksesta, vuorovaikutuksesta, syntaksista, kielenoppimisesta, kieliopillistumisesta, kielihistoriasta, niin kielen tutkimuksen kuin sen opetuksenkin funktionaalisuudesta, eri asioiden autenttisuudesta, empiriasta, tuskasta, uskosta ja onnesta. Seuranani, tukenani ja avartavien keskustelujen osallistujina ja avaajina ovat olleet – kuka missäkin vaiheessa ja missäkin roolissa, kuka lyhyesti, kuka pitempään – **Eija Aalto, Maija Belliard, Marja Etelämäki, Danilo Gheno, Markku Haakana, Eila Hämäläinen, Tapani Kelomäki, Kata Kubinyi, Kaija Kuri, Auli Kulkki-Nieminen, Salla Kurhila, Sirkku Latomaa, Tapani Lehtinen, Maisa Martin, Liisa Mustanoja, Anne Mäntynen, Simo Määttä, Urho Määttä, Tommi Nieminen, Michael O’Dell, Liisa Raevara, Marja Seilonen, Valéria Simon, Marja-Leena Sorjonen ja Laura Visapää**. Koskaan eivät ole kieltäytyneet (kielitiede)keskustelusta myöskään **Heikki, Johanna, Javi** eivätkä **Allu ja Pekka**. Nykyinen lähityöyhteisöni *Suomen kielen ja kulttuurin oppiaine* on antanut minulle voimaa, ja olen iloinen, että saan tehdä työtä upeiden kollegoiden kanssa. Olen kiitollinen myös siitä, että olen saanut osallistua eri muodoissa *Intersubjektivisuus vuorovaikutuksessa* -huippuyksikön toimintaan, muun muassa Imperatiivi-ryhmän tapaamisiin. Olenpa ollut työssä tai kotona, minua ovat ympäröineet hyvät kuuntelijat ja hyvät vastaanvättäjät, loistavat keskustelijat. Tunnen olevani etuoikeutettu.

Kimmokkeen tutkimukseeni olen saanut S2-opetuksesta. Sieltä olen matkan varrella saanut myös uutta pontta, kun innostukseni on ehtynyt. Inspiraatiota ovat antaneet minulle myös espanjan kieli ja espanjankielinen maailma. Kun suomi ja direktiivisyys ovat alkaneet ahdistaa liikaa, olen saattanut ottaa käteeni espanjan kieliopin ja rauhoitella mieltäni sen parissa. Jos olisin saanut aiemmin käsiini Rafael Canon toimittaman mammuttiteoksen *La historia de la lengua española* ja lukenut siinä olevan artikkelin juutalaisespanjasta, olisin ehkä saanut tämän kirjan nopeammin valmiiksi, ehkä en. Coloma Llealin artikkeli¹ – ja itse asiassa koko kirja – loppuu näin:

Mozotros pensamos que es menester de caminar, i no de avlar anyos i anyos demandando cada punto: "¿Cómo se puede, cómo se deve caminar?" ¡Caminemos!

‘Meidän mielestämme on tarpeen olla liikkeessä, ei puhua päiviä pääksytysten ja kyseenalaistaa joka askelta: “Miten sitä oikein kävellään, miten pitäisi kävellä?” Käydään eteenpäin!’

Budapestissä 7.5.2015

Yrjö Lauranto

¹ Lleal, Coloma 2004: El judeoespañol. Teoksessa Rafael Cano (toim.), *La historia de la lengua española* s. 1139–1157. Barcelona: Ariel.

YHTEENVETO-OSAN KUVIOT JA ASETELMA

Luku 1.1

Kuvio 1. Tutkimuksen kulku ja osatutkimusten väliset kytkökset. 7

Luku 2.2

Kuvio 2. Suomen kielen lausetyyppejä. 17

Luku 6.1

Kuvio 3. Vaihtokauppalausetyyppien kolmijako. 47

Kuvio 4. Vaihtokauppalausetyyppien limittyminen. 48

Luku 6.2

Asetelma. Vaihtokauppalausetyypit ja niiden perusmerkitykset. 51

Luku 7.2

Kuvio 5. Pedagoginen kielioppi deskriptiivis-preskriptiivisenä kielioppina. 58

1 JOHDANTO

1.1 KIINNOSTUKSEN KOHTEENA DIREKTIIVISYYS JA SEN RAJAAMINEN

Kun lapsi on oppinut hallitsemaan jollain tavoin omaa ruumistaan, hän huomaa pian pystyvänsä vaikuttamaan ruumiinliikkeillään ruumiinsa ulkopuolisiin esineihin: esimerkiksi kulkusesta kuuluu ääni, kun hän koskettaa sitä. Varhaisvaiheessa lapsi tajuaa myös sen, että omalla ruumiillaan ja fyysisillä teoillaan hän saa yhteyden muihin ihmisiin: liikkein, elein, ilmein ja äännähdyksin hän saa ympärillään olevat ihmiset kohdistamaan huomionsa häneen itseensä. Siinä vaiheessa, kun lapsi oppii, että tekemällä jotakin hän saa muut ihmiset tekemään jotakin hänen puolestaan, hän on oppinut toimintaan kehottamisen alkeet. Toimintaan kehottamista kutsun tutkimuksessani **direktiivisyydeksi**. (Ks. näistä asioista tarkemmin lukua 3.1.)

Aikuiskielen ja -vuorovaikutuksen direktiivisyys juontaa juurensa varhaislapsuudesta. Aikuisten elämään liittyvä direktiivisyys poikkeaa kuitenkin merkittävillä tavoilla edellä kuvaamistani varhaislapsuuden ”direktiivisyyden alkeista”. Ensinnäkin aikuisten vuorovaikutukseen kuuluu yhtenä tärkeänä osana kieli. Kieli on syntynyt vuorovaikutuksessa ja vuorovaikutuksesta. Siihen ovat kiteytyneet vähitellen ne toiminnot, jotka ovat vuorovaikutuksessa erityisen tärkeitä. Näistä toiminnoista yksi on juuri direktiivisyys, toimintaan kehottaminen. Se on saanut tärkeytensä vuoksi jalansijan syntaksissa: se toiminnallinen vuorovaikutusmerkitys, että minä puhujana haluan sinun vastaanottajana tekevän tai olevan tekemättä jotakin, on kieliopillistunut imperatiivilauseeksi (*tuu tänne, älä mee sinne*).

Vaikka direktiivisyyden siemenen voi nähdä itävän jo varhaislapsuudessa, aikuiskielen direktiivisyys saa lopullisen merkityksensä myös suhteessa muihin tärkeisiin toimintoihin. Sen lisäksi, että aikuiset kehottavat toisiaan toimintaan, he tarjoavat toisilleen omaa toimintaansa ja hyödykkeitä, antavat toisilleen tietoa ja myös pyytävät sitä toisiltaan. Nämäkin toiminnot ilmaistaan kielen ja kieliopin avulla, ja tätä kieliopin osaluuetta kutsun **vaihtokauppakieliopiksi**. Se koostuu interpersoonaisen (’ihmisten välisen’) vaihtokauppalausetyyppien järjestelmästä, imperatiivilauseen lisäksi deklaratiivi-(*sä oot ihana*) ja interrogatiivilauseista (*oonks mäkin ihana?*).² (Ks. vaihtokauppalauseista tarkemmin lukuja 2.2, 2.3 ja 6.)

² Kun lausetta tarkastellaan interpersoonaisen merkityksen näkökulmasta, Hallidayn (2004: 59) mukaan “[a] clause has meaning as an *exchange*, a *transaction* between speaker and listener” (kursivointi on minun). Tähän ajatukseen ja sen kielelliseen ilmaisuun perustuvat käyttämäni

Aikuisten maailma on erilainen kuin varhaislapsuuttaan elävien lasten. Aikuismaailmaan kuuluvan direktiivisyyden päämäärä ei ole vain omien, välittömien tarpeiden tyydyttäminen, vaan se on levinnyt moniaalle toisistaan hiukan eroaviin toimintoihin. Direktiivisyyden syntaktisesti yksinkertaisinta toteumaa, imperatiivilauseetta, käytetäänkin arkipäivän keskustelussa monessa eri tehtävässä. Imperatiivilauseetta käytetään toisinaan autoritaarisena käskynä (*nouse Jaakko nyt heti ylös*), mutta sitä käytetään – tietyin ehdoin – myös esimerkiksi silloin, kun pyydetään keskustelukumppanilta jotakin (*paa hei samalla se toinenkin ikkuna kiinni*) tai vedotaan keskustelukumppaniin niin, ettei hän tekisi jotain (*älä hei kerro tätä vielä muille*). Yhtä kaikki, imperatiivilauseetta käytetään usein silloin, kun kehoitetaan keskustelukumppania toimimaan tai olemaan toimimatta jollakin tavoin.

Tutkimukseni käsittelee muun muassa sitä, mitä erilaista direktiivistä käyttöä imperatiivilauseilla on arkipäivän keskustelussa. Kaikkia imperatiivilauseita ei kuitenkaan käytetä yhtä selvästi direktiivisinä toimintakehotteina. Esimerkiksi kysymyksen *voiks mä ottaa tän?* vastauslause *ota vaan* toimii pikemminkin luvanantona, toiminnan mahdollistajana, kuin toimintakehotteena. Toimintakehotteeksi on voinut vakiintua myös jokin muu rakenne kuin imperatiivilause: suostutteluun voidaan käyttää tietyissä tilanteissa *lähtisit nyt* -tyyppistä rakennetta, joka ei sisällä imperatiivimuotoista verbiä (vaan konditionaalimuotoisen) ja jonka pakollinen rakenne-elementti on *nyt*-partikkeli. Myös nämä asiat ovat tutkimukseni ytimessä.

Direktiivisyys on tutkimuksessani eräänlainen kattomerkitys, ikään kuin sateenvarjo, joka yhdistää lukemattomia spesifisempiä merkityksiä, kuten juuri yllä mainitut pyynnön, käskyn, suostuttelun ja vetoituksen toiminnattomuuteen. Sellaisia lausumia, joilla puhuja kehottaa puhuteltua toimintaan, kutsun **direktiiveiksi**. Näiden **lausumadirektiivien** muotohahmo vaihtelee lausemuodoista (*annatko mulle ton paketin*, *anna mulle toi paketti*, *viittitsä antaa mulle ton paketin*, *annat mulle ton paketin*, *sä annat mulle ton paketin* jne.) sellaisiin ilmauksiin, joilla ei ole sisäistä syntaksia ollenkaan (*top*, *hei Heikki*, *paikka*).

Toisinaan tilanne on se, että vaikka teksti itsessään on selvästi vastaanottajaa ohjailleva, direktiivinen, siitä ei voi hevin nostaa esiin varsinaisia direktiivi-ilmauksia, lausumadirektiivejä. Tällaisia ovat muun muassa monet mainostekstit, joiden päämäärä on saada kuluttaja ostamaan mainostettava tuote (ks. tarkemmin Lauranto 2013: 171–172). Direktiivisyys on edellä kuvaamassani mainosgenretapauksessa tekstilajilähtöistä eikä yhden lausuman merkitys. Direktiivisyys voidaan näin ollen ymmärtää kahdella tapaa: yleisenä toimintamerkityksenä, niin kuin juuri mainosgenreissä, ja lausumadirektiivien taustalla olevana merkityksenä. Lausumadirektiivien taustalla olevasta direktiivisestä merkityksestä käytän myös termiä *velvoitustahto*.

suomenkieliset termit, joissa esiintyy sana *vaihtokauppa*: *vaihtokauppalause(tyyppi)*, *vaihtokauppasyntaksi*, *vaihtokauppakielioppi* jne.

Tutkimukseni *Direktiivisyyden rajoja – suomen kielen vaihtokauppsyntaksia* koostuu tämän yhteenveto-osan lisäksi kolmesta osatutkimuksesta, ja se käsittelee nimensä mukaisesti direktiivisyyteen liittyviä rajoja. Direktiivisyyden rajat riippuvat viime kädessä rajaajasta. Keskiöön nousevatkin direktiivisyyden eri kuvaukset. Kussakin osatutkimuksessa olen käsitellyt direktiivisyyden rajaamista vähintään yhdestä näkökulmasta.

Artikkelissa *Suomen kielen imperatiivi – yksi paradigma, kaksi systeemiä* rajaon direktiivisyyden kahdella tapaa. Ensinnäkin direktiivisyys voidaan nähdä tekstilajilähtöisenä merkityksenä, niin kuin edellä jo kuvasin, ja silloin direktiivisyys saattaa toteutua kokonaisena tekstinä – ilman että teksti sisältää yhtäkään lausumadirektiiviä. Olen kuitenkin kiinnostunut erityisesti siitä, että direktiivisyys toteutuu lausumana. Puheena olevassa artikkelissa kiinnostukseni kohteena on siis ensinnäkin syntaktinen direktiivisyys ja eritoten sen yksinkertaisin toteuma, imperatiivilause. Imperatiivilauseen olen määritellyt niin, että sen piiriin kuuluvat vain ne lauseet, jotka puhuja on suunnannut yhdelle tai useammalle puhutellulle (*mee säkin, menkää tekin*) taikka ryhmälle, johon hän itsekin kuuluu (*mennään/menkäämme mekin*). Kuvausrajauksen ulkopuolelle jäävät ne lauserakenteet, joissa on kolmansien persoonien tai passiivin imperatiivimuoto (*mies herätköön puolet öistä; huomattakoon myös, että –*). Tämän kuvauksen mukaan kolmannen persoonan tai passiivin imperatiivimuodot eivät ole imperatiivilauseen rakennusaineita.

Pienoismonografiassa *Imperatiivi, käsky, direktiivi – arkikeskustelun vaihtokauppakieliooppia* esitän kaksi tapaa rajata direktiivisyys: laajan ja suppean. Laajan näkemyksen mukaan direktiivisyys nähdään osana myös sellaisia ohjailulausumia kuin *ota vähän lisää kakkua* ja (*voiks mä ottaa tän? –*) *ota vaan*. Suppean direktiivisyysnäkömyksen mukaan mainitunlaiset lausumat jäävät direktiivisyyden ulkopuolelle, sillä niillä ei velvoiteta puhuteltua vaan tarjotaan hänelle jotakin tai suodaan hänelle mahdollisuus toimia jollakin tavoin.

Artikkelissa *Optatiivirakenne ja direktiiviksi kieliopillistuminen* käsittelem nuorehkoa *tulisit nyt* -direktiivirakennetta ja sitä muistuttavaa *nyt*-partikkelitonta rakennetta, jota edustaa *näkisit tän* -tyyppinen lause. Edellinen on kieliopillistunut tai ainakin paraikaa kieliopillistumassa direktiiviseksi, jälkimmäinen puolestaan ei, vaikka sekin voi saada direktiivisen tulkinnan tilanteisesti. Yksi raja jokaakin direktiivisyyden kahtia niin, että sen toiselle puolelle asettuu kieliopillistunut, vakiintuneen muotohahmon saanut direktiivisyys, toiselle puolelle taas tilanteinen. Nämä asiat nousevat esiin optatiivirakennetta käsittelevän artikkelin lisäksi vahvasti myös pienoismonografiassa.

Edellä mainitsemani rajanvedot ovat tutkimukseni ydintä. Direktiivisyyden rajat eivät kuitenkaan näy sellaisinaan kielenkäytössä, vaan ne ovat ihmisten, kielen kuvaajien vetämiä. Otankin tutkimuksellani kantaa myös kieliopin kirjoittamisen perinteeseen: siihen, miten kielioppia on kuvattu, ja siihen, minkälaisen kuvauksen mahdollistaa se taustateoria, jota itse käytän käsillä olevassa tutkimuksessa hyväkseni.

Käsillä olevassa yhteenveto-osassa selvennän ja tarkennan jo tekemiäni rajauksia. Vaikka olenkin nimenomaan suppean direktiivisyysnäkömyksen kannalla, esitän, että

sitä voidaan tarkentaa sen osalta, miten imperatiivilauseen käyttö kuvataan. Esittelen yhteenveto-osassa tärkeimmät tutkimustulokseni mutta kiinnitän erityishuomioni niihin osajulkaisuissa esittelemiini kohtiin, jotka vaativat mielestäni vielä lisävalaisua taikka joiden olen tutkimuksen kuluessa huomannut kaipaavan täsmennystä.

Varsinainen tutkimukseni koostuu tämän yhteenveto-osan lisäksi seuraavista osatutkimuksista, ja viittaa niihin vastedes seuraavin lyhentein:

PARADIGMA tai PARADIGMA 2013 = Suomen kielen imperatiivi – yksi paradigma, kaksi systeemiä. – *Virittäjä* 117.

VAIHTOKAUPPA tai VAIHTOKAUPPA 2014 = *Imperatiivi, KÄSKY, direktiivi. Arkikeskustelun vaihtokauppakielioppia*. Suomi 205. SKS.

OPTATIIVI tai OPTATIIVI 2012 = Optatiivirakenne ja direktiiviksi kieliopillistuminen. – *Puhe ja kieli* 32 (4).

1.2 YHTEENVETO-OSAN RAKENNE

Jäljempänä tässä johdantoluvussa kerron ensin lyhyesti, miten tutkimukseni koherenssi syntyy (alaluku 1.3). Sen jälkeen alaluvussa 1.4 selvitän, millaista aineistoa olen tutkimuksessani käyttänyt ja miten sitä lähestyn.

Luvussa 2 käsittelen systeemis-funktionaalista teoriaa (vastedes SF-teoria), sillä olen ottanut siitä paljon vaikutteita, enemmän kuin mistään muusta teoriasta. Liitän ensinnäkin käyttämäni teorian siihen funktionaalisuuden kenttään, joka suomen kielen tutkimuksen (ja yleisemminkin suomalaisen kielentutkimuksen) ympärille on vuosien saatossa muotoutunut. Toiseksi kiinnitän huomioni myös siihen, miten SF-teoriassa lähestytään kielellistä merkitystä, ja erityisesti siihen, miten merkitys toteutuu lausetyypeinä. Luvun lopettaa se, miten teoriassa otetaan kantaa kieliopin dynaamisuuteen. Tämä aihepiiri jatkuu itse asiassa seuraavassa luvussa.

Jokaisessa osatutkimuksessa olen kajoanut jollain tapaa kieliopillistumiseen. Olen myös viitannut kieliopillistumisen ja kieliopillisen metaforan suhteeseen pienoismonografiassa (VAIHTOKAUPPA 2014). Kieliopillistuminen on käsitteenä hyödyllinen, mutta siihen liittyy myös ongelmia. Kieliopillistumiseen ilmiönä sekä kieliopillistumisen ja kieliopillisen metaforan suhteeseen keskityn luvussa 3. Kieliopillistumisen käsittelyä jatkaa kuitenkin myös seuraava luku, tosin hieman eri näkökulmasta.

Luvussa 4 kiinnitän huomioni morfologian ja syntaksin suhteeseen nimenomaan tutkimukseni kohderakenteiden näkökulmasta. Käsitteiseni mukaan imperatiivin perinteinen kuvaus perustuu eräänlaiseen näennäisparadigmaan. Luvun 4 tarkastelun keskiössä on ensinnäkin se, miten morfologinen imperatiivi, syntaktinen imperatiivi ja imperatiivimodus suhteutuvat toisiinsa. Käsitteiseni tässä luvussa imperatiivivia myös kielihistoriallisen tutkimuksen näkökulmasta ja otan samalla lyhyesti kantaa morfologisen ja syntaktisen imperatiivin kielihistorialliseen yhteyteen.

Olen tutkimukseni eri osajulkaisuissa useissa kohdin nostanut esiin, että imperatiivilauseessa on subjekti mutta sitä ei useimmiten ilmaista omana lausekkeenaan. Olen viitannut siihen subjekttilausekkeettomuutena ja olen puhunut myös subjektin implisiittisyydestä. Subjekttilauseke saattaa kuitenkin olla läsnä, nimittäin tietyissä kontrastitapauksissa. Tilanne on sama myös inklusiivisten imperatiivilauseiden yhteydessä (*mennään jo*). Subjektikysymys on päätopiikkina luvussa 5.

Luvussa 6 luon yleiskuvan interpersoonaisista lausetyypeistä, imperatiivi-, deklaraatiivi- ja interrogatiivilauseesta, ja käsittelen niihin liittyvää ideaalistusta. Käyn luvussa 6 lyhyesti läpi myös eri direktiivisyyšnäkemykset ja esitän lopuksi oman näkemykseni direktiivisyydestä. Viimein luvussa 7 kokoan väitöskirjatutkimukseni tärkeimmät tulokset yhteen. Samassa luvussa nostan esiin myös niitä kohtia, jotka ovat mielestäni jatkotutkimuksen arvoisia.

1.3 TUTKIMUKSEN KOHERENSSI

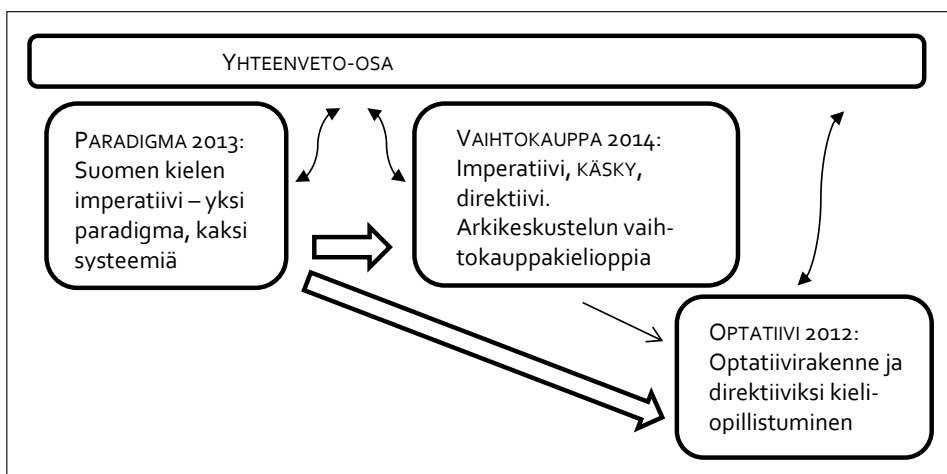
Väitöskirjani koherenssi rakentuu seuraavasti. **PARADIGMA-artikkelissa** kyseenalaistan imperatiivin perinteisen yhtenäiskuvauksen ja esitän vaihtoehtoisen kuvausmallin. Osoitan, että vuorovaikutuksesta alkunsa saanut lausekonstruktio, kanoninen, toispersoonainen imperatiivilause, on alkanut versona uuteen suuntaan ja suomeen on syntynyt kaksi imperatiivisysteemiä. Toinen liittyy interpersoonaisien lausetyyppien järjestelmään, toinen taas morfologisten modusten järjestelmään. Vertaan suomen tilannetta unkarin imperatiivin edelleenkehitykseen. Keskeisessä asemassa ovat tässä artikkelissa myös direktiivisyyden käsite ja se, miten direktiivisyys on kiteytynyt suomen kielen syntaksiin lausumadirektiiveiksi.

VAIHTOKAUPPA-julkaisussa kiinnitän erityishuomioni kanonisen imperatiivilauseen käyttöön perustavanlaatuisissa kielenkäyttötilanteissa, ystävien, tuttujen ja läheisten välisissä arkikeskusteluissa. Nostan esiin myös muita direktiivisyyden toteumia. Tarkoitukseni ei ole kuitenkaan syventyä muiden direktiivi-ilmausten käyttöön taikka yleisyyteen, vaan ne ovat mukana lähinnä siitä syystä, että kuvailen teoksessa kielipillisen metaforan käsitettä ja perustelen sen hyödyllisyyttä kielenkuvauksessa.

Imperatiivilauseen käytön tarkastelussa nousee vahvasti esiin se, että imperatiivilauseetta käytetään arkikeskustelussa useimmiten ”reaktiivisesti”, toisin sanoen niin, että sen käyttö kytkeytyy vahvasti edellä sanottuun tai paraikaa käynnissä olevaan toimintaan. Kummassakin tapauksessa keskeisessä roolissa on nimenomaan se, jolle imperatiivilause on suunnattu. Omalla toiminnallaan tai puheellaan puhuteltu on ikään kuin antanut oikeutuksen imperatiivilauseen käyttöön. Kaikkea imperatiivilauseen käyttöä ei ole tarvis nähdä direktiivisenä. Erotankin toisistaan kaksi direktiivisyyšnäkemyistä, laajan ja suppean.

Direktiivisyys voi maailman kielissä kiteytyä myös useammaksi kuin yhdeksi rakenteeksi. Näin on käynyt tai ainakin on käymässä muiden muassa suomessa. **OPTATIIVI-artikkelissa** tarkastelen *tulisit nyt* -konstruktion muuttumista direktiiviseksi rakenteeksi ja tämän konstruktion yhteyttä niin kutsuttuun optatiivirakenteeseen. Tarkastelen artikkelissa toisaalta kummankin rakenteen tyypillistä käyttöä ja toisaalta niitä hämärälle rajalle asettuvia rakenteita, joissa voidaan nähdä niin optatiivi- kuin *tulisit nyt* -rakenteenkin piirteitä.

Osatutkimukset suhteutuvat toisiinsa niin, että perustan muodostaa PARADIGMA-artikkeli. VAIHTOKAUPPA-julkaisussa piiryy kuva PARADIGMA-artikkelissa esitellyn interpersonaisen vaihtokauppalausetyypin, imperatiivilauseen, käytöstä perustavanlaatuisissa kielenkäyttötilanteissa. Sen keskiössä on niin ikään kieliopillistumisen ja kieliopillisen metaforan, ”toissijaisen” käytön, suhde. OPTATIIVI-artikkeli keskittyy PARADIGMA-artikkelissa ja VAIHTOKAUPPA-julkaisussa määritellyn direktiivisyyden kiteytymiseen direktiiviseksi *tulisit nyt* -konstruktioksi *nyt*-partikkelittoman optatiivirakenteen pohjalta (ks. kuviota 1).

Kuvio 1. Tutkimuksen kulku ja osatutkimusten väliset kytkökset.

Tarkastelen tutkimuksessani siis sekä kielenkäyttöä että sitä järjestelmää, joka käytön mahdollistaa.

1.4 AINEISTO

Tutkimukseni on luonteeltaan kvalitatiivinen, mutta käytän kvantifiointia hyväkseni silloin, kun se on mahdollista, ja silloin, kun sen avulla on mahdollista saada ilmiöstä pa-

rempi kuva. Varsinainen kielen ja kielenkäytön analyysi ei ole kuitenkaan pelkkää lukumäärien vertailua vaan esimerkkien kvalitatiivista tarkastelua. Seuraavaksi tarkastelen väitöskirjani tutkimuksellista otetta tai lähestymistapaa käyttämäni aineiston näkökulmasta.

Käytän eri osatutkimuksissa erityyppistä aineistoa, sillä aineiston koostumus riippuu siitä, mitä halutaan saada selville (Huomo 2007: 174–175; Ojutkangas 2008: 278–280; Itkonen & Pajunen 2010: 50–73; ks. myös Jantunen 2009, joka käy keskustelua Ojutkan kanssa). Osatutkimusten aineistotyyppit ovat seuraavat:

- (1) Autenttinen
 - a. arkikeskustelua sisältävä satunnaisotanta-aineisto (erityisesti VAIHTOKAUPPA 2014),
 - b. verkkokeskustelua ja tekstiviestejä sisältävä, havaintoyksikköhakuinen aineisto (erityisesti OPTATIIVI 2012) ja
 - c. kielenkäyttötilanteissa muistiin merkitsemäni, havaintoyksikköhakuinen aineisto (kaikki julkaisut),
- (2) Intuitioon perustuva
 - a. itse keksimäni ja muiden tutkijoiden keksimä aineisto (kaikki julkaisut, erityisesti kuitenkin PARADIGMA 2013) ja
 - b. dialogintäyttötehtävän avulla tuotettu aineisto (VAIHTOKAUPPA 2014).

Edellä luettelemani aineistotyyppit on jaettu kahtia: tyyppit 1a–1c edustavat aineistoa, joka on kerätty todellisista kielenkäyttötilanteista, se on toisin sanoen autenttista. Tyyppit 2a ja 2b edustavat puolestaan sellaista aineistoa, joka on tuotettu tätä tutkimusta – tai ylipäätään mitä tahansa tutkimusta – varten.

Käyttämäni aineiston keruussa on noudatettu niitä yleisiä eettisiä ohjeita, jotka aineistonkeruuseen liittyvät. Helsingin yliopiston Keskusteluntutkimuksen arkistoon kootuihin keskusteluihin osallistuvilta on saatu lupa siihen, että heidän kielenkäyttöään voidaan käyttää tutkimustarkoituksiin. Jos arkistossa on sellaista aineistoa, jonka julkaisua on rajoitettu, rajoitus on merkitty aineistonkuvaukseen. Tällaista aineistoa en ole ottanut mukaan tutkimukseeni. Osallistujille on kerrottu jo ennen keruun alkua, että heidän toimintaansa kuvataan tai nauhoitetaan.

Toisaalta juuri se, että tallennettaviin keskusteluihin osallistuville kerrotaan etukäteen, että tilanne tallennetaan, saattaa vaikuttaa keskustelun laatuun, esimerkiksi puheenaiheen valintoihin ja siihen tapaan, jolla keskustelijat suuntautuvat toisiinsa keskustelun aikana. Koskaan ei voida tietää varmasti myöskään sitä, kuinka paljon tietoisuus keruusta vaikuttaa siihen, miten voimakkaasti osallistujat ottavat kantaa ja ilmaisevat mielipiteitään. Onkin mahdollista – ja jopa todennäköistä –, että esimerkiksi käskymerkityksiset imperatiivilauseet ja toimintarajoitelausumat ovat yleisempiä niissä tilanteissa, joita ei ole dokumentoitu – ja joita on käytännön syistä hyvin vaikea dokumentoida nauhoittamalla tai kuvaamalla.

Edellä aineistotyyppien kuvauksen yhteydessä olen nostanut esiin, että kaikissa osatutkimuksissa olen käyttänyt hyväkseni havaintoyksikköhakuista aineistoa. Havaintoyksikköhakuisuudella viitataan tässä yhteydessä siihen, että aineistoesimerkkien muistiinmerkitsemisen laukaisimena toimii tutkimuskohteena olevan rakenteen esiintymä, olipa kyseessä sitten kanonisen imperatiivilauseen, optatiivirakenteen tai *tulisit nyt* -konstruktion edustuma. Havaintoyksikköhakuisuus leimaa itse asiassa kaikkea muuta kuin satunnaisotanta-aineistoa, sillä tutkijan tai informantin (kohta 2b) keksimä aineisto on luonnollisesti havaintoyksikköhakuista. On selvää, että havaintoyksikköhakuinen aineisto ei käy taajuuslaskelmiin; niihin tarvitaan satunnaisotantaa.

Alkuperäinen tarkoitukseni oli kerätä autenttinen satunnaisotanta-aineisto myös OPTATIIVI-artikkelissa esiteltyä tutkimusta varten. Se vajaan 12,5 tunnin arkikeskusteluaineistoni, jota olen käyttänyt VAIHTOKAUPPA-julkaisussa esittelemääni tutkimukseen, sisältää kuitenkin vain pari optatiivi- ja *tulisit nyt* -rakenne-esiintymää. Saattaa siis olla, ettei edes aineiston kymmenkertaistaminen olisi riittänyt. Otolliseksi maaperäksi osoittautuivat verkkokeskustelut, joihin pääsyn mahdollistaa esimerkiksi Google-hakukone. Google-haku tietysti myös rajoittaa sitä, mihin kysymyksiin voin etsiä vastauksia. Koska Google-hakupohjainen aineistonkeruu on välttämättä havaintoyksikköhakuista ja joudun siis etsimään aineistoesimerkkejä spesifeillä merkkijonohauilla, en pääse kiinni tutkimuskohteiden – optatiivirakenteen ja *tulisit nyt* -rakenteen – käyttöfrekvenssiin.

Olen pyrkinyt levittämään verkkokeskusteluihin liittyvät havaintoyksikköhaut mahdollisimman laajalle ja saamaan tällä tavalla aikaan luotettavan aineiston. Aineiston luotettavuuden kannalta onkin tärkeämpää se, miten aineisto on hankittu ja miten tarkasteltavat rakenne-edustumat on valittu, kuin se, kuinka suuri aineisto on (Töttö 2012: 43–46). OPTATIIVI-artikkelia varten olen kerännyt lähinnä verkkokeskusteluista, tekstiviesteistä ja Facebook-päivityksistä noin 50 optatiivirakenne- ja noin 50 suostuttelurakenne (*tulisit nyt* -rakenne) -esiintymää. Se, mitä väitän rakenteiden käytöstä, ei liity vain yksittäiseen tapaukseen vaan suurempaan tapausjoukkoon. Merkityksellistä OPTATIIVI-artikkelissa esittelemäni tutkimuksen aineistonkeruussa on se, että ”havaintoyskiköt” on poimittu metodis-teoreettisesti perustellulla tavalla. Olen selvittänyt OPTATIIVI-artikkelissa tarkasti sen, millaiseen verbimerkitysjaotteluun hakuni perustuvat, ja sen, mitä muotoja olen etsinyt. Aineisto on kerätty järjestelmällisesti niin, että hakukohteina ovat olleet eri verbilekseemien konditionaalin preesensin muodot, jotka ovat jommassakummassa 2. persoonassa. Jotta mahdollisimman moni verbimerkitys olisi mukana hauissa, olen käyttänyt hyväkseni SF-teorian verbimerkityksiin liittyvää prosessityyppi-jaottelua (ks. Halliday 1994 [1985]: 106–176; Shore 1992 ja 2012a ja 2012b; Karvonen 1995; ks. eri näkökulmasta myös Pajunen 2001). Ne prosessityypit, joihin verkkohakuni perustuvat, ovat seuraavat:

- a. materiaaliset prosessit (jotka edustavat fyysistä maailmaa, sosiaalista yhteisöä ja muutoksia niiden sisällä), esimerkiksi *tulla, mennä; muuttaa, varastaa, ottaa, lukea, kirjoittaa; erota; sattua, tapahtua,*
- b. behavioraaliset prosessit (jotka ilmaisevat ihmiselle tyypillistä toimintaa, toisinaan intentionaalista, toisinaan ei), esimerkiksi *katsoa, kuunnella, maistaa ("try"); jutella, puhua; nauraa, itkeä, haukotella; hengittää, yskiä, nukkua; laulaa, tanssia,*
- c. mentaaliset prosessit (jotka liittyvät tietoisuuteen ja kognitioon, mm. ajatteluun, aistihavaintoihin ja tunteisiin), esimerkiksi *nähdä, kuulla, haistaa, maistaa, tuntea; pitää, inhota, rakastaa, vihata; tietää, uskoa, tajuta, ymmärtää, huomata, ajatella,*
- d. verbaaliset prosessit, joille on tyypillistä se, että niihin voi liittyä projektorakenne, so. niihin liittyy usein referointi (samoin kuin tiettyihin mentaaliin prosesseihin), esimerkiksi *sanoa, kertoa, kysyä, vastata, kieltää; pyytää, käskeä, suostutella, anella, kieltää,*
- e. relationaaliset prosessit (joiden avulla olioita luonnehditaan, identifioidaan sekä sijoitetaan niitä aikaan, tilaan ja paikkaan), esimerkiksi *olla mukava, olla opiskelija; olla paras ystäväni; olla viiden maissa; olla humalassa; olla Espanjassa.*

PARADIGMA-artikkelissa esittelemäni tutkimuksen ytimessä ovat kuvaus ja olemassa olevan kuvauksen arviointi: se, millä tavoin imperatiivilause ja imperatiivimuodot on suomen kielen osalta (ja myös muissa kielissä esimerkiksi kielitypologisesta näkökulmasta) kuvattu, mitä kuvauserinne heijastelee ja miten muulla tavoin interpersoonaista vaihtokauppsyntaksia voitaisiin kuvata. Tarkastelun keskiössä ovat lähinnä sellaiset lauseet kuin (a) *tuu mun luo*, (b) *antakaa mullekin vähän* ja (c) *Heikki siivotkoon oman huoneensa*. PARADIGMA-artikkelissa esittämäni väitteet liittyvät muun muassa siihen, että lause a edustaa yksikön 2. persoonaa, lause b monikon 2:sta ja lause c yksikön 3:tta. Väitteideni relevanssi ei ole sidoksissa siihen, onko käyttämäni aineisto yhtenäistä keskustelu- tai muuta aineistoa vai ei. PARADIGMA-artikkelissa esittelemäni tutkimuksen tarkoitus on "esittää tietoa kielisysteemistä, siitä, millaisia ilmauksia – on mahdollista muodostaa ja millaisia oppositiosuhteita ilmausten välillä vallitsee" (Huomo 2007: 174–175).

VAIHTOKAUPPA-julkaisussa raportoimassani tutkimuksessa käytän autenttisten aineistoesimerkkien lisäksi dialogintäyttötehtävän avulla hankkimaani aineistoa. Dialogintäyttötehtävien avulla on vaikeaa – ellei mahdotonta – selvittää yksiselitteisesti sitä, miten ihmiset kieltä todellisuudessa käyttävät. Kysymys ei ole siitä, etteivät ihmiset koskaan käyttäisi kirjallisissa vastauksissaan sellaista, mitä he kielenkäyttötilanteissakin luonnostaan käyttäisivät, vaan siitä, että tutkija ei voi tietää, milloin niin on ja milloin niin ei ole. Dialogintäyttötehtävien vastausten voi sen sijaan nähdä vahvasti heijastelevan niitä uskomuksia ja oletuksia, joita ihmisillä omasta ja muiden kielenkäytöstä on. Juuri uskomusten ja oletusten tarkasteluun dialogintäyttötehtävääineistoa käytänkin.

Vuosien varrella olen kirjannut muistiin kiinnostavia imperatiivi- ja direktiiviesimerkkejä niistä arkipäivän tilanteista, joissa olen ollut mukana. Niitä ei ole nauhoitettu, mutta olen pyrkinyt merkitsemään ne muistiin niin nopeasti, kuin tilanne on sallinut, ja niin tarkasti, kuin olen pystynyt. Myös näitä esimerkkejä käytän tarpeen vaatiessa. Sanomatakin lienee selvää, etten ole laskenut niitä mukaan satunnaisotanta-aineistosta tekemiini taajuuslaskelmiin (VAIHTOKAUPPA 2014), vaikka käytän samassa tutkimuksessa kumpaakin aineistotyyppiä.

2 SYSTEEMIS-FUNKTIONAALINEN KIELIOPPI

Tässä luvussa kuvailen tutkimuksessa käyttämäni taustateoriaa, SF-kielioppia, ja liitän sen laajempaan funktionaalisuuden kenttään – nimenomaan suomalaisen kielentutkimuksen näkökulmasta (alaluku 2.1). Kielentutkimuksen eri lähestymistavoissa nousee keskeiseen asemaan kielellinen merkitys. Selvitänkin alaluvussa 2.2 sitä, miten SF-kuvauksessa lähestytään kielellisen merkityksen moninaisuutta. Koska tutkimuskohteenani ovat syntaktiset rakenteet, nostan tarkasteluni keskiöön sen, miten merkitys toteutuu lausetyypeinä. Lopuksi alaluvussa 2.3 kiinnitän huomioni siihen dynaamisuuteen, jonka systeemis-funktionaalisessa kielenkuvauksessa nähdään liittyvän syntaksiin ja kielioppiin yleisemminkin.

Vaikka operoinkin tässä luvussa osin myös sellaisin termein, jotka eivät ole tuttuja fennistisestä kielentutkimuksesta, termistö ei ole kuitenkaan tämän luvun varsinaista ydintä. Ilman termejä teoriaa ei pystytä kuvaamaan, mutta itse termejä tärkeämpää on luonnollisesti se ajattelu, josta termien taustalla olevat käsitteet muodostuvat.

2.1 SYSTEEMIS-FUNKTIONAALINEN KIELIOPPI FUNKTIONAALISUUDEN KENTÄSSÄ

Olen väitöskirjani osatutkimuksissa tarkastellut direktiivisyyttä kahdesta näkökulmasta. Olen lähestynyt sitä toisaalta kielenkäytöstä käsin niin, että tarkastelun kohteeksi on noussut se, mitä direktiivi-ilmauksilla tehdään, ja toisaalta kieliopin järjestyneisyydestä käsin niin, että tarkasteltavana on ollut se, mikä mahdollistaa direktiiviset kielelliset teot. Lähestymistapani on systeemis-funktionaalinen, mutta se voidaan nähdä funktionaalisenä laajemmassakin mielessä. Seuraava lainaus on Prahan kielitieteellisen piirin – sittemmin Prahan koulukunnan – ohjelmanjulistuksesta vuodelta 1929 (PRAHA 1982 [1929]: 5):

Kieli samoin kuin mikä hyvänsä muukin ihmisen toiminta on päämäärähakuista. – – Funktionaalisen näkökulmasta kieli on päämäärähakuisten ilmaisukeinojen järjestelmä.

En tunne tšekinkielistä alkuperäistekstiä, ainoastaan englanninnoksen³, mutta huomattakoon, että lainauksessa käytetään kieltä kahdessa eri merkityksessä: ensimmäisessä lauseessa kielenkäyttö- ja jälkimmäisessä systeemimerkityksessä. Tulkitseen tämän kaksinaisuuden tarkoitukselliseksi valinnaksi: nämä kaksi puolta ovat erottamattomasti toisiinsa sidoksissa; kieli on samaan aikaan kumpaakin. Jälkimmäisessä lauseessa nostetaan kielestä ja sen kuvauksesta esiin seuraavat kolme merkittävää seikkaa (ks. myös Lauranto 2005):

- (1) kielen järjestelmällisyys, sen systeemiluonne,
- (2) järjestelmän osasten olemassaolon tarkoitus, päämäärähakuisuus, se, että ihmiset käyttävät kieltä johonkin tarkoitukseen, ja
- (3) viime kädessä se, että tällainen kuva kielestä edustaa sekkin vain yhtä näkökulmaa, nimittäin funktionaalista.

Missä tahansa relevantissa kieliteoriassa otetaan huomioon kielen systeemiluonne, mutta teoriat eroavat toisistaan huomattavasti siinä, minkälaiseksi kielellinen systeemistä kuvataan. Käsitteet kielisysteemistä ja sen suhteesta aistein havaittavaan todellisuuteen ovat ihmisten luomia abstraktioita (ks. esim. Halliday 2002 [1984]; Shore 1992: 63–64; P. Leino 1993: 15). Lopultakin kysymys on pitkälti siitä, miten merkitystä lähestytään. Tätä käsittelem lyhyesti seuraavaksi.

Kielitieteen ala ja kielentutkijoiden kiinnostuksen kohteet ovat laajenneet laveaksi kentäksi erilaisia tutkimussuuntauksia. Funktionaalisesti suuntautuneiden tutkimusalojen piirissä korostetaan kielen ja sen käyttöympäristön alati vaikuttavaa yhteyttä. Yksi niistä on **systeemis-funktionaalinen kielitiede** (Halliday 1970, 1978, 1989 [1985], 2003 [1973], 2004 [1984] ja 1994 [1985]; Halliday & Hasan 1976; Halliday & Matthiessen 1999, 2004 ja 2014; Hasan 1996; Shore 2010; suomen osalta mm. Shore 1992, 1996, 2005, 2009, 2012a ja 2012b ja Karvonen 1991, 1995). Kielen ja sen käyttöyhteyden sidosta korostavia kielitieteen tutkimusaloja on tietysti lukuisia muitakin. Suomessa ovat asemansa vakiinnuttaneet esimerkiksi **keskustelunanalyysi** (esim. Hakulinen (toim.) 1989, Hakulinen 1996, Hakulinen (toim.) 1996, 1998, 2001; Halonen & Routarinne (toim.) 2001; Sorjonen 2001a, 2001b ja 2002; Raevaara 1989, 1996 ja 1997; Raevaara & Sorjonen 2006; Tainio (toim.) 1997; toisen kielen käytön näkökulmasta esim. Kalliokoski 1993, 1995 ja 2001; Kurhila 2003, 2006; Lilja 2010) ja **kognitiivinen kielitiede** (mm. Langacker 1987, 2008; P. Leino 1993, Leino & Onikki (toim.) 1994; J. Leino 2003). Kognitiiviseen teoriaan liittyy läheisesti **konstruktiokielioppi** (esim. Goldberg 1995, 2006; Kauppinen 1998; J. Leino 2003: 69–72; Fried & Östman 2004; ISK 2004: § 459–464; Kotilainen 2007: 13–22; Visapää 2008: 26–27; Herlin & Kotilainen (toim.) 2012; ks. myös P. Leino 1993: 61–69). Edellä mainittuihin, erityisesti keskustelunanalyysiin, on kytköksissä **vuorovaikutus-**

³ "Language like any other human activity is goal-oriented. -- From the functional point of view, language is a system of goal-oriented means of expressions." Suomennos on minun.

lingvistiikaksi nimetty tutkimusala (esim. Couper-Kuhlen & Selting (toim.) 1996; Auer, Couper-Kuhlen & Müller 1999; Selting & Couper-Kuhlen (toim.) 2001; Laury 1996, 1997 ja 2012; Helasvuo 2001, 2003). Kaikkia mainitsemiani suuntauksia yhdistää ajatus siitä, että kieltä ei kuvata käyttöyhteydestään irrotettuna. Edellisiin liittyy kiinteästi **emergenssikieliopiksi** kutsuttu tutkimussuunta (ks. Hopper 1988, Helasvuo 2001 ja 2003; ks. myös Määttä 1999, 2000a ja 2000b), jonka mukaan ”grammar is provisional and incomplete and emerges in discourse” (Hopper 1988: 118). Kysymys ei ole niinkään selvärajaisesta teoriasta kuin näkökulmasta kieleen (Hopper 1988: 117; ks. myös Määttä 2000a: 28–29). Emergentistiset ajatukset korostuvat niin ikään systeemis-funktionaalisessa kielitieteessä, vaikka termiä *emergenssi* ei kuvauksessa käytetäkään (ks. esim. Halliday 2002 [1996]: 388–389, 397–398). Käytön ja systeemistön yhteys nostetaan kuitenkin eri suuntauksissa esiin hiukan erilaisin korostuksin.

SF-teorian perusajatus on se, että samaan aikaan kun kieli mahdollistaa ihmisten välisen kommunikaation tietyssä ympäristössä, samainen ympäristö ja ihmisten tarpeet kussakin ympäristössä muovaavat kielisysteemistöä tietyntylaiseksi. Systeemistön ja käytön välillä vallitsee siis interaktio, kahdensuuntainen vaikutussuhde. Searle (1974) on kuvannut tätä suhdetta osuvasti vertaamalla kielisysteemistöä sydänlihakseen ja kielen-tutkijaa sydänkirurgiin. Sydänkirurgi tutkijan ominaisuudessa on toki kiinnostunut sydämen rakenteesta, mutta hänen olisi mielettöntä tutkia lihaksen rakennetta irrallaan sen funktiosta, käyttöyhteydestä: sydänlihas on rakenteeltaan juuri sellainen kuin se on siitä syystä, että sitä käytetään siihen, mihin sitä käytetään.

Samalla SF-teoriaan liittyvää funktionaalisuutta leimaa ajatus siitä, että kielellinen muoto ei ole irrallaan merkityksestä. Tämä ajatus on noussut uudestaan esiin kognitiivisen kielitieteen (ja konstruktikieliopin) myötä, mutta se ei ole sinänsä uusi, Esa Itkonen (1999 [1973]: 36) kirjoittaa, että ”[v]irheellistä on – se, että kielen formaalinen puoli (so. fonologia–morfologia–syntaksi) tajutaan edelleenkin varsin yleisesti jonkinlaiseksi kielen ”ytimeksi”, johon semantiikka, tai ainakin pragmatiikka, sitten sekundääristi lisätään”. Syntaksi on perimmältään olemassa vuorovaikutuksen vuoksi, ihmiset tarvitsevat kielipiillisiä rakenteita – muun muassa juuri lauserakenteita –, jotta he pääsisivät kulloisiinkin kommunikatiivis-vuorovaikutuksellisiin päämääriinsä (juuri näin myös esim. Helasvuo 2001: 25). Syntaksilla tehdään merkityksiä.

Sillä, että kielisysteemistön ja kielenkäytön katsotaan olevan alituisessa vuorovaikutuksessa ja erottamattomasti yhteydessä toisiinsa, on kauaskantoiset seuraukset monella kuvauksen tasolla. Funktionaalisen kielenkuvauksen piirissä kielellisestä merkityksestä nostetaan esiin ainakin seuraavat kaksi piirrettä. Ensinnäkään kielelliset kategoriat merkityksineen eivät ole hermeettisiä, klassisia kategorioita, joiden sisäiset jäsenyysehdot määrittäisivät luokkaan kuulumisen yksiselitteisesti (ks. esim. Lakoff 1987; P. Leino 1993; myös Onikki-Rantajääskö 2001), vaan joustavia, prototyyppeihin perustuvia, rajoiltaan hämäriä (ks. esim. P. Leino 1993 ja Leino & Onikki (toim.) 1994, Raukko 1994, SF-näkökulmasta Shore 1992 ja 1996). Edelliseen ajatukseen liittyy osaltaan myös se, että

kielellisiä ilmauksia ei nähdä "astioina", jotka kantavat mukanaan ennalta määrättyjä merkityksiä (Shore 1992; Halliday 1994 [1985]; Halliday & Matthiessen 2004; hiukan eri näkökulmasta myös Hopper 1988 ja Helasvuo 2001).

2.2 MERKITYKSENTEKO, MERKITYKSEN MONINAISUUS JA LAUSETYYPIT

Merkityksiä ei siis nähdä SF-teoriassa (eikä muissakaan funktionaalisesti suuntautuneissa lähestymistavoissa) staattisina, muuttumattomina, tilanteesta toiseen pysyvinä, ikään kuin etukäteen määrättyinä. Tästä syystä SF-teoriassa puhutaan merkitysten *tekemisestä*. Halliday (2003 [1973]: 298–302) kuvaakin kielen merkityspotentiaaliksi ("*meaning potential*", "*semantic potential*"). Shore (1992: 22–23) puolestaan tarkentaa Hallidayn (mp.) merkityspotentiaalikuvausta ja puhuu kielisysteemistöstä merkitysten *tekemisen* potentiaalina (*language "as a meaning making potential"*). Merkityksenteko ei tarkoita kuitenkaan sitä, että merkitykset tehtäisiin päivä päivältä tilanne tilanteelta yhä uudestaan. Merkityksenteko edellyttää jonkinlaisen pohjan.

Esimerkiksi direktiivisyys voidaan nähdä vuorovaikutuksen näkökulmasta niin perustavana merkityksenä, että se on tärkeytensä vuoksi myös kiteytynyt kielioppiin, toisinaan kieliopillistunut. Ilmaistaanpa direktiivisyyttä sitten yksinkertaisimmalla syntaktisella tavalla, imperatiivilauseella (*anna suolaa*), tai jotakin muuta lausetyyppiä edustavalla rakenteella (*annatko suolaa*), direktiivisyys saa aina lopullisen merkityksensä vasta todellisessa kielenkäyttötilanteessa jossakin keskustelun spesifissä paikassa. Tästä syystä erotan direktiivisyyden ikään kuin kattomerkityksenä (perusmerkitys) ja aktuaalisissa kielenkäyttötilanteissa tehtävät merkitykset (käyttömerkitykset) toisistaan.

Toiseksi merkity(ksellisyys) nähdään laajempina ilmiönä kuin ei-funktionaalisesti suuntautuneessa kielitieteessä. Semantiikkaa eivät ole pelkästään "referentiaaliset", maailmankuvaukseen liittyvät merkitykset, vaan merkityksellisiä merkityksiä ovat myös vuorovaikutukseen, kielenkäyttäjien tunteisiin ja mielipiteisiin sekä tekstin ja dialogin rakentumiseen liittyvät merkitykset. SF-teoriassa maailmankuvausmerkityksiin (~ referentiaaliin merkityksiin) viitataan termillä *eksperientiaalinen* 'kokemusperäinen', vuorovaikutukseen ja tunteiden sekä mielipiteiden ilmaisemiseen liittyviä merkityksiä kutsutaan *interpersoonaisiksi*, ja kielellisten kokonaisuuksien koossapysymiseen liittyvät puolestaan *tekstuaaliset* merkitykset. Kutsun tekstuaalisia merkityksiä myös *sidosmerkityksiksi*.⁴

Edellä kuvailemani merkityksen kolmijako on malli, jonka avulla kielellistä merkitystä jaetaan osiin, jotta olisi helpompi ymmärtää, mistä on kyse. Se ei ole kohteensa täy-

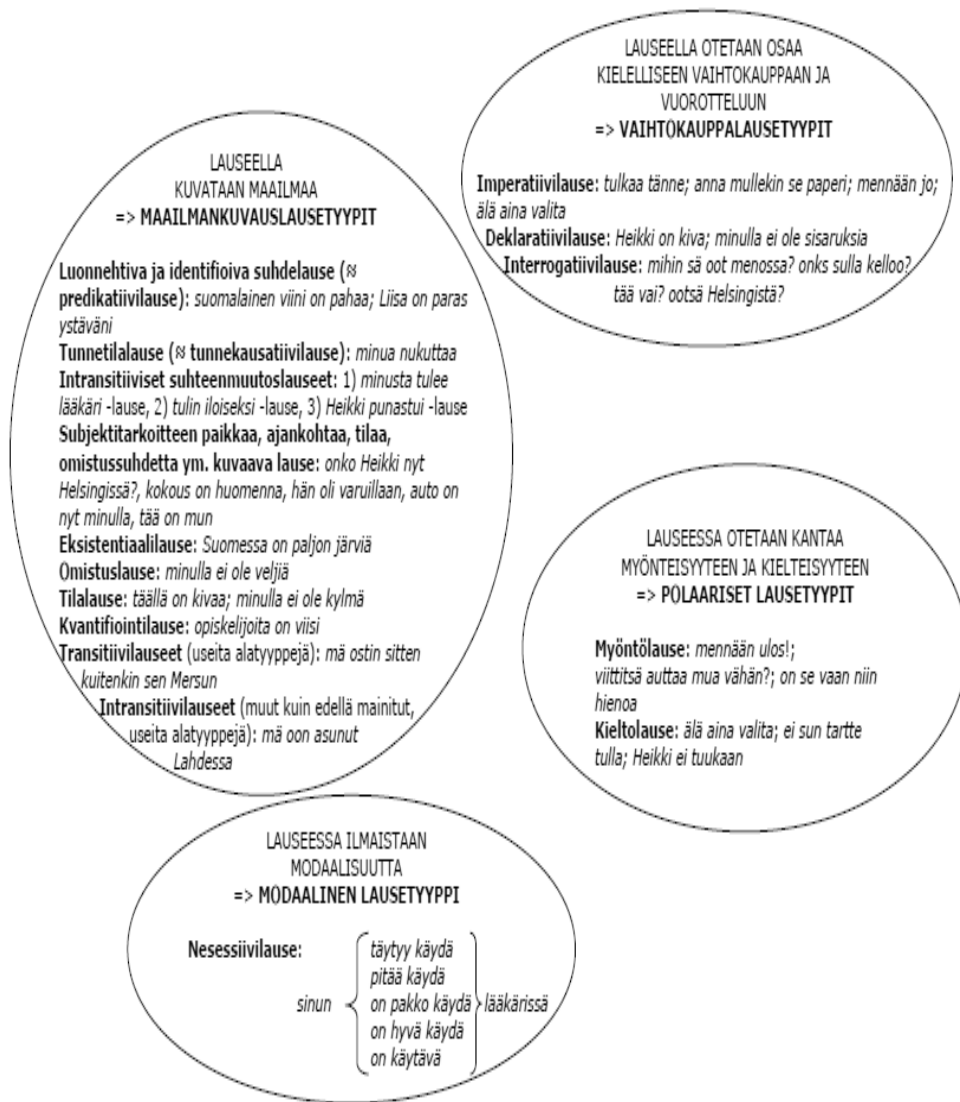
⁴ Hallidayn jako eroaa tästä jonkin verran, mutta se ei ole tässä kohtaa tärkeää. Ks. esim. Halliday 2004: 58–62. Tekstuaaliset merkitykset liittyvät kielellisten jaksojen koossa pysymiseen, ja niihin kuuluvat myös esim. sanajärjestyksen avulla tehtävät merkitykset. Termi *sidosmerkitys* on tässä mielessä liian suppea, sillä sen nähdään usein liittyvän vain koheesioon.

dellinen kuva, niin kuin mallin ei pidäkään olla, sillä silloin se menettää kuvausvoimansa. Kolmijakomallia kutsutaan *metafunktiohypoteesiksi* (ks. esim. Halliday 1994 [1985]). Kielellisen merkityksen moninaisuutta ja tämän moninaisuuden SF-kuvausta käsittelem seuraavaksi.

Imperatiivilause on lausetyyppi, joka on erikoistunut kielentämään hyödykkeiden ja toiminnan vaihtoa niin, että puhuteltu on se, jolta jotakin vaaditaan (direktiivinen puoli), tai niin, että puhuteltu on se, jolle puhuja jotakin tarjoaa tai jonka toiminnan puhuja mahdollistaa (tarjoukseen ja lupaan liittyvä puoli). On kuitenkin huomattava, että vaikka esimerkiksi *ans tassikin* -lause on yhdestä näkökulmasta imperatiivilause, sen merkitys ei ole luonnollisestikaan vain ja ainoastaan interpersoonainen. Samaan aikaan lause edustaa *eksperientiaalisesta* maailmankuvausnäkökulmasta transitiivilauseetta, jonka ilmaisema prosessi liittyy *tassi*-olion hallinnan muutokseen. Mukana on siis kaksi osallistujaa: antamisen ympärille rakentuvat antaja, *tekijä*, ja se, mitä annetaan, *kohde*. (Transitiivilause on eksperientiaalisena lausetyyppinä hyvin laaja, ja lausetyyppejä voitaisiinkin tarkentaa, mutta en puutu siihen tässä yhteydessä.) Sen lisäksi, että *ans tassikin* on osa vaihtokauppaa (imperatiivilause) ja siinä kuvataan kielenulkoisen maailman tapahtumaa (transitiivilause), lauseessa tehdään myös eksplisiittinen linkki ko(n)tekstiin. Kohteena toimivaan *tassi*-NP:hen on liittynyt inklusiivista fokusta ilmaiseva liitepartikkeli *-kin*, ja sillä osoitetaan se, että myös muuta on jo annettu. Liitepartikkelilla luodaan siis linkki kontekstiin ja kenties myös edeltävään keskusteluun. Polarisuuden näkökulmasta lause edustaa puolestaan myöntölauseetta.

Korostettakoon vielä, että interpersoonaiset, eksperientiaaliset ja tekstuaaliset merkitykset ovat samanaikaisia; ne tulevat todeksi yhdessä ja samassa lauseessa, tässä tapauksessa *ans tassikin* -lauseessa. Toinen tärkeä seikka on se, että vaikka eri merkityksillä voidaan nähdä olevan tyypilliset ilmaisimensa, se ei tarkoita, että kaikki yksittäiset kielelliset elementit edustaisivat vain yhtä ja samaa merkitystä. *Ans tassikin* -lauseeseen liittynyt *kin*-kliitti on tästä hyvä esimerkki. Se liittyy selvästi sidosmerkityksiin juuri edellä kuvaamallani tavalla: sen tuottaman inklusiivisen kontrastifokuksen avulla saadaan luoduksi linkki edeltävään ko(n)tekstiin. Koska imperatiivilauseen käyttö on yleistä juuri niissä tilanteissa, joissa imperatiivilauseella viitataan jo käynnistyneeseen tai puheena olleeseen toimintaan, *ans tassikin* -lauseen *kin*-partikkelin käyttö liittyy myös interpersoonaisiin merkityksiin. Sen avulla imperatiivilauseen syntaksiin saadaan rakennetuksi mukaan oman käyttönsä oikeutus: se, että antamistoiminta on ikään kuin jo käynnissä.

SF-teoriassa lausetyyppejä tarkastellaan siitä näkökulmasta, mitä niillä tehdään. Koska lauseilla tehdään samaan aikaan eri asioita, myös lausetyypit ovat päällekkäisiä, samanaikaisia. SF-näkökulmaa lausetyyppeihin kuvastaa seuraava kuvio 2.

Kuvio 2. Suomen kielen lausetyyppejä.

On ensinnäkin todettava, että kuvioon 2 merkityt lausetyypit ovat esimerkinomaisia.⁵ Maailmankuvauslausetyyppejä on lukuisia muitakin, ja toisaalta transitiivi- ja intransitiivilauseiden tyypit jakautuvat moniin alatyyppeihin (ks. lausetyyppien SF-kuvauksesta

⁵ Huomattakoon myös, että modaalisuutta ilmaistaan luonnollisesti myös muilla keinoin kuin nesessiivilauseen ja deklaraatiivilauseen yhdistelmällä, esimerkiksi sellaisella deklaraatiivilauseella, jossa on jokin muu modaaliverbi tai jokin modaalipartikkeli (sä **taidat olla vähän väsynyt; Heikki on *kai* jo kotona**). Nämä viimeksi mainitsemani esimerkit eivät kuitenkaan edusta omaa modaalista lausetyyppiään.

myös Shore 1992: 213–306). Tärkeää on joka tapauksessa se, että merkityksen ja lausemuodon välinen suhde kuvataan järjestäytyneeksi.⁶

Oman tutkimukseni näkökulmasta tärkeimmät seikat kuviossa 2 ovat (1) se, että vaihtokauppamerkitykset ja modaalisuus on erotettu toisistaan, ja (2) se, että kaikki lausetyypit ovat nimensä mukaisesti osa syntaksia, toisin sanoen syntaktisia. Tämä tutkimus kuuluu pitkälti syntaksin alaan, ja niinpä siinä korostuvat syntaktisten muotojen avulla tehtävät merkitykset. Yhtä syntaktista muotoa edustaa luonnollisesti imperatiivilause, esimerkiksi *ans tassikin*. Tästä näkökulmasta se, että vain maailmankuvauslause-tyyppejä kutsutaan syntaktisiksi (ks. ISK 2004: esim. § 865), on epätarkkaa. Kysymys ei ole vain terminologinen, vaan sen voidaan nähdä sisältävän myös kannanoton siihen, mikä on syntaksin ydinaluetta.

SF-teoriassa imperatiivilause on osa järjestelmää, joka liittyy kielenkäyttäjien väliin tiedon, hyödykkeiden ja toiminnan vaihtoon. Sen merkitys on toisin sanoen suhteessa interrogatiivi- ja deklaratiiivilauseen merkityksiin. Näitä kolmea lausetyppiä on fennistiikassa kutsuttu myös *lausemoduksiksi* (esim. Hakulinen & Karlsson 1979, ks. myös Winkler 1989) ja *modaalisiksi lausetyypeiksi* (ISK 2004: esim. § 865 ja 886). Termit ovat kuitenkin SF-näkökulmasta hiukan ongelmalliset,⁷ ja käytän niiden asemesta termiä (*interpersoonainen*) *vaihtokauppalausetyppi*. Tällä terminvalinnalla haluan korostaa sitä, että vuorovaikutuksen näkökulmasta lauseiden tehtävä on se, että niillä osallistutaan vuorotteluun, kielelliseen ”vaihtokauppaan” (esim. Matthiessen 1995: 433, 613).

2.3 KIELIOPPIKUVAUKSEEN RAKENNETTU DYNAAMISUUS

Kuten jo mainitsin alumpana, SF-kuvauksessa semantiikan ja pragmatiikan raja hämärtyy – siinä mielessä, että semantiikkaa ei ole olemassa ilman pragmatiikkaa ja semantiikan tutkimus ilman pragmatiikan tutkimusta nähdään vaillinaisena. Suomessa tähän on puututtu eksplisiittisesti jo 1970-luvulla. Esa Itkonen (1999 [1973]: 39) kirjoittaa, että ”semantiikka rakentuu pragmatiikan varaan”, ja tarkentaa ilmaisuaan vielä myöhemmin toteamalla, että ”kielen toiminnallinen aspekti on sisään rakennettu jo semantiikkaan”

⁶ Loppujen lopuksi on makuasia, kuvataanko tiettyjen rakenteiden kuuluvan eri tyypeihin vai samaan tyyppiin niin, että ne järjestyvät toisistaan erottuviksi alatyypeiksi. Tämä on tilanne esimerkiksi tilalauseen kohdalla (ks. erityisesti Huomo & Helasvuo 2015: 30–31). Kuvaan tilalauseiksi vain ne lauseet, jotka (1) ilmaisevat tilaa jossakin paikassa, olennossa tai jonakin ajanhetkenä ja (2) noudattavat skeemaa (NP/AdvP/PP_{PAIKKA}) + *olla* + NP_{NOM/PART}/AP_{NOM/PART}, jossa nominatiivin ja partitiivin vaihtelu ei kytkeydy negaatioon. Tätä skeemaa eivät siis edusta kuvauksessani lauseet *sataa* tai *merellä myrskyä* (esimerkit ovat Huomon ja Helasvuon). Shore (1992: 266–267) lukee viimeksi mainitut lause-esimerkit ns. meteorologiseen lausetyppiin kuuluviksi.

⁷ Olen selvittänyt VAIHTOKAUPPA-julkaisussa ja myös PARADIGMA-artikkelissa tarkemmin sitä, miten SF-teoriassa kuvataan modaalisten lausetyypien ja modaalisuuden suhde. Interpersoonaiset vaihtokauppalauselauseetyypit eivät ole osa modaalisuutta, vaan ne muodostavat oman järjestelmänsä.

(mts. 40), se on kielen olennainen osa. Juuri näin asia nähdään myös SF-kielitieteessä (Halliday & Matthiessen 2004: 30–31):

“Functionality is **intrinsic** to language: that is to say, the entire architecture of language is arranged along functional lines. Language is as it is because of the functions in which it has evolved in the human species.”

Hallidayn ja Matthiessenin käsityksessä kielestä kuvastuu myös se, mitä Searle (1974) kuvaa alumpana esittelemälläni sydänmetaforallaan: kieli on sen näköinen kuin se on siitä syystä, että sitä käytetään siihen, mihin sitä käytetään (ks. myös Puddephatt 2011).

Edellä kuvaamani käsitykset kielestä ja kielellisen merkityksen luonteesta heijastuvat tutkimuksessani moniaalle. Ensinnäkin koko interpersoonaisen vaihtokauppalausetyypistön synty on erottamattomasti sidoksissa ihmisen sosiaalisuuteen ja niihin perustarpeisiin, jotka vuorovaikutuksessa näyttäytyvät. Interpersoonaisen lausetyyppien järjestelmä on osa keskeistä syntaksia, ja se rakentuu tiettyjen, vuorovaikutuksesta nousevien perusmerkitysten varaan. Yksittäisillä lause-esiintymillä on lukuisia eri käyttömerkityksiä, jotka syntyvät kielenkäyttötilanteissa. Käyttömerkitykset ovat joustavia, ja ne limittyvät toisiinsa. Käyttömerkitykset eivät edusta vain puhujan intentioita, vaan niitä tehdään kaikessa vuorovaikutuksessa yhdessä. Merkitysenteko perustuukin järjestelmään, joka on peruluonteeltaan dynaaminen ainakin kahdella tavalla. Se on ensinnäkin jatkuvassa – joskin melko hitaassa – muutoksessa. Järjestelmän muutos voi tapahtua vain käyttöpohjaisen vakiintumisen kautta (Heine, Claudi & Hünemeyer 1991: 258–259; Bybee, Perkins & Pagliuca 1994: 23–25; ks. syntaktisen muutoksen ja kieliopillisen metaforan suhteesta myös Halliday 1994 [1985]: 321). Kaikki vakiintuminen ei kuitenkaan johda järjestelmän muutokseen, sillä järjestelmä on dynaaminen toisellakin tapaa: sen merkityspotentiaalia pystytään laajentamaan sitä mukaa kuin siihen on tarvetta. Direktiivisyys on kiteytynyt syntaksiin, mutta direktiivisyyden ilmaisemisen mahdollisuudet ovat lähes rajattomat, sillä direktiivinen voi olla tilanteittain merkitykseltään lähes mikä hyvänsä ilmaus. Tällainen direktiivisyyden ilmaiseminen ei ole (kvalitatiivisesti) toisarvoista eikä monissa tilanteissa edes (kvantitatiivisesti) toissijaista. Se on inherentti osa järjestelmää, mutta tällaisen käytön perusta on vahvasti siinä, että perusmerkitykset ovat kiteytyneet kielioppiin, muutoin järjestelmä ei voisi toimia. – Edellä sivuamaani kieliopin dynaamisuuteen keskityn seuraavassa luvussa.

3 KIELIOPILLISTUMINEN JA KIELIOPILLINEN METAFORA

Kieliopillistuminen on käsitteenä kätevä, sillä sen avulla saadaan kuvatuksi monenlaisia muutos- ja syntyprosesseja. Toisaalta kieliopillistumisella tarkoitetaan monenlaista kieliopillista vaihtelua, ja tämä käsitteellinen laajuus aiheuttaa myös omat ongelmansa. Olen itsekin väitöskirjani eri osatutkimuksissa käyttänyt termiä *kieliopillistuminen* monessa eri merkityksessä. Alaluvussa 3.1 kokoankin yhteen neljä näkökulmaa, joista kieliopillistumista voidaan tarkastella. Olen selvyuden vuoksi erottanut näkökulmat toisistaan eksplisiittisesti numeroin (*kieliopillistumisenäkökulma 1, 2, 3 ja 4*).

Kieliopillistumista edeltää vakiintuminen. Olen korostanut tutkimuksessani kuitenkin sitä, että kaikki vakiintuminen ei johda kieliopillistumiseen, sillä kieliopillistuminen edellyttää myös rakenteellista uudelleenjäsentymistä. Toisaalta myös sitä vakiintumista, johon ei liity rakenteellista muutosta, pitää kyetä kuvaamaan. Tätä asiaa käsittelem alaluvussa 3.2 kieliopillisen metaforan yhteydessä.

3.1 NELJÄ NÄKÖKULMAA KIELIOPILLISTUMISEEN

Kieliopillistuminen on monissa tutkimuksissa kuvattu analogiapohjaiseksi muutosprosessiksi, joka on tyypillisimmällään kaksivaiheinen. Ensimmäisessä vaiheessa kielellinen rakenne tulee analysoiduksi uudestaan. Tätä reanalyysia ei voida kuitenkaan todentaa ennen kuin kielenkäyttäjät soveltavat sitä. Se tulee toisin sanoen todeksi vasta sitten, kun tapahtuu laajennus. Laajennusta kutsutaan myös restrukturaatioksi. (Heine, Claudi & Hünemeyer 1991: 215–216; Laitinen 1992: 116–123; Esa Itkonen 1998: 15–17; Ojutangas 2001: 63–64.) Muodollisen laajennuksen lisäksi kieliopillistumisessa on luonnollisesti aina kyse myös merkityksen muuttumisesta.

Kieliopillistumisen luonnetta kuvatessaan Bybee, Perkins ja Pagliuca (1994: 298) mainitsevat esimerkkinä tulevaisuuteen viittaamisen kieliopillistumisen. Vaikka futuurin kieliopillistuminen onkin yleistä, se ei ole heidän (mp.) mukaansa universaalia, eikä voida siis väittää, että sellainen kieli, jossa futuuria ei kieliopillisena kategoriana ole, olisi jollain tapaa toimimaton. Kielen puhujat pitävät futuurikategoriatonta kieltään täysin sopivana ja riittävänä kommunikaatioon siitä huolimatta, että futuuri ei ole kieliopillistunut omaksi "grammikseen" (Bybee, Perkins & Pagliuca 1994: 298; grammeista myös 2, 37–40). Bybeen, Perkinsin ja Pagliucan (mp.) mukaan mikään ei kieliopillistu myöskään siitä

syystä, että kieli itsessään tarvitsisi jotakin. Tämä on tietysti selvää funktionaalisesta näkökulmasta, sillä kielellä ei ole intentioita.

Erityyppinen on kuitenkin interpersoonaalisten merkitysten – erityisesti interpersoonaalisten lausemerkitysten – kieliopillistumisen ja vuorovaikutuksen välinen suhde siinä mielessä, että vuorovaikutus ei todellakaan toimisi, jos ei pystyittäisi (millään keinoin) erottamaan toisistaan esimerkiksi väite-, kysymys- ja kehoitusmerkitystä: ne ovat syntyneet ihmisten, kielenkäyttäjien, yhteistyössä ihmisten vuorovaikutustarpeista ja -intentioneista (ks. myös Esa Itkonen 2001: 387).

Kieliopin ja vuorovaikutustehtävän tai -tarpeen välinen suhde on epäsuora siinä mielessä, että kieliopillistuminen on pitkä historiallinen prosessi (Bybee, Perkins & Pagliuca 1994: 298). Historiallinen kieliopillistumispolku ei sisällä kehityskulkuun itseensä liittyvää päämäärää siitä, että kieleen saataisiin synnytyksi esimerkiksi yksiselitteinen futuurinilmaisin. Tästä syystä Bybee, Perkins ja Pagliuca (1994: 297) rajaavat funktionaaliset kieliopillistumisselitykset eksplisiittisesti kieliopillistumiskäsityksensä ulkopuolelle:

“Why do languages develop grammatical morphemes and grammatical structures? Our approach to explanation differs from that of some other researchers⁸ examining grammaticization in that we do not appeal to motivations or to functional teleology.”

Edellä esitetty pätee, kun kieliopillistumistutkimuksen keskiössä ovat (1) maailmankuvausmerkitykset rakenteineen (sijamuotoihin sekä adpositioihin liittyvät ja monet verbintaivutukseen liittyvät merkitykset jne.) ja (2) ylipäätään sananmuodot ja suffiksiaineokset, jotka ovat läsnä vuorovaikutuksessa vain epäsuorasti syntaksin kautta (ks. Bybee, Perkins & Pagliuca 1994: 298, erityisesti sivun nelikohtaista listaa). Kielijärjestelmään on kuitenkin *kieliopillistunut* esimerkiksi myös sellainen syntaktis-semanttinen skeema kuin lause. Funktionaalisesta näkökulmasta lause on kiteytynyt kielioppiin siitä syystä, että sitä tarvitaan vuorovaikutuksessa. Tämä on keskeinen seikka oman tutkimuksen näkökulmasta. Lauseen kieliopillistuminen kytkeytyy siihen, että ihmisillä on ollut tarve osallistua. Helasvuo (2001: 25) kirjoittaa seuraavasti:

“In an alternative approach, one would start with the discourse needs speakers have: speakers need grammatical structures – inter alia clauses – to serve certain communicative and interactional goals.”

Helasvuo (2001, 2003) lähestyy lausetta pitkälti samaan tapaan kuin sitä tarkastellaan SF-teoriassa. Matthiessen (1995: 433, 613) kuvaa lauseet keskustelua rakentaviksi kielellisiksi siirroiksi, puheessa tai kirjoituksessa esiintyvät lauseet ovat hänen mukaansa “*realizations of moves in exchanges*”.

⁸ “Eräillä muilla tutkijoilla” kirjoittajat viittaavat Heineen, Claudiin ja Hünemeyeriin (1991), jotka selittävät kieliopillistumista vuorovaikutustarpeilla (mts. 29).

Lause on syntaktinen – niin puhutun kuin kirjoitetun kielen – rakenneilmiö, jonka synty on nimenomaan vuorovaikutuksessa ja johon on kiteytynyt erilaisten merkitysten ilmaisuvoima. Lauseilla käydään vaihtokauppaa sekä ilmaistaan kantoja, mielipiteitä ja tunteita (interpersoonaiset merkitykset), lauseilla kuvataan ihmisen mielen sisäistä sekä ihmistä ympäröivää maailmaa (eksperientiaaliset, so. maailmankuvaukseen liittyvät, merkitykset) ja lauseiden avulla järjestellään informaatiota mielekkäisiin kokonaisuuksiin sekä tehdään puheesta ja kirjoituksesta kohesiivista (tekstuaaliset sidosmerkitykset). (Halliday & Matthiessen 2004: 309–310.) Interpersoonaiset, eksperientiaaliset ja tekstuaaliset merkitykset ovat samanaikaisia, puhuja ei voi toisin sanoen valita niiden väliltä. Huomattakoon kuitenkin, että vuorovaikutus on kaiken taustalla. Maailmaakaan puhuja ei kuvaisi vain itselleen, vaan kaikki kielellinen merkitys saa syntykimmokkeensa ihmisen sosiaalisuudesta. Tästä huolimatta merkitystä voidaan kuvauksessa jakaa osiin ja tarkastella eri näkökulmista.

Eri tutkimusperinteissä kieliopillistumisen syyt rakentuvat osin erilaisiksi, eivätkä samoja eri perinteissä ole myöskään tutkimuskohteet. Komitatiivin synty *kanssa-*postpositiosta (Laitinen & Lehtinen 1997: 7–10) ei kovinkaan helposti selity vuorovaikutustarpeista aivan suoraan, mutta vaihtokauppalauseyppien ja perimmältään itse lauseskeeman kieliopillistumista on vaikea selittää ottamatta kantaa vuorovaikutustarpeisiin. Eri tutkimusperinteiden taustaselitykset ovat toisin sanoen heijastusta erityyppisistä tutkimuskohteista. Eri tutkimuksissa näyttäytyy hiukan erilaisena myös se, mitä kieliopillistumisella tarkoitetaan (ks. myös Ojutkangas 2001: 22–82). Tätä asiaa käsittelem seuraavaksi.

Suppeimmin käsitettynä kieliopillistuminen on sitä, että vapaan tai sidonnaisen morfeemin *leksikaalinen merkitys muuttuu kieliopilliseksi (kieliopillistumisnäkökulma 1)*. Tämä saattaa näkyä myös leksikaalisen elementin muotohahmon muutoksena esimerkiksi niin, että sanasta syntyy taivutusaffiksi (Meillet 1997, 1921 [1912]; Laitinen & Lehtinen 1997: 7–10), mutta muotohahmon muuttuminen ei ole välttämätöntä. Samaa kieliopillistumisnäkökulmaa edustaa myös se, että ruumiinosaan viittaava substantiivi, esimerkiksi *kuve* tai *rinta*, siirtyy vähitellen spatiaalisuhteen ilmaisimeksi (Ojutkangas 2001).

Kieliopillistumisella voidaan viitata myös siihen, että jo olemassa olevan kieliopillisen *rakenteen tai elementin merkitys abstraktistuu entisestään (kieliopillistumisnäkökulma 2)*, se saa entistä kieliopillisemmän merkityksen. Näin on käynyt monessa kielessä esimerkiksi spatiaali-ilmauksille (Heine, Hünemeyer & Claudi 1991: 113–118, 150–154; Harris & Campbell 1995: 339–341; ks. suomen adessiivin osalta myös Helasvuo 2001: 35–36). Juuri tällä tavalla kuvaan itekin *tulisit nyt* -rakenteen muutoksen (tai käynnissä olevan muutosprosessin) ei-direktiivisestä optatiivirakenteesta direktiiviseksi suostuttelurakenteeksi (OPTATIIVI 2012).

Kieliopillistumiseen liittyy edellisissä esimerkeissä merkityksen muutoksen lisäksi myös syntaktinen uudelleenjäsentyminen. Abstraktistuminen on kuitenkin hiukan vai-

keasti määriteltävissä, ja kieliopillistuminen voidaankin nähdä laajemmin uusien grammatikaalisten ilmaisuvälineiden syntynä ja kehityksenä – ottamatta siis kantaa abstraktisuuden asteeseen (Ojutkangas 2001: 58–59; ks. myös Pekkarinen 2011: 25). Itse asiassa nykyään puhutaan kieliopillistumisen ohessa myös konstruktioitumisesta (esim. Traugott & Trousdale 2003).

Kieliopillistumisella viitataan kohdissa 1 ja 2 olemassa olevan kielijärjestelmän uudelleenmuotoutumiseen, kielelliseen muutokseen jo olemassa olevan järjestelmän sisällä. Kieliopillistumisella voidaan kuitenkin viitata myös *järjestelmän ja alajärjestelmän syntyyn (kieliopillistumisnäkökulma 3)*, ja niin ollen kieliopillistuminen kertoo osaltaan siitä, miksi systeemit ovat sellaisia kuin ne ovat. Kun puhun interpersoonaisien vaihtokauppauseiden kieliopillistumisesta, puhun niiden synnystä ja olemassaolon välttämättömyydestä, sillä viittaa juuri niihin perustarpeisiin, jotka ovat sidoksissa ihmisen luontaiseen sosiaalisuuteen, vuorovaikutukseen toisten kanssa.

Mitä kieliopin syntyyn tulee, ei tarvitse kuitenkaan palata kauas menneisyyteen. Kieliopin syntyä voidaan tarkastella paljon lähempää, sillä kieliopillistumisena voidaan nähdä ne halki ajan kulkevat prosessit, joiden kautta *lapsi oppii äidinkieltensä (kieliopillistumisnäkökulma 4)* (ks. Diessel 2011: 2; Ziegeler 1997). Lapsen kielenoppiminen on kieliopillistumista sanan varsinaisessa merkityksessä: on todellakin kysymys kieliopin synnystä, kieliopiksi tulemisesta. Lapsen kielenoppimista olen tässä tutkimuksessa vain sivunnut – nimittäin silloin, kun perustelen imperatiivilauseen vahvaa asemaa interpersoonaisessa syntaksissa (ks. tarkemmin VAIHTOKAUPPA 2014: 33).

Yhteys ontogeneettisen ja fylogeneettisen kehityksen välillä on joka tapauksessa nähty jo pitkään (ks. esim. Diessel 2011): lapsen kielenkehitys (ontogeneesi) heijastelee – osin muttei täysin (esim. Korhonen 1993: 122–134, erityisesti 132, ja Diessel 2011: 8–10) – niitä samoja periaatteita, joiden mukaisesti ihmiskieli ylipäätään on syntynyt ja joiden mukaisesti se on vuosisatojen ja -tuhansien saatossa muuttunut (fylogeneesi) (esim. Givón 1979, 2009; Ziegeler 1997; Halliday & Matthiessen 1999 ja 2004; Givón & Shibatani 2009). Diessel (2011: 2) kokoaa yhteen tiettyjen tutkijoiden näkemyksen ja ilmaisee (sukupolvien väliseen kielenmuutokseen liittyvän) kieliopillistumisen suhteen lapsen kielenkehitykseen seuraavasti:

“– [g]rammaticalization is not only a historical phenomenon but can also be found in child language –. On this view, the notion of grammaticalization refers to a general developmental process that is instantiated in both language acquisition and diachronic change.”⁹

⁹ Diessel käyttää termiä *diachronic* eri tavalla kuin minä: diakronisuudella Diessel viittaa vain ‘sukupolvien väliseen’. Omassa terminologiassani diakronisuus jakautuu kahtia, fylogeneettiseen (sukupolvien väliseen) ja ontogeneettiseen (yksilönsisäiseen) kehitykseen, sillä kummassakin on kyse “halki ajan kulkemisesta” (< kr. *dia+chronos* ‘läpi ajan’) (ks. Halliday 1989 [1985]).

Direktiivisyyden synty on ihmisen sosiokognitiivisessa kehityksessä paljon syvemmällä kuin kielellisissä merkityksissä ja niiden (konventionaalisissa) ilmentymissä, sanasto-kieliopin synnyssä ja kehityksessä. Direktiivisyyden siemen voidaan nähdä erottamattomana osana vuorovaikutukseen kasvamista (ks. Bates, Camaioni & Volterra 1976 ja Esa Itkonen 2001: 385–389, joka on tulkinut Batesia, Camaionia ja Volterraa; Halliday 1979; Kauppinen 1998: 35–38; Tomasello 2001, 2003). Useissa lapsenkielen tutkimuksissa käsitellään sitä, miten lapsenkieli vähitellen kompleksistuu ja alkaa muistuttaa aikuisten standardikieltä (Esa Itkonen 2001: 385). On kuitenkin tutkimuksia (esim. Bates, Camaioni & Volterra 1976; Halliday 2004 [1979]), joissa pyritään vastaamaan vielä perustavampaan kysymykseen: siihen, miksi lapsi ylipäätään alkaa puhua.

Halliday (2004 [1979]) erottaa vuorovaikutuksen kehityksen alkuvaiheessa kaksi esilingvististä – mutta nimenomaan päämäärähakuista – tekoa. Näiden tekojen voidaan – Esa Itkosta (2001: 385) lainaten – nähdä sisältävän keinon ja päämäärän kuvion: ”teko on se keino, jolla tekijä senhetkisen tietonsa valossa uskoo saavuttavansa tavoittelemansa päämäärän”. Kumpaakin näistä vuorovaikutuskehityksen alkuvaiheeseen liittyvistä teoista Halliday (2004 [1979]: 140) kutsuu yksinkertaiseksi, koska lapsi käyttää päämääränsä saavuttamiseksi vain omaa ruumistaan. Toinen näistä teoista liittyy huomion antamiseen ja saamiseen, kooperatiivisuuden ituun, eräänlaiseen dialogisuuden esiasteeseen (*“exchanging attention with a person”*). Lapsi reagoi elein, ilmein tai äännähdyksin hänelle kohdistettuihin vuoroihin, tai hän itse ottaa yhteyttä esimerkiksi äitiinsä huomiota saadakseen, kohdistaa siis huomionsa toiseen osallistujaan omatoimisesti (Halliday 2004 [1979]: 145–146; ks. myös Larjavaara 2007: 496–498). Toinen näistä yksinkertaisista teoista on puolestaan sidoksissa artefakteihin ja muihin elottomiin olioihin (*“acting on an object”*): lapsi esimerkiksi koskettaa palloa, jotta se liikkuisi (Halliday 2004 [1979]: 142–143). Kumpaankin yllä kuvailemaani tekoon sisältyy syyn ja seurauksen ymmärrys (Esa Itkonen 2001: 385), mutta näitä kielellistä vaihetta edeltäviä, yksinkertaisia tekoja ei voitane vielä kutsua direktiiveiksi – ainakaan siinä mielessä kuin aikuiskielen direktiivisyys ymmärretään.¹⁰ Aikuiskielen direktiivisyys määrittyy nimittäin ei-direktiivisyyden kautta, ja perusolemuksestaan ei-direktiiviset toiminnot, kuten esimerkiksi kuvailu ja kerronta, syntyvät lapsenkieleen usein vasta myöhemmin (Halliday 2004 [1979]).

Jossain vaiheessa lapsi oppii yhdistämään yksinkertaiset teot toisiinsa. Sen ohessa, että hän itse omavoimaisesti liikuttelee esineitä, hän oppii vaikuttamaan esineisiin myös niin, että kohdistamalla ensin huomionsa toiseen osallistujaan, esimerkiksi äitiinsä, hän saa tämän tekemään valitsemalleen esineelle jotakin (Halliday 2004 [1979]: 145–146).

¹⁰ Halliday käsittelee artikkelissaan (2004 [1979]) nimenomaan *dialogin* ontogeneesiä, sen syntyä yksilönkielessä. Dialogi perustuu vuorovaikutukseen, eikä dialogisuuteen kasvaminen olisi mahdollista ilman vuorovaikutukseen kasvamista, mutta Halliday näkee dialogin monimutkaisempana (ja niin ollen suppeampana) kuin vuorovaikutuksen: dialogi on jo koherentti *kielellinen* kokonaisuus, eikä se voi koostua niin ollen pelkästään yksinkertaisista, esikielellisistä teoista. Vuorovaikutusta on jo yksinkertaistenkin tekojen vaihtokauppa.

Tällainen teko ei ole enää yksinkertainen vaan välineellinen, sillä päämääränsä saavuttaakseen lapsi käyttää ruumiinsa ulkopuolisia keinoja (Bates, Camaioni & Volterra 1976 ja Esa Itkonen 2001: 385, joka on käyttänyt lähteenään edellistä). Vaikka kuvaamani teko ei vielä olekaan kielellinen, se on jo joka tapauksessa symbolinen (Halliday 2004 [1979]: 145). Päämäärän saavuttamisen keino ei ole teko itsessään vaan astetta monimutkaisempi. Tällaista välineellistä tekoa Halliday kutsuu kompleksiseksi ("*complex act*").

Batesin, Camaionin ja Volterran (1976) sekä Hallidayn (2004 [1979]) käsitykset toimintaankehottamis- ja tiedonantamisfunktioiden sekä toisaalta interpersoonisten vaihtokauppalauseyppien (imperatiivi-, deklaratiivi-, interrogatiivilause) synnystä lapsenkielellä poikkeavat hiukan toisistaan, mutta niiden taustaoletukset ovat pitkälti samat. Kummassakin käsityksessä nimittäin korostuu direktiivisyyden ensisijaisuus suhteessa informaation välittämiseen (ks. myös Halliday 1994 [1985]: 70). Direktiivisyyden siemen piilee toisaalta ihmis(laps)en sosiaalisessa vuorovaikutustarpeessa, toisaalta hänen peittelemättömässä tahdossaan saada itselleen hyödykkeitä, saada tarpeensa tyydytetyksi ja saada niin ollen muut toimimaan tahtonsa mukaan (ks. myös Aikhenvald 2010: 327 ja siinä mainitut lähteet).

Sillä, miten toisaalta Bates, Camaioni ja Volterra (1976) ja toisaalta Halliday (2004 [1979]) kuvaavat vuorovaikutuksen syntyä ja eritoten sitä, miten direktiivisyys on toimintana ensisijainen (suhteessa kuvailuun ja kysymiseen), on nähdäkseni kauaskantoiset vaikutukset myös kielen kuvaukseen. Kuten olen väitöskirjani osatutkimuksissa todennut (ks. PARADIGMA 2013: 160–161 ja VAIHTOKAUPPA 2014: 33), kulttuurista ja kielestä riippumatta moni lapsi oppii imperatiivilauseen ensimmäisten syntaktisten konstruktioiden joukossa, joka tapauksessa usein ennen deklaratiivi- ja interrogatiivilauseita. Kun esimerkiksi suomenkieliseen kulttuuriin syntynyt lapsi oppii imperatiivilauseen *anna*, hänen järjestelmässään ei ole vielä deklaratiivia (*sinä annat/antaisit/antanet jotakin*) tai interrogatiivia (*annatsä/annatko jotakin*). Järjestelmään ei toisin sanoen vielä kuulu myöskään modusjärjestelmää eikä niin ollen siihen liittyviä modusvalintoja. Niinpä yksikön toisen persoonan morfologisesti paljaahko imperatiivimuoto merkitsee puhtaasti direktiivisyyttä, ei valintaa modaalisisessa modusjärjestelmässä, sillä sitä ei vielä ole olemassa.

Kieliopillistumisella on keskeinen asema SF-teoriassa, ja tämän Halliday ja Matthiesen (2004: 46–47) pukevat eksplisiittisesti sanoiksi seuraavassa:

"A systemic grammar is one which is organized around this concept of grammaticalization, whereby meaning is construed in networks of interrelated contrasts. The term 'grammaticalization' itself, however, is problematic; it foregrounds the sense of 'process' – something being **turned into** a grammatical system, and this obscures the point that it is the inherent nature of language to be organized in grammatical systems. Nevertheless, we can recognize grammaticalization as a process taking place in time [...]"

SF-näkökulmasta kielioppi koostuu verkostosta, jossa kieliopin osaset saavat merkityksensä juuri sitä kautta, että ne suhteutuvat järjestelmän tai alajärjestelmän muihin osiin ja niiden merkityksiin. Sinänsä muutokseen liittyvä prosessuaalisuus on ilmiselvää: kieliopin olemassaolo perustuu kieliopillistumiseen, kieliopiksi tulemiseen. Tähän viitataan edellä numeroimissani näkökulmissa 3 ja 4. Jos kielioppi nähdään kuitenkin alati muuttavana, dynaamisena järjestelmänä, edellä esittämäni kieliopillistumisnäkökulma 2 on hieman ongelmallinen.

Kielioppi on koko ajan liikkeessä, se toisin sanoen muuttuu, mutta kieliopin itsensä on vaikea nähdä *kieliopillistuvan*. Huomattakoon, että käytän OPTATIIVI-artikkelissa termiä *kieliopillistuminen* juuri edellä kuvaamassani "vaarallisessa" merkityksessä. Suostuttelurakenne (*tulisit nyt* -rakenne) voidaan toki nähdä kieliopillisena uudennoksena ja niin ollen muutoksen tuloksena, uudelleen järjestymisenä, mutta kaiken tämän vähittäisen uudelleenmuotoutumisen juuret ovat kielioppiin itseensä rakentuneessa dynaamisudessa.

Siitä huolimatta, että tunnustetaan kieliopin luontainen dynaamisuus, dynaamisuus on toisinaan vaikeasti kuvattavissa. Jos kieliopin dynaamisuudella tarkoitetaan nimenomaan sitä, että kielioppi on jatkuvassa muutoksen tilassa, voi käydä niin, että kieliopin kuvaaja alkaa kuvata valitsemaansa kohdetta sellaisessa vaiheessa, jossa syntaktis-semanttisesta muutosprosessista on olemassa merkkejä mutta jossa prosessin tulevaisuutta voidaan vain arvailla. Tämä on käsittääkseni tilanne juuri OPTATIIVI-artikkelissa esittelemäni *tulisit nyt* -rakenteen suhteen. Merkkejä *tulisit nyt* -konstruktion eriytymisestä on nähtävissä, mutta on myös lukuisa joukko tapauksia, joiden yhteydessä on vaikea sanoa, onko kyseessä jo eriytynyt *tulisit nyt* -rakenne vai "tavallinen" optatiivirakenne. Toisaalta dynaamisen muutoksen kuvausta vaikeuttaa myös se, että kieliopillistumiseen liitetty restrukturaatio, uudelleenjäsentyminen, saattaa olla syntaktisella tasolla vaikea havaita ja niin ollen todentaa. Tämäkin pätee *tulisit nyt* -konstruktion. Olen kuvannut *nyt*-partikkelin osaksi syntaktista konstruktiota, *tulisit nyt* -rakennetta. Partikkelilla *nyt* on kuitenkin paljon interpersoonaista käyttöä, sellaistaakin, joka ei rajoitu vain *tulisit nyt* -rakenteeseen (esim. *kaada nyt Lissullekin, otat nyt edes vähän, se nyt aina puhuu kaikenlaista*). Kun kerran *nyt*-partikkelia käytetään monessa muussakin lausekonstruktiossa, sen voidaan nähdä toisinaan esiintyvän myös *näkisit tän* -tyyppisessä (kieliopillistumisen näkökulmasta ei-direktiivisessä) optatiivirakenteessa. Tällöin direktiivinen *tulisit nyt* -rakenne ja ei-direktiivinen optatiivirakenne limittyvät (ks. OPTATIIVI 2012: 203–211, erit. 210).

Dynaamisuuden kuvauksen hankaluus näyttäytyy OPTATIIVI-artikkelissa analysoimieni rakenteiden yhteydessä vielä yhdellä tapaa. Vaikka kuvaan *näkisit tän* -tyyppisen, *nyt*-partikkelittoman optatiivirakenteen ei-direktiiviseksi perusmerkitykseltään, sekin voidaan tulkita direktiivisesti jossakin tietyssä kielenkäyttötilanteessa, eritoten silloin, kun rakenteessa on käytetty sellaista verbiä, jonka ilmaisemaa toimintaa subjektitaroite pystyy kontrolloimaan (ks. OPTATIIVI 2012: 194, erit. esim. 8, jossa käsittelen *valehteli-*

sit niille -rakenne-edustuman käyttöä). Koska direktiiviksi voidaan tulkita miltei mikä hyvänsä ilmaus, kielioppiin pitää kyetä kuvaamaan myös muunlaista kuin muutokseen johtavaa dynaamisuutta. Tällainen dynaamisuus kytkeytyy pitkälti siihen, mitä SF-teoriassa kutsutaan kieliopilliseksi metaforaksi. Sitä käsittelem seuraavassa alaluvussa.

3.2 KIELIOPILLINEN METAFORA

Suomen kielessä erottuvat toisistaan muodollisin kriteerein – kompleksisuusjärjestyksessä yksinkertaisimmasta monimutkaisimpaan – imperatiivi-, deklaraatiivi- ja interrogaatiivilause. Imperatiivilauseen skeeman olen määritellyt PARADIGMA-artikkelissa (2013: 163–164). Kysymys on lausekonstruktioista, ja näitä perustavia lausekonstruktioita voidaan lähestyä ainakin kahdesta näkökulmasta (näkökulmat A ja B):

(A) Lausekonstruktioit ovat olemassa, mutta niiden merkitystä ei kuvata yleisellä tasolla, sillä kunkin konstruktion merkitys määräytyy yksinomaan siitä tilanteesta käsin, jossa sitä käytetään. Interrogaatiivia käytetään toisinaan direktiivisesti toimintakehotteena (*pyydätsä sen puhelimien?*), toisinaan sitä käytetään puhtaassa tiedonhakufunktiossa (*mitä kello on?*), joskus taas puhuja vaikkapa kyseenalaistaa sillä oman toimintansa (*mitä ihmettä mä taas höpisen?*). Listaa voidaan jatkaa edelleen. Yhtä lailla deklaraatiivia voidaan käyttää tiedonhakulauseena, johon odotetaan kysymykselle tyypillistä responsia, vastausta (*ai sä et lähäkään*), direktiivinä (*nyt sä kyllä meet ulos*) ja tiedonantona (*se taitaa alkaa tasalta, en oo ihan varma*). Tilanne on sama imperatiivilauseen yhteydessä: se voi olla tiedonhaku (*kerro nyt hei jo tarkka aika*), tiedonanto, esimerkiksi puhujan kannanotto sanomaansa (*joo toi on helppo homma, mutta teepäs mustasta valkonen, ei onnistu ihan samalla tavalla*) ja direktiivi (*tee nyt seuraavaks mustasta valkonen*).

(B) Lausekonstruktioit eivät ole syntyneet sattumalta muodoltaan erilaisiksi, vaan ne ovat syntyneet vuorovaikutuksessa ihmisten sosiaalisista tarpeista: kukin lausekonstruktio on saanut syntykimmokkeensa tietystä vuorovaikutukseen liittyvästä perustavanlaatuisesta tarpeesta. Kun kerran kunkin konstruktion taustalla on tietty vuorovaikutustehtävä, nämä tehtävät pitää voida myös kuvata – siitä huolimatta, että eri konstruktioita voidaan käyttää aktuaalisissa kielenkäyttötilanteissa eri merkityksissä.

Lähestymistapa A on ongelmallinen siitä syystä, että vaikka siinä lausemuodot erotetaan toisistaan niiden syntaktisen hahmon perusteella, siinä ei oteta kantaa siihen, mikä on aiheuttanut lausemuotojen erilaisuuden. On nimittäin ylimalkaista kuvata asia niin, että kaikkien kolmen kiteytyneen lausemuodon taustalla on yleisesti vain vuorovaikutustarve. Lähestymistapa A voidaan itse asiassa nähdä melko formaalina tapana kuva-

ta ilmiö: on olemassa lausemuotoja, mutta koska kaikkia voidaan käyttää kaikissa merkityksissä, jää pimentoon se seikka, että kutakin lausemuotoa todellakin erottaa toisista jokin vuorovaikutukseen perustuva ja samaan aikaan vuorovaikutusta perustava merkitys.

Myös lähestymistavassa B lähdetään liikkeelle vuorovaikutuksesta ja siinä syntyneistä tarpeista. Koska imperatiivi-, deklaratiivi- ja interrogatiivilauseet eroavat toisistaan muodollisesti mutta koska niitä voidaan käyttää hyvin samankaltaisissa tehtävissä, niiden eron täytyy olla syvemmällä kuin konkreettisissa tilanteissa tehtyjen tulkintojen tasolla (ks. myös Esa Itkonen 2008: 202–203 ja siinä mainitut lähteet). Niiden eron voidaan nähdä piilevän itse järjestelmässä ja sen luontaisessa dynaamisuudessa. Tässä kohtaa astuu kuvaan kieliopillinen metafora.

Kuten olen VAIHTOKAUPPA-julkaisussa (2014: 55) esittänyt, ”kieliopillinen metafora on teoreettinen kuvausväline, jonka avulla saadaan eksplisiittisesti ilmaistuksi se, mikä on eri ilmausten välinen merkitysero, ja eritoten se, mistä ero johtuu. Metaforisten ilmausten nähdään nimittäin aina säilyttävän – enemmän tai vähemmän – alkuperäistä perusmerkitystään. Metaforakuvaus on keino luoda järjestystä eri ilmausten välille ja perusteet siihen, että kieliopillisesti hyvinkin erilaisia ilmauksia käytetään samantyyppisissä tehtävissä.” Hallidayn ja Matthiessenin (2004: 626) sanoin on kysymys seuraavasta:

Systemically, [grammatical interpersonal] metaphor leads to an **expansion of the meaning potential**: by creating new patterns of structural realization, it opens up new systemic domains of meaning. And it is the pressure to expand the meaning potential that in fact lies behind the development of metaphorical modes of meaning.

Direktiivit muodostavat *par excellence* funktionaalisen käyttökategorian, eivät syntaktisesti määriteltävää ilmausryhmää, sillä niin kuin ISK:ssa (2004: § 1645) todetaan, “[d]irektiivi on ohjaileva lausuma, jolla käsketään, kehoitetaan, pyydetään tai neuvotaan puhuteltua toimimaan tai olemaan toimimatta tietyllä tavalla.” Näin ollen direktiivi-ilmausten muotovariaatio on miltei rajaton; viime kädessä direktiivisesti voidaan tulkita – tilanteesta riippuen – lähes mikä tahansa lause, rakennekiteymä tai partikkeli.

Kieliopillisen metaforan avulla muotovariaatio saadaan (lauseiden osalta) kuvatuksi – mutta ei vain kuvatuksi vaan ennen kaikkea myös selitetyksi. Tätä seikkaa olen selvittänyt melko perusteellisesti VAIHTOKAUPPA-julkaisussa (2014: 51–74). Modaaliaineksetoman interrogatiivin (*pyydätsä sen puhelimeen?* tai *onks sulla kynää?*) direktiivinen pyyntökäyttö on yhteydessä interrogatiivin perusmerkitykseen (näin myös esim. italiansa, ks. Rossi 2012). Yhtä lailla subjektipronominillisen deklaratiivin (*sä istut tonne noin*) käyttö direktiivinä, nimenomaan autoritaarisena, puhutellun toimintaa eksplisiittisesti rajoittavana käskynä, liittyy olennaisesti deklaratiivin perusmerkitykseen, sen toteavuuteen tai Langackerin (2008: 471–472) termein siihen, että sillä ilmaistaan yksinkertainen kuvaus. Yksinkertaiseen kuvaukseen ei näet liity sitä, mikä liittyy luontaisesti imperatiivi-

lauseeseen: deklaratiivimuotoisessa direktiivissä ei nouse esiin subjektitarkoitteen kontrolli lauseessa ilmaistua toimintaa kohtaan.

Se, että *sä istut tonne noin* -tyyppistä deklaratiivia ja *pyydätsä sen puhelimeen-* ja *onks sulla kynää* -tyyppisiä interrogatiiveja käytetään direktiivisesti, on vakiintunutta. Tämä vakiintuminen ei ole kuitenkaan käsittääkseni merkki siitä, että käynnissä olisi muutos. Se on osa kielijärjestelmän inherenttiä dynaamisuutta eikä sillä tarvitse olla mitään tekemistä kieliopillistumisen kanssa, jos kieliopillistuminen nähdään nimenomaan järjestelmän (tai alajärjestelmän) muutoksena.

Tilanne ei ole kuitenkaan näin yksioikoinen. Alkujaan metaforisten direktiivi-ilmausten vakiintuminen keskustelun tiettyihin paikkoihin saattaa johtaa myös syntaktiseen muutokseen (ks. myös Halliday 1994 [1985]: 321). Se, että puhutaan syntaktisesta muutoksesta, edellyttää kuitenkin sitä, että muutos näkyy myös rakenteessa. Edellisessä kappaleessa esittelemiäni lauseita *sä istut tonne noin*, *pyydätsä sen puhelimeen* ja *onks sulla kynää* voidaan käyttää direktiivisesti, mutta niissä ei ole tapahtunut mitään rakenteellista muutosta. Toisaalta merkinä tiettyjen (alun perin) deklaratiivi- ja interrogatiivilauseiden syntaktisesta muutoksesta voidaan pitää sitä, että nimenomaan direktiivikäytössä niissä ei ilmaistakaan subjektia omana pronomininään. Tällaisia lauseita ovat esimerkiksi *tuutte sit kuuden aikaan ja syötte täällä* ja *annatko mulle vähän suolaa*.

4 MORFOLOGIA, SYNTAKSI JA PARADIGMA

Käsittelen tässä luvussa morfologian ja syntaksin suhdetta nimenomaan tutkimukseni kohderakenteiden näkökulmasta. Olen erillisjulkaisuissani nostanut esiin kaksi näkökulmaa imperatiiviin, synkronis-morfologisen ja diakronis-vuorovaikutuksellisen (esim. PARADIGMA 2013: 156–157). Kun nykysuomen imperatiivia tarkastellaan synkronis-morfologisesta näkökulmasta, sen katsotaan muodostavan järjestelmän, joka koostuu kuudesta myönteisestä ja kuudesta kielteisestä taivutusmuodosta. Kuvaus perustuu morfologiaan; paradigman eri muotoja käytetään kuitenkin syntaktisesti eri tavoin. Diakronis-vuorovaikutuksellisessa lähestymistavassa otetaan nimensä mukaisesti huomioon (1) se, että eri imperatiivimuodot ovat eri-ikäisiä, ja (2) se, että näitä eri-ikäisiä muotoja käytetään syntaktisesti eri tarkoituksiin. Eri käyttötarkoitusten perusta on puolestaan vuorovaikutuksessa.

Ensimmäinen alaluku (4.1) rakentuu suomen imperatiivin kuvauksen ympärille. Keskiöön nousee se, miten morfologinen imperatiivi, syntaktinen imperatiivi ja imperatiivimodus eroavat toisistaan. Käsitteiseni mukaan imperatiivin perinteinen kuvaus perustuu eräänlaiseen näennäisparadigmaan. Toisessa alaluvussa (4.2) tarkastelen imperatiivia kielihistoriallisen tutkimuksen valossa.

4.1 MORFOLOGISEN IMPERATIIVIN NÄENNÄISPARADIGMA

Morfologisen imperatiivin paradigma koostuu kuudesta myöntö- ja kuudesta kieltömuodosta. Paradigman muodot ovat siis yksikön toinen (*teelälä tee*) ja kolmas (*tehköön/jälkөөn tehkö*), monikon ensimmäinen (*tehkäämme/jälkäämme tehkö*), toinen (*tehkää/jälkää tehkö*) ja kolmas (*tehkööt/jälkөөt tehkö*) sekä passiivi (*tehtäkөөn/jälkөөn tehtkö*).

Näkemykseni mukaan imperatiivimuodot muodostavat yhtenäisen paradigman vain näennäisesti siinä mielessä, että osa muodoista on imperatiivilauseen rakennusaineita, osa taas kuuluu pikemminkin deklarativilauseen yhteyteen, tarkemmin sanottuna deklarativilauseen sisällä toimivaan modusjärjestelmään konditionaali- ja potentiaalimuotojen oheen. Morfologinen imperatiivi yhtenäisparadigmana on kuvauksen luoma harha. Harhaa se on nimenomaan funktionaalista näkökulmasta: paradigman muotoja yhdistää toisiinsa vain historiallinen alkuperä – ja sekin vain näennäisesti. Eri imperatiivimuodot ovat nimittäin eri-ikäisiä (Lehtinen 2007: 74, 92, 132). Morfologista imperatiivia tarvi-

taan muun muassa siihen, että imperatiivi saadaan kuvatuksi mahdollisimman samanlaisiksi kuin konditionaali ja potentiaali. Näin on tehty niin suomen kielen kuin monen muunkin kielen kuvauksessa (ks. esim. espanjan kuvausta lähteestä RAE 2010: § 4.1.3c).

Väitettäni imperatiiviparadigman näennäisyydestä perustelen seuraavassa tarkemmin. Lähestyn aihetta eri osatutkimuksissa käyttämäni *imperatiivi*-termien näkökulmasta. Niitä on (edellä esittelemäni **morfologisen imperatiivin** lisäksi) kolme: syntaktinen imperatiivi, kanoninen imperatiivilause ja imperatiivimuoto.

Syntaktinen imperatiivi on lausekonstruktio, joka on direktiivisyyden (tai tarkemmin sanottuna velvoitustahdon) yksinkertaisin syntaktinen ilmaisin. Kyseessä on siis imperatiivilause (*mene/älä mene sinne; menkää/älkää menkö sinne; mennään/ei mennä sinne* ja varsinkin puheessa jo hyvin harvinainen *menkäämme sinne/älkäämme menkö sinne*). Sen muodolliset kriteerit ovat verbialkuisuus, subjektilausekkeettomuus (paitsi tietyissä kontrastitapauksissa, ks. tarkemmin lukua 5.2) ja totaaliobjektin nominatiivimuotoisuus (paitsi persoonapronominien yhteydessä). Syntaktisen imperatiivin verbi on niin ikään imperatiivimuotoinen (paitsi inkluusiivisessa imperatiivilauseessa, josta on puhe myöhemmin tässä luvussa ja luvussa 5.3). Imperatiivilauseen tyypillisin persoona on yksikön toinen ja seuraavaksi tyypillisin monikon toinen, ja nämä muodostavatkin **kanonisen imperatiivilauseen** (ks. myös Aikhenvald 2010).

En pidä imperatiivilauseen imperatiivimuotoja imperatiivimuoduksen toteumina. Se, että puheaktipersonien imperatiivitunnuksia ei pidetä modustunnuksina, saattaa herättää kysymyksen siitä, mitä ne sitten ovat. Kysymys on relevantti vain siitä näkökulmasta, että taustaoletuksena pidetään sitä, että kaikki suomen finiittiset verbinmuodot sisältävät jonkin morfologisen moduksen. Kuten alumpana (luvussa 3.1) olen tuonut esiin, ontogeneettisestä näkökulmasta imperatiivilause on ensisijainen suhteessa deklaraatiivi- ja interrogatiivilauseeseen. Imperatiivilauseen synty lapsen kielenkäyttöön ei edellytä deklaraatiivin olemassaoloa eikä – mikä on tässä kohtaa oleellista – deklaraatiiviin sisältyvää modusjärjestelmää, vaan imperatiivilause edeltää niitä. Modukset (ja myös muu modaalisuuden ilmaiseminen) vakiintuvat kielenkäyttöön vasta myöhemmin (Halliday 1979 [2003]: 150; suomen osalta esim. Toivainen 1984: 33–34, 39–42 ja Kauppinen 1998: 58–60, 77–84, 96–110). Samaa tapaan syntaktinen imperatiivi muodostaa myös oman kuvaukseni perustan: imperatiivilause on kuvauksen lähtökohta, ja ensisijaisuutensa vuoksi se on modusjärjestelmän ulkopuolella luonnostaan.

Mahdollinen on toki myös sellainen kuvaus, jossa interpersoonaisien vaihtokauppalauseyhtyyppien ydinrakenteena on deklaraatiivi. Monet seikat puhuvat kuitenkin sen puolesta, että kuvauksen lähtökohtana kannattaa pitää nimenomaan imperatiivilauseetta. Syntaktisen imperatiivin ydinrakenteen, yksikön 2. persoonan imperatiivilauseen, sisältämä imperatiivimuoto on ensinnäkin toisinaan tunnusmerkitön, nimittäin silloin, kun jäännöslopuke ei reaalistu seuraavan sanan alkukonsonanttina.¹¹ Merkittävää on kuitenkin

¹¹ Vrt. monikon 2:n ja monikon 1. persoonan imperatiivimuotoihin, joissa imperatiivi merkitään morfologisesti aina.

kin myös se, että tämä ydinrakenne sisältää vähemmän morfosyntaktisia tunnisteita kuin modusainekseton deklaraatiivi (ja on siis tässä mielessä tunnusmerkittävämpi kuin deklaraatiivi): *tees se => sä teet sen*. Deklaraatiivi on monimutkaisempi kuin imperatiivilause ainakin kolmella tapaa (alleviivaukset edellä): subjekti on ilmaistu omana lausekkeenaan (silloin kun subjekti ylipäättään kuuluu lauseen täydennysrakenteeseen), transitiivilauseessa totaaliobjekti on (useimmiten) merkitty ja myös finiittiverbi on merkitympi kuin imperatiivilauseen ydinverbi, sillä deklaraatiivin verbissä on aina persoonapäätte (imperatiivimuodossa on vain toisinaan loppukonsonantti, joka ei ilmaise eikä todennäköisesti ole koskaan ilmaissut persoonaa).

Imperatiivilauseen morfologisessa merkinnässä poikkeuksen muodostaa inklusiivinen imperatiivilause (*mennään jo*), jonka verbissä ei ole imperatiivimerkintää vaan joka on ”passiivimuotoinen” (ks. tästä tarkemmin lukua 5.3). Se, että imperatiivia ei ole merkitty morfologisesti, on mahdollista, sillä syntaktista direktiivisyyttä, so. velvoitustahtoa, ei ilmaista ensisijaisesti morfologisella vaan syntaktisella muodolla, lauserakenteella. Lauserakenteena inklusiivinen imperatiivilause sisältää toisin sanoen muita sellaisia merkkejä, joiden avulla syntaktinen skeema on tunnistettavissa.

Imperatiivimodusta edustavat puolestaan ne kolmansien persoonien ja passiivin imperatiivimuodot, jotka ilmaisevat puhujan tahtoa, modulaatiotyypin (~ deonttista) modaalisuutta. Tämä modus esiintyy deklaraatiivilauseessa, niin kuin muutkin modukset (*Heikki maksakoon ~ maksanee ~ maksaisi oman osuutensa niin kuin muutkin*). Tällaisissa lauseissa subjekti ilmaistaan tavallisesti omana lausekkeenaan ja totaaliobjekti merkitään akkusatiivilla (ellei ole jotakin muuta syytä nominatiivimuotoisuuteen, esimerkiksi passiivisuus). Lauseet eivät ole myöskään perusmerkitykseltään direktiivisiä, sillä ne toimivat niin kuin muutkin modulaatioaineksen sisältävät lauseet, esimerkiksi *Heikinkin täytyy maksaa osuutensa*.

Kuten olen PARADIGMA-artikkelissa (2013: 175–176) määritellyt, myönteinen ja kielteinen imperatiivilause edustavat niitä polaarisia ääripäitä, napoja, joiden väliseen tilaan sijoittuu modulaatio, toimintaorientoitunut modaalisuusmerkitys. Navat ovat modulaation ulkopuolella, samaan tapaan kuin modalisaation (~ episteemisen modaalisuuden) ulkopuolella ovat ne kielteiset ja myönteiset deklaraatiivit, joissa ei ole modaalinaiseksi (*Heikki tulee huomenna ja Heikki ei tule huomenna*) (PARADIGMA 2013: 173–174). Jos ääriävät lasketaan mukaan modaalisuuteen, modaalisia ovat kaikki finiittiverbilliset lauseet. Silloin analyysissä voidaan operoida ainoastaan modaalisuuden asteella, sillä kaikki finiittiset lauseet ovat modaalisia.

On kuitenkin yleisesti tunnustettua – myös Suomessa ja fennistiikankin piirissä –, että episteeminen modaalisuus asettuu äärinapojen väliin niin, että itse navat jäävät modaalisuuden ulkopuolelle (ks. esim. Halliday 1994 [1985]: 362–363; Martin & White 2005: 110–111; Larjavaara 2007: 405–407; ISK 2004: § 1590). Vaikka tilanne on tämä, suomen kielen kuvauksissa puhutaan edelleen indikaatiivista yhtenä morfologisista moduksista (esim. ISK 2004: § 111, myös Koivisto 2013: 84–86). Tässä on ristiriita. Näen sen

johtuvan siitä, että suomen kielen kuvaus on ollut pitkään – ja on joiltain osin vieläkin – hyvin muotokeskeistä ja -lähtöistä. Perinne on vanha, ja sitä seuraavat muidenkin kuin suomen kielen kuvaajat. Sekä indikatiivin että imperatiivin modusaseman osalta tilanne on aivan sama myös esimerkiksi espanjan kuvauksessa. Tunnusmerkitön indikatiivi luetaan mukaan moduksiin, samoin imperatiivi, vaikka espanjan morfologinen imperatiivi rajoittuukin vain 2. persooniin (ks. RAE 2010: § 25.1.2), toisin sanoen kanoniseen imperatiivilauseeseen.¹²

Käsitykseni mukaan indikatiivi ei ole siis modus, se on pikemminkin moduksettomuutta. Suomen modusjärjestelmä koostuu toisin sanoen konditionaalista ja potentiaalista sekä persoonamuotojen osalta vajaaparadigmaisesta imperatiivista. Tässä kohtaa on syytä huomata, että moduksettomuus voi tarkoittaa kahta asiaa. Indikatiivisen deklaraatiivin yhteydessä moduksettomuus on oikeastaan nollavalinta, joka suhteutuu deklaraatiivilauseen modusvalintoihin. Indikatiivinen deklaraatiivi *Heikki lähtee huomenna* suhteutuu siis niihin vaihtoehtoihin, jotka ovat olemassa mutta jotka on jätetty valitsematta: *Heikki lähtenee huomenna*, *Heikki lähtisi huomenna* ja *Heikki lähteköön huomenna*. SF-teoriassa kutsutaan lauseiksi myös sellaisia ilmauksia kuin *lepo* tai *just joo* tai *apua* (sillä nekin toimivat siirtoina vuorovaikutuksessa) (ks. Matthiessen 1995: 433, 613). Näitä lauseita kutsutaan kuitenkin nimellä *minor clause* 'pikkulause, modusvalinnaton lause' (vs *major clause* 'isolause, modusvalintainen lause'), ja ne ovat inherentisti moduksettomia siinä mielessä, että modusvalintaa ei niiden yhteydessä ole lainkaan (ks. Shore 1992: 108; Halliday & Matthiessen 2004: 153–154).

4.2 IMPERATIIVIMUOTOJEN ESIHISTORIAA

Suomen imperatiivin yksikön 2. persoonan *k*-aines (*tule* < **tulek*) lienee ikivanhaa perua, sillä samalähtöinen imperatiivi oletetaan edustuvan myös suomen kaukaisimmissa sukukielissä, nimittäin toisissa samojedikielissä ja unkarissa (esim. Lehtinen 2007: 70–71, 81). Tilanteen oletetaan olevan sama myös monikon 2. persoonan *-kA*-aineksen osalta. Kolmansien persoonien ja passiivin imperatiivimuodot on puolestaan kuvattu kielihistoriallisessa tutkimuksessa huomattavasti nuoremmiksi; niiden oletetaan syntyneen vasta varhaiskantasuomalaisella ajalla (tai kenties hiukan aiemmin) (Lehtinen 2007: 74, 92, 132.) Nämä oletukset viittaavat osaltaan siihen, että nimenomaan kanonisella imperatiiv-

¹² Minun kuvauksessani espanjan morfologinen imperatiivi ei kuuluisi modusjärjestelmään vaan kuvaisin sen puhtaasti imperatiivilauseen tunnusmerkiksi. Tähän viittaa jo Andrés Bello (1984 [1847]: § 467), joka asettaa espanjan imperatiivin moduskuvauksen kyseenalaiseksi. Lopulta hän tosin kuvaa imperatiivin osaksi modusjärjestelmää ja perustelee valintaansa sillä, että samoin tekee myös Espanjan kuninkaallinen akatemia (*Real Academia Española* = RAE) omassa deskriptiivisessä kieliopissaan. Bellon oma imperatiivikuvaus on osuva, mutta kiinnostavaa koko pohdinnassa on se, että RAE:n deskriptiosta muodostuu Bellolle kuvauksen preskriptio.

vilauseella on ja on vuosituhansien ajan ollut vankka asema interpersoonaisessa syntaksissa ja kieliopissa ylipäätään (ks. myös Aikhenvald 2010: 413–416).

Fennougristisessa kielihistorian tutkimuksessa imperatiivi on toisinaan yhdistetty indikatiivin preesensiin (ks. tarkemmin esim. Erkki Itkonen 1966: 274–275; ks. myös L. Hakulinen 1979: 243–244). Imperatiivin tunnukseksi rekonstruoitu **-k* (**mene-k*) rekonstruoidaan myös aktiivin indikatiivin (ja potentiaalain) preesensin kaikkien persoonien kieltomuotoihin (*en *mene-k*) ja niin ikään aktiivin indikatiivin preesensin monikon 1. ja 2. persoonaan (*menemme < *mene-k-mek*, *menette < *mene-k-tek*).¹³ Fonologinen samankaltaisuus saattaa kuitenkin aivan yhtä hyvin olla sattumaa. Pelkkä homofonisuus ei näet riitä osoittamaan elementtien yhteistä alkuperää myöskään sijataivutuksen puolella. Esimerkiksi partitiivin ja abessiivin päätevarianttien ei katsota kehittyneen samasta alkuperästä fonologisista yhtäläisyyksistään huolimatta. Tukea on haettu myös indoeurooppalaisten kielten tutkimuksesta, jossa (indikatiivin) preesens ja imperatiivi on niin ikään nähty samalähtöisinä kategorioina (Erkki Itkonen 1966: 276). En pidä tätä selitystä kuitenkaan uskottavana.

Fennistiikassa on nostettu esiin myös toisenlainen hypoteesi imperatiivin alkuperästä, ja sitä käsittelem seuraavaksi. Yleisen käsityksen mukaan yksikön 2. persoonan imperatiivimuoto oli olemassa jo uralilaisessa kantakielessä (ks. L. Hakulinen 1979: 243–245; Janhunen 1982: 23–42; Lehtinen 2007: 70–71). Lauri Hakulinen (mp.) viittaa siihen, että imperatiivimuoto (niin kuin myös preesensin **k*-aines) on samaa alkuperää kuin deverbaalinen substantiivinjohdin **(e)k* (esim. mksm. **lähdek* '(vesi)lähde'). Hänen (1979: 244) mukaansa "imperatiivi onkin alkuaan (ei kuitenkaan enää kantaauralissa) ollut deverbaalinen nomini, jonkinlainen tekijännimi, joka joissakin lauseyhteyksissä on muuttunut finiittiseksi, samalla kun johdin on kehittynyt nimenomaan imperatiivisen modusfunktion kannattajaksi". Se, että johdos olisi ollut nimenomaan tekijännimi, lienee arvailua. Yhtä hyvin se on voinut olla puhdas toimintamerkityksen nominaalistus, teonnimi.

Lauri Hakulisen esittämä hypoteesi on joka tapauksessa kiinnostava. Se selittäisi osaltaan myös sen, miksi persoonapäätettä ei ole nykykielisessä yksikön 2. persoonan imperatiivimuodossa – ja myös sen, miksi persoonapäätettä ei voida mihinkään kanta-kielivaiheeseen edes rekonstruoida. Hypoteesi saattaa ensi kuulemalta kummeksuttaa, mutta sille löytyy runsaasti rinnakkaistapauksia vielä nykyäänkin puhuttavista kielistä. On näet tavallista, että vaikka kielessä olisikin runsas verbintaivutus, imperatiivimuoto on kaikkein paljain eikä siinä ole mukana ainakaan persoonapäätettä. Tällaisia kieliä ovat – lukuisien muiden nykykielten ohessa (ks. tarkemmin esim. Aikhenvald 2010) – espanja (*pasa* 'ojenna', *pasas* 'ojennat') ja tietyiltä osin italia (*passa* 'ojenna', *passi* 'ojennat'), moni suomalais-ugrilainen kieli, kuten mari, komi ja udmurtti (Erkki Itkonen 1966:

¹³ Suomen itäisissä savolaismurteissa tämä vanha *-k* saattoi esiintyä imperatiivi- ja kieltomuodoissa vielä 1900-luvun jälkipuoliskolla absoluuttisessa lopussa (T. Itkonen 1965: 198–216). Ks. myös PARADIGMA-artikkelin alaviitettä 6. Monikon 1. ja 2. persoonan *k*:lliset muodot ovat puolestaan – ainakin suomen evidenssin näkökulmasta – täysin hypoteettisia.

275), suahili (Esa Itkonen 2008: 220), Uudessa-Kaledoniassa puhuttava austronesialaiskieli tinrin (Osumi 1995: 236) ja kannada, joka kuuluu dravidakieliin (Aikhenvald 2010: 19).

Yksikön 2. persoonan imperatiivimuodon paljaus ei ole kuitenkaan vielä sinänsä merkki siitä, että imperatiivissa käytettäisiin muotoa, jonka alkuperä olisi nominaalinen, jos kohta muotoa ei tunnu käsiteltävän aivan tavallisena verbinmuotonakaan. Itse asiassa romaanisista kielistä löytyy myös nominaalinen – tai melkein nominaalinen – rinnakkaistapaus. Tietyissä tekstilajeissa imperatiivilauseen verbinä voidaan käyttää infinitiiviä ainakin ranskassa (Moilanen & Natri 1995: 184), italiassa (Benvenuto & La Grassa 2002: 206) ja espanjassa (Hämäläinen 2008: 469–470). Tällaisia tekstilajeja ovat esimerkiksi ruokaohje ja tietyt ohjekyltit. Myös joissakin muissa ohjeenreissä annetut toimintaohjelauseet saattavat sisältää vain infinitiivimuotoisen verbin. Lisäksi italiassa kielteinen yksikön 2. persoonan imperatiivi muodostetaan aina kieltopartikkeli + infinitiivi -rakenteella (Dardano & Trifone 1995: 357–358). Espanjankielisessä kasvokkaiseskustelussa infinitiivirakennetta taas käytetään toisinaan myös myönteisenä direktiivinä (RAE 2010: § 42.2.1d), yleisesti esimerkiksi ohjeenhakukysymyksen vastauksena (ks. RAE 2010: § 26.5.5a, josta seuraava esimerkki on otettu) (ks. esim. 4-1).¹⁴

(4-1)	¿Qué mitä 'Mitä mä teen?'	hag-o? tehdä-PREES+Y1P ¹⁵
	Sujet-ar tukea- INF 'Pidä kiinni tästä köydestä.'	esta cuerda. tämä köysi

Infinitiivi ei ole tietenkään puhtaasti nominaalinen kategoria, mutta niin suomessa kuin espanjassa se on perinteisesti kuvattu nominien ja verbien välimaastoon kuuluvaksi; se on siis ainakin lähellä nominaalistusta. Infinitiivirakenteella ilmaistun direktiivisen toiminnan suorittaja on täysin selvä, sen tulkinta nousee tilanteesta ja siitä kielellisestä toiminnasta, joka on käynnissä, sillä ohjeenhakukysymyksen vastaus toimii vierusparin jälkijäsenenä ja edustaa näin vahvinta mahdollista reaktiivisuuden astetta (ks. myös VAIHTOKAUPPA 2014: 83–86).

Kuten olen VAIHTOKAUPPA-julkaisussa tuonut esiin, imperatiivilauseet ovat usein reaktiivisia: niissä kielennetään uudelleen se toiminta, josta aiemmin on ollut puhe ja joka liittyy puhuteltuun, tai viitataan sellaiseen toimintaan, jonka puhuteltu on jo käynnistänyt. Tämä tehdään luonnollisesti pitkälti imperatiivilauseen finiittiverbillä. Imperatiivia,

¹⁴ Olen käsitellyt suomen ohjeenhakukysymyksiä PARADIGMA-artikkelissa (2013: 184–185) ja VAIHTOKAUPPA-julkaisussa (2014: 113–119). Ks. myös Lyons 1977: 755–756, 767, 803 ja Bybee, Perkins & Pagliuca 1994: 16.

¹⁵ Lyhenteet: PREES = preesens, Y1P = yksikön 1. persoona, INF = infinitiivi.

jonka 2. persoonan muodon alkuperä saattaa olla teonnimijohdos, käytetään siis nykysuomessa sellaisissa yhteyksissä, joissa imperatiivimuodolla kuvattu toiminta on jo mainittu edeltävässä kontekstissa tai se on toimintana läsnä tilanteessa. Tästä syntyy kiinnostava yhteys kieliopilliseen, eritoten eksperimentiaaliseen metaforaan, johon kuuluu keskeisenä ilmiönä juuri nominaalitus (ks. esim. Halliday 1994 [1985]: 342–354, erityisesti 352–354 sekä Halliday & Matthiessen 2004: 636–642 ja suomen osalta myös Karvonen 1991 ja 1995: 166–181, erityisesti 167–168; Shore 1992: 284–288, 2012a ja 2012b). Eksperimentiaalinen metafora, toisin sanoen esimerkiksi se, että prosessuaalinen, ajassa etenevään toimintaan liittyvä merkitys ilmaistaan substantiivina, mahdollistaa sen, että tyypillisesti verbeillä ilmaistut toimintamerkitykset saadaan puheenaiheiksi, ne voidaan temaattistaa (esim. *aivot järjestävät päivän tapahtumia => tiedon uudelleen järjestäminen*) (Karvonen 1995: 168). Nominaalitus, toisin sanoen metaforinen ilmaus, on myös helpommin ymmärrettävissä silloin, kun verbimerkitys on edeltävässä tekstissä ilmaistu kongruenttisesti, yksinkertaisimmillaan, verbinä. Reaktiiviset imperatiivilauseetapaukset noudattelevat samaa kaavaa. Imperatiivilause esiintyy usein sen jälkeen, kun toiminnasta on ollut jo puhetta ja toimintamerkitys on niin ollen ilmaistu finiittiverbinä, tai silloin, kun toiminta itsessään on läsnä tilanteessa.

Olipa imperatiivimuotojen esihistoriallinen alkuperä mikä hyvänsä, ne ovat nykykielessä joka tapauksessa verbinmuotoja. Siitä, miten imperatiivilauseita on käytetty varhaisimmassa kantakielivaiheissa, ei ole myöskään minkäänlaista tietoa. Imperatiivin ja nominaalituksen käytön yhteyden tarkastelu onkin tässä mielessä täysin hypoteettista. Niiden yhteys saattaa hyvinkin olla puhdasta sattumaa, mutta se on joka tapauksessa hauska kuriositeetti.

5 IMPERATIIVILAUSEEN SUBJEKTIKYSYMYKSI

Olen viitannut erillisjulkaisuissani useassa kohtaa imperatiivilauseen subjektiin. Käsitkseni mukaan imperatiivilauseen skeemaan kuuluu siis subjekti, mutta sitä ei yleensä ilmaista omana lausekkeenaan, pronomininä. Tähän liittyviä seikkoja käsittelem tarkemmin alaluvussa 5.2. Imperatiivilauseessa ei ole morfologista imperatiivimerkintää tavallisesti silloin, kun kyseessä on *mennään jo* -tyyppinen inklusiivinen imperatiivilause. Käsitkseni mukaan myös sen skeemaan kuuluu subjekti, ja se tulee ilmaistuksi omana pronomininään samoin edellytyksin kuin kanonisen imperatiivilauseen subjekti. Inklusiiviseen imperatiivilauseeseen liittyviä asioita käsittelem tarkemmin alaluvussa 5.3. Käsittelem kuitenkin ensin sitä, miten suomen subjekti kieliopillisena kategoriana voidaan SF-näkökulmasta kuvata (alaluku 5.1).

5.1 SUBJEKTI SYSTEEMIS-FUNKTIONAALISESTA NÄKÖKULMASTA

Perinteisessä kieliopissa subjekti on kuvattu yhdeksi lauseenjäsenfunktioista ja lauseen on nähty jakautuvan kahtia: subjekti- ja predikaattiosaan. Lauseen jakautuminen tällä tavoin kahtia ei saa kuitenkaan tukea sellaisesta empiirisestä tutkimuksesta, jossa käsitellään syntaktisen ja prosodisen jaksotuksen suhdetta. Suomen osalta asiaa on tutkinut Helasvuo (2003). Hän (mas. 25–30) esittää, että yhdessä intonaatioryhmässä, tauosta alkavassa ja taukoon päättyvässä, intonaatiokuvioltaan ja muutenkin prosodisesti yhtenäisessä puherupeamassa (ks. VAIHTOKAUPPA 2014: 27), toteutuu tyypillisesti niin sanottu ydinlause (*clause core*), finiittiverbi täydennyksineen eli (Helasvuon termin) argumentteineen (*argument*). Helasvuon (ma.) mukaan prosodinen yhtenäisyys on heijastus merkityksestä, siitä, että ydinlauseen osat muodostavat konseptuaalisen kokonaisuuden. Mitä kiinteämpi konseptuaalinen sidos rakenneosasten välillä on, sitä varmemmin ne pysyvät yhdessä myös prosodisesti. Jos ydinlause tulee kuitenkin jaetuksi useampaan intonaatioryhmään, on todennäköisempää, että oman intonaatioryhmänsä muodostaa esimerkiksi verbinjälkeinen objektitäydennys, kuin se, että subjektitäydennys muodostaisi oman intonaatioryhmänsä ja finiittiverbi täydennyksineen omansa (Helasvuo 2003: 29). Vaikuttaa siis siltä, ettei ole perusteltua jakaa lausetta subjekti- ja predikaattiosaan. Se tarkoittaa Helasvuon mukaan käytännössä myös sitä, että finiittiverbi täydennyksineen ei muodosta verbilauseketta.

Vaikka subjektin asema on suomen kielen kuvauksessa täysin vakiintunut ja kiistan, se on määritelty eri kuvauksissa eri tavoin (ks. erityyppisistä kuvauksista Helasvuo & Huumo 2010: 169–177). Omat lähtökohtani ovat funktionaalisessa, eritoten systeemifunktionaalisessa, kuvauksessa.¹⁶ Shoren (1992: 100) mukaan suomen subjekti kytkeytyy eritoten eksperientiaalisiin merkityksiin ja niiden syntaktisiin toteumiin, so. eksperientiaalisiin lausetyyppeihin, joita kutsun siis myös maailmankuvauslausetyypeiksi. Subjekti on kieliopillinen kategoria, ja niin kuin kieliopillisissa kategorioissa ylipäätään myös subjektin kohdalla on kyse merkityksen ja muodon suhteesta. Subjekti on kiinteästi sidoksissa lausetyyppeihin ja niissä esiintyviin rooleihin, ja sen merkitys (tai rooli) tarkentuu siis lausetyyppikohtaisesti. Näitä subjektin lausetyyppikohtaisia rooleja ovat muun muassa tekijä (*mä ostin sitten kuitenkin sen Mersun*), luonnehdittava (*suomalainen viini on paha*), identifioitava (*Liisa on paras ystäväni*) ja tilassaolija (*hän oli varuillaan*). Yhteistä eri lausetyyppellä edustavien lauseiden subjekteille on se, että ne toimivat lauseessa ilmaistun prosessin alkupisteenä, kohosteisimpana osallistujana, joka suhteutetaan muihin osallistujiin, joka asetetaan tilaan, paikkaan tai aikaan taikka josta esitetään luonnehdinta tai identifikaatio (ks. Helasvuo & Huumo 2010: 172).

Subjektin määrittely ei perustu kuitenkaan vain merkitykseen. Subjektius näkyy muodossa muun muassa seuraavilla tavoin. (1) Subjekti on nominatiivimuotoinen, ja niin ollen subjektiksi sopimaton on esimerkiksi kvantifiointilauseke (**paljon suomalaisia tekisi(vät) saman* jne.). Subjektin muotoon ei vaikuta myöskään kiello. (2) Lisäksi subjektin ja finiittiverbin välillä toimii kongruenssi. Tämä kaikki johtaa siihen, että subjektitäydennys ei yksinkertaisesti kuulu kaikkiin lausetyyppeihin. Niitä ovat esimerkiksi eksistentiaali-, omistus-, tila- ja kvantifiointilausekset sekä *minusta tulee lääkäri* -muutoslausetyyppi. (Ks. Shore 1992: 99–100 ja Helasvuo & Huumo 2010: 171, 188–192.)

Subjekti on perinteisessä kieliopissa lauseenjäsenrooli.¹⁷ Esimerkiksi tekijä ja luonnehdittava ovat taas rooleja, jotka määrittyvät lausetyyppikohtaisesti (englannin osalta ks. Halliday 1994 [1985] 161–173). Lauseenjäsenten ja lausetyypeittäin määrittyvien roolien suhde voidaan kuvata niin, että lauseenjäsenet ovat makroroleja, ikään kuin saateenvarjokategorioita, jotka kattavat useita lausetyyppikohtaisia mikroroleja (ks. Shore 1992: 288–291). Subjekti tarkentuu lausetyypeittäin tekijäksi, luonnehdittavaksi, identifioitavaksi jne. Samoin käy muidenkin lauseenjäsenten: esimerkiksi objektiin liittyviä

¹⁶ Halliday ei ole kiinnittänyt huomiotaan suomen kielen subjektiin. Hallidayn englannin subjektin kuvaus poikkeaa siitä, mitä jäljempänä esitän suomen subjektista.

¹⁷ Perinteisen kieliopin lauseenjäsenyys on käsitteellisesti hiukan hankala (mm. siksi, että se on eksplisiittisesti määrittelemätön). Omasta näkökulmastani olisi järkevää liittää lauseenjäsenyys nimenomaan eksperientiaalisiin merkityksiin. Lauseen täydennykset (= argumentit) ovat siis *par excellence* lauseen jäseniä. Ei-pakollisten eksperientiaalisten määritteiden (*ostin viime kuussa uuden auton*) kuuluminen lauseenjäsenten joukkoon on määrittelykysymys. Olen valmis laskemaan ne mukaan. Lauseenjäsenten ulkopuolelle jäisivät automaattisesti partikkelit (ja konjunktiot), ts. ne ilmaukset, joilla ei ole luonnostaan eksperientiaalista tehtävää. Ei-eksperientiaalisiin ilmauksiin kuuluvat myös vokatiivit, puhutteluilmaukset, joista tulee puhe myöhemmin.

mikrorooleja ovat kohde (*ostin auton*), tulos (*leivoin kakun*) ja toiminta-ala (*kiipesin portaat neljässä sekunnissa*).

Olen kutsunut esittämäni lähestymistapaa systeemis-funktionaaliseksi. Pikemminkin on kyse funktionaalista kuvauksesta, sillä se ei rajoitu – niin kuin on nähty – yksinomaan systeemis-funktionaaliseen teoriaan. Yhtä kaikki, oman tutkimukseni näkökulmasta erityisen olennaisia ovat seuraavat seikat. (1) Subjekti on merkityksellinen kategoria, niin kuin syntaktiset kategoriat tapaavat olla, ja se liittyy nimenomaan eksperientiaalisen merkityksen alaan. (2) Ei sen enempää subjektia kuin juuri muutakaan kielellistä kategoriaa voida määritellä vain merkityksen perusteella; se, mitä subjekti merkitsee, heijastuu lauseen rakenteeseen.

5.2 IMPERATIIVILAUSEEN SUBJEKTI JA SEN ILMAISEMINEN

Direktiivisyyteen liittyy automaattisesti se, että se, jota johonkin toimintaan kehoitetaan, pystyy myös itse kontrolloimaan toimintaansa (ks. myös esim. Lyons 1977: 826; Laitinen 1992: 176; Esa Itkonen 2008: 208–209). Muutoinhan koko toimintaan kehottamisella ei ole perusteita. Tilanne on tietysti se myös ja eritoten imperatiivilauseen kohdalla, sillä se on direktiivisyyden yksinkertaisin ilmentymä. Se, että imperatiivilauseen subjektiin liittyy kontrolloijan rooli, ei tarkoita samaa kuin agentiivisuus, tekijyys, sillä kontrolloitavaa voi olla sellainen toiminta, joka ei ole agenttiivista (esimerkiksi kilttinä oleminen tai hengittäminen). Se, että imperatiivilauseessa ilmaistu toiminta on luonnostaan kontrolloitavaa, ei kuitenkaan vielä automaattisesti johda siihen, että imperatiivilause on analysoitava subjektilliseksi lausetyypiksi. Tilannetta voidaan verrata suomen passiivilauseeseen. Siinäkin toiminta on (useimmiten) intentionaalisen toimijan kontrolloimaa, mutta siitä huolimatta on luontevaa tulkita passiivissa olevat lauseet subjektitomiksi (ks. Shore 1986, 1988).

Imperatiivilause kuuluu lausetyypinä interpersoonaisen merkityksen alaan. Kuten olen alumpana esittänyt, metafunktiöhypoteesin mukaisesti mikään lause ei edusta kuitenkaan vain yhtä merkitystä. Lauseet *osta uus auto*, *ostakaa uus auto* ja *ostetaan uus auto* ovat imperatiivilauseita, mutta samaan aikaan ne ovat eksperientiaalisesta näkökulmasta transitiivilauseita. Tärkein peruste siihen, että analysoin imperatiivilauseen subjektilliseksi, on se, että persoonanmerkintä on imperatiivilauseen verbin yhteydessä eksplisiittinen. Eksplisiittinen persoonanmerkintä – ja subjektius – liittyy puolestaan siihen, että kaikki imperatiivilauseet ilmaisevat myös eksperientiaalisia maailmankuvausmerkityksiä. Imperatiivilauseessa ilmaistun toiminnan suorittajaa ei päätellä ko(n)-tekstista, niin kuin suomen passiivilauseessa, vaan se ilmaistaan eksplisiittisesti verbinmuodossa. Tästä näkökulmasta on epätarkkaa kuvata imperatiivilauseen subjekti implisiittiseksi (Vilkuna 2000: 128).

Kuten olen jo todennut alumpana luvussa 2, suomen kanonisen imperatiivilauseen tyypillisimmän persoonan, yksikön toisen, finiittiverbi on persoonapäätteetön, eikä siihen rekonstruoida persoonapäätettä edes silloin, kun puhutaan varhaisimmista kanta-kielivaiheista. Tämä perustuu nähdäkseni siihen, että puhuteltu direktiivin vastaanottajana on automaattisesti myös kehotuksen alaisen toiminnan suorittaja. Imperatiivin tapauksessa tilanne poikkeaa siis interrogatiivista ja deklaraatiivista siinä, että imperatiivilauseen vastaanottajan rooli on automaattisesti myös toiminnan suorittajan rooli, subjekti. Deklaraatiivissa ja interrogatiivissa se on mahdollista (*sä tönäsi_t mua tahallas; aiotsä vastata siihen sähköpostiin?*), muttei välttämätöntä (*nyt alko sataa; tuleeks Marja-Terttuki?*). Subjektin ilmaiseminen omana pronomininään (tai verbiin liittyneenä persoonapäätteenä) on siis imperatiivilauseessa redundanttia vuorovaikutusroolin ilmaisemisen redundanssin kautta. Ajatus siitä, että imperatiivilauseeseen subjektin ilmaiseminen on puhetilanelähtöisesti tarpeetonta – ei vain suomessa vaan myös useissa muissa kielissä (Aikhenvald 2010: 19) –, ei ole sinänsä uusi. Tämän ovat nostaneet esille mm. Halliday (1994 [1985]: 76, 87) sekä Sadock ja Zwicky (1985: 173; ks. myös Sadock 1974).

Kaikessa kasvokkaiseskustelussa – ja siihen rinnastettavassa toiminnassa, myös esimerkiksi verkkokeskustelussa – puhuja voi kuitenkin nostaa puhutellun (taikka yhden tai useamman puhutelluista) lausumaansa eksplisiittiseksi vastaanottajaksi. Se voidaan tehdä puhutteluilmauksen, vokatiivin, avulla. Vokatiivi-ilmaus on merkityksellinen, mutta sen merkitys ei ole osa sitä merkitystä, joka liittyy lauseella kuvattuun maailmaan (eksperientiaalisiin merkityksiin). Vokatiivi-ilmauksella ei ole niin ollen lausetyyppikohtaista mikroroolia, eikä se edusta mitään lauseenjäsentä (siinä mielessä kuin määrittelin edellä lauseenjäsenet – esimerkiksi subjektin ja objektin – makrorooleiksi).

Myös imperatiivilauseessa esiintyy toisinaan puhutteluilmaus (*mee Heikki tonne istuu*) (ks. vokatiiveista myös Seppänen 1989: 197–199, 213–218 ja Lappalainen [tulossa]). Lauseen *mee Heikki tonne istuu* ilmausta *Heikki* ei ole perusteltua tulkita subjektiksi, vaikka se viittaakin puhuteltuun, sillä *Heikki* subjektina esiintyy vain kolmaspersoonaisen verbin yhteydessä. Tosin puhutteluilmaus esiintyy imperatiivilauseessa usein finiittiverbin jäljessä (ISK 2004: § 1077), samassa paikassa kuin imperatiivilauseeseen subjektina toimiva lauseke silloin, kun se lauseessa on (esim. *mee sä tonne istuu*). Mahdollista on myös se, että lauseessa ilmaistaan sekä subjekti omana pronomininään että vokatiivi (*mee sä Heikki tonne istuu*).

Alla olevassa esimerkissä (esim. 5-1) keskusteluun osallistuvia on enemmän kuin kaksi. Minnan direktiivivuoro rivillä 6 sisältää vokatiivi-ilmauksen.

(5-1) Kato nyt hei Antti [Sg 346_01_10]

- 1 Eeva: ɛminne se [m_eni.ɛ
2 Kerttu: [saaks mä tarjota, (.) piirakkaa.
3 Sanna: vautsi mä [(--)
4 Antti: [krhöm
5 Eeva: minne [sä m_eet.

6 Minna: => [kato nyt hei antti et se ottaa sen nauhan kans.
6 Eeva: minne sä meet oi[keesti.
7 Antti: [siis, (.) ai testaanko mä [oikeen vai.
8 Eeva: [höhm
9 X: [(tupakalle varmaa)
10 Kerttu: [menee tupakalle.

Puhutteluilmaus voidaan nähdä tarpeelliseksi siksi, että kyseessä on useamman kuin kahden hengen keskustelu. Vokatiivin käyttö saattaa kuitenkin nousta myös siitä, mitä Minna direktiivillään tekee. Minnan direktiivi voidaan tulkita nimittäin käskyksi, tai se on ainakin hyvin lähellä autoritatiivista toimintarajoitetta. Antti ottaakin Minnan direktiivin vastaan preferoimattomalla responsilla: hän kyseenalaistaa saamansa direktiivin esittämällä vastakysymyksen direktiivin sisällöstä. Minnan direktiivi on poikkeava myös siinä mielessä, että se sisältää vokatiivin lisäksi kaksi muuta sellaista intersoonaista elementtiä, jotka korostavat direktiivin erikoisuutta. Sitä merkitystä, jonka puhutteluilmaus tässä tilanteessa saa, tukee osaltaan huomionkohdistinpartikkeli *hei*. Lisäksi Minna käyttää direktiivissään intersoonaista *nyt*-partikkelia, ja tämän voi puolestaan tulkita niin, että Minna korostaa omaa intentiotaan ja siinä mielessä myös direktiivin voimakkuutta (ks. OPTATIIVI 2012: 196–199). Erityistä on niin ikään se, että Minnan direktiivissä on useita prominentisti lausuttuja kohtia: finiittiverbi *kato*, puhutteluilmaus *Antti* ja (tunnusmerkittävästi myös) lauseen loppuun sijoittuva objekti-NP *nauhan*. Esimerkin 5-1 tilanteessa Minna tekee itsestään tilannetta kontrolloivan auktoriteetin, hän ottaa itselleen roolin, joka ei hänelle arkipäivän ei-institutionaalisessa tilanteessa mitenkään automaattisesti kuulu. Tämän hän tekee käsittääkseni osin – muttei pelkästään – puhutteluilmauksen avulla. Puhutteluilmausten suhdetta direktiivisyyteen ei ole juurikaan tutkittu (ks. kuitenkin Seppänen 1989), enkä minäkään ole tutkimuksessani puuttunut siihen järjestelmällisesti.

Myös esimerkissä 5-2 esiintyy vokatiivi-ilmaus, tässä esimerkissä se liittyy kuitenkin kielteiseen imperatiivilauseeseen (rivit 8 ja 9). Esimerkin kasvokkaiakeskustelukatkelmassa Mirja pyytää vieraita istuutumaan. Hänen puolisonsa Jaska istuu kuitenkin ensimmäisenä. Riveillä 8 ja 9 Jaana suuntaa kielteisen imperatiivilauseeseen muotoon puetun toimintarajoittdirektiivinsä korostetusti puolisolleen Jaskalle – mukana on vastaanottajaan viittaava *sää*, joka on lausuttu muusta yhteydestä erityisen prominenttina. Tästäkin esimerkissä käskyksi tulkitemassani direktiivilauseumassa on useampi kuin yksi prominentiksi merkitty tavu.

(5-2) Mirja ja Jaska (Glögi [Sg 355].)

1 Mirja: tääl o ihan it[ä-
2 Jaana: [ei täälä
3 ny o ku [jotkut-
4 Mirja: [jo:ulu, >pikkujou:lu, no nii,=
5 Jaska: =käy,
6 Mirja: [hyvää pikku]joulua,

7 Jaska: [>käy käy käy,<]
8 => Jaana: käykää istumaa ny. älä sää siihe parhaasee
9 => tuali[i.
10 Jaska: [>totta kai<, [mää oon isäntä °täs°,]
11 Jaana: [e::i ku]
12 et, sää tulet tänne näi.
13 (0.2)
14 Jaana: [tänne sohvalle.
15 Mirja: [kyä mää mee tänne sohvalle.
16 Jaana: ei [ku Mikko ja Mirja is-
17 Jaska: [em mää tu, EM mää me [s*ii*he,=
18 Mirja: [ei ku me halutaan
19 nii kauheesti tua
20 viä[rekkäi istua.@
21 Jaana: [ei ku mää aatteli et te tykkäätte istua
22 tommottisissa kunnan tualeissa ku te ootte
23 semmosia pitkäjalkasia, (.) ihmisiä.
24 (.)
25 Mirja: no mitä sen ny[nnin nuukaa on kato.
26 Jaana: [äh häh heh,
27 Jaana: mää oisin @määränny@ kato täältä he,=
28 Jaska: =siis mää en niinku
29 [käsitä, komete]lee ruvetaa.
30 Mirja: [°ai jai jai,°]
31 heti nääs nääs nääs.
32 Mirja: [nii just,]
33 Jaska: [heh heh he,]
34 Mirja: se on aina semmosta.
35 Jaana: mää olen niin vaikee.
36 !kyl sää sen tiät kummonen
37 mää ole Jaska.

Älä sää siihen parhaaseen tuoliin [istu] -tyyppisissä tapauksissa vuorovaikutusrooli (direktiivin vastaanottajuus) ja kielopillinen makrorooli (subjektius) lankeavat yhteen. Tulkitsen asian siis niin, että *sää* edustaa lauseessa sekä puhuteltua direktiivin vastaanottajana että istujaa, subjektia (ks. myös ISK 2004: § 913). Imperatiivilauseessa subjektin ilmaiseen liittyy kuitenkin usein subjektitarkoitteen kontrastoiminen muihin läsnäolijoihin, mitä edellisessä esimerkissä kuvastaa osaltaan litteroinnissa alleviivauksella osoitettu prominenssi, prosodinen kohosteisuus, se, että *sää*-sanana kohdalla tapahtuu dynaaminen (voimakkuuden) ja tonaalinen (sävelen) muutos. Tällaisen kontrastin tekeminen on omiaan lisäämään myös direktiivin käsevyyttä: toimintarajoittemerkitys nousee keskiöön, kun osallistujista yhtä verrataan muihin ja hänen toimintansa samalla direktiivisesti kielletään.

On kuitenkin vielä yksi seikka, joka puoltaa imperatiivilauseen subjektillisuustulkintaa. Pronominitapaukset (*tuu sää mun kanssa*) on nimittäin pidettävä erillään puhutteleilmaustapauksista (*mee Heikki Liisan kanssa*), sillä vaikka kumpikin on tulkittavissa (myös) puhutelluksi, vain pronominia voidaan fokustaa esimerkiksi *kin*-liitepartikkelilla (*tuu sääkin mun kanssa*). Lause *mee Heikkikin Liisan kanssa* on outo, mahdollinen olisi sen sijaan *mee sääkin Heikki Liisan kanssa*, jossa fokustava *-kin* liittyy pronominiin. Fokuspar-

tikkeliin tehtävä on korostaa niitä elementtejä, jotka liittyvät eksperientiaalisiin maailmankuvausmerkityksiin. Ne liittyvät siis muun muassa niihin elementteihin, joilla on rooli lauseen täydennysrakenteessa. Subjektiroolisella ilmauksella eksperientiaalinen merkitys on – siitä huolimatta, että se viittaa samalla puhuteltuun vokatiivin tavoin –, puhuteluilmauksella taas ei ole.

5.3 INKLUSIIVINEN IMPERATIIVILAUSE

Kanonisen imperatiivilauseen skeema on $V_{\text{imperatiivi}} + 2. \text{persoonaa} (+ NP_{\text{subjekti}}) (+ XP)$, ja sen edustumia ovat sellaiset lauseet kuin *tule (sinäkin) kanssani ja älkää höpöttäkö enempää*. Imperatiivilauseen skeemaksi se on kuitenkin liian suppea siinä mielessä, että merkintä $V_{\text{imperatiivi}} + 2. \text{persoonaa}$ jättää kuvauksen ulkopuolelle ne tapaukset, joiden verbi on passiivin indikatiivin preesensissä ja jotka ovat merkitykseltään inklusiivisia, toisin sanoen sellaiset tapaukset, joissa kehotuksen vastaanottajiin lukeutuu yhden tai useamman puhutellun lisäksi puhuja itse, esimerkiksi *mennään jo*.¹⁸ *Mennään jo* -tyyppinen lause ei edusta kanonista imperatiivilauseetta merkityksensä eikä morfologiansakaan näkökulmasta. Olen käsitellyt inklusiivista imperatiivilauseetta PARADIGMA-artikkelissa (2013) ja VAIHTOKAUPPA-julkaisussa (2014), enkä puutu tässä yhteydessä enää niihin syntaktisiin piirteisiin, jotka yhdistävät inklusiivisen imperatiivilauseen kanoniseen, toispersonaiseen imperatiivilauseeseen. Jo aiemmassa tutkimuksessa (ks. Shore 1986 ja 1988; ks. myös esim. Penttilä 1963; Matihaldi 1979 ja Sorjonen, Raevaara & Lappalainen 2009: 101) on esitetty perusteita sen puolesta, että *mennään jo* -tyyppinen rakenne kuuluu imperatiivilauseen yhteyteen.

Kiinnostavan kysymyksen muodostavat inklusiivisen imperatiivilauseen subjekti ja subjektipersonan merkintä. Monikon 1. persoonan deklarativilauseessa *me soitamme sinulle huomenna* subjektin ja finiittiverbin sanotaan kongruoivan, mutta lause *me soitetaan sulle huomenna* on vanhemmissa kuvauksissa tulkittu kongruenssin suhteen niin, että subjekti ja finiittiverbi eivät kongruoi (esim. Penttilä 1963: § 452). Tätä inkongruenssikuvausta on perusteltu sillä, että verbi on passiivissa eikä passiivin ja monikon 1. persoonan subjektin välillä ole kongruenssia (mp.). Tällainen kuvaus herättää joukon kysymyksiä. Voidaan nimittäin kysyä, tekeekö kongruenssikuvaus mahdottomaksi se kielihistoriallinen fakta, että monikon 1. persoonassa subjektipronominin yhteydessä käytettävä verbinmuoto on syntynyt passiivin pohjalta ja että muotoa käytetään edelleen myös passiivisessa lauseessa. Toisaalta voidaan pohtia myös sitä, edellyttääkö subjektin monikon 1. persoonan ja *mennään*-muodon kongruenssikuvaus sitä, että verbin-

¹⁸ Inklusiivisuudesta ks. esim. Hakulinen & Karlsson 1979: 289–290; Shore 1986: 40–41; ISK 2004: § 1654; Makkonen-Craig 2005: 18–19. Lauseet vastaavat jokseenkin sitä, miten Makkonen-Craig (2005: 65–66) määrittelee ns. dialogisen passiivilauseen (ks. myös Shore 1986: 40–42 ja 1988).

muodon passiivinen käyttö häviäisi ensin kokonaan, tai toisaalta sitä, että *menemme*-muoto häviäisi kokonaan käytöstä. Kysymys on siis se, missä vaiheessa kongruenssin voidaan katsoa syntyneen, miten yksinomaisen *mennään*-tyyppisen muodon täytyy rakenteessa olla, jotta sen voidaan katsoa kongruoivan subjektipersonan kanssa. Tällaiset kysymykset ovat vahvasti kytköksissä kielihistoriaan: kun tiedetään (tai oletetaan) persoonataivutuksen muodoille tietty historiallinen kehitys, siitä on vaikea päästä irti.

Ison suomen kieliopin (2004: § 1272) kanta kongruenssin puutteeseen monikon 1. persoonan *me mennään* -tyyppisissä tapauksissa on selvästi varauksellisempi kuin vanhempien kuvausten. Puhutun kielen persoonakongruenssin sanotaan poikkeavan yleis-kielen järjestelmästä, mutta esiin nostamaani ilmiötä ei kuvata varsinaisesti inkongruenssiksi. ISK:ssa ei tässä yhteydessä puhuta tosin kongruenssistakaan. Helasvuo (2001: 72–74) käsittelee tutkimuksessaan kongruenssia (*agreement*), eritoten deklaratii-tilauserakenteissa. Hänen mukaansa *me soitetaan sulle huomenna* -tyyppinen lause edustaa ristiviittaustapausta (*cross-reference*; ks. myös Givón 1984: 360): persoonapronominina ilmaistu subjekti ja ”passiivinen” verbinmuoto ovat samaviitteiset. Samantyyppisen tulkinnan esittää Shore (1986: 33): ”*Me*-pronominin tehtävänä on ”paikantaa” indefiniitti: pronominilla rajataan se ihmisjoukko, johon viitataan.” Itse asiassa tämä ”paikannus” tai tarkoitteen ankkurointi tapahtuu puhujan kautta. *Me soitetaan sulle huomenna* -lauseessa subjektitarjoite on ihmisjoukko, johon ainakin puhuja kuuluu; muut joukkoon kuuluvat päätellään ko(n)tekstista (Helasvuo 2006: 253).

Passiivimuotojen käyttö monikon 1. persoonassa on Nirvin (1947: 40) mukaan lähtenyt liikkeelle imperatiivilauseesta. Tätä osoittaa hänen mukaansa se, että *mennään jo* -tyyppinen imperatiivilauserakenne esiintyy (tai esiintyi) metsäsuomalaisen puhumassa savolaismurteessa, vaikka *me menemme* -tyyppinen taivutus on deklaratiiivissa ja interrogatiivissa yksinomaista (esim. *me oommo välistä, hevošella GulGena hanjessa* (SKN 49: 15–18)). Tämä viittaa siihen, että inklusiivisen imperatiivilauseen edelleenkehitys (*menkäämme jo* > *mennään jo*) oli saattanut savolaismurteissa alkaa jo 1500-luvulla siinä vaiheessa, kun ensimmäiset metsäsuomalaiset lähtivät sydänsavolaiselta alueelta kohti parempia kaskenpolttomaita, mutta että passiivimuoto ei ollut vielä levinnyt imperatiivilauseen ulkopuolelle.

Inklusiivisen imperatiivilauseen persoonatulkinta on joka tapauksessa vakiintunut siinä mielessä, että *mennään jo* -tyyppistä lausetta ei voi tulkita niin, että puhuja ei lukeudu mukaan menijöihin. Puhujan sisällymistä ei päätellä ko(n)tekstista niin kuin passiivilauseen yhteydessä (Helasvuo 2006: 238; Helasvuo & Vilkkuna 2008: 230, 236): inklusiivisella imperatiivilauseella puhuja kehottaa ryhmää, joka koostuu hänen itsensä lisäksi vähintään yhdestä puhutellusta (ja mahdollisesti myös puhetilanteen ulkopuolisista). Erityisen kiinnostava seikka on se, että koska subjektipronomini ei ole useimmiten lauseessa läsnä auttamassa Shoren (1986: 66) sanoin toimijan ”paikannuksessa” eikä subjektia ole yksiselitteisesti merkitty finiittiverbiinkään (niin kuin esimerkiksi muodossa *vietämme*), persoonanmerkintä jää koko lauserakenteen tehtäväksi.

On kielenkäyttötilanteita, joissa *mennään jo* -tyyppistä imperatiivilauseetta käytetään niin, että sillä kehoitetaan toimintaan vain puhuteltua tai puhuteltujen ryhmää (ks. esimerkkejä esim. ISK 2004: § 1655). Niitä käytetään esimerkiksi lääkäri–potilas-keskustelussa (lääkäri potilaalle: *pannaan polvee koukkuun*, ks. Sorjonen 2001a: 92)¹⁹ ja opetusvuorovaikutuksessa (opettaja oppilaille: *noustaan ylös*, ks. Keravuori 1988: 82; ks. myös ISK 2004: § 1672). Kysymys on käsitykseni mukaan siitä, että inklusiivisen imperatiivilauseen käyttö tilanteissa, joissa puhuja ei faktisesti kuulu puhuteltavien ryhmään, liittyä tekstilajiin ja tilanteeseen osallistuvien kielenkäyttäjien rooleihin. Näissä tilanteissa puhuja käyttää kieltä niin, että hän ikään kuin kuuluisi puhuteltavien joukkoon, että hän ikään kuin olisi mukana suorittamassa kehotuksen alaista toimintaa (ks. Shore 1986: 42; Sorjonen 2001a: 90–93, 106–108). Kyse ei käsittääkseni ole kieliopillisesta puhujaeksklusiivisuudesta vaan nimenomaan siitä, että käyttämällä inklusiivista imperatiivilauseetta viittaamalla toimintaan, jossa hän ei ole itse mukana toimijana, puhuja rakentaa suhdettaan muihin osallistujiin tilanteisesti tietynlaiseksi; hän saa esimerkiksi nostetuksi yhteistyön kohosteiseen asemaan (Sorjonen 2001a: 91–92). Tällainen käyttö ei rajoitu kuitenkaan vain inklusiiviseen imperatiivilauseeseen, vaan samalla tavoin voidaan käyttää myös sellaista deklaratiiavia, jonka finiittiverbi on aktiivin indikatiivin preesensin monikon 1. persoonan muodossa (ks. myös Sorjonen 2001a: 106–107). Esimerkki 5-3 on osa sähköpostikirjeenvaihtoa, jonka opettaja Timo on käynyt erään opiskelijansa kanssa (lihavointi ja kursivointi on lisätty jälkeempään).

(5-3) Sähköpostia opiskelijalle (YML-s)

Hei

Luin pöytäkirjasi. Olet hyvä kirjoittaja, ja siksi tässäkin tekstissä ei ollut juurikaan vakavia kielioppivirheitä. Tekstissä oli kuitenkin paljon asiavirheitä – luonnollisesti, koska et ollut läsnä. Pöytäkirjan kirjoittaa tietenkin joku läsnäolijoista.

Jos sinulle tulee vastaisuudessa esteitä niiksi kerroiksi, kun ***kirjoitamme*** paikan päällä jonkin tekstin, kannattaa ilmoittaa etukäteen.

Hyvää sunnuntain jatkoa!

Timo

Kirjoitamme-verbinmuodon käyttöä ei voitane kuvata puhujaeksklusiiviseksi, sillä se laajentaisi *mme*-loppuisen muodon käytön kattamaan myös monikon 2. persoonan niin, että muoto edustaisi toisinaan pelkästään monikon toista persoonaa. Faktisesti tilanne lienee kuitenkin se, ettei Timo opettajana ole yksi kirjoittajista. Syy monikon 1. persoona-

¹⁹ Tästä on käytetty mm. nimityksiä *lääkäripassiivi* ja *lääkäriin indefiniitti* (esim. Shore 1986: 42 ja Sorjonen 2001a: 92).

nan käyttöön nousee opetusvuorovaikutustilanteesta: opettaja kuvaa tilanteen opiskelijalleen niin, että hän ikään kuin olisi yksi toimijoista (vaikkei faktisesti olekaan).

Mitä inklusiivisen imperatiivilauseen subjektipronominin läsnäoloon tulee, se tuntuu noudattelevan samoja periaatteita kuin kanonisessa imperatiivilauseessa (ks. esim. 5-4). Seuraava esimerkki ei ole arkipuheesta vaan Helsingin Sanomien kolumnitekstistä (lihavointi ja kursivointi ovat minun).

(5-4) Mämmi (Makkonen-Craig 2005: 44)

Rahaa suomalaiset käyttävät määmiin vuosittain noin 40–50 miljoonaa markkaa. ”Rukiinen määmi on terveystuote, jolla olisi maailmalla markkinoita, kunhan sen ulkoasu saataisiin toisenlaiseksi, [markkinointipäällikkö] Hirvonen virnuilee. Raisio Yhtymä kokeili määmivientä Japaniin, mutta takapakkia tuli. Eikä määmi ole saanut EU:n alkuperäisruuan suojaakaan. Mutta mitäs siitä. **Vietetään me perinteisen terveysruuan juhaviikkoa.** (Makkonen-Craigin mainitsema lähde: *Määmi jakaa kansan kahtia*, Helsingin Sanomat 29.3.1999, Kotimaa.)

Vaikka edellinen esimerkki edustaa kirjoitettua kieltä eikä lauseessa ole prosodista prominenssia osoittamassa kontrastiivisia sidoksia, on luontevaa tulkita lihavoinni inklusiivinen imperatiivilause niin, että subjektipronomini *me* on mukana lauseessa kontrastiivisen fokuksen vuoksi: siitä huolimatta, että määmi ei juuri kiinnosta *muita*, sen arvon voimme nähdä ainakin *me* täällä Suomessa. Pronominin käyttö inklusiivisessa imperatiivilauseessa rinnastuu kanonisen imperatiivilauseen pronominiillisuuteen ja pronominitomuuteen. Merkille pantavaa on kuitenkin se, että inklusiivisessa imperatiivilauseessa *me*-pronomini voidaan tulkita vain subjektiksi, ei puhuttelusanaksi.

Väitöskirjani osatutkimuksissa ja tässä yhteenveto-osassa olen käyttänyt *mennään jo* -tyyppisestä rakenteesta nimitystä *inklusiivinen imperatiivilause*. Nimityksenä se on käypä juuri siinä mielessä, että se kuvaa lauserakenteen olemusta, niin muodon kuin merkityksen näkökulmasta. Edellä esittämäni perusteella inklusiivista imperatiivilausetta voitaisiin kutsua myös monikon 1. persoonan imperatiivilauseeksi – kunhan pidetään mielessä, että persoonanmerkintä on tässä rakenteessa syntaktista, ei ainakaan yksiselitteisesti morfologista.

6 VAIHTOKAUPPALAUSETYYPPIEN JÄRJESTELMÄ JA DIREKTIIVISYYS

Tarkastelen tässä luvussa interpersoonaisen kieliopin kuvausta, sen mallintamista, kahdesta näkökulmasta: ensinnä muotolähtöisesti lausetyypeistä käsin ja sitten merkityslähtöisesti vuorovaikutustehtävistä käsin. Alaluvussa 6.1 käsittelen interpersoonaisia vaihtokauppalausetyyppejä ja sitä, miksi on mielestäni järkevää olettaa suomeenkin imperatiivi-, deklaraatiivi- ja interrogatiivilauseesta muodostuva järjestelmä. Alaluvussa 6.2 tarkastelen asiaa toisesta suunnasta: käsittelen sitä, mikä vuorovaikutukseen perustuva toiminta on kieliopillistunut vaihtokauppasyntaksiin ja mikä ei. Otan samalla kantaa myös niihin syihin, jotka ovat tilanteeseen johtaneet.

6.1 VAIHTOKAUPPALAUSETYYPPIEN LIMITYMINEN

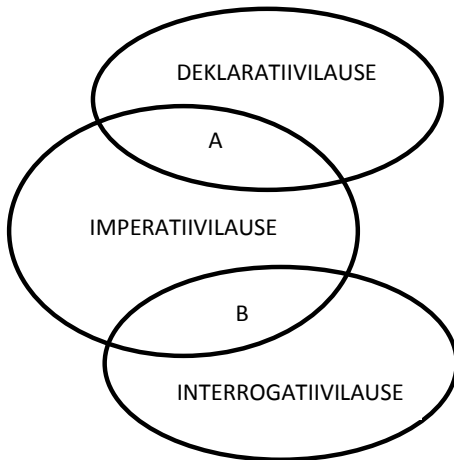
Tähän mennessä olen nostanut esiin sellaisia rakenteita, joita käytetään direktiivisesti ja jotka myös muistuttavat imperatiivilauseetta syntaktisesti: niissä ei tavata ilmaista subjektia omana, erillisenä pronominaana. Nämä lauseet on suhteutettava siihen vaihtokauppalauseiden kolmijakoiseen järjestelmään, johon olen viitannut kaikissa osatutkimuksissa. Kysymys on siis kuviossa 3 esitellystä järjestelmästä.

Kuvio 3. Vaihtokauppalausetyyppien kolmijako.

Kuvion 3 esitys interpersoonaisten vaihtokauppalauseiden järjestelmästä on ideaalistus – kahdessa mielessä. Ensinnäkin se on ideaalistus kielitypologisesta näkökulmasta. Maailmassa on kieliä, joissa vaihtokauppanimitykset ovat kieliopillistuneet useammaksi kuin kolmeksi vaihtokauppalausetyypiksi (ks. Esa Itkonen 2008: 193–194). On myös kieliä, joista kolmea vaihtokauppalausetyyppeä ei pysty löytämään (mts. 186–187). Kielitypologinen näkökulma ei ole oman tutkimukseni keskiössä, mutta vaikei tarkasteltaisi-

kaan kaikkia maailman kieliä vaan ainoastaan suomea, kuviossa 3 annettu kuva on liian yksinkertainen. Kuvio 4 kuvaa suomen tilannetta paremmin.

Kuvio 4. Vaihtokauppalausetyyppien limittyminen.

Vaihtokauppalausetyypit limittyvät. Imperatiivi- ja deklaraatiivilauseiden rajapintaan alueelle A asettuvat *tuutte sit illalla meidän kautta ja meette myöhemmin sinne Heikille* -tyyppiset lauseet. Niiden vakiintuminen direktiiviseen käyttöön on johtanut syntaktiseen eriytymiseen: niissä ei ilmaista subjektia omana pronominaan. Tämä seikka yhdistää lauseet imperatiivilauseisiin. Myös *tulisit nyt* -rakenne asettuu deklaraatiivin ja imperatiivin välimaastoon – samasta syystä kuin edellä mainitsemani *meette myöhemmin sinne* -rakenne. Interrogatiivi- ja imperatiivilauseiden limittymistä (alueella B) edustavat puolestaan ne interrogatiivimuotoiset lauseet, joita käytetään tyyppillisesti pyyntöinä ja joissa on tavallista olla käyttämättä subjektipronominia (*annatko mulle suolaa*). Ei ole tietenkään sattumaa, että vaikkapa interrogatiivi *annatko mulle suolaa* on vakiintunut juuri pyynnöksi. Direktiivinen merkitys puetaan interrogatiiviksi esimerkiksi silloin, kun puhuteltua kehoitetaan sellaiseen toimintaan, josta puhuteltu ei ole antanut takeita ja johon hänen ei voida automaattisesti olettaa suostuvan (ks. myös Rossi 2012: 29) (verrattuna imperatiivilauseella ilmaistuun pyyntöön, jossa kehoituksen alainen toiminta esitetään ongelmattomana). Interrogatiivin perusmerkitys tarjoaa tällaiselle direktiiville hedelmällisen pohjan.

On kuitenkin huomattava, että vaikka edellä kuvailemani kieliopillinen uudelleen järjestyminen pohjaa intersubjektiseen metaforaan, kaikki metaforisuus – vakiintuneisuudesta huolimatta – ei johda kieliopin uudelleen järjestyseen. Tällaisia ilmauksia ovat esimerkiksi tietyissä tilanteissa ja keskustelun paikoissa pyynnöksi vakiintunut interrogatiivilauseen muotoinen omistusrakenne *onks sulla kynää* ja tietyissä yhteyksissä

käskyksi vakiintunut subjektipronominillinen deklaraatiivilause *sää istut tonne noin*. Kielipillinen metafora on kielioopin, merkitysten tekemisen potentiaalın, synkronista dynaamisuuđta, eikä se liity varsinaisesti interpersonaisten lausetyyppien (muodolliseen) limittymiseen. Lause *sää istut tonne noin* edustaa toisin sanoen kuvauksessani varauksitta ja täysin selvästi deklaraatiivıtyyppiä ja lause *onks sulla kynää* interrogatiivıtyyppiä, käytetäänpä niitä vuorovaikutuksessa sitten mihin tarkoitukseen hyvänsä.

Esa Itkonen (2008: 194) kirjoittaa, että ”mikään tiede ei tietenkään tule toimeen ilman idealisaatioita, joten kysymys on siitä, onko jokin tietty idealisaatio hyödyllinen vai haitallinen eli pysyykö se ’kohtuuden rajoissa’ vai etäänıtyykö se liian kauas kuvaamaan todellisuudesta”. Kolmen vaihtokauppalausetyypin järjestelmää voidaan tietysti pitää ideaalistuksena, sillä kuten on nähty, lausetyyppien rajat ovat hämävät, tyytit limittyvät toisiinsa. Rajojen hämäryys on kuitenkin lähes kaikkien kielellisten kategorioiden ominaisuus, eivätkä interpersonaiset vaihtokauppalausetyypit muodosta tässä suhteessa poikkeusta.

6.2 TOIMINTA, DIREKTIIVISYYS JA KUVAUS

Imperatiivilause on mahdollista nähdä direktiivisyyden ”tyypillisimpänä ilmaisutapana” (ISK 2004: § 1645; ks. myös PARADIGMA 2013: 15). Tarkkaan ottaen tyyppillisuus on tässä yhteydessä kuitenkin käsitteenä hankala siinä mielessä, että se on sidoksissa kielenkäyttötilanteeseen: imperatiivilause on varmasti tyyppillinen tapa ilmaista direktiivisyyttä toisissa tilanteissa, toisissa taas ei. Imperatiivilauseen suhde direktiivisyyteen voidaan kuvata myös toisin. Kun imperatiivilause nimetään direktiivisyyden yksinkertaisimmaksi syntaktiseksi toteumaksi, ei oteta kantaa esiintymistäajuuteen, joka on tekstilaji- ja toimintasidonnaista. VAIHTOKAUPPA-julkaisussa esittämässäni kuvauksessa tämä toteutumisen yksinkertaisuus sisältyy kongruenttisuuden käsitteeseen.

Olen esittänyt kolme toisistaan hiukan poikkeavaa näkemystä siitä, miten imperatiivilause ja direktiivisyys suhteutuvat toisiinsa. Isossa suomen kieliođissa (ISK 2004: § 1645) esitetyn näkemyksen olen nimennyt VAIHTOKAUPPA-julkaisussa (2014: 73–78) *laajaksi direktiivisyyšnäkemykseksi*. Kysymys on lyhyesti sanottuna siitä, että direktiivisyyden alaan lasketaan mukaan varsinaisten toimintakehotteiden lisäksi myös esimerkiksi tarjoukset ja luvanannot, joiden avulla puhuja tarjoaa puhutellulle hyödykkeitä tai mahdollistaa tämän toiminnan. Laajan direktiivisyyšnäkemyksen voi nähdä perustuvan siihen, että niin toimintakehotteilla kuin tarjouksilla ja luvanannoillakin puhuja ohjailee puhutellun toimintaa.

Laajaa direktiivisyysnäkemystä heijastelee myös PARADIGMA-artikkelini (2013), vaikken sitä eksplisiittisesti artikkelissa toteakaan.²⁰ Näkemys heijastuu artikkelissa kuitenkin siihen, miten esitän lausumadirektiivit ja niiden yhteismäärän yhdessä ja samassa taulukossa (mas. 170, ks. taulukkoa 2). Suppean direktiivisyysnäkemyksen mukaisesti imperatiivilauseita ei ole järkevää rinnastaa suoraan muilla rakenteilla ilmaistuihin lausumadirektiiveihin, sillä kaikki imperatiivilauseet eivät ole direktiivisiä. Laajaa direktiivisyysnäkemystä mainitussa PARADIGMA-artikkelin taulukossa edustaa niin ikään se, että deklaratiivilausemuotoisiin direktiiveihin on laskettu mukaan myös luvanantotapaukset (esim. luvanantovastaukset *voiks mä ottaa tän? – voit*). Samaan tapaan partikkeleihin on laskettu mukaan luvanpyyntökysymysten myöntövastaukset (*voiks mä ottaa tän? – joo*).²¹

Suppeassa direktiivisyysnäkemyksessä on puolestaan kysymys siitä, että direktiiviksi kuvataan vain ne lausumat, jotka sisältävät varsinaisen kehotuksen toimintaan. Suppeaa direktiivisyysnäkemystä edustaa muun muassa Shoren (1991, 1992) kuvaus. Hän esittää imperatiivilauseen perusmerkityksen kaksijakoisena. Toisaalta imperatiivilauseen perusmerkitys on direktiivinen 'minä puhujana odotan sinulta jotakin toimintaa tai hyödykettä', ja toisaalta se on tarjoava 'minä puhujana tarjoan sinulle toimintaa tai annan jonkin hyödykkeen'. Luvananto liittyy Shoren kuvauksessa nimenomaan tarjouspuoleen, sillä kun puhuja mahdollistaa luvallaan puhutellun toiminnan, hän samalla ikään kuin tarjoaa tälle toimintamahdollisuuden.²² Shore kutsuu imperatiivilauseen kaksijakoista perusmerkitystä EHDOTUKSEKSI. Shore ei itse asiassa puhu direktiivisyydestä lainkaan, mutta se on hänen kuvaukseensa helposti liitettävissä, tosin niin, ettei se kata imperatiivilauseen koko perusmerkitystä.

On kuitenkin huomattava, että myönteisen ja kielteisen imperatiivilauseen merkitykset eivät ole identtiset. Myös suppeassa direktiivisyysnäkemyksessä kielteisen imperatiivilauseen merkitys kattaa laajemman alan kuin myönteisen imperatiivilauseen merkitys, sillä kielteisiä tarjouksia ja luvanantoja ei ole olemassa; jonkin hyödykkeen ottamiskielto tai toiminnan kieltäminen ja luvan epääminen edustavat hyvin vahvaa direktiivisyyttä.

Shoren kuvauksessa on paljon samaa kuin Hallidayn (1994 [1985]: 70–71; ks. myös Halliday & Matthiessen 2004: 106–110) kuvauksessa, mutta se poikkeaa Hallidayn esittämiästä siinä, miten tarjouksen suhde syntaktisiin lausetyyppeihin tulee kuvatuksi. Hal-

²⁰ On tosin huomattava, että artikkelin keskiössä eivät ole eri direktiivisyysnäkemykset vaan morfologisen imperatiivin paradigman näennäisyyden osoittaminen.

²¹ Mm. tästä syystä PARADIGMA-artikkelin taulukon 2 lukumäärät ja VAIHTOKAUPPA-julkaisun (2014: 21) taulukon 2-3 lukumäärät eroavat partikkelien ja deklaratiivilauseiden osalta.

²² Tarjouksen ja luvanannon yhteys voidaan nähdä sanasto-kieliopissa myös toisaalla. Suomen *saada*-verbillä on eksperientiaalinen merkitys 'to receive', ja silloin siihen liittyy nominaalinen täydennys (*sain opiskelijoilta viinipullon*). Viinipullon saamisen ja tarjouksen yhteys on helppo nähdä. Toisaalta *saada* on myös modaaliverbi, joka ilmaisee juuri subjektitarkoitteelle suotua mahdollisuutta, lupaa. Samalla tavoin jakautuu merkitykseltään kahtia *antaa*-verbi.

lidayn kuvaus on monilta osin toimiva, mutta kysymykseksi nousee juuri TARJOUKSEN puhefunktion asema. Se eroaa nimittäin VÄITTEESTÄ, KYSYMYKSESTÄ ja KÄSKYSTÄ siinä suhteessa, että se ei ole kiteytynyt sellaiseksi määrämuotoiseksi lausetyypiksi, joka eroaa muodoltaan muista lausetyypeistä. Siitä huolimatta se kuvataan omaksi kategoriakseen nelipaikkaiseen järjestelmään. Halliday ei ota kuvauksessaan kantaa siihen, mikä on TARJOUKSEN yksinkertainen, kongruenttinen toteuma, vaan hän esittää, että TARJOUS toteutuu (englannissa) eri tilanteissa eri lausetyypejä edustavin rakentein. Tilanne on sama myös suomessa (*ota vähän lisää, täs ois vähän lisää, haluutsä lisää?, haluutsä et mä auttan?, voiks mä auttaa sua?, kannaks mä tän?*).

Itse asiassa on olemassa vielä neljäskin kuvaustapa. Sitä edustaa se, mihin olen viittanut VAIHTOKAUPPA-julkaisussa (2014: 78, 136–137) (ks. seuraavaa asetelmaa).

Asetelma. Vaihtokauppalausetyypit ja niiden perusmerkitykset.

VAIHTOKAUPAN ORIENTAATIO → PUHUJAN ROOLI ↓	KIELELLINEN	EI-KIELELLINEN
ANTAJA	<p>'minä puhujana annan sinulle informaatiota' = toteamuksen perusmerkitys, yksinkertainen kuvaus</p> <p>kongruenttinen toteuma: <i>deklaratiivilause</i></p>	<p>'minä puhujana tarjoan sinulle hyödykkeen' = (kasvokkaistilanteeseen kuuluvan) ojentamistarjouksen perusmerkitys</p> <p>kongruenttinen toteuma: <i>ojentaminen fyysisenä, ei-kielellisenä toimintana</i></p>
ODOTTAJA	<p>'minä puhujana odotan sinulta informaatiota' = kysymyksen perusmerkitys</p> <p>kongruenttinen toteuma: <i>interrogatiivilause</i></p>	<p>'minä puhujana odotan sinulta jotakin toimintaa' = velvoitustahto, syntaktinen direktiivisyys</p> <p>kongruenttinen toteuma: <i>imperatiivilause</i></p>

Yllä olevassa asetelmassa esittämäni perustuu siihen ajatukseen, että tarjousten prototyyppi on nimenomaan ojentamistarjous, joka tehdään tässä ja nyt -tilanteessa ja jossa vaihtokaupan kohde siirtyy fyysisesti "puhujalta" "puhutellulle" (lainausmerkit siksi, että ojentamistarjouksessa ei välttämättä puhuta). Siitä huolimatta, että tarjoukset ovat oleellinen osa ihmisten välistä vuorovaikutusta, ojentamistarjousta ei tarvitse kielentää, sillä tässä ja nyt -tilanteessa itse fyysinen toiminta riittää kertomaan vastaanottajalle, mistä vaihtokaupasta on kysymys. Ojentamistarjoukseen liittyvä ojentamistoiminta ei ole tarjouksen symboli vaan itse tarjoustekko. Tästä näkökulmasta tarjouksella, toisin sanoen sen tyyppiedustajalla ojentamistarjouksella, ei ole kongruenttista kielellistä ilmausta, sen kieliopillistamiseen ei siis yksinkertaisesti ole ollut tarvetta – toisin kuin asetelman kolmen muun vaihtokauppamerkityksen.

Tämä neljäs lähestymistapa johtaa kuitenkin samalla siihen, että koska tarjouksella ei ole kongruenttista kielellistä ilmausta, koska se ei ole toisin sanoen kiteytynyt osaksi kielellistä systeemistöä eli kieliopillistunut, kaikki lausemuodoin ilmaistut tarjoukset voidaan kuvata kieliopillisiksi metaforiksi. Tosin osa niistä on hyvin vakiintuneita, sillä aikuisten maailmassa on paljon tilanteita, joissa tarjoke ei ole fyysisesti läsnä mutta joissa on kuitenkin tarpeen osoittaa puhutellulle se, että hän saa jotakin tai että hän saa tehdä jotakin. Jos imperatiivilausemuotoiset tarjoukset tulkitaan kieliopillisiksi metaforiksi, niiden voidaan nähdä sisältävän myös direktiivistä merkitystä, sillä metaforailmaus säilyttää – metaforisen merkityksensä ohessa – myös kongruenttista merkitystään. Kieliopillisen metaforan kautta direktiivisyyden voidaan nähdä leviävän kaikkialle sinne, missä imperatiivilausetta käytetään, mutta direktiivisyys on toki heikompaa metaforisissa ilmauksissa, sillä ne on otettu käyttöön ensisijaisesti muuhun käyttöön.

Asetelmassa esittämässäni kuvauksessa yhdistyvät kielellinen ja ei-kielellinen. Tällaisen kuvauksen avulla voidaan eksplisiittisesti osoittaa se, että yksi ja sama vuorovaikutuksellisesti perustavanlaatuinen merkitysjärjestelmä, tässä tapauksessa vaihtokauppamerkitysten järjestelmä, toteutuu toisinaan ensisijaisesti kielellisesti, toisinaan ensisijaisesti ei-kielellisesti.

7 LOPUKSI: TULOXSISTA SOVELLUKSIIN JA JATKOTUTKIMUKSEEN

Kokoan käsillä olevassa luvussa yhteen keskeiset tutkimustulokseni (alaluku 7.1). Tarkastelen tuloksia ensin kokonaisuuden kannalta, mutta sen jälkeen osatutkimuksittain niin, että lähdän liikkeelle PARADIGMA-artikkelista (2013) ja etenen VAIHTOKAUPPA-julkaisun (2014) kautta OPTATIIVI-artikkeliin (2012). Alaluvussa 7.2 kiinnitän huomion toisaalta niihin kohtiin, jotka soveltuvat mielestäni opetuksen tarkoituksiin, ja toisaalta niihin, jotka kaipaavat vielä lisävalaisua ja joista voitaisiin jatkaa eteenpäin.

7.1 KESKEISET TUTKIMUSTULOKSET

Tutkimukseni päämäärät ovat alusta alkaen olleet kahtalaiset. Niin kuin olen tuonut esiin, olen tarkastellut tutkimuksessani sekä kielen käyttöä että kieltä järjestelmänä. Järjestelmä on syntynyt käytöstä, ja samalla se mahdollistaa käytön, mutta systeemistö – merkitysten tekemisen potentiaali – ei näy kielenkäytössä suoraan, vaan sen kuvaus perustuu teoriaan. Tutkimukseni onkin yksi puheenvuoro siinä keskustelussa, jota käydään empirian ja kuvauksen suhteesta.

Olen ensinnäkin kiinnittänyt huomioni toisaalta imperatiivilauseen, toisaalta optatiivikonstruktion ja *tulisit nyt* -rakenteen käyttöön arkisissa kielenkäyttötilanteissa. Toiseksi olen esittänyt yhden tavan kuvata sitä järjestyneisyyttä, johon ei ole suoraa pääsyä mutta johon on otettava kantaa, kun kuvataan kielioppia. Kieliopin järjestyneisyyteen liittyy dynaamisuus. Dynaamista on ensinnäkin se, että kieltä käyttäessään ihmiset muokkaavat vähitellen aikojen kuluessa kielioppia uudenlaiseksi niin, että tiettyä merkitystä ilmaisemaan kiteytyy tietty muotohahmo. Tämä muuttuminen kuvataan yleisesti kieliopillistumiseksi. Kieliopin dynaamisuus ei liity kuitenkaan vain muutokseen. Kielioppi – merkitysten tekemisen potentiaali – on dynaaminen myös sillä tapaa, että esimerkiksi direktiivisyyttä voidaan ilmaista ja usein ilmaista sellaisen rakenteen avulla, joka ei ole kieliopillistunut direktiivisyyden ilmaisemiseen. Tällainen dynaamisuus on keino laajentaa kielen merkityspotentiaalia, ja sekin pitää voida kuvata. Hyvän välineen siihen tarjoaa SF-teorian kieliopillisen metaforan käsite.

Olen missään kohdassa tutkimustani asettanut eksplisiittisesti vastakkain formaalista ja funktionaalista, sillä nähdäkseni formaalisuus ja funktionaalisuus eivät muodosta jatkumoa niin, että toiseen ääripäähän sijoittuisi formaalinen ja toiseen funktionaalinen

kuvaus. Vaikka funktionaalinen kuvaus on merkityslähtöistä ja vaikka merkitykset ovat tilannelähtöisiä, kielellisen järjestyneisyyden kuvauksessa on otettava kantaa myös muotoon. Formaalin ja funktionaalisen kuvauksen suhteessa on siis käsittääkseni kysymys pikemminkin siitä, että funktionaalinen kuvaus on laajempi kuin formaalinen: funktionaalinen pitää sisällään formaalisen, mutta muodon järjestyneisyyden selitykset nostetaan kielenkäytöstä ja kieltä käyttävien ihmisten sosiaalisista tarpeista.

PARADIGMA-artikkelin (2013) ydintä on nimenomaan suomen kielen imperatiivin kuvaus. Olen muotoillut kaksi näkökulmaa imperatiiviin – jotka limittyvät toisiinsa mutta painottavat eri asioita: synkronis-morfologisen ja diakronis-vuorovaikutuksellisen. Imperatiivia synkronis-morfologisesta perspektiivistä tarkasteltaessa muodostuu paradigma, joka koostuu imperatiivin preesensin (ja perfektin) kuudesta myönteisestä ja kuudesta kielteisestä persoonamuodosta (joihin on laskettu mukaan passiivi mutta joihin ei kuulu yksikön 1. persoonan muotoa). Imperatiiviparadigman on kuvattu liittyvän verbintaivutukseen ja tarkemmin sanoen morfologisten modusten yhteyteen. Imperatiivin muoto-paradigma on kuitenkin morfologisesti paljon sekakoosteisempi kuin konditionaali- ja potentiaalimuodoista koostuvat paradigmat: imperatiivin tunnus vaihtelee persoonittain, ja persoonapäätteet poikkeavat muusta verbintaivutuksesta.

Synkronis-morfologisella näkökulmalla on pitkä perinne, ja se on itse asiassa formaalinen tapa lähestyä imperatiivia. Pidän parempana vaihtoehtona esille tuomaani diakronis-vuorovaikutuksellista näkökulmaa, jonka mukaan imperatiivia tarkastellaan vuorovaikutuksesta ja siinä syntyneistä syntaktisista konstruktioista käsin. Puheaktipersonien imperatiivimuodot ovat osa syntaktista imperatiivikonstruktiota, lyhyesti sanoen imperatiivilauseetta (*anna/antakaa minulle tuo kirja, älä tee/älkää tehkö sitä*). Sen skeemaan kuuluvat muun muassa seuraavat muotoseikat: subjektilausekkeettomuus, finiittiverbin imperatiivimerkintä ja se, että totaaliobjektia ei merkitä *n*-akkusatiivilla. Merkityksen näkökulmasta imperatiivilause ilmaisee (a) puhujan tahtoa (b) saada puhutellussa aikaan toiminnallinen reaktio. Kuvaan merkityksen kompleksiseksi ja kutsun tätä kompleksista interaktiivista merkitystä velvoitustahdoksi, joka on käytännössä usein direktiivisyyden synonyymi (niin kuin alumpana luvussa 1.1 olen esittänyt). Imperatiivilauseella luodaan siis velvoitustahtosuhde puhujan ja puhutellun välille.

Imperatiivilauseeseen subjektilausekkeettomuus tarkoittaa sitä, että mukana lauseessa ei tavallisesti ole subjektipronominia. Osoitan, että imperatiivilause voidaan kuitenkin tyyppinä nähdä subjektillisena. Subjektillisuus näkyy suomessa muun muassa siinä, että eri persoonien imperatiivimuodot ovat erinäköiset. Tässä mielessä subjektimerkintä on täysin eksplisiittistä, ja pidänkin imperatiivilauseeseen subjektin kuvaamista implisiittiseksi kyseenalaisena. Imperatiivilauseeseen subjektiksi ei sovi kuitenkaan mikä hyvänsä. Subjektitarkoitteen pitää pystyä kontrolloimaan sitä toimintaa, jota lauseessa kuvataan.

Imperatiivilausekonstruktion synnyn syyt nousevat vuorovaikutuksesta. Nämä syyt koskevat yhtä lailla suomen kieltä ja suomalaista kulttuuria kuin monia muitakin kieliä ja kulttuureja. Toisaalta imperatiivilauseeseen avulla puhuja saa omat tarpeensa tyydytetyiksi

muiden ihmisten avulla. Toisaalta imperatiivilauseen avulla voidaan toiminnasta myös tehdä yhteistä: ”minä puhujana kehotan sinua toimintaan, jota sinun pitää voida kontrolloida”. Juuri tässä piilee syy muun muassa siihen, että direktiivinä käytetty deklaraatiivi (*sä istut nyt tähän*) osoittautuu vahvemmaksi toimintarajotteeksi kuin imperatiivilauseella ilmaistu (*istu nyt tähän*).

Imperatiivilauseen keskeistä asemaa maailman kielissä heijastelee se, miten imperatiivi näyttäytyy ajassa niin sukupolvien välillä fylogeneettisesti kuin ihmisyksilöiden kielikehityksessä kunkin elinkaaren aikana ontogeneettisesti. Suomen imperatiivilauseen ja imperatiiviparadigman suhde on se, että ensin on syntynyt lausekonstruktio (*mene/menkää mummolaan*) ja vasta sen jälkeen paradigma on täydentynyt sellaiseksi kuin se nykypäivän yleissuomessa on. Imperatiivi on siis levinnyt myös kolmansiin persooniin (*Heikki menkään mummolaan/menkoot kaikki mummolaan*). Imperatiivin 3. persoonien muodot ovat syntyneet imperatiivikonstruktiosta, mutta konstruktion alkuperäisestä merkityksestä niissä on säilynyt vain osa: toimintatahdon merkitys, jonka puhuja suuntaa mitä hyvänsä toimintaa, ei vain puhutellun toimintaa kohtaan. Imperatiivin 3. persoonan muodon sisältävät lauseet voivat toki nekin saada puhuteltua velvoittavan, direktiivisen tulkinnan, mutta vain niissä tilanteissa, joissa puhuteltu samastuu tähän kolmaspersoonaiseen subjektiin. 3. persoonien imperatiivimuodot ovat osa modusjärjestelmää, ja lauseet, joissa ne esiintyvät, ovat deklaraatiivilauseita. Imperatiivin asema modusjärjestelmässä on toki erityinen siinä mielessä, että moduksena se ei muodosta täyttä paradigmaa.

Kiinnostavan vertailukohdan tarjoaa tässä kohtaa unkarin imperatiivi on kehittynyt pitkälti samoin kuin suomen mutta jossa imperatiivi on levinnyt kaikkiin persooniin, myös yksikön 1:seen (*mit csinál-j-ak?* ’mitä mä teen?’ tai ’mitä mun pitäisi tehdä?’). Unkarin imperatiivin leviäminen yksikön 1. persoonaan osoittaa osaltaan imperatiivilauseen alkuperäisen, interaktiivisen perusermerkityksen, kahden osallistujan välisen velvoitustahtosuhteen. Unkarin ensipersonaista imperatiivia ei käytetäkään tilanteessa, jossa puhuja kehottaisi itseään. Tällaisen interpersoonaisen merkityksen kiteytyminen omaksi rakenteekseen tuntuukin vuorovaikutuksen näkökulmasta turhalta. Unkarissa 1. persoonan imperatiivia käytetään puolestaan tilanteessa, jossa kehotuksen suunta on puhutellulta puhujalle. Puhuja pyytää siis puhutellulta ohjetta omaan toimintaansa, toisin sanoen on kyse sellaisista interrogatiiveista, jotka toimivat ohjeenhakukysymyksinä. Unkarin imperatiivin leviäminen ohjeenhakukysymysten kautta yksikön 1. persoonaan on synnyttänyt täyden imperatiiviparadigman, ja se on puolestaan mahdollistanut edelleenkehityksen. Unkarin morfologinen imperatiivi on kehittymässä – ja pitkälti jo kehittynytkin – eräänlaiseksi subjunktiiviksi.

PARADIGMA-artikkelissa (2013) määrittelen lausekonstruktion, jota kutsun kanoniseksi imperatiivilauseeksi. Viittaan sillä niihin imperatiivilauseihin, joiden subjektipersona on toinen. VAIHTOKAUPPA-julkaisun keskiössä ovat nimenomaan kanoniset imperatiivilauseet ja niiden käyttö tuttuja, ystävien ja läheisten välisessä keskustelussa. Tämän osa-

tutkimuksen tärkeimpiä tuloksia on sen todentaminen, että imperatiivilauseita käytetään pitkälti niin, että imperatiivilauseissa ilmaistu toiminta on ollut puheena aiemmin tai siinä ilmaistun toiminnan voi katsoa jo käynnistyneen. Direktiivinen imperatiivilause on toisin sanoen reaktiivinen siinä mielessä, että se saa oikeutuksensa edeltävästä ko(n)tekstista, siitä, että puhuteltu on joko kielenkäyttöllään tai muulla toiminnallaan antanut takeen direktiivin sisältämästä toiminnasta. Imperatiivilauseen käyttöä värittää pikemminkin symmetrinen yhteisyys kuin kielenkäyttäjien välinen asymmetrinen valta-asetelma.

Imperatiivilauseita on kutsuttu *käskylauseeksi* ja imperatiivimuotoa *käskymuodoksi*. Termillä *käsky* viitataan tieteellisessä kielenkäytössä usein eri asiaan kuin arkikielessä. Tieteellisessä kielenkäytössä *käsky*-termillä voidaan kuvata imperatiivilauseen perusmerkitystä, sitä, että 'minä puhujana haluan, että sinä kuulijana toimit tai olet toimimatta' tai 'te kuulijoina toimitte tai olette toimimatta tietyllä tavalla'. Tällöin käsky vertautuu interrogatiivin 'kysymyslauseen' ja deklaraatiivin 'väitelauseen' perusmerkityksiin: interrogatiivin perusmerkitys on ilmaista, että 'minä puhujana haluan, että sinä kuulijana annat tai te kuulijoina annatte minulle jotakin informaatiota', ja deklaraatiivi ilmaisee puolestaan sitä, että 'minä puhujana olen se, joka sinulle kuulijana tai teille kuulijoina jotakin informaatiota antaa'. Abstraktinen kattomerkitys on useissa tutkimuksissa erotettu tilanteisesta käyttömerkityksestä, esimerkiksi niin, että abstraktinen käsky on kirjoitettu kapiteelein (KÄSKY) (esim. Halliday 1994 [1985]; Halliday & Matthiessen 2004 ja 2014; Shore 1992 ja 1991). Tässä mielessä kaikki imperatiivilauseet ovat käskymerkityksisiä.

Termillä *käsky* voidaan kuitenkin viitata myös imperatiivilauseen yhteen käyttömerkitykseen, kategoriseen, valtahierarkiassa ylempää annettuun kehoitukseen, jolla rajoitetaan vahvasti puhutellun toimintaa. Tällöin se rinnastuu imperatiivilauseen muihin mahdollisiin käyttömerkityksiin, esimerkiksi pyyntöön, neuvon ja hoptukseen. Arki kielen *käsky*-merkityksen näkökulmasta käskylause ei olekaan onnistunut nimitys siinä mielessä, että käyttömerkityksenä käsky ei ole aineistoni perusteella kovinkaan yleinen. Koska *käsky*-sanalla on tutkimuksessakin kaksi edellä kuvailemaani merkitystä ja koska niiden sekaantumisvaara on ilmeinen, imperatiivilauseen direktiiviseen perusmerkitykseen viitatessani käytän termiä *velvoitustahto* tai *direktiivisyys* ja imperatiivilauseen yhteen käyttömerkitykseen viitatessani termiä *käsky*.

Myönteisten ja kielteisten imperatiivilauseiden käyttöfrekvenssissä on selvä ero: myönteiset ovat aineistossani viitisentoista kertaa yleisempiä kuin kielteiset. Vaikuttaa siltä, että kielteisten imperatiivilauseiden pieni määrä liittyy siihen, että niiden merkitys on puhutellun toimintaa vahvasti rajoittava. Kielteisillä imperatiivilauseilla on suora yhteytensä niihin myönteisiin imperatiivilauseisiin, joita käytetään käskynä.

VAIHTOKAUPPA-julkaisussa esittelen lisäksi kaksi toisistaan hiukan poikkeavaa direktiivisyyssnäkemystä. Laajaa näkemystä edustaa esimerkiksi *Iso suomen kielioppi* (ISK 2004), jossa direktiivisyys kuvataan lähinnä syntaktiseksi ohjailumerkitykseksi. Omiin tarkoi-

tuksiini ISK:n direktiivisyysnäkemys on kuitenkin liian laaja, ja niinpä määrittelen direktiivisyyden suppeammin. Direktiivejä eivät ole kaikki syntaktiset ohjailuilmaukset vaan ne, joiden merkitys heijastelee puhujan ilmaisemaa velvoittavaa tahtoa puhutellun toimintaa kohtaan. Tästä syystä esimerkiksi ojentamistarjous, joka ei vaadi seurakseen kielellistä evästystä lainkaan mutta joka saattaa sitä sisältää (*tässä näin* samalla, kun jotakin annetaan), ei edusta omassa kuvauksessani direktiivistä toimintaa. Olen tarkentanut käsillä olevassa yhteenveto-osassa suppeaa direktiivisyysnäkemystä niin, että olen kuvannut tarjouksen yksinkertaisimmaksi toteutumaksi ojentamistarjouksen. Vaikka oma kuvaukseni ei ensi näkemältä tunnukaan juuri poikkeavan aiemmin esittämästäni suppeasta direktiivisyysnäkemyksestä, niissä on kuitenkin yksi hyvin perustava ero. Olen yhdistänyt samaan vuorovaikutusmerkitysten järjestyneisyyden kuvaukseen kielellisen ja ei-kielellisen toiminnan ja pyrkinyt kuvauksessa tarkoituksellisesti eroon sellaisesta symmetriahakuisuudesta, joka ei saa vastakaikua kielen käytöstä.

Tarjouksiin ovat yhteydessä luvanantoilmaukset. Niidenkään ensisijainen merkitys ei ole sidoksissa velvoittamiseen vaan puhutellun toiminnan mahdollistamiseen. Kiinnostava yksityiskohta liittyy kielteisiin imperatiivilauseisiin. Niiden yhteydessä tarjous tai lupa eivät erotu omiksi merkityksikseen, vaan niiden merkitys on äärimmäisen direktiivinen.

OPTATIIVI-artikkelin keskiössä on kaksi toisiaan muistuttavaa rakennetta. Kummankin finiittiverbi on konditionaalimuotoinen, ja molemmat ovat verbialkuisia. Käsiteltävät rakenteet ovat tyyppiä *näkisit tän* ja tyyppiä *tulisit nyt*. Kumpaakin konstruktiota määrittävät verbialkuisuuden lisäksi seuraavat rakenteelliset piirteet: subjektia ei (tavallisesti) ilmaista omana lausekkeenaan, finiittiverbi on yksikön tai monikon 2. persoonassa, ja se on konditionaalimuotoinen. *Tulisit nyt* -konstruktiossa on lisäksi mukana *nyt*-partikkeli. Siitä huolimatta, että tutkimuksen kohdekonstruktiot muistuttavat toisiaan rakenteeltaan huomattavasti, osoitan, että niitä käytetään eri tavalla. Näihin kahteen rakenteeseen eivät myöskään sovi finiittiverbeiksi aina samat verbit. Käsitelen OPTATIIVI-artikkelissa direktiivisyyden melko tuoretta syntaktista kiteymää ja osoitan, että *nyt*-partikkelillisen rakenteen voi nähdä kieliopillistuneen tai olevan kieliopillistumassa direktiiviksi. *Nyt*-partikkeliton rakenne ilmaisee sekin direktiivien tapaan puhujan intentiota, mutta en kuvaa sitä varsinaiseksi direktiivikonstruktioiksi. Nähdäkseni sen perusmerkitys ei ole direktiivinen, niin kuin sen käytönkin tarkastelu osoittaa. Kutsun partikkelitonta rakennetta optatiivirakenteeksi.

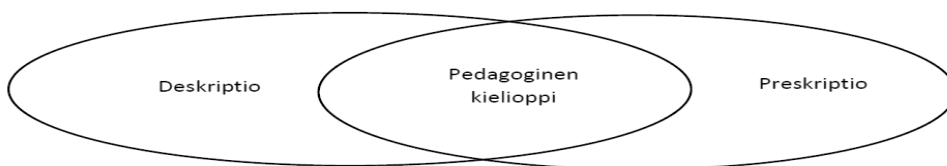
OPTATIIVI-artikkelin ydintä on direktiiviksi kieliopillistuminen, ja siihen liittyy eritoten *tulisit nyt* -rakenne. Koska optatiivi- ja *tulisit nyt* -rakenne eroavat toisistaan muodollisesti *nyt*-partikkelin osalta, käsitelen lyhyesti myös *nyt*-sanana merkityksiä ja sen partikkelikäyttöä tietyissä affektisissa tilanteissa. Kohdekonstruktioideni kuvauksen kannalta ongelmalliseksi osoittautuu se, että laajan interpersoonaisen käyttönsä vuoksi *nyt* sopii mainiosti myös optatiivirakenteen yhteyteen. Vaikka optatiivirakenne ja *tulisit nyt* -rakenne eroavatkin toisistaan käytöltään ja perusmerkitykseltään, on kuitenkin tilanteita,

joissa näitä kahta rakennetta ei voi hevin erottaa toisistaan, sillä myös optatiivirakenne voi sisältää *nyt*-partikkelin. *Tulisit nyt* -rakenteessa se on pakollinen rakennuselementti, mutta silloin, kun se esiintyy optatiivirakenteessa, se on puolestaan (konstruktion rakentamisen näkökulmasta) ylimääräinen partikkeli, jonka tehtävä on korostaa puhujan intentiota. Kun kaksi rakennetta limittyy toisiinsa, syntyy rajatila. Osoitan, että optatiivirakenteen ja *tulisit nyt* -konstruktion väliseen rajatilaan asettuu ilmaustyyppi *tekisit nyt edes*, jonka merkitys sisältää kummankin rakenteen piirteitä.

7.2 TUTKIMUKSEN SOVELLUSTA JA JATKOTUTKIMUKSEN ITUJA

Tutkimukseni ydintä ovat direktiivisyyteen, imperatiiviin ja optatiivi- sekä suostuttelurakenteisiin liittyvät rajanvedot. Olen kuitenkin askel askelelta tullut tietoisemmaksi siitä, että kaikkia rajoja en ole juurikaan kommentoinut ja että moni raja on varmasti jäänyt näköpiirini ulottumattomiin. Nostan lopuksi tutkimuksestani esiin sellaisia kohtia, joihin olisi hyvä vielä puuttua ja joista tutkimusta voitaisiin jatkaa.

Olen tarkastellut tutkimuksessani eri lauserakenteiden käyttöä: sitä, miten imperatiivilausetta käytetään tuttuja, ystävysten ja läheisten perheenjäsenten välisessä arki keskustelussa, ja sitä, miten optatiivirakennetta ja *tulisit nyt* -konstruktiota käytetään – erityisesti verkkokeskustelussa mutta myös muissa kielenkäyttötilanteissa. Olen lähestynyt ilmiötä muodosta käsin ja edennyt merkitykseen. Yhtä relevanttia olisi tarkastella ilmiötä myös toisin päin, merkityksestä muotoon. Kiinnostavaksi kysymykseksi nousee muun muassa se, miten eri käyttömerkitykset, erityisesti pyyntö ja käsky, toteutuvat eri kielenkäyttötilanteissa. Kysymys on kiinnostava yleisestä, kielitieteellisestä näkökulmasta, mutta se on kiintoisa myös suomi toisena ja vieraana -kielenä (S2) alan näkökulmasta. Kun kieltä opitaan toisena kielenä, korostuu entisestään se, että kohdekielen luontainen tarkastelu suunta on merkityksestä muotoon. Se on luonnollista, sillä aidoissa kielenkäyttötilanteissa toimittaessa syntyy tarve esimerkiksi siihen, miten tilanteissa pyydetään tai käsketään ja miten eri tilanteet vaikuttavat pyynnön ja käskyn syntaktiseen muotoiluun. Jos opetus on hyvää, edellä kuvailemani kielenkäyttötarpeet otetaan huomioon. Se vaatii kuitenkin tutkimusta. Tutkimuksen ja opetuksen suhdetta ilmentää nimenomaan kieliopin näkökulmasta kuvio 5.

Kuvio 5. Pedagoginen kielioppi deskriptiivis-preskriptiivisenä kielioppina.

Hyvässä pedagogisessa kieliopissa kuvaillaan kohdetta ja annetaan samalla ohjeita. Sekä kuvailu että ohjeidenanto ovat sellaisessa muodossa, joka on kohderyhmälle ymmärrettävä ja relevantti. Jotta edellä mainittu voisi toteutua, opetuskuvausten ja -preskriptioiden on perustuttava tutkimukseen. Sen lisäksi, että tutkimukseni on suoraan sovellettavissa S2-opetukseen, se tarjoaa mahdollisuuden laajentaa myös äidinkielen opetukseen liittyvää kielitiedon opetuksen kenttää. Imperatiivilauseen suhde autoritaariseen käskyyn on hedelmällinen kysymys, kun opetuksessa pohditaan sitä, mitä kielipiillisillä rakenteilla arkielämässä tehdään. Tällaiset kysymykset kuuluvat uudessa opetussuunnitelmassa nimenomaan kielitietoisuuden kehittämisen piiriin (OPS 2016).

Oma tutkimukseni lähti liikkeelle – kuten esipuheessa olen maininnut – jo 1990-luvulla. Tarkoitukseni oli tutkia direktiivisyyttä S2-käyttäjien näkökulmasta. Se on edelleen relevantti tutkimuskohde, ja tunnen, että minulla on siihen huomattavasti paremmat edellytykset tekemäni S1-mutkan ansiosta.

Väitöskirjani yksi osatutkimus käsittelee suomen optatiivirakenteen (*näkisit tän*) ja *tulisit nyt* -konstruktion suhdetta. Tutkimusaineistona olen käyttänyt etupäässä verkkokeskustelua, ja aineisto on käytännön syistä havaintoyksikköhakuista. Avartavaa olisi perehtyä edellä mainitsemieni rakenteiden käyttöön arkikeskusteluaineistossa. Antoisaa olisi tarkastella myös OPTATIIVI-artikkelin kohderakenteiden keskinäistä frekvenssiä, *nyt*-partikkelin käyttötaajuutta eri rakenteissa ja tilanteissa sekä optatiivi- ja suostuttelurakenteen käyttötaajuuden suhdetta muihin interpersoonaisiin lausetyyppeihin ja direktiivi-ilmauksiin. Olisi niin ikään kiinnostavaa verrata toisiinsa *tulisit nyt*- ja *tule nyt* -rakenteiden käyttöä. Rakenteet tuskin ovat samamerkityksiset, vaikka kumpikin voidaan nähdä perusmerkitykseltään direktiivisenä. Ylipäätään tarvitaan lisää tutkimusta *nyt*-partikkelin käytöstä. Olisi nimittäin mielenkiintoista saada selville, voidaanko partikkelin interpersoonainen merkitys kuvata yhdeksi laajaksi kokonaisuudeksi vai onko se kuvattava toisistaan enemmän tai vähemmän irrallisiksi merkityksiksi.

Sitä, miten partikkeleita käytetään imperatiivilauseessa, en ole pystynyt kokoamaan tämän tutkimuksen puitteissa. Partikkelit ovat kuitenkin äärimmäisen tärkeitä elementtejä imperatiivilauseiden käyttömerkitysten muotoutumisessa ja tulkinnassa. Kiinnostavia sanapartikkeleita ovat jo mainitun *nyt*-partikkelin ohessa muun muassa *vaan*, *pois*, *ihmeessä*, *jo* ja *sitten* sekä huomionkohdistuspartikkeli *hei*. Mainitsemistani partikkeleista kolme (*nyt*, *jo* ja *sitten*) on adverbimerkitykseltään temporaalisia. Temporaalisuuden ja direktiivisyyden suhde on sellaisenaankin kiinnostava tutkimuskohde. Sanapartikkeleihin ja niiden käyttöön liittyvät läheisesti liitepartikkelit. Niidenkään käyttöä en ole pystynyt juuri kommentoimaan, sillä ne eivät ole aineistossani kovin frekventtejä.

Kiinnostava jatkotutkimuksen kohde on myös vokatiivien käyttö direktiivien yhteydessä. Vokatiiviin liittyy läheisesti imperatiivilauseessa toisinaan esiintyvä subjektipronomiini. Arkipäivän kielenkäytön käskyt liittyvät usein siihen, että direktiivin antaja tekee itsestään yhteistä toimintaa kontrolloivan auktoriteetin ja luo samalla epäsymmetrisen osallistujatilanteen. Hän ottaa siis itselleen roolin, joka ei hänelle arkipäivän ei-institu-

tionaalisissa tilanteissa automaattisesti kuulu. Autoritaariseen epäsymmetriaan tuntuu usein liittyvän se, että direktiivin vastaanottaja kontrastoidaan muihin osallistujiin, ja tähän puolestaan liittyvät sekä puhutteluilmaukset että imperatiivilauseessa esiintyvä subjektipronomini. Toisaalta sekä vokatiivin että subjektipronominin käyttöön liittyy varmasti myös muuta kuin autoritaarinen epäsymmetria. Näissäkin kohdissa olisivat hyödyksi suuremmat aineistot, jotta yleistysten tekeminen olisi luotettavampaa, mutta eritoten tarvittaisiin keskustelutilanteiden tarkempaa analyysia, sellaista, johon minulla ei ole ollut omissa tutkimuksessani mahdollisuuksia.

Partikkelien, vokatiivi-ilmausten ja subjektipronominin käyttöön liittyvät läheisesti myös intonaatiokuviot ja muu prosodia, sillä ne kaikki kytkeytyvät direktiivien käyttömerkityksiin, tilanteisiin tulkintoihin. Kuten olen tuonut esiin, korkea-alkuinen intonaatiokuvio (KAI) liittyy selvästi direktiivisiin konteksteihin, mutta sen merkitys on laajempi kuin aiemmassa tutkimuksessa esiin nostettu vetoisuus. KAI-kuvio liittyy nimittäin myös deklaratiiveihin. Olen todennut KAI-kuvion merkityksen olevan sidoksissa toiminnan yhteisyyteen, mutta kysymystä pitäisi selvittää tarkemmin. KAI-kuvio on joka tapauksessa kiinnostava osa keskusteluvuorovaikutusta, ja sillä – niin kuin miltei kaikella prosodiaa koskevalla tutkimuksella – on suora sovellusarvo sekä S₂- että S₁-opetukseen. Olisi mielenkiintoista myös osoittaa autenttisisessa vuorovaikutuksessa esiintyvä KAI-kuvioisuus foneettisin mittauksin. KAI-kuvion tarkempi analyysi vaatii joka tapauksessa oman tutkimuksensa.

Ohjeenhakukysymyksiä VAIHTOKAUPPA-julkaisussa käsitellessäni nostin esiin neuvottelukysymykset. Niitä ovat suomessa (tyyppi 1) *mihin mä laitan tämän*, (tyyppi 2) *mihin mun pitäis laittaa tämä* ja (tyyppi 3) *mihin mä laittaisin tämän* -tyyppiset kysymykset. Olen kuvannut kysymysten eron jatkumona niin, että tyyppissä 1 korostuu orientaatio puhuteltuun ('kerro minulle kantasi'), kun taas tyyppissä 3 korostuu orientaatio itse puhujaan ('pohdiskelen tässä, mitä minun pitäisi tehdä'). Tyyppi 2 olen asettanut jatkumon puoleenväliin niin, että se liittyy kumpaankin ääripäähän. Kysymys on hyvin kiinnostava, mutta se vaatii empiirisemmän otteen, toisin sanoen enemmän aineistoa ja aineistoesimerkkien analyysia.

Vaihtokauppalausetyypit kuuluvat intersoonaisen merkityksen alaan, sillä vaihtokauppalausoiden avulla keskustelun osallistujat vaihtavat tietoa, hyödykkeitä ja toimintaa ja luovat sitä kautta keskinäisiä suhteitaan. Inhimilliselle toiminnalle on ominaista myös se, että kun jokin tilanne on jo päättynyt, siitä kerrotaan muille tai sitä pohditaan ja puretaan tilanteeseen osallistuneiden kesken. Tällaiseen toimintaan liittyy puolestaan läheisesti referointi. Olen nostanut tutkimuksessani esiin, että direktiivisiä käyttömerkityksiä on lukemattomia, ja vaikka ne eivät ole kielipiillistuneet eri rakenteiksi, ne ovat leksikaalistuneet. Näitä käyttömerkitysten leksikaalistumia, niin kutsuttuja vaihtus- eli direktiiviverbejä (*pyytää, kärkeä, suostutella, anella, määrätä, kieltää* jne.), käytetään luonnollisesti muun muassa silloin, kun referoidaan menneitä tilanteita. Referoinnin yhteydessä ovat usein mahdollisia sekä *että*-lause (*se sano mulle et Heikkikin*

tulee) että referatiivirakenne (*hän sanoi minulle Heikinkin tulevan*). Kun referoidaan direktiivistä tilannetta, referatiivirakenne ei ole kuitenkaan mahdollinen (**pyysin Heikin tulevan*). Olen VAIHTOKAUPPA-julkaisussa nostanut esiin, että direktiiviverbien yhteydessä on käytössä erityinen rakenne (*pyysin Heikkiä tulemaan*), jossa referaattiosa on inkorporoitunut niin vahvasti hallitsevaan rakenteeseen, ettei ole varmaa, kannattaako sen yhteydessä enää puhua varsinaisesti referoinnista ollenkaan (samassa mielessä kuin *että-lauseen* ja referatiivirakenteen yhteydessä). Uskon, että tähän on syynsä ja että syy liittyy objektin sijanvaihteluun, erityisesti siihen, että objektin sijanvaihtelun avulla pystytään ilmaisemaan melko tarkasti kasvokkaistilanteeseen liittyvän direktiivisyyden luonnetta. Asia vaatii kuitenkin oman tutkimuksensa ja mieluiten myös laajan aineiston.

Olen nostanut tutkimuksessani esiin myös sellaisia direktiivirakenteita, joiden yhteydessä subjektipronomeineja ei (tavallisesti) käytetä (*annatko mullekin vähän suolaa ja käännyt sitten vasemmalle*) mutta jotka edustavat muodoltaan vielä melko selvästi interrogatiivi- ja deklaratiiivilauseita. Olen kuvannut niiden kuuluvan kieliopillisen metaforan alaan, mutta niiden yhteydessä on havaittavissa myös syntaktista eriytymistä nimenomaan subjektipronominin esiintymisen suhteen. Omassa tutkimuksessani olen nostanut rakenteet esiin siitä syystä, että olen kuvaillut niiden avulla kieliopillistumisen ja kieliopillisen metaforan välistä käsitteellistä eroa. Näiden lauserakenteiden tarkempi systeeminen analyysi ja arkikäytön kuvaus ovat kuitenkin tekemättä.

Direktiivisyys on kaiken kaikkiaan äärimmäisen antoisa tutkimuskohde. Olen lähestynyt sitä eri osatutkimuksissa eri näkökulmista, toisinaan systeemistöstä käsin, toisinaan taas kielenkäytön suunnasta. Kun ryhdyin tähän tutkimukseen, minulle oli täysin selvää, mitä direktiivisyys on. Nyt kun olen päässyt – tällä erää – loppuun, minulle on käynyt selväksi, ettei ole lainkaan selvää, mitä se on ja mitä se pitää sisällään. Olen pystynyt osoittamaan joitakin direktiivisyyteen liittyviä rajoja, mutta jo se, että pystyn esittämään useita vaihtoehtoisia direktiivisyyden näkemyksiä, kertoo siitä, että direktiivisyyden rajat riippuvat pitkälti myös tutkimuksen tarkoituksesta, viime kädessä siis siitä, millaisena kielioppi halutaan nähdä ja millaiseksi se halutaan kuvata. Direktiivisyys on joka tapauksessa runsauden sarvi, johon aion vielä palata.

AINEISTOLÄHTEET

Mämmi	<i>Mämmi jakaa kansan kahtia</i> , Helsingin Sanomat 29.3.1999, Kotimaa.
Sg-merkintäiset	Säilytteillä Helsingin yliopiston Keskusteluntutkimuksen arkistossa.
YML-s	Omaa aineistoani, sähköpostikirjeenvaihtoa.

KIRJALLISUUSLÄHTEET

- AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. 2010. *Imperatives and Commands*. Oxford Studies in Typology and Linguistics. Oxford: Oxford University Press.
- AUER, PETER – COUPER-KUHLEN, ELIZABETH – MÜLLER, FRANK 1999. *Language in Time. The Rhythm and Tempo of Spoken Interaction*. New York: Oxford University Press.
- BATES, ELIZABETH – CAMAIONI, LUIGIA – VOLTERRA, VIRGINIA 1976. Sensorimotor Performatives. – Elizabeth Bates, *Language and context: The acquisition of pragmatics* s. 49–71. New York: Academic Press.
- BELLO, ANDRÉS 1984 [1847]. *Gramática de la lengua castellana*. Madrid: Editorial EDAF, S.A.
- BENVENUTO, RAFFAELLA – LA GRASSA, GIUSEPPE 2002. *Nykyitalian peruskielioppi*. Helsinki: Gummerus.
- BYBEE, JOAN – PERKINS, REVERE – PAGLIUCA, WILLIAM 1994. *The Evolution of Grammar. Tense, aspect, and modality in the languages of the world*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- COUPER-KUHLEN, ELIZABETH – SELTING, MARGRET (toim.) 1996. *Prosody in Interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DARDANO, MAURIZIO – TRIFONE, PIETRO 1995. *Grammatica italiana*. Milano: Zanichelli Editore S.p.A.
- DIESSEL, HOLGER 2011. Grammaticalization and child language. – Heiko Narrog & Bernd Heine (toim.), *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.
- FRIED, MIRJAM – ÖSTMAN, JAN-OLA 2004. Construction grammar: a thumbnail sketch. – Mirjam Fried & Jan-Ola Östman (toim.), *Construction grammar in a cross-language perspective* s. 11–86. Amsterdam: John Benjamins.
- GIVÓN, TALMY 1979. *Understanding Syntax*. New York: Academic Press.
- 1984. *Syntax*. Vol. 1. Amsterdam: John Benjamins.
- 2009. *The Genesis of Syntactic Complexity*. Amsterdam: John Benjamins.
- GIVÓN, TALMY – SHIBATANI, MASAYOSHI (toim.) 2009. *Syntactic Complexity. Diachrony, acquisition, neuro-cognition, evolution*. Amsterdam: John Benjamins.
- GOLDBERG, ADELE 1995. *Constructions. A construction grammar approach to argument structure*. Chicago: The University of Chicago Press.
- 2006. *Constructions at work. The nature of generalization in language*. Oxford: Oxford University Press.

- HAKULINEN, AULI (toim.) 1989. *Suomalaisen keskustelun keinoja I*. Kieli 4. Helsinki, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 1996. Keskusteluanalyysin profiilista ja tilasta. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja II* s. 9–22. Kieli 10. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- (toim.) 1996. *Suomalaisen keskustelun keinoja II*. Kieli 10. Helsinki, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 1998. The use of Finnish *nyt* as a discourse particle. – Andreas H. Jucker & Yael Ziv (toim.), *Discourse markers: Descriptions and theory*. Pragmatics & Beyond, New Series. 57 s. 83–96. Amsterdam: John Benjamins.
- 2001. Minimal and non-minimal answers to yes-no questions. – *Pragmatics* 11 (1) s. 1–15.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979. *Nyky-suomen lauseoppia*. SKST 350. Helsinki: SKS.
- HAKULINEN, LAURI 1979. *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Helsinki: Otava.
- HALLIDAY, M. A. K. 1970. *A course in spoken English: intonation*. London: Oxford University Press.
- 1978. *Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.
- 1989 [1985]. *Spoken and Written Language*. Oxford: Oxford University Press.
- 1994 [1985]. *An Introduction to Functional Grammar*. Second Edition. London: Arnold.
- 2002 [1984]. On the ineffability of grammatical categories. – Jonathan E. Webster (toim.), *M. A. K. Halliday. On Grammar* s. 291–322. Collected Works of M. A. K. Halliday. London and New York: Continuum.
- 2002 [1996]. On grammar and grammatics. – Jonathan E. Webster (toim.), *M. A. K. Halliday. On Grammar* s. 384–418. Collected Works of M. A. K. Halliday. London and New York: Continuum.
- 2003 [1973]. The Functional Basis of Language. – Jonathan E. Webster (toim.), *M. A. K. Halliday. On Language and Linguistics* s. 298–322. Collected Works of M. A. K. Halliday. London and New York: Continuum.
- 2004 [1979]. The Ontogenesis of Dialogue. – Jonathan Webster (toim.) 2004, *The Language of Early Childhood*. Collected Works of M. A. K. Halliday s. 144–152. London: Continuum.
- 2004 [1984]. A systemic-Functional Interpretation of the Nature and Ontogenesis of Dialogue. – Jonathan J. Webster (toim.), *The Language of Early Childhood*. Collected Works of M. A. K. Halliday s. 227–250. London and New York: Continuum.
- HALLIDAY, M. A. K. – HASAN, RUQAYA 1976. *Cohesion in English*. London and New York: Longman.
- HALLIDAY, M. A. K. – MATTHIESSEN, CHRISTIAN M. I. M. 1999. *Construing experience through meaning: a language-based approach to cognition*. London: Cassell.
- 2004. *An Introduction to Functional Grammar*. Third Edition. London: Arnold.
- 2014. *Halliday's Introduction to Functional Grammar*. 4th, revised edition. London: Routledge.

- HALONEN, MIA – ROUTARINNE, SARA (toim.) 2001. *Keskustelunalyysin näkymiä*. Kieli 13. Helsinki, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HARRIS, ALICE – CAMPBELL, LYLE 1995. *Historical syntax in cross-linguistic perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HASAN, RUQAIYA 1996. *Ways of saying, ways of meaning*. Teoksen toimittaneet Cloran, Carmel, David Butt & Geoff Williams. London: Cassell.
- HEINE, BERND – CLAUDI, ULRIKE – HÜNNEMEYER, FRIEDERIKE 1991. *Grammaticalization: A conceptual framework*. Chicago: University of Chicago Press.
- HELASVUO, MARJA-LIISA 2001. *Syntax in the Making. The emergence of syntactic units in Finnish conversation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- 2003. What can intonation tell us about constituency? – Toshihide Nakayama, Tsuyoshi Ono & Hongyin Tao (toim.), *Approaches to argument structure: theoretical and methodological considerations* s. 20–34. Santa Barbara Working Papers of Linguistics. Santa Barbara: University of California.
- 2006. Passive – personal or impersonal? A Finnish perspective. – Marja-Liisa Helasvuo & Lyle Campbell (toim.), *Grammar from the human perspective: Case, space, and person in Finnish* s. 233–255. Amsterdam: John Benjamins.
- HELASVUO, MARJA-LIISA – HUUMO, TUOMAS 2010. Mikä subjekti on? – *Virittäjä* 114 (82) s. 165–195.
- HELASVUO, MARJA-LIISA – VILKUNA, MARIA 2008. Impersonal is personal: Finnish perspectives. – *Transactions of the Philological Society* 106 (2) s. 216–245.
- HERLIN, ILONA – KOTILAINEN, LARI (toim.) 2012. *Verbit ja konstruktio*. Suomi 201. Helsinki: SKS.
- HOPPER, PAUL J. 1988. Emergent Grammar and the A Priori Grammar Postulate. – Deborah Tannen (toim.), *Linguistics in Context: Connecting Observation and Understanding* s. 117–134. Norwood, NJ: Ablex.
- HUUMO, TUOMAS 2007. Joko lingvistin nojatuoli joutaisi kaatopaikalle? Introspektiokielitieteen asemasta kognitiivisessa kielitieteessä. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 53 s. 163–180.
- HUUMO, TUOMAS – HELASVUO, MARJA-LIISA 2015. On the subject of subject in Finnish. – Marja-Liisa Helasvuo & Tuomas Huumo (toim.), *Subjects in Constructions – Canonical and Non-Canonical* s. 13–42. Constructional Approaches to Language 16. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- HÄMÄLÄINEN, TAINA 2008. *Espanjan kielioppi*. Helsinki: Finn Lectura.
- ISK 2004 = Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2004. *Iso suomen kielioppi*. SKST 950. Helsinki: SKS.
- ITKONEN, ERKKI 1966. *Kieli ja sen tutkimus*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- ITKONEN, ESA 1998. Mitä on 'kieliopillistuminen'? – Anneli Pajunen (toim.), *Kieliopillistumisesta, analogiasta ja typologiasta* s. 11–41. Suomi 185. Helsinki: SKS.
- 1999 [1973]. Semantiikasta ja pragmatiikasta kielitieteessä. – Esa Itkonen, *Kielitieteen kääntöpuoli. Kirjoituksia vuosilta 1963–1999* s. 36–40. Yleisen kielitieteen julkaisuja 2. Turku: Turun yliopisto.
- 2001. *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. Yleisen kielitieteen julkaisuja 4. Turku: Turun yliopisto.
- 2008. *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. Osa I. Yleisen kielitieteen julkaisuja 12. Turku: Turun yliopisto.

- ITKONEN, ESA – PAJUNEN, ANNELI 2010. *Empiirisen kielitieteen metodologia*. Suomi 199. Helsinki: SKS.
- ITKONEN, TERHO 1965. *Proto-Finnic final consonants. Their history in the Finnic languages with particular reference to the Finnish dialects*. I: 1. Introduction. The history of -k in Finnish. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia* 138: 1. Helsinki.
- JANTUNEN, JARMO 2009. Ei pelkästään mielikuvituksen puutteen vuoksi – kieliaineistojen systemaattinen käyttö kielentutkimuksessa. – *Virittäjä* 113 s. 101–113.
- JANHUNEN, JUHA 1982. On the structure of proto-uralic. – *Finnisch-ugrische Forschungen* 44 s. 23–42.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1993. Suomi vieraana kielenä vuorovaikutuksen näkökulmasta. Teoksessa Suojanen, Matti K. & Auli Kulkki-Nieminen (toim.), *19. Kielitieteen päivät Tampereella 8.–9. toukokuuta 1992* s. 97–115. Folia Fennistica & Linguistica. Tampere: Tampereen yliopisto.
- 1995. Koodinvaihto ja keskustelun moniäänisyys. *Virittäjä* 99 s. 2–24.
- 2001. Vuorovaikutuksen näkökulma ja toisen kielen käytön tutkimus. – Mia Halonen & Sara Routarinne (toim.), *Keskusteluanalyysin näkymiä* s. 105–121. *Kieli* 13. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KARVONEN, PIRJO 1991. Kieliopillinen metafora ja sen vaikutuksen tekstissä. – Tapani Lehtinen & Susanna Shore (toim.), *Kieli, valta ja eriarvoisuus* s. 149–165. *Kieli* 4. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 1995. *Oppikirjateksti toimintana*. SKST 632. Helsinki: SKS.
- KAUPPINEN, ANNELI 1998. *Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista*. SKST 713. Helsinki: SKS.
- KERAVUORI, KYLLIKKI 1988. *Ymmärrätkö tarkoitukses*. SKST 477. Helsinki: SKS.
- KOIVISTO, VESA 2013. *Suomen sanojen rakenne*. Suomi 202. Helsinki: SKS.
- KORHONEN, MIKKO 1993. *Kielen synty*. Porvoo – Helsinki – Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- KOTILAINEN, LARI 2007. *Konstruktioiden dynamiikkaa*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- KURHILA, SALLA 2003. *Co-constructing understanding in second language conversation*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- 2006. *Second Language Interaction*. Amsterdam: John Benjamins.
- LAITINEN, LEA 1992. *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia*. SKST 569. Helsinki: SKS.
- LAITINEN, LEA – LEHTINEN, TAPANI 1997. Johdanto. – Tapani Lehtinen & Lea Laitinen (toim.), *Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta* s. 6–19. *Kieli* 12. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LAKOFF, GEORGE 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1. Stanford: Stanford University Press.
- 2008. *Cognitive Grammar: A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- LAPPALAINEN, HANNA [tulossa]. *Sinä vai te vai sekä että? Puhuttelukäytännöt suomen kielessä*. – Johanna Isosävi & Hanna Lappalainen (toim.), *Saako sinutella vai*

- täytyykö teititellä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä.* Tietolipas 246. Helsinki: SKS.
- LARJAVAARA, MATTI 2007. *Pragmasemantiikka*. SKST 1007. Helsinki: SKS.
- LAURANTO, YRJÖ 2005. Kielenkuvauksen ideologisia valintoja: tilanteen ja kieliopin suhde suomalaisissa ja unkarilaisissa kielioppikuvauksissa. *Specimina Fennica Tomus XI Colloquia Contrastiva Tomus XIII Kaukovertailuja IV* s. 68–89. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola, Uralisztikai Tanszék.
- 2013. Ks. PARADIGMA 2013.
- LAURY, RITVA 1996. Sen kategoriasta – onko suomessa jo artikkeli? – *Virittäjä* 100 s. 162–181.
- 1997. *Demonstratives in interaction: The emergence of a definite article in Finnish*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- 2012. Syntactically non-integrated Finnish *jos* 'if' -conditional clauses as directives. – *Discourse Processes* s. 213–242.
- LEHTINEN, TAPANI 1997. *Kielen vuosituhannet. Suomen kielen kehitys kantaauralista varhais-suomeen*. Tietolipas 215. Helsinki: SKS.
- LEINO, JAAKKO 2003. *Antaa sen muuttua. Suomen kielen permissiivirakenne ja sen kehitys*. SKST 900. Helsinki: SKS.
- LEINO, PENTTI 1993. *Polysemia – kielen moniselitteisyys. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1*. Kieli 7. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LEINO, PENTTI – ONIKKI, TIINA (toim.) 1994. *Näkökulmia polysemiaa. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 2*. Kieli 8. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LILJA, NIINA 2010. *Ongelmista oppimiseen. Toisen aloittamat korjausjaksot kakkoskielisessä keskustelussa*. Jyväskylä Studies in Humanities 146. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- LYONS, JOHN 1977. *Semantics 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MAKKONEN-CRAIG, HENNA 2005. *Toimittajan läsnäolo sanomalehtitekstissä. Näkökulmia suomen kielen dialogisiin passiivilauseisiin*. SKST 1026. Helsinki: SKS.
- MARTIN, J. R. & WHITE, P. R. R. 2005. *The Language of Evaluation: Appraisal in English*. London: Palgrave Macmillan.
- MATIHALDI, HILKKA-LIISA 1979. *Nykysuomen modukset I. Kvalitatiivinen analyysi*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B. Humaniora No. 7. Philologica No. 2. Oulu: Oulun yliopisto.
- MATTHIESSEN, CHRISTIAN 1995. *Lexicogrammatical Cartography: English Systems*. Tokyo: International Language Sciences Publishers.
- MEILLET, ANTOINE 1921 [1912]. L'évolution des forms grammaticales. – Antoine Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale* s. 130–148. Tome I. Paris: Champion.
- 1997. Kieliopillisten muotojen kehitys. – Tapani Lehtinen & Lea Laitinen (toim.), *Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta* s. 188–202. Suomentanut Meri Larjavaara. Kieli 12. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- MOILANEN, ANITA – NATRI, TEIJA 1995. *Nykyranskan peruskielioppi*. Helsinki: Gummerus.
- MÄÄTTÄ, URHO 1999. Kielen sosiaalinen perusta ja sääntöjen emergoituminen. – Urho Määttä, Pekka Pälli & Matti K. Suojanen (toim.), *Kirjoituksia sosiolingvistiikasta*

- s. 23–52. *Folia Fennistica & Linguistica* 22. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- 2000a. Emergentistinen kielitiede. – Urho Määttä, Tommi Nieminen & Pekka Pälli (toim.), *Emergenssin kielelliset kasvot* s. 17–40. *Folia Fennistica & Linguistica* 24. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- 2000b. Kielitieteen emergentistinen metateoria. – *Virittäjä* 104 s. 498–517.
- NIRVI, R. E. 1947. *Passiivimuotojen aktiivistumisesta*. Suomi 104 s. 5–47. Helsinki: SKS.
- OJUTKANGAS, KRISTA 2001. *Ruumiinosanimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa*. SKST 845. Helsinki: SKS.
- 2008. Kielentutkijan mielikuvituksen puute eli mihin todelliseen kielenkäyttöön perustuvaa aineistoa tarvitaan. – *Virittäjä* 112 s. 276–284.
- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA 2001. *Sarjoja. Nykysuomen paikallissijaiset olotilanilmaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä*. SKST 817. Helsinki: SKS.
- OPS 2016 = *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden luonnokset*. Luettavissa OPH:n sivuilla osoitteessa <http://www.oph.fi/ops2016/perusteluonnokset>.
- OPTATIIVI 2012 = Lauranto, Yrjö 2012. Optatiivirakenne ja direktiiviksi kieliopillistuminen. – *Puhe ja kieli* 32 (4) s. 183–216.
- OSUMI, MIDORI 1995. *Tinrin Grammar*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- PAJUNEN, ANNELI 2001. *Argumenttirakenne. Asiantilojen luokitus ja verbien käyttäytymisen suomen kielessä*. Suomi 187. Helsinki: SKS.
- PARADIGMA 2013 = Lauranto, Yrjö 2013. Suomen kielen imperatiivi – yksi paradigma, kaksi systeemiä. – *Virittäjä* 117 s. 157–201.
- PEKKARINEN, HELI 2011. *Monikasvoinen TAVA-partisiippi. Tutkimus suomen TAVA-partisiipin käyttökonteksteista ja verbiliittojen kieliopillistumisesta*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos. Luettavissa osoitteessa <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/26322/monikasv.pdf?sequence=1>.
- PENTTILÄ, AARNI 1963. *Suomen kielioppi*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- PRAHA 1982 [1929] = *Theses Presented to the First Congress of Slavic Philologists in Prague, 1929*. The Prague Linguistic Circle. – Peter Steiner (toim.), *The Prague School. Selected Writings, 1929–1946* s. 3–31. Austin: University of Texas Press.
- PUDEPHATT, ANTONY J. 2011. Language and Mind in the Thought of G. H. Mead: Challenges from Chomsky's Linguistics. – Norman K. Denzin, Lonnie Athens & Ted Faust (toim.), *Interactionalism: The Emerging Landscape*. Studies in Symbolic Interaction. Volume 36 s. 75–106. London: Emerald.
- RAE 2010 = *Nueva gramática de la lengua española. Manual*. Asociación de Academias de la Lengua Española y Real Academia Española. Madrid: Espasa Libros, S. L. U.
- RAEVAARA, LIISA 1989. No – vuoronalkuinen partikkeli. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja I* s. 147–160. *Kieli* 4. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 1996. Kysymyksen paikka ja tulkinta. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja II* s. 23–46. *Kieli* 10. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

- 1997. Vierusparit – esimerkkinä kysymys ja vastaus. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 75–92. Tampere: Vastapaino.
- RAEVAARA, LIISA – SORJONEN, MARJA-LEENA 2006. Vuorovaikutuksen osanottajien toiminta ja genre. Keskustelunanalyysin näkökulma. – Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anna Solin (toim.), *Genre – tekstilaji* s. 122–150. Tietolipas 213. Helsinki: SKS.
- RAUKKO, JARNO 1994. Polysemia: Merkitysten verkosto – merkityksen verkko. – Pentti Leino & Tiina Onikki (toim.), *Näkökulmia polysemiaa. Suomen kielen kognitiivista kielioppia* 2 s. 36–69. Kieli 8. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- ROSSI, GIOVANNI 2012. Bilateral and Unilateral Requests: The Use of Imperatives and *MIX?* Interrogatives in Italian. – *Discourse Processes* 49:5 s. 426–458. Luettavissa osoitteessa <http://dx.doi.org/10.1080/0163853X.2012.684136>.
- SADOCK, JERROLD 1974. *Toward a linguistic theory of speech acts*. New York: Academic Press.
- SADOCK, JERROLD – ZWICKY, ARNOLD 1985. Speech act distinction in syntax. – Timothy Shopen (toim.), *Language Typology and Syntactic Description. Vol 1: Clause Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SEARLE, JOHN R. 1974. Chomsky's revolution in linguistics. – Gilbert Harman (toim.), *Noam Chomsky: Critical essays* s. 2–33. Cambridge: Cambridge University Press.
- SELTING, MARGRET – COUPER-KUHLEN, ELIZABETH (toim.) 2001. *Studies in Interactional Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1989. Henkilöön viittaaminen puhetilanteessa. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja* I s. 195–222. Kieli 4. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- SHORE, SUSANNA 1986. *Onko suomessa passiivia*. Suomi 133. Helsinki: SKS.
- 1988. On the So-called Finnish Passive. – *Word* 39 s. 151–176.
- 1991. A Systemic-Functional Perspective on Mood. – J. Niemi (toim.), *Papers from the 18th Finnish Conference of Linguistics* s. 235–255. *Studies in Languages* 24. Joensuu: University of Joensuu.
- 1992. *Aspects of a Systemic-Functional Grammar of Finnish*. Julkaisematon väitöskirja. Sydney: Macquarie University.
- 1996. Process types in Finnish: Implicate order, covert categories and prototypes. – Ruqaiya Hasan, Carmel Cloran & David Butt (toim.), *Functional Descriptions: Theory and Practice*. Amsterdam: John Benjamins.
- 2005. Referoinnista projektioon ja metarepresentaatioon. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 44–82. Tietolipas 206. Helsinki: SKS.
- 2009. Mitä tapahtui *aina*? *Aina*-partikkelin merkityksestä ja käytöstä Raamatun esimerkkien valossa. – *Virittäjä* 113 s. 482–507.
- 2010. J. R. Firth. – Jan-Ola Östman & Jef Verschueren (toim.), *Handbook of Pragmatics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- 2012a. Kieli, kielenkäyttö ja kielenkäytön lajit systeemis-funktionaalisessa teoriassa. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.), *Genreanalyysi. Tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 131–157. Helsinki: Gaudeamus.

- 2012b. Systeemis-funktionaalinen teoria tekstien tutkimisessa. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.), *Genreanalyysi. Tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 158–185. Helsinki: Gaudeamus.
- SKN 49 = *Suomen kielen näytteitä 49. Vermlannin murrettä*. Koonnut Pentti Soutkari. Verkkojulkaisu. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Luettavissa osoitteessa <http://www.kotus.fi/index.phtml?s=4016>.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SORJONEN, MARJA-LEENA 2001a. Lääkärin ohjeet. – Marja-Leena Sorjonen, Anssi Peräkylä & Kari Eskola (toim.), *Keskustelu lääkärin vastaanotolla* s. 89–111. Tampere: Vastapaino.
- 2001b. *Responding in Conversation. A study of response particles in Finnish*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- 2002. Recipient Activities. The Particle No as a Go-Ahead Response in Finnish Conversation. – Cecilia E. Ford, Barbara A. Fox & Sandra A. Thompson (toim.), *The Language of Turn and Sequence* s. 165–195. New York: Oxford University Press.
- SORJONEN, MARJA-LEENA – RAEVAARA, LIISA – LAPPALAINEN, HANNA 2009. *Mä otan tän*. Käynnin syyn esittämisen tavat kioskillä. – Hanna Lappalainen & Liisa Raevaara (toim.), *Kieli kioskillä. Tutkimuksia kioskiasioinnin rutiineista* s. 90–119. Tietolipas 219. Helsinki: SKS.
- TAINIO, LIISA (toim.) 1997. *Keskustelunanalyysin perusteet*. Tampere: Vastapaino.
- TOMASELLO, MICHAEL 2001. Perceiving intentions and learning words in the second year of life. – Melissa Bowerman & Stephen Levinson (toim.), *Language acquisition and conceptual development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2003. *Constructing a Language: A Usage-Based Approach to Child Language Acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- TRAUGOTT, ELIZABETH CLOSS – TROUSDALE, GRAEME 2006. *Constructionalization and Constructional Changes*. Oxford: Oxford University Press.
- TÖTTÖ, PERTTI 2012. *Paljonko on paljon? Luvuilla argumentoinnista empiirisessä tutkimuksessa*. Tampere: Vastapaino.
- VAIHTOKAUPPA 2014 = Lauranto, Yrjö 2014. *Imperatiivi, KÄSKY, direktiivi. Arkikeskustelun vaihtokauppakielioppia*. Suomi 205. Helsinki: SKS.
- VILKUNA, MARIA 2000. *Suomen lauseopin perusteet*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Edita.
- VISAPÄÄ, LAURA 2008. *Infinitiivi ja sen infiniittisyys. Tutkimus suomen kielen itsenäisistä A-infinitiivikonstruktioista*. SKST 1181. Helsinki: SKS.
- WINKLER, EBERHARD 1989. *Der Satzmodus "Imperativsatz" im Deutschen und Finnischen*. Tübingen: Niemeyer.
- ZIEGELER, DEBRA 1997. Retention of ontogenetic and diachronic grammaticalization. – *Cognitive Linguistics* 8 s. 207–241.

Litterointimerkit.

Intonaatiokuviot

Merkki intonaatioryhmän lopussa:

- . laskevaloppuinen kuvio
- , tasaloppuinen kuvio
- ? nousevaloppuinen kuvio

Merkki intonaatioryhmän alussa:

- ! korkea-alkuinen (ja loppulaskuinen) kuvio

Rekisterinvaihdokset

- ↑↑ merkkien välinen jakso lausuttu muuta ympäristöä ylemmässä rekisterissä
- ↓↓ merkkien välinen jakso lausuttu muuta ympäristöä alemmassa rekisterissä

Prominenssi

muille tavuprominenssi, joka osoittaa uutisarvoisen informaation fokusta

Puhenopeus ja äänen voimakkuus

- >< merkkien välinen jakso lausuttu ympäristöä nopeammin
- <> merkkien välinen jakso lausuttu ympäristöä hitaammin
- e::i vokaaliäänteen venytys
- °° merkkien välissä ympäristöä vaimeampi puhejakso

Hengitys

- .hhh sisäänhengitys
- hhh uloshengitys
- .joo sana lausuttu ingressiivisesti

Nauru

- he he naurua
- s(h)ana kuultavaa uloshengitystä sanan sisällä (useimmiten merkki naurusta)
- ε ε "hymyillen" lausuttu jakso

Päällekkäisyys ja tauot

- [päällekkäispuhunnan alku
-] päällekkäispuhunnan loppu
- (.) mikrotauko
- (0.4) tauko sekunnin kymmenyksinä
- = puhunnos liittyy (lähes) tauotta seuraavaan tai edelliseen

Muuta

- # # merkkien välinen jakso äännetty naristen
- @ @ merkkien välisessä jaksossa äänen laatua muutettu
- (sana) sulkeiden välissä jakso, jonka litteroija on kuullut epäselvästi
- (—) jakso, josta litteroija ei ole saanut selvää
- (()) kaksoissulkeiden sisällä litteroijan kommentti tai selitys

Suomen kielen imperatiivi – yksi paradigma, kaksi systeemiä

YRJÖ LAURANTO

1 Johdanto

Käsittelen tässä artikkelissa suomen kielen imperatiivia.¹ Se kuvataan toisinaan osaksi morfologisten modusten järjestelmää indikatiivin, konditionaalin ja potentiaalilin oheen. Toisinaan se liitetään taas modaalisten lausetyyppien järjestelmään deklaratii-
vin ja interrogatiivin yhteyteen. Käsittelen eritoten suomen kielen imperatiivin kaksi-
kasvoisuutta: sitä, miten edellä mainitsemani morfologinen ja syntaktinen impera-
tiivi suhteutuvat toisiinsa. Käsillä olevassa johdantoluvussa esittelen ensin tutkimus-
kysymykseni ja kuvailen samassa yhteydessä tutkimusaineistoani (luku 1.1) sekä käyn
lyhyesti läpi artikkelin rakenteen (luku 1.2).

1.1 Tutkimuksen luonne ja tutkimusaineisto

Artikkelini keskiössä on ensisijaisesti suomen kielen imperatiivin kuvaus: se, miten im-
peratiivi on kuvattu, ja se, mitä muita mahdollisuuksia sen kuvaamiseen on. Käsittekseni
mukaan imperatiivia voidaan tarkastella ainakin kahdesta suunnasta. Ensimmäinen sitä
voidaan lähestyä synkronisesta morfologiasta käsin. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna
imperatiivi muodostaa paradigman, joka koostuu imperatiivin preesensin kuudesta
myönteisestä ja kuudesta kielteisestä persoonamuodosta. Näihin kuuluu mukaan pas-
siivi mutta ei yksikön 1. persoonan muotoa. Persoonamuotoja yhdistää toisiinsa *k*-aines,
jonka katsotaan periytyvän vanhimmista kantakielistä. Imperatiiviparadigma on liitetty
verbintaivutuksen kuvauksessa modusten yhteyteen. Se on kuitenkin morfologisesti
paljon sekakoosteisempi kuin muut modusparadigmat: modustunnus vaihtelee persoo-
nittain, ja persoonapäätteet poikkeavat muusta verbintaivutuksesta. Toinen imperatiivi-

1. Olen keskustellut direktiiveistä vuosien (ja jopa vuosikymmenten) ajan professori Jyrki Kallio-
kosken ja dosentti Susanna Shoren kanssa. He ovat myös lukeneet käsikirjoitukseni kriittisesti läpi ja
antaneet minulle paljon ajateltavaa. Ilman heidän tukeaan, kannustustaan ja rakentavaa kriittisyyttään
ei tätä artikkelia olisi. Kiitän myös professori Esa Itkosta. Hänen kanssaan käymäni keskustelu imperatiiv-
ista maailman kielissä on ollut valaisevaa ja avartavaa. Artikkelikäsikirjoitukseni ovat lukeneet ainakin
kahdesti myös Virittäjän anonyymit arvioijat. Ihailen heidän paneutumistaan käsikirjoitukseeni. Ilman
heidän asiantuntevia ja hyvin argumentoituja huomioita tällä artikkelilla ei olisi voitu julkaista. He an-
saitsevat suuren kiitoksen.

paradigmaan liittyvä kuvausongelma on se, että yhtenäisenä moduksena imperatiivin merkitystä on vaikea määritellä. – Tätä näkökulmaa kutsun synkronis-morfologiseksi.

Toista näkökulmaa imperatiiviin kutsun diakronis-vuorovaikutukselliseksi. Imperatiivia tarkastellaan vuorovaikutuksesta ja siinä syntyneistä syntaktisista konstruktioista käsin. Puheaktipersonien imperatiivimuodot ovat osa syntaktista imperatiivikonstruktiota, lyhyesti imperatiivilauseetta. Sekä sen merkitys että sen syntaktinen muoto poikkeavat niistä lauseista, joissa käytetään 3. persoonien tai passiivin imperatiivimuotoja.

Imperatiivilauseeseen keskeiseen asemaan – kielissä hyvin yleisesti, ei vain suomessa – viittaa kielen diakroninen kehitys sekä sukupolvien välisestä, fylogeneettisestä, että yhden sukupolven sisäisestä, ontogeneettisestä, näkökulmasta. Imperatiivilause on interpersonaisen vaihtokauppsyntaksin (ks. lukua 2) keskiössä siinäkin mielessä, että ystävyyden ja tuttuuden välisen arkikeskustelun lausumadirektiiveistä yli puolet saattaa olla imperatiivilauseita (ks. tarkemmin luvun 2.3 taulukkoa 2).

Käsitykseni mukaan suomen imperatiivilauseeseen ja lähes täydellisen imperatiiviparadigman suhde on se, että ensin on syntynyt lausekonstruktio ja vasta sen jälkeen paradigma on täydentynyt sellaiseksi kuin se nykysuomessa on. Imperatiivin 3. persoonien muodot ovat abstrahoituneet imperatiivikonstruktioista, mutta konstruktion alkuperäisestä merkityksestä niissä on säilynyt vain osa. Tulkintani on, että 3. persoonien ja passiivin imperatiivimuodot ovat osa modusjärjestelmää. Lauseet, joissa ne esiintyvät, eivät edusta syntaktista imperatiivikonstruktiota, imperatiivilauseetta, ollenkaan.

Tutkimukseni teoreettiset lähtökohdat juontuvat osin systeemis-funktionaalista (vastedes SF) kielitieteestä (ks. esim. Halliday 1979, 1994 [1985]; Halliday & Matthiessen 2004; Shore 1991a, 1992, 2012a, 2012b), mutta lisäksi käytän hyväkseni kielitypologista tutkimusta (mm. Xrakovskij toim. 2001; E. Itkonen 2001, 2008; Aikhenvald 2010; van der Auwera, Dobrushina & Goussev 2011a, 2011b) ja luonnollisesti myös sitä, mitä feministikassa on esitetty modaalista lausetyypeistä ja modaalisuudesta ylipäätään (esim. Laitinen 1992; Forsberg 1998; Kauppinen 1998; ISK 2004; Larjavaara 2007).

Tutkimusaineiston muotoa ja ylipäätään sitä, käytetäänkö yhtenäistä aineistoa vai ei, ohjaavat pitkälti ne kysymykset, joihin halutaan saada vastaus (Itkonen & Pajunen 2010: 50–73). On lukemattomia sellaisia kysymyksiä, joiden vastaus selviää luotettavasti vain järjestelmällisellä aineistonkeruu- ja -tarkastelumethodilla, sillä tutkijan ja ylipäätään harjaantuneen kielenkäyttäjän intuitio on rajallinen. Tällainen kysymys on esimerkiksi uusien rakenteiden synty; esimerkkinä tällaisesta konstruktioista käy arkipuheeseen ja verkkokirjoitteluun jossain määrin vakiintunut modaalinen *lienee olevan/olleen* -rakenne (ks. Hodges 2011). Rakenteiden syntyyn liittyy variaatiota ja tällaiseen variaatioon taas usein – ainakin toisten kielenkäyttäjien mielestä – jotakin poikkeuksellista (tästä esim. Itkonen & Pajunen 2010: 58–). Mitä imperatiiviin tulee, järjestelmällistä aineistonkeruuta ja -tarkastelua vaatii imperatiivilauseiden aktuaalisten käyttömerkitysten tutkimus, esimerkiksi se, missä tilanteissa imperatiivilause tulkitaan käskyksi, missä taas pyynnöksi, suostutteluksi tai joksikin muuksi, ja ennen kaikkea se, mikä on eri käyttömerkitysten keskinäinen taajuussuhde. Intuitio ei riitä myöskään eri lausetyyppien tai vaikkapa muodollisten direktiivityyppien käyttötaajuuden selvittämiseen (ks. luvun 2.3 taulukkoa 2). Vain aineistosta selviää niin ikään imperatiivi-

lauseiden eri subjektipersonien keskinäinen frekvenssi (ks. luvun 3.1 taulukkoa 4). Nämä kysymykset eivät kuitenkaan ole tämän artikkelin keskiössä, vaikka niitä sivuaankin, vaan käsittelen niitä muualla. Tutkimuskohteeni on sen sijaan kuvaus: se, millä tavoin imperatiivilause ja imperatiivimuodot on suomen kielen osalta (ja myös muissa kielissä esimerkiksi kielityypologisesta näkökulmasta) kuvattu, mitä kuvauserin heijastelee ja miten muulla tavoin kiinnostukseni kohteena olevaa interpersoonaista vaihtokauppasyntaksia voitaisiin kuvata. Operoin tässä artikkelissa pitkälti (mutta en pelkästään) sentyyppisillä lauseilla kuin a) *tuu mun luo*, b) *antakaa mullekin vähän* ja c) *Heikki siivotkoon oman huoneensa*. Väite siitä, että lause a edustaa yksikön 2. persoonaa, lause b monikon toista ja lause c yksikön kolmatta, ei muutu, vaikka käyttäisin yhtenäistä keskustelu- tai muuta aineistoa.

Tutkimukseni ei perustu yhtenäisen aineiston tarkasteluun, vaan perustelen väitteitäni pitkälti epäjärjestelmällisesti kerätyn aineiston, itse keksimiäni ja osin myös kirjoitetuista kieliopeista otettujen, toisin sanoen usein kielioppien kirjoittajien keksimien, esimerkkien avulla. Jos tutkimuksen tarkoitus on ”esittää tietoa kielisysteemistä, siitä, millaisia ilmauksia – – on mahdollista muodostaa ja millaisia oppositiosuhteita ilmausten välillä vallitsee”, yhtenäisen aineiston tarkastelu tai esimerkkien kerääminen aidoista kielenkäyttötilanteista ei ole välttämättä oleellista (Huumo 2007: 174–175). Tarkoitukseni on osoittaa, että suomen imperatiivi muodostaa kaksi systeemiä. Nämä systeemit ovat kuitenkin toisiinsa sidoksissa, sillä toinen on syntynyt toisen pohjalta.

1.2 Artikkelin rakenne

Artikkeli rakentuu seuraavasti. Pääluvussa 3 käsittelen suomen imperatiivia. Lähdän liikkeelle imperatiiviparadigmasta ja sen erityispiirteistä. Tässä yhteydessä käsittelen myös imperatiivimuotojen historiaa. Tämän jälkeen tarkastelen suomen imperatiiviparadigmaa vertailevasta näkökulmasta. Koska unkarin imperatiivi on geneettisesti samalähtöinen kuin suomen, vertailen suomen ja unkarin imperatiivia ja pohdin sukukielen taustaa vasten suomen imperatiiviparadigman muotoutumista nykyiselleen. Imperatiiviin ja sen lähirakenteisiin viitataan eri tutkimustraditioissa hiukan eri termein. Tarkastelenkin myös sitä, miten imperatiivi suhteutuu jussiiviin ja mitä hyötyä jussiivikuvauksesta suomen kaltaisessa kielessä on.

Ennen varsinaista imperatiivilukua 3 selvitän kuitenkin teoreettisia lähtökohtiani luvussa 2. Liitän imperatiivilauseen systeemiseen kontekstiinsa, osaksi interpersoonaisten vaihtokauppalauseiden (~ modaalisten lausetyyppien) järjestelmää, määrittellen imperatiivilauseen muodon sekä merkityksen ja käsittelen lyhyesti imperatiivilauseen suhdetta toisaalta muihin lausumadirektiiveihin sekä toisaalta modaalisuuteen.

2 Kielellinen vaihtokauppa ja modalisuus

Tämän luvun keskiössä ovat interpersoonaiset lausetyypit, jotka vastaavat pitkälti fennistisen kuvauserin lausemoduksia ja modaalisia lausetyyppejä (ISK 2004: § 886–890). Niitä käsittelen ensin järjestelmänä alaluvussa 2.1. Luvussa 2.2 kiinnitän

erityishuomioni imperatiiviin lausetyyppinä. Määrittelen syntaktisen imperatiivikonstruktion muodon ja perusmerkityksen. Luvussa 2.3 käsittelen imperatiivia yhtenä direktiivityyppinä ja määrittelen kahdessa edellisessä alaluvussa esittämäni taustaa vasten sen, mitä nähdäkseni piilee termien *direktiivi* ja *direktiivisyys* takana. Koska näen modaalisuuden kentän hiukan suppeampana kuin se on fennistiikassa tavattu nähdä, selvitän omaa käsitystäni lopuksi alaluvussa 2.4. Erot eivät ole kuitenkaan dramaattisen suuret. Käytän jonkin verran SF-terminologiaa, mutta en kaikkialla – osin siitä syystä, että sitä ei ole olemassa, osin siitä, että se saattaa aiheuttaa tulkintaongelmia.

2.1 Kielellinen vaihtokauppa ja interpersoonaiset vaihtokauppalausetyypit

Suuressa osassa maailman kieliä erotetaan toisistaan (ainakin) kolme *interpersoonaista lausetyyppiä*, nimittäin imperatiivi, deklaraatiivi ja interrogatiivi, joiden perusmerkitykset eri kielissä vastaavat pitkälti – eivät kuitenkaan täysin – toisiaan (Sadock & Zwicky 1985: 160). Lyhyesti ja yksinkertaistaen voidaan sanoa, että interrogatiivilla ikään kuin houkutellaan puhuteltua antamaan kielellinen responssi, vastaus, deklaraatiivilla tarjotaan puhekumppanille jotakin kielellistä ja imperatiivilla pyritään vaikuttamaan puhutellun tulevaan toimintaan tai saamaan häneltä hyödykkeitä (Sadock & Zwicky 1985: 160; ks. myös Halliday 1994 [1985]: 68–71; Shore 1992: 167–196; ISK 2004: § 886, 889, 1645, 1647; E. Itkonen 2008: 180–183). Kysymys on interaktiosta, kielellisestä vaihtokaupasta (E. Itkonen 2008: 186): sosiaalisten ja muunlaisten tarpeiden ilmaisemiseksi ja niiden tyydyttämiseksi on kehittynyt syntaktinen järjestelmä. Kutsunkin näitä interpersoonaisia lausetyyppejä jatkossa myös *vaihtokauppalausetyypeiksi*.²

Interpersoonaisia vaihtokauppalausetyyppejä kutsutaan ISK:ssa (2004: § 886–890) modaalisiksi lausetyypeiksi ja maailmankuvaukseen liittyviä lausetyyppejä syntaktisiksi. Pidän nimityksiä *modaalinen* ja *syntaktinen lausetyyppi* hieman ongelmallisina ensinnäkin siitä syystä, että *syntaktinen lausetyyppi* -ilmaus on pleonasmia: kaikki lausetyypit, myös modaaliset, ovat syntaktisia. Kaikissa teorioissa ei myöskään lasketa vaihtokauppaan liittyviä lausetyyppejä suoranaisesti modaalisuuden alaan kuuluviksi, vaikka toki modaalisuus lähellä vaihtokauppamerkityksiä onkin (ks. tästä lukua 2.4). Termin *imperatiivilause* ohessa käytän vastedes synonyymisesti ilmausta *syntaktinen imperatiivi(konstruktio)*. Erotukseksi edellisestä viittaa imperatiivissa oleviin verbinmuotoihin sanaliitolla *morfologinen imperatiivi*.

Vaikka hyvin useissa maailman kielissä erotetaan toisistaan juuri kolme mainitsemaani interpersoonaista lausetyyppiä, on kuitenkin kieliä, joiden järjestelmä on erilainen. Heath (1984: 343–344) esittää, että Australiassa puhutussa nunggubuyussa ei ole imperatiivilauseita, vaan sen asemesta käytetään deklaraatiivia, jonka fi-

2. Viittaa lausetyyppeihin latinaan pohjautuvilla termeillä *imperatiivi*, *interrogatiivi* ja *deklaraatiivi*, lauseiden merkityksiin viitattaesani käytän taas suomenkielisiä termejä, esim. *käskey*, *kysymys*, *väite*. Huomattakoon tässä yhteydessä, että Halliday (1994 [1985]: 68–74) viittaa vaihtokauppalauseiden järjestelmään termillä *mood*, jonka suomenkielinen vastine on *modus*. Sekaantumisvaaran vuoksi käytän hallidaylaisen ”moduksen” asemesta termejä *vaihtokauppamerkitys* ja *vaihtokauppalausetyyppi*.

niitti on futuuriviitteinen. McGregor (1990) esittää, että toinen australialaiskieli, guaniandi, olisi myös tällainen (ks. tästä myös Shore 1992: 186–187; van der Auwera ym. 2011a). On myös kieliä, joissa imperatiiveja on useita sen mukaan, viitataan puhehetkeen, lähitulevaisuuteen vai kaukaisempaan tulevaisuuteen (ks. E. Itkonen 2008: 182–183; Aikhenvald 2010: 23, 159). Usean imperatiivilauseen systeemi on esimerkiksi ikassa (Frank 1990: 86–89). Ikan imperatiivit ovat siinäkin mielessä kiinnostavia, että niitä ei erota toisistaan vain puhehetken ja kehotuksen alaisen (toivotun) toiminnan tapahtumahetken ajallinen etäisyys vaan myös kehotushetken paikan ja kehotukseen sisältyvän toiminnan paikan spatiaalinen etäisyys (Aikhenvald 2010: 159).

Se, että imperatiivin, interrogatiivin ja deklaraatiivin taustalla olevat peruserkitykset ovat kiteytyneet lausemuotoon useissa maailman kielissä, kytkeytyy vahvasti siihen, että lapsi oppii äidinkieltään toiminnan kautta: mitä sosiaalisesti (ja yksilöllisesti) keskeisempään toimintaan kieliopillinen konstruktio liittyy, sitä helpommin ja nopeammin lapsi sen oppii (Ochs & Schieffelin 1995; myös Halliday 1979; Toivainen 1980: 31–35). Tähän liittyy myös se, että sosiaalisesti keskeiset toiminnat ovat läsnä myös aikuisten maailmassa ja heidän kielenkäytössään, josta lapsi saa malleja omaan kielenkäyttönsä. Omassa aineistossani, joka koostuu lähinnä ystävien ja tuttu- jen välisestä arkikeskustelusta (ks. tarkemmin lukua 2.3), yli puolet kaikista lausuma- direktiiveistä on imperatiivilauseita (Lauranto, tekeillä b). Toisaalta lapsenkielen imperatiivilauseiden suurta frekvenssiä on perusteltu myös sillä, että aikuisten lapsille suuntaamista direktiiveistä suuri osa on imperatiivilausemuotoisia. Tämän esittää muiden muassa Aikhenvald (2010: 325–327). Hänellä ei ole kuitenkaan esittää väitteensä tueksi arkikielenkäyttötilanteista laskettua käyttötaajuutta.

Lapsen ontogeneettinen kielenkehitys vertautuu monessa suhteessa fylogeneettiseen, eri sukupolvien väliseen kielenkehitykseen (ks. tästä myös Kauppinen 1998: 163; käsittelen asiaa tarkemmin luvussa 3.1). Se, että suuressa osassa maailman kieliä on edellä mainitsemani kolme lausetyyppiä, imperatiivi, interrogatiivi ja deklaraatiivi, voidaan nähdä merkinä siitä, että kulttuurit ovat ainakin näiden lausetyyppien taustalla olevien sosiaalisten perustoimintojen osalta sangen samanlaisia.

Jo 1900-luvun alkupuolelta saakka on raportoitu siitä, että ensimmäisiä lapsenkieleen ilmestyviä morfosyntaktisia ilmauksia on juuri imperatiivi.³ Se, että eri kieliä puhuviin yhteisöihin syntyneet lapset oppivat imperatiivin ensimmäisten konstruktioidensa joukossa, ei sinänsä ole yllättävää, sillä imperatiivikonstruktio liittyy yhteen ihmisen perustarpeeseen, nimittäin siihen, että puhuja saa omat tarpeensa tyydytetyksi muiden ihmisten avulla (ks. myös Laalo 2011: 111). Itse asiassa toimintaan kehottamisen synty tuntuu olevan ihmisen sosiokognitiivisessa kehityksessä paljon syvemmällä kuin kielellisissä merkityksissä ja niiden (konventionaalisissa) ilmentymissä, kieliopin synnyssä ja kehityksessä. Lapsi nimittäin ”kehottaa” toisia ihmisiä toimimaan jo ennen kuin hän osaa äidinkieltään. Hän tekee sen ensin ei-kielellisesti (ks. Bates, Camaioni

3. Ks. esim. saksan ja venäjän osalta Toivainen 1980: 32 ja siinä olevia lähteitä (Stern & Stern 1928 [1907]: 38; Bogoyavlenskij 1973 [1957]: 290); englannin osalta Halliday 1979; espanjan ja katalaanin osalta Grinstead 2000: 125; heprean, japanin ja kalulin osalta Aikhenvald 2010: 325–330 ja suomen osalta Toivainen 1961: 305–307, 1980: 31–35; Laalo 2011: 23–25, 111–115.

& Volterra 1976; Halliday 1979; E. Itkonen 2001: 385–389, joka on tulkinut Batesia ym.). Samalla toimintaan kehottamisen siemen voidaan nähdä kiinteänä osana vuorovaikutukseen kasvamista (ks. em. lähteet ja myös Ochs & Schieffelin 1995; Kauppinen 1998: 35–38; Tomasello 2001, 2003; Laalo 2011: 112).

Esa Itkonen (2008: 187) toteaa kielifilosofiassa usein ajateltavan niin, että väite-merkitys (joksi hän nimeää deklaratiivilauseen perusmerkityksen) olisi loogisesti ensisijainen suhteessa imperatiivi- ja interrogatiivilauseen perusmerkityksiin, jotka hän on nimennyt käskyksi ja kysymykseksi.⁴ Hän jatkaa (mp.): ”Kielitieteen taholta tämä näkemys ei saa tukea[.] – Jos puheakteja tarkastellaan siten, että niitä ilmaisevat lause-tyypit asetetaan järjestykseen suunnassa ’yksinkertainen > monimutkainen’ saadaan tulokseksi – karkeasti ottaen – seuraava järjestys: käsky > väite > kysymys.” Toivaisen (1984: 6–7, 10–11) tutkimus tukee Itkonen tulkintaa, sillä hänen mukaansa sekä sisältö- että polaarinen interrogatiivi seuraavat suomenkieliseen kulttuuriin syntyneen lapsen kielenkehityksessä deklaratiivia, mutta niin interrogatiivi- kuin deklaratiivikonstruktiotkin ilmestyvät vasta imperatiivin jälkeen. Samoin tilanteen näkee Halliday (1979): informatiiv⁵ – eriytymätön informaation vaihtoon liittyvä lause-tyyppi – ilmestyy englanninkieliseen kulttuuriin syntyneen lapsen kieleen vasta imperatiivin jälkeen. Tämä tapahtuu itse asiassa siinä vaiheessa, kun lapselle syntyy uuden toiminnon tarve, nimittäin tarve kertoa sellaisista asioista, jotka eivät kuulu puhekumppanin välittömään kokemusmaailmaan – toisin sanoen silloin, kun lapsi siirtyy narratiivin maailmaan. Myöhemmin informatiivi jakautuu Hallidayn (1979) mukaan deklaratiiviksi ja interrogatiiviksi.

Kun puhutaan vaihtokauppalausetyyppien synnystä lapsenkieleen, puhutaan kielellisten perustoimintojen kieliopillistumisesta (ks. myös E. Itkonen 1998: 21–22). Kolme perustoimintoa kieliopillistuvat, saavat toisin sanoen syntaktisen muodon, siitä syystä, että niiden erossa pitäminen on sosiaalisesti välttämätöntä. Samasta syystä kolmen vaihtokauppalausetyypin järjestelmä pysyy kasassa. Syntaktista muotoa ei voi tulkita miten hyvänsä, vaan tulkinta on sidoksissa toisaalta muodon taustalla olevaan merkitykseen ja perustoimintoon sekä toisaalta siihen kielenkäyttötalanteeseen, jossa tulkinta tehdään. Tästä syystä on perusteltua puhua lausetyyppien perusmerkityksistä. Ne ovat abstrakteja, mutta ilman niitä järjestelmä ei pysyisi koossa, sillä juuri niiden ympärille se on syntynyt. Kieliopillistuneeseen merkitykseen voidaan suhteuttaa muita merkityksiä. Se, että toimintakehoteiksi voidaan sopivassa tilanteessa tulkita muutkin kuin imperatiivilauseet, on erottamaton osa tätä järjestelmää. Tässä kieliopin ja kon-

4. Termeillä *väite*, *käsky* ja *kysymys* viitataan toisinaan intersubjektien vaihtokauppalausetyyppien perusmerkityksiin (esim. E. Itkonen 2008: 187), toisinaan niillä viitataan taas vaihtokauppalausetyyppien käyttömerkityksiin, joita ovat edellä mainittujen lisäksi esim. suostuttelu, luvanto, anelu, pyyntö, tarkistuskysymys, otaksunta jne. (ks. imperatiivilauseen käyttömerkityksistä luvun 2.2 esimerkkiä 4 ja lukua 2.3).

5. Halliday (1994 [1985]: 43–47) käyttää englanniksi termiä *indicative*. Olen kääntänyt termin informatiiviksi, sillä indikatiivi aiheuttaa turhaa sekaannusta: fennistiikassa indikatiivilla viitataan tunnusmerkittömään modukseen, ”tositapaan”. Hallidayn kuvaus koskee englantia, mutta myös suomessa on merkkejä siitä, että eronteko voisi olla hyödyllinen. Kieltoverbin suppletiivinen paradigma on jakautunut niin, että e-vartalaisia muotoja käytetään informatiivilauseissa (= deklaratiivissa ja interrogatiivissa), *äl*-vartalaisia taas imperatiivilauseissa.

tekstin yhteispelissä piilee valtava voimavara. Mutta tämän voimavaran käytön mahdollistaa peruspuhetoimintojen kieliopillistuminen, se, että ne ovat tulleet osaksi olevaisuutta.

Kun kerran maailman kieliin on kieliopillistunut (merkitykseltään) hyvin samankaltaisia lausetyyppejä, on välttämätöntä eritellä niiden taustalla olevia kielellisiä perustoimintojakin tarkemmin. Tätä ovat tehneet muiden muassa Sadock ja Zwicky (1985: 160), Halliday (1994 [1985]), Halliday ja Matthiessen (2004) ja suomen osalta Shore (mm. 1991a, 1992, 2012a). Suomen vaihtokauppalausetyypit ja niiden taustalla olevat kielelliset perustoiminnot on koottu taulukkoon 1.

Taulukko 1.

Suomen vaihtokauppalausetyypit ja niiden perusmerkitykset.

VAIHTOKAUPAN ORIENTAATIO → PUHUJAN ROOLI ↓	KIELELLINEN	EI-KIELELLINEN
ANTAJA	'minä puhujana annan sinulle informaatiota' DEKLARATIIVI	'minä puhujana tarjoan sinulle toimintaa tai jonkin hyödykkeen'
ODOTTAJA	'minä puhujana odotan sinulta informaatiota' INTERROGATIIVI	'minä puhujana odotan sinulta jotakin toimintaa' IMPERATIIVI

Tämäntyyppistä kuvausta on kritisoitu, muun muassa siksi, että siinä painotetaan puhujan intentioita (esim. A. Hakulinen 1996). On totta, että taulukon 1 merkityksissä korostuu nimenomaan puhujan tahto, puhujan intentio. Mutta puhujan intentioita ei voi toisaalta täysin sivuuttaakaan, sillä ne ovat tavalla tai toisella mukana vuorovaikutuksen muotoutumisessa. Interpersoonaisien lausetyyppien vaihtokauppa-merkitykset ovat modaalisuuden sukulaismiö (ks. tarkemmin alalukua 2.4), ja modaalisuutta on vaikeaa – ellei mahdotonta – kuvata ottamatta kantaa puhujan intentioihin (ks. esim. Laitinen 1992: 175–190; Kauppinen 1998: 163–167). Hakulisen esittämän kritiikin voi kuitenkin nähdä koskevan myös ja eritoten sitä, että vuorovaikutus tiivistetään vain ja ainoastaan puhujan intentioksi – tai pikemminkin vuorovaikutukseen osallistuvien eri puhujien intentioiksi, ikään kuin intentioiden vaihdoksi (tästä kritiikistä ks. myös Shore 1991b; kielitaidon näkökulmasta samantyyppisestä kritiikistä ks. myös Kalliokoski 2001; Lauranto 2005b).

Vaihtokauppalausetyypit ovat syntaktisia konstruktioita: perusmerkityksensä ja käyttönsä lisäksi niillä on myös kiteytynyt muoto. Perusmerkitykseltään interrogatiivi ja deklaraatiivi liittyvät informaation vaihtoon. Imperatiivilause orientoituu sen sijaan muuhun kuin kielelliseen toimintaan. Näin asian kuvaa myös Sorjonen (2001: 93). Osittain juuri tästä syystä imperatiivilauseen muodolliset erot interrogatiiviin ja deklaraatiiviin ovat merkittävät. Käsittelen näitä eroja tarkemmin seuraavassa luvussa (luku 2.2), jossa määrittelen syntaktisen imperatiivikonstruktion muodon ja perusmerkityksen.

2.2 Imperatiivi lausetyyppinä ja velvoitustahto

Syntaktinen imperatiivi, toisin sanoen imperatiivi lausetyyppinä, on suomeen kieliopillistunut lausekonstruktio, jonka on synnyttänyt ja jonka elinvoimaisuuteen vaikuttaa yhä edelleen kielenkäyttäjien tarve ilmaista tiettyä interpersoonaista, edellisissä luvuissa kuvailemaani vaihtokauppaan liittyvää merkitystä, nimittäin sitä, että ’minä puhujana tahdon, että sinä puhuteltuna toimit tai olet toimimatta kuvaamallani tavalla’, tai vaihtoehtoisesti sitä, että ’minä puhujana tahdon, että te vastaanottajina toimitte tai olette toimimatta kuvaamallani tavalla’ (ks. esim. Halliday 1994 [1985]: 68–71; ISK 2004: § 1645–1647; Larjavaara 2007: 496–497). Imperatiivilauseen skeema on seuraava (ks. kuviota 1).

Kuvio 1.
Kanonisen imperatiivilauseen skeema.

Kanonisella imperatiivilauseella viitataan Aikhenvaldin (2010) tapaan niihin imperatiivilauseisiin, joiden subjektipersoonaa on jompikumpi 2. persoonista. Kun tilanne on tämä, lauserakenne on todellakin omanlaisensa – ei vain suomessa vaan muutenkin maailman kielissä yleisesti. Yllä olevaa skeemaa eivät suomessa edustakaan ne lauseet, joiden verbi on imperatiivin preesensin 3. persoonissa. (Ks. lukua 3.1, erityisesti taulukkoa 4, ja lukua 3.2, erityisesti kuviota 3.) Skeemassa on vain yksi pakollinen jäsen, itse imperatiivimuotoinen verbi (tai useammasta verbistä koostuva verbiketju tai -liitto), ja tämä on lauseenalkuinen. Pääverbin täydennysrakenteesta riippuu – muun muassa siitä, onko pääverbi transitiivinen vai ei –, kuinka monta täydennyksenä toimivaa lauseketta (XP) lauseessa on. Jos pääverbinä on transitiivi-verbi ja jos se saa totaaliobjektin, objekti-NP on akkusatiivissa ainoastaan silloin, kun objektina toimii persoonapronomini, muutoin se on nominatiivissa.⁶ Akkusatiivinhan voi nähdä syntyneen juuri erottamaan subjekti- ja objektiargumentti toisistaan. Sekin, että totaaliobjektia ei merkitä, viittaa vahvasti siihen, että omana lausekkeenaan ilmaistu subjekti ei kuulu imperatiivilauseen skeemaan. Vilkunan (2000: 128) sanoin imperatiivilauseen subjekti onkin implisiittinen. Tätä kuvastaa kuvion 1 subjektijäsenen katkoviivoitus. Subjektin implisiittisyys ei kuitenkaan tarkoita subjektittomuutta. Imperatiivilauseessa ilmaistaankin tyypillisesti sellaista toimintaa, jota subjektitaroite pystyy kontrolloimaan (tahdonalaisen, toimintaansa kontrolloi-

6. Kutsun akkusatiiviksi henkilöviitteisten pronomien t-akkusatiivia ja *Ison suomen kielipiön* (2004) kuvauksesta poiketen myös sitä *n*-päätteistä muotoa, joka toimii objektina (*ostin sanakirjan*) ja objektin sukuisena määrän adverbialina (*olin siellä vuoden*).

van subjektitarkoitteen ja deonttisuuden suhteesta ks. myös esim. Lyons 1977: 826; Laitinen 1992: 176; E. Itkonen 2008: 208–209).⁷

Tässä esittämäni skeema on alustava siinä mielessä, että kuvion 1 merkintä $V_{\text{imperatiivi}}$ jättää kuvauksen ulkopuolelle ne tapaukset, joiden verbi on passiivin indikatiivin preesensissä ja jotka niin ollen ovat merkitykseltään siinä mielessä inklusiivisia, että kehotuksen vastaanottajiin lukeutuu yhden tai useamman muun lisäksi puhuja itse.⁸ Käsitelennäitä tapauksia (ja imperatiivilauseen edelleenkehitystä nimenomaan persoonan näkökulmasta) tarkemmin muualla. Todettakoon kuitenkin tässä yhteydessä seuraava. Nykysuomen tilanne on se, että monikon 1. persoonan imperatiivimuoto (esim. *soitakaamme*) on korvautunut lähes kauttaaltaan passiivin preesensmuodolla (*soitellaan, soitetaan, piritellään* tms.). Näissä passiivimuodon sisältävissä imperatiivilauseissa (esim. *mennään jo*), ei ole sen enempää morfologista imperatiivin eikä myöskään morfologista monikon 1. persoonan merkitsintä. Merkityksellistä on kuitenkin se, että ne noudattavat imperatiivilauseen syntaktista skeemaa, joka eroaa selvästi deklaraatiivin ja interogatiivin skeemasta. Tyyppiä *mennään jo* edustavista lauseista voidaan todeta seuraava:

- 1) ne ovat finiittiverbiä alkuisia niin kuin kanoninen imperatiivilause (vrt. niihin deklaraatiivilauseihin, jotka sisältävät passiivin indikatiivin preesensin muodon, esim. *hakijoihin otetaan yhteyttä henkilökohtaisesti*, ja niihin deklaraatiivilauseihin, jotka ovat oikeastaan aktiivin indikatiivin preesensin monikon 1. persoonassa, esim. *me soitetaan sulle huomenna*),
- 2) niiden subjekti on implisiittinen niin kuin kanonisen imperatiivilauseen (vrt. arkipuheessa käytettyyn deklaraatiiviin *me soitetaan*),
- 3) mutta niissä ilmaistu toiminta on sellaista, mitä subjektitarkoite pystyy kontrolloimaan niin kuin kanonisessa imperatiivilauseessa, ja
- 4) jos niissä on totaaliobjekti, se jää merkinnättä (paitsi persoonapronominien tapauksessa), kuten kanonisessa imperatiivilauseessa.

Imperatiivius ja persoonanmerkintä voidaan siis nähdä *mennään jo* -tyyppisissä lauseissa täysin syntaktisina ilmiöinä.

Imperatiivilauseeseen saattaa liittyä partikkeleita, niin kuin esimerkeissä 1 ja 2.⁹

7. Myönnän, että implisiittinen subjekti on käsitteenä hankala, mutta toisaalta ei voida myöskään puhua implisiittisestä agentista, sillä kehotuksen alainen toiminta ei ole välttämättä agenttiivista, vaikka se on subjektitarkoitteen kontrolloitavissa. Lisäksi imperatiivilauseen subjekti pannaan kyllä näkyviin (*tulkaa* ja *tulkaamme* vs *tule*), joskaan sitä ei yleensä tehdä näkyväksi omana lausekkeenaan.

8. Inklusiivisuus voi luonnollisesti tarkoittaa mitä hyvänsä 'mukaan lukeutumista'. Käytän termiä tässä artikkelissa niin, että mukaan lukeutuu puhutellun tai puhuteltujen lisäksi nimenomaan puhuja. Ks. inklusiivisuudesta esim. Hakulinen & Karlsson 1979: 289–290; Shore 1985: 40–41; ISK 2004: § 1654; Makkonen-Craig 2005: 18–19.

9. Esimerkit ovat Helsingin yliopiston Keskusteluntutkimuksen arkiston aineistoa. Kaikkien esimerkkien lähteet ovat artikkelin lopussa. Käytän tässä kohtaa aitoja keskusteluesimerkkejä siitä syystä, että ne tilanteet, joissa imperatiivilauseita on käytetty, ovat hyvin tyypillisiä käyttökonteksteja (ks. tästä jäljempää).

(1) [Pajatso]

(Piip)

- 01 M: jees.
 → A: jees. .hh no laittakaa radio auki.
 03 (0.4)
 04 M: ai niin se on se Pajatso.=
 05 A: =se on se Pajatso.
 06 M: joo:.=

Esimerkin 1 tapauksessa imperatiivilauseen alkuun on liittynyt dialogipartikkeli *no* (r. 2), mutta lause noudattaa sitä skeemaa, jonka edellä määrittelin. Samoin sitä noudattavat esimerkin 2 imperatiivilauseetapaukset (r. 5 ja 7).

(2) [Sotka-astiasto]

- 01 (.)
 02 Jaana: ja kaikken ihaninta [mitä mää sain tän
 03 Mirja: [↓ai nää,
 04 Jaana: vanhan Sotka-°astiaston°,
 → Mirja: näytäs ny oikei,
 06 Jaana: se on [(--),
 → Mirja: [ans tassiki,
 08 Jaana: se- se on siis kato nyt se on ihan,
 09 se on nyt siis,

Esimerkin 2 tapaukset eroavat esimerkin 1 imperatiivilauseesta persoonansa suhteen. Lisäksi lauseiden (r. 5 ja 7) molemmissa finiittiverbeissä on liitepartikkeli *-s*. Esimerkit 1 ja 2 edustavat imperatiivilauseen hyvin frekventtiä käyttöä: imperatiivilauseella kehoitetaan sellaiseen toimintaan, josta on aiemmin ollut puhe (esim. 1) tai jonka voi kehoitushetkellä tulkita olevan käynnissä (esim. 2; ks. tarkemmin Lauranto, tekeillä b, myös Lauranto 2012). Kanonisen imperatiivilauseen käyttöyhteyksiä arkitilanteissa en käsittele kuitenkaan tässä artikkelissa tarkemmin.

Esimerkki 3 on osa keskustelua, jota käy eräs perheenäiti muiden verkkokeskusteluun osallistuvien kanssa (kursivointi on minun).

(3) [Perhekerho]

En aio tehdä enää ruokaa, *mies* tehk^öön joka toinen päivä. Aletaan sitten tehdä siivousvuorotkin, ja *mies* herätk^öön *tytön* kanssa puolet öistä. Mulla kun on sellainen olo, että olen ilmainen orja, jonka jokainen pyyntö on liikaa. Hän sanoo että rahamme ovat yhteisiä, mutta kuitenkin koska hän tietää enemmän, hän saa kuluttaakin enemmän. Vaadinko kohtuuttomia?

Esimerkissä on kaksi sellaista lausetta, jotka sisältävät yksikön 3. persoonan imperatiivimuodon. Muodollisesti lauseet eivät noudata edellä määriteltyä imperatiivilauseen skeemaa, sillä niissä on NP, joka toimii subjektina. Subjekti ei ole siis – Vilkun (2000: 128) sanoin – implisiittinen. Toki tämän seikan voisi sivuuttaa toteamalla, että koska subjektitarcoite viittaa johonkuhun kolmanteen osapuoleen, se on pakko panna näkyviin, muutoinhan ei tiedettäisi, kehen viitataan. Tämä on totta, mutta mikään rakenteellinen seikka ei estäisi myöskään sitä, että puhuteltuun tai puhuteltuihin viittaavissa 2. persoonien imperatiivilauseissa olisi subjektipronomini mukana (niin kuin on usein esimerkiksi niissä arkipuheen deklaraatiiveissa tai interrogatiiveissa, jotka ovat 2. persoonissa, esimerkiksi *tuutsä huomenna, sä tuut kai sit huomenna*). Se on kuitenkin melko harvinaista (ks. tarkemmin Lauranto, tekeillä a ja b; Vilkuna 2000: 128; myös Makkonen-Craig 2005: 44–45).¹⁰ Vastaus siihen, että 2. persoonien imperatiivilauseet eroavat muodollisesti niistä lauseista, jotka sisältävät yksikön tai monikon 3. persoonan imperatiivimuodon, on nähdäkseni yksinkertainen: kyseessä on kaksi eri konstruktiota. Muodollisen eron taustalla on tietysti merkitys. Tätä käsittelem seuraavaksi.

2. persoonien imperatiivikonstruktion perusmerkitys on erottamattomasti kytköksissä siihen tarpeeseen, johon se on alun perinkin syntynyt. Syntaktisen imperatiivin merkitys on kaksijakoinen, kompleksinen (myös Halliday 1994 [1985]: 68–69): sillä ilmaistaan (1) puhujan tahtoa (2) saada puhutellussa aikaan toiminnallinen reaktio, lyhyesti sanoen puhujan *velvoitustahtoa*. Larjavaara (2007: 497) esittää samanlaisen analyysin (kursivointi minun): ”Kaiken kaikkiaan direktiiviseen aktiin sisältyy – seuraavat komponentit: a) representatiivinen sisältö, joka kuvaa asiointilan, joka kuulijan olisi toteutettava (vertaa deonttiseen modaalisuuteen), b) subjektiivinen *halun tai tahdon ilmaus*, c) *kuulijaan kohdistuva velvoitus toteuttaa* representaatiolla kuvattu haluamisen ja tahdon kohteeksi ilmaistu oleminen tai tapahtuminen.” Larjavaara (mp.) jatkaa: ”Tuo c-kohdan velvoitus on siis toiminnallisen tason omaa semantiikkaa, eikä sitä voi palauttaa haluamiseen tai edes tahtomiseen.” Tätä velvoitustahtomerkitystä on syntynyt ilmaisemaan syntaktinen imperatiivikonstruktio. Imperatiivilauseen perusmerkitykseen on toisin sanoen rakentunut puhujan ja puhutellun välinen velvoitus-tahtosuhde. 3. persoonien imperatiivimuodon sisältävät lauseet eivät ilmaise tätä merkitystä. Edellisessä esimerkissä 3 puhuja (= verkkokirjoittaja) ilmaisee kyllä *toimintatahtonsa*¹¹, toisin sanoen sen, että hän haluaisi tai toivoisi jonkun muun toimivan jollain tavoin, mutta se ei ilmaise velvoitusta puhutellulle (= verkkokirjoituksen lukijalle). Tämä heijastuu suoraan konstruktion muotoon, muun muassa siihen, miten subjekti-tarcoitteeseen viitataan (ks. myös Hakulinen & Karlsson 1979: 288–291).

10. Se, että 2. persoonien imperatiivilauseissa ei ole subjektiin viittaavaa pronominia, ei ole ominaista vain suomalaiselle vaan hyvin yleistä maailman kielissä muutenkin (ks. Aikhenvald 2010: 17–). Tosin on huomautettava, että asia ei ole – ainakaan suomen kohdalla – aivan näin mustavalkoinen (ks. esim. Vilkuna 2000: 128). En käsittele imperatiivilauseen subjektikysymystä tässä artikkelissa kuitenkaan tämän enempää.

11. Korostettakoon, että käyttämäni termi *toimintatahto* ei viittaa mihin hyvänsä haluun tai tahtoon (myös Larjavaara 2007: 497). Tässä se viittaa nimenomaan puhujan sellaiseen tahtoon, joka kohdistuu jonkun kolmannen osapuolen toimintaan. Myöhemmin (luvussa 3.2 unkarin imperatiivia käsitellessäni) viittaan termillä myös puhutellun tahtoon, joka kohdistuu puhujan toimintaan.

Kolmaspersoonaisen imperatiivimuodon sisältävät lauseet on määritelty imperatiivilauseiksi toisinaan myös sillä perusteella, että vaikka puhuteltua ei olekaan rakennettu lauseissa kieliopillisesti toiminnan suorittajaksi, hän ottaa kuitenkin lausuman vastaan ja toimii ikään kuin imperatiivilauseella ilmaistun kehotuksen välittäjänä (Matihaldi 1979: 161–162). Samaan tapaan määrittelevät hortatiivin van der Auwera ym. (2011a). He antavat seuraavat esimerkit:

(1a) *May he live a hundred years!* (Optative), (1b) *Sing!* (Imperative), (1c) *Let's sing!* (Hortative), (1d) *Let him sing!* (Hortative).

Sen jälkeen esimerkkejä kuvaillaan seuraavasti (lihavointi on minun):

(1a) illustrates an optative. It expresses a wish of the speaker, but there is no appeal to the addressee to make it true. (1b-d) also express a wish of the speaker, and in each case, **there is an appeal to the addressee to help make it true**. With the desired future state of affairs specified as that of someone's singing, we note that the person who is supposed to sing is/are the addressee(s) in (1b). In (1c), however, the intended singer is the addressee(s) together with the speaker. And in (1d), **the intended singer is a third person**.

Englannin osalta tällainen kuvaus voi olla oikeutettu, sillä esimerkkien 1c ja 1d lauseet ovat oikeastaan (ainakin alun perin) vaihtokauppanäkökulmasta imperatiivilauseita ('salli/sallikaa hänen/heidän/meidän laulaa'), tosin samaan aikaan maailmankuvauksen näkökulmasta kausatiivis-permissiivisiä rakenteita (ks. myös Halliday 1994 [1985]: 285–287), mutta en näe tämän pätevän suomeen. Suomessa ei ole nimittäin mitään merkkiä siitä, että puhuja haluaisi nimenomaan puhutellun välittävän velvoitensa jollekulle kolmannelle. Lähdän siitä, että imperatiivilauseeseen on kiteytynyt jotakin merkittävää puhujan ja puhutellun välisestä toimintavelvoitesuhteesta. Se näkyy myös imperatiivilauseen eriytymisenä omaksi konstruktiokseen.

Alaluvun 2.1 lopussa nostin esiin, että imperatiivilause poikkeaa huomattavasti merkitykseltään interrogatiivista ja deklaratiivista. Ensinnäkin interrogatiivilla ilmaistussa kysymyksessä ja deklaratiivilla ilmaistussa väitteessä tai toteamuksessa voidaan käsitellä niin tulevaa, paraikaa tapahtuvaa kuin mennyttä toimintaa. Suomen imperatiivilause viittaa puolestaan välttämättä tulevaan toimintaan, sillä muuhun ei puhuteltua voida kehottaa. Niin kuin jo mainitsin, tämä on tilanne maailman kielissä ylipäätään (joskin on kieliä, joissa imperatiivilauseita on useita riippuen siitä, miten kauas tulevaisuuteen viitataan, niin kuin edellä jo mainitsin). Toinen perustava ero on se, että vaikka interrogatiiviksi puetun kysymyksen vastaajana ja deklaratiiviksi puetun väitteen tai toteamuksen vastaanottajana toimii puhuteltu samaan tapaan kuin imperatiivilauseeseen kehotuksen vastaanottajanakin, interrogatiiviin liittyvä vastaajuus ja deklaratiiviin liittyvä vastaanottajuus eivät ole rakentuneet subjektiudeksi. Syy tähän on luonnollinen. Puhutellulta voidaan kysyä ja hänelle voidaan kertoa myös muiden kuin hänen itsensä toiminnasta, ja tällöin subjektiiksi saattaa rakentua joku tai jokin muu. Imperatiivilauseessa puolestaan interaktion rooli eli kehotuksen vastaanottajuusrooli ja kieliopillinen rooli,

kehotuksen alaisen toiminnan suorittajuusrooli eli subjektius lankeavat välttämättä yhteen. Puhuteltua ei voi ”kehottaa tai käskää, että joku muu tekee”, mutta häneltä voidaan kysyä ja hänelle voidaan kertoa muiden tekemisistä, häneltä voidaan ”kysyä, mitä joku muu tekee” ja hänelle ”voidaan kertoa, mitä joku muu tekee”. Tästä syystä sellaiset lauseet, joiden finiittiverbi on jommankumman 3. persoonan imperatiivissa, eivät ole varsinaisia imperatiivilauseita. Niiden vastaanottaja on toki puhuteltu, mutta niissä ilmaistun toiminnan suorittajaksi, subjektiksi, ei ole kieliopillisesti rakennettu puhuteltua vaan joku *minä ja sinä tässä ja nyt* -tilanteen ulkopuolinen. Juuri tätä tarkoitetaan, kun sanotaan, että imperatiivilauseeseen subjekti tulkitaan tilanteesta (esim. Halliday 1994 [1985]: 92–95). Kun on kyse toimintaan orientoituneesta vaihdosta, toiminnan suorittaja ei voi olla kukaan muu kuin puhuteltu (ks. myös Sadock & Zwicky 1985: 173; Aikhenvald 2010: 19), eikä subjektia niin ollen tarvitse erityisesti merkitäkään (*tule*-muotoon ei sisälly persoonan merkkiä). Deklaratiivin ja interrogatiivin kohdalla tilanne on toinen, eikä mitään puheaktipersoonaa voikaan suoraan tulkita kummankaan subjektiksi – vaikka siis deklaratiiivin ja interrogatiivin vastaanottaja puhuteltu tietysti onkin.

Imperatiivilause orientoituu siis perusmerkitykseltään toimintaan, ja lisäksi lauseessa ilmaistu toimintakehotus on suunnattu puhutellulle. Tämän heijastumaa on se, että imperatiivilause toimii usein vierusparin etujäsenenä (ks. esim. ISK 2004: § 1657; myös A. Hakulinen 1997; Raevaara 1997) niin, että jälkijäsen rakentuu siitä, miten puhuteltu hyväksyy (tahi on hyväksymättä) hänelle kohdistetun toimintakehotuksen. Voidaan siis sanoa, että imperatiivilauseen perusmerkityksen heijastumaa kielenkäytön tasolla on sen etujäsenyys. Imperatiivilause voi kuitenkin toimia myös vierusparin jälkijäsenenä, esimerkiksi ohjeen- ja neuvonhakutilanteissa sekä luvanpyynnöissä (ks. esim. 4 r. 3).

(4) T-paitojen siirto tuoilta toiselle vastaanotolla [YML]

01 Opiskelija:	Mä voin kyl.
02	Meneeks noi tohon samaan.
→ Opettaja:	Joo laita vaikka.
04 Opiskelija:	((Siirtää T-paidat tuoilta pois.))

Itse asiassa näissäkin tilanteissa imperatiivilauseen jälkijäsenyys on samanaikaista etujäsenyyttä. Esimerkin 4 tilanne on se, että opiskelija on tullut opettajan vastaanotolle. Opettaja pyytää opiskelijaa istuutumaan, mutta hän huomaa samalla, että yhtään tuolia ei ole vapaana. Esimerkin vuorot järjestyvät niin, että rivillä 1 olevalla modaalistetulla deklaratiiivilla (*mä voin kyl*) opiskelija tarjoutuu siirtämään T-paitoja, jotta hänelle vapautuisi istuin, ja rivillä 2 olevalla interrogatiivilla hän kysyy opettajalta tarkempaa tietoa siitä, mihin paidat voisi siirtää. Interrogatiivi on mahdollista tulkita käyttömerkitykseltään ohjeen-hakukysymykseksi: kuvatonlaista tarjoutumista seuraa luontevasti sellainen kysymys, jonka vastaus ohjeistaa tarjoukseen liittyvää toimintaa. Rivillä 3 opettaja vastaa opiskelijan esittämään kysymykseen imperatiivilauseella. Opettajan vastauslause sisältää konsessiivisen *vaikka*-partikkelin. Se viittaa vahvasti neuvottelukontekstiin (ks. ISK 2004: § 759; Kauppinen 2006: 172, 182–183): tässä tapauksessa opettajan voi nähdä tulkitsevan opiskelijan kysymyksen joko permissiivisesti luvanpyynnöksi tai ohjeenhauksi (tai samaan

aikaan molemmiksi). Rivin 3 imperatiivilause toimii siis rivin 2 vuoron konsessiivis-permissiivisenä jälkijäsenenä mutta samalla etujäsenenä, joka edellyttää uutta jälkijäsentä. Tällä tavoin syntyy vieruspariketju, jossa vuorojen tehtävät limittyvät. Imperatiivilauseen jälkijäsenenä voi sanoa toimivan opiskelijan toiminnan (r. 4), sillä kielellistä responsia opiskelija ei keskustelussa anna. Tämä johtunee siitä, että koko keskustelun aloittaja on opiskelija (r. 1): hän itse tarjoutuu siirtämään T-paidat tuoilta rivillä 1.

Olen määritellyt tähän mennessä sen, mitä tarkoitan imperatiivilauseella ja mihin laajempaan systeemiin se kuuluu. Siirryn seuraavaksi imperatiivilauseen ja direktiivien suhteeseen.

2.3 Velvoitustahto ja direktiivi

Käsittelen tässä aluvuossa sitä, miten direktiivit liittyvät imperatiivilauseeseen ja eritoten imperatiivilauseen merkitykseen, velvoitustahtoon. Edellisessä aluvuossa määrittelin imperatiivilauseen syntaktiseksi konstruktioksi, velvoitustahtoa ilmaisevaksi, tietynmuotoiseksi lauserakenteeksi. Termiä *imperatiivi* (ja sen muunkielisiä vastineita) käytetään kuitenkin myös pelkästään merkityskategoriaan viitattaessa (esim. Birjulin & Xrakovskij 2001; Kibardina 2001: 321–328). Lähtökohta on se, että lähes mikä hyvänsä lauseessa ilmaistu puhujan tahto, joka kohdistuu jonkun muun toimintaan, mahdollistaa imperatiivikuvauksen. Tällainen lähestymistapa on saanut osakseen myös kritiikkiä. Forsbergin (2004) mukaan Birjulinin, Xrakovskijin ja Kibardinan kuvauksissa imperatiivi sekoittuu direktiivin käsitteeseen. Tällä tavoin määriteltynä imperatiivi hajoaakin käsiin.

Termi *direktiivi* on yleisesti käytössä nimenomaan merkityskategorian nimenä. Direktiivi on määritelty monissa yhteyksissä hiukan eri sanakääntein (ks. esim. Austin 1962; Ross 1968; Searle 1969, 1976; Lyons 1977: 754–755; Sorjonen 2001: 93–95; ISK 2004: § 1645; Larjavaara 2007: 496–498), mutta määritelmiä yhdistävät kuitenkin seuraavat seikat:

- 1) Kyse on puhujan ja puhutellun välisestä vuorovaikutuksesta.
- 2) Puhuja ohjailee puhutellun tulevaa tekemistä, direktiivit orientoituvat siis ei-kielelliseen toimintaan.

Juuri edellä mainitulla tavalla direktiivi määritellään myös ISK:ssa (2004: § 1645): ”[d]irektiivi on ohjaileva lausuma, jolla käsketään, kehotetaan, pyydetään tai neuvotaan puhuteltua toimimaan tai olemaan toimimatta tietyllä tavalla”. ISK:n määritelmä on siinä mielessä tarkempi, että siinä viitataan myös tilanteisiin tulkintoihin, joita kutsun *käyttömerkityksiksi* (ks. myös Lauranto, tekeillä b):

- 3) Direktiivit voivat olla mm. käskyjä, kehotuksia, pyyntöjä ja neuvoja.

Lisäksi ISK:n määritelmässä voidaan nähdä – löyhä mutta tarpeellinen – viittaus direktiivien muotoon:

- 4) Direktiivi on lausuma.

Direktiivejä ei edusta siis välttämättä vain lausumien yksi, syntaktinen alatyypipi, nimittäin lause (ks. tarkemmin ISK 2004: § 1003), vaan niitä voivat edustaa myös esimerkiksi yksittäiset sanapartikkelit ja muut lausetta pienemmät kokonaisuudet. Toisaalta direktiiviksi ei kutsuta pidempää kuin yhdestä lausumasta muodostunutta kokonaisuutta. Näin määriteltynä direktiivi on kuvauksessa hyödyllinen käsite. Direktiivit muodostavat funktionaalisen käyttökategorian, eivät kielipillisesti määriteltävää ilmausryhmää.

Yhtä kaikki siinä, miten direktiivi on yleisesti määritelty, on suora yhteytensä velvoitustahtoon. Tämä voi toteutua imperatiivilauseena mutta myös muuntyyppisinä lausumadirektiiveinä. Imperatiivilause on kuitenkin velvoitustahdon kielipillistuma, sen tyyppillisin toteuma. Tätä tyyppillisyyssuhdetta osoittaa osaltaan se, kuinka frekventti direktiivityyppi imperatiivilause on niissä kielenkäyttötilanteissa, joita voidaan pitää hyvin perustavanlaatuisina, ystävien ja tuttujen välisissä arkikeskusteluissa (ks. taulukkoa 2).¹² Taulukkoon 2 on laskettu mukaan vain ne direktiivit, jotka suuntautuvat puhujalta yhdelle tai useammalle puhutellulle, ei sellaisia, inkluusiiviksi kutsumiani tapauksia, joissa puhuja lukeutuu itse mukaan siihen ryhmään, jolle direktiivi on suunnattu, esimerkiksi *mennään jo*.

Taulukko 2.

Direktiivien kokonaismäärä ja eri rakennetyyppien jakauma arkikeskusteluaineistossa.

Lausumadirektiivit	Esiintymiä	Osuus (%)
Imperatiivilauseet	242	54,8
Interrogatiivilauseet	93	21,0
Deklaratiivilauseet	84	19,0
Imperatiivi- tai deklaraatiivilause (syntaktinen ambiguiteetti)	1	0,2
<i>jos</i> -lauseet	10	2,3
Finiittiverbittömät	7	1,6
Partikkelit	5	1,1
Yhteensä	442	100

Imperatiivilause kuuluu sosiaalisesti keskeisen merkityksensä ja niin ollen käyttöfrekvenssinsäkin puolesta interpersoonaisen vaihtokauppsyntaksin keskiöön (ks. myös Hamblin 1987: 2–3). Kun tästedes puhun direktiivien taustalla olevasta merkityksestä – ja niin ollen imperatiivilauseenkin perusmerkityksestä –, käytän rinnan *velvoitustahto*-termin ohessa termiä *direktiivisyys*. (Teen kuitenkin hienoisen eron termien taustalla olevien käsitteiden välille, mutta tätä käsittelem hiukan myöhemmin esimerkin 5 jälkeen.) Velvoitustahto on yhdenlaista direktiiviyttä, puhujan ja puhutellun välinen suhde, johon kuuluu erottamattomasti se, että puhuja velvoittaa nimenomaan

12. Aineistoa on kaiken kaikkiaan noin 12,5 tuntia. Ks. tarkemmin Lauranto, tekeillä b. Imperatiivin käytön ja puhujien tuttuusasteen suhteesta ks. myös Raevaara & Sorjonen 2006: 135.

puhuteltua tekemään jotakin, ei välillisesti jotakuta muuta ihmistä tai jotakin asiain-tilaa. Tietysti jo termin *direktiivi* voi tulkita viittaavan juuri tähän: *direktiivi* tulee latinan partisiiipista *directum* 'suunnattu'. Suunnattuuteen liittyy luontevasti suuntaajan lisäksi se, mihin – tässä yhteydessä luonnollisesti kehen – suunnataan.

Edellisessä luvussa esiin tuomani verkkokeskusteluesimerkin 3 lauseet, joissa esiintyy 3. persoonan imperatiivimuoto (*mies tehkään joka toinen päivä* ja *mies herätköön tytön kanssa puolet öistä*), eivät edusta imperatiivilauseita. Ne eivät yksinkertaisesti mahdu imperatiivikonstruktion määritelmään (ks. lukua 2.2). Nämä lauseet eivät ole myöskään direktiivejä, sillä niihin ei liity edes tilanteisesti puhujan puhuteltuun suuntaamaa velvoitustahtoa.

Direktiivejä esiintyy toki muissakin kuin arkikeskusteluissa, mutta arkikeskustelutilanteet ovat direktiivien suhteen keskiössä siinä mielessä, että ne rakentuvat puhujan ja puhutellun varaan jo hyvin konkreettisessakin mielessä: niiden kieliaineksen tuottaa yksinkertaisesti useampi kuin yksi kielenkäyttäjä. Toki vahvasti puhujan ja puhutellun varaan – tosin jo hiukan abstraktimmassa mielessä – rakentuvia tekstilajeja voivat edustaa kirjallisetkin kielenkäyttötilanteet, esimerkiksi ruoanvalmistusohjeiden antaminen, varoitukset ja ohjeet kyltteinä ja niin edelleen, eikä näissäkään lausumien tulkinta direktiiveiksi tuota juuri ongelmia. Mitä epämääräisemmäksi puhuteltu (tai lukija) jossakin kielenkäyttötilanteessa on tehty, sitä vaikeampaa on usein erottaa puhujan puhuteltuun kohdistamaa ohjailutoimintaa sellaisesta toiminnasta, jossa puhuja kuvailee asiain-tiloja ja rakentaa toimijat käyttämiinsä syntaktisiin konstruktioihin niin, että toimijoiksi voidaan tulkita yhtä hyvin ”puhuteltu” (tekstin lukija) kuin kuka hyvänsä muukin yhteisön jäsen: näin direktiiviyden ja ei-direktiiviyden raja saattaa hämärtyä (ks. myös Honkanen 2001, 2012: 62–73). Tässä ei tietysti ole mitään erityisen kummallista, sillä direktiivit muodostavat funktionaalisen käyttökategorian, ja tällöin yksittäisen lauseen tulkinta direktiiviseksi tai ei-direktiiviseksi riippuu siitä, millaisesta toiminnasta kulloisessakin tilanteessa on kysymys. Kun itse toiminta tunnustetaan usein sen perusteella, mitä yksittäisillä lauseilla tehdään, ollaan kehässä ja direktiivinen tulkinta saattaa jäädä epävarmaksi.

Direktiiviyden syntaktinen paikannus saattaa tuottaa ongelmia, vaikka puhuteltu olisikin rakennettu tekstiin kieliopillisesti eksplisiittiseksi, kuten esimerkissä 5.

(5) [Tjäreb.]

KARON BEACH

Karonin lempeä lahdenpoukama houkuttelee sinua, joka nautit rauhallisesta ympäristöstä mutta et halua olla eristyksissä. Karonin kylässä on kaikki tarvittava, mutta tunnelma ei ole liian levoton. Aivan naapurissa on kuitenkin vauhdikas Patong Beach.

Helppoa ja huoletonta

Karon on aidonoloinen thaikylä, jossa turisteja pidetään kuin kukkaa kämmenellä. Hotellimme sijaitsevat kauniissa ympäristössä, puutarhan keskellä

tai rannan tuntumassa. Karonin kylässä on rivi kotoisia ravintoloita, kaupoja ja räättäileitä. Vaihtoehtoja herkutteluun ja illanviettoon on riittävästi joka päivälle, mutta pikkukylää runsaampikin tarjoilu on lähellä: taksilla huraumat viereisen Patongin ostos- ja baarikatujen vilinään hetkessä.

Teksti on ilmestynyt matkaesitteessä. Niitä julkaistaan eritoten siksi, että matkatoimisto saa myydyksi matkojaan. Näiden tekstien päämäärä on siis saada kuluttajat toimimaan tietyllä tavalla. Huomattavaa kuitenkin on, että kun esimerkin 5 tekstin yksittäisiä lauseita tarkastellaan sellaisinaan, on vaikea väittää, että jokin niistä toimisi direktiivinä – siitä huolimatta, että tekstin tunnistaisi juuri matkoja mainostavien matkaesitetekstien genreen kuuluvaksi (ks. myös Honkanen 2012: 69–70). Direktiivisyys ei olekaan tässä tekstissä syntaktista, eikä sitä ole helppo kytkeä myöskään tekstityyppiin (~ kielelliseen toimintaan tai toimintatyyppiin), joka on tässä tekstissä lähinnä deskriptiivinen, kuvaileva. Direktiivisyys on tässä esimerkissä pikemminkin tilannelähtöistä. Se kytkeytyy kokonaisen tekstilajin päämääriin ja reaalistuu niin ollen kokonaisuutena tekstinä, ei lauseina eikä lausumina (László 2001; Lauranto 2007; Honkanen 2012; ks. myös Larjavaara 2007: 497). Tässä yhteydessä ei kannatakaan puhua *direktiiveistä* vaan yksittäisten direktiivienkin taustalla olevasta *direktiivyydestä*, ohjailevuudesta, puhujan ja puhutellun tai kirjoittajan ja lukijan välisestä, tilanteisesti syntyneestä velvoitustahtosuhteesta. Direktiivisyys voi siis toteutua niin syntaksin kuin tekstin ja dialogin tasolla. Siitä huolimatta, että näen direktiivyyden lausumiakin laajempiin kokonaisuuksiin liittyvänä ilmiönä, yli lausuman ei ole mielestäni kuitenkaan tarpeen laajentaa termin *direktiivi* merkitystä eikä käyttöä. Käytän termiä *velvoitustahto* vain lausumadirektiivien taustalla olevasta merkityksestä, mutta termillä *direktiivisyys* viitataan edellisen lisäksi myös tekstilajikohtaiseen ohjailevuuteen. Direktiivisyys pitää siis sisällään velvoitustahdon ja on niin ollen käsitteenä laajempi. Käytännössä termit ovat kuitenkin usein synonyymiset.

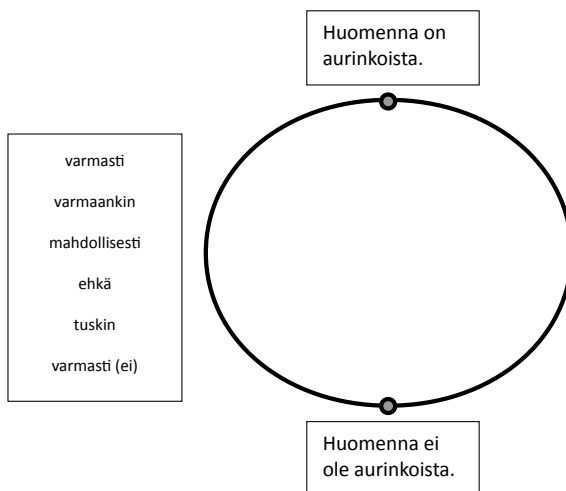
2.4 Vaihtokauppamerkitysten suhde modaalisuuteen

Tässä alaluvussa kuvaan interpersoonaisten lausetyyppien vaihtokauppamerkitysten ja modaalisuuden suhdetta. Perustelen sitä kuvausvalintaa, jossa interpersoonaisia lausetyyppejä, deklaratiiivia, interrogatiivia ja imperatiivia, ei kuvata lausemoduksiksi tai *modaalisiksi* lausetyypeiksi. Interpersoonaisten lausetyyppien vaihtokauppamerkitysten ja modaalisuuden suhde voidaan lähestymistavassani tiivistää seuraavasti: kielellisenä ilmiönä modaalisuus on suppeampi kuin interpersoonaiset vaihtokauppamerkitykset. Modaalisuus on toisin sanoen merkitysjärjestelmä, joka toimii vaihtokauppamerkitysjärjestelmän sisällä (ks. myös E. Itkonen 2008: 181–182). Halliday (1994 [1985]: 356–357) viittaa tähän samaan rajaamalla modaalisuuden alan polaaristen ääripäiden väliseksi alueeksi, johon itse ääripäät eivät kuulu. Episteemisen modaalisuuden puolella tämä tuntuu ehkä selvemmältä kuin deonttisen. Käsittelen ensin episteemisen modaalisuuden suhdetta vaihtokauppamerkityksiin. Sen jälkeen siirryn deonttisen modaalisuuden ja velvoitustahdon suhteeseen.

Kielellisen modaalisuuden ala on jaettu usein – ainakin – kahtia: episteemiseen ja siihen, mikä ei ole episteemistä. Episteemisellä modaalisuudella viitataan – lyhyesti

sanottuna – siihen merkitysalaan, joka liittyy asiointilojen varmuuteen ja todennäköisyyteen (ks. esim. Laitinen 1992: 154; Forsberg 1998: 38–39; Nuyts, Byloo & Diepeveen 2005: 8; Larjavaara 2007: 403–407; E. Itkonen 2008: 204–205). Se on kuvattu toisinaan omaksi modaalisuuden alakseen, toisinaan taas osaksi propositionaalista modaalisuutta, joka kattaa varsinaisen episteemisen modaalimerkityksen lisäksi myös evidentialisen modaalisuuden (esim. Palmer 2001; myös ISK 2004: § 1557). Evidentialisuus on yhteydessä episteemisyteen siinä mielessä, että evidentialisuudessa voidaan asiointilojen varmuusasteeseen nähdä otettavan kantaa eksplisiittistämällä informaation lähde (Laitinen 1992: 206; Forsberg 1998: 52–59; Nuyts ym. 2005; Larjavaara 2007: 408–409; E. Itkonen 2008: 206–207), mutta episteemisestä yhteydestään huolimatta evidentialisuutta ei ole välttämättä tarvis kuvata osaksi modaalisuutta, ei ainakaan osaksi modaalisuuden ydintä (Larjavaara 2007: 408; ks. myös Kuiri 1984: 29–37).

Kuten tämän luvun alussa totesin, modaalisuus voidaan nähdä sinä merkitysalueena, joka asettuu polaaristen ääripäitten, puhtaan myönnön ja kategorisen kiellon, väliin. Episteemistä modaalisuutta voidaan Hallidayn (esim. 1994 [1985]) kuvauksessa nähdä vastaavan *modalisaation* (*modalization*). Kysymys on siis korrespondenssista, ei ekvivalenssista (ks. myös alaviitettä 14). Modalisaation yhteydessä polaariset ääripäät – jotka eivät siis ole osa modalisaatiota – toteutuvat todellisessa kielenkäytössä sellaisena myönteisenä tai kielteisenä deklaratiivina, jossa ei ole modaalieineksia. Asia voidaan kuvata seuraavasti (ks. kuviota 2).¹³

Kuvio 2.
Deklaratiivilauseen vaihtokauppa-merkityksen ja modalisaation suhde.

13. Kuvio 2 on muokattu Hallidayn (1994 [1985]: 357) kuviosta (ks. myös Larjavaara 2007: 405–406, erityisesti kuvaa 3). Halliday (mts. 357–361) lukee modalisaatioon (~ episteemiseen modaalisuuteen) mukaan myös tietyt temporaalimerkitykset ja pitää niiden ilmaisimia (*aina* – *yleensä* – *joskus* – *koskaan*) modaalisina. En ota tähän kuitenkaan kantaa tässä artikkelissa. Ks. *aina*-sanana interpersoonaisesta merkityksestä myös Shore (2009).

On toki makuasia, luetaanko myönteinen ja kielteinen napa modaalisuuteen mukaan vai ei. Jos näin tehdään, kasvatetaan tietysti modalisaation alaa myös niihin tapauksiin, joissa sitä ei ole merkitty millään tavalla – tai on merkitty vain yhdellä tavalla: syntaktisesti deklaratiiviksi, yhdeksi vaihtokauppalausetyypiksi. Larjavaara (2007: 407) huomauttaakin, että tällä tavoin kuvattuna ja ymmärrettynä ”[e]pisteeminen modaalisuus räjähtää laajaksi kentäksi mitä erilaisinta puhujan subjektiivista ilmaisuja ja episteemisen asenteen ottoa”. Se, että ääriäpoja ei tulkita mukaan modaalisuuden piiriin, johtaa itse asiassa toiseenkin modaali-ilmauksia koskevaan kuvausseikkaan. Edustamani näkemyksen mukaan tunnusmerkitön indikatiivi ei ole modus, sillä indikatiiviushan on nimenomaan moduksettomuutta, sitä, että lause edustaa jompaakumpaa verbimoduksetonta ääripäätä. Käytän tästä huolimatta vastedekin *indikatiivi*-termiä. En viittaa sillä kuitenkaan ”indikatiivimodukseen” vaan deklaratiivi- ja interrogatiivilauseen moduksettomuuteen. Indikatiivi on siis ikään kuin modukseton nollavalinta suhteessa modusvalintoihin, konditionaaliin ja potentiaaliin.¹⁴

On hyvin yleisesti tunnustettua, että ei-episteemistä modaalisuutta edustavat toisaalta deonttiset, toisaalta dynaamiset modaalimerkitykset.¹⁵ Näiden kahden modaalimerkityksen suhdetta on tutkittu useissa yhteyksissä, ja moni tutkija on tullut siihen tulokseen, että niiden yhdistäminen yhden kattomerkityksen alle ei ole paras mahdollinen kuvaustapa (esim. Laitinen 1992: 185–186; Nuyts ym. 2005: 8–9; Larjavaara 2007: 414–415; E. Itkonen 2008: 208–209). Deonttisella modaalisuudella viitataan normatiiviseen, tekoihin kohdistuvaan modaalimerkitykseen, sillä ”deonttiset lausumat voi aina halutessaan tulkita preskriptiivisesti” (Laitinen 1992: 190). Tässä mielessä deonttinen modaalisuus voidaankin kuvata ”sosiaalisesti modaalisuudeksi”, sillä normit ovat yhteisöllisiä (Larjavaara 2007: 409–410). Deonttisuus koskee siis ”sitä, mitä sosiaalinen tilanne sallii, kieltää tai velvoittaa” (Larjavaara mp.). Dynaaminen modaalisuus on puolestaan yleisesti liitetty modaalisuuden alaisen persoonan kykyyn.¹⁶

Deonttinen modaalimerkitys on edellä esitetyn perusteella hyvin lähellä jo aiemmissa luvuissa määrittelemääni kompleksista velvoitustahtoa. Kuvaan velvoitustahdon kompleksiseksi juuri siitä syystä, että se on enemmän kuin deonttinen modaalisuus (ks. myös Larjavaara 2007: 497). Imperatiivilauseen kuvaaminen osaksi modaalisuutta

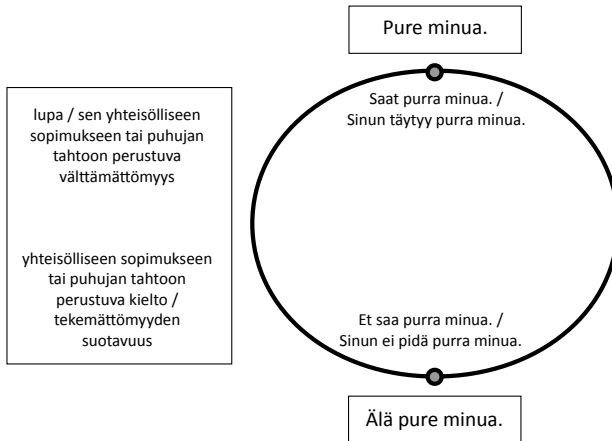
14. Halliday (1994 [1985]) käyttääkin *indicative*-termiä aivan toisessa merkityksessä: indikatiivi jakautuu hänen kuvauksessaan deklaratiiviin ja interrogatiiviin, ja niin ollen indikatiivi on valintasuhteessa imperatiivilauseeseen. Ks. myös alaviitettä 5.

15. Tähän ei-episteemiseen modaalisuuden tyyppiin viitattiin aluksi termillä *juurimodaalisuus* (*root modality*), ks. esim. Coates 1983).

16. Toisaalta ”normien ennakoedellytys on (ei-normatiivinen) kyky – – tehdä jotain” (E. Itkonen 2008: 209), ja tässä mielessä dynaamisen ja deonttisen modaalisuuden voi nähdä linkittyvän yhteen. Deonttinen modaalisuus liittyy luonteenomaisesti tilanteiden sosiaalisuuteen, so. esim. toisen osallistujan tahtoon tai yleisempiin moraalikäsitelmiin, kun taas dynaamisen modaalisuuden voi nähdä kytkeytyvän tilanteiden ei-sosiaaliin piirteisiin, tekijään itseensä, olosuhteisiin taikka molempiin, esimerkiksi modaalisuuden alaisen persoonan kykyyn, kyvyttömyyteen ja hetkelliseen tunnetilaan (Larjavaara 2007: 415). Terminä *ei-sosiaalinen* on tosin huono siinä mielessä, että kielenkäyttäjät ilmaisevat myös objektiivisia, historiallisia, olosuhteista johtuvia pakkojakin aktuaalisissa tilanteissa ottaen huomioon keskustelukumppaninsa tiedot, kokemukset ja arvomaailman (Laitinen 1992: 196–197). Dynaaminen modaalisuus ei ole kuitenkaan tämän artikkelin keskiössä.

on nähty epävarmana myös fennistiikassa: ”[t]ämmöinen [deonttinen] modaalisuus on lähellä niin sanottua **direktiivisyyttä** (eli ohjailevia puheakteja tai kielen ohjailevia funktioita) tai ihan sitä itseään” (Larjavaara 2007: 409).

SF-teoriassa deonttista modaalisuutta vastaa suurin piirtein se, mitä Halliday (1994 [1985]: 88–91) kutsuu *modulaatioksi* (engl. *modulation*, vrt. edellä käsiteltyyn *modalisaatioon*). Modalisaation tapaan myös modulaatio voidaan määritellä kahden polaarisien ääripään väliin asettavaksi alueeksi. Sen yhteydessä nämä ääriinavat ovat (myönteinen) preskriptio ja (kielteinen) proskriptio¹⁷: ne merkitykset, joita ilmaistaan myönteisellä ja kielteisellä imperatiivilauseella (ks. kuviota 3).

Kuvio 3.
Imperatiivilauseen velvoitustahdon ja modulaation suhde.¹⁸

Jos modulaatio kuvataan samalla tavalla kuin modalisaatio, toisin sanoen kahden polaarisien ääripään väliin jääväksi merkitysalueeksi, myönteinen ja kielteinen imperatiivilause jäävät modulaation ulkopuolelle – eivät siksi, että niiden merkitykseen ei sisältyisi modaalisuutta, vaan siksi, että ne ilmaisevat vielä *enemmän* kuin pelkän modulaatiomerkityksen. Huomionarvoista on siis se, että olen edellä kuvannut velvoitustahdon kompleksiseksi siinä mielessä, että puhujan tahtoon liittyvä modulaatiomerkitys on yhdistynyt vaihtokauppa-merkitykseen: imperatiivilauseeseen odotetaan responsia.¹⁹

17. *Proskriptio* < lat. *proscribere* 'tuomita, kieltää; rajoittaa'. En käytä tässä yhteydessä suomen sanaa *kielto*, koska se on monimerkityksinen. Se ei tarkoita vain toimintaa rajoittavaa kieltoa, proskriptiota, vaan myös kielteisyyttä ylipäättään (esim. *kieltolause*).

18. Ks. tästä myös Larjavaara 2007: 412–413 ja erityisesti kuvaa 4. Kuviossa ei ole pyritty ilmaisemaan kaikkia mahdollisia deonttisia ilmauksia.

19. Voi väittää, että imperatiivilauseen suhdetta deonttiseen modaalisuuteen ei pidäkään voida kuvata samalla tavoin kuin deklaratiivin suhdetta episteemisyyteen, koska imperatiivi ei kuulu totuusehtosemantiikan vaan mahdollisten maailmojen semantiikan alaan. Kuvaukseni lähtökohdat ovat kuitenkin aivan toiset: haluan korostaa sitä, että imperatiivilauseen merkitys on *kompleksinen*. Imperatiivilause sisältää modaalimerkityksen lisäksi myös vaihtokauppa-merkityksen, ja tässä mielessä imperatiivilause rinnastuu kielellisenä toimintana deklaratiiviin ja interrogatiiviin. Vaihtokauppa-merkitykset eivät ole modaalisia, ja ne muodostavatkin oman systeeminsä – joka on toki yhteydessä modaalisuuteen.

Kuvioiden 2 ja 3 kuvauksissa lähtökohtana ovat interpersoonaiset vaihtokauppa-merkitykset ja niiden syntaktiset ilmaisimet: kielelliseen vaihtokauppaan suuntautuvat deklaratiiivi ja interrogatiivi sekä toiminnan ja hyödykkeiden vaihtoon suuntautuva imperatiivi. Modulaatio on toki kiinteästi yhteydessä myös imperatiivilauseeseen, sillä myönteisen imperatiivilauseen merkitykseen saattaa aivan yhtä hyvin liittyä yhteisö-sopimuksellinen tai puhujan tahtoon perustuva välttämättömyys tai puhuja saattaa ilmaista sillä puhutellulle myöntämänsä luvan (ks. luvun 3.3 esimerkkiä 17). Mutta samaan tapaan on myös modalisaatio (so. episteeminen modaalisuus) kiinteässä yhteydessä deklaratiiviin, sillä myönteisellä modaalaineeksettömällä deklaratiivilla puhuja voi niin ikään ilmaista asiaintilojen varmuutta ja todennäköisyyttä.

Minua viehättää esittelemäni lähestymistapa myös siitä syystä, että se ottaa – tosin vain implisiittisesti – kantaa kielen kehitykseen. Imperatiivin *k*-aines on vanhimpiin kantakieliin rekonstruoituja kielenaineita (ks. tästä tarkemmin lukua 3.1). Useat nyky-suomen modaaliverbit ovat puolestaan melko nuoren kehityksen tulosta (Laitinen 1992: 116–143; myös Flint 1980). Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että ennen nykyisiä modaaliverbejä ei olisi ollut toisia modaaliverbejä, kenties sellaisia, jotka ovat kielestä jo hävinneet, mutta sen voi nähdä tarkoittavan sitä, että modaalisuus on alkanut ylipäättään kehittyä interpersoonaisen vaihtokauppa-merkitysten mahdollistamaan tilaan. Vuosisatojen ja -tuhansien kuluessa yhteiskunnan ja eri kielenkäyttötilanteisiin kuuluvien sosiaalisten roolien monimutkaistuuksessa ”yksinkertaisen” vaihtokauppajärjestelmän oheen on tarvittu lisää niitä ilmauksia, joilla alati monimutkaistuvaa sosiaalista suhteistoa on voitu kielentää.

3 Suomen imperatiivi

Imperatiivia käsitellään usein yhtenäisenä kategoriana silloin, kun kuvauksen kohteena on sellainen kieli, jossa imperatiivi muodostaa täydellisen tai lähes täydellisen persoonaparadigman. Näin on tehty fennistiikassa (ks. esim. Penttilä 1963; ISK 2004: § 889), mutta myös maailman kieliä laajemminkin käsittelevissä kielityologisissa kuvauksissa (ks. esim. Birjulin & Xrakovskij 2001; van der Auwera ym. 2011a). Käsitteäkseni syy tähän on morfologiakeskeisyys siinä mielessä, että kuvauksen lähtökohdaksi on otettu morfologinen paradigma, ei syntaktisia konstruktioita. Äidinkieltään opetteleva lapsi oppii kuitenkin nimenomaan syntaktisia konstruktioita. Hän ei opi morfologisia elementtejä vain niiden itsensä vuoksi vaan osana konstruktioita: vuorovaikutukseen osallistutaan ja vaihtokauppaa käydään syntaksilla, ei morfologialla.

Imperatiivin kuvauksen morfologiakeskeisyyteen on suomen kielen tutkimuksessa puututtu aiemminkin. Hakulinen ja Karlsson (1979: 289) toteavat, että ”[l]ähinnä morfologisin perustein on perinteellisesti luokiteltu imperatiiviksi myös 3. persoonan ilmaukset”. Samaa voidaan tulkita viittaavan myös Vilkanan (2000: 128; kursivointi minun): ”Imperatiivit ymmärretään yleensä luontaisesti subjektittomiksi: subjekti, käskettävä henkilö, on implisiittinen. Imperatiivin 3. persooniksi *sanotuissa* tapauksissa asia on toisin, ja myös subjekti-NP on usein mukana[.]”

Käsittelen tässä luvussa suomen kielen imperatiivia eri näkökulmista. Ensinnä lähestyn sitä morfologisen imperatiiviparadigman sisältä käsin (luku 3.1) ja sitten vertailen suomen imperatiiviparadigmaa muihin kieliin, etupäässä unkariin (luku 3.2). Alaluvussa 3.3 keskityn siihen, mitä tarkoitetaan jussiivilla ja miten se liittyy imperatiiviin ja laajemmin modaalisuuden kenttään.

3.1 Suomen imperatiiviparadigma

Suomen kielen myönteisen imperatiivin (preesensin) muotoparadigma esitetään usein jotakuinkin niin kuin se on esitetty taulukossa 3.²⁰

Taulukko 3.
Imperatiivin preesensin muotoparadigma.

	Yksikkö	Monikko	
1. pers.	–	teh-kää-mme	
2. pers.	tee- ^x	teh-kää	
3. pers.	teh-kö-ön	teh-kö-öt	
Passiivi			teh-tä-kö-ön

Taulukossa 3 esiteltyä imperatiiviparadigmaa yhdistää eri persoonamuodoissa esiintyvä *k*-aines. Huomattakoon, että imperatiiviparadigma on morfologinen käsite. En ota tässä kantaa siihen, että monikon 1. persoonan *tehkäämme*-tyyppiset muodot ovat arkipuheessa äärimmäisen harvinaisia ja niiden asemesta käytetään passiivimuotoja.

Yksikön 2. persoonassa *k*:ta ei nyky-yleis Suomessa ole, mutta muoto on (useimmissa murteissa ja huolitellussa yleispuheessa) jäännösloputteellinen ja viittaa siis siihen, että sanan lopussa on ollut konsonantti. Täksi konsonantiksi on rekonstruoitu **-k*. Se on rekonstruoitu vanhimpiin kantakielivaiheisiin asti (L. Hakulinen 1979: 243–245; Lehtinen 2007: 70–71) ja sitä kautta myös suomen kaukaisimpiin sukukieliin, muiden muassa unkariin (ks. esim. Kulonen 1993: 63). Muodon aiempaan *k*:llisuuteen viittaa- vatkin eräät suomen murteet, nimittäin itäsavolaismurteet, joissa yksikön 2. persoonan imperatiivimuodot saattoivat olla *k*:llisiä silloin, kun *-k* oli absoluuttisessa lopussa, jopa vielä 1900-luvun jälkipuoliskolla (T. Itkonen 1965: 198–216).

Suomen imperatiivin analyysin pohjaksi on otettu seuraava oletus: koska on yksi paradigma, on myös yksi ja vain yksi merkitys ja on vain yksi järjestelmä. Tällöin imperatiivia tarkastellaan ainoastaan synkronisesta muotoparadigmasta käsin, ja tarkastelu saa vertailukohtansa muitten modusten muodostamista paradigmoista. Tämä näkökulma jättää syntaktiset konstruktioit piiloon: sen, että eri imperatiivimuodot ovat osa erilaisia lauserakenteita. Kutsun tätä näkökulmaa synkronis- morfologiseksi.

20. En ota tässä yhteydessä kantaa imperatiivin perfektitapauksiin.

Vaikka morfologinen paradigma koostuukin synkronisesta näkökulmasta eri persoonamuodoista, ne ovat toisiinsa nähden eriarvoisia diakronisesti (tästä jatkan hiukan myöhemmin). Yksikön 2. persoonan erityisasemasta kertovat omalta osaltaan myös arkisen keskustelupuheen persoonafrekvenssit (ks. taulukkoa 4).

Taulukko 4.
Imperatiivilauseet persoonittain.

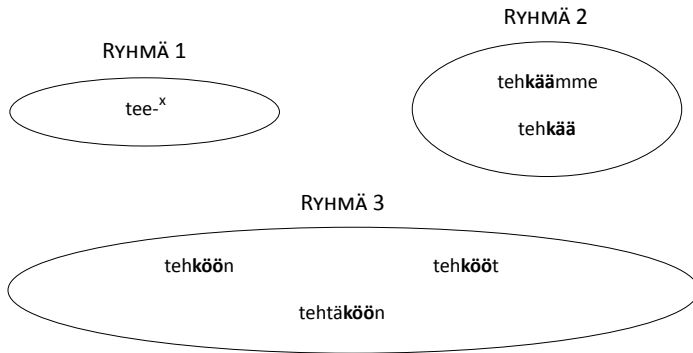
Implisiittisenä subjektina yksikön 2. persoona			203	67,9 %
Implisiittisenä subjektina monikon 2. persoona			39	13,0 %
Inklusiiviset tapaukset, joissa puhuja sisällyttää yhden tai useamman puhutellun lisäksi mukaan itsensä (näistä 1 sisältää morfologisen imperatiivin, loput 56 passiivimuotoisen finiitin)			57	19,1 %
Puhelinkeskustelun lopussa	38	66,7 %		
Osanottajan lähtiessä	1	1,8 %		
Muut	18	31,6 %		
	(57)	(100,1 %)		
Yhteensä			299	100 %

Omassa aineistossani (ks. tarkemmin Lauranto, tekeillä b) selvästi yleisimpiä ovat yksikön 2. persoonan imperatiivilauseet. Inklusiiviset imperatiivilauseet (jotka on siis suunnattu yhden tai useamman puhutellun lisäksi puhujalle itselleen) ovat yleisempiä kuin monikon 2. persoonan lauseet, mutta tämä johtunee aineistoni laadusta. Aineistosta noin 70 % on puhelinkeskusteluja, ja niille on tyypillistä, että niiden lopussa esiintyy imperatiivilause (Schegloff & Sacks 1973: 313; Sorjonen 2001: 103), suomessa erityisesti sellainen imperatiivilause, joka on merkitykseltään inklusiivinen (puhujaa + puhuteltava ja kenties joku muu). Tämä seikka vaikuttaa aineiston edustavuuteen ainakin siinä mielessä, että puhelinkeskustelut on dokumentoitu alusta loppuun ja niiden lopetusfraasitkin nousevat niin ollen korostaiseen asemaan. Jos inklusiivisista tapauksista poistetaan puhelinkeskustelun loppuun sijoittuvat imperatiivilauseet, inklusiivityyppi on vähäkäyttöisin. Eri persoonien frekvenssi kuvastaa omalta osaltaan käsitteäkseni nimenomaan syntaktisen imperatiivikonstruktion eri persoonien tyypillisyyttä: tyypillisin on yksikön 2. persoona, sitten monikon 2. ja epätyypillisin inklusiivinen (~ monikon 1. persoonan) rakenne.

k-aineuksista suffiksia ja yksikön 2. persoonan jäännöslopukeutta (sekä sen rajapidennystoteumaa) on kutsuttu imperatiivin tunnuksiksi.²¹ Vaikka eri persoonissa esiintyviä tunnusaineita yhdistääkin *k*-aines, huomion kiinnittää kuitenkin se, että

21. Nykysuomen imperatiivin preesenstaivutuksessa 3. persoonien, monikon 1. persoonan ja passiivin muodoista voi – halutessaan – segmentoida persoonapäätteen: *teh-kö-ön*, *teh-kö-öt*; *teh-kää-mme*; *teh-tä-kö-ön*. Monikon 1. persoonan osalta segmentointi on selvin; 3. persoonassa ja passiivissa segmentointi tuottaa omat ongelmansa (ks. myös ISK 2004: § 118). Yhtä hyvin 3. persoonien ja passiivin imperatiivisuffiksien koko loppuosaa (*-kOOn*, *-kOOt*) voitaisiin kutsua nippumorfiksi (vrt. ISK 2004: § 57, 123, 1584). Se voitaisiin kuvata myös salkkumorfiksi (ks. esim. Karlsson 1999: 93), sillä segmentti on semanttisesti kompleksinen ja itse asiassa fonologisesti (joskaan ei ortografisesti) myös jakamaton pitkän vokaaliaineksensa takia.

tunnuksissa on paljon ensi katsomalta selittämätöntä variaatiota – verrattuna muihin moduksiin, konditionaaliin ja potentiaaliin. Vokaaliaineksensa suhteen imperatiivin tunnusvariantit jakautuvat seuraavasti (ks. kuviota 4):

Kuvio 4.
Morfologisen imperatiivin tunnusvarianttien ryhmittely.

Kuviossa 4 imperatiiviparadigma on jaettu vokaaliaineksensa perusteella kolmiksi. Ryhmät ovat seuraavat:

- 1) yksikön 2. persoonan tunnusvokaaliton variantti, jossa alkuperäisestä **k*:stakin on säilyneenä vain mahdollinen rajapidennyskonsonantti,
- 2) monikon 2. ja 1. persoonan *k*-variantit, joiden vokaaliaineksena on *a* tai *ä*, ja
- 3) 3. persoonien ja passiivin *k*-variantit, joiden vokaaliaineksena on *o* tai *ö*.

Tässä on siis kyse morfologisesta paradigmasta, eikä siihen sen vuoksi ole pantu monikon 1. persoonan kohdalle edes vaihtoehdoksi muotoa *tehdään*, joka ei ole imperatiivimuoto.

Kun tarkastellaan paradigman sisäistä morfologiaa, yksikön 2. persoonan tyypillisuus ja ensisijaisuus (verrattuna muihin persooniin) kuvastuvat nyt tunnusmerkittömyytenä (ks. esim. VISK 2004 s. v. *tunnusmerkisyys*): siinä, että yksikön 2. persoonassa ei ole persoonapäätettä laisinkaan eikä persoonapäätettä ole myöskään rekonstruoitu mihinkään kantakielivaiheeseen, vaikka itse *k*-tunnus (*tule^x* < **tulek*) lieneekin kuulunut jo varhaisimpiin kantakielivaiheisiin (ks. esim. L. Hakulinen 1979; Lehtinen 2007).²² Aikhenvaldin (2010: 18–20) mukaan tämä on tavallista maailman kielissä ylipäätään: yli kolmannes maailman kielistä on sellaisia, että yksi-

²² Mm. unkarissa imperatiivin yksikön 2. persoonassa on käytössä myös persoonapäätteellinen variantti (ks. esim. Kulonen 1993), mutta tämä on myöhäsyntyistä ja liittyy käsittääkseen vahvasti unkarin imperatiivimuoduksen edelleenkehitykseen. Ks. tästä tarkemmin lukua 3.2.

kön 2. persoonana on mahdollisimman vähäpukeinen, vaikka imperatiivi muissa persoonissa merkittäisiinkin (ks. myös Birjulin & Xrakovskij 2001: 23–24).

Yksikön 2. persoonan imperatiivimuoto on tunnusmerkittävin, morfologisesti tyhjin koko imperatiiviparadigmassa. Tämän lisäksi ryhmien 1 ja 2 varianttien sisällä on seuraavanlainen tunnusmerkkisyshierarkia tunnusmerkittömimmästä tunnusmerkkisimpään: *puhu*-^x → *puhu-kaa* → *puhu-kaa-mme*. *-kAA*-aineksen pitkä vokaali on historiallisesti imperatiivin tunnuksen (*-kA*) ja persoonapäätteen (*-A* < mksm **-δA* < vksm **-tA*) yhteensulauma. Kiinnostavaa tässä yhteydessä on se, että paitsi yksikön 2. persoonan **-k*:n myös monikon 2. persoonan *-kA*-aineksen oletetaan periytyvän vanhimmista kantakielivaiheista, nykysuomen O:lliset muodot ovat huomattavasti nuorempaa perua (Lehtinen 2007). *-kA*-tunnuksen A:n historia on epäselvä, mutta ei liene varsinaisia esteitä sille, että se nähtäisiin vanhana sidevokaalina. Yksikön 2. persoonan *k*-loppuiseen (ja persoonapäätteettömään) imperatiivimuotoon olisi lisätty *A*-sidevokaalin välityksellä monikon 2. persoonan päätte ja näin olisi saatu erotetuksi monikon 2. persoonan muoto yksikön toisesta. Monikon 1. persoonan *puhukaamme*-muodon pitkä-*A*:llisuus on syntynyt monikon 2. persoonan mallin mukaan niin, että ”perusmuotona” on pidetty monikon 2. persoonan muotoa (ks. esim. L. Hakulinen 1979; Lehtinen 2007: 129). Lyhyt-*A*:llisia muotoja (esim. *menkäme*) lienee esiintynyt vielä 1500-luvulla, kenties vielä muutama vuosisata myöhemminkin. Pitkä- ja lyhyt-*A*:llisen muodon vaihtelua on kuitenkin vaikea näyttää toteen, sillä vanhimmassa kirjasuomessa pitkiä vokaaleja ei merkitty läheskään johdonmukaisesti: aluksi pitkiä vokaaleja merkittiin kahdella vokaalinmerkillä vain ensi tavussa eikä siinäkään aivan säännöllisesti (ks. Lehikoinen & Kiuru 1993: 74–77). Sitä, että monikon 1. persoonan pitkä-*A*:llista muotoa olisi käytetty laajalti eri suomen murteissa, ei ole kuitenkaan osoitettu (ks. Nirvi 1947: 40–43), mutta kansanrunoudessa ja vanhassa kirjakielessä sitä kyllä käytettiin (ks. Nirvi 1947: 43; Lehikoinen & Kiuru 1993: 139–140). Nirvin (mts. 40) mukaan nykysuomen *-kAAmme*-loppuisen muodon asemesta käytettiin yleisesti suomen murteissa passiivin indikatiivin preesensmuotoa jo 1800-luvulla.

Nykysuomessa monikon 2. persoonan ”imperatiivin tunnus” *-kAA* voidaan nähdä kaksifunktionaisena. Se on ensinnäkin syntaktisen imperatiivikonstruktion morfologinen merkitsin ja toiseksi tämän lauserakenteen persoonanosoitin, jonka tehtävä on erottaa tyypillisimmästä eli yksikön 2. persoonasta tyypillisuusasteikossa seuraavaksi tuleva, so. monikon 2. persoona (ks. myös seuraavan luvun 3.2 kuviota 5). Tyypillisuus heijastuu kauniin ikonisesti myös muotoon. Kun merkityksen tyypillisuus vähenee, muodon ilmiäsuu enenee. Niin käy myös ryhmän vähiten tyypillisen persoonan merkinnässä: imperatiivilauseen epätyypillisin persoona, monikon 1. (*tehkäämme*), saa vielä lisämerkinnän verrattuna edelliseen, monikon 2. persoonaan. Historia ja nykyisyys kulkevat käsi kädessä.

Imperatiivin 3. persoonien ja passiivin päättevariantit muodostavat oman ryhmänsä (kuvion 4 ryhmä 3). Ne eroavat muodollisesti O:llisuutensa perusteella ryhmistä 1 ja 2. Tämän voi puolestaan nähdä kuvastavan niiden funktionaalista eroa: ne eivät ota osaa syntaktiseen imperatiivikonstruktion. Kuvailemani *A*- ja *O*-muotojen järjestyminen on kuitenkin melko nuorta. Vielä 1800-luvulla esimerkiksi Eurén (1849) antaa 3. persoonien imperatiivimuodoille sekä *A*:lliset että *O*:lliset variantit (*sanokaan*, *sanokaat*,

sanokoon, sanokoot; ks. Lehikoinen & Kiuru 1993: 139–140). Tosin von Becker (1824) samalta vuosisadalta tuntee vain O:lliset variantit. Von Beckerin ja Eurénin variantti-erot ovat kaiketi alueellisia, mutta nykyisen huolitellun yleiskielen A:llisten ja O:llisten muotojen ero saattaa heijastella luontaista, funktiohakuista kehitystä siitä huolimatta, että se saattaa olla osin myös ulkoisesti ohjailtua. Joka tapauksessa on hyvin todennäköistä, että nyky-yleissuomen (3. persoonien ja passiivin) O:lliset muodot ovat tuhansia vuosia nuorempia kuin 2. persoonien muodot. *-k ja -kAA periytynevät uralilaisesta kantakielestä, kun taas 3. persoonien ja passiivin muodot lienevät syntyneet vasta kantasuomeen, joko suomalais-saamelaiseen kantakieleen (varhaiskantasuomeen) tai itämerensuomalaiseen kantakieleen (myöhäiskantasuomeen) (ks. Leskinen 1970: 70–; L. Hakulinen 1979: 243–244; Lehtinen 2007: 70–71). On lisättävä, että suomen eri muotojen ikäero ei vielä sulje kokonaan pois sitä, että jo varhaisimmissa kantakielivaiheissa olisi ollut täydellinen tai lähes täydellinen imperatiiviparadigma. Tätä eivät tue kuitenkaan muitten nykykielten imperatiiviedustukset. Jos siis täydellinen paradigma varhaisimmissa kantakielissä onkin ollut, se on ollut todennäköisesti erilainen kuin nyky-suomen järjestelmä eikä siitä ole jäänyt jälkiä nykykieliin.

Ongelmalliseksi imperatiivimuotojen kuvauksessa osoittautuu se, että eri persoonissa käytettävät muodot kuvataan osaksi samaa paradigmaa. Näin on perinteisesti tehty. Tämä johtuu käsittääkseni – niin kuin jo olen maininnut – siitä, että perinteinen kuvaus on keskittynyt vahvasti morfologiaan ja sitä on ohjannut morfologia siinä mielessä, että kaikissa muodoissa on ”sama” k-aines – jonka samuus on kuitenkin harhaa, sillä muodot ovat syntyneet eri aikoina. Toinen vaihtoehto on kuvata ne kahdeksi toisistaan (ainakin osittain) erilliseksi järjestelmäksi seuraavaan tapaan:

- 1) Puheaktipersonojen imperatiivimuodot (jäännöslopukkeellinen *puhu* ja A:lliset *puhukaa, puhukaamme*) ovat imperatiivilauseen morfologisia rakennusaineksia. Ne toimivat toisaalta syntaktisen imperatiivikonstruktion morfologisina merkitsiminä ja toisaalta imperatiivilauseen sisäisinä persoonanmerkitsiminä. Ne ovat osa imperatiivikonstruktiota, jonka perusmerkitys on interpersoonainen velvoitustahto.
- 2) 3. persoonien ja passiivin imperatiivimuotojen (*puhukoon, puhukoot, puhutakoon*) O:lliset tunnukset eivät ole lausetyypin merkitsimiä. Niiden tehtävä on yksinkertaisesti modaalistaa deklaraatiivilauseita, ja ne kuuluvat modaalijärjestelmään. (Ks. tarkemmin lukua 3.2.) Tämän puolesta puhuu myös se, että menneeseen aikaan viittaaminen (*olkoon sitten tehnyt* -tyyppinen imperatiivin perfekti) on mahdollista juuri näiden persoonien yhteydessä.
- 3) Nämä kaksi järjestelmää suhteutuvat toisiinsa diakronisesti niin, että imperatiivimodus on abstrahoitu imperatiivilauseesta, interpersoonaista syntaksia edustavasta konstruktiosta, jonka synty on vuorovaikutuksessa ja vuorovaikutukseen osallistuvien välisessä velvoitustahtosuhteessa. Tätä tulkintaa puoltaa osaltaan se, että yksikön ja monikon 2. persoonan muodot (*puhu* ja *puhukaa*) ovat huomattavasti vanhempia kuin 3. persoonien ja passiivin muo-

dot (*puhukoon, puhukoot, puhuttakoon*). Imperatiivimoduksen abstrahoituminen syntaktisesta imperatiivikonstruktiosta pitää luonnollisesti sisällään myös sen, että konstruktion alkuperäinen kompleksinen velvoitustahdon merkitys on moduksessa supistunut puhujan toimintatahdoksi, joka ei kohdistu erityisesti puhutellun vaan kenen hyvänsä toimintaan ja myös sellaiseen toimintaan, jota subjektitarkoite ei kontrolloi ensinkään, sillä subjektia ei ole (*satakoon vaikka koko päivän*).

Siirryn seuraavaksi paradigman sisäisestä näkökulmasta laajempaan: siihen, miten suomen imperatiivi suhteutuu muiden kielten, etupäässä unkarin, imperatiiviin (luku 3.2).

3.2 Vertaileva näkökulma: imperatiivi moduksena

Kaikissa kielissä ei ole morfologista imperatiivia lainkaan. Imperatiivikonstruktion muoto on toisin sanoen tällaisissa kielissä täysin syntaktinen. Toisaalta ne kielet, joissa morfologinen imperatiivi on olemassa, eroavat toisistaan huomattavasti sen suhteen, kuinka laajalti persoonajärjestelmään imperatiivimuoto on levinnyt. Tätä tilannetta kuvaa muutaman Euroopassa puhutun kielen osalta kuvio 5.

	Y M	Y M	Y M	Y M	Y M
1P	● ●	○ ●	○ ○	○ ○	○ ○
2P	● ●	● ●	● ●	● ○	○ ○
3P	● ●	● ●	○ ○	○ ○	○ ○
	unkari	suomi	espanja	italia	englanti

Kuvio 5.

Morfologisen imperatiivin esiintyminen eri persoonissa unkarissa, suomessa, espanjassa, italiassa ja englannissa. (Lyhenteet: Y = yksikkö ja M = monikko; 1P = 1. persoona, 2P = 2. persoona ja 3P = 3. persoona.)

Huomattakoon, että kaikkiin kuviossa 5 mainittuihin kieliin on kieliopillistunut imperatiivilause. Espanjassa ja italiassa imperatiivimuodot ovat olemassa ja käytössä, mutta koska ne koskevat vain 2. persoona, ne toimivat puhtaasti imperatiivilauseen rakennusaineina.²³ Niin ollen näissä kielissä imperatiivimoduksen käsite on kuvauk-

23. Espanjan ja italian yksikön 2. persoonan imperatiivimuotojen olemassaolo on hiukan kyseenalainen, sillä omaa muotoa ei ole kaikilla verbeillä, italiassa vielä harvemmillä kuin espanjassa. Espanjassa monikon 2. persoonan imperatiivimuoto on puolestaan kaikilla verbeillä. Espanjan ja italian tilanne on siinäkin mielessä erikoinen, että kummassakin kielessä nominaalinen morfologia on hyvin niukkaa mutta verbaalimorfologia taas hyvin rikasta. Voisi siis olettaa, että kielissä olisi myös imperatiivimodus ilmaisevassa tiettyjä modaalaisia merkityksiä. Tilannetta selittää ainakin osaltaan se, että kummassakin kielessä on hyvin elävä subjunktiivimodus. Subjunktiivin onkin molemmassa kielissä käytössä myös tiettyissä imperatiivilauseissa, espanjassa tosin vielä laajemmin kuin italiassa, mutta etupäässä kanonisen imperatiivilauseen ulkopuolella, esimerkiksi teitittelypersoonan yhteydessä (ks. kanonisesta imperatiivilauseesta luvun 2.2 kuviota 1).

nessa turha. Espanja ja italia osoittavat kauniisti sen, että jos kielessä on morfologinen imperatiivi, se löytyy ensinnä 2. persoonista (ks. van der Auwera ym. 2011a, 2011b). Suomessa ja unkarissa tilanne on hiukan toinen, sillä kummassakin imperatiivi on levinnyt myös yksikön ja monikon kolmanteen sekä monikon ensimmäiseen, unkarissa vieläpä yksikönkin 1. persoonaan. Morfologinen imperatiivi on kyllä näissäkin kielissä imperatiivilauseen yksi tunnusmerkki, mutta se esiintyy lisäksi konstruktioissa, joita en pidä imperatiivilauseina. Kyse on siis kolmaspersoonaisista imperatiivimuoduksen sisältävistä lauseista (*mies tehkään joka toinen päivä*) ja unkarin yksikön 1. persoonassa olevan subjektin sisältävistä lauseista (ks. esim. 7b ja 8 myöhemmin). Englannissa ei ole järkevää puhua imperatiivista morfologisen kategoriana lainkaan – mikä ei tietenkään tarkoita sitä, että englannissa ei olisi syntaktista imperatiivia.

Puhuin edellä tarkoituksellisesti imperatiivimuotojen *leviämisestä* 2. persoonista monikon 1. persoonaan, 3. persooniin ja vieläpä yksikön 1. persoonaan, sillä juuri eräänlaisesta laajentumisesta on käsittäkseni fylogeneettisesti kysymys (yhtä lailla tietenkin oppimismielessä ontogeneettisesti). Eri kielten järjestelmät ovat laajenneet omalla tavallaan tai ovat jääneet laajenematta, ja ne kuvastavat kukin omalta osaltaan erilaajuisia imperatiivijärjestelmiä. Se, että imperatiivi on levinnyt suomessa ja unkarissa 3. persooniin, on kuitenkin edellyttänyt imperatiivilauseen kompleksisen perusmerkityksen 'puhujan tahto saada puhutellussa toimintareaktio' eli velvoitustahdon konstruointia osiin niin, että muodon modaalimerkitykseksi on jäänyt 'puhujan toimintatahto'.

Tästä näkökulmasta on luonnollista se, että suomen imperatiivimuodus ei esiinny lainkaan interrogatiivilauseissa. Tilanteet, joissa puhuja esittäisi eksplisiittisesti oman tahtonsa puhutellun (tai jonkun muun) suorittamaa toimintaa kohtaan ja samalla kysyisi, mistä toiminnasta on kysymys, olisivat sinänsä kai mahdollisia mutta vuorovaikutuksen näkökulmasta perifeerisiä. Tilanne muuttuisi kuitenkin täysin, jos imperatiivimuoduksen modaalista merkitystä ei tarvitsisikaan liittää puhujaan, vaan se voitaisiin liittää – tietyn edellytyksin – myös puhuteltuun (ks. esim. 6).

(6) *Mihin Heikki pankoon tämän?

Niin kuin edellä sanoin, esimerkin 6 kaltainen lause on suomessa mahdoton. Sen voidaan selittää johtuvan siitä, että suomen kielessä imperatiivimuoduksen perusmerkitys liittyy puhujan toimintatahtoon. Mutta jos imperatiivimuoduksen tahtomerkitys laajenisi niin, että interrogatiivilauseissa (jotka suuntautuvat vahvasti puhuteltuun niin kuin imperatiivilauseetkin, mitä heijastelee muun muassa niiden vahva etujäsenhakuisuus) imperatiivimuodus ilmaisaisikin *puhutellun*, ei puhujan, toimintatahtoa tilanne olisi täysin käypä (ks. tästä myös Halliday 1994 [1985]: 89). Lauseen *mihin Heikki pankoon tämän?* merkitys olisi siis jotakin sellaista kuin 'mihin sinä tahdot Heikin panevan tämän?'. Näin suomessa ei kuitenkaan ole. Toisaalta juuri tämä on tilanne unkarissa (ks. esim. 7a ja 7b; glossauksessa käytetyt lyhenteet on selitetty artikkelin lopussa).

(7) a. Mi-t kér?
 'mikä-AKK tilaa+INDIK+PREES+Y3P
 'Mitä hän tilaa?'

- b. Mi-t kér-j-en?
 mikä-AKK pyytää-IMPER-Y3P
 'Mitä hänen pitäisi tilata (sinun mielestäsi)?'

Unkarin imperatiivi on osoitettu fylogeneettisesti samalähtöiseksi kuin suomen imperatiivi. Tunnus *j* periytyy vanhasta **k*-tunnuksesta (Papp 1968; Kulonen 1993). Unkarin interrogatiivilause voi olla missä hyvänsä moduksessa: konditionaalissa, joka on samalähtöinen kuin suomen *ne*-tunnuksinen potentiaali (ks. em. lähteet), tunnusmerkittömässä indikatiivissa (esim. 7a) ja imperatiivissa (esim. 7b). Lauseiden 7a ja 7b merkitysero on seuraava. Esimerkin 7a indikatiivisella lauseella puhuja kysyy puhutellulta puhtaasti sitä puhuteltun tai tulevaisuuteen viittaavaa asiointilaa, joka koskee jotakuta kolmatta henkilöä. Esimerkin 7b interrogatiivilla puhuja kysyy puolestaan puhutellun mielipidettä tilaamisesta, siitä teosta, joka lauseessa ilmaistaan. Imperatiivimodus on mahdollinen unkarin interrogatiiveissa, mutta tällöin modus viittaa nimenomaan puhutellun toimintatahtoon, ei puhujan. Niinpä on luonnollista, että imperatiivi esiintyy myös sellaisissa interrogatiiveissa, joiden subjekti on 1. persoonassa, siis sellaisissa lauseissa, jotka viittaavat kysymyksen esittäjään itseensä (esim. 8).

- (8) Mi-t kér-j-ek?
 mikä-AKK pyytää-IMPER-Y1P
 'Mitä mä tilaan?'

Esimerkin 8 kaltaisen interrogatiivin merkitys on jotakin sellaista kuin 'mitä suosittelet minun tilaavan?' tai 'mitä minun pitäisi sinun mielestäsi tilata?'. Koska imperatiivi viittaa näissä lauseissa nimenomaan puhutellun tahtoon, lauseiden tulkinta on välttämättä ohjeenhakukysymys. Kun puhuja rakentaa itsensä interrogatiivissa esittämänsä toiminnan subjektiksi ja kysyy samalla puhutellun suhtautumista tähän tulevaan tekoon, hän pyytää ohjetta. Ohjeenhakukysymyksen voi siis nähdä kielipillistyneen unkarissa tietynmuotoiseksi – toisin kuin suomessa, jossa se ei välttämättä eroa tiedonhakukysymyksestä muodollisesti lainkaan.²⁴ On tietenkin selvää, että suomessa sellainen interrogatiivi, jonka finiitti on indikatiivin preesensin yksikön 1. persoonassa, tulkitaan useimmiten ohjeenhakukysymykseksi: miksi muuten puhuja esittäisi kysymyksen sen asiointilan toteutumisesta, johon hän on rakentanut itsensä subjektiksi? Tällainen tilanne on harvinainen, mutta se on kuitenkin mahdollinen (ks. esim. 9) (Lauranto 2004: 98).

24. Niissä suomenkin ohjeenhakuina toimivissa interrogatiiveissa, joiden subjekti on 1. persoonassa, käytetään toisinaan nesessiiviverbiä (esim. *mitä mun pitäis tilata?*). Toisaalta niissä esiintyy myös tahdon – taikka pikemminkin intention – modaliiteetti, nimittäin konditionaali (esim. *mitä mä tilaisin?*). Kauppisen (1998: 169) mukaan "konditionaalimorfeemi kantaa – – tahdon tai halun merkityspiirrettä", ja hän katsoo, että konditionaalien ensisijaista käyttöä heijastelevat ne lauseet, jotka ovat yksikön 1. persoonassa ja joissa ilmaistaan subjektitarkoitteen intentionaalisuutta (mts. 171–172). Tässä on kiinnostava yhtymäkohta unkarin imperatiiviin: sekä unkarin imperatiivimodus että suomen konditionaalimodus ilmaisevat – kumpikin omalla tavallaan – tahtoa. Tuntuu kuitenkin siltä, että suomen *mitä mä tilaisin?* ja *mitä mä tilaan?* ovat erimerkityksiset: edellisessä ei niinkään kysytä puhutellun tahtoa, vaan kysymys on retorinen, kun taas jälkimmäisessä (jossa unkarissa olisi imperatiivi) on kyse ohjeenhausta, puhutellun mielipiteestä. Tämä suomen konditionaalien ja unkarin imperatiivien osittainen limittyminen on mielenkiintoinen ilmiö, mutta en pysty käsittelemään sitä enempää tämän artikkelin puitteissa.

- (9) On talvi, ja ulkona on pakkanen. Timo, Annun setä, on pukemassa Annua, joka on alle kolmen vanha. Timoa on pyydetty tekemään tämä, sillä Annu on lähdössä ulos leikkimään vanhempien sisarustensa kanssa.

Annu: mihin mä meen?

Timo: sä meet ulos Hissun ja Ailikin kanssa.

Esimerkissä 9 Annu esittää sedälleen interrogatiivin, jonka subjektitarkoitteena hän on itse. Alle kolmen vuoden ikäinen Annu elää – vielä ainakin osittain – sellaisessa maailmassa, jossa häntä muun muassa puetaan ja riisutaan ja jossa muut tekevät päätökset hänen puolestaan, pitkälti siis kontrolloivat hänen toimintaansa. Annun maailma ei ole aikuisten maailma: hänen näkökulmastaan on luontevaa kysyä, mitä hänelle seuraavaksi tapahtuu. Annun interrogatiivi onkin tulkittavissa puhtaaksi tiedonhakukysymykseksi, 'mihin mä oon menossa?'. Osaltaan myös Timon vastaus on merkki siitä, että Annu hakee interrogatiivillaan tietoa, ei Timon mielipidettä, ei siis ohjetta, sillä vastauksen syntaktinen muoto on deklaratiiivi, ei imperatiivi (vrt. *mee ulos Hissun ja Ailikin kanssa*; ks. ISK 2004: § 1657; myös Lauranto, tekeillä b).²⁵

Unkarin imperatiivimodus muodostaa siis – suomesta poiketen – persoonien osalta täyden paradigman, ja sitä voidaan käyttää myös interrogatiivissa. Tällainen täysi imperatiiviparadigma on otollinen alusta moduksen edelleenkehitykselle. Pitkä matka ei nimittäin ole enää subjunktiivimodukseen. Juuri tähän suuntaan unkarin imperatiivi onkin vahvasti kulkemassa – ja monessa suhteessa jo vahvasti myös kulkenut.²⁶

Unkarin imperatiivin subjunktiivimaista käyttöä edustaa esimerkki 10 (esimerkkilause on muokattu Csepregilältä, 1991: 184):

(10)	Anyá-m	az-t	mond-t-a,	hogy
	äiti-Y1POSS	se-AKK	sanoa-MENNYT-Y3P	että
	hív-j-ad		föl	este.
	kutsua-IMPER-SUBJY2P+OBJ3P		ylös	tänä+iltana

'Äiti(ni) pyysi sinua soittamaan (hänelle) tänä iltana.'

Esimerkissä 10 imperatiivimuotoa *hívjad* on käytetty subjunktiiville tyypillisessä kontekstissa, *että*-sivulauseessa, samaan tapaan kuin subjunktiivia käytetään romaanisissa kielissä, esimerkiksi espanjassa (ks. esim. 11).

25. Asia ei ole näin suoraviivainen, sillä aikuisten maailmassa ohjeen hakukysymysten vastaus voidaan antaa myös deklaratiivilla, esimerkiksi tietyissä asiantuntijuuteen liittyvissä institutionaalisissa ohjaustilanteissa (ks. Sorjonen 2001; Lappalainen 2004), mutta myös arkisessa keskustelussa (ks. Lauranto, tekeillä b).

26. Ks. myös Peltola (2011: 205–212): suomenkin imperatiivissa, eritoten 3. persoonien muodoissa (Peltolan termin jussiivissa), on nähtävissä subjunktiivimaisia piirteitä.

- (11) Mi madre me dij-o que
 minun äiti minulle sano-PERF+Y3P että
- la llam-ara-s esta noche.
 häntä+FEM kutsua-SUBJUNKT+IMPERF-Y2P tänä iltana

’Äitini pyysi minua sanomaan sinulle, että soittaisit hänelle tänä iltana.’

Unkarin imperatiivi onkin kehittynyt vahvasti siihen suuntaan, että se on modusjärjestelmän täysivaltainen jäsen.²⁷ Tätä modusta käytetään toki lisäksi alkuperäisessä tehtävässään imperatiivilauseessa – jossa puhuja esittää toimintakehotuksen puhutellelle (ks. esim. 12a ja 12b)²⁸.

- (12) a. Hív-j-ad föl este.
 kutsua-IMPER-SUBJY2P+OBJ3P ylös tänä+iltana
 ’Soita hänelle tänä iltana.’
- b. Hív-j-ál föl este.
 kutsua-IMPER-SUBJY2P+OBJPAP ylös tänä+iltana
 ’Soita minulle tänä iltana.’

Toisaalta se, että imperatiivia käytetään *että*-lauseessa, niin kuin unkarinkielisessä esimerkissä 10, ei ole vierasta suomellekaan (esim. 13; esimerkki on Shoren 2005: 68–69):

- (13) Äiti sanoi, että ota sitten semmoisia tavallisiakin kuvia, Kurrikin myöntää.

Esimerkki 13 muistuttaa unkarinkielistä esimerkkiä 10 imperatiivin käytön osalta, mutta niissä myös on perustava ero. Esimerkin 10 *että*-lause edustaa epäsuoraa kerrontaa: *että*-lauseen 2. persoonaa viittaa siihen puhuteltuun, jolle koko lausekompleksi on tuotettu. Vahva merkki epäsuoruudesta on se, että verbinmuoto *hívjad* viittaa kolmaspersoonaiseen objektiin (sen lisäksi, että se viittaa subjektinsa osalta yksikön 2. perso-

27. Tosin on huomattava, että unkarin subjunktiivin imperatiivimaisuus näkyy mm. siinä, että tempusvalintoja siinä ei voi tehdä; konditionaalissa taas voi.

28. Esimerkkien 12a ja 12b verbinmuodot eroavat toisistaan siitä syystä, että unkarin finiittiverbi kongruoi subjektin lisäksi myös objektin kanssa. Objektikongruenssi on usein kuvattu niin, että siinä erotetaan epämääräinen objekti (yksikön 3. persoonan epämääräiseen tarkoitteeseen viittaava) määräisestä (yksikön 3. persoonan määräiseen tarkoitteeseen viittaavasta). Kuvaus on kuitenkin nähdäkseni huono, sillä silloin, kun objekti viittaa puheaktipersoonaan, siis äärimmäisen määräiseen tarkoitteeseen, käytetään epämääräistä verbinmuotoa. Objektikongruenssin synty piileekin nähdäkseni vuorovaikutuksessa: lähtökohtana ei ole erilaisten kolmaspersoonaisien tarkoitteiden toisistaan erottaminen vaan puhetilanteeseen osallistuvien erottaminen puhetilanteen ulkopuolisista (ks. tarkemmin Lauranto 2005a). – Kummastakin yksikön 2. persoonan muodosta on olemassa myös lyhyempi muoto: *hívd*, jossa ei ole imperatiivin tunnusta (esim. 12a), ja *hívj*, joka on persoonapäätteetön (esim. 12b).

naan): sen merkitys on 'soita hänelle' (sananomukaisesti 'kutsu häntä'). Suomenkielisen esimerkin 13 tilanne on toinen. Kyse on kylläkin referoinnista, mutta *että*-lauseessa ilmaistu edustaa suoraa kerrontaa: sen 2. persoonassa ei viittaa puhuteltuun vaan Kurriin, siihen, jota äiti kehotti ottamaan tavallisiakin kuvia. Suoran ja epäsuoran esityksen tasot kuitenkin kohtaavat persoonan osalta sellaisissa referointijaksoissa, joissa puhuja referoi puhutellulle sellaista tilannetta, jossa hän itse on aiemmin kehottanut puhuteltua tekemään jotakin, esimerkiksi ”mähän sanoin sulle, että soita sille”. Suomessa *että*-lauseeseen verbinmuoto saa suoran kerronnan imperatiivin tulkinnan, mutta tällaisesta kontekstista voisi lähteä liikkeelle sen epäsuoraan kerrontaan liittyvä tulkinta subjunktiiviksi. Luultavasti juuri tällaisten referointitilanteiden kautta on alkanut unkarin imperatiivin kehitys subjunktiivin suuntaan.

Unkarin imperatiivi osoittautuu (jo tämän lyhyenkin) kuvailun perusteella erilaiseksi kuin suomen: se muodostaa todellakin yhtenäisen paradigman, jonka muotoja yhdistää modaalinen merkitys. Unkarin imperatiivin paradigmaisuutta osoittaa osaltaan sekin, että yksikön 2. persoonan imperatiivissa on (tai voi olla) persoonanmerkitseen samaan tapaan kuin paradigman muissakin persoonissa on. Lisäksi tämän modaalisen paradigman tiettyjä muotoja käytetään sitten syntaktisessa imperatiivikonstruktiossa, imperatiivilauseessa.

Unkarin ja suomen imperatiivit ovat geneettisesti samalähtöiset, ja kummassakin kielessä on tapahtunut paljon samaa. Näistä syistä olen suomen ja unkarin imperatiiveja vertaillut: alkuperältään samasta syntaktisesta imperatiivikonstruktiosta on abstrahoitu imperatiivimodus. Imperatiivin asema moduksena on kuitenkin unkarissa paljon selvempi kuin suomessa. Suomen imperatiivin kehitys on jäänyt – unkariin verrattuna – ”puolitiehen”.²⁹ Unkarin imperatiivimoduksen kehityksen subjunktiivimaiseen suuntaan on nähdäkseni mahdollistanut se, että imperatiivi on ensin levinnyt – interrogatiivin kautta – myös yksikön 1. persoonaan. Suomeen on kuitenkin syntynyt imperatiivimoduksen siemen, 3. persoonien ja passiivin imperatiivimuodot, joita kutsutaan myös jussiiviksi. Tätä käsittelem seuraavaksi.

3.3 Imperatiivi ja jussiivi

Käsittelem tässä aluvussa imperatiivin suhdetta jussiiviin. Eri tutkimusperinteissä termejä *imperatiivi* ja *jussiivi* käytetään hieman eri tavoin. Termit ovat peräisin latinasta, ja niiden latinalaiset merkitykset ovat hyvin samanlaiset. Jussiivi perustuu verbin *iubere* 'määrätä, käskää' johdokseen, menneeseen viittaavan partisiipin neutrimuotoon *iussum*. Termi *imperatiivi* liittyy taas samaan sanaperheeseen kuin verbi *imperare* 'määrätä, käskää; hallita' (joka koostuu puolestaan kieltoprefiksistä *in-* ja alkuaan verbistä *parare* 'valmistaa, varustaa'). Yksittäisissä kielitypologisissa tutkimuksissa käytetään toisinaan termiä *imperatiivi* (esim. Aikhenvald 2010), toisinaan termiä *jussiivi* (esim. Palmer 2001), viitataanpa sitten lausetyyppiin tai verbinmuotoihin, mutta yhtä kaikki termit *imperatiivi* ja *jussiivi* ovat usein synonyymiset.

29. Puolitiehen jääminen on tietysti kuvauksellinen harha: kielen kehityksen päämäärä ei ole aukoton systeemi.

Toisinaan tehdään ero *jussiivin* ja *imperatiivin* välille niin, että edellinen viittaa lausetyyppiin, jälkimmäinen verbinmuotoihin tai modukseen (esim. E. Itkonen 2008).³⁰

Termiä *jussiivi* käytetään myös yksittäiskielten kuvauksessa. Jussiiviksi kutsutaan esimerkiksi sitä muinaisheprean modusta, jonka merkitykseksi on kuvattu puhujan tahto tai toive (Malygina 2001: 274). Jussiivi esiintyy myös viron kielioppikuvauksessa (imperatiivin ohessa). Siksi kutsutaan – erotukseksi imperatiivista – sitä modusta, jota kuvaillaan usein ”epäsuoraksi käskyksi”. Tarkemmin sanottuna se ilmaisee puhujan tahtoa jonkun kolmannen osapuolen toimintaa kohtaan, referoitua direktiiviyttä sekä puhujan toivetta ja myöntymistä (Metslang 2005: 581). Viron jussiivimuotoinen finiitti on kaikissa persoonissa samanmuotoinen, mutta subjektipersoonaksi käy mikä hyvänsä. (Ks. myös EKK 2007: SÜ 30.) Viron jussiivilauseen finiitissä esiintyvä *gu*-tunnus on joka tapauksessa samaa alkuperää kuin suomen *k*-imperatiivi, mutta se on kehittynyt omaan suuntaansa ja sen ympärille on rakentunut interpersoonainen lausetyyppi, syntaktinen jussiivikonstruktio, joka eroaa niin muodoltaan kuin merkitykseltään imperatiivilauseesta.

Jussiivi on otettu mukaan myös suomen kuvaukseen. ISK:ssa (2004: § 1666) sitä kuvataan seuraavasti:

Muista direktiivisistä lauseista poikkeaa sekä rakenteeltaan että pragmaattisesti subjektillinen imperatiivilause, jonka verbinmuotona on JUSSIIVI *ottakoon, ottakoot*. Jussiiviin sisältyy sallimisen ja myöntymisen merkitys. Jussiivi saa perussubjektin, ja sen taivutusparadigmaan kuuluu paitsi 3. persoonan yksikkö ja monikko myös passiivi – . Jussiivilauseen objektin sija määräytyy samalla tavoin kuin subjektillisten väitelauseidenkin, toisin sanoen totaaliobjekti on yksikössä *n*-päätteinen – . Passiivissa jussiivin totaaliobjekti on nominatiivimuotoinen aivan kuten passiivin sisältävän väitelauseenkin objekti. – – Jussiivilause ei välttämättä ole verbialkuinen toisin kuin varsinaiset 2. persoonan imperatiivilauseet.

Jussiivilla viitataan ISK:ssa siis verbinmuotoon, johon sisältyy sallimisen ja myöntymisen merkitys. Tätä verbinmuotoa käytetään ISK:n mukaan myös ”subjektillisessa imperatiivilauseessa”. Olen sitä mieltä, että varsinaisiksi muotokategorioiksi riittävät suomen kielen kuvauksessa imperatiivimodus ja syntaktinen imperatiivikonstruktio eli imperatiivilause. Kuten olen jo useasti todennut, 3. persoonan imperatiivimuodot eivät myöskään nähdäkseni esiinny imperatiivilauseessa. Itse asiassa juuri tähän viitataan niin ikään ISK:ssa ”jussiivilauseen” syntaktista muotoa määriteltäessä. Jussiivilauseen määritelmässä näet nostetaan esiin sen erot (kanoniseen) imperatiivilauseeseen, ja määritellyksi tuleekin itse asiassa deklaratiivilause – erona deklaratiivilauseeseen on se, että jussiivilauseen finiittiverbi on ”jussiivimuotoinen”. ISK:n kuvauksessa voidaan nähdä haettavan sitä, että kolmaspersoonaisen imperatiivimuodon sisältävät lauseet eroavat varsinaisesta imperatiivilauseesta, minun kuvauksessani siitä konstruktiosta, jonka ydinrakenne on kanoninen imperatiivilause.

30. Termi *hortatiivi* kuuluu samaan merkitysrypäeseen, mutta en käsittele sitä tässä yhteydessä, sillä sitä ei ole juuri käytetty suomen kuvauksessa. Ks. kuitenkin Forsberg 1998: 368–369 ja myös luvussa 2.2 olevaa lainausta *World atlas of language structures* -teoksesta (van der Auwera ym. 2011a).

Sekä syntaktiseen imperatiivikonstruktion että 3. persoonien ja passiivin imperatiiviin eli imperatiivimodukseen voi käsittääkseni sisältyä sallimisen ja myöntymisen merkitys. Jos kuvauksessa halutaan puhua jussiivista, se on suomessa pikemminkin merkitys-, ei muotokategoria. Tätä käsittelem seuraavaksi.

Luvussa 2.2 nostin esiin imperatiivin 3. persoonan käytön tilanteessa, jossa puhuja-kirjoittaja ei varsinaisesti kehota toimintaan puhuteltua vaan jossa hän ilmaisee tahonsa kolmannen osapuolen toimintaa kohtaan (ks. esim. 14).

(14) [Perhekerho]

En aio tehdä enää ruokaa, *mies tehkään joka toinen päivä*. Aletaan sitten tehdä siivousvuorotkin, ja *mies herätkään tytön kanssa puolet öistä*. Mulla kun on sellainen olo, että olen ilmainen orja, jonka jokainen pyyntö on liikaa. Hän sanoo että rahamme ovat yhteisiä, mutta kuitenkin koska hän tietää enemmän, hän saa kuluttaakin enemmän. Vaadinko kohtuuttomia?

Kirjoittaja itsekin nimeää kielellisen toimintansa tekstinsä viimeisessä lauseessa vaatimukseksi.

Puhuja-kirjoittajan toimintatahtoa ilmaisevia imperatiivilauseita löytyy myös sääntö- ja säädösteksteistä (ks. esim 15).

(15) [EIS]

4. §

Jos jäsen haluaa erota EIS:sta, *ilmoittakoon hän siitä kirjallisesti hallitukselle tai sen puheenjohtajalle tai ilmoittakoon eroamisesta EIS:n kokouksessa pöytäkirjaan merkittäväksi*. Hallitus voi erottaa jäsenen, joka on laiminlyönyt jäsenmaksunsa maksamisen.

Esimerkki 15 eroaa esimerkistä 14 siinä, että esimerkin 15 kursivoitujen lauseiden tulkinta on direktiivinen. Kun Elektroniikkainsinöörien seuran jäsen lukee seuran sääntöjä, esimerkiksi juuri yllä lainaamaani neljättä pykälää, on odotuksenmukaista, että hän samastuu pykälässä mainittuun jäseneseen. Jos hän on lisäksi etsimässä tietoa siitä, miten seurasta erotaan, on vielä todennäköisempää, että hän tulkitsee 3. persoonan imperatiivimuodon sisältävät lauseet etsimikseen toimintaohjeiksi, ohjaileviksi lausumiksi, joilla ”käsketään, kehoitetaan, pyydetään tai neuvotaan puhuteltua toimimaan – – tietyllä tavalla” (ISK 2004: § 1645), direktiiveiksi.³¹

Esimerkin 16 viimeisessä kappaleessa esiintyvä 3. persoonan imperatiivimuodon sisältävä lause saa puolestaan pikemminkin sallimis- tai myöntymistulkinnan.

31. Kanner (2011) on osoittanut, että tämäntyyppinen imperatiivin käyttö on selvästi vähentynyt. Säädöskonteksteissa käytetään nykysuomessa huomattavasti enemmän esimerkiksi *on -TAV*-rakennetta kuin 3. persoonan imperatiivia.

(16) [Vauva]

Viesti:

Karstaongelmaan pyydetään apua!

Meidän n. 3kk pojalla on hirveästi karstaa. Oon laittanu päähän Ceridal kylpyöljyä pari tuntia ennen kylpemistä, mutta ei tunnu tehoavan. Tänään neuvolassa neuvolatäti kertoi tuotteesta nimeltä Ducray-Kelual-emulsio. Se pitäisi pestä shampooilla pois, ni vähän jäi epäilyttää... Onko kenelläkään kokemusta ko. tuotteesta vai onko teillä karstaongelmia ratkottu muilla keinoin?

Vastaus:

Omilla lapsillani olen käyttänyt sitä mitä valmiina kotoa löytyy. Eli joskus vauvaöljyä, mutta myös ruokaöljy käy.

Öljy päähän ja puuvillainen vauvanhattu päähän. Se siksi, ettei öljy sotke esim. sänkyä. Anna öljyn vaikuttaa vaikka muutaman tunnin tai vaikka koko päivän ajan. Ennen kylpyä reilusti kampaat karstan irti päänahasta. Se kyllä irtoaa, kun on hyvin pehmitetty. Varo tietty aukiletta, mutta eihän se tasaisesti kampaamisesta vaurioиду.

Pään pesen shampooilla kylvyssä. Näillä ohjeilla olen kaikilta kolmelta karstat saanut pois. *Jokainen ostakoon mitä ainetta tahansa*, mutta minun kokemukseni on, ettei siihen kannata rahaa tuhлата. Vauvantarvikkeilla rahastetaan sumeilematta nykypäivänä.

Esimerkin 16 kursivoitu lause poikkeaa tulkinnaltaan edellisistä. Lauseen objektina toimii nimittäin NP *mitä ainetta tahansa*, jonka merkitys on eksplisiittisesti myönnettävä. Tällaisessa kontekstissa imperatiivilla ilmaistun toimintatahdon ja konsessiivipermissiivisen merkityksen ero neutraalistuu: jos puhujan tahdon alaiseksi rakennetun toiminnan suorittaja saa itse valita, mihin hän toimintansa kohdistaa, hänelle on suotu itse asiassa lupa.

Permissiivinen merkitys on kuitenkin yhtä mahdollinen myös toispuoleisen imperatiivilauseen yhteydessä (ks. esim. 17).

(17) Vessakeskustelu puheenjohtajan kanssa. [YML]

Liisa: Jos mä en ehdi ennen tätä nis saaks mä mennä ennen kum meiän ryhmä kokoontuu.

Timo: Joo mee ihmeessä.

Liisa ja Timo ovat työtoverukset. He ovat tupakalla ennen kokousta, jonka puheenjohtajana Timo on toimiva. Liisa pyytää Timolta lupaa³² käydä WC:ssä, ja Timo antaa sen

32. Tässä luvanpyynnössä on kiinnostavaa myös se, että se sisältää modaaliverbin *saada* eikä modaaliverbiä *voida*. *saanko tehdä jotakin* -tyyppiset luvanpyynnöt liittyvätkin usein juuri institutionaa-

imperatiivilauseella. Konsessiivis-permissiivinen merkitys tuntuu esimerkkien perusteella voivan olla mukana niin 3. persoonien imperatiivimuodon sisältävissä lauseissa kuin varsinaisissa (puheaktipersoonaisissa) imperatiivilauseissakin. Jos jussiivilla tarkoitetaan niitä imperatiivimuotoja, joiden merkitys on konsessiivis-permissiivinen (ISK 2004: § 1666), se on kuvauksessa turha, sillä kaikkia imperatiivimuotoja voidaan käyttää sellaisissa lauseissa, joiden yksi mahdollinen tulkinta on myöntymys tai luvananto.

Kun konsessiivis-permissiivinen merkitys on mukana imperatiivilauseen tulkinna, niin kuin esimerkin 17 lausumassa *joo mee ihmeessä*, on luonnollisesti kyse kieliopillistuneesta direktiivistä: permissiivisyydenkin voidaan näet nähdä olevan osa direktiivistä velvoitustahdomerkitystä (jonka toinen osa on lausetyypin vaihtokauppar merkitys). Konsessiivis-permissiivinen merkitys ei ole siis pelkästään 3. persoonien imperatiivimuotojen merkitys, ja niin ollen kolmaspersoonaisen jussiivikategorian muodostamista ei voi käsittääkseni perustella niin, että sen ja vain sen merkitys liittyy myöntöön ja luvanantoon.³³

4 Yksi paradigma, kaksi systeemiä

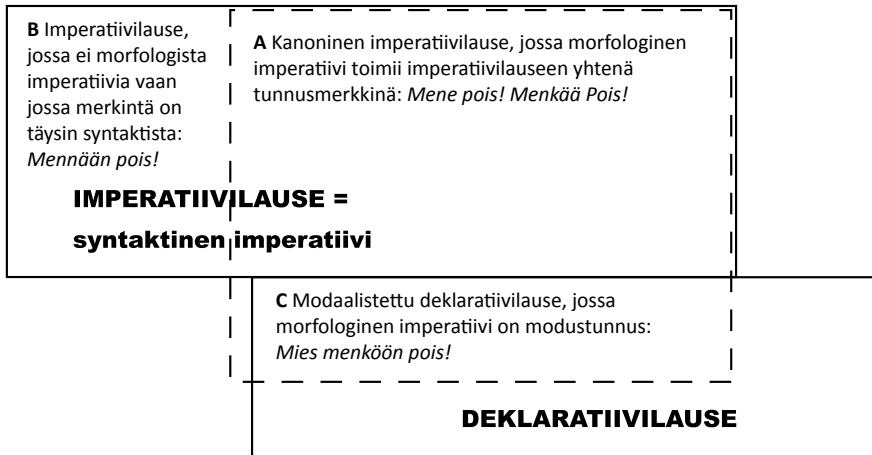
Vaikka artikkelini versoo moneen eri suuntaan, sen ydinkysymys on yksinkertainen: miten kuvata imperatiivi? Kuvausongelman aiheuttaa se, että näennäisesti yhtenäisen taivutusparadigman eri persoonamuodot ottavat luonnostaan osaa kahteen – niin muodoltaan kuin merkitykseltäänkin – erilaiseen syntaktiseen konstruktion. Jos tämä hyväksytään, on erotettava toisistaan morfologinen ja syntaktinen imperatiivi. Kuviossa 6 (ks. seuraava sivu) olen suhteuttanut toisiinsa imperatiivi- ja deklaraatiivilauseen nimenomaan morfologisen imperatiivin näkökulmasta. Morfologinen imperatiivi on merkitty kuvioon katkoviivoin.

Kanonisen imperatiivilauseen ydinverbi on imperatiivin jommassakummassa 2. persoonassa (kuvion 6 kohta A), ja perusmerkityksensä tämä lauserakenne ilmaisee direktiivistä velvoitustahdoma. Kanonisen imperatiivilauseen pohjalta on syntynyt lauserakenne, jonka avulla puhuja kehottaa yhdestä tai useammasta puhutellusta ja itsestään koostuvaa joukkoa (kuvion 6 kohta B). Tämän rakenteen ydinverbi on passiivin indikatiivin preesensissä, mutta yhtä kaikki sen voi nähdä edustavan samaa skeemaa kuin kanoninen imperatiivilause – siitä huolimatta, että siinä ei ole morfologista imperatiivimerkintää. 3. persoonien imperatiivimuodot puolestaan esiintyvät lauserakenteessa, joka ei noudata samaa, kanonisen imperatiivilauseen skeemaa vaan joka

lisiin tilanteihin, kun taas *voinko tehdä jotakin* -tyyppiset heijastelevat – ja niillä samaan aikaan tietysti myös rakennetaan – puhujan ja puhutellun välistä tilanteista tasa-arvoa.

33. Huomattakoon, että esimerkissä 14 esiintyvä imperatiivilause *aletaan sitten tehdä siivousvuorotkin* on sekin merkitykseltään (permissiivis-)konsessiivinen. (Tähän huomioni kiinnitti toinen anonyymi arvioija.) Esimerkkilause on kiinnostava myös siinä mielessä, että voidaan pohtia, lukeutuuko siihen mukaan puhuteltu, ja jos lukeutuu, millä tavoin. Kysymys on tärkeä siksi, että puhutellun mukaan lukeutumisesta riippuu pitkälti se, kuuluuko lausuma kieliopillistuneiden direktiivien joukkoon. Kyse saattaa olla siitä, että tässä kohtaa tekstiä puhuja-kirjoittaja ikään kuin siirtyy rinnakkaismaailmaan, tilanteeseen, jossa hän käy dialogia puolisonsa kanssa.

pikemminkin edustaa samaa muottia kuin deklaratiiivilause (kuvion 6 kohta C). Sen perusmerkityskään ei ole puhujalta puhutellulle suuntautunut direktiivinen velvoitus-tahto.

Kuvio 6.
Suomen syntaktisen ja morfologisen imperatiivin suhde.

Kiinnostavan vertailukohdan suomen imperatiiville ja sen kehitykselle antaa toisen suomalais-ugrilaisen kielen, unkarin, imperatiivin kehittyminen vuosisatojen ja -tuhansien aikana. Unkarin imperatiivi muodostaa suomesta poiketen täyden, kuusi-persoonaisen paradigman, ja sitä käytetään monissa sellaisissa syntaktisissa yhteyksissä, joissa subjunktiivikielissä käytettäisiin subjunktiivia. Unkarin imperatiivin kehityksen subjunktiivimaiseen suuntaan on mahdollistanut se, että jossakin vaiheessa imperatiiviin on muodostunut täysi persoonaparadigma. Paradigma lienee ensin täydentynyt yksikön 1. persoonan osalta niin, että imperatiivia on alettu käyttää sellaisissa interrogatiiveissa, joissa puhuja kysyy puhutellun neuvoa, ohjeenhakukysymyksissä. Näissä lauseissa imperatiivin merkityskin on hiukan muuntunut: sillä tarkoitetaan puhutellun, ei puhujan, toimintatahtoa. Samaan tapaan kuin unkarissa myös suomessa morfologinen imperatiivi on levinnyt kanonisesta imperatiivilauseesta sen ulkopuolelle, suomessa 3. persoonien lisäksi passiiviin (jota nykyunkarissa taas ei ole). Kanonisen imperatiivilauseen morfologinen merkitys on tässä yhteydessä saanut uuden merkityksen: se on muuttunut lausetyypin ja lausetyypin sisäisen persoonan merkityksestä modustunnukseksi. Suomen modusjärjestelmä on lisääntynyt näin yhdellä, modulaatiomerkityksellä moduksella. Imperatiivimoduksen asema on kuitenkin siinä mielessä erityinen, että se ei muodosta suomessa täyttä persoonaparadigmaa, niin kuin muodostavat konditionaali ja potentiaali. Se saattaa olla hämmäntävää, mutta hämmennys liittyy tässä yhteydessä nimenomaan kuvaukseen, ei kieleen itseensä. Kielen kehityksellä ei ole päämäärää, tai päämäärä ei ole ainakaan se, että kieli saataisiin kuvatuksi jäännöksettömästi ja kauniin symmetrisesti.

Lähteet

Aineistolähteet

- EIS = Elektroniikkainsinöörien seuran säännöt, <http://eis.fi/tietoa-eissta/saannot/> (24.11.2010).
 PAJATSO = Helsingin yliopiston Keskusteluntutkimuksen arkisto, Sg 212 Ao6.
 PERHEKERHO = Perhekerho keskustelut Parisuhde, <http://www.perhekerho.net/k/parisuhde/3278.htm> (11.1.2011).
 SOTKA-ASTIASTO = Helsingin yliopiston Keskusteluntutkimuksen arkisto, Sg 355.
 TJÄREB. = *Tjäreborg Talvi* 06/07, s. 52.
 VAUVA = Keskustelufoorumi Vauva, http://www.vauva.fi/keskustelut/alue/2/viesti/218824/karstaongelmaan_pyydetaan_apua/1900424/on_periaatteessa_ihan_sama_mita_oljya_kaytat_ (11.1.2011).
 YML = Oma aineistoni.

Kirjallisuuslähteet

- AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. 2010: *Imperatives and commands*. Oxford: Oxford University Press.
 AUSTIN, J. L. 1962: *How to do things with words?* Oxford: Oxford University Press.
 BATES, ELIZABETH – CAMAIONI, LUIGIA – VOLTERRA, VIRGINIA 1976: Sensorimotor performatives. – Elizabeth Bates (toim.), *Language and context. The acquisition of pragmatics* s. 49–71. New York: Academic Press.
 VON BECKER, REINHOLD 1824: *Finsk Grammatik*. Åbo.
 BIRJULIN, LEONID A. – XRAKOVSKIJ, VIKTOR S. 2001: Imperative sentences. Theoretical problem. – Viktor S. Xrakovskij (toim.), *Typology of imperative constructions* s. 3–50. Lincom Studies in Theoretical Linguistic 9. Muenchen: Lincom Europa.
 BOGOYAVLENSKIY, D. N. 1973 [1957]: The acquisition of Russian inflexions. – Charles A. Ferguson & Dan Isaac Slobin (toim.), *Studies of child language development* s. 284–292. New York: Holt, Rinehart and Winston.
 COATES, JENNIFER 1983: *The semantics of the modal auxiliaries*. London: Croom Helm.
 CSEPREGI, MÁRTA 1991: *Unkarin kielioppi*. Helsinki: Finn Lectura.
 EKK = ERELT, MATI – ERELT, TIU – ROSS, KRISTIINA 2007: *Eesti keele käsiraamat*. Kolmas, täydennetty painos. Tallinn: Eesti Keele Instituut. <http://www.eki.ee/books/ekko9/> (7.5.2012).
 EURÉN, GUSTAF ERIK 1849: *Finsk språklära*. Tavastehus.
 FLINT, AILI 1980: *Semantic structure in the Finnish lexicon. Verbs of possibility and sufficiency*. SKST 360. Helsinki: SKS.
 FORSBERG, HANNELE 1998: *Suomen murteiden potentiaali. Muoto ja merkitys*. SKST 720. Helsinki: SKS.
 — 2004: Imperatiivin typologiaa. – *Virittäjä* 108 s. 451–458.
 FRANK, PAUL 1990: *Ika syntax*. Arlington: SIL and University of Texas.
 GRINSTEAD, JOHN 2000: Case, inflexion, and subject licensing in child Catalan and Spanish. – *Journal of Child Language Acquisition* 27 s. 119–155.
 HAKULINEN, AULI 1996: Keskustelunanalyysin profiilista ja tilasta. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja II* s. 9–22. Kieli 10. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen

- kielen laitos.
- 1997: Vuorottelujäsennys. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 32–74. Tampere: Vastapaino.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. SKST 350. Helsinki: SKS.
- HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Helsinki: Otava.
- HALLIDAY, M. A. K. 1979: The ontogenesis of dialogue. – Jonathan Webster (toim.) 2004, *The language of early childhood. Volume 4 in the Collected Works of M. A. K. Halliday* s. 144–152. London: Continuum.
- 1994 [1985]: *An introduction to Functional Grammar*. Toinen painos. London: Arnold.
- HALLIDAY, M. A. K. – MATTHIESSEN, CHRISTIAN 2004: *An introduction to Functional Grammar*. Kolmas, uudistettu laitos. London: Edward Arnold.
- HAMBLIN, CHARLES LEONARD 1987: *Imperatives*. Oxford: Basil Blackwell.
- HEATH, JEFFREY 1984: *A Functional Grammar of Nunggubuyu*. Canberra: Humanities Press, Australian Institute of Aboriginal Studies.
- HODGES, HANNA-RIIKKA 2011: *Potentiaalinen uudet muodot. lienee tekevän/tehneen -rakenteen käytöstä ja merkityksestä*. Kandidaatintutkielma. Tampereen yliopisto: Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö.
- HONKANEN, SUVI 2001: *Välttämättömyys, teksti ja toiminta. Ohjailevat ilmaukset ja niiden funktiot Helsingin kaupungin opetusviraston ryhmäkirjeissä*. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2012: *Kielioppi ja tekstilaji. Direktiivin muotoilusta viraston ryhmäkirjeissä*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrilaisen ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos.
- HUUMO, TUOMAS 2007: Joko lingvistin nojatuoli joutaisi kaatopaikalle? Introspektiokieli-tieteen asemasta kognitiivisessa kielitieteessä. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 53 s. 163–180.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKST 950. Helsinki: SKS.
- ITKONEN, ESA 1998: Mitä on 'kieliopillistuminen'? – Anneli Pajunen (toim.), *Kieliopillistumisesta, analogiasta ja typologiasta* s. 11–41. Suomi 185. Helsinki: SKS.
- 2001: *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. Yleisen kielitieteen julkaisuja 4. Turku: Turun yliopisto.
- 2008: *Maailman kielten erilaisuus ja samuus. Osa I*. Yleisen kielitieteen julkaisuja 12. Turku: Turun yliopisto.
- ITKONEN, ESA – PAJUNEN, ANNELI 2010: *Empiirisen kielitieteen metodologia*. Suomi 199. Helsinki: SKS.
- ITKONEN, TERHO 1965: *Proto-Finnic final consonants. Their history in the Finnic languages with particular reference to the Finnish dialects. I: 1. Introduction. The history of -k in Finnish*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 138: 1. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 2001: Vuorovaikutuksen näkökulma ja toisen kielen käytön tutkimus. – Mia Halonen & Sara Routarinne (toim.), *Keskustelunanalyysin näkymiä* s. 105–121. Kieli 13. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KANNER, ANTTI 2011: *Kansallisen lainsäädännön ja EU-säännösten kieli nesessiivisten rakenteiden valossa*. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrilaisen ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos.
- KARLSSON, FRED 1999: *Yleinen kielitiede*. Helsinki: Yliopistopaino.

- KAUPPINEN, ANNELI 1998: *Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista*. SKST 713. Helsinki: SKS.
- 2006: Polyseeminen *vaikka* ja neuvottelun retoriikka. – *Virittäjä* 110 s. 162–189.
- KIBARDINA, SVETLANA M. 2001: Imperative constructions in German. – Viktor S. Xrakovskij (toim.), *Typology of imperative constructions* s. 315–328. Lincom Studies in Theoretical Linguistic 9. Muenchen: Lincom Europa.
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. SKST 405. Helsinki: SKS.
- KULONEN, ULLA-MAIJA 1993: *Johdatus unkarin kielen historiaan*. Suomi 170. Helsinki: SKS.
- LAALO, KLAUS 2011: *Lapsen varhaiskielioppi ja miniparadigmat*. SKST 1309. Helsinki: SKS.
- LAITINEN, LEA 1992: *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia*. SKST 569. Helsinki: SKS.
- LAPPALAINEN, HANNA 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. SKST 964. Helsinki: SKS.
- LARJAVAARA, MATTI 2007: *Pragmasemantiikka*. SKST 1007. Helsinki: SKS.
- LÁSZLÓ, GÁBOR 2001: *Vaihtokauppaa kielellä. Lausemodus- ja puhefunktiovalinnat suomalaisissa matkaesiteteksteissä*. Pro gradu -tutkielma. Budapest: Finnugor Társzék, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- LAURANTO, YRJÖ 2004: Puheen jaksotus, intonaatio ja välikielen pragmatiikan jäljitely puhe. – Boglárka Straszter & Anneli Brown (toim.), *Suomen kielen prosodian opettamisen ja oppimisen kysymyksiä* s. 47–116. *Kakkoskieli* 5. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2005a: Kielenkuvauksen ideologisia valintoja. Tilanteen ja kieliopin suhde suomalaisissa ja unkarilaisissa kielioppikuvauksissa. – *Specimina Fennica Tomus XI Colloquia Contrastiva Tomus XIII Kaukovertailuja IV* s. 68–89. Szombathely: Berzsényi Dániel Főiskola, Uralisztikai Társzék.
- 2005b: Sujuvuuden mittoja. – Leena Kuure, Elise Kärkkäinen & Maarit Saarenkunnas (toim.), *Kieli ja sosiaalinen toiminta* s. 127–148. AFinLAN vuosikirja n:o 63. Jyväskylä: Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys AFinLA.
- 2007: Direktiiviyden rajat. Esitelmä Kielioppi ja konteksti II. Uusia näkökulmia uralaisten kielten tutkimukseen 27.08.2007. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- 2012: Optatiivirakenne ja direktiiviksi kieliopillistuminen. – *Puhe ja kieli* 32 s. 183–216.
- (tekeillä) a: *Direktiiviyden rajoja. Toimintaan kehottamisen syntaksia suomen kielessä*. Väitöskirjakäsikirjoitus. Helsingin yliopisto: Suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos.
- (tekeillä) b: *Suomen kielen imperatiivilauseen käyttö arkikeskustelussa*. Monografiakäsikirjoitus.
- LEHIKONEN, LAILA – KIURU, SILVA 1993: *Kirjasuomen kehitys*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LEHTINEN, TAPANI 2007: *Kielen vuosituhannet. Suomen kielen kehitys kantauralista varhais-suomeen*. Tietolipas 215. Helsinki: SKS.
- LESKINEN, HEIKKI 1970: *Imperatiivin muodostus itämerensuomalaisissa kielissä I*. Suomi 115:2. Helsinki: SKS.
- LYONS, JOHN 1977: *Semantics 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MAKKONEN-CRAIG, HENNA 2005: *Toimittajan läsnäolo sanomalehtitekstissä. Näkökulmia suomen kielen dialogisiin passiivilauseisiin*. SKST 1026. Helsinki: SKS.
- MALYGINA, LJUDMILA V. 2001: Imperative sentences in Modern Hebrew. – Viktor S.

- Xrakovskij (toim.), *Typology of imperative constructions* s. 268–286. Lincom Studies in Theoretical Linguistic 9. Muenchen: Lincom Europa.
- MATIHALDI, HILKKA-LIISA 1979: *Nykysuomen modukset I. Kvalitatiivinen analyysi*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B. Humaniora No. 7. Philologica No. 2. Oulu: Oulun yliopisto.
- MCGREGOR, WILLIAM 1990: *A Functional Grammar of Gooniyandi*. Amsterdam: John Benjamins.
- METSLANG, HELLE 2005: Ison suomen kieliopin ”ilmiöt” virolaisesta näkökulmasta. – *Viritäjä* 109 s. 577–582.
- NIRVI, R. E. 1947: *Passiivimuotojen aktiivistumisesta*. – Suomi 104 s. 5–47. Helsinki: SKS.
- NUYTS, JAN – BYLOO, PIETER – DIEPEVEEN, JANNEKE 2005: *On deontic modality, directivity, and mood. A case study of Dutch mogen and moeten*. University of Antwerp: Center for Grammar, Cognition and Typology.
- OCHS, ELINOR – SCHIEFFELIN, BAMBI 1995: The impact of language socialization on grammatical development. – Paul Fletcher & Brian MacWhinney (toim.), *The handbook of child language* s. 73–94. Cambridge: Basil Blackwell.
- PALMER, FRANK ROBERT 2001: *Mood and modality*. Toinen painos. Cambridge: Cambridge University Press.
- PAPP, ISTVÁN 1968: *Unkarin kielen historia*. Tietolipas 54. Helsinki: SKS.
- PELTOLA, REA 2011: *Cohésion modale et subordination. Le conditionnel et le jussif finnois au miroir de la valeur sémantique et discursive du subjonctif français*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-7376-2>.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: *Suomen kielioppi*. 2., tarkistettu painos. Porvoo: WSOY.
- RAEVAARA, LIISA 1997: Vierusparit. Esimerkkinä kysymys ja vastaus. – Liisa Tainio (toim.), *Keskusteluanalyysin perusteet* s. 75–92. Tampere: Vastapaino.
- RAEVAARA, LIISA – SORJONEN, MARJA-LEENA 2006: Vuorovaikutuksen osanottajien toiminta ja genre. – Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anna Solin (toim.), *Genre – tekstilaji* s. 122–150. Tietolipas 213. Helsinki: SKS.
- ROSS, ALF 1968: *Directives and norms*. London: Routledge and Kegan Paul.
- SADOCK, JERROLD M. – ZWICKY, ARNOLD M. 1985: Speech act distinctions in syntax. – Timothy Shopen (toim.), *Language typology and syntactic description. Volume I. Clause structure* s. 155–196. Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHEGLOFF, EMANUEL – SACKS, HARVEY 1973: Opening up closings. – *Semiotica* 7 s. 289–327.
- SEARLE, JOHN R. 1969: *Speech acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 1976: A classification of illocutionary acts. – *Language in Society* 5 s. 1–23.
- SHORE, SUSANNA 1985: *Onko suomessa passiivia*. Suomi 133. Helsinki: SKS.
- 1991a: A systemic-functional perspective on mood. – Jussi Niemi (toim.), *Papers from the 18th Finnish Conference of Linguistics* s. 235–255. Studies in Languages 24. Joensuu: University of Joensuu. http://www.helsinki.fi/hum/skl/english/dept/shore_publications.htm.
- 1991b: Kielitiede ja maailmankatsomus. – Tapani Lehtinen & Susanna Shore (toim.), *Kieli, valta ja eriarvoisuus* s. 189–207. Kieli 4. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. http://www.helsinki.fi/hum/skl/english/dept/shore_publications.htm.
- 1992: *Aspects of a Systemic-Functional Grammar of Finnish*. Julkaisematon väitöskirja. Sydney: Macquarie University. http://www.helsinki.fi/hum/skl/english/dept/shore_publications.htm.
- 2005: Referoinnista projektioon ja metarepresentaatioon. – Markku Haakana & Jyrki Kal-

- liokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 44–82. Tietolipas 206. Helsinki: SKS.
- 2009: Mitä tapahtui *aina*? *Aina*-partikkelin merkityksestä ja käytöstä Raamatun esimerkkien valossa. – *Virittäjä* 113 s. 482–507.
- 2012a: Kieli, kielenkäyttö ja kielenkäytön lajit systeemis-funktionaalisessa teoriassa. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.), *Genre-analyysi. Tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 131–157. Helsinki: Gaudeamus.
- 2012b: Systeemis-funktionaalinen teoria tekstien tutkimisessa. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.), *Genreanalyysi. Tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 158–185. Helsinki: Gaudeamus.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SORJONEN, MARJA-LEENA 2001: *Responding in conversation. A study of response particles in Finnish*. Amsterdam: John Benjamins.
- STERN, CLARA – STERN, WILLIAM 1928 [1907]: *Die Kindersprache. Eine psychologische und sprachtheoretische Untersuchung*. Leipzig: Barth.
- TOIVAINEN, JORMA 1961: Lastenkieli ja äidinkieli. – *Virittäjä* 65 s. 305–310.
- 1980: *Inflexional affixes used by Finnish-speaking children aged 1–3 years*. SKST 359. Helsinki: SKS.
- 1984: *Kysymysmorfeemin ilmaantuminen suomalaislasten kieleen*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 19. Turku: Turun yliopisto.
- TOMASELLO, MICHAEL 2001: Perceiving intentions and learning words in the second year of life. – Melissa Bowerman & Stephen Levinson (toim.), *Language acquisition and conceptual development* s. 132–158. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2003: *Constructing a language. A usage-based approach to child language acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- VAN DER AUWERA, JOHAN – DOBRUSHINA, NINA – GOUSSEV, VALENTIN 2011a: Imperative-hortative systems. – Matthew S. Dryer & Martin Haspelmath (toim.), *The world atlas of language structures online*. Chapter 72. Munich: Max Planck Digital Library. <http://wals.info/chapter/72> (2.5.2012).
- 2011b: Imperative-hortative systems. – Matthew S. Dryer & Martin Haspelmath (toim.), *The world atlas of language structures online*. Feature 72A. Munich: Max Planck Digital Library. <http://wals.info/feature/72A> (2.5.2012).
- VILKUNA, MARIA 2000: *Suomen lauseopin perusteet*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Edita.
- VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Verkko-versio. Helsinki: SKS. <http://scripta.kotus.fi/visk> (28.4.2012).
- XRAKOVSKIJ, VIKTOR S. (toim.) 2001: *Typology of imperative constructions*. Lincom Studies in Theoretical Linguistic 9. Muenchen: Lincom Europa.

Liite 1

Esimerkkien glossauksessa käytetyt lyhenteet

AKK	= akkusatiivi
FEM	= feminiini

IMPER	= imperatiivi
IMPERF	= imperfekti
INDIK	= indikatiivi
MENNYT	= menneeseen viittaava aikamuoto
PERF+Y3P	= lyhyt perfekti, yksikön 3. persoona
PRES	= preesens
SUBJUNKT	= subjunktiivi
SUBJY2P+OBJPAP	= subjektin osalta yksikön 2. persoona, objektin osalta jokin puheaktipersoona
SUBJY2P+OBJ3P	= subjektin osalta yksikön 2. persoona, objektin osalta (määräi- nen) 3. persoona
Y1P	= yksikön 1. persoona
Y2P	= yksikön 2. persoona
Y3P	= yksikön 3. persoona

SUMMARY

The imperative in Finnish – one paradigm, two systems

The Finnish imperative can be examined from at least two different perspectives. Firstly, from the perspective of morphology, it can be regarded as a paradigm consisting of the personal forms of the present (and the perfect). This is reflected in traditional descriptions of the Finnish verb, which treat the imperative as one of the (morphologically defined) moods. The writer calls this perspective the ‘synchronic-morphological’ perspective. Secondly, the imperative can be examined from the perspective of interaction and the syntactical constructions that emerge within such interaction. This the writer calls the ‘diachronic-interactive’ perspective.

The imperative forms realising speech act roles (i.e. 1st and 2nd person roles) are part of a syntactic imperative construction, i.e. an imperative clause. The imperative clause schema includes the following formal features: the lack of a subject phrase (though not the lack of a subject), the imperative marking on the finite verb, and, if there is a total object, the object is not marked with the *n*-accusative. From a semantic perspective, the imperative clause expresses (1) the speaker’s desire to (2) make the addressee perform an action. The author refers to this complex interactive meaning as an ‘obligating desire’. The imperative clause, thus, construes a speaker–addressee relationship based on such an ‘obligating desire’. There is a fundamental reason for the development of the imperative construction, namely that the speaker’s needs are satisfied with the help of

other people. The imperative clause is one of the first constructions that children learn, and from a phylogenetic perspective it is one of the earliest linguistic forms.

The relationship between the imperative clause and the imperative paradigm is such that the 1st and 2nd person clause construction was created first and only afterwards was the paradigm completed with 3rd person forms. The third-person forms carry only part of the meaning of the original imperative construction, namely the modal meaning of the speaker's desire for action (which, depending on the context, may also be given the directive interpretation of obliging the addressee). Third-person imperative forms are therefore part of the mood system, and the clauses in which they appear are declarative clauses.

The role of the imperative within the mood system is nevertheless different in that, as a mood, its paradigm remains incomplete. An interesting point of comparison in this respect is Hungarian. The Hungarian imperative has developed largely as it has in Finnish, but in Hungarian the imperative has spread to all persons, including the first-person singular. The morphological imperative in Hungarian is developing – and, indeed, has already developed to a large extent – into a kind of subjunctive.

Suomen kielen imperatiivi – yksi paradigma, kaksi systeemiä

Suomen imperatiivia voidaan tarkastella ainakin kahdesta näkökulmasta. Ensinnäkin sitä voidaan lähestyä morfologiasta käsin. Näin muodostuu paradigma, joka koostuu imperatiivin preesensin (ja perfektin) persoonamuodoista. Imperatiiviparadigma on liitetty verbintaivutuksen kuvauksessa modusten yhteyteen. Tätä näkökulmaa kutsutaan artikkelissa synkronis-morfologiseksi. Toinen näkökulma on se, että imperatiivia tarkastellaan vuorovaikutuksesta ja siinä syntyneistä syntaktisista konstruktioista käsin. Tätä näkökulmaa kutsutaan diakronis-vuorovaikutukselliseksi.

Puheaktipersoonien imperatiivimuodot ovat osa syntaktista imperatiivikonstruktiota, lyhyesti imperatiivilauseetta. Sen skeemaan kuuluvat mm. seuraavat muotoseikat: subjektilausekkeettomuus (mutta ei subjektittomuus), finiitin imperatiivimerkintä ja se, että totaaliobjektia ei merkitä *n*-akkusatiivilla. Merkityksen näkökulmasta imperatiivilause ilmaisee (1) puhujan tahtoa (2) saada puhutellussa aikaan toiminnallinen reaktio. Tätä kompleksista interaktiivista merkitystä kutsutaan artikkelissa velvoitustahdoksi. Imperatiivilauseella luodaan siis velvoitustahtosuhde puhujan ja puhutellun välille. Imperatiivikonstruktion synnyn taustalla on fundamentaalinen syy: se, että puhuja saa omat tarpeensa tyydytetyksi muiden ihmisten avulla. Imperatiivilause onkin lapsen ensimmäisiä konstruktioita, ja fylogeneettisestä näkökulmasta imperatiivi on vanhimpia kielenaineita.

Imperatiivilauseen ja imperatiiviparadigman suhde on se, että ensin on syntynyt lausekonstruktio ja vasta sen jälkeen paradigma on täydentynyt sellaiseksi kuin se nykystandardisuomessa on. Imperatiivin 3. persoonien muodot ovat syntyneet imperatiivikonstruktion pohjalta, mutta konstruktion alkuperäistä merkitystä niissä on vain osa: modaalinen toimintatahdon merkitys (joka voi tilanteisesti toki saada myös puhuteltua velvoittavan, direktiivisen tulkinnan). 3. persoonien imperatiivimuodot ovat siis osa morfologisten modusten järjestelmää, ja lauseet, joissa ne esiintyvät, ovat deklaraatiivilauseita. Imperatiivin asema modusjärjestelmässä on toki erityinen siinä mielessä, että moduksena se ei muodosta täyttä paradigmaa. Kiinnostavan vertailukohdan antaa tässä kohtaa unkarin, jonka imperatiivi on kehittynyt pitkälti samoin kuin suomen mutta jossa se on levinnyt kaikkiin persooniin, myös yksikön 1:seen. Unkarin morfologinen imperatiivi onkin kehittymässä – ja pitkälti jo kehittynytkin – eräänlaiseksi subjunktiiviksi.

Kirjoittajan yhteystiedot (address):
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

**Imperatiivi,
KÄSKY, direktiivi**

Imperatiivi, KÄSKY, direktiivi

Arkikeskustelun vaihtokauppakielioppia

Yrjö Lauranto

SUOMI 205

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran
nimeämien asiantuntijoiden tarkastama.

© 2014 Yrjö Lauranto ja SKS

ISBN 978-952-222-604-4

ISSN 0355-0257

www.finlit.fi

Sarja-asu: Timo Numminen

Taitto: Jaana Tarsa

Painotyö: Hansaprint Oy, Vantaa 2014

SISÄLLYS

1. Johdanto 9
 - 1.1 Kiinnostuksen kohteena imperatiivi 9
 - 1.2 Neljä keskeistä käsitettä: *direktiivi*, *direktiivisyys*, *kehottaminen* ja *vaihtokauppakielioppi* 12
 - 1.3 Tutkimuksen kulku 15
2. Tutkimuskysymykset ja aineisto 17
 - 2.1 Tutkimuskysymykset 17
 - 2.2 Aineiston luonne ja koostumus 18
 - 2.3 Tutkimuksen ulkopuolelle jäävät esiintymät 24
 - 2.4 Huomioita aineiston litteroinnista 27
3. Imperatiivilause ja direktiivisyys 30
 - 3.1 Kanoninen imperatiivilause ja intersubjektit vaihtokauppalausetyyppit 30
 - 3.2 Imperatiivilause, imperatiivimodus ja modalisuus 38
 - 3.3 Peruseritys ja käyttömerkitys 45
 - 3.4 Kongruenttisuus, kieliopillinen metafora ja ”toissijainen” käyttö 51
 - 3.5 Kaksi näkökulmaa direktiivisyyteen 73
4. Imperatiivilauseet aineistossa I: johdanto 79
 - 4.1 Aineiston ryhmittely käyttömerkitysrypäisiin 79
 - 4.2 Reaktiivisuus 83
 - 4.3 Preferoituus ja preferoimattomuus 86
5. Imperatiivilauseet aineistossa II: reaktiiviset imperatiivilauseet 90
 - 5.1 Kannustus, muistutus ja edellä sanottuun liittyvä pyyntö 91
 - 5.2 Käynnissä olevaan toimintaan liittyvä pyyntö 98
 - 5.3 Ehdotus 101
 - 5.4 Ohjeen hakukysymyksen vastaus ja neuvo 113
 - 5.5 Luvanpyyntökysymyksen vastaus, myöntäminen ja direktiivisyys 119
 - 5.6 Imperatiivilauseet ja liitteen partikkelit 122

6. Imperatiivilauseet aineistossa III: ei-reaktiiviset imperatiivilauseet	131
6.1 Usean toiminnon samanaikaisuuden synnyttämä ekspeditiivinen pyyntö	132
6.2 Toivotus ja terveisten lähettäminen	134
6.3 Tarjous, lupa ja direktiivisyys	135
7. Imperatiivilauseet aineistossa IV: käsky ja kielteiset imperatiivilauseet	145
7.1 Käsky, imperatiivi ja kielenpuhujien käsitykset	146
7.2 Käsky imperatiivilauseen käyttömerkityksenä	152
7.3 Kielteiset imperatiivilauseet	160
8. Lopuksi	174
Viitteet	179
Lähteet	183
Litterointimerkit	192
Abstract	194
Asiahakemisto	196

TAULUKOT JA KUVIOT

Luku 2

- Taulukko 2-1. Osallistujien kotiseutu- ja aineiston nauhoitusalueet. 20
- Taulukko 2-2. Imperatiivilauseiden kokonaismäärä. 20
- Taulukko 2-3. Muiden direktiivi-ilmausten kokonaismäärä ja eri rakennetyyppien jakauma. 21
- Taulukko 2-4. Direktiiviset deklaraatiivilauseet. 22
- Taulukko 2-5. Tutkimuksen ulkopuolelle jätetyt esiintymät. 24

Luku 3

- Kuvio 3-1. Suomen kielen kanonisen imperatiivilauseen skeema. 33
- Kuvio 3-2. Suomen syntaktisen ja morfologisen imperatiivin suhde. 42
- Kuvio 3-3. Ei-modaalisen deklaraatiivilauseen ja modalisaation suhde. 44
- Kuvio 3-4. Imperatiivilauseen ja modulaation suhde. 45
- Kuvio 3-5. Perusmerkitys kieliopin ja tilanteisen käyttömerkityksen rajapintana. 46
- Kuvio 3-6. Tilanteisen käyttömerkityksen toteutuminen kielellisenä muotona. 50
- Taulukko 3-1. Vaihtokauppalausetyypit ja niiden perusmerkitykset. 31
- Taulukko 3-2. Imperatiivilauseet persoonittain. 37
- Taulukko 3-3. Imperatiivin preesensin muotoparadigma. 39
- Taulukko 3-4. ISK:n asetelma direktiivisistä käyttömerkityksistä. 75
- Taulukko 3-5. Vaihtokauppalausetyypit ja niiden perusmerkitykset Hallidayn mukaan. 77
- Taulukko 3-6. Vaihtokauppalausetyypit ja niiden perusmerkitykset Shoren mukaan. 78

Luku 4

- Kuvio 4-1. Reaktiivisuus jatkumona. 84
- Taulukko 4-1. Kanonisten imperatiivilauseiden kolmijako. 79
- Taulukko 4-2. Ei-käskyfunktioisten imperatiivilauseiden käyttömerkitysrypät. 80

Luku 5

Kuvio 5-1. Neuvottelukysymysten orientaatiojatkumo. 114

Taulukko 5-1. Ei-käskyfunktioisten imperatiivilauseiden reaktiiviset käyttömerkitysrypät. 90

Taulukko 5-2. Imperatiivilauseen finiittiverbiin liitetyt kliitit. 123

Luku 6

Kuvio 6-1. Tarjousjatkumo. 143

Taulukko 6-1. Ei-käskyfunktioisten imperatiivilauseiden ei-reaktiiviset käyttömerkitysrypät. 131

Taulukko 6-2. Vaihtokauppalausetyypit ja niiden perusmerkitykset Hallidayn mukaan. 139

Luku 7

Kuvio 7-1. Myönteisen ja kielteisen imperatiivilauseen direktiivisyys. 161

Taulukko 7-1. Kanoniset imperatiivilauseet. 145

Taulukko 7-2. Dialogintäyttötehtävän vastaukset. 150

Taulukko 7-3. Kanonisten imperatiivilauseiden myönteisyys ja kielteisyys. 162

Taulukko 7-4. Kielteisten imperatiivilauseiden käyttö. 173

I JOHDANTO

1.1 KIINNOSTUKSEN KOHTEENA IMPERATIIVI

Imperatiivia tuntuu puheessa vältettävän – tai ainakin niin monet ihmiset keskustelussa otaksuvat tekevänsä.¹ Se ei ole sinänsä yllättävää, sillä imperatiivista käytetään sellaisia suomenkielisiä nimityksiä kuin *käskymuoto* ja *käskylause*. Arkitilanteissa käskyksi tulkittavan lausuman taustalla piilee muun muassa se, että käskijä rajoittaa käskyllään puhutellun toiminta-aluetta kategorisesti ja ottaa samalla itselleen ikään kuin auktoriteettiaseman. Kiinnostava kysymys onkin, kuinka paljon imperatiivia lopulta käytetään käskemiseen arkisessa ystävien, tuttujen ja läheisten perheenjäsenten välisessä keskustelussa.

Lapsille opetetaan, että kun pyydetään, pyyntö on hyvä muotoilla kysymykseksi ja lauseen verbin on hyvä olla konditionaalissa. On parempi sanoa *antaisitko voita* kuin *anna mulle toi voi*. Sellaisia toimintaan kehottamisen ilmauksia, jotka ovat kysymyslauseen muodossa, pidetään monesti kohteliaampina kuin paljaita, yksinkertaisia imperatiivilauseita, käskylauseita. Niin usein onkin. Mistä sitten johtuu, että vaikka varsinaisia käskyjä ei aineistoni arkipuheessa juuri tapaakaan, imperatiivilauseet ovat hyvin yleisiä arkisessa vuorovaikutuksessa – ja nimenomaan sellaiset imperatiivilauseet, joihin kukaan keskustelussa ei kiinnitä erityistä huomiota, eikä niitä siis pidetä mitenkään erityisen epäkohteliaina?

Tarkastelen tässä tutkimuksessa niitä toimintaan kehottamisen ilmauksia, joita suomalaiset käyttävät arkikeskustelussa tuttaviensa, ystäviensä ja lähiomaistensa kanssa. Tutkimuksen keskiössä ovat imperatiivilauseet ja niiden käyttö. Vastaan tutkimuksessani sellaisiin kysymyksiin kuin millaisia tulkintoja imperatiivilauseet saavat arkikeskustelussa, missä ja miten niitä käytetään, ja mikä imperatiivilauseetta edeltää, toisin sanoen mitä muut keskusteluun osallistuvat ovat tehneet tai sanoneet ennen kuin heidän keskustelukumppaninsa tuottaa imperatiivilausemuotoisen kehotuksen.

Aineistoni imperatiivilauseista suurin osa on myönteisiä. Kielteisiä imperatiivilauseita on kaikista imperatiivilauseista vain noin 6 %. Kielteisten

imperatiivilauseiden merkityksen voidaan nähdä liittyvän – ainakin osin – käskyyn: kielteisillä imperatiiveilla usein rajoitetaan puhutellun toimintaa niin, että liiallisen raja tulee ylitetyksi. Puhutellun toiminnan kategorinen rajoittaminen ja täydellinen rajoittamattomuus muodostavat jatkumon. Kulttuurisista konventioista riippuu kuitenkin se, missä kulkee raja ”sopivan” ja ”liiallisen” rajoittamisen välillä, missä kohtaa tilanteinen sopivuus muuttuu sopimattomuudeksi, kohteliaisuus epäkohteliaisuudeksi. Ei sen enempää epäkohteliaisuus kuin sopimattomuuskaan ole kiinni kielellisessä muodossa, vaan kumpainenkin rakentuu kielenkäyttötilanteessa. Imperatiivilause voi olla toisissa tilanteissa epäkohtelias, mutta toisissa taas täysin sopiva ja kohtelias, vaikka ”sisältömerkitys” olisikin sama, esimerkiksi ikkunan avaaminen. Kielenkäyttötilanteet ovat luonnollisesti sidoksissa siihen kulttuuriin, jossa ne esiintyvät.

Uskon, että imperatiivilauseen tilanteista käyttöä korostavasta tutkimuksestani on hyötyä myös suomen kielen opetuksessa. Ensinnäkin äidinkielen opetuksessa luodaan mielikuvia imperatiivilauseen käytöstä ja perusmerkityksestä, ja ne saattavat säilyä suomea äidinkielenään puhuvien mielessä hyvin pitkään. Toiseksi tutkimukseni liittyy oleellisesti myös suomen opetukseen toisena ja vieraana kielenä. Tärkeiksi kysymyksiksi nousee muun muassa se, missä tilanteissa imperatiivilause tavataan tulkita käskyksi, missä taas ei, ja mitkä ovat tyypillisimpiä tapoja käyttää imperatiivilausetta arkikeskustelussa. Se, että tietyissä suomalaisen kulttuuriin kuuluvissa tilanteissa on sopivaa pyytää imperatiivilauseella, ei tarkoita sitä, että imperatiivilauseella voitaisiin tehdä pyyntö jossakin toisessa kulttuuriympäristössä, esimerkiksi saksalaisessa tai englanninkielisessä. Toisaalta on niinkin, ettei suomalaisessakaan kulttuurissa ole tapana pyytää imperatiivilauseella suinkaan kaikissa tilanteissa. Imperatiivilause sopii pyynnöksi vain tietyissä, melko tarkkaan määriteltävissä yhteyksissä.

Imperatiivi on oikeastaan terminä kaksimerkityksinen. Toisaalta sillä viitataan imperatiivilauseeseen, esimerkiksi *tuu säkin sinne Heikille tai menkää ihmeessä mukaan*. Toisaalta imperatiivilla viitataan myös kaikkiin niihin verbinmuotoihin, joissa on tai on muinoin ollut imperatiivin *k*:llinen tunnus: *mene** < **menek*, *menköön*, *menkäämme*, *menkää*, *menkööt*, *mentäköön*. Vaikka tutkimukseni keskiössä on nimenomaan imperatiivilause, otan kantaa myös siihen, miten imperatiivilause ja imperatiivimuodot suhteutuvat toisiinsa.

Sivuan lyhyesti myös *mennään sinne yhdessä* -tyyppistä lausetta ja sen suhdetta imperatiiviin. Rakenteen *mennään sinne yhdessä* yhteydessä ei voida puhua imperatiivimuodosta, sillä lauseen finiittiverbi *mennään* on passiivimuotoinen. Jo vuosikymmenten ajan on esimerkiksi suomi toisena ja vieraana kielenä -opetuksessa ollut selvää, että lause edustaa syntaktisesti imperatiivia. Kun erotetaan toisistaan syntaktinen ja morfologinen imperatiivi, näihin kysymyksiin on helpompi ottaa kantaa. Syntaktinen imperatiivi on lauserakenne, jonka finiittiverbi on useimmiten imperatiivimuotoinen, esimerkiksi *tulkaa ihmeessä mukaan* tai *älä vaan soita sille tähän aikaan*. Niin ei ole kuitenkaan aina: *mennään sinne yhdessä* -lause edustaa tällaista poikkeusta. Toisaalta morfologinen imperatiivi voi esiintyä muissakin lauserakenteissa kuin imperatiivilauseessa, esimerkiksi lause *mun mies herätköön puolet öistä* edustaa tällaista. Tämän lauseen merkitys ja käyttö eroavat imperatiivilauseen merkityksestä ja käytöstä. Se ei ole puhutellulle suunnattu kehotus toimintaan vaan lause, jossa puhuja esittää oman tahtonsa lauseessa ilmaistua asiaintilaa kohtaan. Lause sisältää siis deonttisen, sosiaaliseen normistoon liittyvän modaaliementin – samoin kuin esimerkiksi lause *mun miehen pitää herätä puolet öistä*. Sekään ei ole imperatiivilause, vaikka se sisältää deonttisuutta, sosiaalista normimodalisuutta ilmaisevan *pitää*-verbin.

Imperatiivilauseella on perusmerkityksensä, nimittäin se, että 'minä puhujana haluan, että sinä puhuteltuna teet tai olet tekemättä jotakin'. Perusmerkitys on sateenvarjo, joka peittää alleen lukemattomia tilanteisia käyttömerkityksiä. Imperatiivilauseettakin käytetään toisinaan esimerkiksi pyyntönä, kannustuksena, ehdotuksena, ohjeenantona ohjeenhakukysymyksen, vetoamuksena ja kutsuna. Nämä käyttömerkitykset ovat sidoksissa siihen, kuka kenenkin kanssa keskustelee missäkin tilanteessa. Vaikka imperatiivilauseen käytön taustalla onkin usein puhujan puhutellulle esittämä toimintakehotus, on tilanteita, joissa imperatiivilauseella voidaan nähdä pikemminkin tarjottavan puhutellulle jotakin ja sitä kautta mahdollistettavan puhutellun toiminta (*ota vähän lisää* tai *istu alas vaan*). Kysymys ei ole siis niinkään varsinaisesta toimintaan kehottamisesta kuin toimintaedellytysten suomisesta.

Imperatiivilauseen käyttö on sängen moninaista. Joka tapauksessa suomen kielen – itse asiassa minkä hyvänsä kielen – imperatiivilause on yksi ikkuna interpersoonaiseen syntaksiin, siihen osaan kielioppia, jonka avulla

kielenkäyttäjät ohjailevat toisiaan ja samalla rakentelevat ja pitävät yllä keskinäisiä suhteitaan.

1.2 NELJÄ KESKEISTÄ KÄSITETTÄ: DIREKTIIVI, DIREKTIIVISYYS, KEHOTTAMINEN JA VAIHTOKAUPPAKIELIOPPI

Määrittelen käyttämäni termit sitä mukaa kuin tarvitsen niiden taustalla olevia käsitteitä tutkimuksessani. Lukukokemuksta helpottaakseni nostan kuitenkin jo tässä vaiheessa esiin neljä keskeistä käsitettä, joihin viittaavia termejä käytän alusta lähtien. Ne ovat ensinnäkin *direktiivi*, *direktiivisyys* ja *kehottaminen* (sekä kaikki sanarypääseen *kehotta-* liittyvät muut sanat). Valaisen tässä yhteydessä myös jo teoksen nimessä esiintyvää termiä *vaihtokauppaikielioppi* ja sen takana olevaa ajatusrakennelmaa vuorovaikutukseen liittyvistä merkityksistä ja niiden kiteytymisestä osaksi kielioppia.

Direktiivit ovat ilmauksia, joiden avulla puhuja pyrkii saamaan puhutellun toimimaan tai olemaan toimimatta jollain tavoin (ja toisinaan myös antamaan itselleen jonkin hyödykkeen). Ne voivat olla esimerkiksi *käskyjä*, *pyyntöjä* ja *neuvoja*. Direktiivit muodostavat funktionaalisen käyttökategorian, eivät syntaktisesti yhtenäistä ilmausryhmää (ks. myös Lauranto 2013: 169–170), sillä niiden muotohahmo vaihtelee lausemuodoista (*annatko mulle ton paketin, anna mulle toi paketti, viittitsä antaa mulle ton paketin, annat mulle ton paketin, sä annat mulle ton paketin* jne.) sellaisiin ilmauksiin, joilla ei ole sisäistä syntaksia lainkaan (*top, hei nyt, paikka*). **Direktiivisyys** voidaan nähdä kattomerkityksenä, ikään kuin sateenvarjomerkituksenä, joka yhdistää lukemattomia spesifimpiä merkityksiä, kuten juuri yllä mainitun *käskyn*, *pyynnön* ja *neuvon*. Näitä spesifimpiä merkityksiä kutsun *käyttömerkityksiksi* (ks. tarkemmin lukua 3.3).

Isossa suomen kieliopissa (vastedes ISK) (ISK 2004: § 1645) todetaan, että direktiiveillä voidaan käskemisen, pyytämisen ja neuvomisen lisäksi yhtä lailla *kehottaa* puhuteltua tekemään tai olemaan tekemättä jotakin. **Kehottaminen** yhdistyy siis ISK:n määritelmässä muihin aktuaalisissa kielenkäyttötilanteissa tehtäviin käyttömerkityksiin. Tässä tutkimuksessa käytän kuitenkin *kehottamista* (ja samaan sanaperheeseen kuuluvia muita ilmauksia) eri tavalla. Käytän *kehottaa*-verbiä yleismerkityksessä 'antaa direktiivi'. Se ei rinnastu toisin sanoen verbeihin *käskeä*, *pyytää* tai *neuvoo* vaan pitää sisällään kaikki mahdolliset tilanteiset käyttömerkitykset (ks. tarkemmin lukuja 3.3 ja 4.1).

Ratkaisuuni on itse asiassa kaksi syytä. Ensimmäkin synonyymiset ilmaukset, vaikkapa *direktiivi* ja *toimintakehotus*, ovat tutkimuksessa tarpeen, jotta tekstistä ei muodostuisi puuduttavan toisteista. Toiseksi kehottaminen tuntuu näyttäytyvän arkikielenkäytössäkin merkitykseltään sangen epämääräisenä, sillä esimerkiksi sanakirjoissa sitä ei varsinaisesti määritellä vaan sitä kuvaillaan lukuisien esimerkkien avulla. Seuraava teksti on Kielitoimiston sanakirjasta (KTS 2012) hakusanan *kehottaa* kohdalta:

kehottaa⁵³C koettaa suostuttaa, taivuttaa, kannustaa jkta jhk, tekemään jtk, neuvoa, pyytää, käskeä, rohkaista, suosittaa. *Kehottaa jkta varovaisuuteen. Kehottaa oppilasta jatkamaan opintojaan. Kehotti käymään lääkärissä.*

Kiintoisaa on, että sama määrittelyn vaikeus näkyy myös kaksikielisissä sanakirjoissa, esimerkiksi suomi–espanja-sanakirjassa (Hytönen & Talvitie 1995, s. v. *kehottaa*):

kehottaa (*painokkaasti*) exhortar (a alguien a que haga algo *jkta tekemään jtk*); (*vaatien*) instar; (*ehdottaa*) sugerir; (*neuvoa*) aconsejar; (*taivuttaa*) persuadir (a algo *tekemään jtk*), disuadir (de algo *jättämään jtk tekemättä*); (*suosittaa*) recomendar; (*pyytää*) pedir; solicitar; (*sanoa*) decir; (*innostaa*) animar, estimular, impulsar; (*yllyttää*) incitar; (*rohkaista*) impulsar, animar, estimular

Suomi–espanja-sanakirjassa suomen *kehottaa*-verbin vastineina on lueteltu joukko verbejä, joista kukin viittaa spesifiin käyttömerkitykseen. Direktiivinen yleisverbi näkyy espanjasta kuitenkin puuttuvan. Sellaisena tuntuu toimivan suomessa – ainakin joissakin tekstilajeissa – *kehottaa*-verbi. Käytänkin tässä tutkimuksessa sitä ja sen johdoksia yleisessä direktiivimerkityksessä ottamatta kantaa siihen, mistä spesifistä käyttömerkityksestä on kysymys. Suuri osa käsillä olevasta tutkimuksesta edustaa siis *toimintaan kehottamisen syntaksia*.

Toimintaan kehottaminen syntaktisine toteumineen on puolestaan osa suurempaa kokonaisuutta, **vaihtokauppakielioppia**. Termi *vaihtokauppa* saattaa kuulostaa tässä yhteydessä erikoiselta. Se liittyy ajatukseen siitä, että ihmisillä on kielenkäyttölanteissa erityyppisiä mutta samanaikaisia

tarpeita. Siinä teoriakehyksessä, jota käytän käsillä olevassa tutkimuksessa paljon hyväkseni, nimittäin systeemis-funktionaalisessa kieliteoriassa, asia kuvataan niin kutsuttujen metafunktioiden avulla (ks. esim. Halliday 1994 [1985]: 33–36). Se tarkoittaa käytännössä sitä, että esimerkiksi lauseella, joka on kielenkäytön perusyksikköjä (ks. mp. ja myös esim. Helasvuo 2001 ja 2003), ei ole vain yhtä merkitystä vaan lauseilla tehdään samanaikaisesti useita asioita. Halliday (1994 [1985]: 33) korostaa painokkaasti lauseen monimerkitysisyyttä ja lausemerkitysten samanaikaisuutta. Hän puhuu lauseen kolmesta merkityslinjasta (*”three lines of meaning in the clause”*). Samaan aikaan kun lauseilla (1) kuvataan maailmaa (*eksperientiaaliset merkitykset* eli *maailmankuvausmerkitykset*), ne voidaan nähdä myös (2) osana kielenkäyttäjien välistä vuorovaikutusta sekä kielenkäyttäjien tunteiden, arvostusten ja mielipiteiden ilmaisimina (*interpersoonaiset merkitykset*) (ks. myös lukua 3.4). (3) Yhtä lailla lauseet sidotaan myös osaksi suurempaa kokonaisuutta, kirjallista tekstiä tai puhuttua dialogia (*sidosmerkitykset* – tai *tekstuaaliset merkitykset*, Hallidayn (mp.) englanninkielinen termi on *textual meaning*).

Keskityn tutkimuksessani lauseiden interpersoonaisiin merkityksiin sekä niihin ilmauksiin ja rakenteisiin, jotka liittyvät ensisijaisesti kielenkäytön interpersoonaiseen puoleen. Se ei kuitenkaan tarkoita sitä, etten puuttuisi lainkaan siihen, mitä kaikkea muuta lauseissa ja muissa lausumissa ilmaistaan. Se olisi mahdotonta juuri siitä syystä, että niin merkitykset kuin niiden ilmaisimetkin ovat päällekkäisiä: yksi merkitys ei toteudu vain yhtenä muotona, eikä yksi muoto edusta vain yhtä merkitystä.

Interpersoonaiset merkitykset liittyvät vahvasti vuorovaikutukseen, ja vuorovaikutus voidaan puolestaan nähdä kielenkäyttäjien välisenä vaihtokauppana. Tästä näkökulmasta lausettakin tarkastellaan siis ensisijaisesti vaihtokaupan yksikkönä (*”clause as an exchange”*), ei maailmankuvauksena, representaationa maailmasta (*”clause as a representation”*) (Halliday 1994 [1985]: 33–36, 68–105, 106–176). Informaation vaihtokauppaa käydään esimerkiksi kysymys- eli interrogatiivi- ja väite- eli deklarativilausein: sinä kysyt (*mitä kello on?*) ja minä vastaan (*se on koht kolme*). Vaihtokauppamerkitykset eivät toteudu kuitenkaan vain kysymys- ja väitelausein. Vaihtokauppaa on myös se, että minä pyydän (*anna hei mullekin samalla yks*) tai käsken (*sä istut nyt tohon*) ja sinä vuorostasi annat minulle jotakin tai teet, mitä kehotan sinua tekemään. Kehottaminen (pyytäminen, käskeminen, suostuttelu jne.) on vaihtokauppana kuitenkin erilaista kuin kysyminen.

Pyytäjä 'haluaa puhutellulta jotakin toimintaa tai jonkin hyödykkeen', ei informaatiota, niin kuin kysymyksessä.

Tutkimukseni keskiössä ovat ne kieliopilliset ilmaukset, jotka liittyvät intersubjektisiin vuorovaikutusmerkityksiin. Näihin ilmauksiin ja rakenteihin viitataan yhteisnimityksellä *vaihtokauppakielioppi*.

1.3 TUTKIMUKSEN KULKU

Etenen käsillä olevassa työssä seuraavasti. Varsinaiset tutkimuskysymykseni esittelen tarkasti seuraavassa luvussa 2. Esittelen siinä yhteydessä niin ikään aineistoni omassa alaluvussa ja rajaan tutkimuskohdettani omassaan. Luvun 2 lopussa kuvailen muutamalla sanalla litterointiperiaatteitani eritoten niiltä osin kuin ne eroavat keskustelunanalyttisen litteraation taustalla olevista periaatteista.

Luvussa 3 otan kantaa sellaisiin taustaoletuksiin, joihin tutkimukseni perustuu. Käsittelen tutkimukseni keskeisiä käsitteitä erityisesti taustateoriani, systeemis-funktionaalisen kieliteorian näkökulmasta, mutta pyrin liittämään systeemis-funktionaaliset ajatukset siihen laajempaan tutkimuskenttään, johon direktiivisyys ja sen kiteytyminen kielioppiin ovat kytköksissä. Yksi luvun tärkeimmistä asioista on kieliopillinen metafora: osoitan, että se on hyödyllinen kuvausväline, sillä sen avulla saadaan kuvatuksi kieliopin luontainen dynaamisuus. Keskeisen ydinasian muodostavat niin ikään ne kaksi keskenään hiukan erilaista näkökulmaa direktiivisyyteen, joita kutsun laajaksi ja suppeaksi direktiivisyysnäkemykseksi ja jotka esittelen luvun lopussa. Luku 3 on osin teoreettinen, mutta suurelta osin myös empiirinen, sillä kieliopillista metaforaa käsitellessäni tarkastelun keskiössä ovat nimenomaan omassa aineistossani esiintyvät direktiivi-ilmaukset ja niiden analyysi.

Luvut 4, 5, 6 ja 7 ovat – luvun 3 kieliopillista metaforaa käsittelevän alaluvun 3.4 ohessa – tutkimuksen empiiriset pääluvut. Luvussa 4 esittelen ensinnäkin ne merkitysrypät, joihin imperatiivilauseiden käytön analyysi perustuu. Määrittelen siinä yhteydessä myös analyysissani olennaisen *reaktiivisuuden* käsitteen, ja esittelen tarkemmin sen, mikä yhteys *preferoidulla* ja *preferoimattomalla* responsilla on imperatiivilauseiden tulkintaan. Luvuissa 5, 6 ja 7 keskityn imperatiivilauseeseen ja sen käyttömerkityksiin aineistoni arkikeskustelun valossa. Luvussa 5 esittelen ne imperatiivilauseetapaukset, joita kutsun *reaktiivisiksi*, sellaisiksi, joiden käytön oikeutus syntyy edeltävän

keskustelun tai ei-kielellisen toiminnan pohjalta. Luvun lopussa luon lyhyen katsauksen imperatiivilauseissa käytettyihin *kliitteihin*, liitepartikkeleihin. Luvussa 6 esittelen imperatiivilauseen ei-reaktiivista käyttöä, joka on sekin melko yleistä mutta jonka oikeutus ei siis nouse edeltävästä keskustelusta tai toiminnasta – toisin kuin luvussa 5 esittelemieni imperatiivilauseiden käyttö. Luvussa 7 käsittelen imperatiivilauseeseen liitettyä kärkevyyden merkitystä ja kielteisiä imperatiivilauseita. Lopulta luvussa 8 kokoan tärkeimmät tutkimustulokseni yhteen.

2 TUTKIMUSKYSYMYKSET JA AINEISTO

2.1 TUTKIMUSKYSYMYKSET

Selvitän tutkimuksessani imperatiivilauseen luonnetta ja sen suhdetta direktiivisyyteen. Tärkeimmiksi kysymyksiksi nousevat imperatiivilauseen eri merkitykset arjen keskustelutilanteissa. Imperatiivilause on syntaktinen konstruktio, jonka subjekti edustaa tyypillisimmillään jompaakumpaa 2. persoonaa mutta jonka subjektiä ei tavallisesti ilmaista omana subjekti-pronomininaan (*tuu/tulkaa ihmeessä mukaan*). Subjektia onkin kutsuttu implisiittiseksi (Vilkuna 2000: 128).

Imperatiivi liittyy luonnollisesti direktiivisyyden, toimintaan kehottamisen, alaan: se on syntaktisen direktiivisyyden perustoteuma. Direktiivisyys toteutuu kielenkäytössä kuitenkin myös monin muin ilmauksin kuin imperatiivilausein: sitä ilmaistaan interrogatiiveilla (*annakko mullekk?*), deklaratiiiveilla (*käännyt siitä sitte oikeelle*), *jos*-lauserakentein (*jos soitat sit illalla*), ko(n)tekstista täydentyvillä rakenteilla (*hei Mikolle myös*), kiteytyneillä finiittiverbittömillä substantiivirakenteilla (*lepo*), puhutteluilmauksin (*Heikki!*) sekä partikkeleilla (*top*). Ne direktiivi-ilmaukset, jotka eivät ole imperatiivilausemuotoisia, olen jättänyt tämän tutkimuksen ytimen ulkopuolelle siinä mielessä, etten erittele niiden käyttöä tarkemmin. Ne liittyvät kuitenkin kiinteästi yhteen tutkimuskysymyksistäni, nimittäin kieliopilliseen metaforaan.

Olen ryhmitellyt tutkimuskysymykseni seuraaviin rypäisiin:

- (1) Mitkä ovat imperatiivilauseen eri merkitykset todellisissa arjen kielenkäyttötilanteissa, miten ne voidaan kuvata, ja mitkä seikat vaikuttavat imperatiivilauseiden tilannetulkintaan?
- (2) Onko imperatiivilauseella myös muita perustavanlaatuisia merkityksiä kuin direktiivisyys? Miten ne saadaan kuvatuksi, ja miten ne liittyvät direktiivisyyteen? Mitä direktiivisyys pohjimmiltaan tarkoittaa?
- (3) Miten voidaan kuvata aktuaalisten, keskustelutilanteissa käytettyjen imperatiivilauseiden tyypillinen käyttöyhteys? Onko toisin sanoen jotakin

semmoista, mikä yhdistää imperatiivilauseiden tilannemerkityksiä tai ainakin useimpia niistä?

- (4) Missä tilanteissa imperatiivilause toimii käskynä, ja miten kielteisyys on sidoksissa käskymerkitykseen?

Imperatiivilause on yksinkertaisin perustapa ilmaista syntaktista direktiivisyyttä (ks. esim. ISK 2004: § 1647). Tämä implikoi tietysti sitä, että direktiiveinä käytetään muitakin kuin imperatiivilauseerakenteita. Tutkimukseni koskettelee myös sitä, miten muut direktiivi-ilmaukset voidaan kielen kuvauksessa suhteuttaa imperatiivilauseeseen. Kuvaukseen liittyvät tutkimuskysymykset ovat seuraavat:

- (5) Miten saadaan kuvatuksi se, että direktiiveinä voivat toimia myös interrogaatiivi- ja deklaraatiivilauseet, ja toisaalta se, että imperatiivilauseetta käytetään myös ei-direktiivisesti? Mitä hyötyä on direktiivi-ilmausten kuvauksessa *kieliopillisen metaforan* käsitteestä?

2.2 AINEISTON LUONNE JA KOOSTUMUS

Tutkimusaineistoni koostuu arkikeskusteluista, ja se pitää sisällään yhteensä noin 140 keskustelua tai keskustelukatkelmaa. Aineiston kokonaiskesto on runsaat 12 tuntia (744 minuuttia). Keskustelujen pituus vaihtelee muutamasta kymmenestä sekunnista (esim. kokonainen lyhyt puhelinkeskustelu) kymmeneen minuutteihin (esim. illanviettokeskustelukatkelmat). Aineisto on säilytteillä Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitoksen Keskustelututkimuksen arkistossa.

Aineistooni kuuluvat keskustelut on kerännyt minulle Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitoksessa toimivan Muoto-opin arkiston amanuenssi fil. toht. Mari Siironen. Hän keräsi aineiston ohjeideni mukaan sattumanvaraisesti niin, että siihen piti sisällyttää tuttujen, ystävien ja läheisten välistä keskustelua, joko kasvokkaista tai puhelinkeskustelua. Kaikki pääaineiston keskusteluihin osallistuneet puhuvat suomea äidinkielenään. Tähän aineistoon perustuvat taajuuslaskelmani. Esimerkkien käsittelyn yhteydessä viitataan aina aineistoon, ja pääaineiston tunnistaa merkinnästä *Sg*, joka viittaa signumiin, koodiin, jonka avulla keskustelun löytää arkistosta.

Esimerkeille on annettu nimet. Jos olen antanut pääaineistosta ottamalleni keskustelukatkelmalle nimen itse, arkistonimi signumeineen on sulkeissa itse antamani nimen jäljessä. Esimerkiksi merkintä *Top (Glögi [Sg 355].)* tarkoittaa sitä, että olen antanut keskustelukatkelmalle nimeksi *Top*, mutta koko keskustelu on nimetty arkistossa Glögiksi ja sen signum on 355. Jos esimerkin yhteyteen ei ole merkitty signumia vaan ainoastaan nimi (esimerkiksi *Avain*), esimerkki on omasta aineistostani, joka on kerätty muistiin merkitsemällä, ei nauhoittamalla. Jos esimerkissä ei ole nimeä eikä signumia, olen muotoillut sen oman kieli-intuitioni perusteella. Aineistolähteet on eritelty kirjan lopussa. Esimerkit on koodattu luvuittain niin, että numerokoodin ensimmäinen osa viittaa lukuun ja yhdysmerkin jälkeinen osa on juokseva numero, joka alkaa joka luvussa 1:stä: esimerkki 3-2 on siis luvun 3 toinen esimerkki.

Suurimman osan imperatiivilauseista olen kerännyt aineistosta lukemalla läpi keskustelulitteraatiot, sillä yksikön 2. persoonan imperatiivimuotoa ei tuntomerkitömyytensä takia pysty etsimään merkkijonohauulla. Merkkijonohaun avulla on helppo löytää sen sijaan suurin osa kielteisistä imperatiivilauseista ja monikon 1. ja 2. persoonan muodon sisältävistä lauseista sekä suhteellisen helposti myös ne imperatiivilauseet, joiden finiittiverbi on passiivin preesensissä. Litteraatiot on luonnollisesti joka tapauksessa ollut luettava läpi, sillä merkkijonohakua vaikeuttavat tietyt litterointimerkit, esimerkiksi päällekkäispuhuntaa osoittavat hakasulkeet. Olen tarkistanut keskustelun litteraation niitten kohtien osalta, joita käytän tutkimuksessani (ks. litteraatiosta myös 2.4). Litteraatiomerkit ovat liitteenä teoksen lopussa.

Aineisto koostuu puhelinkeskusteluista (532 minuuttia = n. 9 tuntia) ja kasvokkaiskeskusteluista (212 minuuttia = n. 3,5 tuntia). Vain miesten välisiä keskusteluja on 1 tunti 10 minuuttia, ja vain naisten välisiä keskusteluja on noin 5 tuntia (301 minuuttia). Jäljelle jäävät keskustelut (373 minuuttia = n. 6 tuntia 13 minuuttia) ovat sellaisia, joihin osallistuu kummankin sukupuolen edustajia. Kahteen (2) keskusteluun ottaa osaa hetken ajan pieni lapsi, ja yhdessä (1) keskustelussa puhutaan hetken ajan kotieläimelle. Sellaisia keskusteluja, joihin osallistuu vain nuoria aikuisia (litteraatioiden kuvailutiedoissa joko merkintä nuori aikuinen tai ikä 18–23) on yhteensä noin 3,5 tuntia (217 minuuttia). Jäljelle jääviin keskusteluihin (vajaat 9 tuntia = 527 minuuttia) osallistuu litteraatioiden kuvailutiedoissa keski-ikäisiksi tai vanhoiksi luokiteltuja puhujia tai sellaisia, joiden iäksi on mainittu 43–59. Keskusteluihin osallistuvat jakautuvat alueittain seuraavasti (ks. taulukkoa 2-1).

Taulukko 2-1. Osallistujien kotiseutu- ja aineiston nauhoitusalueet.

Pääkaupunkiseutu ja sen lähialueet	191 min
Lounaisten välimurteiden alue	158 min
Itäisten savolaismurteiden alue	33 min
Hämäläismurteiden alue	30 min
Lappeenrannan seudun välimurteiden alue	15 min
Alue tuntematon	317 min
Aineiston yhteismäärä	744 min

Kaikki keskustelut ovat sellaisia, joihin osallistuvat ovat tuttuja tai ystäviä keskenään tai he ovat saman perheen jäseniä. Mukana on kuitenkin kaksi sellaista puhelinkeskustelua, joihin osan aikaa osallistuu toiselle puhujalle tuttu ihminen mutta virkamiehen roolissa. Mukana on myös joukko sellaisia keskusteluja, joissa kaksi työtoverusta keskustelee ja suunnittelee tulevia työtaphtumia.

Imperatiivilauseita on aineistossani yhteensä 243 (ks. taulukkoa 2-2).

Taulukko 2-2. Imperatiivilauseiden kokonaismäärä.

Yhteensä		243
Myönteiset, finiittiverbilliset	228	93,8 %
Myönteinen, finiittiverbitön = elliptinen (täydennysrakennetulkinta)	1	0,4 %
Kielteiset	14	5,8 %
YHTEENSÄ	243	100 %

Taulukon 2-2 imperatiivilauseissa ei ole mukana niitä, jotka edustavat niin kutsuttua inklusiivista tyyppiä *mennään jo*, toisin sanoen niitä, joiden finiittiverbi on passiivin preesensissä (ks. tarkemmin seuraavaa alalukua 2.3 ja erityisesti lukua 3.1).

Aineiston direktiivien kokonaismäärä riippuu siitä, miten direktiivisyys ymmärretään. Esittelen luvussa 3.5 kaksi toisistaan poikkeavaa direktiiv-

visyysnäkemystä, laajan ja suppean. Jos direktiivisyys määritellään laajasti niin kuin se on *Isossa suomen kieliopissa* määritelty (ISK 2004: § 1645), aineistoni direktiivien yhteismäärä on paljon suurempi kuin suppean direktiivisyysnäkemys mukaisesti tarkasteltuna. Suppean näkemys mukaan imperatiivilauseella on myös muuta kuin direktiivistä käyttöä. Sellaista ovat selvimminkin tarjous- (*ota lisää kakkua*) ja luvanantomerkit (*voiks mä tulla sisään? – tuu vaan*). Kun direktiivisyyttä tarkastellaan tästä suppeamasta näkökulmasta, imperatiivilauseen käyttömerkityksistä vain osa on direktiivisiä, eikä imperatiivilauseiden määrä ole niin ollen suoraan verrattavissa ei-imperatiivilausemuotoisten direktiivien määrään. Siitä syystä en suhteuta imperatiivilauseiden määrää aineistossa esiintyvien direktiivien kokonaismäärään.

Aineistoni niiden direktiivien kokonaismäärä, jotka eivät ole imperatiivilauseen muotoisia, on 172. Eri rakennetyyppien jakauma on esitetty alla olevassa taulukossa 2-3.

Taulukko 2-3. Muiden direktiivi-ilmausten kokonaismäärä ja eri rakennetyyppien jakauma.

YHTEENSÄ (100,0 %)	172
Ryhmä 1: INTERROGATIIVILAUSEET (54,1 %)	93
Ryhmä 2: DEKLARATIIVILAUSEET (36,0 %)	62
Ryhmä 3: JOS-LAUSEET (5,8 %)	10
Ryhmä 4: FINIITTIVERBITTÖMÄT, ei täydennysrakennetta (4,1 %)	7
	Vokatiivi (viittaa puhuteltuun) 1
	Kutsumanimi tai titteli 3
	(ei viittaa puhuteltuun)
	Finiittiverbitön idiomi-ilmaus 2
	Partikkelit 1

Ensinnäkin on todettava, että lauseiden jakaminen kolmeen päätyyppiin, interrogatiivi-, imperatiivi- ja deklaratiiivilauseihin, on yksinkertaistus siinä mielessä, että kaikki lauseet eivät edusta luontevasti mitään kolmesta päätyypistä. Esimerkkinä vaikeasti luokiteltavista lauseista käy subjektipronominin deklaratiivi (*käännnyt sitten vasemmalle*), jossa voidaan nähdä sekä deklaratiivi- että imperatiivilauseen piirteitä siinä mielessä, että siinä ei käytetä subjektipronominia, ja joka myös eroaa käyttömerkitykseltään subjektipronominillisesta deklaratiivista (*sä istut nyt tonne*). Myös interrogatiivista on olemassa samantyyppinen subjektipronominin versio (*annatko mullekin väbän*), ja sitä käytetään nimenomaan pitkälti direktiivisesti. Vaikka en puutukaan tutkimuksessani imperatiivilauseiden ja muiden direktiivi-ilmausten väliseen taajuussuhteeseen, käsittelen osaa taulukon 2-3 rakenteista (ryhmiä 1 ja 2) kieliopillisen metaforan yhteydessä luvussa 3.4.

Aineiston kolmijaon karkeus näkyy myös siinä, että eritoten deklaratiiivilauseiden ryhmä on hyvin moninainen: se sisältää erityyppisiä lauserakenteita. Jäljempänä selvennän lyhyesti seuraavia taulukossa esiintyviä luokkia: deklaratiiivilauseet, *jos*-lauseet ja finiittiverbittömät direktiivit.

Deklaratiivilauseet

Deklaratiivilauseiden ryhmä sisältää melko sekakoosteista ainesta. Sen vuoksi olen eritellyt tarkemmin ryhmään lukemani rakenteet (ks. taulukkoa 2-4).

Taulukko 2-4. Direktiiviset deklaratiiivilauseet.

A Modaaliaineksettomat, subjektina 2. persoona <i>sä istut tänne näin</i> -tyyppi	21	33,9 %
<i>syötte illemmalla siellä sitte</i> -tyyppi	2 (2/62 = 3,2 %)	
	19 (19/62 = 30,6 %)	
B Modaaliainekselliset, subjektina 2. persoona <i>(kyl sun pitää sille tänään soittaa)</i>	10	16,1 %
C Geneerinen 3. persoona (avoin persoona) <i>(se kantsii ehkä laittaa siihen)</i>	21	33,9 %
D Puheakti eksplikoitu <i>(mä rupeen haastaa sua meille ny huomenna kattelee hääfilmiä)</i>	6	9,7 %
E Muut	4	6,5 %
YHTEENSÄ	62	100,1%

Ryhmä E muistuttaa ryhmää D (Puheakti eksplikoitu). Kummassakin puhuja on rakentanut itsensä lauseen subjektiksi. Ryhmässä E ei ole kuitenkaan kyse varsinaisesta puheaktin eksplikoinnista vaan siitä, että puhuja selventää muulla tavoin tavoitteitaan. Ryhmän E direktiivilauseet ovat seuraavat. Direktiivilause *Virvee yritän tavoittaa* on puhelinkeskustelun alusta (Sg094). Se toimii pyyntönä, jonka tavoite on saada Virve puheliimeen. *Mä tarviin teitä henkiseks tueks* on ystävysten välisestä keskustelusta (Sg112). Lausetta seuraa direktiiveille tyypillinen responsi siitä, että direktiivin alaiseen toimintaan suostutaan. *Mä tulen joskus niin kai mä pääsen sieltä jollain* (Sg141) on puhelinkeskustelusta, jossa puhuja pyytää itselleen autokyytiä. *Nyt on papereista ja muista tälläsistä pula* on puhelinkeskustelusta (Sg097), jossa puhuja yrittää saada puhutellulta toimistotarvikkeita. Lause olisi mahdollista tulkita myös ryhmään C kuuluvaksi. Se voidaan näet tulkita omistuslauseeksi, jonka toista täydennysrakenteeseen kuuluvaa osallistujaa, omistajaa (*meillä, minulla* tms.), ei ole ilmaistu.

jos-lauseet

Direktiiveinä toimivat toisinaan myös itsenäiset *jos*-lauseet (*jos vaikka siinä mailla tulette*). Kysymys on todellakin itsenäisistä *jos*-lauseista, joihin ei liity päälauseita tai joiden yhteys päälauseeseen on hyvin löyhä (Laury 2012: 220–; ks. myös Aikhenvald 2010: 343–344). Samaan kuin Laury ovat viitanneet myös Penttilä (1963: § 321) ja Matihaldi (1979: 138–139). Lauryn tapaan myös Matihaldi (mp.) kuvaa tällaiset *jos*-lauseet selväsanaisesti ”päälauseiksi”, ei alisteisiksi sivulauseiksi. Aineistoni *jos*-lausemuotoisten direktiivien määräksi olen merkinnyt kymmenen (10). Niitä en kuitenkaan käsittele tässä tutkimuksessa.

Finiittiverbittömät direktiivit

Finiittiverbittömällä direktiiveillä viitataan niihin, jotka tulkitsen täydennysrakenteisiksi (esim. *Mikolle sitte* ’kaada tms. siinä tapauksessa Mikolle’) (taulukko 2-2), ja niihin, joilla sisäistä syntaksia ei ole (esim. *lepo vaan*) (taulukko 2-3). Jälkimmäiseen ryhmään kuuluvat myös partikkelit.

Vokatiivilla viitataan tässä yhteydessä siihen, että puhuja sanoo puhutteluun viittaavan puhutteluilmauksen saadakseen tässä aikaan toiminnallisen reaktion. Meri voi sanoa Heikille esimerkiksi *Heikki* pyytäessään tätä puhelimeen. Kutsumanimi tai titteli viittaa puolestaan siihen, että puhuja

ilmaisee tällä puhutellulle sen, joka soittaa, ja kutsuu puhutellun tällä tavoin puhelimeen, esimerkiksi Meri huutamalla Heikille *Virtanen* merkityksessä 'Virtanen soittaa, tule puhelimeen'. Sekä vokatiivi-ilmaus että kutsumanimi tai titteli muodostavat vuoron yksinään, ja ne toimivat tilanteisesti siis direktiiveinä.

Ne vokatiivi-, titteli- ja kutsumanimi-ilmaukset, jotka muodostavat vuoron yksinään ja toimivat itsenäisinä direktiiveinä, eivät ole tämän tutkimuksen ydintä, enkä käsittele niitä enää jäljempänä. Vokatiivit nostan sen sijaan myöhemmin esiin, mutta silloin ne ovat osa muita direktiivi-ilmauksia eivätkä muodosta vuoroa yksinään (esim. *kato Antti et se ottaa ne*).

2.3 TUTKIMUKSEN ULKOPUOLELLE JÄÄVÄT ESIINTYMÄT

Tutkimukseni keskiössä ovat puhujan puhutellulle suuntaamat imperatiivilauseet. Siitä syystä olen jättänyt tutkimuksen ulkopuolelle tietyt imperatiiviesiintymät. Olen ryhmitellyt ne taulukkoon 2-5.

Taulukko 2-5. Tutkimuksen ulkopuolelle jätetyt esiintymät.

Ryhmä 1		143
	<i>kato/kuule</i> (+ mahd. kliitti)	105
	<i>oota/odota/venaa/venttaa</i> (+ mahd. kliitti)	17
	suorassa esityksessä esiintyvät imperatiivilauseet	10
	yllättävän tiedon vastaanottoon liittyvä <i>älä</i> (+ mahd. kliitti) (<i>ny(t)</i>)	8
	3. persoonien imp.muodon sisältävä lause	3
	imperatiivilausepohjainen idiomikonstruktio	1
Ryhmä 2		
	inklusiivinen imperatiivilause	57
	ei morfologista imperatiivia (passiivimuoto)	56
	morfologinen imperatiivi (<i>kAAmme</i> -muoto)	1
YHTEENSÄ		200

Pois jättämiäni tapauksia on kaikkiaan 200. Ryhmässä 1 ovat ne ilmaukset, jotka sisältävät imperatiivimuodon mutta joita en pidä direktiivi-ilmauksina. Ryhmän 2 muodostavat niin kutsutut inklusiiviset imperatiivilauseet, joiden finiittiverbi on passiivimuotoinen (*mennään sinne yhdessä*). Ne on jätetty pois, koska tutkimuskohteeni on nimenomaan puhujan yhdelle puhutellulle tai puhuteltujen ryhmälle suuntaamat imperatiivilauseet (*tule/tulkaa tänne*).

Partikkelistuneet *kato-* (esim. Hakulinen & Seppänen 1992) ja *kuule-*tapaukset (esim. Hakulinen ym. 2003) ovat toki historiallisesta näkökulmasta imperatiivimuotoja, mutta partikkeleina ne eivät luonnollisestikaan saa (verbeille tyypillisiä) täydennyksiä ja niiden tehtävä on keskustelua ohjaava (esim. ISK 2004: § 795, § 858). Ne toimivat huomionkohdistimina ja selityksen osoittimina. Aineistoni kaikki *kuule-*tapaukset ovat partikkelistuneita, mikä onkin luonnollista, sillä kuuleminen ei ole kuulijan kontrolloimaa toimintaa eikä siihen siksi tavallisesti juuri kehoteta (ks. ISK 2004: § 1554 ja 1649). Osa *kato-*tapauksista on kuitenkin aitoja yksikön 2. persoonan imperatiivimuotoja, ja ne ovatkin mukana imperatiivilausemuotoisissa direktiiveissä, eivät partikkeleissa.

On kuitenkin huomattava, että partikkelin ja imperatiivilauseen ero ei ole aina täysin selvä *kato-*sanankaan kohdalla. Voidaan ajatella, että *kato-*tapaukset asettuvat jatkumolle niin, että toiseen ääripäähän sijoittuvat selvät partikkelitapaukset (*se on kato ihan selvä juttu*) ja toiseen selvät imperatiivilauseetapaukset (*kato, tuolla se nyt on*). Näiden kahden ääripään välinen raja on hämärä: on tapauksia, joiden voi nähdä sisältävän sekä partikkelimaisia että imperatiivilausemaisia piirteitä.

Lähellä *kato-* ja *kuule-*partikkeleita ovat *älä-* ja *älä (ny(t))* -tapaukset, joilla otetaan usein vastaan jokin yllättävä tieto (A: *Mä kävin eilen Sirkalla*. B: *Älä ihan totta*). Toisaalta ne ovat lähellä myös imperatiivilausemuotoisia idiomikonstruktioita (ks. luvun 3.4 esim. 3-5 *teeppäs tummasta vaalee*).

Niin idiomikonstruktiot kuin 3. persoonan muodon sisältävät lauseet olen jättänyt pois aineistostani. 3. persoonan imperatiivimuodon sisältävät lauseet analysoin deklaraatiivilauseiksi (ks. lukuja 3.1 ja 3.2). Yhtäkään niistä ei käytetä tähän aineistoon sisältyvissä keskusteluissa puhuteltavan ohjailuun myöskään tilanteisesti, eivätkä ne ole siis mukana myöskään direktiivien kokonaismäärässä (taulukko 2-3).

Tulkinnallisen ryhmän muodostavat *oota-*, *odota-*, *venaa-* ja *venttaa-*tyyppiset ilmaukset. Nekin ovat selvästi imperatiivimuotoja. Niillä ohjaillaan

toisaalta keskustelun kulkua, mutta toisaalta ne ovat samaan aikaan myös direktiivisiä – toisin tai ainakin enemmän kuin esimerkiksi *kato*- ja *kuule*-tapaukset (ks. esim. 2-1).

(2-1) Patistus [Sg2I2 A06]

- 1 A: [joo] .hh !no. [!mutta. (.)
2 L: [minä fpatista(h)n.
3 A: => !patista. joo ja ootas nyt mikähän muu asia.=
4 =oottekste puhunu siitä Armstrongin
5 kuljetuksesta.
6 (.)

Esimerkin 2-1 rivin 3 *ootas nyt* toimii kyllä siinä mielessä direktiivisesti, että vastaanottaja todellakin joutuu odottamaan (toisin kuin partikkelina käytetyn *kato*-sanana tapauksissa ei ole enää kysymys siitä, että puhuteltua kehoitettaisiin katsomaan jotakin). Kyse on kuitenkin samaan aikaan siitä, että *oota*-tyyppisillä ilmauksilla eksplikoidaan se, että jotakin on asiasta vielä sanomatta ja että se jokin on vielä tulossa. Juuri niin on laita esimerkin 2-1 *ootas*-tapauksessa: *ootas*-jakson jälkeen puhuja jatkaa tauotta seuraavaan asiaan eikä jätä puhutellulle tilaisuutta responsiin. Silloin *ootas*-jakson voidaankin nähdä toimivan nimenomaan keskustelua jäsentävänä elementtinä. Samasta syystä olen jättänyt esimerkissä 2-1 esiintyvää *ootas nyt* -tapausta vastaavat ilmaukset tutkimusaineistoni ulkopuolelle.

Osa *oota*-tapauksista on kuitenkin sellaisia, joita käytetään muuhunkin kuin keskustelun jäsenyykseen. Ne ovat toisin sanoen sellaisia, joiden avulla todellakin kehoitetaan puhuteltua konkreettisesti odottamaan. Se heijastuu muun muassa juuri niiden responsiin: puhuteltu antaa niihin usein *joo*-partikkelillisen responsin, niin kuin imperatiivilausemuotoisiin direktiiveihin on tapana antaa (Sorjonen 2001b: 93–107). Tällaiset tapaukset olen laskenut mukaan imperatiivilauseihin (ks. näistä erityisesti lukua 6.1). Aineistossa esiintyy imperatiivilauseita myös suorassa esityksessä ([Sg 095_17b] *mä sit sanoin että, **tehkää nii halpa hinta ku siitä saatte että,***) (ks. esim. Kuiru 1984: 63–65, 72–77, 136–142). Koska ne eivät kuitenkaan toimi direktiiveinä nimenomaan puhetilanteen tasolla, ne on jätetty pois.

2.4 HUOMIOITA AINEISTON LITTEROINNISTA

Käytän pääaineistonani niitä keskusteluja, jotka olen saanut Helsingin yliopiston Keskusteluntutkimuksen arkistosta. Arkistossa säilytetään nauhoitteita, ja suuri osa keskusteluista on myös litteroitu. Eri keskustelulitteraatiot on alun perin tehty monenlaisiin, toisistaan poikkeaviin tarkoituksiin, ja keskusteluja ovat litteroineet kokeneiden tutkijoiden ja litteroijien lisäksi usein myös tutkijantaivaltaan vasta aloittelevat opiskelijat. Näistä syistä olen tarkentanut litteraatioita niiltä osin, kuin olen katsonut sen tarpeelliseksi nimenomaan omiin tarkoituksiini. Jos olen huomannut tarkennuksen tarvetta direktiivi-ilmausten tai niitä välittömästi edeltävän tai seuraavan keskusteluympäristön litteroinnissa, olen tehnyt muutoksia. Tarkennukseni liittyvät lähinnä seuraaviin kolmeen asiaan: *intonaatioryhmään*, *intonaatiokuvioon* ja *uutisarvoisen informaation fokukseen*, joka toteutuu puheessa *tavuprominenssina*. Käsittelem näitä seuraavaksi.

Intonaatioryhmä on lineaarinen jakso puhetta, joka sisältää (tunnistettavan) intonaatiokuvion ja jonka rajoilla on tyypillisesti tauko ja mahdollisesti rytminmuutos (Chafe 1987, Helasvuo 2001 ja 2003, Halliday 1970 ja 1994 [1985]). Edellä määriteltyä lineaarista puheenjaksoa voitaisiin nimittää muillakin tavoin; intonaatioryhmä vastaa osin englannissa käytettyä termiä (ks. Halliday 1994 [1985]: *tone group*). Englannissa on käytössä muitakin nimityksiä, muun muassa Chafe (1987, 1994) ja Helasvuo (2001 ja 2003) käyttävät nimitystä *intonation unit*, siis *intonaatioryksikkö*. Eri tutkijat viittaavat joka tapauksessa suurin piirtein samaan asiaan (ks. myös Livonen ym. 1987).

Intonaatiokuvioita osoittavat litteraatiossa välimerkit. Intonaatioryhmän lopussa esiintyvät piste (.), pilkku (,) ja kysymysmerkki (?), ja ne ovat tuttuja myös keskusteluanalyysin litteraatiosta (ks. liitettä litteraatiomerkeistä). Ne viittaavat siihen, minkä muodon intonaatiokuvio saa intonaatioryhmän lopussa. Kuvio voi olla vahvasti laskeva (.), tasaisehko tai hiukan nouseva (,), ja se voi olla vahvasti nouseva (?). Intonaatioryhmän alussa käytän huutomerkkiä (!) silloin, kun kuvio edustaa niin sanottua *korkea-alkuista intonaatiokuviota* (johon viitaan vastedes lyhenteellä *KAI*) (ks. Hirvonen 1970: 35–37, 40; Shore 1991a: 244 ja 1992: 172; Lauranto 2001, 2004: 99–102 ja 2005b; ks. myös Cruttenden 1997 [1986]: 91–93).²

KAI-kuvioon liittyy todellakin erityisen korkea alku: KAI-kuvioisen intonaatioryhmän alun ja lopun välinen suhteellinen ero saattaa olla jopa 12 puolisävelaskelta eli yhden oktaavin (Lauranto 2004: 94–96). Eron nor-

maalialkuiseen pystyy selvästi havaitsemaan. Hyvänä esimerkkinä KAI-kuvioisesta intonaatioryhmästä toimii esimerkki 2-2. Siinä Siirin voi nähdä tekevän Missulle erityisen vetoamuksen, jotta tämä ei vielä kertoisi Siirin kihlautumisesta muulle ystäväpiirille.

(2-2) Kihlaus [Sg113_06]

- 1 (1.3)
2 Missu: Mite[: se,
3 Siiri: [!Älä kerro vi-
4 !Älä kerro vielä muille. (.)
5 Mää kerron itte ni.=
6 Missu: =Juu,
7 En kerro.

Pyyntöjen yhteydessä korkea-alkuinen kuvio on helppo kuvata merkitykseltään nimenomaan vetoavaksi. Tällaisia vetoamusmerkityksisiä lauseita ovat Hirvosen (1970) mukaan imperatiivi- ja interrogatiivilauseet, mutta itse asiassa korkea-alkuinen kuvio liittyy toisinaan myös deklaratiiiveihin (ks. Lauranto 2004: 100). Deklaratiivien peruserkitystä on kuitenkin vaikeaa liittää vetoavaan merkitykseen. KAI-kuvio ei olekaan yksiyksisessä suhteessa syntaktiseen muotoon ja lausetyyppien peruserkityksiin – niin kuin on laita minkä hyvänsä intonaatiokuvion suhteen (Halliday 1994 [1985]: 302–307). Koska KAI-kuvio liittyy muihinkin kuin pyyntö- ja kysymysmerkityksisiin lauseisiin, kuvaan KAI-kuvion merkityksen laajemmaksi, niin kuin myöhemmistä esimerkeistä käy ilmi. Se ilmaisee pikemminkin erityistä yhteistyöhalukkuutta, usein eräänlaista kutsua yhteiseen toimintaan tai puhujan omaa halukkuutta liittyä siihen, mitä yhdessä ollaan tekemässä.

Esimerkkiin 2-2 on alleviivauksin merkitty myös *prominentit* tavut. Prominenssi on prosodista kohosteisuutta, sitä, että tietyn tavun kohdalla tapahtuu dynaaminen (voimakkuuden) ja tonaalinen (sävelkorkeuden) muutos (prominenssin toteutumisesta suomessa ks. esim. Wiik 1981: 115–116; Lehessaari 1996: 12). Näissä kohdin on intonaatioryhmän *uutisarvoisen informaation fokuskohda* (ks. Chafe 1987; Halliday 1970 ja 1994 [1985]). Käytän tarkoituksellisesti termiä *uutisarvoinen*, en *uusi informaatio*, sillä kysymys ei ole absoluuttisesti uudesta tiedosta. Uutisarvoinen informaation fokus on

pikemminkin sellainen kohta, johon puhuja haluaa puhutellun kiinnittävän erityishuomion.

KAI-kuvio, niin kuin kaikki intonaatiokuviot, on prosodinen hahmo, joka toteutuu yhdessä intonaatioryhmässä. Puheen kaikkea tonaalista vaihtelua en kutsu kuitenkaan intonaatioksi. Tonaalinen vaihtelu voi olla myös sitä, että puhuja muuttaa puhettaan niin, että hän nostaa tai laskee puheensa perusfrekvenssiä pitemmäksi ajaksi; hänen puheensa tonaalinen perustaso toisin sanoen joko nousee tai laskee. Tällaista muutosta on kutsuttu *rekisterinvaihdokseksi* (ks. esim. Cruttenden 1997 [1986]: 123–124). Se voi kestää vain yhden intonaatioryhmän ajan, mutta se voi jatkua – ja usein jatkuukin – pitempään. Rekisterinvaihdoksiin viitataan litteraatioissa ylös- ja alaspäin osoittavilla nuolilla (↑↓). Kun puhejakson molemmin puolin on ↑-merkki, puhuja on siirtynyt kyseisen jakson ajaksi puhumaan ylemmässä rekisterissä.³ Kun puhejaksoa edeltää ja sitä seuraa ↓-merkki, puhuja tuottaa puheensa yhden intonaatioryhmän tai sitä pitemmän jakson ajan tonaalisesti matalammalta.

Intonaatio ja rekisterinvaihdokset ovat eri asioita, sillä rekisteristä riippumatta intonaatioryhmiin liittyy intonaatiokuvio (ks. esim. 2-3). Esimerkissä talon emäntä Jaana esittelee vieraalleen Mirjalle upeana pitämäänsä Sotka-astiasto. Jaana myös kuvaa sanoin astiaston ihanaksi. Rekisterinvaihdos on Mirjan vuorossa rivillä 3.

(2-4) Astiasto (Glögi [Sg 355_01_10].)

1 (.)

2 Jaana: ja kaikkein ihaninta [mitä mää sain tän,

3 Mirja: => [↓ai nää.↓

4 Jaana: vanhan, Sotka-°astiaston°.

5 Mirja: !näytäs ny oikein kuule.

Nähdessään astiaston Mirja ottaa tiedon vastaan *ai nää* -ilmauksella niin, että hän samalla vaihtaa rekisteriään alemmaksi. Siitä huolimatta, että Mirja on siirtynyt hetkeksi puhumaan alempaan rekisteriin, intonaatioryhmässä toteutuu intonaatiokuvio. Se ei ole korkea-alkuinen, mutta se päättyy loppulaskuun. Samoin Mirja osoittaa uutisarvoisen informaation fokuskohdan tekemällä *nää*-tavusta (joka on myös sana) prominentin. – Kaikki litterointimerkit ovat liitteessä kirjan lopussa (ks. litterointimerkeistä myös Seppänen 1997b: 22–23).

3 IMPERATIIVILAUSE JA DIREKTIIVISYYS

Keskeisiä käsitteitä tässä tutkimuksessa ovat ensinnäkin *kanoninen imperatiivilause* ja *interpersoonaiset vaihtokauppalausetyypit*, joihin katson imperatiivilauseenkin kuuluvan (luku 3.1). Termillä *vaihtokauppalausetyyppi* viitataan suurin piirtein samaan kuin esimerkiksi Hakulinen ja Karlsson (1979: 273, 276) termillä *lausemodus* (ks. myös edeltä lukua 1.2). *Isossa suomen kieliopissa* (ISK 2004: § 886) on puolestaan käytössä termi *modaalinen lausetyyppi*. Systeemis-funktionaalisen eli SF-teorian näkökulmasta nimitykset *lausemodus* ja *modaalinen lausetyyppi* eivät ole kuvaavia siinä mielessä, että vaihtokauppalausetyyppien järjestelmää ei kuvata suoraan modaalisuuden osaksi. Luvussa 3.2 selvitän sitä, miten SF-teoriassa suhteutetaan toisiinsa modaalisuus ja vaihtokauppalausetyypit. Luvussa 3.3 määrittelen sen, mitä tarkoitan *perusmerkityksellä* ja *käyttömerkityksellä*.

Kuvauksessani erotan niin ikään toisistaan sellaiset käsitteet kuin *kongruenttisuus* ja *kieliopillinen metafora*. Esimerkiksi interrogatiivilauseita käytetään *kongruenttisesti* kysymysmerkityksessä (*avaakko todellakin sen ikkunan?*) mutta myös *metaforisesti* toimintaankehottamismerkityksessä (*avaakko sen ikkunan?*). Kongruenttisuudesta tai metaforisuudesta ei voi puhua ottamatta kantaa *vakiintumiseen*, ja se on puolestaan sidoksissa *kieliopillistumiseen*. Kieliopillista metaforaa käsittelem alaluvussa 3.4.

Kieliopillinen metafora liittyy siis siihen, että direktiivinä käytetään muitakin lauserakenteita kuin imperatiivilauseita. Toisaalta imperatiivilauseenkaan merkitys ei ole aina – ainakaan kovin vahvasti – direktiivinen. Asia on kuitenkin sidoksissa siihen, miten direktiivisyys määritellään. Kaksi hiukan toisistaan eroavaa direktiivisyyskäsitystä esittelen alaluvussa 3.5.

3.1 KANONINEN IMPERATIIVILAUSE JA INTERPERSOONAISET VAIHTOKAUPPALAUSETYYPIT

Interpersoonaiset lausetyypit ovat määrämuotoon kiteytyneitä lausehahmoja, kieliopillistuneita lausekonstruktioita, joiden edustumien avulla kielenkäyttäjät ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Tämä vuorovaikutus voidaan

nähdä eräänlaisena ihmistenvälisenä, *interpersoonaisena vaihtokauppana*. Imperatiivilauseen avulla käytävä vaihto liittyy toimintaan ja hyödykkeisiin, sillä imperatiivilauseen perusmerkitys on se, että 'minä puhujana tahdon, että sinä puhuteltuna toimit tai olet toimimatta kuvaamalla tavalla' (ks. myös ISK 2004: § 1645 ja lukua 1.2). Interrogatiivilause on puolestaan syntynyt informaation vaihtoon: sen perusmerkitys on se, että 'minä puhujana tahdon, että sinä puhuteltuna annat minulle informaatiota'. Informaation vaihtoon on syntynyt myös deklaratiivilause, jonka perusmerkitys on se, että 'minä puhujana annan sinulle puhuteltuna informaatiota'.

Kutsun interpersoonaisia lausetyyppejä, imperatiivi-, deklaratiivi- ja interrogatiivilauseita, vastedes myös *vaihtokauppalausetyypeiksi* ja käytän niistä latinalaisperäisiä termejä. Suomenkielisillä termeillä *kysymys*, *käskey* ja *väite* viittaa puolestaan lauseiden käyttömerkityksiin. Vaihtokauppalausetyypit ja niiden perusmerkitykset ovat taulukossa 3-1. Se edustaa Hallidayn (1994 [1985]: 70–71) vaihtokauppalauseiden kuvausta.

Taulukko 3-1. Vaihtokauppalausetyypit ja niiden perusmerkitykset.

Vaihtokaupan orientaatio → puhujan rooli ↓	Kielellinen	Ei-kielellinen
Antaja	'minä puhujana annan sinulle informaatiota' = 'yksinkertainen kuvaus', 'toteamusmerkitys' yksinkertaisin toteuma: <i>deklaratiivi</i>	
Odottaja	'minä puhujana odotan sinulta informaatiota' = 'kysymysmerkitys' yksinkertaisin toteuma: <i>interrogatiivi</i>	'minä puhujana odotan sinulta jotakin toimintaa' = 'velvoitustahto' = 'syntaktinen direktiivisyys' yksinkertaisin toteuma: <i>imperatiivi</i>

Imperatiivilause on siis perusmerkitykseltään *direktiivinen*, puhujan keskustelukumppanilleen suuntaama toimintakehotus (*direktiivi* < lat. *directum* 'suunnattu') (ks. esim. ISK 2004: § 1645–1647; Larjavaara 2007: 496–497). Kyse on puhujan ja puhutellun välisestä *velvoitustahdosuhteesta* (Larjavaara

2007: 497; Lauranto 2013: 169–). Velvoitustahto on merkityksenä kompleksinen siinä mielessä, että se ilmaisee (1) puhujan tahtoa saada aikaan (2) puhutellussa toiminnallinen reaktio. Samaan tapaan asian ilmaisevat myös van der Auwera, Dobrushina ja Goussev (2013a). Deklaratiivilauseen perusmerkityksen nimityksen *yksinkertainen kuvaus* olen lainannut Langackerilta (2008: 471–472). Samaan merkitykseen viittaavat Hakulinen ja Karlsson (1979: 276–277) termillä *toteamus*.⁴

Tässä kohtaa on huomattava, että vaihtokauppalausetyypit ovat olemassa olevia lausekonstruktioita, eivät vain abstrakteja ”syvästruktoureja”. SF-teoriassa niiden nähdään syntyneen, toisin sanoen kieliopillistuneen, nimenomaan konkreettisista vuorovaikutustarpeista. Imperatiivilauseen on synnyttänyt ja sen elinvoimaisuuteen vaikuttaa yhä edelleen se, että kielenkäyttäjillä on tarve ilmaista tätä interpersoonaista, keskusteluun osallistuvien väliseen kielelliseen vaihtokauppaan liittyvää merkitystä. Imperatiivilauseetta, jonka subjektipersoonaa on yksikön tai monikon 2. persoonaa, kutsun – Aikhenvaldin (2010: 18) tapaan – *kanoniseksi imperatiivilauseeksi*. Kun subjekti edustaa jompaakumpaa 2. persoonaa, lauserakenne on todellakin omanlaisensa – ei vain suomessa vaan maailman kielissä hyvin yleisesti muutenkin (Aikhenvald 2010: 18–19). Kanonista imperatiivilauseetta eivät suomessa käsittäakseni edustakaan ne lauseet, joiden verbi on imperatiivin preesensin jommassakummassa 3. persoonassa tai passiivissa (ks. tästä tarkemmin seuraavaa alalukua 3.2).

Se, että yksikön ja monikon 2. persoonia pidetään imperatiivilauseen tyyppipersoonina, saa tukea kielitypologisesta tutkimuksesta. Aikhenvaldin (2010: 75–77) mukaan on erittäin yleistä, että jos kielessä imperatiivi merkitään morfologisesti omalla tavallaan, tämä erityinen merkintä löytyy ensinnä 2. persoonista, niin kuin juuri suomessa (ks. myös van der Auwera, Dobrushina & Goussev 2013a ja 2013b). Tilanne näyttäytyy samanlaisena monessa muussakin kielessä, esimerkiksi espanjassa, jossa sekä yksikön että monikon 2. persoonassa on oma imperatiivimuotonsa (yksikössä ei tosin kaikilla verbeillä): yksikössä ovat käytössä muodot *sal-es* ’lähdet (indikatiivi)’, *salg-as* ’lähdet (subjunktiivi)’, *sale* ’hän lähtee (indikatiivi)’ ja *sal* ’lähde’ ja monikossa muodot *sal-ís* ’lähdette (indikatiivi)’, *salg-áis* ’lähdette (subjunktiivi)’, *sal-en* ’he lähtevät (indikatiivi)’ ja *sal-id* ’lähtekää’ (ks. esim. RAE 2010: § 4.9). Yksikön 2. persoonan imperatiivimuoto *sal* on kaikkein vähäpukeisin, se on täysin tunnusmerkitön. Siinä ei ole sen enempää persoonan kuin

imperatiivinkaan merkkiä. Espanjan tilanne muistuttaa tältä osin suomen imperatiivimerkintää.

Itse asiassa 2. persoonat asettuvat maailman kielten näkökulmasta keskenään tyypillisyyshierarkiaan niin, että jos kielessä imperatiivilla on yli-päättään omia muotoja, oma muoto on useimmiten yksikön 2. persoonassa. Usein myös monikon 2. persoonan muoto on monimutkaisempi, tunnusmerkkisempi kuin yksikön 2. persoonan, ja juuri tämä on tilanne suomessa (*mene-x* < **mene-k* vs *men-kää*) ja espanjassa (*sal* vs *sal-id*).

Se, että yksikön ja monikon 2. persoonaan viittaavat lauseet ovat direktiivisyyden ydintä, näkyy selvästi myös lapsenkielen kehityksessä (esim. Bates, Camaioni & Volterra 1976; Halliday 1979; Toivainen 1980: 33–34, 1984; E. Itkonen 2001: 385–389, 2010: 139–144). Jo 1900-luvun alkupuolelta saakka on raportoitu siitä, että lausekonstruktioista lapsi oppii ensimmäisenä juuri imperatiivilauseen. Imperatiivilauseen oppimisen ensisijaisuus (verrattuna deklaratiivi- ja interrogatiivilauseen oppimiseen) ei myöskään vaikuta riippuvan (ainakaan kokonaan) siitä, minkäkieliseen kulttuuriin lapsi on syntynyt (ks. esim. saksan osalta Stern & Stern 1928 [1907]: 38; venäjän osalta Bogoyavlenskij 1973 [1957]: 290; englannin osalta Halliday 1979; espanjan ja katalaanin osalta Grinstead 2000: 125; heprean, japanin ja kalulin osalta Aikhenvald 2010: 325–330 ja suomen osalta Toivainen 1961: 305–307, 1980: 31–35; Laalo 2011: 23–25, 111–115). Imperatiivin keskeisyys kielessä näkyy diakroniassa toisellakin tapaa. Kun tarkastellaan sukupolvien välistä kehitystä, sitä, miten suomi ja sitä edeltäneet kielimuodot ovat muuttuneet historiansa ja esihistoriansa aikana, vanhimmista kantakielivaiheista periytyviä kielenaineiksia on nimenomaan imperatiivi (esim. Papp 1968: 159–166; L. Hakulinen 1979: 243–245; Kulonen 1993).

Suomen kanonisen imperatiivilauseen skeema on seuraava (ks. kuviota 3-1).

Kuvio 3-1. Suomen kielen kanonisen imperatiivilauseen skeema.

Skeemassa on vain yksi pakollinen jäsen, itse imperatiivimuodossa esiintyvä verbi tai useammasta verbistä koostuva verbiketju tai -liitto (ISK 2004: §:t 450, 451, 496). Se on (lähes aina) lauseenalkuinen. Lauseen pääverbistä – toisin sanoen referentiaalisen sisällön eli maailmankuvausmerkityksen näkökulmasta rakenteen ytimenä toimivasta verbistä – ja sen täydennysrakenteesta riippuu, kuinka monta täydennyksenä toimivaa lauseketta (XP) lauseessa on. Jos pääverbinä on transitiiviverbi ja jos se saa totaaliobjektin, objektina toimiva substantiivilauseke on akkusatiivissa silloin, kun objektina toimii persoonapronomini (*minut, sinut, hänet, meidät, teidät, heidät*), muutoin se on nominatiivissa. Suomi ei ole tässä suhteessa ainutlaatuinen: tilanne on sama esimerkiksi Australiassa puhuttavassa ngayardassa (ks. Aikhenvald 2010: 340 ja siinä olevia lähteitä Dixon 1972 ja Dench 1992). Se, että imperatiivilauseeseen totaaliobjektia ei merkitä *n*:llä, vaikuttaa luonnolliselta, sillä akkusatiivinhan voidaan nähdä syntyneen juuri erottamaan subjekti- ja objektitäydennys toisistaan (ks. myös Helasvuo & Huumo 2010: 169–171); kanonisen imperatiivilauseeseen subjekti edustaa aina 2. persoonaa.

Omana lausekkeenaan, persoonapronominina, ilmaistu subjekti ei kuulu imperatiivilauseeseen skeemaan. Tätä imperatiivilauseeseen omana lausekkeenaan ilmi panematonta subjektia kutsuu esimerkiksi Vilkuna (2000: 128) *implisiittiseksi*. Subjektin implisiittisyys ei nähdäkseen tarkoita kuitenkaan subjektittomuutta, sillä imperatiivilauseessakin subjektit erottuvat verbinmuodon perusteella (*mene – menkää – menkäämme*), joskin persoonamerkintä eroaa muusta verbintaivutuksesta. Suomen kanonisen imperatiivilauseeseen subjektipersona käy siis ilmi itse verbinmuodosta, mutta sitä ei ilmaista tavallisesti omana pronomininään. Tätä kuvaan edellä esittämässäni kuviossa 3-1 subjektijäsenen katkoviivoituksella.⁵

Imperatiivilauseessa ilmaistaan tyypillisesti sellaista toimintaa, jota subjektitarkoite pystyy kontrolloimaan (ks. myös Aikhenvald 2010: 324–325). Sellaiset lauseet kuin *näe Uusi-Seelanti* sekä *osta ja voita*, joiden lihavoitujen verbien ilmaisema toiminta, näkeminen ja voittaminen, ei ole subjektipersonan kontrolloitavissa, ovat harvinaisia arkisessa keskustelussa, mutta niitä käytetään kyllä tietyissä tilanteissa, muun muassa mainosgenreissä (ks. esim. Shore 1992: 172, 184). Imperatiivilause liittyy läheisesti deonttiseen, sosiaalisten normien modaalisuuteen (mutta ei ole varsinaisesti osa tätä järjestelmää, ks. tarkemmin lukua 3.2). Juuri tästä näkökulmasta tahdonalaisen, toimintaansa kontrolloivan subjektitarkoitteen ja deonttisen modaalisuuden

suhteesta on kirjoitettu sangen paljon (ks. esim. Lyons 1977: 826; Laitinen 1992: 176; E. Itkonen 2008: 208–209).

Imperatiivilauseessa esiintyy toisinaan puhutteluilmaus, niin sanottu vokatiivi (*mee Heikki tonne istuu*). Vaikka subjektipronominin ilmaiseminen imperatiivilauseessa on jokseenkin harvinaista, se ei ole kuitenkaan mahdotonta (ks. esim. 3-1).

(3-1) Älä sää siihe parhaasee tualii [istu]. (Glögi [Sg 355].)

Imperatiivilauseissa vuorovaikutusrooli (direktiivin vastaanottajuus) ja kieliopillinen rooli (subjektius) lankeavat yhteen: *sää* edustaa lauseessa sekä puhuteltua direktiivin vastaanottajana että toiminnan tekijää, istujaa (tai oikeastaan istuutujaa), subjektia. Imperatiivilauseessa subjektin ilmaisemiseen liittyy kuitenkin usein subjektitarkoitteen kontrastoiminen muihin läsnäolijoihin, mitä edellisessä esimerkissä kuvastaa osaltaan litteroinnissa alleviivauksella osoitettu prominenssi, prosodinen kohosteisuus, se, että *sää*-sanalla tapahtuu dynaaminen (voimakkuuden) ja tonaalinen (sävelkorkeuden) muutos.

Kuviossa 3-1 esittelemäni skeema on liian suppea siinä mielessä, että se jättää kuvauksen ulkopuolelle tietyt syntaktista imperatiivia edustavat tapaukset, nimittäin ne, joissa finiittiverbi on passiivin indikatiivin preesensissä ja joiden yhteydessä kehotuksen vastaanottajiin lukeutuu yhden tai useamman puhutellun lisäksi puhuja itse, esimerkiksi *mennään jo*. Tämän tyyppisiä imperatiivilauseita kutsun inklusiivisiksi.⁶ Inklusiiviset imperatiivilauseet eivät edusta kanonista imperatiivilauseetta merkityksensä eivätkä täysin muotonsakaan näkökulmasta. Ne ovat kuitenkin kiinnostava luokka siinä mielessä, että niitä voidaan pitää kanonisen imperatiivilauseen edelleenkehittyminä, eräänlaisena imperatiivilauseen laajentumana, jossa imperatiivilauseen direktiivinen perusmerkitys on merkitty vain ja ainoastaan syntaktisesti, ei lainkaan morfologisesti (ks. tästä tarkemmin myös Penttilä 1963: § 189, 321; Matihaldi 1979: 140–141; Shore 1986: 40–43). Kysymys ei ole kuitenkaan varsinaisesti muotoparadigman täydentymisestä, niin kuin Penttilä (mp.) asian kuvaa, vaan syntaktisen imperatiivikonstruktion laajentumisesta. Tällainen edelleenkehitys on selvä merkki siitä, että vuorovaikutusta käydään ensisijaisesti syntaksin eikä morfologian avulla.

Nyky-suomen tilanne on se, että monikon 1. persoonan imperatiivimuoto (esim. *soittakaamme*) on korvautunut lähes kauttaaltaan passiivin preesensmuodolla (*soitetaan*). Passiivimuodon sisältävissä imperatiivilauseissa (*soitellaan huomenna*) ei ole sen enempää morfologista imperatiivin eikä myöskään morfologista monikon 1. persoonan merkitsintä, mitkä seikat vievät ne verbiytimen muodon näkökulmasta kauemmaksi imperatiivilauseen ytimestä, kanonisesta imperatiivilauseesta. Merkityksellistä on kuitenkin se, että ne noudattavat imperatiivilauseen syntaktista skeemaa, joka eroaa selvästi deklaraatiivin ’väitelauseen’ ja interrogatiivin ’kysymyslauseen’ skeemasta (ks. tästä Shore 1986: 40–45).⁷ Tyyppiä *mennään jo* edustavista lauseista voidaan todeta seuraava:

- (1) *Mennään jo* -tyyppiset lauseet ovat finiittiverbialkuisia. Tämä käy selväksi, kun niitä verrataan sellaisiin deklaraatiivilauseisiin, jotka sisältävät passiivin indikatiivin preesensin muodon mutta jotka ovat passiivitul-kintaisia, esim. *hakijoihin otetaan yhteyttä henkilökohtaisesti*, ja sellaisiin deklaraatiivilauseisiin, jotka ovat oikeastaan aktiivin indikatiivin preesensin monikon 1. persoonassa, esim. *me soitetaan sulle huomenna*.
- (2) *Mennään jo* -tyyppisten imperatiivilauseiden subjektia ei ilmaista omalla pronomiinillaan (paitsi kontrastitapauksissa niin kuin kanonisessa imperatiivilauseessakin). Tämä selviää, kun verrataan niitä arkipuheessa käytettyyn deklaraatiiviin *me soitetaan*, jossa subjektipronomini on hyvin usein mukana (ks. myös Shore 1986: 33–36). *Mennään jo* -tyyppisten imperatiivilauseiden merkitys eroaa myös passiivilauseesta siinä, että subjektitarkoite koostuu puhujan itsensä lisäksi tilanteesta läsnä olevista puhutelluista. Passiivilauseisiinhan ei analysoida subjektia ensinkään, mutta niiden ilmaisema toiminta on kuitenkin *persoonaista*, toiminnan taustalla on joku tai ovat jotkut. Esimerkiksi imperatiivilauseeseen *juodaan nää oluet* merkitys on selvästi ja välttämättä inkluusiivinen, kun taas passiivilauseeseen *Suomessa juodaan paljon väkeviä* merkitys voi olla inkluusiivinen mutta sen ei tarvitse olla: se ei välttämättä pidä sisällään sen enempää puhuteltuja kuin puhujaakaan.
- (3) *Mennään jo* -tyyppisissä lauseissa ilmaistaan tyypillisesti sellaista toimintaa, jota subjektitarkoite pystyy kontrolloimaan. Se on nimenomaan imperatiivilauseeseen (ja direktiiveihin ylipäätään) liittyvä piirre.
- (4) Jos *mennään jo* -tyyppinen lause on transitiivinen ja jos lauseen totaali-

objektina toimii substantiivilauseke, jonka ydin ei ole persoonapronomini (*otetaan uusi kynä/toinen/tämä*), tämä jää ilman merkintää (kuten tosin myös transitiivisen passiivilauseen totaaliobjekti).

Imperatiivi ja persoonanmerkintä voidaan siis nähdä *mennään jo* -tyyppisissä lauseissa täysin syntaktisina ilmiöinä. Morfologista merkkiä sen enempää imperatiivista kuin persoonastakaan lauseessa ei ole.⁸

Varsinaisina, aitoina imperatiivilauseina kohtelen siis myös edellä kuvailemiani inkluusiivisia lauseita, joiden subjektitarkoite käsittää puhutellun tai puhuteltujen lisäksi puhujan itsensä. Samoin tekevät esimerkiksi Sorjonen, Raevaara ja Lappalainen (2009: 101). En kuitenkaan käsittele niitä tutkimuksessani, sillä ne eivät kuulu kielipiillistyneen direktiivisyyden ydintapauksiin, toisin sanoen ne eivät edusta alumpana tässä luvussa määrittelemääni kanonista imperatiivilauseetta. Niiden frekvenssiin liittyy kuitenkin kiinnostava seikka, jonka nostan tässä esiin (ks. taulukkoa 3-2).

Taulukko 3-2. Imperatiivilauseet persoonittain.

(1) Yksikön 2. persoonan lauseet	203	67,9 %
(2) Monikon 2. persoonan lauseet	39	13,0 %
(3) Inkluusiivistulkintaiset lauseet	57	19,1 %
Puhelinkeskustelun lopussa	38	66,7 %
Osanottajan lähtiessä	1	1,8 %
Muut	18	31,6 %
	57	100,1 %
	299	100 %

Kanonisuus on – kuten alumpana määrittelin – eräänlaista tyypillisyyttä. Tyypillisyyteen liittyy puolestaan monesti käyttötaajuus. Voitaisiin siis odottaa, että kanonisen imperatiivilauseen käyttöfrekvenssi olisi suurempi kuin ei-kanonisen imperatiivilauseen. Osin niin näkyekin olevan: yksikön 2. persoonan sisältävät lauseet ovat selvästi yleisimpiä, vaikka aineistossani on paljon myös useamman kuin kahden hengen keskusteluja (ks. aineiston koostumuksesta tarkemmin lukua 2.2).

Kanonisuushierarkian mukaisesti voitaisiin olettaa, että monikon 2. persoonan lauseita olisi enemmän kuin inkluusiivisia (~ monikon 1. perso-

nan) lauseita. Niin ei kuitenkaan ole. Tässä kohtaa on otettava huomioon käyttämäni keskusteluaineiston luonne. Yli kaksi kolmasosaa (noin 72 %) aineistostani on puhelinkeskusteluja. Suuri osa aineistoni inkluivistulkintaisista imperatiivilauseista on sellaisia, jotka asettuvat juuri puhelun loppuun, kuten myös taulukosta 32 ilmenee. Schegloff ja Sacks (1973: 313) ovat nostaneet esiin, että englanninkielisissä puhelinkeskusteluissa samantyyppiset ilmaukset – Schegloffin ja Sacksin aineistossa tosin toispuoleiset imperatiivilauseet – toimivat merkkeinä siitä, että keskustelua ollaan lopettelemassa. Ne ovat ikään kuin kutsu puhelinkeskustelun yhteiseen päättämiseen, eivätkä ne toimi yksinomaan kehotuksina siihen toimintaan, jota niiden finiittiverbi kuvaa. Minunkin aineistossani puhelinkeskustelujen loppujaksoissa esiintyy usein 2. persoonan imperatiivilause, jonka avulla puhuja saattaa kerrata ja sitä kautta vahvistaa edellä sanottua (esim. *soita mulle tosiaan joo*), mikä on tietysti omiaan juuri keskustelun loppupuolella. Näiden 2. persoonan imperatiivilauseiden lisäksi suomenkielisten puhelujen lopussa esiintyy usein *soitellaan*-tyyppinen ilmaus, inklutiivinen imperatiivilause.

Jos jätetään huomiotta puhelinkeskustelutilanteen mukanaan tuomat inkluuiset imperatiivilauseet, imperatiivilauseiden persoonien keskinäinen käyttötaajuus noudattaa kauniisti kanonisuushierarkiaa. Yksikön 2. persoona on yleisin (n = 203) ja kattaa yli ¾ kaikista tapauksista (yhteismäärä 261, jossa eivät ole mukana puhelinkeskustelujen lopussa esiintyvät lopetusfraasit). Monikon 2. persoona on seuraavaksi yleisin. Niiden määrä on noin viidennes (n = 39) yksikön 2. persoonan tapausten kokonaismäärästä (ja niitä on noin 15 % kaikista persoonaviittauksista). Inkluuivisten imperatiivilauseiden (jotka vastaavat siis monikon 1. persoonaa) määrä on vain kutakuinkin puolet (n = 19) verrattuna monikon 2. persoonan imperatiivilauseiden määrään (runsas 7 % kaikista persoonaviittauksista). Hyvin samansuuntaiset tulokset imperatiivilauseen persoonien suhteesta on saanut aiemmin muun muassa Hakanen (1993: 183) nesessiivisyyttä koskevassa tutkimuksessaan.

3.2 IMPERATIIVILAUSE, IMPERATIIVIMODUS JA MODAALISUUS

Imperatiivi on terminä (ainakin) kaksimerkityksinen. Ensinnäkin sillä viitataan syntaktiseen konstruktion, imperatiivilauseeseen, eritoten niiden kielten kuvauksessa, joissa ei ole lainkaan morfologista imperatiivia (ks. englannin kuvauksesta esim. Quirk ym. 1972: 57). Termi *imperatiivi* on käytössä tässä merkityksessä myös suomen kielen kuvauksessa. ISK:ssa puhutaan impera-

tiivista ja muista direktiiveistä (VISK 2004: Sisällys => Ilmiöt => Imperatiivi ja muut direktiivit). Direktiivi määritellään lausumaksi (ISK 2004: § 1645; ks. myös lausumasta § 1003 ja § 1044), ja niinpä on loogista, että *imperatiivi*-terminkin merkitys liittyy tässä yhteydessä syntaksiin ja viittaa nimenomaan imperatiivilauseeseen, ei muotoon tai pääteainekseen. Toisaalta *imperatiivi*-termillä viitataan suomen kuvauksessa myös – ja erityisesti – morfologiseen imperatiiviin, toisin sanoen imperatiivimuotoihin ja imperatiiviseen pääteainekseen, jolla on varianttinsa kaikissa persoonissa lukuun ottamatta yksikön ensimmäistä (*mene, menkään, menkäämme, menkää, menköt, mentäkään*) (ks. imperatiivin modustulkinnasta esim. ISK 2004: § 118).

Imperatiivilla on siis tässä mielessä kaksi merkitystä (ks. esim. Hakulinen & Karlsson 1979: 273): sillä voidaan viitata syntaktiseen lausekonstruktion ja morfologiseen pääteainekseen, modukseen (ks. myös E.Itkonen 2001: 100). Itse asiassa myös termi *imperatiivilause* voidaan ymmärtää kahdella tavalla. Sen lisäksi, miten määrittelin sen edellisessä luvussa, sillä voidaan viitata sellaisiin lauseisiin, joiden verbi on imperatiivimuodossa. Silloin imperatiivilausetta edustaa yhtä lailla lause *mene ulos* kuin *Heikki menkään ulos* mutta ei lause *mennään ulos*. Niin määriteltynä imperatiivilauseeseen käsite rinnastuu sellaisiin käsitteisiin kuin *konditionaali-*, *potentiaali-* ja *indikaatiivilause*. Tällainen käyttö on kuitenkin melko laveaa siinä mielessä, että edellä mainitut termit eivät viittaa varsinaisesti syntaktiseen lausehahmoon eli lausetyyppiin vaan siihen, missä moduksessa lauseiden finiittiverbejä on taivutettu. Kaikilla imperatiivimuodon sisältävillä lauseilla ei näet tehdä samaa, ja siitä syystä myös lauseiden syntaktiset hahmot eroavat toisistaan.

Morfologisen imperatiivin muodot on esitetty alla olevassa taulukossa 3-3.

Taulukko 3-3. Imperatiivin preesensin muotoparadigma.

	Yksikkö	Monikko	
1. pers.	–	teh-kää-mme äl-kää-mme teh-kö	
2. pers.	tee- ^x älä tee- ^x	teh-kää äl-kää teh-kö	
3. pers.	teh-kö-ön äl-kö-ön teh-kö	teh-kö-öt äl-kö-öt teh-kö	
Passiivi			teh-tä-kö-ön äl-kö-ön teh-tä-kö

Taulukossa 3-3 esiteltyä imperatiiviparadigmaa yhdistää eri persoonamuodoissa esiintyvä, osin jo historiallinen *k*-aines.⁹ Imperatiiviparadigma on puhtaasti morfologinen käsite. Tässä kohtaa ei oteta kantaa siihen, että monikon 1. persoonan *tehkäämme-* ja *älkäämme tehkö* -tyyppiset muodot ovat arkipuheessa äärimmäisen harvinaisia ja niiden asemesta käytetään useimmiten passiivimuotoja. Inklusiivisessa imperatiivilauseessa esiintyvät passiivimuodot eivät kuulu imperatiivin *muotoparadigmaan*, sillä ne eivät ole imperatiivimuotoja.

Kielteiset imperatiivimuodot ovat kauttaaltaan monimutkaisempia kuin myönteiset. Vain yksikön 2. persoonan myöntö ja kieltö ovat pääverbin osalta morfologisesti symmetriset (*mene^x* ja *älä mene^x*): kiellossa on mukana kieltoverbin tunnukseton imperatiivimuoto, mutta pääverbi on kummassakin samanmuotoinen.¹⁰ Kaikissa muissa persoonissa taas imperatiivin merkki on kieltomuodoissa kaksinkertainen (esim. *älkää menkö^x*). Kieltomuotojen kompleksisuus heijastelee osaltaan sitä, että kieltomuodot esiintyvät arkipuheessa huomattavasti harvemmin kuin myöntömuodot (ks. tarkemmin lukua 7.3).

Kanonisen imperatiivilauseen skeemaa edustavaan lauseeseen voi luonnollisesti liittyä sanapartikkeleita ja kliittejä, niin kuin esimerkissä 3-2 *s*-liitepartikkeli (rivit 5 ja 7), *kin*-liitepartikkeli (rivi 7) ja *ny(t)*-sanapartikkeli (rivi 5) (Ks. imperatiivimuotoiseen verbiin liitetyistä kliiteistä ja *nyt*-partikkelista lukua 5.6 sekä *kin*-kliitistä lukuja 5.4 ja 7.1).

(3-2) Astiasto (Glögi [Sg 355_01_10].)

1 (.)

2 Jaana: ja kaikkein ihaninta [mitä mää sain tän,

3 Mirja: [↓ai nää.↓

4 Jaana: vanhan, Sotka-°astiaston°.

5 Mirja: => !näytäs ny oikein kuule.

6 Jaana: se on [(-),

7 Mirja: => [ans tassiki.

8 Jaana: se- se on siis kato nyt se on ihan, se on nyt siis ihan

9 eri näkönen katok ku tää ei mamman, pesujej jäljiltä,

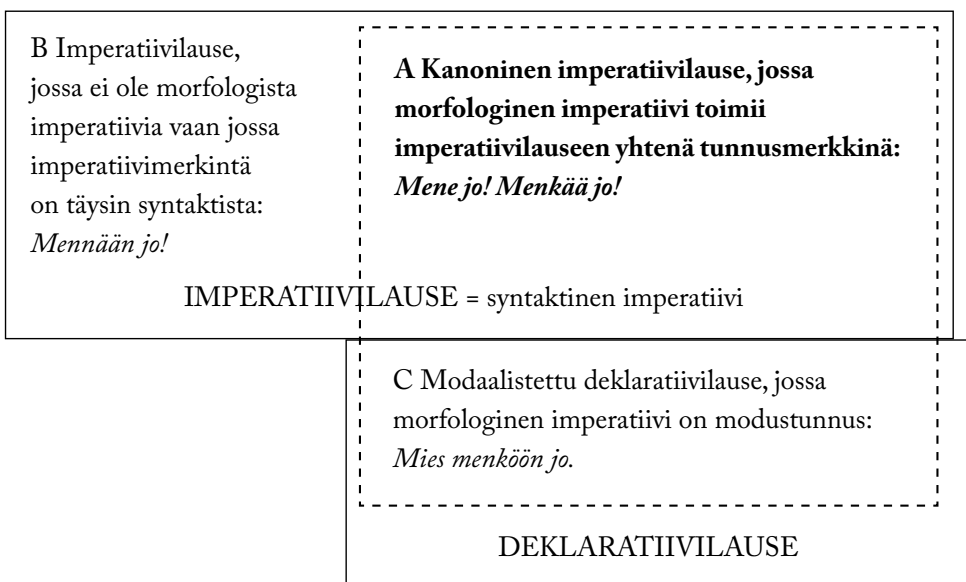
Itse asiassa kaikki imperatiivilauseissa käytetyt partikkelit ovat hyvin olennaisia imperatiivilauseen tulkinnan kannalta (ks. myös Häkkinen 2003). Käsittelen imperatiivilauseessa esiintyviä partikkeleita jäljempänä eri luvuissa eri käyttömerkitysten yhteydessä, sillä ne liittyvät läheisesti juuri imperatiivilauseen tilanteiseen tulkintaan.

Imperatiivilause eroaa merkitykseltään ja lausemuodoltaan interrogaatiivi- ja deklaraatiivilauseista. Yksi tärkeä ero on se, että vaikka kysymyksen vastaajana ja ”väitteen” vastaanottajana toimii puhuteltu samaan tapaan kuin imperatiivilauseen kehotuksen vastaanottajanakin, interrogaatiiviin liittyvä vastaajan rooli ja deklaraatiiviin liittyvä vastaanottajan rooli eivät ole rakentuneet subjektiudeksi. Syy tähän on luonnollinen: puhutellulta voidaan kysyä ja hänelle voidaan kertoa myös muiden kuin hänen itsensä toiminnasta. Imperatiivilauseessa puolestaan kehotuksen interaktiivinen vastaanottajuusrooli ja toiminnan suorittajuusrooli, subjektius, lankeavat yhteen (Sadock & Zwicky 1985: 173; Lyons 1977: 747). Puhuteltua ei yksinkertaisesti voi kehottaa tekemään jotakin, jotta joku muu tekisi. Siitä syystä sellaisia lauseita, joiden finiittiverbi on imperatiivissa mutta jotka ovat jommassakummassa 3. persoonassa (esim. *Heikkikin osallistukoon kustannuksiin*), en kuvaa varsinaisiksi imperatiivilauseiksi ollenkaan vaan deklaraatiivilauseiksi. (Lähimerkityksisinä lauseina voitaisiin pitää modaalistettuja deklaraatiiveja. Jos esimerkiksi tilanteessa, jossa Heikki ei ole läsnä, Yrjö sanoo Johannalle *Heikinkin pitää osallistua kustannuksiin*, tämä pakkoilmaus ei ole direktiivi, sillä Yrjö ei *kehota* sen enempää Johannaa kuin Heikkiäkään tekemään mitään vaan ilmaisee olettamansa sosiaalisen normin, joka koskee kustannusten jakautumista.) Lauseen *Heikkikin osallistukoon kustannuksiin* vastaanottaja on toki puhuteltu, mutta sen kehotuksen alaisen toiminnan suorittajaksi, subjektiiksi, ei ole kieliopillisesti rakennettu puhuteltua vaan minä ja sinä tässä ja nyt -tilanteen ulkopuolinen, tässä tapauksessa *Heikki*.

Niin kuin olen jo edellä esittänyt, morfologinen imperatiivi on imperatiivilauseen yksi tunnusmerkeistä (^{-x}, *-kAA* ja *-kAAmme*) muiden mainitsemieni tunnusmerkkien ohessa. Morfologinen imperatiivi on kuitenkin myös muuta kuin imperatiivilauseen yksi tunnusmerkki. Kolmansissa persoonissa (ja passiivissa) morfologinen imperatiivi (*-kOO*n ja *-kOO*t) on lähinnä modustunus (ks. tarkemmin Lauranto 2013; ks. myös Penttilä 1963: § 189). Imperatiivi on tällöin osa morfologisten modusten järjestelmää (indikatiivin,) konditionaalien ja potentiaalien ohessa. Lähestymistapani eroaa tältä osin sellaisista

kielitypologisista tutkimuksista (ks. esim. Birjulin & Xrakovskij 2001; van der Auwera, Dobrushina & Goussev 2013a ja 2013b) ja niistä direktiivitutkimuksista (ks. esim. Mauri & Sansò 2011), joissa lähtökohdaksi on asetettu morfologinen imperatiivikategoria ja joissa kaikkea morfologisen imperatiivinaiksen sisältävää pidetään saman merkityskategorian ilmentymänä.

Edellä sanottu on koottu alla olevaan kuvioon 3-2 (Lauranto 2013).

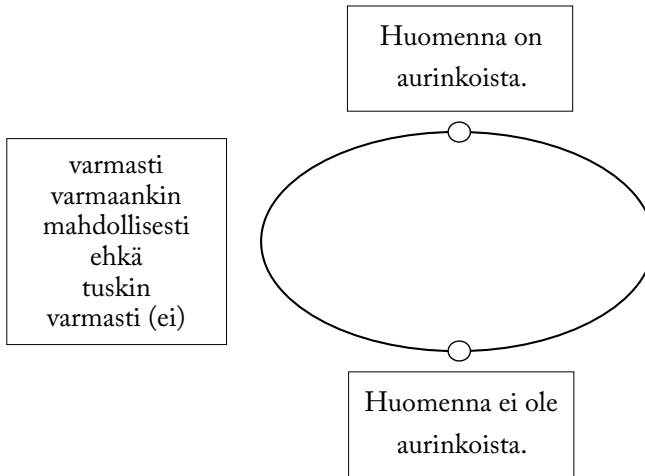
Kuvio 3-2. Suomen syntaktisen ja morfologisen imperatiivin suhde.

Kuviossa on erotettu katkoviivoin morfologinen imperatiivi, toisin sanoen ne muodot, joiden päätteineksi esiintyvät $-x$, $-kAA$ ja $-kAAmme$; $-kOOn$ ja $-kOOt$. Morfologinen imperatiivi on osin päällekkäinen deklaratiiivilauseen kanssa, sillä 3. persoonien imperatiivimuotoisen verbin sisältävät rakenteet (kohta C) eivät kuulu direktiivien yksinkertaisimman ilmentymän, imperatiivilauseen, yhteyteen. Toisaalta katkoviivoin erotettu morfologinen imperatiivi ei kata kokonaan imperatiivilauseettakaan. Morfologista imperatiivimerkintää ei nimittäin ole niissä inkluusiivisissa imperatiivilauseissa, joiden finiittiverbi on passiivimuotoinen, esimerkiksi lause *mennään jo* (kohta B). Näiden lauseitten merkitys voidaan nähdä direktiivisenä, ja niiden syntaktinen muotokin noudattelee pitkälti imperatiivilauseen muotoa – lukuun ottamatta finiittiverbin imperatiivimerkintää.

SF-teoriassa toimintaan kehottamista lähestytään pitkälti samoin kuin monessa muussa direktiivitutkimuksessa (ks. esim. Searle 1969, 1976 ja 1983: 166; Lyons 1977: 754–755; Sorjonen 2001a ja 2001b: 93–95; ISK 2004: § 1645; Larjavaara 2007: 496–498). Erojakin lähestymistavoissa toki on. Suurin on se, että SF-kuvauksessa direktiivisyyttä ei käsitetä modaalisuuden alaan kuuluvaksi: sitä käsitellään osana kielellislähtöistä vaihtokauppaa (ks. Halliday 1994 [1985]). Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että imperatiivilauseella (ja muilla interpersoonaisilla lausetyypeillä) ei olisi mitään tekemistä modaalisuuden kanssa. (Ks. moduksen, modaalisuuden ja modaalisten lausetyyppien suhteesta kokoavasti Forsberg 1998: 35–47.)

SF-teoriassa interpersoonaisia vaihtokauppalausetyyppejä, deklaratiiivia, interrogatiivia ja imperatiivia, ei siis kuvata lause*moduksiksi* (esim. Hakulinen & Karlsson 1979: 273, 276) eikä *modaaliseksi* lausetyypeiksi (ISK 2004: § 886). Halliday (1994 [1985]: 43, 68–73) tosin käyttää termiä *mood*, joka on monissa muissa yhteyksissä suomennettu termillä *modus*. Fennistisestä näkökulmasta termin suomentaminen modukseksi olisi kuitenkin harhaanjohtavaa, sillä Halliday ei viittaa sillä (fennistisen perinteen) modusvalintoihin vaan nimenomaan interpersoonaisiin lausetyyppeihin ja pitää ne yksiselitteisesti erillään modaalisuudesta. Sekaantumisvaaran vuoksi käytän *moduksen* (Hallidayn) *mood* asemesta termiä *vaihtokauppalause(tyyppi)*.

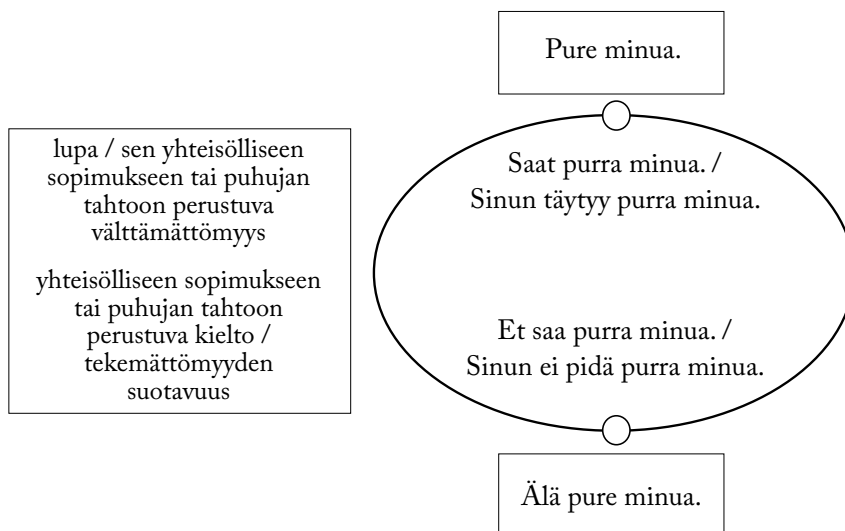
Hallidayn (esim. 1994 [1985]: 356–357) kuvauksessa erotetaan ensinnäkin toisistaan *modalisaatio* ja *modulaatio*. En puutu Hallidayn määritelmiin tässä yhteydessä tarkemmin, mutta modalisaation voidaan nähdä vastaavan suurin piirtein episteemistä, toisin sanoen asiaintilojen varmuuteen ja todennäköisyyteen liittyvää, modaalisuuden alaa ja modulaation puolestaan deonttista, normatiivista, tekoihin kohdistuvaa modaalisuutta. SF-lähestymistapa interpersoonaisien lausetyyppien vaihtokauppamerkitysten ja modaalisuuden suhteeseen voidaan kiteyttää näin: kielellisenä ilmiönä modaalisuus on suppeampi kuin interpersoonaiset vaihtokauppamerkitykset. Ajatus on siis se, että modaalisuus on merkitysjärjestelmä, joka toimii ikään kuin lausetyyppi-järjestelmän sisällä (ks. myös E. Itkonen 2008: 181–182). Halliday (1994 [1985]: 356–357) kuvaa asian niin, että hän rajaa modaalisuuden alan polaaristen ääripäiden väliseksi alueeksi. Episteemisen modaalisuuden puolella asia on usein kuvattu juuri niin myös SF-teorian ulkopuolella (ks. esim. Laitinen 1992: 154; Forsberg 1998: 38–39; Nuyts ym. 2005: 8; Larjavaara 2007: 403–407; E. Itkonen 2008: 204–205; ks. myös VISK: § 1590) (ks. kuviota 3–3ⁱⁱ).

Kuvio 3-3. Ei-modaalisen deklarativilauseen ja modalisaation suhde.

Modalisaatioon kuuluu ääripäiden välinen alue, mutta itse navat kuitenkin eivät. Jos modalisaatioon luettaisiin mukaan myös polaariset ääripäät, kaikki olisi modaalista eikä modaalisuuden käsitteellä olisi varsinaista kuvausvoimaa. Modaalinainekseton lause *huomenna on aurinkoista* ja modalisaatiota sisältävät lauseet *huomenna on varmasti aurinkoista* tai *huomenna täytyy olla aurinkoista* eivät olekaan synonyymiset (esim. Larjavaara 2007: 405–407). Sillä, että puhuja ilmaisee varmuutensa eksplisiittisesti erillisellä varmuusilmauksella (esim. *huomenna on **varmasti** aurinkoista* tai *huomenna **täytyy** olla aurinkoista*), puhuja nostaa itse asiassa kohosteiseen asemaan sen, että hän jollain tasolla epäilee sanomansa varmuutta (Halliday 1994 [1985]: 362–363, myös Martin & White 2005: 110–111 sekä VISK: § 1590).¹²

Deonttinen modaalisuus on lähellä alumpana määrittelemääni kompleksista velvoitustahtoa, imperatiivilauseen perusmerkitystä. Kuvaan kuitenkin velvoitustahdon kompleksiseksi juuri siitä syystä, että se on enemmän kuin deonttinen modaalisuus (ks. myös Larjavaara 2007: 409, 497), sillä deonttiseen modaalisuuteen ei liity velvoitetta puhuteltua kohtaan. SF-teoriassa myös modulaatio (~ deonttinen modaalisuus) määritellään modalisaation tapaan kahden polaarisen ääripään väliin asettuvaksi alueeksi. Modulaation yhteydessä äärinavat ovat (myönteinen) *preskriptio* ja (kielteinen) *proskriptio*¹³: ne merkitykset, joita ilmaistaan myönteisellä ja kielteisellä imperatiivilauseella (ks. kuviota 3-4).

Kuvio 3-4. Imperatiivilauseen ja modulaation suhde.¹⁴

Sekä modalisaatio että modulaatio jäävät merkitysalueeksi kahden polaarisen ääripään väliin. Kuten modalisaatiokuvauksen puolella erimerkityksisiä ovat lauseet *huomenna on aurinkoista* ja *huomenna on täysin varmasti aurinkoista*, erimerkityksisiä ovat myös lauseet *pure minua* ja *sinun täytyy purra minua* (ks. Halliday 1994 [1985]: 362–363, Martin & White 2005: III; ks. myös E. Itkonen 2001: 115).

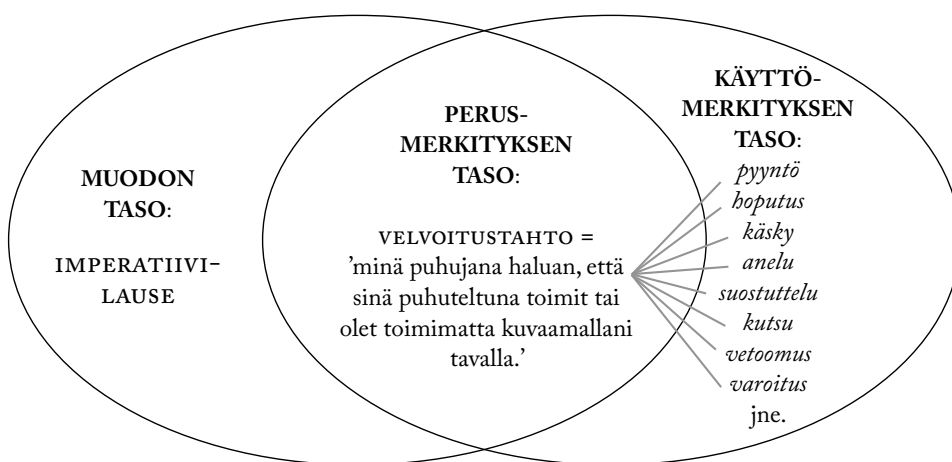
Myönteinen ja kielteinen imperatiivilause kuvataan modaalisuuden ulkopuolelle, ei kuitenkaan siitä syystä, että niiden merkitys ei liittyisi puhujalähtöiseen tahtoon, vaan siksi, että ne ilmaisevat vielä *enemmän* kuin pelkän modulaatiomerkityksen. Imperatiivilauseissa puhujan tahtoon liittyvä modulaatiomerkitys on yhdistynyt vaihtokauppamerkitykseen: imperatiivilauseeseen odotetaan puhutellulta erityisesti toiminnallista responsia.

3.3 PERUSMERKITYS JA KÄYTTÖMERKITYS

Vaihtokauppalauseiden kuvaukseen ovat kytköksissä toisaalta *perusmerkityksen* ja toisaalta *käyttömerkityksen* käsite (ks. myös Shore 1992: 14 ja siinä olevia lähteitä Firth 1957: 195 ja Robins 1961: 195; ks. myös Larjavaara 2007: 20–24, 69, joka käyttää termejä *koodi-* ja *käyttömerkitys*). Imperatiivilause voidaan tulkita tilanteesta riippuen esimerkiksi *käskyksi*, *pyynnöksi*, *hoputukseksi* ja *kutsuksi*. Ne ovat tilannesidonnaisia, aktuaalisia *käyttömerkityksiä*, mutta käyttömerkitysten taustalla on imperatiivilauseen *perusmerkitys*, vel-

voitustahto. Sillä viitataan puhujan ja puhutellun väliseen suhteeseen, johon kuuluu erottamattomasti se, että puhuja velvoittaa nimenomaan puhuteltua tekemään jotakin, ei välillisesti jotakuta muuta ihmistä tai jotakin asiain-tilaa. Saman eron tekee myös Halliday (esim. 1994 [1985]: 69–71 ja 363–367), mutta hän viittaa perusmerkitykseen termillä *pubefunktio* (*speech function*) ja käyttömerkitykseen termillä *retorinen funktio* (*rhetorical mode*). Joka tapauksessa puhujan puhutellulle suuntaama velvoite heijastuu vuorovaikutukseen niin, että imperatiivilauseet esiintyvät hyvin usein vierusparin etujäsenenä, niihin odotetaan toisin sanoen responsia.

SF-teoriassa merkityksiä ei nähdä staattisina, tilanteesta toiseen pysyvinä, muuttumattomina, vaan puhutaan merkitysten *tekemisestä*. Shore (1992: 22–23) puhuukin – Hallidayhin (2003 [1973]: 298–302) viitaten – kielisysteemistöstä merkitysten tekemisen potentiaalina (*language "as a meaning making potential"*). Samantyyppisesti asiaa lähestyy E. Itkonen (1999 [1973]: 40), joka toteaa, että "[s]emantiikka on abstraktia merkitysoppia". Hän jatkaa (mp.): "Pragmatiikka on puolestaan konkreettia merkitysoppia. Se tutkii sitä, miten abstrakti merkitys konkretisoituu yksittäisissä (joko reaalissa tai kuvitelluissa) puhetilanteissa." Merkityksenteko edellyttää kuitenkin jonkinlaisen pohjan: merkityksiä ei voida tehdä kielenkäyttötilanteessa tyhjästä. Merkityksiä ei tehdä päivä päivältä ja tilanne tilanteelta alusta asti uudestaan. Systemis-funktionaalissa kieliteoriassa asia kuvataan niin, että systeemi ja käyttö liittyvät toisiinsa eräänlaisen rajapinnan avulla. Tätä kuvaan kuviossa 3-5.

Kuvio 3-5. Perusmerkitys kieliopin ja tilanteisen käyttömerkityksen rajapintana.

Kuvioon 3-5 ei liity ajassa tapahtuvaa prosessointia. Sen tarkoitus on kuvata kieliopin mahdollistamaa merkityksentekoa. Imperatiivilauseen tilanteisia käyttömerkityksiä on lukemattomia, muitakin siis kuin kuviossa 3-5 esimerkinomaisesti mainitut kahdeksan merkitystä. Kaikkia niitä kuitenkin yhdistää velvoitustahto eli syntaktinen direktiivisyys.

Velvoitustahto on puolestaan *kieliopillistunut*. Se on kiteytynyt kielioppiin imperatiivilauseeksi. Koska käyttömerkitysten taustalla on yksi ja sama perusmerkitys, joka toteutuu imperatiivilauseen muotoisena, käyttömerkityksiä ei voi läheskään aina erottaa toisistaan, ne ovat usein samanaikaisia, limittäisiä. Käyttömerkitysten limittyminen ei ole siis kuvausongelma, vaan se on puhtaasti sitä kielenkäytön todellisuutta, jossa elämme (ks. esim. 3-3; ks. myös lukua 7.3, jossa käsittelen kielteisiä imperatiivilauseita tarkemmin). Esimerkissä 3-3 Siiri on kertonut ystävälleen Missulle kihlauksestaan mutta ei halua tiedon vielä leviävän muuhun ystävä- ja tuttavapiiriin.

(3-3) Kihlaus [Sg113_06]

1	(1.3)
2 Missu:	M <u>i</u> te[: se,
3 Siiri:	[!Älä kerro vi-
4	!Älä kerro vielä mu <u>i</u> lle. (.)
5	Mää kerron <u>i</u> tte ni.=
6 Missu:	=Juu,
7	<u>E</u> n kerro.

Siiri sanookin tämän Missulle (rivi 3). Toisaalta Siirin imperatiivilausemuotoinen direktiivi on pyyntö, sillä Siiri kehottaa Missua olemaan tekemättä jotakin sellaista, mistä hänelle itselleen direktiivin esittäjänä on hyötyä. Siirin voi samalla nähdä myös vetoavan Missuun: hänen direktiivinsä sisältää korkea-alkuisen intonaatiokuvion, jolla on todettu tehtävän dialogipuheessa usein juuri vetoava sävy (ks. myös lukua 2.4). Voitaisiin hyvin puhua vaikkapa puhuteltuun erityisesti vetoavasta pyynnöstä. Toisaalta Siirin voi nähdä varmistelevan tulevaa toimintaa: hän haluaa vakuuttua siitä, että tieto ei leviä, ja varmistaa tämän kielteisellä kehotuksellaan. Pynnön ja vetoamuksen voi nähdä liittyvän kiinteästi direktiivisyyteen. Varmistelu ei puolestaan ole luonteeltaan välttämättä direktiivistä, mutta se liittyy siihen tässä epäsuorasti muiden toimintojen kautta.¹⁵

Käyttömerkitykset liittyvät olennaisesti puhujien intentioihin. Intentioiden olemassaoloa ei oikein voida kieltää (ks. esim. Lyons 1977: 826; Laitinen 1992: 176; E. Itkonen 2008: 208–209), mutta niihin liittyvä ongelma on se, että tutkimuksessa niihin on toisinaan vaikea päästä käsiksi. Siitä huolimatta, että ihmisten tiedetään suostuttelevan toisiaan, pyytävän toisiltaan asioita, hoputtavan toisiaan ja varmistelevan tulevaa toimintaa, on mahdotonta sanoa tarkasti ja täysin varmasti, mihin puhuja kussakin toteutuneessa tilanteessa tähtää ja mikä käyttömerkitys on reaalistunut imperatiivilauseeksi. Se, että tutkimuksessa ei päästä suoraan käsiksi kielenkäyttäjien intentioihin, on nimenomaan deskriptiivisen kieliopintutkimuksen kuvausongelma.

Kielenkäyttö voidaan joka tapauksessa nähdä päämäärähakuisena toimintana siinä mielessä, että ihmisillä on keskenään toimiessaan tavoitteita. Intentiot ovat olemassa, vaikka jälkikäteen onkin hankalaa – joskus jopa mahdotonta – kuvata niitä tarkasti. On kuitenkin konteksteja, joissa niihin on pakko puuttua. Yksi tällainen on esimerkiksi opetuskonteksti. Pedagogisen kieliopin voidaan nähdä muodostavan rajapinnan deskriptiivisen ja preskriptiivisen kieliopin väliin, sillä samalla kun pedagogisessa kieliopissa kuvataan kielen ilmiöitä ja sen käyttöä, siinä annetaan kielenkäyttäjille myös ohjeita siitä, miten kieltä pitäisi käyttää. Opettajan opiskelijoilleen antamat, pedagogiseen kielioppiin nojaavat ohjeet ovat usein vastauksia niihin kysymyksiin, joita opiskelijat tekevät. He saattavat haluta tietää esimerkiksi, miten he voivat pyytää suomeksi ystävältään rahaa lainaan, miten he voivat suostutella ystäväänsä tulemaan kanssaan elokuviin tai miten käskää jotakuta olemaan hiljaa. Kielenkäyttäjien intentioita ei voida siis opetuskontekstissa välttää. Täysin toinen kysymys on se, miten näihin intentioihin päästään käsiksi aktuaalisia kielenkäyttötilanteita tarkasteltaessa – toisin sanoen se, miten näihin intentioihin pääsee käsiksi kielenkäyttöä tarkasteleva tutkija. Tilanteeseen osallistuvat kielenkäyttäjät päättävät toistensa intentioita parhaansa mukaan, perustaen päättelynsä luonnollisesti itse morfosyntaktiseen ilmaukseen mutta myös prosodisiin seikkoihin sekä muiden muassa eleisiin, ilmeisiin ja katseen siirtymiin ja ylipäätään kaikkeen edellä sanottuun ja tehtyyn. Intentiotulkintoja tehdään ottamalla huomioon myös kaikki se aiempi tieto, joka kielenkäyttäjille toisistaan ihmisinä ja erilaisista kielenkäyttötilanteista on elämän varrella syntynyt.

Tutkijana pyrin määrittelemään käyttömerkitykset tarkasti niin, että pystyn perustelemaan niiden rakentumisen mahdollisimman hyvin keskustelun

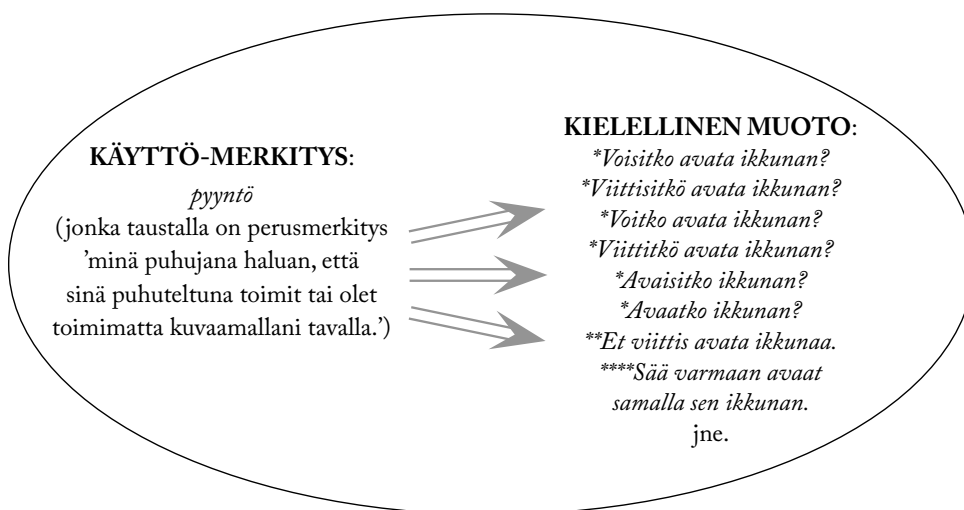
kulun avulla, mutta aina se ei ole mahdollista. Kuten olen alumpana todennut, direktiivisyys on modaalisuuden sukulaisilmiö (ks. tarkemmin lukua 3.3). Modaalisuutta on vaikeaa ellei mahdotonta lähestyä ilman, että otetaan kantaa puhujien intentioihin (ks. esim. Laitinen 1992: 175–190; Kauppinen 1998: 163–167). Tahdonalainen, toimintaansa kontrolloiva ja intentioitaan ilmentävä subjektitarcoite on välttämätön, kun tarkastellaan esimerkiksi deonttista, sosiaalisiin normeihin perustuvaa modaalisuutta (ks. myös esim. Lyons 1977: 826; Laitinen 1992: 176; E. Itkonen 2008: 208–209).

Imperatiivilauseetta nuorempi, kielelliseen vaihtokauppaan liittyvä interpersoonainen konstruktio on suomessa niin sanottu *tulisit nyt* -rakenne, jota käytetään muun muassa suostutteluun (ks. tarkemmin Lauranto 2012). Yhteiskunnan ja kulttuurin muuttuessa kielenkäyttötilanteetkin luonnollisesti muuntuvat, ja tämä aiheuttaa sen, että vanhat direktiivi-ilmaukset saavat uusia merkityksiä ja jotkin ilmaukset jäävät kokonaan pois käytöstä. Kulttuurin muutos saattaa aiheuttaa toki myös sen, että syntyy tarvetta kiteyttää syntaktiseen määrämuotoon sellaisia käyttömerkityksiä, joita ei ole siihen mennessä kiteytetty omaan muotohahmoonsa – jotka eivät ole siis kiteytyneet kieliopin kristalleiksi, konstruktioiksi. *Tulisit nyt* -rakenne on yksi esimerkki siitä, että systeemistö on alati muuttuvassa tilassa. Tosin muutos ei ole kovin nopeaa. Muutoksen hitaudesta johtuu, että edellä esittelemani kuvion 3-5 kaltaiset staattiset kuvaukset ovat ylipäänsä mahdollisia. Jos kuvioon 3-5 halutaan sisällyttää jonkinlainen ajallinen ulottuvuus, ajan pitää nähdä siinä tapauksessa kulkevan oikealta vasemmalle – mutta tämä ajankulku ei kuvaa käyttöprosessia vaan vuorovaikutusmerkitysten kiteytymistä kielioppiin, kun aika kulkee kielenkäyttäjäsukupolvesta toiseen.

Sukupolvien väliseen historialliseen ja esihistorialliseen kehitykseen rinnastuu se, miten suomea äidinkielenään opetteleva lapsi ja yhtä lailla suomea toisena kielenä käyttävä aikuispuhuja saa ”suomirepertoariinsa” uusia direktiivi-ilmauksia. Tietyissä tilanteissa syntyy tarve vaikkapa pyytää keskustelukumppanilta jotakin, ja se täytyy ilmaista kielellisesti. Jos puhuja ei tiedä, miten se tehdään, hän saattaa keksiä siihen tavan käyttötarpeen hetkellä. Joka tapauksessa hänen on jossain vaiheessa hyvä oppia se tapa tai ne tavat, jotka ovat suomalaisiin tilanteisiin vakiintuneet.¹⁶ Oppimistarve nousee kielenkäytöstä, aktuaalisesta tilanteesta. Toki jossain vaiheessa – varsinkin aikuiselle – systeemistön ja käytön suhdetta voidaan eritellä kummastakin suunnasta: toisinaan niin, että pohditaan sitä, mitä kaikkea

yhdellä ilmauksella eri tilanteissa voidaan tehdä (imperatiivilause → eri käyttömerkitykset, niin kuin kuviossa 3-5), ja toisinaan käytön suunnasta niin, että pohditaan juuri esimerkiksi pyynnön erilaisia kielellisiä ilmentymiä.

Käsillä olevan tutkimuksen näkökulma on se, että tarkastelun lähtökohta on syntaktisessa muodossa, imperatiivilauseessa. Tarkastelen siis sitä, mitä tulkintoja imperatiivilause eri kielenkäyttötilanteissa saa – tai mitä tulkintoja, käyttömerkityksiä, sille annetaan. Validi tutkimusnäkökulma olisi tietenkin myös se, että tarkasteltaisiin sitä, minkämuotoisena kukin käyttömerkitys kielenkäytön tasolla eri kielenkäyttötilanteissa toteutuu ja mikä merkitysero eri varianteilla on. Tätä jälkimmäistä tarkastelusuuntaa kuvaan seuraavassa kuviossa 3-6.

Kuvio 3-6. Tilanteisen käyttömerkityksen toteutuminen kielellisenä muotona.

Kuvioon 3-6 sisältyy useampi tärkeä näkökohta. Ensinnäkin on huomattava se, että esimerkiksi pyyntöä ei ilmaista suinkaan aina kaikissa tilanteissa imperatiivilauseella vaan hyvin usein monin muin keinoin. Se ei kuitenkaan tarkoita sitä, että imperatiivilause ei voisi olla tyypillinen pyyntö *missään* tilanteessa (ks. tarkemmin lukuja 5.3 ja 5.4). On mahdollista, että eri muotojen välillä ei ole juurikaan merkityseroa jossakin spesifissä kielenkäyttötilanteessa, mutta hyvin usein tilanne on se, että eri muotoja käytetään erilaisissa, tilanteisesti määrittävissä pyynnöissä. Pyyntö edustaa joka tapauksessa samaa perusmerkitystä kuin vaikkapa edellä mainitut hoputus, käsky ja neuvo.

Kuviossa 3-6 korostuu se, että yhdellä käyttömerkityksellä ei ole yhtä ja vain yhtä syntaktista toteumaa. *-merkintäiset lauseet (esim. *avaisitko ikkunan*) ovat muodoltaan interrogatiiveja, ja ***-merkintäinen (*avaa hei samalla se ikkuna*) on puolestaan selvä imperatiivilause. ****-merkintäinen lause (*sää varmaan avaat samalla sen ikkunan*) taas edustaa muodoltaan kiistatta deklaratiivityyppiä.

Lisäksi on huomattava, että kaikki lauseet eivät yksinkertaisesti mahdu intersubjektien lausetyyppien kolmijakomalliin; malli on siinä mielessä ideaalitus. **-merkintäinen esimerkkilause (*et viittis avata ikkunaa*) on tiettyllä tapaa (kolmijakomallin näkökulmasta) hybridi. Se ei ole interrogatiivi (vrt. sitä selviin interrogatiiveihin, esim. *etkö sä viittis avata ikkunaa, eksä viittis avata ikkunaa* tai *etsä viittis avata ikkunaa*), mutta se ei ole deklaratiivimuotoinekaan, sillä deklaratiivissa olisi periaatteessa mahdollista ilmaista subjekti omana lausekkeenaan (ja arkipuheessa usein ilmaistaankin), esimerkiksi *sä et viittis avata ikkunaa* tai *et sä viittis avata ikkunaa*, mutta *et viittis avata ikkunaa* -tyypissä ei voi.

Mainitunlaisia lauserakenteita on muitakin, esimerkiksi *tulisit nyt* -tyyppinen suostuttelurakenne ja *valehtelisit niille* -tyyppinen optatiivirakenne (ks. siitä tarkemmin Lauranto 2012) sekä *käännyt sit seuraavasta vasemmalle* -tyyppinen direktiivi, jota käytetään usein (mutta ei aina) asiantuntija-direktiivinä (ks. lukua 3.4). Niitä kaikkia yhdistää se, että subjektin ilmaiseminen omana lausekkeenaan on perin harvinaista. Tällaiset lausetoteumat osoittavat selvästi, että intersubjektien lausetyyppien kolmijakomalli on yksinkertaistus. Kuvaus voitaisiin toki tehdä myös ilman kolmijakomallia, mutta mallin avulla kuvaus on helpompaa, sillä siinä kategoriat rakentuvat tyypillisten edustajien ympärille. Niinpä edellä mainitsemani subjektipronominittomat lauserakenteet on mahdollista asettaa kuvauksessa prototyyppien välimaastoon, rajoille. Se ei kuitenkaan tarkoita sitä, että ne olisivat käytöltään marginaalisia tai muutoin perifeerisiä.

3.4 KONGRUENTTISUUS, KIELIOPILLINEN METAFORA JA "TOISSIJAINEN" KÄYTTÖ

Metaforaa pidetään usein nimenomaan leksikaalisiin merkityksiin liittyvänä ilmiönä. Sitä on lähestytty muodosta merkitykseen, esimerkiksi niin, että *selkä*-sanana yksi merkitys 'vesialueen laaja, aukea osa' kuvataan metaforaan perustuvaksi. SF-teoriassa metaforaa lähestytään ensinnäkin merkityksestä käsin, ja toiseksi SF-teorian metafora on ilmiönä laajempi: sen alaan kuuluu

paitsi sanasto myös kielioppi. Laajaa metaforakäsitystä edustaa SF-kielitie-
teen ohessa muun muassa myös kognitiivinen kielioppi (ks. suomen osalta
esim. Pentti Leino 1993: 48–51, 148–158). Laajan metaforakäsityksen taustalla
on ajatus siitä, että ihmisen käsitejärjestelmät ja niihin perustuva ajattelu
ovat luonteeltaan metaforisia (Lakoff & Johnson 1980: 3–7). Kognitiivi-
sen kielitieteen puolella on kuitenkin keskitytty pitkälti eksperientiaalisiin
metaforiin, toisin sanoen niihin merkityksiin ja metaforisiin ilmauksiin,
jotka liittyvät maailmankuvaukseen. Tämän luvun keskiössä ovat puolestaan
intersubjektiveisuuden vaihtokauppakieliopin metaforat.

Leksikaalisessa metaforassa lähdetään liikkeelle siitä, miten leksikaalinen
merkitys, esimerkiksi 'vesialueen laaja, aukea osa', ilmaistaan. Kieli-
opillista metaforaa tarkastellaan samaan tapaan siitä näkökulmasta, miten
kieliopillinen merkitys, esimerkiksi 'velvoitustahto', ilmaistaan syntaktisena
muotona. Sekä leksikaalinen että kieliopillinen merkitys voidaan ilmaista
mahdollisimman yksinkertaisesti, ja sitä kutsutaan SF-teoriassa kongruent-
tiseksi toteutumiseksi. Leksikaalinen merkitys 'vesialueen laaja, aukea osa'
voi toteutua kongruenttisesti *ulappa*-sanana ja kieliopillinen velvoitustah-
don merkitys vaikkapa *tule tänne* -lauseena. Ne voidaan kuitenkin yhtä lailla
ilmaista metaforisesti sanana *selkä* ja lauseena *tulisitko tänne*.

SF-teoriassa ei väitetä kongruenttisten ja metaforisten ilmausten – olipa
kyseessä sitten leksikaalinen tai kieliopillinen metafora – olevan samamer-
kityksisiä (ks. esim. Halliday 1994 [1985]: 366). Kongruenttiset ilmaukset
eivät myöskään ole välttämättä yleisempiä kuin metaforiset. Kieliopillisen
metaforan käyttö voi olla hyvin vakiintunutta (esim. interrogatiivien *pyy-
dätsä pubelimeen* tai *annatko mulle vähän suolaa* käyttö direktiiveinä), ja
siitä saattaa muodostua tilanteinen normi. Se voi toki olla myös hetken
tarpeesta nousevaa (esim. *toi nuppi on vähän huonosti* 'älä laita sitä nuppia
siihen tms.').

Tämän luvun ydinsanoma on se, että kieliopillisen metaforan vakiintu-
minen saattaa johtaa systeemistön (vähittäiseen) uudelleenmuotoutumiseen,
toisin sanoen *kieliopillistumiseen* (esim. Heine, Claudi & Hünemeyer 1991;
Bybee, Perkins & Pagliuca 1994; ks. myös Laitinen & Lehtinen 1997; SF-
näkökulmasta Halliday & Matthiessen 2014: 68). Systeemistön uudelleen-
muotoutuminen ei liity vain merkitykseen, vaan se näkyy myös (syntaktises-
sa) muodossa. On kuitenkin niin, että kieliopillinen metaforailmaus saattaa
vakiintua johonkin käyttöön ilman, että tapahtuu rakenteellista muutosta.

Se on itse asiassa kieliopilliselle metaforalle hyvin tyypillistä. Siitä syystä pidän kieliopillistumista ja kieliopillista metaforaa toisistaan käsitteellisesti erillään. (Ks. kieliopillisesta metaforasta tarkemmin Simon-Vandenbergen, Taverniers & Ravelli (toim.) 2003.)

Imperatiivilauseen perusmerkitys on direktiivinen, mutta toisaalta imperatiivilauseitakin käytetään myös muussa kuin direktiivitehtävässä (esim. 3-4).

(3-4) Mut se ov vaa se että, siit on helppo tehdä minkä värinen tahansa mutta, .hh **teeppäs tummasta vaalee**. (Esiviritys [Sg 095_17a].)

Esimerkissä 3-4 puhuja pikemminkin toteaa lauseen avulla sen, että hänen mielestään on vaikeaa tehdä tummasta vaalea, hän ei kehota puhuteltua tekemään tummasta vaaleaa.¹⁷ Tässä nimenomaisessa esimerkissä on lisäksi kysymys eräänlaisesta lausekiteymästä, konstruktioista: imperatiivimuotoinen verbi kliitteineen voidaan nähdä lauserakennemuotin vakio-osana. (Ks. myös ISK 2004: § 1658.) Tällaisilta vakiintuneilta idiomi-konstruktioilta alkuperäinen direktiivitulkinta puuttuu lähes tyystin – mutta ei niiltäkään kokonaan. Juuri tässä piilee metaforan käsitteen – sekä leksikaalisen että kieliopillisen – kuvausvoima. Kun analyysin välineenä käytetään kieliopillista metaforaa, ilmauksia lähestytään merkityksestä käsin niin, että tarkastelun lähtökohdaksi otetaan esimerkiksi toteamusmerkitys 'on vaikeaa tehdä tummasta vaalea'. Tämä merkitys voidaan tietysti ilmaista yksinkertaisella tavalla, toteamuslauseen eli deklaratiiivin avulla, ja silloin toteamus ilmaistaan *kongruenttisesti*. Toteamusmerkitys voidaan ilmaista kuitenkin myös *metaforisesti*, esimerkiksi imperatiivilauseen avulla, niin kuin esimerkissä 3-4. Oleellinen kysymys on se, miksi niin on tehty. Vastaus on yksinkertainen: metaforalla tuodaan toteamukseen ja tässä tapauksessa tarkemmin sanottuna vaikeuden kuvaukseen jotakin lisää. Kun toteamus ilmaistaan imperatiivilauseen avulla, saadaan mukaan se, mikä liittyy inherentisti imperatiivilauseen perusmerkitykseen. Direktiivisyydessä on nimittäin olennaista se, että subjektitarkoite pystyy kontrolloimaan kehotuksen alaista toimintaa, sillä muutenhan direktiiviä ei kannattaisi puhutellulle edes suunnata (ks. ISK 2004: § 1554 ja 1649; Aikhenvald 2010: 324; myös Lauranto 2012 ja 2013). Kun tumman tekemistä vaaleaksi päivitellään imperatiivilauseen avulla, liitetään puhuteltu eksplisiittisesti mukaan toteutuksen vaikeuteen, sillä hänet pannaan ikään kuin kontrolloimaan tätä

toimintaa ja hänen oman osallisuutensa kautta saadaan korostetuksi vaikean toteutuksen kuvausta.

Se, että *teppäs tummasta vaalee* -lauseen yhteydessä puhutaan metaforisesta käytöstä, ei ole ristiriidassa sen kanssa, että kyseessä on idiomikonstruktio, joka on vakiintunut tietynlaiseen käyttömerkitykseen ja jonka osiksi voidaan analysoida imperatiivimuotoisen verbin ja *-pAs*-kliitin lisäksi myös adversatiivinen *mutta*: *mutta* + $V_{\text{imperatiivi}} + pAs$ (+ XP). Konstruktion käyttöä ja rakennetta pitäisi luonnollisesti tutkia paljon tarkemmin, mutta jo yksinkertaisella Google-haulla ”*mutta* + jokin imperatiivimuotoinen verbi + *pAs*” löytyy verkosta helposti esimerkkejä, jotka viittaavat konstruktioitumiseen. Seuraavassa esimerkissä 3-5 korostuu vaikeuden päivittely samaan tapaan kuin esimerkissä 3-4.¹⁸

(3-5) [Tiede keskustelu]

Kuinkahan paljon monomeerejä saa öljylitrasta. Kuinkahan paljon kiinteää ainetta on aikoinaan tarvittu 1 öljylitran muodostumiseen.

Helppohan se on lainata jotain nettisivuilta haettua ”tietoa”, **mutta otapas selvää kuinka paljon muinaista eloperäistä (kiinteää) tavaraa tarvitaan heijastimen valmistamiseksi.**

Kieliopillinen metafora on teoreettinen kuvausväline, jonka avulla saadaan eksplisiittisesti ilmaistuksi se, mikä on eri ilmausten välinen merkitysero, ja eritoten se, mistä ero johtuu, sillä metaforisten ilmausten nähdään aina säilyttävän – enemmän tai vähemmän – alkuperäistä peruserkitystään. Metaforakuvaus on keino luoda järjestystä eri ilmausten välille ja perusteet siihen, että rakenteellisesti hyvinkin erilaisia ilmauksia käytetään samantyyppisissä tehtävissä.

Koska kongruenttisia ja metaforisia ilmauksia ei pidetä samamerkityksinä (joskin tietysti merkitykseltään samantyyppisinä), metaforisuus johtaa vääjäämättä myös siihen, että kielellinen merkityspotentiaali laajenee uusien kieliopillisten metaforien myötä entisestään (Halliday & Matthiessen 2004: 626). Kysymys on siitä, että uusien kieliopillisten metaforien taustalla on vuorovaikutuksessa syntynyt tarve esimerkiksi eritellä tarkemmin interpersoonaisia vaihtokauppamerkityksiä.

Edellä sanottu liittyy luontevasti myös direktiivisyyden ilmaisemiseen. Direktiivi-ilmausten muotovariaatio on lähes rajaton, sillä loppujen lopuksi direktiivisesti voidaan tulkita – tilanteesta riippuen – miltei mikä hyvänsä lause tai lausuma. Kieliopillisen metaforan avulla tämä muotovariaatio saadaan kuvatuksi ja ennen kaikkea selitetyksi. Siitä huolimatta, että imperatiivilause on yksinkertaisin lausedirektiivi, direktiiveinä käytetään myös interrogatiivi- (esim. 3-6a, 3-7a ja 3-8a) ja deklaratiiivilauseita (esim. 3-9a, 3-10a ja 3-11a).

(3-6a) Annatko mulle yhen puolikkaan?

(3-7a) Pyydätsä [sen] puhelimeen?

(3-8a) Onks teil sellast kuorimisjuttuu?

(3-9a) Käännyt vasemmalle ja menet sen Koskelantien yli.

(3-10a) Sää tulet tänne näin.

(3-11a) Se kantsii ehkä laittaa siihe.

Direktiivinen tulkinta on tietysti vahvasti sidoksissa siihen, mitä ollaan tekemässä: kaikille edellä mainituille esimerkkilauseille 3-6a–3-11a on helppo löytää myös ei-direktiivinen tulkinta, varsinkin kun ne on irrotettu käyttöyhteydestään. Sekin on itse asiassa yksi kieliopillisen metaforan ominaisuus: metaforinen tulkinta on usein hyvin kontekstuaalista, tilannesidonnaista – toki sitä tilannesidonnaisempaa, mitä vakiintumattomampaa se on. Käsittelen myöhemmin esimerkkejä 36a–3-11a keskusteluyhteydessään ja selvitän sitä, mitä lisäarvoa metafora tuo kuvaukseen.

Direktiivisyyden ilmausvaranto kasvaa ensinnäkin (1) niin, että direktiivinä käytetään tilanteisesti jotakin sellaista rakennetta, jonka perusmerkitys on muu kuin direktiivinen. Sitä kutsutaan SF-teoriassa siis direktiivisen merkityksen metaforiseksi ilmaisemiseksi. Metaforinen käyttö voi olla (1A) hyvin tilapäistä sillä tavalla, että direktiivi-ilmaus on saanut syntynsä hetken tarpeesta ja tällaiseksi yhden käyttöhetken direktiivi-ilmaukseksi se jääkin (*toi nuppi näyttää kyllä tossa vähän hassulta* merkityksessä 'ota se nuppi pois' ja esimerkin 3-11a deklaratiivi *se kantsii ehkä laittaa siihe* 'laita se siihen / älä avaa ikkunaa kokonaan'). Metaforinen käyttö voi myös (1B) vakiintua niin, että tiettyä ilmausta aletaan käyttää tietyissä käyttömerkityksessä tietynlaisissa keskustelutilanteissa, niin kuin kaikkia edellä mainittuja interrogatiivilauseita (3-6a, 3-7a ja 3-8a) pyyntöinä (ks. myös ISK 2004: § 1661

ja 1662), ja myös tietynlaisia, joko subjektipronominillisia tai -pronomiinitomia, deklaratiiveja (esim. 3-9a ja 3-10a) direktiiveinä, joista kummallakin on oma, melko vakiintunut käyttömerkityksensä. Osassa edellä mainituista esimerkeistä on kyse vakiintumisen lisäksi myös rakenteellisesta eriytymisestä (esim. 3-6a *annatko mulle yhen puolikkaan?* ja 3-9a *käännyt vasemmalle ja menet sen Koskelantien yli*), osassa taas ei (esim. 3-7a *pyydätsä [sen] puhelimeen?*, 3-8a *onks teil sellast kuorimisjuttuu?* ja 3-10a *sää tulet tänne näin*).

Direktiivisyyden ilmausvarantoa voidaan kasvattaa myös (2) sillä tavalla, että kieleen synnytetään rakenteellisesti uusia direktiivi-ilmauksia vanhojen pohjalta. Niidenkään kohdalla ei enää ole kysymys pelkästä kieliopillisesta metaforasta vaan systeemisestä uudelleen järjestymisestä ja – jos halutaan asia niin ilmaista – kieliopillistumisesta. Uudennoksesta toimii esimerkiksi *tulisit nyt* -rakenne, joka ei täydellisesti vastaa merkitykseltään eikä muodoltaan sen enempää imperatiivilauseetta kuin konditionaalimoduksista deklaratiivilausetakaan, vaikka se sisältääkin sekä muoto- että merkityspiirteitä kummastakin (ks. ISK 2004: § 1659 ja erityisesti § 1665; myös Lauranto 2012). Yhtä lailla rakenteellisesti uusia, vanhojen rakenteiden pohjalta muodostettuja direktiivi-ilmauksia edustavat itsenäiset *jos*-lauseet (ks. lukua 2.3) (Laury 2012; ks. myös Aikhenvald 2010: 343–344). Rakenteellista eriytymistä edustaa myös osa yllä mainitsemani kohdan 1B tapauksista mutta eivät kaikki.

Keskeinen kysymys on se, miten edellä mainitsemani kaksi tapaa – tilanteinen vakiintuminen ja systeeminen muutos – suhteutuvat toisiinsa. Voidaan lähteä siitä, että ne edustavat saman jatkumon, kieliopillisen muutostatkumon, eri vaiheita, mutta toisaalta asia voidaan nähdä myös niin, että ne edustavat toisistaan erillisiä ilmiöitä. On ilmeistä, että kohdassa 2 kuvailemani systeeminen muutos edellyttää välttämättä kohdassa 1B mainitsemaani metaforisen käytön vakiintumista. Kiinnostava kysymys tässä yhteydessä onkin se, johtaako kaikki kohdassa 1B kuvailemani tilanteinen vakiintuminen systeemiseen uudistumiseen.¹⁹

Vaikka interpersoonaisen kieliopillisen metaforan käsite onkin tullut suomalaisen kieliopinkuvaukseen vasta melko myöhään nimenomaan SF-teorian myötä (esim. Shore 1992, 2012; Karvonen 1995), direktiivi-ilmausten luokittelusta on käyty keskustelua jo kauan. Keskustelu pohjaa pitkälti puheaktiteoriaan (ks. tarkemmin Austin 1962; Searle 1969, 1976, 1983), johon liittyy muun muassa toissijaisuuden käsitteeseen perustuva kuvaus. Se

nostettiin esiin siinä vaiheessa, kun syntyi tarve korostaa sitä, että ihmiset tekevät kieliopilla todellisissa kielenkäyttötilanteissa paljon muutakin kuin sen, mikä kielioppikuvauksiin oli siihen mennessä päässyt (esim. Matihaldi 1979: 86–88, 137–152, 176; Hakulinen & Karlsson 1979: 276–284; Yli-Vakkuri 1986). Kaikissa edellä mainituissa tutkimuksissa käytetään *toissijainen*-termiä pitkälti samoista syistä kuin minä puhun esimerkiksi vaihtokauppalauseiden metaforisesta käytöstä (suhteessa niiden perusmerkityksiin). Terminä *toissijainen* ei ole kuitenkaan paras siinä mielessä, että ”toissijaisuus” – SF-teorian näkökulmasta siis kieliopillinen metafora – on inherentti osa kieliopillista merkitysjärjestelmää. Järjestelmän voima perustuu pitkälti juuri ”toissijaisuuden” tai – paremmin ilmaistuna – metaforisuuden tarjoamaan mahdollisuuden varioida miltei loputtomasti esimerkiksi direktiivisyyden ilmaisua tilanne tilanteelta. Metaforisuus ei ole siis toissijaista käytön eikä käyttöarvon näkökulmasta.

Matihaldin, Hakulisen ja Karlssonin sekä Yli-Vakkurin terminvalinta on kenties hiukan ontuva, sillä sen saatetaan ymmärtää arvottavan merkityksiä väärällä tavalla. Metaforisuus ei ole kvalitatiivisesti *toisarvoista* eikä monessa tilannetyypissä (tai pikemminkin keskustelun sekventiaalisessa paikassa) edes kvantitatiivisesta näkökulmasta *toissijaista*. Terminvalinnan taustalla olevan perusidean voi nähdä toimivan, sillä se mahdollistaa sen, että kuvauksessa pystytään erittelemään sitä taustaa – toisaalta systeemistä ja toisaalta funktionaalista –, johon ilmausten merkityserot perustuvat. Kieliopillisen metaforan käsite mahdollistaakin sen, että esimerkiksi edellä esittelemäni imperatiivilauseen *teepäs tummasta vaalee* käyttö ei-direktiivinä voidaan selittää seikkaperäisemmin kuin vain toteamalla, että tietyissä, spesifeissä tilanteissa tätä nimenomaista lausetyyppiä edustavaa idiomikonstruktiota käytetään suomalaisessa kulttuurissa tietyissä ei-direktiivisessä merkityksessä.

Puheakteja on tutkittu sittemmin myös kulttuurienvälisissä yhteyksissä. Tunnetuimpia kulttuurienvälisiä puheaktien tutkimusprojekteja on niin sanottu CCSAR-projekti (*Cross-Cultural Speech Act Realization Project*), jonka kehittäjiä ovat mm. Blum-Kulka, House ja Kasper (1989) sekä Cohen ja Olshtain (1981) (ks. myös Blum-Kulka & Kasper toim. 1993 ja Blum-Kulka & Olshtain 1984). CCSAR-projektin aineisto on kerätty kyselykaavakkeella, johon vastaajat täydentävät keskustelun vuoroja – siis kirjallisesti. Myös Suomessa tämän projektin kyselykaavaketta on käytetty. Raija Markkasen (1985) lisäksi Pirkko Muikku-Werner (1997) on tutkinut puheaktien tuot-

tamista CCSARP-lomakkeella (ks. myös Muikku-Werner 1991 ja 1993). Muikku-Werner on tutkinut myös suomen- ja saksankielisiä julkisia keskusteluja sekä niissä esiintyviä direktiivi-ilmauksia ja kysymyksiä (1993). Tässä tutkimuksessa hän erottaa toisistaan kolme luokkaa (mts. 110–150):

- (1) suorat direktiivit (imperatiivilauseet, esim. *tulkaa huomenna syömään* ja performatiiviverbilliset lauseet, esim. *mä kutsun teidät huomenna syömään*),
- (2) konventionaaliset epäsuorat direktiivit (tietyt modaalainekselliset deklaratiivit, esim. *sun täytyy avata se*, ja tietyt interrogatiivit, esim. *annatko mulle yhen puolikkaan ja pyydätsä puhelimeen*) ja
- (3) epäkonventionaaliset epäsuorat direktiivit eli vihjeet (esim. *se kantsii ehkä laittaa siihen*).

Honkanen (2012: 26–30) on puolestaan tarkentanut Muikku-Wernerin (1993: 110–150 ja 1997: 113–167) luokittelua mutta lähestyy direktiivisyyttä hiukan eri suunnasta, toisaalta systeemis-funktionaalisen (Halliday 1994 [1985], Halliday & Matthiessen 2004), toisaalta kognitiivisen kieliteorian (esim. Langacker 1987, 2008) näkökulmasta. Honkasen (2012: 29) mukaan Muikku-Wernerin (1993, 1997) ”kuvausmallin ongelmaksi nousee kuitenkin, ettei siitä ole helppo nostaa esille selkeitä semanttisia tai morfosyntaktisia kriteereitä, joihin tulkinnat läpinäkyvyyden asteesta olisi erityisesti epäselvemmissä tapauksissa mahdollista kiinnittää”. Puheaktiteoreettisessa kuvauksessa saadaan direktiivisyyttä avatuksi valaisevalla tavalla, mutta koska puheaktiteorian juuret juontuvat pikemminkin kielifilosofiasta kuin kielitieteestä, Honkasen esiin nostama ongelma on todellinen mutta ei puheaktiteorian lähtökohtien vuoksi sinänsä yllättävä (ks. myös Lauranto 2001 ja 2004).

Puheaktiteoriaan perustuva jaottelu kytkeytyy pitkälti merkitykseen, ei merkityksen ja muodon *systeemiseen järjestymiseen* (ks. kuitenkin Sadock 1974; Sadock & Zwicky 1985). Metaforisuuden ja kongruenttisuuden käsitteet ovat kuvauksessa hyödylliset siis myös siitä syystä, että niiden avulla kuvaus kytkeytyy sekä muotoon että merkitykseen. Vaikka (hallidaylaisessakin) funktionaalisuudessa korostetaan merkitystä ja merkityslähtöisyyttä, myös muodolla on keskeinen asema (ks. Shore 2005: 45–46 ja siinä mainittuja lähteitä Halliday 1961: 38–40; 1994 [1985]: 12–16). On kuitenkin huomattava, että muodolla ei tarkoiteta tässä yhteydessä tiettyä morfosyn-

taktista muutoskeemaa vaan muotoutuneisuutta, muodon järjestyneisyyttä. ”[K]un puhutaan muodon ja merkityksen keskinäisestä riippuvuudesta, ei siis tarkoiteta, että tietty muoto ja tietty merkitys olisivat yksi-yhteen-vas- taavuudessa. Muodon (järjestäytyneisyyden) ja merkityksen välinen suhde voi olla hyvinkin kompleksinen” (Shore 2005: 45). Tällaisen kompleksisen suhteen kuvauskaan ei voi olla kovin yksinkertainen.

Tarkastelen seuraavaksi esimerkkejä 3-6-3-11 käyttöyhteyksissään. Viit- taan näihin luvun alussa esittelemiini esimerkkeihin samoin numeroin mutta nyt niin, että numeron jäljessä on kirjain *b*. Esimerkeissä 3-6b-3-8b kuvailen interrogatiivilauseiden metaforista käyttöä, ja esimerkkien 3-9b- 3-11b yhteydessä tarkastelen sellaisia direktiivejä, jotka on ilmaistu metafo- risesti deklaraatiivilauseina. Tarkoitukseni on osoittaa näiden esimerkkien avulla kaksi asiaa. Ensinnäkin kieliopillinen metaforisuus voi olla hyvin vakiintunutta, mutta toisaalta se voi olla myös vakiintumatonta. Toiseksi kieliopillisen metaforan käyttö voi johtaa systeemiseen uudelleenjärjesty- miseen, muutokseen. Puhun kuitenkin muutoksesta vain siinä tapauksessa, että se näkyy jollain tapaa muodossa, järjestyneisyydessä.

Esimerkissä 3-6b ystävykset juttelevat pöydän ääressä ja syövät riisikak- kuja. Kakut ovat vapaasti kaikkien otettavissa, mutta ne sijaitsevat Anusta niin kaukana, ettei hän itse ylety niihin. Niinpä Anu esittääkin rivillä 7 direktiivin, jonka ilmaiseman toiminnan loppuun suorittamisesta on il- miselvää hyötyä hänelle itselleen. Kyseessä on siis pyyntö (ks. pyynnöistä myös lukuja 3.3, 5.4 ja 5.5).

(3-6b) Riisikakut (Kaakkoissuomalaiset tytöt [Sg 151].)

- 1 Susa: et (miul -) ei oo rahaa,
 2 Miia: mä otan täst vähän [*kakkua* ((taittaa palan))
 3 Anu : [@gud aidia.@ hhm
 4 (0.5)((taittavat riisikakkuja))
 5 Anu : rouskis riksis raksis=
 6 Susa: =hmm
 7 Anu : => !annat[ko mulle yhen puolikkaan.
 8 Miia: [tää tātā tähän tähän tātā täytyy
 9 laittaa voita.
 10 Miia: @voita@.
 11 (0.8) ((syövät))

Anun esittämä direktiivi *annatko mulle yhen puolikkaan* on muodoltaan verbialkuinen interrogatiivilause, perusmerkitykseltään polaarinen kysymys. ISK:ssa (2004: § 1661) tällaiset direktiivit kuvataan seuraavalla tavalla (tärkeimmät kohdat on lihavoitu tähän):

Interrogatiivi- eli kysymyslause, jonka verbi on **indikatiivin preesensin 2. persoonassa** tai passiivimuodossa, **on vakiintunut merkitsemään kehotusta tai pyyntöä. Direktiivisiksi tulkittavista lausumista tyyppillisesti puuttuu ilmisubjekti** toisin kuin aidoista kysymyksistä; **tämä ero ei puhutussa kielessä ole ehdoton**. Meneillään olevan toiminnan tyyppi sekä lausuman leksikaalinen sisältö tukevat ilmauksen tulkintaa direktiiviksi.

Kuvaus on koherentti, mutta siinä ei oteta kantaa – niin kuin deskriptiivisissä kuvauksissa ei ylipäätään ole tapana – siihen, mistä syystä verbialkuista interrogatiivia käytetään direktiivinä, olkoonkin, että sen käyttö tässä merkityksessä kuvataan vakiintuneeksi. ISK:n kuvauksella on yhtymäkohta siihen, mitä esitin alumpana Muikku-Wernerin (1993) direktiivijaottelusta: hänen mukaansa kysymyksessä olisi konventionaalinen epäsuora direktiivi. (Erona on se, että ISK:ssa ei puhuta myöskään suoruudesta eikä epäsuoruudesta.) Sekä Muikku-Wernerin että ISK:n kuvauksessa korostetaan vakiintunutta konventiota – eikä tietenkään syyttä. Sellainen verbialkuinen interrogatiivi, jonka subjektitarkoite on puhuteltu (tai puhutellut) ja jossa pääverbin ilmaisema toiminta on subjektitarkoitteen kontrolloitavissa, lienee vakiintunut hyvin vahvasti direktiiviseen käyttöön tietyissä konteksteissa.

Metaforakuvaus tuo edellä sanottuun kuitenkin jotain lisää. Se nimitäin mahdollistaa sen, että interrogatiivilauseen käyttö direktiivinä voidaan perustella tietyssä keskustelun kohdassa tarkemmin. Direktiivinen merkitys ilmaistaan interrogatiivina esimerkiksi silloin, kun puhuteltua kehoitetaan sellaiseen toimintaan, josta puhuteltu ei ole antanut takeita ja johon hänen ei voida automaattisesti olettaa suostuvan (ks. tästä myös Rossi 2012: 29, joka käsittelee italian tietyn interrogatiivityypin käyttöä direktiivinä). Tämä on tärkeä näkökohta, sillä esittelen myöhemmin luvussa 4.2 reaktiivisuuden käsitteen, joka liittyy siihen, että imperatiivilauseen käyttöä (esimerkiksi pyyntönä) leimaa nimenomaan se, että kehotuksen alaisesta toiminnasta on

aiemmassa keskustelussa annettu takeet ja puhutellun voi niin ollen olettaa suostuvan lauseessa kuvailtuun toimintaan.

Interrogatiivilauseen käyttö direktiivinä liittyy vahvasti interrogatiivin – ja nimenomaan verbialkuisen interrogatiivin, niin kuin juuri *annatko mulle yhen puolikkaan* – interaktiiviseen merkitykseen, polaariseen kysymykseen (Rossi 2012: 29). Direktiivisyyden ilmaiseminen metaforisesti interrogatiivilla tarjoaa puhutellulle kaksi samanaikaista väylää: direktiivisen, joka johdattaa häntä toimimaan, ja kysyvän, joka johdattaa häntä kielelliseen vastaukseen. Näin metaforisesti interrogatiivilla ilmaistu direktiivi mahdollistaa eksplisiittisellä tavalla myös direktiivistä kieltäytymisen. Metaforan avulla on siis helppo selittää interrogatiivin käyttö direktiivinä tilanteessa, jossa puhuteltu ei ole antanut takeita kehotuksen alaisesta toiminnasta tai jossa hänen ei voida siis olettaa automaattisesti suostuvan kehotuksen alaiseen toimintaan.

Puhelinkeskustelutilanteissa on käytössä erilaisia tapoja pyytää puhuteltua kutsumaan puhelimeen joku kolmas osapuoli – tai oli erityisesti silloin, kun käytössä olivat kiinteät puhelimet. Niiden aikoina tavallinen tapa oli ilmaista pyyntö interrogatiivilauseella, joka maailmankuvauslausetyypiltään edustaa subjektitarkoitteen paikkaa ilmaisevaa suhdelausetta (soittaja: *onks X kotona?* – vastaaja: *joo oota vähän*) (ks. A. Hakulinen 1993; Shore 1992: 181). Toisaalta tällaiseksi pyynnöksi olivat vakiintuneet myös interrogatiivilauseet *pyydätkö X:n puhelimeen* ja *pyydätsä X:n puhelimeen*. Interrogatiivien vakiintuminen direktiiviseen käyttöön puhelinkeskustelujen alussa ei ole sinänsä erikoista, sillä kieliopillisen metaforan mahdollistama kaksiväyläinen tulkinta (kongruenttinen ja metaforinen) on tässä tilanteessa erityisen hyödyllinen. Puhuja ei voi tietää, onko kolmas osapuoli tavattavissa, ja siksi hän kysyy, mutta jos tämä on tavattavissa, puhuja samalla myös pyytää tätä puhelimeen (ks. myös Lyons 1977: 785 ja Brown & Levinson 1987: 56–57). Interrogatiivin tulkinta samanaikaisesti pyynnöksi on tässä tilanteessa niin ikään relevanttia (ks. relevanssin maksimista Grice 1975: 41–58).

Verbialkuisen interrogatiivin käyttöä direktiivinä edustaa myös seuraava esimerkki 37b, joka on puhelinkeskustelun alku. Satu soittaa Tommin ja Ninan kotiin puhuakseen Ninan kanssa, mutta puhelimeen vastaa Tommi. Keskustelun aikana Satu itse asiassa tuottaa kaksi verbialkuista interrogatiivia (r. 5 ja r. 7).

(3-7b) Nina [Sgr66 Aor]

- 01 Tommi: (--) Tommi.
02 Satu: Täs on Satu moi.
03 (.)
04 Tommi: Terve.
05 Satu: Onks Nina himas.
06 Tommi: O:?
07 Satu: Pyydätsä puheli[meen].
08 Tommi: [Pyydän. (.) pieni het[ki].
09 Satu: [Kiitti.
10 (1.0)

Rivin 5 interrogatiivia (*onks Nina himas*) Tommi käsittelee kongruenttisesti kysymyksenä. Rivin 7 interrogatiivin (*pyydätsä puhelimeen*) hän tulkitsee puolestaan (myös) direktiivisesti.

Esimerkin 3-7b tilanne on samankaltainen kuin esimerkin 3-6b siinä mielessä, että tässäkin esimerkissä direktiivinen merkitys on ilmaistu interrogatiivina, koska puhuteltua ohjataan sellaiseen toimintaan, josta hän ei ole antanut takeita ja johon hänen ei voi automaattisesti olettaa suostuvan. Kummassakaan tapauksessa (esim. 3-6b *annatko mulle yhen puolikkaan* ja esim. 3-7b *pyydätsä puhelimeen*) ei toisaalta ole myöskään kyse siitä, että toiminta, johon puhuteltua ohjataan, vaatisi häneltä suurta ponnistelua tai olisi muuten tilanteessa odottamaton. Esimerkin 3-7b tilanne on hyvin selvästi se, että direktiivin alainen toiminta on sangen odotettua, itse asiassa vielä selvemmin kuin esimerkin 3-6b tilanne. Tästä syystä onkin erikoista, että Tommi ei käsittele jo *onks Nina himas* interrogatiivia direktiivinä (esim. vastaamalla siihen *joo oota vähän*).

Esimerkkien 3-6b ja 3-7b verbialkuiset interrogatiivilauseet eroavat toisistaan kuitenkin muodollisesti. Edellisessä subjekti tulee näkyviin vain verbinmuodossa (*annatko mulle yhen puolikkaan*), kun taas jälkimmäisessä yksikön 2. persoonassa taivutetun verbin jäljessä on myös *sä*-aines (*pyydät-sä puhelimeen*). Tämä on kiinnostava seikka, ja käsittelenkin sitä seuraavaksi nimenomaan kieliopillistumisen ja kieliopillisen metaforan välisen suhteen näkökulmasta.

Palaan nyt tämän luvun alussa esittämäni kysymyksen tilanteisen vakiintumisen ja systeemisen muutoksen suhteesta sekä ISK:sta (2004: §

1661) ottamaani lainaukseen tiettyjen interrogatiivien vakiintumisesta direktiiviseen käyttöön. Kuten sanottu, voidaan ajatella niin, että tilanteinen vakiintuminen johtaa systeemiseen muutokseen. Tietynrakenteisten interrogatiivilauseiden (*annatko mulle yhen puolikkaan ja pyydätsä pubelimeen*) vakiintuminen direktiivitehtävään tietynlaisessa keskustelun kohdassa olisi siis ensi askel systeemiseen muutokseen, kieliopillistumiseen (jos kieliopillistumiseen halutaan lukea mukaan myös kieliopin sisäinen uudelleenjäsentyminen). Tämän uudelleen järjestäytymisen pitäisi myös näkyä jollain tavoin rakenteen tasolla, jotta muutos voitaisiin todentaa. ISK:sta (2004: § 1661) lainaamassani kuvauksessa sanotaan, että ”direktiivisiksi tulkittavista lausumista tyypillisesti puuttuu ilmisubjekti toisin kuin aidoista kysymyksistä”. Tätä voidaankin pitää rakenteellisena merkinä systeemisestä muutoksesta. Mutta toisaalta ISK:ssa (mp.) sanotaan myös, että ”tämä ero ei puhutussa kielessä ole ehdoton”, mikä käy ilmi myös esittämistäni esimerkeistä 3-6b ja 3-7b. Asia on tosin ilmaistu hiukan epätarkasti, sillä jos ”ero ei puhutussa kielessä ole ehdoton”, se ei ole lainkaan ehdoton.²⁰

Edellä sanotusta huolimatta tilanne on se, että kielioppi on interrogatiivien osalta eriytyvässä ja pitkälti jo eriytynyt (ks. esim. Yli-Vakkuri 1986; Pyhälä 1999: 23–33; Lappalainen 2008: 491–496). Myös Sorjosen, Raevaa-
ran ja Lappalaisen (2009: 101–104) mukaan noin puolet niistä pyyntöinä toimivista interrogatiivilauseista, joiden subjekti on yksikön 2. persoonassa, on subjektipronominittomia. *Annatsä*-tyyppisiä pyyntöjä esiintyy heidän mukaansa pääosin pääkaupunkiseudulla. Samaan viittaa Lappalainen (2006: 41; 2008: 493). Suomeen – ainakin joihinkin suomen varieteetteihin – on tosin sanoen syntymässä uudenlainen pyyntörakenne, joka muistuttaa toisaalta interrogatiivi- ja toisaalta imperatiivilauseita. Tätä voidaan verrata aiemmin mainitsemaani *tulisit nyt* -rakenteeseen, joka niin ikään muistuttaa sekä imperatiivi- että deklarativilauseita mutta ei edusta puhtaasti kumpaakaan.

Niin kuin jo aiemmin viittasin, *annatko*–*annatsä*-vaihtelu saattaa olla myös alueellista. Formaaliuteen kytkeytyviä tekstilajieroja asiaan liittyy joka tapauksessa, mikä tekee asiasta melko kompleksisen. Itse asiassa *annatko*–*annatsä*-vaihtelu on sidoksissa myös toiseen muutosprosessiin, ja se monimutkaistaa tilanteen kuvausta entisestään. Puhutussa suomessa lienee nimittäin käynnissä persoonapronominien kliittistyminen, jossa tiettyjen rakenteiden verbinjälkeinen subjektipronomini menettää – ja on jo menettänyt – sanahahmoaan (muun muassa prominenssipotentiaaliaan) ja

liittyy finiittiverbiin jälkikliitiksi, esimerkiksi *pyydätsä puhelimeen* (ks. myös Forsberg 1994). Tässä rakenteessa interrogatiivin vakiintuminen direktiivi-ilmaukseksi (tietystä kontekstissa) ei voisikaan tulla näkyviin subjektipronominittomuutena, sillä pronominia ei ole, on vain verbiin liittynyt jälkikliitti. Tämän jälkikliitin olemassaolo on puolestaan ainut rakenteellinen ero deklarativiin (ja subjektipronominittomaan deklarativiin, jonka käyttöä sivuan jäljempänä esimerkeissä 3-8b ja 39b). Tämä asia vaatii kuitenkin oman tutkimuksensa, enkä ota siihen tämän enempää kantaa (ks. kuitenkin Forsberg 1994).

SF-teorian piirissä ei ole perinteisesti keskitytty fylogeneettiseen muutokseen (esim. Halliday & Matthiessen 2014: 68), mutta oman tulkintani mukaan on täysin luontevaa kuvata tilanne niin, että suomen kieliopissa on tapahtumassa ja jo tapahtunut eriytymistä niiden interrogatiivien kohdalla, jotka ovat verbialkuisia ja joiden subjekti on jommassakummassa 2. persoonassa. Eriytymiskehityksestä puhuminen edellyttää kuitenkin sitä, että jonkin merkityksen ilmaisemismuoto myös vakiintuu tiettyyn muotohahmoon, esimerkiksi niin, että subjektipronominin käyttö käy tavalliseksi vain kysymysmerkityksisessä interrogatiivissa ja harvinaiseksi nimenomaan direktiivimerkityksisessä interrogatiivissa, vaikka verbi on 2. persoonassa. Kuitenkaan se, että interrogatiiveja käytetään direktiivi-ilmauksina, ei sinänsä vielä edusta SF-teorian näkökulmasta muutosta, suuntaista prosessia siinä mielessä kuin se nähdään esimerkiksi kieliopillistumisen yhteydessä, vaan kieliopin luonnollista olotilaa, sitä, että kielioppi rakentuu dynaamisista merkityskytköksistä (vrt. Halliday & Matthiessen 2004: 46-47).

Käsitykseni mukaan SF-teorian kieliopillisen metaforan käsite on mahdollista tulkita niin, että metaforista ilmausta ei nähdä toissijaisena eikä siis kronologisesti jälkeensä syntyneenä sivuominaisuutena. Sitä ei tarvitse nähdä vain osana systeemistä muutosta vaan kielijärjestelmän inherenttina piirteenä (ks. myös Halliday 1994 [1985]: 343). Tulkitsen asian niin, että teoriaan on rakennettu sisään näkökulma kielisysteemistön dynaamisuu-teen. Ihminen on luultavasti aina piilotellut pyrkimyksiään ja päämääriään sekä halunnut toisaalta käyttää valtaansa ja toisaalta saada itselleen mahdollisimman suuren hyödyn. Ihminen on luultavasti aina myös halunnut ottaa kumppaninsa huomioon ja vähentää tähän kohdistuvaa uhkaa (ks. myös Brown & Levinson 1987: 101-227). SF-teoria ei pakota sellaiseen tulkintaan, että metaforinen käyttö olisi myöhäsyntyistä ja kehittynyt kie-

leen vuosisatojen ja -tuhansien kuluessa kongruenttisesta käytöstä. Metaforakuvaukseen ei sisälly ajatusta siitä, että olisi joskus ollut aika, jona imperatiivia, interrogatiivia ja deklaratiivia olisi käytetty vain ja ainoastaan perusmerkityksissään.

Interpersoonainen kieliopillinen metafora on erottamaton osa monimutkaista vaihtokauppalauseiden järjestelmää, jossa osasysteemi ja käyttö täydentävät toinen toistaan ja joka ei yksinkertaisesti toimisi ilman metaforisuutta (vrt. Lakoff & Johnson 1980: 3–7). Kieliteorioiden tehtävä on purkaa auki – keinotekoisesti – tätä merkityksen kokonaisuutta samaan tapaan kuin prisma hajottaa valkoisen valon sateenkaaren eri väreiksi.²¹ Kieliopillisen metaforan käyttö analyysissa on yksi tapa kuvata kielellistä todellisuutta. Siinä on ongelmansa, mutta siinä on myös etunsa.

Metaforakuvaus edellyttää sitä, että interpersoonaisille vaihtokauppalausetyypeille kuvataan perusmerkitykset, muutenhan olisi mahdotonta kytkeä esimerkiksi direktiivinä käytetty interrogatiivilause juuri nimenomaan kysymysmerkitykseen. Asian voi sanoa myös toisin päin: kaikissa niissä kuvauksissa, joissa interrogatiivin käyttö direktiivinä liitetään jollain tapaa kysymysmerkitykseen, on kyse samasta asiasta kuin metaforakuvauksessa, kutsutaanpa sitä metaforaksi tai ei.

Interpersoonaisten lausetyyppien käytön kuvauksessa – myös kieliopillisen metaforan sisältävässä kuvauksessa – piilee se vaara, että vuorovaikutus tiivistetään kunakin hetkenä vuorossa olevan puhujan intentioksi tai parhaimmillaankin eri osallistujien intentioiden vaihdoksi (ks. tästä kritiikistä tarkemmin A. Hakulinen 1996; ks. myös Shore 1991b, Kalliokoski 2001, Lauranto 2005), ikään kuin metaforisen ilmauksen merkitys olisi itse ilmauksen ominaisuus ja vuorovaikutus olisi valmiiden merkitysten vaihtoa. Metaforisuus ei pidä kuitenkaan sisällään ajatusta siitä, että metaforisesti käytetyt ilmaukset kantaisivat mukanaan yhtä tiettyä merkitystä.

Kieliopillinen metafora liittyy siihen käyttömerkitykseen, joka tehdään vuorovaikutuksessa tietyssä, spesifissä tilanteessa huolimatta siitä, mitkä ovat olleet ilmauksen tuottajan intentiot. Sellainen lause, (1) joka edustaa maailmankuvauslausetyypiltään²² omistuslausetta, (2) jonka omistajaksi on rakennettu puhuteltu ja (3) jonka vaihtokauppalausetyyppi on interrogatiivi (esim. *onks sul kynää*), ei sinänsä sen enempää maailmankuvaus- kuin vaihtokauppamerkityksensä näkökulmasta tuota automaattisesti direktiivistä tulkintaa. Tällaisen lauseen tulkitseminen direktiiviksi on kuitenkin

mahdollista, ja sen voi nähdä olevan jopa hyvin vakiintunutta tietynlaisissa tilanteissa, nimittäin silloin, kun puhutellun hallussa on jotakin sellaista, jolla on merkittävä osuus siinä, että interrogatiivimuotoisen omistuslauseen esittäjä voi suorittaa loppuun sen, mikä on jollain tapaa oleellista käynnissä olevassa tilanteessa (ks. myös Lappalainen 2008: 501–505). Esimerkiksi tilanteessa, jossa tavarantoimittaja on saanut työnsä loppuun ja on pyytänyt asiakkaalta allekirjoitusta toimitusasiakirjaan, voivat asiakas ja tavarantoimittaja käydä seuraavan keskustelun: A: *onks sul kynää* – T: *joo tässä*. Tätä interrogatiivia on (yhtä lailla tavarantoimittajan kuin tilannetta tarkastelevan tutkijan) vaikea olla tulkitsematta direktiiviksi, mutta samainen interrogatiivimuotoinen direktiivi mahdollistaa toki myös kongruenttisen tulkinnan. Interrogatiivin kongruenttinen merkitys liittyy kynän olemassaoloon, siihen, onko puhutellulla se (llainen) hallussa vai ei. Oleellista tässä on kuitenkin se, että tilanteen toiminnan, nimittäin allekirjoittamisen, kannalta on relevanttia yhdistää kynän hallussaolon tiedustelu kynän puutteeseen ja tämän puutteen täyttämiseen (relevanssista ja muista keskustelun maksimeista ks. Grice 1975: 41–58). Direktiivinen tulkinta on siis vahvasti sidoksissa siihen toimintaan, joka on käynnissä.

Seuraava esimerkki 3-8b muistuttaa paljon edellä esittelemääni asiakkaan ja tavarantoimittajan välistä keskustelua²³, jossa interrogatiivimuotoinen omistuslause toimii direktiivinä. Ystävykset Antti, Sanna ja Eeva ovat tekemässä yhdessä ruokaa. Sanna esittää rivillä 13 verbialkuisen *ks*-interrogatiivin, lauseen, joka on siis perusmerkitykseltään (polaarinen) vaihtoehtokysymys.

(3-8b) Kuorimisjuttu [Sg 346]

11 (0.5)
 12 Antti: mä voisⁱn pe[s>
 13 Sanna: => [onks teil sellast kuorimisjuttuu,
 14 Antti: no ku mä en tiedä mä voisⁱn pestä tän ainaki ensin.
 15 (1.8)
 16 Antti: luultavasti muuten, (0.8) joss:a tuoll[a ei varmaan kyllä,
 17 Eeva: [mä oon ollu koko
 18 viikon eka#luokalla#,
 19 (0.8)

Sannan interrogatiivissa puhuteltua ei ole rakennettu lauseen kuvaaman prosessin tietoiseksi kontrolloijaksi, agenttiiviseksi subjektiksi, sillä lause edustaa (maailmankuvauslausetyypiltään) omistuslausetta. Kuten edellä esitin, tällaisenkin interrogatiivilauseen direktiivinen käyttö voidaan kuvata vakiintuneeksi mutta luonnollisesti eri tilanteihin kuin niiden interrogatiivien, joiden subjektipersoona on yksikön tai monikon toinen (ja joiden verbin ilmaisemaa toimintaa subjektitarkoite voi kontrolloida) (ks. myös ISK 2004: § 1554, 1649 ja 1662). Se, että jokin kuvataan vakiintuneeksi, vaatisi luonnollisesti myös kvantifiointia. Väite interrogatiivityypin *onks teillä sellasta kuorimisjuttuu* vakiintumisesta direktiiviseen käyttöön edellyttäisi siis laajempaa empiiristä tutkimusta (ks. kuitenkin Lappalainen 2008: 501–505).

Sannan esittämän interrogatiivin relevanssin voidaan nähdä liittyvän nimenomaan meneillään olevaan toimintaan ja sitä kautta direktiivisyyteen. Se, tulkitseeko Antti Sannan interrogatiivin esimerkissä 3-8b direktiivisesti vai ei, jää kuitenkin osittain auki. Sannan interrogatiivin tulkinta direktiiviksi olisi selvä, jos Antti vastaisi Sannan kysymykseen myöntävästi ja ojentaisi Sannalle ”kuorimisjutun”, oletettavasti kuorimaveitsen tms., tai antaisi tästä responssitoiminnasta ainakin takeen. Niin Antti ei kuitenkaan tee. Hän ei tosin käsittele Sannan interrogatiivia myöskään aivan tavallisena kysymyksenä, sillä hän ei vastaa siihen suoraan myöntävästi, kieltävästi tai jollakin polaaristen ääripäitten väliselle modaalialueelle asetuvalla ilmauksella vaan aloittaa vastauksensa partikkeliketjulla *no ku*. Se on puolestaan merkki siitä, että Antti käsittelee Sannan kysymyksenalaista asiaa sellaisena, mikä olisi pitänyt tai ainakin kannattanut käytännön näkökulmasta hoitaa mutta mitä ei ole hoidettu. Lisäksi Antti suuntautuu vastausvuorossaan jo siihen, että hän alkaa selvittää asiaa (*mä voisin pestä tän ainakin ensin*). Kaikki tämä saattaa viitata siihen, että Antti on tulkinnut Sannan interrogatiivin myös direktiivinä ’anna minulle kuorimisjuttu’. Niin ei kuitenkaan tarvitse välttämättä olla. Niin kuin sanottu, Antin direktiivitulkinta olisi selvä, jos hän sitoutuisi selvemmin itse antamistoimintaan, ei pelkkään asian selvittelyyn. Tietysti voidaan samalla miettiä sitä, kuinka relevanttia on interrogatiivin *onks sul sellast kuorimisjuttuu* tulkinta pelkäksi hallussaoloa koskevaksi kysymykseksi tilanteessa, jossa interrogatiivin esittäjä on osallisena sellaisessa toiminnassa, johon kysymyksenalaista esinettä oleellisesti tarvitaan.

Esimerkissä 3-8b metaforatulkinta jää epävarmaksi ainakin tutkijan näkökulmasta, mutta se on joka tapauksessa hyvä siinä mielessä, että se kertoo paljon metaforisuudesta. Oleellista keskustelukatkelmassa on nimitäin se, että direktiivisyyden siemenen voi nähdä rakentuvan keskusteluun metaforan ja käsillä olevan kielenkäyttötilanteen kautta. Metaforinen merkitys ei ole valmiiksi kiinnitettynä johonkin tiettyyn lauseeseen – siitäkään huolimatta, että tietynrakenteisten lauseiden metaforinen tulkinta tietyissä tilanteissa olisi vakiintunutta.

Direktiiveinä käytetään myös deklaratiiivilauseita. Direktiiviset deklaratiiivit ovat modaalilaineksettomia eritoten silloin, kun direktiivin antaja on (institutionaalisen tilanteen) asiantuntija (ks. esim. Sorjonen 2001a ja Lappalainen 2004), ja silloin, kun direktiivin vastaanottaja on itse pyytänyt neuvoa tai muuten osoittanut sen, että hän tarvitsee ohjeita (ISK 2004: § 1663). Asiantuntijuus on tilanteinen rooli. Se voidaan rakentaa ja se voi rakentua mukaan keskusteluun myös muissa kuin institutionaalisissa tilanteissa, kuten seuraavasta esimerkistä voi todeta.

Esimerkissä 3-9b käydään keskustelua puhelimesta. M on menossa hakemaan autolla L:ää ja tämän seuralaista Intiankadulta. L tuntee nähtävästi Intiankadun seudun paremmin kuin keskustelija M. Hän ottaakin asiantuntijan roolin ja alkaa neuvoa M:lle tietä Intiankadulle (neuvojenantamisjakso alkaa *elikkä*-partikkelilla riviltä 12). Neuvominen on luonnollisesti toimintaa, johon liittyy asiantuntijuus (ks. neuvoista tarkemmin lukua 5.4). Keskustelija L osoittaa tilanteisen asiantuntijuutensa muun muassa niin, että hän käyttää ajo-ohjeita antaessaan deklaratiivimuotoisia direktiivejä. Deklaratiivimuotoinen direktiivi on riveillä 18, 19 ja 24, ja direktiiveiksi voitaisiin tulkita myös rivien 25 ja 27 deklaratiiivit.

(3-9b) Intiankatu 2 [Sg 400]

- 1 ? : moi.
- 2 (1.4)
- 3 L : haloo,
- 4 M : thaloo!,
- 5 (0.8)
- 6 L : tota,
- 7 (0.6)
- 8 L : me ollaan nyt tässä in:tiankadulla jäädään
- 9 : sua odottelemaan <tänne>?

10 (0.5)
 11 M : a[i ku kivajhh (.) joooh intiaNkatu hm:=
 12 L : [elik:::ä]
 13 L : ootas k- nyt ku mä sulle kerron.
 14 (0.4)
 15 L : ku sä lähet sieltä:? (0.5) #ö#:: kukkakioskilta
 16 (.)
 17 M : [m:::?,]
 18 L =>[käännny]t vasemmalleh.
 19 L =>.hh ja menet sen <koskelantien ylih>.
 20 (1.4)
 21 L : .sf
 22 (.)
 23 M : [nii etten kääntyis] niiku: (.) kättärille vaa ajan ylih.
 24 L =>[ajat suoraan.]
 25 L →ajat yli.
 26 M : niist liikkennevaloista, oke[i].
 27 L → [nii. ajat yli.
 28 L : .hh ja (.) täss on näitä vanhoja puutaloja,
 29 (0.2)
 30 M : ahahh,
 31 L : ja (.) sitte: tääl on (.) är:kiosk(i) me mennää
 32 : tekemää nyt lottoa, (.) ja ootellaa sua [>sitte siinä<]
 33 M : [nii >sehä]
 34 : on siinä< kulmassa se ärkioski.

Berry (1987) on viitannut eräänlaiseen asiantuntijarooliin termillä *primary knower* (ks. myös Muntigl 2009). Suomeksi tällaista roolia voitaisiin kutsua *tietäjyydeksi*, ensitietäjän rooliksi. Deklaratiivilauseen perusmerkitys (se, että 'minä puhujana annan sinulle puhuteltuna jotakin informaatiota') sopii mainiosti osaksi asiantuntijadirektiivejä. Langackerin (2008: 471–472) termein yksinkertaisessa kuvauksessa tai Hakulisen ja Karlssonin (1979: 276–277) termein toteamuksessa ei puhutellusta tehdä toiminnan kontrolloijaa vaan asiantuntijan luoman kuvauksen osanen. Tällaisille deklaraatiivimuotoisille direktiiveille on tyypillistä myös se, että niistä tehdään ikään kuin luettelo, toimintaohjeiden sarja (ks. myös ISK 2004: § 1663).

Kun deklaraatiivilausemuotoinen direktiivin käyttö selitetään tällä tavoin deklaraatiivilauseen perusmerkityksen avulla, puhutaan SF-teorian termein kieliopillisesta metaforasta. Huomionarvoista esimerkin 3-9b direktiivi-

ilmauksissa on kuitenkin myös se, että vaikka ne muistuttavatkin deklaraatiivilauseita, niissä ei ole mukana subjektipronominia (ks. tästä myös ISK 2004: § 1663). Ne voidaan kuvata toisin sanoen niin, että ne eroavat rakenteellisesti ei-direktiivisistä deklaraatiivilauseista. Vakiintumisen voi nähdä siis johtaneen myös rakenteelliseen eriytymiseen samaan tapaan kuin interrogatiivimuotoisen direktiivin *annatko mulle yhen puolikkaan* tapauksessa (ks. edeltä esim. 3-6b). (Toisaalta rivien 25 ja 27 lauseet toimivat pikemminkin vahvistuksina kuin asiantuntijadirektiiveinä, mutta niidenkin voidaan nähdä sisältävän direktiivisyyttä.)

Esimerkissä 3-9b käsittelin subjektipronominittomia deklaraatiivilauseita, jonka käyttö lienee vakiintunut ainakin tietynlaisiin asiantuntijaohjeisiin (ks. myös ISK 2004: § 1663). Myös subjektipronominillista deklaraatiivia käytetään direktiivinä, mutta sen käyttö on vakiintunut eri yhteyksiin kuin subjektipronominittoman deklaraatiivin käyttö. Esimerkin 3-10b kasvokkaiskeskustelukatkelmassa Jaana, talon emäntä, pyytää vastasaapuneita vieraitaan istuutumaan. Hänen puolisonsa Jaska istuu kuitenkin ensimmäisenä. Riveillä 8 ja 9 Jaana suuntaa imperatiivilausemuotoisen kielto-direktiivin korostetusti puolisolleen Jaskalle – mukana on vastaanottajaan viittaava *sää*, joka on lausuttu muusta yhteydestä erityisen prominenttina.²⁴ Jaska ei kuitenkaan toimi puolisonsa direktiivin mukaisesti vaan istuu kaikesta huolimatta ”parhaaseen paikkaan”. Rivillä 12 Jaana esittää uuden direktiivin, mutta muoto ei ole enää imperatiivi vaan subjektipronominillinen deklaraatiivi.

(3-10b) Mirja ja Jaska (Glögi [Sg 355].)

1	Mirja:	tääl o ihan it[ä-
2	Jaana:	[ei täälä
3		ny o ku [jotkut-
4	Mirja:	[j _o :ulu, >pikkujou:lu, no nii,=
5	Jaska:	=käy,
6	Mirja:	[hyvää pikku]joulua,
7	Jaska:	[>käy käy käy,<]
8	→ Jaana:	käykää <u>istumaa</u> ny. [älä <u>sää</u> siihe parhaasee
9	→	tuali[i.
10	Jaska:	[>totta kai<, [mää oon isäntä °täs°,]
11	Jaana:	[e::i ku]
12	=>	et, sää tulet tänne näi.

13 (0.2)
14 Jaana: [tänne sohvalle.
15 Mirja: [kyä mä^ä mee tänne sohvalle.
16 Jaana: ei [ku Mikko ja Mirja is-
17 Jaska: [em mä^ä tu, EM mä^ä me [siⁱhe,=
18 Mirja: [ei ku me halutaan
19 nii kauheesti tua
20 viä[rekkäi istua.ə
21 Jaana: [ei ku mä^ä aatteli et te tykkäätte istua
22 tommottisissa kunnan tualeissa ku te ootte
23 semmosia pitkäjalkasia, (.) ihmisiä.
24 (.)
25 Mirja: no mitä sen ny[nnin nuukaa on kato.
26 Jaana: [äh häh heh,
27 Jaana: mä^ä oisin @mä^äränny@ kato täältä he,=
28 Jaska: =siis mä^ä en niinku
29 [kä^sitä, k^omente]lee ruvetaa.
30 Mirja: [°ai jai jai,°]
31 heti nääs nääs nääs.
32 Mirja: [nii just,]
33 Jaska: [heh heh he,]
34 Mirja: se on aina semmosta.
35 Jaana: mä^ä olen niin vaikee.
36 !kyl sää sen tiät kummonen
37 mä^ä ole Jaska.

Myös tämän esimerkin deklaratiivin *sää tulet tänne näi* käyttö direktiivinä voidaan kuvata vakiintuneeksi. Se ei ole kuitenkaan vakiintunut samaan keskustelun paikkaan kuin subjektipronominiton deklaratiivi (esim. *käännyt vasemmalle*) eikä sen merkityskään ole sama. Subjektipronominillisen deklaratiivin direktiivinen käyttömerkitys on pikemminkin käsky (ks. myös Yli-Vakkuri 1986: 155–156). Jaanan direktiivejä seuraakin pitkäähkö keskustelu vieraitten istumapaikoista. Lopulta riveillä 28–29 Jaska myös kuvaa Jaanan edeltävää puhetta ”komenteluksi”. Jakso päättyy lopulta nauruun ja leikinlaskuun, mikä ei välttämättä viittaa huumoriin vaan siihen, että käsitteillä on sellainen keskustelun kohta, jota pidetään erityisen ongelmallisena (Haakana 1999: 218–219). Jaana myös kuvailee itseään ”vaikeaksi” ja viittaa siihen, että hänen puolisonsa Jaska tietää, millainen hän on.

Olen esittänyt edellä esimerkkien 3-9b-3-10b direktiiveinä toimivien deklaratiivien yhteydessä, että perusmerkitykseltään ei-direktiivisen lause-

rakenteen vakiintuneeseen käyttöön direktiivinä saattaa liittyä rakenteellista eriytymistä (subjektipronominiton *käännyt vasemmalle*) mutta niin ei tarvitse olla (subjektipronominillinen *sää istut tänne näin*). Tilanne on sama interrogatiivien kohdalla (esim. 3-6b–3-8b). Toisissa tilanteissa direktiiviseen käyttöön voidaan sanoa vakiintuneen rakenteellisesti eriytymätön interrogatiivi, esimerkiksi käsittelemäni omistuslause (*onks sul kynää*). Kun direktiivinä käytetään sellaista interrogatiivilauseetta, jonka subjektipersoonana on 2., käytössä on sekä subjektipronominiton (*annatko mulle yhen puolikkaan*) että kliittistyneen pronominin sisältävä rakenne (*pyydätsä sen puhelimeen*). Subjektipronominiton lauserakenne on kuitenkin Pyhälahden (1999: 23–33) ja Lappalaisen (2008: 491–496) mukaan yleisempi, ja Sorjosen, Raevaaran ja Lappalaisenkin (2009: 101–104) mukaan rakenteet ovat yhtä yleisiä.

Tilanne on siis se, että toiset vakiintuneet direktiivi-ilmaukset ovat eriytyneet rakenteellisesti, toiset eivät. Pelkkä vakiintuminen ei siis välttämättä johda rakenteelliseen eriytymiseen, systeemiseen muutokseen eli kieliopillistumiseen, vaikka systeeminen muutos (kieliopillistuminen) edellyttääkin vakiintumista. Vakiintunut kieliopillinen metafora ja kieliopillistuminen on niin ollen hyödyllistä pitää käsitteellisesti toisistaan erillään.

Myös seuraavassa esimerkissä 3-11b esiintyy direktiivismerkityksinen deklaratiivilause, mutta se eroaa esimerkkien 3-9b ja 3-10b deklaratiiveista siinä, että sen käyttö ei ole vakiintunutta, vaan se edustaa pikemminkin hetken tarpeeseen synnytettyä direktiiviä. Tilanne on se, että A on vieraisilla B:n luona. Vieraana oleva A valittelee kuumuutta (rivi 3), ja niinpä B ehdottaakin, että ikkunan voi avata (rivi 4). A on kuitenkin lähempänä ikkunaa kuin B, ja B myös sanoo sen ääneen (rivi 5). On luonnollista, että avaamiseen ryhtyy nimenomaan vieraana oleva A. Ikkunan avaaminen ei ole kuitenkaan täysin ongelmaton, sillä avaaminen kestää ja keskusteluun syntyy pitkätkö tauko (rivi 8).

(3-11b) Ikkuna [Sg377_1]

- 1 (4.0)
 2 B: hhhhh .hhh fteetä?f
 3 A: °en mä enää mul on ihan hirveen hiki.°
 4 B: mm (0.5) voidaan kyl avata ikkuna. (1.0)
 5 °kun kääntyy se on sun takanas. (0.5) jos on
 6 kuuma?
 7 A: (mä katson)

8 (5.0)
 9 B: => se kantsii ehkä laittaa siihe, (0.5) siin on
 10 se (.) hakasysteemi niin niinku siihen (.)
 11 ensimmäiseen,
 12 A: ensimmäiseen.
 13 B: (--) mitattu silleen et noi katit ei mahdu
 14 siit sit ulos.
 15 (8.0)

Rivillä 9 keskustelija B alkaa ohjata A:n ikkunan avaamista ja käyttää direktiivinä myönteistä deklaratiiivia *se kantsii ehkä laittaa siihe*. Tämä deklaratiiivilause poikkeaa kuitenkin monessa suhteessa edellä esimerkeissä 3-9b ja 3-10b esittelemistäni deklaratiiiveista. Se sisältää ensinnäkin kaksi modaaliainesta: verbiketjussa on praktista välttämättömyyttä (ISK 2004: § 1555) ilmaiseva *kantsia*-verbi, ja lauseessa on modaalipartikkeli *ehkä*, joka on lausuttu muuta ympäristöä kohosteisempana, sen ensi tavu on prominentti. Lisäksi lause on nollapersoonainen (ks. Laitinen 1995): *se kantsii ehkä laittaa siihe* -lauseen subjektiksi ei ole rakennettu vastaanottajaa. Subjektia lauseessa ei siis ole, vaan lause on subjektitulkinnaltaan avoin (Helasvuo & Laitinen 2006: 173–207; Laitinen 2006: 209–231), subjektipaikkaan voi asettua kuka hyvänsä. B myös perustelee direktiiviään (rivit 13 ja 14) senkin jälkeen, kun A on jo ottanut direktiivin vastaan rivillä 12. Tilanne voidaan nähdä niin, että koska B on itse antanut luvan ikkunan avaamiseen, hänen lisäohjeistustaan voidaan käsitellä puhutellun toiminnan liiallisena rajoittamisena. A voi avata ikkunan, mutta hänen ei ole hyvä avata sitä sillä tavalla, kuin hän on aloittanut tai kuin B olettaa hänen avaavan sen. Siitä syystä B verhoaa direktiivinsä kielellisesti monin kerroin: modaalii-ilmauksilla, rakenteella, joka mahdollistaa subjektitulkinnan avoimuuden, ja ylimääräisellä perustevuorolla. Vaihtokauppalausejärjestelmän näkökulmasta B:n tuottama direktiivi edustaa deklaratiiivilauseetta. Se on siis samaan aikaan toteamus tai kuvaus tilanteesta, joka koskee ketä hyvänsä ikkunan avaajaa.

3.5 KAKSI NÄKÖKULMAA DIREKTIIVISYYTEEN

Esittelen seuraavaksi kaksi hiukan toisistaan poikkeavaa näkökulmaa direktiivisyyteen. Toinen on esitetty *Isossa suomen kieliopissa* (ISK 2004: § 1645), ja toinen perustuu systeemis-funktionaalisen kieliopin piirissä esitettyihin kuvauksiin (esim. Halliday 1994 [1985] sekä suomen osalta Shore 1991a ja 1992).

Kumpikin näkökulma on perusteltu ja kuvaa sinänsä kielenkäytön todellisuutta. Kutsun vastedes ISK:n näkökulmaa *laajaksi* ja SF-teorian näkökulmaa *suppeaksi direktiivisyyssnäkemykseksi*. Käsittelen ensin ISK:n laajaa näkemystä.

Direktiivi määritellään *Isossa suomen kieliopissa* (ISK 2004: § 1645) seuraavasti: ”[d]irektiivi on ohjaileva lausuma, jolla käsketään, kehoitetaan, pyydetään tai neuvotaan puhuteltua toimimaan tai olemaan toimimatta tietyllä tavalla.” Määritelmässä on nostettu esiin seuraavat, keskeiset seikat:

- (1) Direktiivi on lausuma. Se on yhtenäinen ja merkityksellinen kokonaisuus, ei kuitenkaan välttämättä perinteisen kieliopin mukaisesti määritelty lause. Direktiivin tarkempaa syntaktista muotoa ei olekaan määritelty, ja direktiivejä ovat esimerkiksi *tuu tänne*; *viittikkö antaa mulle ton sanakirjan*; *sä istut tonne noin*; *paikka* (sanottuna esim. koiralle); *top* (merkityksessä ’nyt riittää’) (ks. lausumasta tarkemmin ISK 2004: § 1003 ja § 1044).
- (2) Direktiivi liittyy puhujan ja puhutellun väliseen vuorovaikutukseen.
- (3) Direktiivit ovat *ohjailuilmauksia*, ja niiden avulla puhuja ohjailee puhutellun tulevaa *tekemistä*; direktiivit orientoituvat siis tyypillisesti eikielelliseen toimintaan.
- (4) Yksittäinen direktiivi saa kussakin kielenkäyttötilanteessa aktuaalisen tulkinnan. Niitä ovat esim. *käsky*, *kehotus*, *pyyntö* ja *neuvo*.

Myöhemmin samassa pykälässä ISK:ssa annetaan esimerkkejä yksittäisten direktiivi-ilmausten aktuaalisista käyttömerkityksistä, joita ISK:ssa kutsutaan direktiivien *funktioiksi*, tehtäviksi (ks. §:n 1645 asetelmaa 191, joka on sellaisenaan taulukossa 3-4).

Taulukossa 3-4 esitetyt direktiivi-ilmausten tehtävät (omassa terminologiassani käyttömerkitykset) sopivat suurimmalta osin ISK:ssa annettuun direktiivin määritelmään. Suurin osa esimerkeistä edustaa *ohjailevia lausumia*, joilla käsketään, kehoitetaan, pyydetään tai neuvotaan puhuteltua tekemään tai olemaan tekemättä jotakin. Tarjous, lupa ja vastaus pyyntöön -funktiot poikkeavat kuitenkin muista, sillä niiden yhteydessä ei ole aivan selvää, kehottaako puhuja todellakin niiden avulla puhuteltua toimimaan jollakin tavoin. Tarjouksesta annettu esimerkkilause *voisinko auttaa* on vieläpä rakennettu syntaktisesti niin, että lauseen subjektitarcoite on puhuja itse, ei puhuteltu. Sanomalla *voisinko auttaa* puhuja rakentaa toimijaksi itsensä, ei niinkään vaadi toimintaa puhutellulta (ks. tarjouksista tarkemmin lukua 6.3).

Taulukko 3-4. ISK:n asetelma direktiivisistä käyttömerkityksistä.

Käsky	Ole hiljaa. Tulta. Käännös vasempaan päin. Kädet ylös.
Kielto	Älä tallaa nurmikoita. Ei koiria liukuportaisiin.
Kehotus	Ottakaapa kakkua. Antakaahan tilaa. Voisitteko olla hiljempää.
Pyyntö	Annatko suolaa. Saisinko voita. Voiko tästä ottaa. Tekisitkö minulle palveluksen. Olisin halunnut kilon siskonmakkaraa.
Ohje	Nautitaan aamuin illoin kolmen päivän ajan. Vatkaa munat kuohkeiksi. Käytettävä ennen 1.1.1998.
Neuvo	Vedetään tästä. Menkää ~ Menette tuosta portista ja sitten käännytte vasemmalle.
Suositus	Kannattaisi lähteä ennen kolmea. Sinun pitäisi ottaa villasukat mukaan.
Varoitus	Hengenvaara. Korkeajännite. Lapsia tiellä.
Ehdotus	Voisit yhdistää nämä kaksi asiaa. Jos lähdettais.
Muistutus	Otattehan mukaanne sadetakin ja retkituolin.
Suostuttelu	Ota nyt vaan. Tulisit nyt. Tule tule.
Kutsu	Tulisitteko meille ensi perjantaina.
Tarjous	Täällä olisi kahvia. Voisinko auttaa.
Lupa	Voitte ottaa lapsetkin mukaan. Tulkaa vaan. Ota ota pois.
Toivotus	Voikaa hyvin. Painukaa hiiteen.
Vastaus pyyntöön	A: Saako tästä ottaa? B: Ota vaan. ~ Senkun otat.

Taulukon 3-4 funktiot *lupa* ja *vastaus pyyntöön* ovat käsittääkseni hyvin lähellä toisiaan. Kutsunkin *ota vaan* -tyyppistä vastauslausetta luvanpyyntökysymyksen vastaukseksi tai luvanantovastaukseksi (ks. tarkemmin lukua 5.5). Myös luvan ja luvanantovastauksen kohdalla voidaan pohtia, ovatko ne direktiivisiä siinä mielessä, että puhuja vaatisi niiden avulla puhutellulta toimintaa. Luvan voidaan nimittäin nähdä yhdistyvän tarjoukseen sillä tavalla, että puhuja mahdollistaa antamallaan luvalla puhutellun toiminnan, hän siis tarjoaa puhutellulle toimintamahdollisuuden.

Luvan ja tarjouksen sekä toisaalta tyyppillisten toimintakehotusten – esimerkiksi pyynnön, käskyn ja suostuttelun – ero heijastuu vuorovaikutukseen muun muassa responsin erilaisuutena. Lupaa ja tarjousta voi seurata *kiitos* (– *ota hei lisää* – *kiitos*), toimintakehotusta puolestaan ei (ks. tästä tarkem-

min lukua 6.3, jossa käsitellään tarjousmerkityksisiä lauseita). Tarjous- ja toimintakehotusmerkityksisten lauseiden eron voi nähdä heijastuvan myös syntaksiin niissä tilanteissa, joissa puhuja kuvailee direktiivinantotilannetta joko jälkepäin tai etukäteen. Käsittelen sitä seuraavaksi.

Käyttömerkitykset eivät ole (useinkaan) kieliopillistuneet omiksi rakennetyypeikseen. Pyynnöksi ei ole vakiintunut yhtä ja vain yhtä lauserakennetta, aneluksi toista ja käskyksi kolmatta. Sen sijaan käyttömerkitykset ovat saaneet sanahahmon joko verbinä, substantiivina taikka kumpanakin (esim. Halliday [1985] 1994: 342–343). Tällaisia verbejä Pajunen (2001: 355–358) kutsuu *ohjaaviksi puheaktiverbeiksi*. Niitä ovat esimerkiksi *suostutella*, *pyytää*, *käskää*, *neuvoo* ja *hoputtaa*. Kutsun niitä vastedes lyhyesti direktiiviverbeiksi. Suomen direktiiviverbeille on yhteistä se, että niitä käytetään rakenteessa $V_{dir} + NP_{obj} + V_{mAA_n}$, esimerkiksi *mä pyysin/ suostuttelin/ käskin/ neuvoin/ anelin/ hoputin Heikkiäkin tulemaan*, jossa suoran kasvokkaistilanteen direktiivi-ilmauksen puhuteltu (*tuu säkin Heikki*) on rakennettu direktiiviverbin (*pyytää, suostutella, käskää, anella, hoputtaa*) objektiksi (*Heikkiä*).²⁵ ISK:ssa (2004: § 479) tätä rakenneskemaa kutsutaan vaikuttamismuotiksi. Vaikuttamismuottiin eivät lupa- ja tarjousmerkitykseen liittyvät verbit kuitenkaan sovi (**lupaan /tarjoan Heikkiä tulemaan*), sillä ne eivät liity merkitykseltään toimintaan kehottamiseen.

ISK:ssa mainitut direktiivi-ilmausten tehtävät jakautuvat siis kahtia sillä tavalla, että toiset ovat selvästi puhujan puhutellulle suuntaamia toimintakehotuksia, toiset taas lausumia, joiden avulla puhuja tarjoaa puhutellulle jotakin tai mahdollistaa tämän toiminnan. Näitä kahta ryhmää yhdistää kuitenkin *ohjailevuus*, ja siihen ISK:n määritelmässäkään viitataan: ”direktiivit ovat *ohjailevia* lausumia”. Jos direktiivisyys ymmärretään tällä tavoin ohjailevuuden synonyymiksi, myös tarjoukset ja luvanannot voidaan kuvata direktiivisiksi toiminnoiksi. Se lienee ISK:ssa esitetty tulkinta, ja siitä syystä kutsun ISK:n näkökulmaa laajaksi direktiivisyysnäkemykseksi.

Suppeaa direktiivisyysnäkemystä edustaa SF:n näkökulma direktiivisyyteen. Halliday (1994 [1985]: 70–71; myös Halliday & Matthiessen 2004: 106–110) esittää asian niin kuin se on esitetty jäljempänä taulukossa 3-5.

Halliday (mp.) viittaa perusmerkityksiin (hänen omassa terminologiasaan puhefunktioihin) kapiteelikirjaimin kirjoitetuilla termeillä. Käsky ja käsky ovat siis eri asioita. Kapiteelikirjaiminen KÄSKY vastaa direktiivien perusmerkitystä, velvoitustahtoa, ja käsky on puolestaan KÄSKY-merkityksisen lauseen yksi tilannetulkinta, käyttömerkitys. Hallidayn kuvaus on monella

Taulukko 3-5. Vaihtokauppalausetyypit ja niiden perusmerkitykset Hallidayn mukaan.

Vaihtokaupan orientaatio → puhujan rooli ↓	Kielellinen	Ei-kielellinen
Antaja	'minä puhujana annan sinulle informaatiota' = VÄITE (STATEMENT) kongruenttinen toteuma: <i>deklaratiivilause</i>	'minä puhujana tarjoan sinulle toimintaa tai hyödykkeen' = TARJOUS (OFFER) kongruenttinen toteuma: ?
Odottaja	'minä puhujana odotan sinulta informaatiota' = KYSYMYS (QUESTION) kongruenttinen toteuma: <i>interrogatiivilause</i>	'minä puhujana odotan sinulta jotakin toimintaa' = KÄSKY (COMMAND) kongruenttinen toteuma: <i>imperatiivilause</i>

tapaa toimiva, mutta siinä voidaan nähdä tiettyä, jopa liiallista symmetria-hakuisuutta. TARJOUKSEN puhefunktio eroaa nimittäin VÄITTEESTÄ, KYSYMYKSESTÄ ja KÄSKYSTÄ siinä suhteessa, että se ei ole kiteytynyt sellaiseksi määrämuotoiseksi lausetyypiksi, joka eroaa syntaktiselta muotohahmoltaan deklaraatiivi-, interrogatiivi- ja imperatiivilauseesta. Siitä huolimatta Halliday kuvaa TARJOUKSEN mukaan nelipaikkaiseen järjestelmään omaksi kategoriakseen. Tarjous on käsittääkseni olemassa oleva käyttömerkitys, mutta sitä ei ole tarpeen kuvata vaihtokauppalausetyypijärjestelmään sillä tavoin kuin Halliday sen tekee (ks. tarjouksen käyttömerkityksestä tarkemmin lukua 6.3). Shoren (1991a, 1992) kuvaus onkin parempi kuin Hallidayn siinä mielessä, että siinä pyritään kuvaamaan sitä, mikä on kiteytynyt osaksi kielioppia, kieliopillistunut (ks. taulukkoa 3-6).

Shore lähtee kuvauksessaan siitä, että imperatiivilauseen perusmerkitys on kahtalainen, ja tätä kahtalaista merkitystä hän kutsuu EHDOTUKSEKSI. Toisaalta imperatiivilauseeksi on siis kiteytynyt se, että 'minä puhujana odotan sinulta jotakin toimintaa tai hyödykettä', ja toisaalta se, että 'minä puhujana tarjoan sinulle jotakin toimintaa tai hyödykettä'. Näitä merkityksiä yhdistää toisiinsa toimintaorientoituneisuus (ks. myös Halliday (1994 [1985]: 88–90 ja Halliday & Matthiessen 2004: 143–150).

Taulukko 3-6. Vaihtokauppalausetyypit ja niiden perusmerkitykset Shoren mukaan.

Vaihtokaupan orientaatio → puhujan rooli ↓	Kielellinen	Ei-kielellinen
Antaja	VÄITE 'minä puhujana annan sinulle informaatiota' (Hallidayn STATEMENT) kongruenttinen toteuma: <i>deklaraatiivi</i> "Liisa otti lisää."	'minä puhujana tarjoan sinulle toimintaa tai annan jonkin hyödykkeen' (Hallidayn OFFER 'tarjous') "Ota, Liisa, lisää!" EHDOTUS (Shoren PROPOSAL) kongruenttinen toteuma: <i>imperatiivi</i>
Odottaja	kongruenttinen toteuma: <i>interrogatiivi</i> "Ottiko Liisa lisää?" KYSYMYS 'minä puhujana odotan sinulta informaatiota' (Hallidayn QUESTION)	"Anna, Liisa, mullekin lisää!" 'minä puhujana odotan sinulta jotakin toimintaa tai jotakin hyödykettä' (Hallidayn COMMAND 'käsky')

Itse asiassa ei sen enempää Halliday kuin Shorekaan puhu varsinaisesti direktiivisyydestä. Oma direktiivisyyšnäkemykseni seurailee kuitenkin Shoren edellä esittämää kuvausta. Direktiivisyys on ohjailevaa toimintaa ('minä puhujana haluan, että sinä puhuteltuna toimit tai olet toimimatta kuvaamallani tavalla'), mutta kaikki ohjailu ('minä puhujana tarjoan sinulle puhuteltuna luvan, ts. mahdollistan toimintasi' tai 'minä puhujana tarjoan sinulle puhuteltuna toimintaa tai hyödykkeen') ei ole direktiivisyyttä. Kun direktiivisyys asetetaan Shoren kuvaukseen, se peittää EHDOTUKSESTA vain puolet, taulukossa 3-6 EHDOTUS-kategorian alaosan. Direktiivisyyšnäkemykseni on niin ollen suppeampi kuin ISK:ssa esitetty. Imperatiivilauseen perusmerkitys on osin direktiivinen, osin ei.

Nämä asiat nousevat uudestaan esiin, kun käsittelen empiirisissä aineistoluviissa luvanpyyntökysymysten vastauksia ja myöntymistä (luku 5.5) sekä tarjouksen ja luvan suhdetta (luku 6.3).

4 IMPERATIIVILAUSEET AINEISTOSSA I: JOHDANTO

Esittelen seuraavaksi ensinnäkin ne imperatiivilauseeseen liittyvät käyttömerkitykset, joita myöhemmissä luvuissa käsittelen (alaluku 4.1). Määrittelen tässä yhteydessä myös analyysissäni olennaisen *reaktiivisuuden* käsitteen (alaluku 4.2). Imperatiivilauseiden käyttömerkityksiä eritellessäni käytän hyväkseni *preferoituuden* ja *preferoimattomuuden* käsitteitä. Esittelenkin alaluvussa 4.3 tarkemmin sen, mikä yhteys *preferoidulla* ja *preferoimattomalla* responsseilla on direktiivien tulkintaan.

4.1 AINEISTON RYHMITTELY KÄYTTÖMERKITYSRYPÄISIIN

Olen jakanut aineistoni 2. persoonan imperatiivilauseet karkeasti kolmii: ei-käskyihin, (mahdollisiin) käskyihin sekä eläimille tuotettuihin imperatiivilauseisiin (ks. taulukkoa 4-1).

Taulukko 4-1. Kanonisten imperatiivilauseiden kolmijako.

(1) Käskyiksi tulkittamattomat	213	87,7 %
(2) Kategoriset käskyt, leikkimieliset käskyt ja epäselvät tapaukset	23	9,5 %
(3) Eläimille kohdistetut imperatiivilauseet	7	2,9 %
	243	100,1 %

Taulukossa 4-1 ilmoitetaan kaikkien kanonisten imperatiivilauseiden määrä riippumatta siitä, ovatko ne suppean direktiivisyyskäsitteen mukaan direktiivejä vai eivät.

Lyhyesti sanottuna käskyiksi tulkitsen ne direktiivi-ilmaukset, jotka perustuvat valtahierarkiaan sillä tavalla, että puhuja hallitsee – tai pyrkii hallitsemaan – keskustelukumppaniaan. Hän valitsee direktiiviksi sellaisen ilmauksen, joka ei kyseisessä tilanteessa jätä puhuteltavalle valinnan mahdollisuuksia vaan pikemminkin rajoittaa tämän toimintaa kategorisesti. Käskymerkityksissä lauseissa ilmaistaan eksplisiittisesti siis vahva *toimin-*

tarajoite. Käskyjä, taulukossa 4-1 ryhmään 2 lukeutuvia tapauksia, käsittelen omassa luvussaan (luku 7). Ryhmän 3 jätän perusteellisemman tarkastelun ulkopuolelle – nekin tosin voidaan laskea mukaan käskyihin.

Käsky on siis imperatiivilauseen yksi käyttömerkitys. Käyttömerkityksiä on muitakin, ja ryhmän 1 käskyiksi tulkitsemattomat imperatiivilause-tapaukset olenkin jaotellut ensin kahtia (A) reaktiivisiin ja (B) ei-reaktiivisiin imperatiivilauseisiin. Kumpikin pääryhmä jakaantuu käyttömerkityksiensä perusteella edelleen alaryhmiin (ks. taulukkoa 4-2).

Taulukko 4-2. Ei-käskyfunktioisten imperatiivilauseiden käyttömerkitysrypäät.

A Reaktiiviset	153	X/153	X/213	153/213 71,8 %
1. Kannustus, muistutus ja edellä sanottuun liittyvä pyyntö	54	35,3 %	25,4 %	
2. Käynnissä olevaan toimintaan liittyvä pyyntö	23	15,0 %	10,8 %	
3. Ehdotus	54	35,3 %	25,4 %	
4. Ohjeenhakukysymyksen vastaus ja neuvo	11	7,2 %	5,2 %	
5. Luvananto ja myöntyminen	6	3,9 %	2,8 %	
6. Suostuttelu	3	2,0 %	1,4 %	
7. Tarjouksesta kieltäytyminen ja tarjouksen vastaanotto	2	1,3 %	0,9 %	
B Ei-reaktiiviset	60	X/60	X/213	60/213 28,2 %
1. Expeditiivinen pyyntö ("kahden toiminnon loukku")	21	35,0 %	9,9 %	
2. Toivotus ja tervehdyksen lähettäminen	14	23,3 %	6,6 %	
3. Tarjous ja lupa	5	8,3 %	2,3 %	
4. Ohjeenhaku	5	8,3 %	2,3 %	
5. Vetoamus	4	6,7 %	1,9 %	
6. Kutsu	3	5,0 %	1,4 %	
7. Muut	8	13,3 %	3,8 %	
YHTEENSÄ	213			100 %

Ryhmään A kuuluvat ne tapaukset, joita kutsun reaktiivisiksi. Näiksi lasken sellaiset imperatiivilauseet, joissa kielennetään uudelleen se toiminta, josta aiemmin on ollut puhe, tai joissa viitataan sellaiseen toimintaan, joka on jo käynnissä. Tämä tehdään luonnollisesti pitkälti imperatiivilauseen finiittiverbillä. Ryhmässä B ovat ei-reaktiiviset imperatiivilauseetapaukset, toisin sanoen ne tapaukset, joiden kytkös edeltävään keskusteluun tai käynnissä olevaan toimintaan ei ole yhtä vahva (ks. reaktiivisuudesta tarkemmin seuraavaa alalukua 4.2). Käsitellen ryhmän A imperatiivilauseita luvussa 5 ja ryhmän B tapauksia luvussa 6. B-ryhmän tapaukset, jotka saattavat tässä kohtaa tuntua hämäriltä (esimerkiksi ekspeditiivinen pyyntö), selitän seikkaperäisesti omassa luvussaan (ekspeditiivisistä pyynnöistä ks. alalukua 6.1).

Käyttämäni käyttömerkitysjaottelua ovat ohjanneet (1) imperatiivilauseen kielellis-toiminnallinen ympäristö (koteksti) ja (2) tilanteeseen osallistuvien erilaiset kontekstuaaliset roolit, toisin sanoen se, kuka direktiivin alaisesta toiminnasta hyötyy ja kenelle siitä on haittaa, kenen on helppoa suoriutua toiminnasta ja kenelle se taas aiheuttaa vaivaa jne. Kotekstia tarkkaillessani kiinnitän huomioni muun muassa seuraaviin seikkoihin:

- (1a) siihen, mikä kielellinen ja muu kuin kielellinen toiminta imperatiivilausemuotoista direktiiviä keskustelussa edeltää,
- (1b) siihen, miten imperatiivilause otetaan keskustelussa vastaan, toisin sanoen muun muassa siihen, onko imperatiivilauseella alkavan vierusparin jälkijäsen preferoitu vai preferoimaton (ks. esim. A. Hakulinen 1997 ja Raevaara 1997 sekä erityisesti Tainio 1997; ISK 2044: § 1197–1198, § 1216–1217, ks. preferoituudesta ja preferoimattomuudesta myös lukua 4.3),
- (1c) siihen, mikä intonaatiokuvio direktiivissä on ja mikä on lausumassa tuotettu kohosteisena ja sillä tavoin osoitettu uutisarvoisen informaation fokuskohdaksi,
- (1d) siihen, mitä partikkeleita direktiivi sisältää ja viitataan puhuteltuun eksplisiittisesti puhutteluilmauksin tai toisen persoonan subjektipronominilla, ja
- (1e) siihen, miten imperatiivilause on tuotettu, toisin sanoen liittyykö siihen esimerkiksi naurua tai epäröintiä tai korjaako direktiivin antaja itseään.

Imperatiivilauseen direktiivinen perusmerkitys yhdistää toisiinsa monenlaiset käyttömerkitykset. Näihin tilannesidonnaisiin käyttömerkityksiin pyrin

pääsemään käsiksi yllä mainitsemieni periaatteiden avulla. Esimerkiksi suostutteluun liittyy se, että suostuteltava on aiemmin kieltäytynyt (ehkä useampaan kertaan) siitä toiminnasta, johon häntä kehoitetaan (ks. Lauranto 2012; myös Hakulinen & Saari 1995 ja A. Hakulinen 1998). Hoputus taas on yhteydessä siihen, että hoputettava on osoittanut kielellisellä ja kenties muulla toiminnallaan hidastelua. Ratkaisuehdotusta edeltää joko eksplisiittinen ongelman muotoilu tai sellainen jakso, jota ratkaisuehdotuksen esittäjä käsittelee jollain tapaa ongelmallisena.

Pyyntö on puolestaan kehoitus sellaiseen toimintaan, josta pyytjä usein itse hyötyy ja joka myös aiheuttaa samalla ponnistelua tai vaivaa direktiivin vastaanottajalle mutta joka ei aiheuta tavallisesti keskustelun katkeamista tai muuta poikkeavaa keskustelun kulussa (ks. myös lukua 4.3 preferoidusta ja preferoimattomasta responsista).²⁶ On esitetty, että mitä suuremman vaivan pyynnön oletetaan aiheuttavan, sitä enemmän morfosyntaktista muotoilua pyyntö sisältää (esim. Brown & Levinson 1987: 132–143). Erityinen ponnistelu ja vaiva ovat kuitenkin suhteellisia käsitteitä: ne ovat kulttuurikohtaisia. Direktiivin aiheuttamalla vaivalla voidaan toki selittää direktiivin muodon rakennevalintoja, mutta koska vaivan määrän merkityksellisyys riippuu ympäröivästä kulttuurista ja kulttuuriyhteyteen nivoutuvista tilanteista, vaivan käsitettä pitää purkaa auki.

Vaivan kulttuurisen ja tilanteisen tulkinnan näkökulmasta on merkityksellistä tarkastella kahta asiaa: sitä, mikä aiemmassa keskustelussa ja toiminnassa direktiiviä edeltää, ja sitä, miten direktiivit otetaan vastaan. Sen, että pyyntö on tilanteeseen sopiva ja vastaanottaja voi ryhtyä kehotuksen alaiseen toimintaan, vastaanottaja osoittaakin preferoidulla responsilla: hän lupautuu toimintaan useimmiten myös kielellisesti. Toki pyynnöistä myös kieltäydytään. Pyyntöistä kieltäytyminen on kuitenkin preferoimatonta, ja se näkyy kielellisesti muun muassa modaali-ilmauksin (ks. esim. Flint 1980: 134–137) ja erilaisin selityksin. Näin pyynnöstä kieltäytyjä osoittaa esimerkiksi toimintansa mahdottomuuden tai haluttomuutensa kehotuksen alaiseen toimintaan. Preferoituus ja preferoimattomuus eivät kuitenkaan muodosta selkeästi binaarista joko–tai-järjestelmää, vaan ne muodostavat jatkumon; kaikki preferoimattomuus ei ole siis samanlaista. Tähän liittyviä seikkoja tarkastelen lähemmin luvussa 4.3. Sitä ennen käsittelen kuitenkin reaktiivisuuden käsitettä, johon edellä olevassa taulukossa 4-2 esittämäni ei-käskyfunktioisten imperatiivilauseiden kahtiajako perustuu.

4.2 REAKTIIVISUUS

Aineistoni imperatiivilauseista suurin osa on direktiivisiä, mutta samaan tapaan kuin deklaratiiivilla ja interrogatiivilla imperatiivilauseellakin on lukuisia tilanteisia käyttömerkityksiä. Useissa – kansainvälisissäkin – tutkimuksissa on tuotu esiin, että imperatiivilauseen ydinkäyttöä leimaa eritoten se, että sillä kehoitetaan sellaiseen toimintaan, josta on ollut puhe tai joka on jo jollain tasolla käynnissä kehotushetkellä (ks. Wootton 1997; Sorjonen 2001b; Rossi 2012).

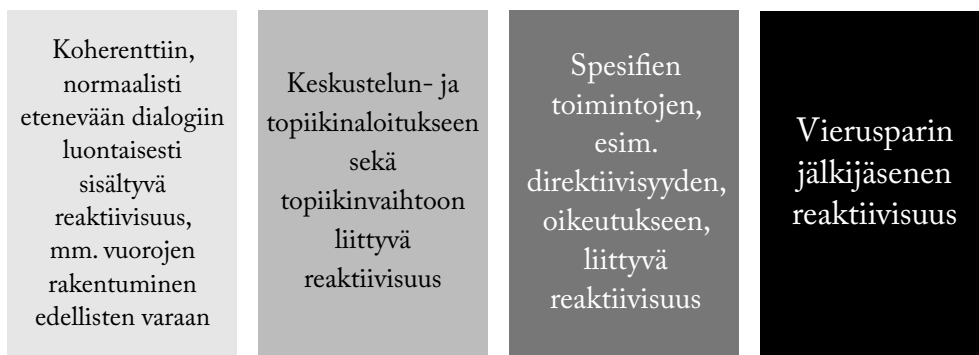
On käynyt jo ilmi, että tutkimassani aineistossa imperatiivilauseetta käytetään taajaan ja se on hyvin yleinen direktiivien lausemuoto. Imperatiivilause toimii tyypillisesti vierusparin etujäsenenä (ISK 2004: § 1657, § 1216). Poikkeuksia ovat ainakin toisaalta ohjeenhakukysymysten vastaukset (*mihin mä laitan tän? – no lait se vaik tonne olkkariin*) ja toisaalta luvanpyyntökysymysten vastaukset (*voinks mä ottaa tän? – joo ota vaan*), joissa imperatiivilause on nimenomaan vierusparin jälkijäsen (ISK 2004: § 1657) (ks. näistä tarkemmin lukuja 5.4 ja 5.5). Imperatiivilauseen käytölle on kuitenkin tyypillistä se, että sillä näkyy hyvin usein viitattavan aiempaan tai käynnissä olevaan: sen voi nähdä liittyvän osaksi tietynlaista reaktiivista vuoroa (Sorjonen 2001b; Rossi 2012; ks. myös Hakulinen & Saari 1995 ja A. Hakulinen 1998).

Olen lainannut käyttämäni reaktiivisuuden käsitteen Hakuliselta ja Saarelta (1995). Tätä käsitettä he käyttävät *nyt*-sanana intersubjektuaalisia partikkelimerkitystä kuvatessaan (mas. 489–491). Hakulinen ja Saari liittävät *nyt*-sanana käytön vuoroihin, jotka ovat heidän mukaansa reaktiivisia, vaikka ne eivät olekaan varsinaisia vierusparin jälkijäseniä. Vaikka kehotukset toimivatkin tavallisesti vierusparin etujäsenenä, *nyt*-partikkelillisina ne voivat toimia sillä tavoin jälkijäseniin rinnastettavina, että ne viittaavat edeltävään keskusteluun (mas. 489). Vaikka kysymys ei olekaan varsinaisesta jälkijäsenyydestä, ne heijastelevat vahvaa reaktiota siihen, mitä keskustelussa on aiemmin tapahtunut. Hakulisen ja Saaren (mas. 490) mukaan *nyt*-partikkelin sisältävät lausumat, esimerkiksi sellaiset kuin *syö nyt*, saavat tulkintansa siitä, että ruokaa on jo edellä tyrkytetty puhutellulle. Näin määriteltä reaktiivisuus tuntuu sopivan hyvin myös *nyt*-partikkelittomien imperatiivilauseiden analyysin yhteyteen.

Terminä reaktiivisuus on kuitenkin huono siinä mielessä, että keskustelua rakennetaan aina aiemmin sanotun varaan (ks. esim. A. Hakulinen 1996): oikeastaan kaiken voi nähdä keskustelussa olevan yleisellä tasolla

reaktiivista. Koska reaktiivisuus laajasti ymmärrettynä on todellakin kai-
ken dialogin ominaispiirre, olen määritellyt reaktiivisuuden tarkemmin
seuraavalla tavalla. Imperatiivilauseen käyttö motivoituu usein kotekstista
tai kontekstista – puhe- tai tekstiyhteydestä ja tilanteesta – sillä tavoin, että
imperatiivilauseessa (1) ilmaistaan uudelleen se toiminta, josta aiemmin on
ollut puhe, tai (2) viitataan sellaiseen toimintaan, joka on jo käynnissä tai
jolle läheinen rinnakkaistoiminta on jo käynnissä. Lisäksi on huomattava,
että reaktiivisuuden käsitteessä on olennaista se, että (3) viitataan siihen,
mitä keskustelussa on rakennettu *yhdessä* tai mitä ovat edellä sanoneet muut
kuin direktiivin esittäjä, mitä on sanonut eritoten direktiivin vastaanottaja.
Samassa mielessä reaktiivisia eivät ole siis ne direktiivit, joissa direktiivin
esittäjä viittaa siihen, mitä hän on itse aiemmin sanonut. Joka tapauksessa
ko(n)tekstin voidaan sanoa oikeuttavan imperatiivilauseen käytön. Tällä
tavoin määritelty reaktiivisuus vastaa osin Hakulisen ja Saaren (1995) *nyt*-
partikkelin yhteydessä kuvaamaa reaktiivisuutta.

Kuten alumpana mainitsin, imperatiivilauseen tyypilliseksi kotekstiksi
on kuvattu vierusparin etujäsenasema (ISK 2004: § 1657, § 1216). Jälkijäse-
nenä imperatiivilauseen on kuvattu esiintyvän harvemmin, muun muassa
mainitsemisani ohjeenhaku- ja luvanpyyntökysymysten vastauspaikoissa.
Kun imperatiivilauseen jälkijäsenyyttä tarkastellaan edellä määrittelemäni
reaktiivisuuden näkökulmasta, se, että imperatiivilause toimii toisinaan
vierusparin jälkijäsenenä, ei näyttäydäkään poikkeuksellisena. Vierusparin
jälkijäsenethän ovat vahvimpia reaktiivisia vuoroja. Reaktiivisuus voidaan-
kin nähdä jatkumona, jota pyrin kuvaamaan alla olevassa kuviossa 4-1.

Kuvio 4-1. Reaktiivisuus jatkumona.

Kuvion 4-1 esitys on luonnollisesti yksinkertaistus. Voidaan ensinnäkin sanoa, että kaikki keskustelu on reaktiivista, sillä vuorot rakentuvat aina edellisten varaan. Varsinaista epäreaktiivisuutta ei oikeastaan ole olemassa ollenkaan. Keskustelunaloitukset ovat luonnollisesti reaktiivisia siinä mielessä, että niitä edeltää jokin, esimerkiksi fyysinen kohtaaminen, ja se puolestaan saattaa synnyttää sosiaalisen tarpeen keskustelun aloittamiseen. Topiikinvaihtokaan ei synny tyhjästä, vaan se rakentuu edellä tehdyn (ja edellä tekemättömän) varaan: uusi puheenaihe ei synny tyhjästä, vaan sen edellytykset ovat rakentuneet keskustelun kulussa.

Yleisellä tasolla reaktiivisuus liittyy ihmisten luontaiseen toimintaan, dialogisuuteen ja vuorotteluun, viime kädessä on kysymys ihmisten inherentistä vuorovaikutuksellisuudesta (ks. Goffman [1982] 2012: 306–308; Halliday 1979). Se, että ihmisten dialoginenkin toiminta on perusluonteeltaan reaktiivista, ei kuitenkaan tarkoita sitä, että tätä reaktiivisuutta ei olisi eriasteista. Asia voidaan nähdä niin, että reaktiivisuuden vahvuuden lisääntyminen vertautuu suoraan reagointivuoron ennustettavuuteen: mitä vahvempi on sosiaalisen reaktiivisuuden aste, sitä voimakkaammin kahden osallistujan kielelliset toiminnot kiinnittyvät toisiinsa ja muodostavat tekstuaalis-dialogisia kokonaisuuksia, joista kiinteimmin toisiinsa kietoutuneita kutsutaan vieruspareiksi. Ajatus ei ole sinänsä uusi. Vieruspareja onkin luokiteltu juuri kiinteytensä näkökulmasta. Esimerkiksi kysymys–vastausvierusparia on pidetty ”vierusparimaisempana” kuin vaikkapa mielipiteen ilmaisua ja sitä seuraavaa toisen puhujan kannanottoa (ks. esim. Raevaara 1996 ja 1997: 77–92 ja Tainio 1997: 93–97; myös Schegloff 1988: 453).

Tässä kohtaa on otollista nostaa esiin myös käyttämäni termien *responsi* ja *vastaus* ero. Vastaus liittyy kuvauksessani kysymys–vastaus–vierusparirakenteeseen: vastaus on sekin eräänlainen käyttömerkitys, jonka lausuma dialogissa saa tulkinnakseen. Responssi on läheisesti kytköksissä vastaukseen, mutta se on käsitteenä laajempi. Responssi voidaan antaa mihin hyvänsä, ja niin ollen sen, mihin se annetaan, ei tarvitse olla kysymys. Kaikki vastaukset ovat siis responsseja, mutta kaikki responssit eivät ole vastauksia. Responssi ja vastaus ovat läheisessä yhteydessä edellä määrittelemäni reaktiivisuuden kanssa. Responssi tarkentuu sitä vahvemmin vastaukseksi, mitä lähempänä oikeaa laitaa kuviossa 4-1 ollaan.

Mainitsin edellisessä kappaleessa, että vastaus on kuvauksessani eräänlainen käyttömerkitys. Se on kuitenkin käyttömerkityksenä erilainen kuin

esimerkiksi pyyntö. Vastaus on interaktion kulkua rakentava käyttömerkitys, sillä vastaus on aina osa vierusparirakennetta. Käyttömerkityksinä esimerkiksi pyyntö heijastelee pikemminkin puhujan intentiota. Tämä tarkoittaa käytännössä yksinkertaisesti sitä, että samaan aikaan kun ohjeenhakukysymyksen (*mihin mä laitan tän?*) jälkijäsen (*no lait se vaik tonne olkkariin*) on vierusparien rakentumisen näkökulmasta vastaus, se on puhujan intentioiden näkökulmasta myös ohjeenanto.

4.3 PREFEROITUUS JA PREFEROIMATTOMUUS

Preferoituus on tietynlaista odotuksenmukaisuutta, preferoimattomuus puolestaan odotuksenvastaisuutta. Näitä käsitteitä on käytetty eritoten vierusparien – esimerkiksi kysymyksen ja vastauksen, tervehdyksen ja vastatervehdyksen, kutsun ja kutsun vastaanoton sekä tarjouksen ja kiitoksen tai tarjouksesta kieltäytymisen – analyysissa (ks. esim. Tainio 1997: 93–). Vuorovaikutuksessa on odotuksenmukaista, preferoitua, esimerkiksi se, että kysymykseen vastataan. Vastaamattomuus on siis odotuksenvastaista, preferoimatonta. Samantyyppinen tilanteen voidaan ajatella olevan vaikkapa tarjouksen ja kiittämisen tai tarjouksesta kieltäytymisen yhteydessä: on preferoitua reagoida tarjoukseen jollain tavoin. Myös direktiivien responsseja voidaan tarkastella tämän odotuksenmukaisuus- eli preferenssijäsennyksen (tai -järjestyksen) näkökulmasta. Huomionarvoista preferoituudessa ja preferoimattomuudessa on se, että preferoimattomuus, odotuksenvastaisuus, on rakentunut keskusteluun tunnistettavaksi. Rakenteellisesta näkökulmasta preferoimattomuus yhdistyy siis tunnusmerkkisyyteen (Brown & Levinson 1987: 38; ks. myös Heritage 1996 [1984]: 261–266).

Direktiivin responsin preferoituus ja preferoimattomuus muodostavat jatkumon. Preferoituuden ääripäähän asettuvat ne responsit, joilla vastaanottaja hyväksyy direktiivin sisältämän kehotuksen ilman epäröintiä tai taukoa (ks. Heritage 1996 [1984]: 262–263; Tainio 1997: 94–97; Auer, Couper-Kuhlen & Müller 1999: 92–93): hän antaa kielellisen sitoumuksen kehotuksen alaisen toiminnan suorittamisesta, ryhtyy toimintaan tai tekee nämä molemmat asiat. Direktiivit ovat sisältämänsä toimintaviittauksen suhteen kahdentyypisiä. Sen toiminnan alkaminen, johon kehotetaan, voi olla relevanttia heti saman keskustelun kuluessa (tässä ja nyt -direktiivit), tai kehotuksen alainen toiminta tulee relevantiksi vasta myöhemmin, keskustelun jo päätyttyä (ks. Sorjonen 2001b: 96–97). Preferoitu responsi

direktiiviin ei välttämättä ole aina kielellinen (ISK 2004: § 1216), vaikka kielellisen responssin antaminen onkin tavallista (Sorjonen 2001b: 131–132). Jos kehotuksen alaisen toiminnan alkaminen on relevanttia heti, direktiivi saattaa jäädä responssitta: ”jälkijäsenenä voi olla pelkkä ei-kielellinen toimiminen pyynnön mukaisesti” (ISK 2004: § 1216) (ks. esim. 4-1).

(4-1) Viitosii (ISK 2004: § 1216)

Asiakas Annatko viitosii ((ojentaa setelin))

Myyjä ((antaa kolikoita))

Responssin antaminen direktiiviin lienee kuitenkin tilannesidonnaista siinä mielessä, että ystävysten ja läheisten väliset arkikeskustelut ja vaikkapa institutionaaliset asiakas–myyjä–keskustelut (niin kuin edellisessä ISK:sta otetussa esimerkissä) eroavat toisistaan. Käsittäakseni asiakas–myyjä–keskustelun institutionaalisuus näkyy muun muassa siinä, että myyjä ei anna kielellistä responssia asiakkaalta saamaansa direktiiviin, sillä direktiivi ja sen alaisen toiminnan toteuttaminen ovat osa koko tilannetta, ne kuuluvat erottamasti tekstilajiin (ks. myös Raevaara & Sorjonen 2006: 128, 134–135). Myös *Isossa suomen kieliopissa* (2004: § 1216) todetaan, että ”eri syistä direktiiviin vastataan myös kielellisesti, joko samalla kun sitä noudatetaan tai osoittaen ymmärretyksi, että pyyntö on tarkoitettu tuonnempana toteutettavaksi”.

Kielellinen responssi ei tosin ole aina tarpeen siitäkään syystä, että kasvokkaiakeskustelussa kehotuksen alaisen toiminnan hyväksyntää voi osoittaa myös elein ja ilmein. Tilanne on luonnollisesti erilainen esimerkiksi puhelinkeskustelussa (ja verkkokeskustelussa). Kielenkäytön kanava siis osin kytkeytyy siihen, onko kielellinen responssi ylipäättään tarpeellinen ja mikä sen muoto on.

Preferoitus ja preferoimattomuus liittyvät tunnusmerkkisyyteen: interaktiossa mukana olemisen osoittaminen on monesti tunnusmerkitöntä, preferoitua toimintaa (ks. Levinson 1983: 333). Preferenssijatkumon ääripäähän sijoittuvatkin ne tapaukset, joissa direktiivin vastaanottaja ei anna kielellistä responssia eikä myöskään ryhdy kehotuksen alaiseen toimintaan. Tällöin interaktio katkeaa täydellisesti, sillä vastaanottaja ikään kuin jäädyttää sen toiminnattomuudellaan. Voidaan ajatella, että hiukan preferoidumpia, joskin edelleen tunnusmerkkisiä, preferoimattomia, ovat ei-institutionaalisessa

arkikeskustelussa ne vastaanottajan tuottamat jälkijäsenet, jotka koostuvat vain kehotuksen alaisesta toiminnasta, ilman kielellistä responsia tai sellaisia eleitä tai ilmeitä, joilla vastaanottaja osoittaa hyväksyvänsä kehotuksen alaisen toiminnan (ks. esim. 4-2; ks. myös Lauranto 2012 ja 2004).

Esimerkissä 4-2 Timo, Pablo ja Nanni ovat lomamatkalla Meksikossa. Syntyperäinen suomenpuhujaj Timo ja espanjaa äidinkielenään puhuva Pablo ovat ystävykset, kumpikin noin 35-vuotias. Nanni on puolestaan Timon 72-vuotias äiti. Timo, Pablo ja Nanni ovat erään hotellin aulassa. Koska kaikkia huoneita ei ole vielä siivottu, Timo ja Pablo eivät ole saaneet omaa huonetta, ja niinpä kaikki matkatavarat on viety Nannin huoneeseen. Pablo haluaa hakea Nannin huoneesta kameransa. Kamera on jo mainittu keskustelussa aiemmin.

(4-2) Avain (Lauranto 2004: 113–115)

- 1 Pablo anna mulle avain.
2 Nanni => ((alkaa kaivaa avainta laukustaan, ei kielellistä responsia))
3 Timo katok ku sen kamera on siellä.

Esimerkissä 4-2 Nanni ottaa direktiivin vastaan pelkällä toiminnalla, mikä viittaa vahvaan preferoimattomuuteen. Tätä tunnusmerkkinä osoittaa myös se, että Timo alkaa selitellä Pablom tuottamaa direktiiviä.²⁷

Seuraavassa esimerkissä 4-3 on litteroituna eräs kokonainen puhelu. Esimerkin imperatiivilauseen käyttö liittyy vahvasti edellisessä luvussa esittelemani reaktiivisuuden käsitteeseen. Pajatson kuuntelusta on jo puhuttu aiemmin, ja rivin 2 direktiivi toimii siis eräänlaisena muistutuksena yhdessä käsitellystä aiheesta. Tässä kohtaa kiinnostava on se, miten direktiivi otetaan vastaan (rivit 3 ja 4).

(4-3) Pajatso (Radio [Sg212 Ao8].)

(*Piip*)

- 01 M: jees.
02 → A: !jees. .hh no !laittakaa radio auki.
03 => (0.4)
04 => M: !ai niin se on se Pajatso.=
05 A: =se on se Pajatso.

06 M: joo:.=
 07 A: =jo[o:.]=
 08 => M: =ta[rvii] laittaa. Hyvä.=
 09 A: !=hyvä, no [nii,]
 10 M: [moi.]
 11 A: !moi,

Avauksen jälkeen soittaja A esittää direktiivinsä rivillä 2. Sen relevanssi ei ole ilmeisesti selvä vastaajalle M, sillä keskustelussa on neljän kymmenesosasekunnin tauko. Vasta sen jälkeen rivillä 4 M osoittaa muistavansa (partikkeliketjulla *ai niin*) radio-ohjelmasta jo puhutun. Substantiivilausekkeessa *se Pajats* puhuja osoittaa tarkoitteen puhutellulle tunnistettavana myös *se*-pronominin avulla (Laury 1996, 1997). Merkittävää esimerkissä on kuitenkin se, että direktiivin kielellinen oikeutus on suhteellisen kaukana menneisyydessä, Pajatsosta ja sen kuuntelusta ei ole puhuttu tämän puhelinkeskustelun aikana vaan aikaisemmin, toisessa tilanteessa. Saattaa olla, että M ei saa yhdistetyksi direktiiviä edeltävään keskusteluun, linkki imperatiivimuotoisen direktiivin ja sen oikeuttavan kielellisen toiminnan väliltä puuttuu. M ei annakaan direktiiviin responssia heti. Tämä responsittomuus on tunnusmerkistä preferoimattomuutta: se rikkoo hetkeksi keskustelun kulun. Vasta muistiinpalautukseen liittyvän välisekvenssin jälkeen M antaa preferoidun responssin A:n direktiiviin rivillä 8. Direktiivin jälkeinen responsittomuus, suhteellisen pitkä tauko direktiivin jäljessä, on preferoimatonta toimintaa.

5 IMPERATIIVILAUSEET AINEISTOSSA II: REAKTIIVISET IMPERATIIVILAUSEET

Tämän luvun keskiössä ovat ne imperatiivilauseen käyttöryhmät, joita yhdistää toisiinsa se, että niiden sisältämiin imperatiivilauseisiin liittyy edellä määrittelemäni reaktiivisuuden piirre: niiden käyttö on ”oikeutettu” edellä joko kielellisellä tai ei-kielellisellä toiminnalla. Reaktiivisiksi laskemieni tapausten osuus on noin 72 % (153/213) (ks. taulukkoa 5-1).

Taulukko 5-1. Ei-käskyfunktioisten imperatiivilauseiden reaktiiviset käyttömerkitysrypät.

A Reaktiiviset	153	X/153	X/213	153/213 71,8 %
1. Kannustus, muistutus ja edellä sanottuun liittyvä pyyntö	54	35,3 %	25,4 %	
2. Käynnissä olevaan toimintaan liittyvä pyyntö	23	15,0 %	10,8 %	
3. Ehdotus	54	35,3 %	25,4 %	
4. Ohjeenhakukysymyksen vastaus ja neuvo	11	7,2 %	5,2 %	
5. Luvananto ja myöntyminen	6	3,9 %	2,8 %	
6. Suostuttelu	3	2,0 %	1,4 %	
7. Tarjouksesta kieltäytyminen ja tarjouksen vastaanotto	2	1,3 %	0,9 %	

Esittelen kuhunkin käyttömerkitykseen tai käyttömerkitysrypäeseen liittyviä esimerkkejä omissa alaluvuissaan (5.1–5.5). Nämä ovat *kannustus, muistutus* ja *pyyntö* (alaluvut 5.1 ja 5.2), *ehdotus* (alaluku 5.3), *ohjeenhakukysymyksen vastaus* ja *neuvo* (alaluku 5.4) sekä *luvanpyyntökysymyksen vastaus* ja *myöntyminen* (alaluku 5.5). Tarkemman käsittelyn ulkopuolelle jäävät *suostuttelu* sekä *tarjouksesta kieltäytyminen* ja *tarjouksen vastaanotto*, koska niiden käyttötaajuudet ovat niin pienet. Myös nämä käyttömerkitykset lukeutuvat kuitenkin selvästi osaksi imperatiivilauseen reaktiivista käyttöä.

Lukujen alussa määrittelen, mitä kullakin käyttömerkityksellä tarkoitan. Alaluvussa 5.6 kiinnitän huomion lyhyesti imperatiivilauseissa käytettyihin kliitteihin, liitepartikkeleihin.

5.1 KANNUSTUS, MUISTUTUS JA EDELLÄ SANOTTUUN LIITTYVÄ PYYNTÖ

Kaikkien tämän luvun imperatiivilauseiden käyttö on luvussa 4.2 kuvatulla tavalla voimakkaasti reaktiivista. Käsittelem kannustusta, muistutusta ja edellä sanottuun liittyvää pyyntöä yhdessä, yhtenä rypäänä siitä syystä, että käyttömerkitykset ovat usein limittäisiä. Kuvauksessa niitä on toisinaan mahdotonta erottaa toisistaan, ja tilanteeseen osallistuvien käyttäjienkin näkökulmasta ne ovat tai voivat olla olemassa samaan aikaan (tästä tarkemmin luvussa 3.3).

Kun imperatiivilauseen käyttömerkitys nimetään pyynnöksi, ei vielä varsinaisesti kerrota mitään siitä, mistä tämä pyyntötulkinta nousee: mikä toisin sanoen keskustelussa mahdollistaa tai oikeuttaa sen. Pynnön käyttömerkitykseen sisältyy siis se, että pyyntöjä ei koeta liian hyökkääviksi tai puhutellun toimintaa muulla tavoin liiallisesti rajoittaviksi: ne ovat siis tilanteeseen sopivia, tilanteisesti kohteliaita (ks. eri kohteliaisuus käsityksistä Tanner 2012: 143–176, erityisesti 147, 153–154; ks. myös Tanner 2014). Pynnöiden kieliopillista muotoa on selitetty puheakteja koskevissa tutkimuksissa usein vaivan avulla (Leech 1983: 107; ks. myös Muikku-Werner 1993, 1997 ja 2013). Se onkin eittämättä tärkeä piirre, mutta sen ongelma on siinä, että vaivan ja vaivattomuuden välinen raja ei ole universaali vaan kulttuuri- ja –kulttuurien sisällä – tilannekohtainen.

Pyynnöt ovat luonteeltaan sellaisia, joissa direktiivin alaisen toiminnan toteuttaminen on hyödyllistä direktiivin esittäjälle mutta aiheuttaa kyllä vaivaa puhutellulle. Tämän on nähty useissa kulttuureissa tuovan mukanaan erilaisia ”pehmenyskeinoja”: lauseen interrogatiivimuotoisuuden, modaali-verbistä, verbimoduksia ja niin edelleen. (esim. Leech 1983; Muikku-Werner 1993 ja 1997; ks. myös Brown & Levinson 1987: 132–143). Ajatus perustuu siis siihen, että mitä enemmän vaivaa tulkitaan pyynnöstä koituvan, sitä enemmän sitä ”pehmenetään”, koska vaivan lisääntyminen on suoraan verrallinen puhutellun toiminnan rajoittamiseen. Väite on täysin uskottava, mutta se liikkuu melko yleisellä tasolla. Vaivan määrää ei voi näet mitata absoluuttisin mittarein, vaan se on kulttuuri-, tilanne- ja viime kädessä jopa henkilösidonnaista. Suomalaisessa kulttuurissa – ainakin siltä osin kuin

oma aineistoni sitä edustaa – direktiivin alaisen toiminnan (mahdollisesti) aiheuttamaa vaivaa ei pidetä merkittävänä silloin, kun ystävykset pyytävät toisiltaan jotakin semmoista, mikä on ollut aiemmin puheena. Tämä näkyy niin, että direktiivisyys voidaan ilmaista syntaktisesti yksinkertaisimmalla ilmentymällään, imperatiivilauseella. Vaivan aspekti on siis suomessa kytköksissä (myös) siihen, onko direktiivin vastaanottaja joko kielellisellä tai ei-kielellisellä toiminnallaan oikeuttanut imperatiivilauseella ilmaistun direktiivin. Mitä reaktiivisempi imperatiivilause toisin sanoen on, sitä oikeutetumpi on sen käyttö nimenomaan pyyntödirektiivinä (ks. myös Rossi 2012).

Imperatiivilauseilla voidaan niin ikään kannustaa puhuteltua tekemään jotakin sellaista, minkä yhteydessä hän on osoittanut epävarmuutta, ja muistuttaa puhuteltua jostakin aiemmin sovitusta. Kannustus voidaan puolestaan nähdä hyvin läheiseksi varmistuksen kanssa, mutta puhtaassa varmistuksessa ei ole enää kysymys – ainakaan tyyppillisestä – direktiivisyydestä. Esimerkin 5-1 imperatiivilauseen (rivi 3) voi nähdä sisältävän vahvistusta. Keskustelussa on edellä puitu sitä, miten tavalliset pankkivirkailijat eivät ole aina tehtäviensä tasalla. A on ehdottanut, että pankissa otettaisiin yhteyttä ulkomaanosastoon, jotta asia saataisiin hoidetuksi. L toimii tässä kohtaa välikädessä: hän on yhteydessä pankkivirkailijoihin. Rivillä 2 hän eksplisiittisesti sitoutuu viemään asian eteenpäin.

(5-1 Patistus [Sg212 Ao6])

1 A: [joo] .hh !no. [!mutta. (.)]
 2 L: [minä fpatis]ta(h)n.
 3 A: => !patista. joo ja ootas nyt mikähän muu asia.=
 4 =oottekte puhunu siitä Armstrongin
 5 kuljetuksesta.
 6 (.)

Rivillä 3 on A:n L:lle suuntaama imperatiivimuotoinen direktiivi. A hyväksyy direktiivillään L:n sitoumukseen liittyvän toiminnan, ja direktiivi toimii samalla eräänlaisena vahvistuksena, jolla A ikään kuin sulkee yhden asian käsitellyksi. Tämän jälkeen A siirtyykin seuraavaan asiaan. Hyvällä syyllä voidaan miettiä, toimiiko esimerkin 5-1 imperatiivilause lainkaan direktiivinä: sitä ei oteta vastaan niin kuin imperatiivilausemuotoiset direk-

tiivit tavataan ottaa, nimittäin *joo*-partikkelilla (ks. Sorjonen 2001b: 131). Sen direktiivisen merkityksen voidaan nähdä jo pitkälti himmenneen; se toimii hyvin samaan tapaan kuin partikkelikuittaukset (edellisestä muunnettuna esim. *minä patistan – okei* tai *okei joo*).

Esimerkin 5-1 tyyppiset vahvistukset ovat mukana tässä tutkimuksessa kuitenkin siitä syystä, että ne liittyvät läheisesti muihin reaktiivisiin (aiempaan puheeseen viittaaviin) tapauksiin, ja nimenomaan tässä ryhmässä direktiivisyys voidaan nähdä asteittaisena ilmiönä. Toisaalta on niinkin, että vaikka samassa vahvistusasemassa voi hyvin esiintyä myös muunrakenteinen ilmaus kuin imperatiivilause, ei ole välttämättä kysymys samamerkityksisyydestä. Vahvistuksella *patista* tehdään erityyppinen merkitys kuin esimerkiksi dialogipartikkeli *okei*, sillä se on kaikesta huolimatta imperatiivilause. Sen kehotuksen alainen toiminta tuodaan keskusteluun yksinkertaisen mutkattomasti ja ongelmattomasti toteutettavana (vrt. Sorjonen 2001b: 95). Tällöin se on omiaan luomaan erityisen samanmielistä vahvistusta. Samanmielisyyttä A luo osaltaan toki myös sillä, että lauseen intonaatiokuvio on korkea-alkuinen KAI-kuvio.

Toisaalta puheena olleeseen toimintaan voidaan viitata sellaisessakin direktiivissä, joka ei toimi pelkästään vahvistuksena vaan myös sellaisena direktiivinä, jota kehotuksen alainen toiminta sitten saman keskustelun aikana todellakin seuraa (vrt. Sorjonen 2001b: 96–97) (esim. 52). Riveillä 3 ja 4 A (soittaja) kertoo soittonsa syyn ja osoittaa aiheuttavansa vastaajalle lisäharmia, sillä hän olisi voinut hoitaa asiansa jo edellisen keskustelun yhteydessä. Tämän jälkeen (rivi 5) M kehottaa A:ta kertomaan asiansa, kehotuksen alainen toiminta on toisin sanoen kielellistä (ks. myös jäljempää esim. 5-3).

(5-2) Huilisti

- 1 A: (Al)sa tässä terve.
2 M: hei hei.
3 A: → k^{uu}le mä unohin eilen kiusata sua vielä
4 → yhellä asialla.
5 M: => t^{no} kerro.
6 A: ft- (he) se Vincent Leruaa on mun kimpussanif
7 ^onyt [täs°.]
8 M: [a::.]

En löytänyt arkistosta tämän litteraation äänitettä. Litteraatiota ei ole siis voitu tarkentaa. Rivin 5 ↑merkki saattaa kuitenkin viitata korkea-alkuiseen intonaatiokuvioon. On mahdollista, että M:n direktiivin sisältävä *no kerro* vuoro alkaa tonaalisesti erityisen korkealta ja jatkuu korkeana finitiiverbin ensi tavuun merkittyyn prominenssiin asti. Jos niin on, M osoittaa niin ikään lausumansa KAI-kuvioisuudella erityistä yhteistyöhalukkuutta.

Esimerkin 5-2 kaltaiset tapaukset ovat lähellä luvanpyyntö- ja -antojaksoja siinä mielessä, että niissä toimintaan ryhtyjä selittää suullisesti toimintansa perusteita. Tilanne on samankaltainen esimerkissä 5-2, sillä puhuja A kuvaa rivillä 3 toimintansa kiusaamiseksi. Esimerkissä 5-2 ei ole kuitenkaan varsinaista, syntaktisesti merkittyä luvanpyyntölausetta, interrogatiivia: tuottamallaan *no kerro* -direktiivillä M pikemminkin kannustaa A:ta siihen toimintaan, jonka toteuttamisen tämä esittelee M:ää häiritsevänä.

Se, käsitelläänkö yllä olevan esimerkin jaksoa luvanpyyntönä vai ei, ei ole kuitenkaan erityisen merkittävää siinä mielessä, että luvanpyyntöjen vastaukset kuuluvat nekin saman laajan käyttöyhteyden alle: kehotuksen alaisella toiminnalla on yhteytensä edellä sanottuun. On selvää, että luvanantoa ilmaisevien imperatiivilauseiden kielellinen oikeutus on vieläkin ilmeisempi; nehan ovat osa kysymys-vastaus-vierusparirakennetta. Ne ovat usein rakenteeltaan myös sellaisia, että luvanpyytjä on rakentanut itsensä syntaktisesti toimintaan mukaan, sillä 1. persoona viittaa häneen itseensä lauseessa, jossa hän kysyy puheena olevan toiminnan toteutumismahdollisuuksia vastaanottajalta (esim. *voiks mä kysyy viel yhtä asiaa?*) (ks. luvanpyynnöistä ja luvanannoista tarkemmin lukua 5.5).

Esimerkin 5-2 tyyppisen direktiivin (– *kuule mä unohin eilen kiusata sua vielä yhellä asialla – no kerro*) käyttömerkitys voidaan siis hyvin kuvata kannustukseksi – juuri siitä syystä, että direktiivin vastaanottaja on itse rakentanut itsensä sen toiminnan suorittajaksi, johon häntä myöhemmin kehotetaan. Kannustusmerkitystulkinta ei ole mahdoton myöskään esimerkin 5-1 direktiivin kohdalla (*minä patistan – patista*), vaikka kuvasinkin sen yllä vahvistukseksi. Esimerkkien 5-1 ja 5-2 direktiivejä yhdistää kuitenkin se, että kehotuksen alaisen toiminnan kielellinen oikeutus on hyvin lähellä menneessä keskustelussa.

Kehotuksen alaisen toiminnan kielellinen oikeutus ei ole aina kuitenkaan niin selvä kuin olen esimerkkien 5-1 ja 5-2 yhteydessä esittänyt. Luvun 4.3 Pajatso-esimerkissä (esim. 4-3) imperatiivilauseen muotoinen direktiivi

(*laittakaa radio auki*) saa kyllä oikeutuksensa edeltävästä keskustelusta, mutta koska aikaa on jo kulunut, linkki edeltävään keskusteluun ja direktiivin oikeuttavaan kontekstiin ei synny heti, vaan se vaatii muistinvirkistyssekvenssin.

(4-3) Pajatso (Radio [Sg212 Ao8].)

(*Piip*)

01 M: jees.
02 => A: !jees. .hh no !laittakaa radio auki.
03 (0.4)
04 → M: !ai niin se on se Pajatso.=
05 A: =se on se Pajatso.
06 M: joo:.=
07 A: =jo[o:.]=
08 → M: =ta[rvii] laittaa. Hyvä.=
09 A: =!hyvä, no [nii,]
10 M: [moi.]
11 A: !moi,

Esimerkin 4-3 direktiivi voidaan kuvata muistutukseksi, ja direktiivin alaisesta toiminnasta hyötyy nimenomaan direktiivin vastaanottaja. Se, että *laittakaa se radio auki* -lause voidaan tulkita muistutukseksi, edellyttää kuitenkin luonnollisesti sen, että direktiivin vastaanottaja ymmärtää direktiivin yhteyden edeltävään keskusteluun. Jos yhteyttä edeltävään keskusteluun ei synny, tulkinnaksi saattaa nousta vahva toimintarajoitteisuus, se, että direktiivin antaja määrää kategorisesti ja perusteetta vastaanottajan toiminta-alueita.

Toimintaan kannustamisen kielellinen oikeutus on saattanut rakentua pitempään keskustelujaksoon kuin vain yhteen vuoroon. Niin on esimerkiksi 5-3. Se on katkelma kahden ystävyksen välisestä puhelinkeskustelusta. Puhelu on kestänyt jo jonkin aikaa. Vikke on muuttamassa uuteen asuntoon ystävänsä Hannen kanssa. Esimerkin 5-3 litteroitua jaksoa edeltävässä keskustelussa Vikke on kertonut Missulle olleensa avustamassa heidän yhteisen ystävänsä Hannen muutossa. Hannen ja Vikken uutta asuntoa on siis jo sivuttu keskustelussa, mutta keskustelun varsinaisena topiikkina ovat olleet

Hannen muuttoon liittyvät asiat. Rivillä 28 Missu siirtyy uuteen topiikkiin direktiivillään (*no hei kerro siitä kämpästä*) (ks. Raevaara 1996; myös Seppänen 1997a). Koko edeltävä keskustelu on sivunnut Hannen ja Vikken uutta asuntoa, mutta se ei ole vielä noussut topiikiksi.

(5-3) Uusi kämppä (Sualapala [Sg112_1a3].)

- 1 Vikke: sitte: sem- lamppu ja, (.) ryijy mutta ne lamppu
2 ja ryijy oli semmosia mitä Hannen äiti pako:tti
3 (et) pitää ottaa ja, >(ilmeisesti)< se ei
4 h(h)alun(h)nu,[hh
5 Missu: [a(h)i jaa äh häh .hhh
6 Vikke: niinku sillai?
7 (.)
8 Missu: °nii°.
9 Vikke: (°ja tota°),
10 (0.3)
11 Vikke: mhh mut se pyärähä oli mutta sen saa viätyä siinä
12 <rahhdissa>.
13 (0.2)
14 Vikke: kyllä pussis.
15 Missu: niin saa. joo joo,.hhh kyl: siinä saa, me:
16 vietii a >muute< aika paljoki jotai, isoja
17 juttuja?
18 (.)
19 Vikke: mm.
20 Missu: mm.
21 Vikke: mut pyärä ov viälä semmone ettei sitä tarvi sit
22 kantaa siält. .hhh (.) pussi,(.)pysä:=
23 Missu: =niij j[ust.
24 Vikke: [niiku et sen sit vaa ajeelee [siitä.
25 Missu: [no sehä
26 oiski hyvä:.h
27 (0.2)
28 Missu: => .hh !no hei kerro siitä kämpästä minkälaine se oli.
29 Vikke: no se o:n tosi: iha:na?
30 (.)
31 Vikke: .hh niinku, mut ei siis, (.) °niinku°,
32 (1.5)
33 Vikke: tiätenkää mikää sillai erikoine mutta siis, (.) on se
34 tosi siisti.

35 Missu: aijaa.
 36 Vikke: ja, niinku aika siis, niinku, (0.2) no ei se nyt
 37 s^{ill}lai ollu siisti ku me sinne tultiinki ni,
 38 Missu: ni[i,
 39 Vikke: [ni, (.) tota, (0.5) nii tottakai siellä oli,
 40 v^{essa} ihan hirvee ja ikkunat oli k^{am}alat ja uuni
 41 oli ihan k^{ama}:la ja.
 42 Missu: joo mut [te saitte ne sit s^{iiv}ot[tua].

Esimerkin 5-3 direktiiviä edeltävä kielellinen oikeutusjakso on hiukan erilainen kuin edellisissä esimerkeissä. Missun direktiivin *no hei kerro siitä kämpästä* voi nähdä saavan kielellisen oikeutuksensa Vikken edeltävästä puheesta – tai oikeastaan Vikken ja Missun yhteisestä keskustelusta. Toisaalta on niinkin, että tuottamalla asuntoon liittyvän kertomisdirektiivin Missu samalla rakentaa edeltävän keskustelun oikeutukseksi direktiivilleen: hän ikään kuin muovaa vasta tässä vaiheessa edeltävästä keskustelusta sellaisen, jota hän voi käyttää hyödykseen uuteen topiikkiin siirtyessään (vrt. Heritage 1984: 140; ks. myös Sorjonen 2002: 165). Tällaiset tapaukset ovat lähellä myös sitä ryhmää, jota kutsun nimellä *ehdotus yhteisen päämäärän saavuttamiseksi* (ks. lukua 5.3): imperatiivilausemuotoisen direktiivin oikeutus piilee yhteisesti rakennetussa suunnitelmassa ja sen toteutukseen liittyvässä keskustelussa. Yhteisyys on toisaalta jo olemassa, mutta toisaalta myös imperatiivilausemuotoisella direktiivillä tätä yhteisyyttä rakennetaan vahvemmaksi.

Kiinnostavaa esimerkissä 5-3 on niin ikään se, että kehotuksen alainen toiminta on kielellistä; kyseessä on kommunikaatiota eli verbaalista toimintaa ilmaiseva imperatiivilause (ks. esim. Halliday 1994 [1985]: 138–142; Shore 2005: 51–52; ISK 2004: §:t 472, 483, 1477; ks. myös Pajunen 2001: 344–352). Vaihtokaupan näkökulmasta tällaista kommunikatiivista prosessia ilmaisevat imperatiivilauseet ovat hyvin lähellä (kysymysmerkityksisiä) interrogatiivilauseita, sillä kummankin responssin preferoituuteen liittyy se, että niin direktiivin kuin kysymyksen esittäjä saa tietoa direktiivin tai kysymyksen vastaanottajalta. Yhteisen tekemisen näkökulmasta on kuitenkin kyse hiukan eri asioista. Sellaisessa imperatiivilauseessa, joka ilmaisee experientiaalisesta (so. maailmankuvauksen) näkökulmasta kommunikatiivista prosessia, korostuu *par excellence* toiminta. Ne eivät toimi esimerkiksi pelk-

kinä topiikinvaihtimina (ks. Raevaara 1996; Seppänen 1997a) vaan lisäksi myös toiminnan – ja nimenomaan yhteisen toiminnan – korostajina, niin kuin juuri esimerkissä 5-3.²⁸ Imperatiivilauseensa avulla Missu saa halua- maansa tietoa Vikken uudesta asunnosta, mutta samalla hän osoittaa ole- vansa mukana yhteisessä toiminnassa, joka tässä tapauksessa sattuu olemaan kielellistä. Käsittelen kommunikaatioverbin sisältävää direktiivitapausta myös seuraavassa luvussa esimerkin 5-6 yhteydessä.

5.2 KÄYNNISSÄ OLEVAAN TOIMINTAAN LIITTYVÄ PYYNTÖ

Tässä luvussa käsittelen niitä imperatiivilauseita, joissa ilmaistun toiminnan voi katsoa jo käynnistyneen. Niitä on aineistossani runsaat 10 % (22/213). Direktiivinen imperatiivilause tulee tämän luvun tapauksissa oikeutetuksi niin, että direktiivin vastaanottaja on jo ryhtynyt siihen, mihin häntä keho- tetaan – tai pikemminkin hän on ryhtynyt johonkin sellaiseen toimintaan, joka sivuaa tai alustaa kehotuksen alaista toimintaa, liittyy siihen oleellisesti jollain tavalla (ks. myös Shore 1992: 178–179). Tämän luvun keskiössä ovat ne imperatiivilauseet, joiden käyttömerkitys on pyyntö. Direktiivin esittäjä toisin sanoen hyötyy kehotuksen alaisen toiminnan suorittamisesta.

Esimerkissä 5-4 on tyypillinen käynnissä olevaan toimintaan liittyvä pyyntö. Elina hoitaa paraikaa glögin kaatamista vieraille. Jaana, talon emän- tä, kehottaa Elinaa kaatamaan lisää myös Mirjalle (rivi 3).

(5-4) Mirjalle glögiä (Glögi [Sg 355_10_20].)

- 1 Mikko: kerran v- vuodesta,
 2 Mirja: pehmen[ee,
 3 Jaana: => [pistä ny vähän enemmän sit. Mirjalle,
 4 Elina: >juu-juu:,<
 5 Mikko: piti siellä käydä[ja,
 6 Jaana: [siihe?,
 7 Mikko: ja s- [sit jos oli jos jotai muutakin oli sit mut sit
 8 Jaana: [mulle varmaa (--) (--),
 9 Mikko: se loppu,
 10 ((Elina kaataa Jaanalle glögiä))
 11 Jaana:=> !top. kiitos,
 12 (1.2)

Jaanan rivillä 3 tuottamaa imperatiivilausemuotoista direktiiviä edeltää pelkkä toiminta, joka toimii direktiivin oikeutuksena. Elinan responssi (rivi 4)

on preferoitu: vahva myönteinen responsi, partikkelin toisto, saattaa viitata siihen, että hän on aikonut kaataa Mirjalle lisää ilman Jaanan direktiiviäkin, mikä onkin direktiivien yksi tyypillisistä preferoiduista responsseista (ks. ISK 2004: § 1216).

Esimerkissä 5-5 Jaana esittelee saamaansa lahjaa, ja Mirja pyytää saada nähdä lahjaa tarkemmin. Mirjan pyyntödirektiivien oikeutus nousee käynnissä olevan toiminnan lisäksi keskustelussa edellä sanotusta.

(5-5) Astiasto (Glögi [Sg 355_01_10].)

1 (.)

2 Jaana: ja kaikkein ihaninta [mitä mää sain tän,

3 Mirja: [tai nää.↓

4 Jaana: vanhan, sotka-°astiaston°.

5 Mirja: => !näytäs ny oikein kuule.

6 Jaana: se on [(-),

7 Mirja: => [ans tassiki.

8 Jaana: se- se on siis kato nyt se on ihan, se on nyt siis ihan

9 eri näkönen katok ku tää ei mamman, pesujej jäljiltä,

Esimerkissä on kaksi Mirjan tuottamaa imperatiivilausemuotoista direktiiviä (rivit 5 ja 7). Kummassakin direktiivissä on verbiin liittyneenä liitepartikkeli *-s*. Tämä kliitti onkin yleisin aineistoni (imperatiivimuotoiseen verbiin liittyneistä) kliiteistä (ks. luvun 5.6 taulukkoa 5-2). Yhdeksästä (9) *s*-kliitistä viisi (5) on lisäksi liittyneenä sellaisen imperatiivilauseen verbiin, jonka kehotuksenalaisen toiminnan voi tulkita jo olevan käynnissä. Sellaiset sisältökysymykset, joiden kysymyssanaan on liittynyt *s*-kliitti, rinnastuvat *s*-partikkelillisiin direktiiveihin (ks. Raevaara 2004). Raevaara (mas. 551) kirjoittaaakin, että "[a]rkikeskusteluissa *s*-partikkeliä käytetään siis muistelevissa ja kantaa ottavissa kysymyksissä, jotka osoittavat kysymyksen esittäjälläkin olevan tai olleen kysytystä asiasta tietoa tai jokin käsitys" (ks. tästä myös Halonen 2002: 182–198, erit. 182–183). Liitepartikkeli *-s* on tietysti partikkeliluonteensa vuoksi merkitykseltään hyvin kontekstisidonnainen, mutta sen kysymys- ja direktiivikäytössä on nähtävissä samankaltaisuutta, sillä se vaikuttaa liittyvän sellaisiin interrogatiivi- ja imperatiivilauseihin, joiden reaktiivisuuden aste on sängen vahva (siinä mielessä kuin reaktiivisuuden olen määritellyt luvussa 4.2).

Tavatonta ei ole sekään, että niissä imperatiivilauseissa, joiden kehoituksen alainen toiminta on jo käynnissä (kuten esimerkin 5-5 lauseessa *ans tassiki*), esiintyy myös kliitti *-kin*, joka ilmaisee nimenomaan inkluusiivista fokusta (ks. ISK 2004: § 839–843). Sen avulla direktiivilauseessa itsessään kielennetään imperatiivilauseeseen oikeutus. Liitepartikkelin *-kin* käyttö viittaa siihen, että jotakin muuta astiastoon kuuluvaa on jo annettu. Lause *ans tassiki* voidaan tulkita siis niin, että sillä kehoitetaan toimintaan, jonka voi katsoa ainakin joiltakin osin jo käynnistyneen.

Esimerkin 5-6 konteksti on samantyyppinen kuin esimerkin 5-5. Direktiivi (rivi 12) koskee toimintaa, joka on jo käynnissä. Rivillä 12 S (= soittaja) kehottaa lastaan (S₂) puhumaan lisää V:lle (= vastaajalle) sillä aikaa, kun hän itse tekee muuta. Tämänkin direktiivin finiittiverbiin on liitetty *s*-kliitti.

(5-6) Puhus Pekalle (Reissu [Sg 094_09].)

1 V: >mä aloti tekee< veroilmoituksia justii mutta
 2 se ois niinku vähä koht kahvitaun paikka
 3 onks teil kahvii sielä,
 4 S: o::n,
 5 (0.5)
 6 V: venttaas vähä,
 7 V: Virve käydääks me >käydää kahvilla (niillä),
 8 ((puhuu huoneessa olijalle))
 9 S₂: em klä kil[tä,
 10 V: [no he:i Jo:nna,
 11 S₂: ai kll kietl,
 12 S: => puhus Pekalle viäl nii isä ottaa se auki,
 13 V: ho ho:i?,
 14 (0.5)
 15 V: Jonna?, hu huu,
 16 (.)

Itse direktiivissäkin on merkki siitä, että toiminta on käynnissä, nimittäin ajanadverbi *viäl*. Esimerkin 5-6 direktiivi *puhus Pekalle viäl* muistuttaa edellisessä luvussa käsittelemääni direktiiviä *no hei kerro siitä kämpästä min-kälaine se oli* (esim. 5-3) siinä, että kummassakin on kommunikaatioverbi.

Niin kuin edellä on käynyt ilmi, runsaat 10 % käskyiksi tulkitsemattomista imperatiivilauseista (22/213) kuuluu tässä alaluvussa kuvailemaani ryhmään; ne edustavat toisin sanoen pyyntöjä, jotka liittyvät käynnissä ole-

vaan toimintaan. Määrä on loppujen lopuksi melko pieni. Määrän pienuutta selittää – ainakin osittain – aineiston luonne. Noin 12 tunnin aineistosta vain vajaa kolmannes on kasvokkai keskustelua, muu on puhelimesta käytyä keskustelua (ks. lukua 2.2). Puhelinkeskustelujen toiminta käynnissä tapaukset liittyvät kielelliseen toimintaan, kuten juuri edellisessä esimerkissä 5-6 puhumiseen. Tämä ei ole tietenkään yllättävää, sillä puhelimesta keskustelujen puhuhetken aikainen toimintaympäristö ei ole yhteinen – paitsi juuri kielellisen toiminnan osalta.

Sekä puhuminen (esim. 5-6) että kertominen (esim. 5-2 ja 5-3) liittyvät luonnollisesti kommunikaatioon, mutta kummankin yhteydessä korostuu itse asiassa verbin ilmaiseman prosessin toiminnallisuus. Niillä ei konstruoida näissä esimerkeissä suoranaisesti sitä, mitä ”ihmisten tietoisuus pitää sisällään” (Shore 2005: 49–55) siinä mielessä, että ne liittyisivät referointiin (*Johanna kerto mulle et hän lähtee Kyprokselle*). Puhumisen erilainen luonne näkyy hyvin esimerkin 5-6 puhelinkeskustelussa: kyse on nimenomaan materiaalistyyppisestä toiminnasta siinä mielessä, että S kehottaa lastaan puhumiseen, jotta tämä täyttäisi toiminnattoman keskustelutilan siksi ajaksi, jona hänellä itsellään on muita toimia.

5.3 EHDOTUS

Ehdotus on käyttömerkityksenä luonteeltaan kahtalainen. Ensinnäkin puhuja voi tehdä sellaisen ehdotuksen, joka koskee puhutellun toimintaa (*no pistä se suolaan*). Ehdotus voi kuitenkin koskea myös puhujan omaa toimintaa, ja tällöin puhujan voikin nähdä tarjoavan omaa toimintaansa (*hei mä voin auttaa sua*) tai hallussaan olevia hyödykkeitä muiden käyttöön (ks. myös luvun 3.5 taulukkoa 3-6). Käsillä olevassa luvussa keskityn kuitenkin niihin ehdotuksiin, jotka puhuja tekee ohjaillakseen nimenomaan puhutellun toimintaa. Ne imperatiivilauseet, jotka toimivat ehdotuksina, kattavat kolmanneksen kaikista reaktiivisista imperatiivilauseista ja ovat suurin ryhmä luvussa 4.1 esittelemäni käyttömerkitysrypään (kannustus, muistutus ja edellä sanottuun liittyvä pyyntö) rinnalla (54/153).

Puhutellun toimintaa ohjailevalla ehdotuksella puheena olevaa tilannetta pyritään viemään juohevammin eteenpäin. Jos ehdotusta edeltää eksplisiittinen ongelma siinä mielessä, että ongelman on pukenut sanoiksi se, jolle ratkaisua sitten ehdotetaan, kutsun ehdotusta ongelmanratkaisuehdotukseksi. Ongelmanratkaisuehdotuksia esittelen käsillä olevan luvun

esimerkeissä 5-7-5-II. Toisaalta ehdotuslauseita ei aina edellä eksplisiittinen ongelma, vaan kysymys on pikemminkin siitä, että keskustelun osallistujat tekevät yhdessä suunnitelmia tulevasta, yhteisestä toiminnastaan. Suunnitelmat eivät ole keskusteluhetkellä valmiita, vaan niitä rakennellaan yhdessä. Yhteisten suunnitelmien onnistuminen on kuitenkin tärkeää, ja imperatiivimuotoisilla ehdotuksilla pidetään huolta siitä, että suunnitelma toteutuu.

Kaksi edellä kuvailemaani ehdotusryhmää ovat hyvin lähellä toisiaan, sillä ongelmien ratkaiseminen vie usein luonnostaan myös yhteisiä suunnitelmia eteenpäin. Toiset ehdotukset liittyvät kuitenkin yhteisyyden luomiseen paljon vahvemmin, ja niiden yhteydessä yhteisen maaperän rakentaminen korostuu erityisesti (esimerkit 5-12-5-14).

Ongelmanratkaisuehdotukset ovat direktiivisiä juuri siinä mielessä, että niillä ohjataan puhuteltua toimimaan niin, että ongelma ratkeaa. Ongelmanratkaisuehdotukset eivät ole välttämättä tässä ja nyt -direktiivejä, vaan niissä esitetty toiminta voi toteutua vasta keskustelutilanteen päätyttyä. Niiden yhteys puhetilanteeseen on kuitenkin vahva siinä mielessä, että puhetilanteessa on eksplikoitu itse ongelma, joka kaipaa ratkaisua.

Esimerkki 5-7 on puhelinkeskustelun alku. Siinä V (= vastaaja) esittää riveillä 1 ja 2, että hän on hankkinut puolisonsa kanssa kalan. Riveillä 4 ja 5 hän jatkaa kertomalla, että kala on liian iso kahden syödä. Tämän S tulkitsee ongelmaksi, ja siihen hän esittää ratkaisunsa imperatiivilauseella (rivi 6).

(5-7) Kirjolohi [Sg 095_06]

1 V: kuule me käytii tos ostama#ssa#, ää tommonen, hh kirjolohi
 2 äskej ja,=
 3 S: =mm-y?
 4 V: se on niin iso että, hh .hh ei me kyllä
 5 kaksi(h)staa sitä jakseta syädä. ((haukottelee))
 6 S: => pistä sualaa.
 7 V: mä pistän osan suolaanki. mut se on, myös
 8 parikilonen, .hh !tulkaa syömää.
 9 S: .hhh no ku, h .hh me ei jakseta enää
 10 mennä sinne, tos iltapäiväl sit
 11 sinne <Maritalle> taas.
 12 V: mm-hy?
 13 V: !he:i. !se onki hyvä idea. !tuutte tän kautta.

14 !meette tästä ohi. !syötte tässä jatkatte
 15 sit [sinne Maritalle.
 16 S: [niinku sit siä mhhh si- pitäs- sieläki
 17 pitäs jaksaa (kato kuulemma
 18 viäl syädä), .hhh
 19 V: syötte illemalla siälä sitte.
 20 (.)

V:n tuottamassa *että*-lauseessa riveillä 4 ja 5 on kieltoverbialkuinen rakenne, ja V:n tuottamassa rakenteessa on lisäksi erillinen polaaripartikkeli *kyllä* (*ei me kyllä kaksistaan sitä jakseta syödä*). Vaikka lauseenalkuinen kieltoverbi on sinänsä melko neutraali rakenne puhutussa suomessa (Helasvuo 2001: 78), lauseenalkuisena sen voidaan nähdä osaltaan korostavan negatiivista polaaraisuutta eritoten niissä lauseissa, joissa on lisäksi mukana polaaristen ääripäiden partikkeli *kyllä*, niin kuin tässä.

Direktiivi, jolla tarjotaan ratkaisua ongelmaan, on rivillä 6. S (= soittaja) nimittäin käsittelee V:n mainitsemaa suurta kalaa rivillä 6 ratkaisua vaativana asiana – siis eräänlaisena ongelmana –, sillä hän tarjoaa siihen ratkaisua imperatiivilausemuotoisella direktiivillä: ongelma ratkeaa suolaamalla osa kalasta. Niin V sanoo tekevänsä, mutta samassa vuorossa (rivi 8) hän tuottaa toisen ratkaisun ongelmaan, nimittäin omansa. Hän kutsuu S:n (ja S:n kumppanin) syömään, ja tämäkin ongelmanratkaisuehdotus on imperatiivilausemuotoinen (*tulkaa syömään*). Tämä saattaa viitata siihen, että V:llä ei ehkä ole alun perinkään ollut varsinaista ongelmaa, vaikka S tilannetta sinä käsitteleekin. V:n aloittama kalakeskustelu liittyynee pikemminkin kutsuun. Kalan avulla hän saa kutsun esitetyksi niin, että varsinainen kutsu jää aluksi esittämättä. Jaksamattomuuden korostaminen (rivit 4 ja 5: *ei me kyllä kaksistaan sitä jakseta syödä*) sopii kuvaan, sillä samalla kun V itse ehdottaa ongelmaansa ratkaisua, hän houkuttelee S:ää kumppaneineen vieraisille: kertomalla tälle kalasta, josta riittää syömistä useammalle. Keskustelu on hyvä esimerkki siitä, että todellisessa kielenkäytössä käyttömerkitykset limittyvät. Kukin nostaa vuorollaan esiin sen tulkinnan, jonka kokee sopivimmaksi.

Esimerkin 5-7 keskustelu osoittaa osaltaan kauniisti sen, että käyttömerkitykset todellakin tehdään tilanteessa: lausumat eivät kannu niitä mukanaan. Myös sama lausuma voi saada samaan aikaan useamman kuin yhden käyttömerkityksen. Esimerkiksi *tulkaa syömään* -lauseella yhtä lailla ratkaistaan ongelma kuin kutsutaan S kumppaneineen syömään.²⁹

Esimerkissä 5-8 tilanteeseen osallistuvien huomio kiinnittyy asiaan, jonka keskusteluaineistoa keräävä soisi jäävän huomiotta: A kiinnittää huomionsa videokameraan. Kuvaustilanne on ollut käynnissä jo jonkin aikaa, mutta se, että keskustelua nauhoitetaan, on unohtunut osalta keskustelijoista.

(5-8) Ottakaa rauhallisesti (Jääskeläinen [Sg377].)

- 1 (3.0)
2 A: onks se kuvannu nytkin °koko ajan°
3 (2.0)
4 C: kyl se kuvaa, >kyl se kuvaa.<
5 A: mä en t(h)iennyt et se on p(h)äällä.
6 B: a(h)i j(h)aa.
7 C: => !ottakaa ihan rauhallisesti.
8 B: fnonni f ((kissalle))
9 C: ohoh ohoh
10 B: ((juttelee kissalle))
11 (9.0)

B yhtyy A:n hämmästelyyn, ja tällä tavoin syntyy särö interaktioon, eräänlainen ongelmatilanne: topiikiksi muodostuu keskustelun nauhoitus. Rauhoitteleamalla A:ta ja B:tä rivin 7 imperatiivimuotoisella direktiivillään C – keskustelua nauhoittava osallistuja – ikään kuin ehdottaa ratkaisua ongelmaan, syntyneeseen hämminkiin. Direktiivin alaiseen toimintaan ryhtyminen hyödyttää kaikkia, myös A:ta ja B:tä, sillä niin tilanne saadaan normalisettua. Toisaalta esimerkkinä 4-II *ottakaa ihan rauhallisesti* -direktiivillä on yhteytensä sellaisiin – kielteisiinkin – imperatiivilauseisiin, joilla kehoitetaan vastaanottajaa olemaan tuntematta negatiivisia tunteita (ks. luvun 7.3 esim. 7-10 (älä sä siitä kauheesti stressaa)): nimenomaan vastaanottaja hyötyy selvästi direktiivinalaisen toiminnan toteuttamisesta.

Myös esimerkissä 5-9 esiintyy ongelmanratkaisuehdotuksena toimiva imperatiivilause. Esimerkissä on kysymys siitä, että Jaska – talon isäntä – haluaisi lähteä ulos polttamaan savukkeen. Tätä ei kuitenkaan pidetä suotavana, sillä keskustelun nauhoitus ei ole vielä päättynyt. Tämä aiheuttaa Jaskalle ongelman.

(5-9) Nikotiinipurkka (Glögi [Sg355_40_50].)

- 1 Jaska: =mul on kauhee [tupakin nälkä.
2 Jaana: [tota,
3 Jaana: sun [täytyyks su,
4 Mikko: [ei tästä nyt voi lähtee mihinkää
5 t[upakalle.
6 Jaana: [nyt ei voi [lähtee ku nyt on
7 Mikko: [nii:,
8 Jaana: nauhotus meno[ssa.
9 Jaska: [kai mä^ä ny saa lähtee.
10 Jaana: ↓et sä[ä ny,
11 Jaska: [>kotona[ni,<
12 Jaana: [kyllä sää kakskytä
13 minuuttia
14 viä jaksa[t.
15 Jaska: [en jaksa [kyllä se o,
16 Jaana:=> [!ota nikotiinipurkka.=
17 Jaska: =en varmaa syä purukum^mia pa (- -)

Esimerkin ongelmanratkaisudirektiivi on rivillä 16. Jaskan puoliso Jaana esittää ratkaisun Jaskan ongelmaan: *ota nikotiinipurkka*. Jaska kieltäytyy Jaanan esittämän direktiivin alaisesta toiminnasta, ja hänen responsinsa on tässä mielessä preferoimaton. Responssin preferoimattomuuden ei tarvitse olla merkki siitä, että Jaska tulkitsee edeltävän imperatiivilausemuotoisen direktiivin käskyksi. Se voi yhtä lailla olla merkki siitä, että koko edeltävän keskustelun topiikkina ovat olleet Jaskan tupakallemeno ja se, että häntä samalla suostutellaan jäämään sisään ja jatkamaan yhdessä aloitettua nauhoitusta loppuun, vaikka hän itse on selvästi ilmaissut halunsa mennä tupakalle: hän ei ole ratkaisuehdotukseen tyytyväinen.

Esimerkissä 5-10 on käynnissä neuvottelu siitä, mitkä kynttilät voidaan sytyttää palamaan tiettyihin kynttilänjalkoihin. Vaihtoehtoina on mainittu tuikut mutta myös kynttilät.

(5-10) Kynttilät ja tuikut (Glögi [Sg 355_50_60].)

- 1 (0.2)
2 Mirja: mää oon siä vaikka kuinka monta tuikkua
3 polttanu,
4 Jaana: [mut tiäks,
5 Mikko: [°tuikkuja polttanu,°
6 Jaana: nii, mu- mutta kynttilä [kato,
7 Mirja: [e:m mää
8 kynttilää [laitakka,
9 => Jaana: [>laita noita, niitä,<
10 (0.2)
11 Jaana: korkeita, [h
12 Mirja: [nii [joo,
13 Jaana: [meil on niitä
14 [kolme,
15 Mirja: [kruununkyntti[löitä,
16 Jaana: [nii,
17 (.)

Ongelman voi tässä esimerkissä nähdä syntyvän vaihtoehtojen runsaudesta. Jaana, talon emäntä, ehdottaa imperatiivilauseellaan (rivit 9 ja 11) ongelman ratkaisuksi korkeita kynttilöitä. Tähän ehdotukseen saattaa liittyä myös se, että toiminta, johon Jaana Mirjaa ohjaa, on jo tietyllä tapaa käynnissä. Se, että Jaana direktiivilauseessaan korjaa sanomaansa ja vaihtaa kynttilöihin viittaavaa pronominia (*noita* > *niitä*), saattaa olla merkki siitä, että kynttilät ovat jo potentiaalisen syyttäjän hallinnassa ja toiminta on siis jo siltä osin käynnistynyt. Yhtä hyvin saattaa olla kyse siitä, että pronomini-valinnallaan Jaana eksplikoi sen, että kynttilöistä on ollut aiemmin puhe. Merkittävää esimerkissä on joka tapauksessa se, että kehotuksenalaista toimintaa edeltää kielellinen merkki toiminnasta, sillä käynnissä oleva ei-kielellinen toiminta, kynttilöiden syyttäminen, liittyy keskustelun topiikkiin.

Edellisissä esimerkeissä ongelmaratkaisuehdotuksen on oikeuttanut tulkinta siitä, että edeltävässä keskustelussa tai käynnissä olevassa toiminnassa on jotakin ongelmallista, ratkaistavaa. Tilanne saattaa kuitenkin olla myös se, että ongelman muotoilee sanoiksi vasta ongelmanratkaisuehdotuksen esittäjä itse. Esimerkissä 5-11 P ja H käyvät keskustelua siitä, että P on tulossa samana päivänä johonkin aikaan H:n luokse. P sanoo H:lle soittavansa myöhemmin (r. 6 ja 7). Seuraavassa vuorossa H vielä varmistaa P:n tulon.

(5-II) Anna puhelimen soida (Petakne [Sg 097_02].)

1 P: #saa käyntii.#
2 H: ejoo. .mh joo.=
3 P: =mm.
4 H: >elikkäm, phy ootappa nyt. yhh mä varmaa (.) vielä
5 juttelen sen Qssinki kanssa ja tuota,
6 P: nii joo palataa asiaa.=mä soita uudestaa sulle
7 joskus [hetken päästä.]
8 H: [#not mhe] se, mm >kuitenki tossa
9 iltapuolella oot tulossa.
10 P: ((haukotellen:)) joo. h
11 H: joo.
12 P: => .mt jos sää (.) soitat ni anna puhelimen soida pitkää.
13 mä oo varmaa tuolla pihalla et mä #e:##, iha välttämättä
14 heti kuule sitä.

Olen tulkinut ongelmanratkaisuehdotukseksi myös rivin 12 imperatiivilausemuotoisen direktiivin *anna puhelimen soida pitkään*. Vaikka tätä ongelmanratkaisuehdotukseksi luokittelemaani direktiiviä ei edelläkään puhutellun muotoilema ongelma, direktiivin voi lukea näihin siinä mielessä, että sitä noudattamalla direktiivin vastaanottaja pääsee helpommin päämääräänsä. Kyseisessä esimerkissä puhuja P itse asiassa ennakoi potentiaalisen ongelman itse, sillä tulevasta mahdollisesta ongelmasta puhutellulla ei ole tietoa.

Esimerkki 5-12 on katkelma puhelinkeskustelusta, jossa suunnitellaan jouluaaton ohjelmaa ja kulkua, muun muassa joulupukin tuloon ja lahjojen tuomiseen liittyviä asioita. Siinä esiintyy useita imperatiivilausemuotoisia direktiivejä. Olen jakanut ne kahteen pääryhmään: (1) riveillä 7, 9, 13 ja 27 (merkitty yksiviivaisella nuolella →) esiintyvät imperatiivilauseet liittyvät vahvasti siihen, mitä puhuteltu on sanonut edellä (ks. tarkemmin lukua 5.1), ja (2) riveillä 30 ja 50 esiintyvien direktiivien sisältämää toimintaa ei ole puhuteltu aiemmassa keskustelussa eksplisiittisesti maininnut. Kohdan 2 imperatiivilausemuotoiset direktiivit edustavat selvemmin niitä ehdotuksia, joilla yhteistä asiaa viedään eteenpäin ja jotka niin ollen liittyvät yhteisten päämäärien saavuttamiseen. Esimerkin pituuden vuoksi esittelen sen kahdessa osassa.

(5-12) Lahjat: alkuosa (Papukaija [Sg 096_01].)

- 1 V: [kum mä ajattelin,
2 mä ajattelin tulla
3 sinne sielt, (.) toi[sta kautta.
4 S: [nii parvekkee kautta.
5 V: nii.=
6 S: =no: mää nostan parvekkeelle. hh
7 V: → !hei h pistä parvekkee[lle se. joo se hyvä. .hh
8 S: [nii:,
9 V: → [pistä ne se. se meijän
10 S: [siinä,
11 V: muovipussi sisältö kans sinne.
12 S: juu juu.
13 V: → joo:, > pist sinne< parvekkeelle joo jemmaa.
14 [se on hyvä juttu.
15 S: [juu,
16 S: joo.
17 V: .hh sit ku sielt alkaa kuulumaa
18 semmost kummallista,
19 .hh ujellusta, sellasta niinku,
20 .hh muka:, sellasta:,
21 mikä toi on, huuliharppusoitto ni sit tota sää
22 voit kysyy et @mikä toi on@ hh
23 S: heh [heh heh heh heh he
24 V: [heh hhe he he .hh soittava pukk(h)i. hihi heh
25 heh heh heh [he he .hhh
26 S: [oikee.
27 V: → !joo heitä sinne [se, se on hyvä ajatus. .hh
28 S: [joo.
29 V: !o:[kei.

Kuten sanottu, riveillä 7, 9, 13, 27 esiintyvät imperatiivilauseet liittyvät vahvasti siihen, mitä puhuteltu on sanonut edellä. Niiden oikeutuksena toimii se, että rivillä 6 direktiivien vastaanottaja S (= soittaja) on itse sanonut nostavansa lahjapussin parvekkeelle. Rivillä 7 V (= vastaaja) vahvistaa S:n edellä esittämän osasuunnitelman (*hei pistä parvekkeelle se, joo se hyvä*). Niin tapahtuu myös riveillä 9, 13 ja 27. Suunnitelma etenee koko ajan hiukkasen, ja samalla rakentuu suunnitelman yhteisyys, osin juuri imperatiivilausemuotoisten direktiivien ja niiden vastaanoton avulla. Tähän Heritage (1984: 140)

viittaa refleksiivisyydellä: keskustelussa voidaan ylläpitää ja vahvistaa sitä toimintaa, jonka osaksi ne asettuvat (mutta toki yhtä lailla myös muuttaa). Vahvistuksena toimivat direktiivit ovat luonnollisesti omiaan yhteisyyden rakentamiseen. Olen kuitenkin laskenut nämä neljä imperatiivilausemuotoista direktiiviä ryhmään, jota olen käsitellyt edellä luvussa 5.1.

Riveillä 30 ja 50 (merkitty kaksiviivaisella nuolella =>) esiintyvät imperatiivilauseet (*mut soita kuitenkin enne lähtöö viä ni ja soittele sit viä*) poikkeavat käytöltään edellä mainitsemistani. Niissä ilmaistua toimintaa ei ole eksplisiittisesti aiemmin keskustelussa mainittu.

(5-12) Lahjat:loppuosa (Papukaija [Sg 096_01].)

27 V: → !joo heitä sinne [se, se on hyvä ajatus. .hh
 28 S: [joo.
 29 V: !o:[kei.
 30 S: => [mut soita kuitenkin enne lähtöö viä ni.
 31 V: .mt joo.=
 32 S: =pannaa ne viime käden valmistelut.
 33 V: .mt .h näi o, .hh heit-titsä sä s- sille puolelle
 34 sitä niistä nii et[tei se nää että: (.) et mä
 35 S: [joo ettei se nää,
 36 V: tuun sieltä, .hh=
 37 S: =joo,
 38 V: nii se e[i huamaa.
 39 S: [parkkikselta päi.
 40 V: jo[o,
 41 S: [ei:kä se sitä huamaa kato, .hh
 42 V: [jos se kurkkii ikkunoista,
 43 S: [johan se rupee olee aika hämääki just siihe
 44 aikaa.
 45 V: joo,
 46 S: mä sillee juonisti pistän ne ei siinä mitää.
 47 V: joo, (.) !o:kei.
 48 S: !se:lvä.
 49 V: !s[e:lvä.
 50 S: => [soittele sit viä.
 51 V: [joo.
 52 S: [no[: nii? no:: hei.
 53 V: [mo:i,

Varsinkin rivin 30 imperatiivilause liittyy olennaisesti sen suunnitelman onnistumiseen, jota S ja V yhdessä paraikaa tekevät: tarkka saapumisaika on tärkeä suunnitelman onnistumisen kannalta, sillä on olemassa kolmas-kin osapuoli, jonka tietämättömyys suunnitelmasta on osa koko tulevaa tapahtumaketjua.

Rivin 50 imperatiivilause on tietysti sekin sidoksissa yhteiseen suunnitelmaan, mutta koska V on edellä jo kertonut soittavansa (rivi 31), rivin 50 direktiivillä voidaan S:n myös nähdä varmistavan edellä sanottu. Huomionarvoista on sekin, että rivin 50 imperatiivilause *soittele sit viä* on puhelun lopussa. Schegloff ja Sacks (1973: 313) ovat nostaneet esiin, että englanninkielisissä puhelinkeskusteluissa samantyyppiset ilmaukset toimivat pikemminkin merkkeinä siitä, että keskustelua ollaan lopettelemassa: ne ovat ikään kuin kutsu puhelinkeskustelun yhteiseen päättämiseen, eivätkä ne toimi pelkästään kehoituksina siihen toimintaan, jota niiden pääverbi kuvaa (ks. tästä myös lukua 3.1, erityisesti taulukkoa 3-1). Keskustelun lopetus voidaan nähdä rituaalistuneena niin, että se voi koostua yhdestä tai usemmasta direktiivistä responsseineen (ISK 2004: § 1216). Toisaalta on kuitenkin huomattava, että tässä nimenomaisessa keskustelussa puhelun lopussa olevaan imperatiivilauseeseen annetaan samanlainen responssi kuin imperatiivilausemuotoisiin direktiiveihin usein muutoinkin (rivin 51 *joo*). Tähän on kiinnittänyt huomionsa Sorjonen (2001b: 103): puhelun lopun yksikön 2. persoonaan viittaavaa imperatiivilauseetta käsitellään niin kuin muitakin toimintaan kehottavia direktiivejä.

Ehdotuksena toimii myös esimerkin 5-13 puhelinkeskustelun lopussa esiintyvä yksikön 2. persoonan imperatiivilause (rivi 18).

(5-13) Ei enää [Sg 113_04]

1	(0.5)
2 Kaaka:	.hh jos: <u>n</u> ähdää <u>h</u> uomenna vaikka?
3 Missu:	!joo. !nähtäiskö <u>v</u> aan.
4 Kaaka:	[joo,
5 Missu:	[.hh a niin ai niin tota noin nii .hh me ollaaj
6	jokus, .mhh ku <u>s</u> eiitemältä loppuu.h
7	(.)
8 Missu:	[.hh kato mä oon siellä <u>a</u> jossa.
9 Kaaka:	[°mikä°,

10 ?: .hh
 11 Kaaka: joo;
 12 Missu: .hh niin nii,=
 13 Kaaka: =illalla joskus (ainaki) jos Kulmalla nähdään tai
 14 jotai?
 15 Missu: ai nii, Kulmajut[tu,]
 16 Kaaka: [.hh]hhh
 17 Missu: niin Kul[malla,
 18 Kaaka: => [mut !soitam mulle vaikka tohom puhelimee
 19 sikku tuut. hhh[hh
 20 Missu: [!joo, (.) !mää voin soittaa.
 21 Kaaka: !joo.

Esimerkissä 5-13 on selvää se, että myös se toiminta, johon direktiivissä rivillä 18 viitataan, on olennaista. Ensinnäkin Kaakan soittopyyntö on hyvin spesifi: se liittyy kiinteästi edellä tehtyihin yhteisiin suunnitelmiin, mutta sen tarkoitus on nimenomaan tarkentaa suunnitelmia (ks. erityisesti rivin *mut*-partikkelia). Toiseksi Missun responssi (rivi 20) on tyypillinen imperatiivilausemuotoisen direktiivin responssi (ks. Sorjonen 2001b: 103, 131), niin kuin esimerkiksi 5-12:kin. Lisäksi Missu vahvistaa myönteistä responsiaan toistamalla sen toiminnan, johon häntä on kehoitettu (*mää voin soittaa*). Kokonaiseksi lauseeksi muotoiltu toisto on nähty merkinä siitä, että direktiivin vastaanottaja on ollut aikeissa toimia direktiivissä kuvatulla tavalla ilman direktiiviäkin (ISK 2004: § 1216).

Tämä esimerkin 5-13 puhelun lopussa käyty keskustelu liittyy läheisesti edellä yhdessä tehtyihin suunnitelmiin ja niiden toteutukseen. Suunnitelmien yhteisyyttä voi nähdä korostavan senkin, että Missun vuoron (rivi 20) aloittava *joo* on KAI-kuviainen (ks. tarkemmin lukua 2.4). KAI-kuvion on usein nähty liittyvän nimenomaan direktiivi- ja kysymyslauseisiin, mutta se liittyy usein myös niihin lauseisiin, joilla puhuja osoittaa erityistä yhteistyöhalukkuuttaan (ks. tarkemmin Lauranto 2004: 100). On tietysti selvää sekin, että eritoten puhelun lopussa asioita varmistellaan ja niistä tehdään yhteenvetoja. Tässä mielessä tämäkin imperatiivilause toimii samalla merkinä siitä, että jotakin on saatu päätökseen ja puhelu voi loppua.

Suunnitelmien yhteisyys vaatii tietenkin sen, että vähintään kaksi ihmistä tekee niitä yhdessä. Yhteisyyttä kasvattaa kuitenkin myös se, että joku – kolmas osapuoli – ei ole mukana tekemässä niitä ja että tämä on

tarkoituksellisesti jätetty niistä tietämättömäksi. Tällaista me versus joku muu asetelmaa olen käsitellyt itse asiassa jo edellä esimerkin 5-12 Lahjat-keskustelun yhteydessä. Samankaltaisesta asetelmasta on kysymys myös esimerkissä 5-14. Esimerkin A ja E ovat työtoverukset. He hoitavat yhdessä vieraileviin taiteilijoihin liittyviä asioita, mutta viime kädessä päätökset tekee kuitenkin Tero. Tero on joskus vaikeasti tavoitettavissa; ilman Teron hyväksyntää asioita ei saada kuitenkaan viedyksi eteenpäin.

(5-14) Audienssi (Puhkes [Sg 213 Aoi].)

- 1 E: kyllä.
- 2 A: .mt
- 3 E: ymmärrän.
- 4 A: oikei.
- 5 E: fminä to(h)oivon [että he he he
- 6 => A: [!mutta (.) yritä saada
- 7 jol[lain viekkaudella ja vääryydellä audienssi
- 8 E: [(---) he he he he he he he he
- 9 A: sille ni, sit me voitaa käydä nää läpi
- 10 järke[västi.
- 11 E: [joo?
- 12 A: ja ov- vahvistella ja sit jos mulla on vielä
- 13 jotai r- frettelöintiä ni mä [voisin si yrittää
- 14 E: [he he
- 15 A: [puhua sen
- 16 E: [joo,
- 17 A: Teron °kans suoraa?°
- 18 E: okei.

Asetelma on siis se, että E ja A suunnittelevat yhteistä strategiaa, johon Tero liittyy mutta josta hän ei ole tietoinen. Tämän direktiivin kehotuksen alainen toiminta on sidoksissa yhteisen suunnitelman toteutukseen.

Osa tässä luvussa käsittelemistäni imperatiivilauseista on selvästi ongelmanratkaisuehdotuksia. Edeltävässä keskustelussa on noussut esiin jotakin sellaista, mitä joku keskustelijoista pitää ongelmana, joka vaatii selvittämistä, ja niinpä hän ehdottaa omaa ratkaisuaan. Arkikeskustelussa ja vuorovaikutuksessa ylipäättään on sängen tavallista myös se, että osallistujat suunnittelevat yhdessä tulevaa. Suunnitelmat eivät ole valmiita, vaan niitä muotoillaan

keskustelun kuluessa. Suunnitelmien muotoilussa ovat käytössä – muiden ilmausten ohessa – imperatiivilauseet. Imperatiivilausemuotoinen direktiivi toki rajaa puhutellun, direktiivin vastaanottajan, valintoja, mutta toisaalta sillä käsitellään kehotuksen alaista toimintaa yksinkertaisen mutkattomana ja ongelmattomana (ks. Sorjonen 2001b: 95). Tämä ongelmattomuuteen ja mutkattomuuteen kietoutuva yksinkertaisuus samalla mahdollistaa sen, että imperatiivilauseella voidaan korostaa keskusteluun osallistuvien yhteisten päämäärien toteutumista, toiminnan yhteisyyttä. Imperatiivilausemuotoisella ehdotuksella voidaan siis viedä yhteistä suunnitelmaa eteenpäin, sillä voidaan edesauttaa yhteisten päämäärien saavuttamista ja niin ollen luoda yhteisyyttä.

5.4 OHJEENHAKUKYSYMYKSEN VASTAUS JA NEUVO

Neuvoiksi ja ohjeenhakukysymysten vastauksiksi luokittelemiani imperatiivilauseidirektiivejä on aineistossani 11/213, runsaat 5 % kaikista imperatiivilauseista. *Ohjeenhakukysymyksellä* viittaa suurin piirtein samaan kuin Lyons (1977: 767) *deliberatiivilla*. Deliberatiivisia kysymyksiä edustavat Lyonsin (mp.) mukaan esimerkiksi sellaiset englanninkieliset lauseet kuin *what am I to do?* ja *shall I open the door?* (ks. myös mts. 755–756, 803). Puhuja on siis rakentanut itsensä lauseen subjektiksi ja kysyy puhutellulta, mikä on tämän kanta lauseessa ilmaistun toiminnan suhteen. Laitinen (1992: 178) kutsuu deliberatiiveja *neuvottelukysymyksiksi* (ks. myös Forsberg 1998: 65). Käyttämäni ohjeenhakukysymys on käsitteenä suppeampi kuin Lyonsin deliberatiivi kuitenkin siinä mielessä, että määrittelemäni ohjeenhakukysymys on tyypillisesti sisältö- eli hakukysymys (*mihin mä laitan tän?*), ei vaihtoehtokysymys (*tuunko mä samaan aikaan?*) (ks. interrogatiivityypeistä ISK 2004: § 1679).

Lyonsin englanninkieliset esimerkkilauseet sisältävät modaalelementin. Suomen ohjeenhakukysymykset voivat olla muodoltaan ilmimoduksettomia indikatiivilauseita, mutta ohjeenhakutulkinta on ensisijainen, sillä subjekti-persoonana on yksikön ensimmäinen (– *mihin mä laitan tän?* – *no lait se vaik tässä vaiheessa tonne olkkariin*). Toisaalta ohjeenhakuina toimivissa interrogatiiveissa käytetään suomessakin toisinaan nesessiiviverbiä (esim. *mitä mun pitäis tilata?*), joskaan nesessiiviverbi ei ole pakollinen. Lisäksi suomen interrogatiiveissa käytetään myös ”intention modaaliteettia”, nimittäin konditionaalialia (esim. *mitä mä tilaisin?*) (Kauppinen 1998: 169). Kauppinen mukaan ”konditionaalimorfeemi kantaa – – tahdon tai halun merkityspiirettä”. Kauppinen (mts. 171–172) esittääkin, että konditionaalin ensisijaista

käyttöä kuvastavat juuri ne lauseet, joiden subjektipersoonana on yksikön ensimmäinen ja jotka ilmaisevat subjektitarkoitteen intentionaalisuutta.

Käytöltään toisiaan muistuttavia lauseita ovat siis (a) *mitä mä tilaan*, (b) *mitä mun pitäis tilata* ja (c) *mitä mä tilaisin*. Niillä kaikilla puhuja voi avata tietynlaisen neuvottelun näyttämön. Lauseet a ja b tuntuvat keskenään hyvin samamerkityksisiltä, ja toisaalta ne vaikuttavat eroavan merkitykseltään lauseesta c. Lauseet a ja b sopivat nimenomaan eksplisiittiseen ohjeenhakutilanteeseen, kun taas lause c tuntuu toimivan pikemminkin retorisenä kysymyksenä (tai ihmettelykysymyksenä) (ks. erityisesti Laitinen 1992: 177–178; myös Forsberg 1998: 64–66). Ero saattaa piillä siinä, että konditionaalinen modaalimerkitys liittyy vahvasti subjektitarkoitteen tahdonalaiseen toimintaan (Kauppinen 1998: 171–172), kun taas modaaliverbi *pitää* tulkitaan usein niin, että se viittaa yleisiin normeihin. Kun *pitää*-verbi esiintyy interrogatiivissa, normia kysytään puhutellulta ja sitä värittää automaattisesti puhutellun tulkinta. Lause b (*mitä mun pitäis tilata?*) on toisin sanoen merkitykseltään kysymys, mutta samaan aikaan se voidaan tulkita niin, että se toimii ikään kuin puhutellulle osoitettuna direktiivinä ’kerro minulle kantasi siitä, mitä tilaan’. Samalla tavoin voidaan käyttää – ja useimmiten käytettäneenkin – myös lausetta a (*mitä mä tilaan?*), jossa varsinaista modaalialainesta ei ole lainkaan ja ohjeenhakutulkinta nousee täysin kontekstista. Lauseiden a–c voi nähdä muodostavan orientaationsa näkökulmasta seuraavanlaisen jatkumon (ks. kuviota 5-1).

SUUNTAUTUMINEN PUHUTELTUUN
(ohjeenhakukysymystulkinta)

Mitä mä tilaan?

’Mikä on sinun kantasi sen suhteen, mitä minä tilaan?’

Mitä mun pitäis tilata?

SUUNTAUTUMINEN PUHUJAAN
(retorisen kysymyksen tulkinta)

Mitä mä tilaisin?

’Mietiskelen, mitä haluaisin tilata. Voit toki ottaa kantaa halutessasi.’

Kuvio 5-1. Neuvottelukysymysten orientaatiojatkumo.

Kuviossa 5-1 on toisin sanoen kysymys siitä, että *mitä mä tilaan* -tyyppisessä kysymyksessä annetaan päätävältä puhutellulle (Laitinen 1992: 178), kun taas *mitä mä tilaisin* -tyyppisessä kysymyksessä puhuja pohdiskelee omaa tahtoaan (Kauppinen 1998: 171–172). Näiden kahden kysymyksen välimaastoon asettuu modaaliverbillinen *mitä mun pitäis tilata* -kysymys, jonka modaaliverbi mahdollistaa sen, että kysymys voi olla kumman tahansa ”puheaktipersonan puhehetkisestä deonttisesta tahdosta” (Laitinen 1992: 178).³⁰

Käytännössä kaikkia kolmea edellä esittelemääni lausetta voidaan käyttää neuvottelunäyttämön luomiseen, kaikki kolme tyyppiä edustavat siis omalla tavallaan neuvottelukysymystä. Vaikka lauseen c (*mitä mä tilaisin*) tulkinta olisikin retorinen – jolloin puhuja keskustelee ikään kuin itsensä kanssa –, on useimmiten luontevaa, että muut tilanteissa mukana olevat ottavat kantaa hänen sanomaansa. Toisaalta lienee myös niin, että lauseita a ja b voidaan käyttää myös retorisesti, ei pelkästään eksplisiittiseen ohjeenhakuun. Laitisen (1992: 178) mukaan tilanne on kuitenkin se, että nesessiiviverbittömällä interrogatiivilla (*mitä mä tilaan*) haetaan yksiselitteisemmin puhutellun tahtoa kuin nesessiiviverbillisellä (*mitä mun pitäis tilata*). Kutsun siis kaikkia kuvion 5-1 lauseita neuvottelukysymyksiksi. Ero piilee siinä, miten vahvasti ne orientoituvat puhuteltuun. Kysymys siitä, missä määrin kuvion 5-1 lauseita käytetään todella samamerkityksisinä ja missä määrin ei, on empiirinen, ja se vaatii oman tutkimuksensa, vaikka asiaa onkin jo tutkittu murreaineistosta (Laitinen 1992 ja osin myös Forsberg 1998).

Imperatiivilauseen neuvonantomerkitys on joka tapauksessa hyvin selvä silloin, kun imperatiivilausetta edeltää keskustelussa sellainen interrogatiivi, jonka subjekti on ensimmäisessä persoonassa ja jossa viitataan siis kysymyksen esittäjään itseensä (kuvion 5-1 lause *mitä mä tilaan?*). Seuraavat esimerkit 5-15 ja 5-16 edustavat ohjeenhakutilanteita. Esimerkissä 515 Taina ja Ella käyvät neuvottelua siitä, mihin aikaan Taina voi tulla Ellan luo vieraisille. Taina pyytää ohjetta toimintaansa riveillä 1–2 ja 4 eksplisiittisellä ohjeenhakuinterrogatiivilla. Taina tuottaa itse asiassa ohjeenhakuinterrogatiivinsa finiittiverbin samaan aikaan kuin Ella jo tuottaa vastaustaan kysymykseen. Taina kuittaa saamansa ohjeen rivillä 7.

(5-15) Lauantain tulo (Kahvit pihatuvalla [Sg142_18].)

1 Taina: => juu. !minkäs aikaan
2 => mä lavvantaina s[i]tten,
3 Ella: [mt.hhh hhno
4 => [t-(.)>!tuu ny sinä,<
5 Taina: [tulisin.
6 Ella: ehh kahdeksan jälkeen,
7 Taina: just.
8 Ella: katsomaan.

Esimerkissä 5-16 Mervi ja Missu neuvottelevat siitä, kumpi kenellekin soittaa. Rivillä 1 Missu nostaa keskusteluun yhden henkilön, Jaanan – itse asiassa Mervi alkaa käsitellä Jaanan tapausta samaan aikaan Missun kanssa rivillä 2.

(5-16) Lehmät [Sg 112_04]

1 Missu: [entäs se Jaana.
2 Mervi: => [kuka sille Jaanalle nyt sit soittaa.
3 Missu: => soitak sää vai mää.
4 (0.8)
5 Mervi: khm hmm no< iha sama.
6 Missu: hehe .hee n(h)o \$nii mulleki,\$
7 Mervi: => soita< sää.
8 Missu: okei no mää soitan.=paitsi et mul ei oo
9 sen kännykän numeroo.
10 (.)

Tämän esimerkin ohjeenhaku ja -antokokonaisuus on hiukan kompleksisempi kuin edellisten esimerkkien, mutta yhtä kaikki siinäkin ohjemerkityksistä imperatiivilauseetta (rivi 7) edeltää interrogatiivi, jonka tehtävänä on hakea ohjetta kysyjän omaan toimintaan (rivi 3).

Ohjeenhakukysymys on luonteeltaan sellainen, että sen vastaukseksi ei odoteta pelkkää kuvausta maailmasta niin kuin tiedonhakukysymyksen, vaan sen tehtävä on hakea – kuten jo mainitsin – puhutellun kantaa inter-

rogatiivilauseessa kuvattuun asiaan. Kun verrataan suomea moneen muuhun kieleen, erikoista on se, että ohjeenhakukysymyksessä ei suomessa ole välttämättä mitään modaalista merkkiä nimenomaan ohjeenhaun funktiosta. Toisissa kielissä nimittäin modaalinen merkki on pakollinen: esimerkiksi unkarin ohjeenhakukysymysten modus ei ole indikatiivi vaan imperatiivi (ks. Csepregi 1991: 184; Lauranto 2012 ja 2013). Jos modaalista merkkiä ei suomenkielisessä lauseessa ole, ohjeenhaun tulkinta jää kokonaisuudessaan tilanteiseksi. Se ei aiheuta ongelmia silloin, kun puhuja hakee ohjetta omaan toimintaansa, sillä harvoin ihminen esittää puhekumppanilleen kysymystä omasta tulevasta toiminnastaan ilman, että hänellä itsellään olisi siitä minkäänlaista kuvaa tai tunnetta siitä, että hän pystyy kontrolloimaan toimintaansa. *Mihin aikaan mä tuun* -tyyppisen interrogatiivin tulkinnaksi nousee siis luonnostaan se, että puhuja hakee ohjetta eikä kuvailua.

On kuitenkin tilanteita, joissa niin ei ole (ks. esim. 5-17; se ei kuulu varsinaiseen tutkimusaineistooni, vaan olen merkinnyt sen muistiin itse). Esimerkin 5-17 tilanne on se, että on talvi ja ulkona on pakkaneen. Timo, Annun setä, on pukemassa Annua, joka on alle kolmen vanha. Timoa on pyydetty tekemään tämä, sillä Annu on lähdössä ulos leikkimään vanhempien sisarustensa kanssa ja Annun vanhemmilla, isovanhemmilla ja vanhemmilla sisaruksilla on kaikilla muuta puuhaa.

(5-17) Annu, Hissu ja Ailikki

Annu mihin mä meen?

Timo sä meet ulos Hissun ja Ailikin kanssa.

Esimerkissä 5-17 Annu esittää sedälleen interrogatiivin, jonka subjekti-tarkoitteena hän on itse. Annu elää – vielä ainakin osittain – sellaisessa maailmassa, jossa häntä muun muassa puetaan ja riisutaan ja jossa muut tekevät päätökset hänen puolestaan, pitkälti siis kontrolloivat hänen toimintaansa. Annun maailma ei ole aikuisten maailma. Hänen näkökulmastaan on luontevaa kysyä, mitä hänelle seuraavaksi tapahtuu. Annun interrogatiivi onkin tulkittavissa puhtaaksi tiedonhakukysymykseksi: 'mihin minä olen menossa?'. Osaltaan myös Timon vastaus on merkki siitä, että Annu hakee interrogatiivillaan tietoa, ei Timon kantaa tai ohjetta, sillä vastauksen syntaktinen muoto on deklaratiiivi, ei imperatiivi (vrt. *mee ulos Hissun ja Ailikin*

kanssa). Asia ei ole aivan niin suoraviivainen, sillä aikuisten maailmassa ohje voidaan antaa myös deklarativilla, esimerkiksi tietyissä asiantuntijuuteen liittyvissä institutionaalisissa ohjaustilanteissa, mutta myös arkisessa keskustelussa (ks. luvun 3.5 esimerkkiä 3-9b Intiankatu).

Esimerkissä 5-18 käydään keskustelua siitä, meneekö V ja hänen kumppaninsa käymään S:n luona saman päivän aikana. Vierailun tarkka kellon-aika osoittautuu hiukan ongelmalliseksi.

(5-18) Kolmen aikaan (Iltapäiväkahvi [Sg 095_04].)

1 S: mut sitte [e-
 2 V: [mihin aikaan.
 3 (0.5)
 4 S: noh, äh
 5 (0.2)
 6 V: (tuu) >odota, mun kananmunat palaa tos pannulla.<
 7 S: ai jaa.
 8 (.)
 9 S: no kauaks sulla (--),
 10 (5.5)
 11 V: no ni.
 12 S: no si:tten kun o:lette syäny, päivällisen tai minkäh.
 13 eiku ei sii[nä taida,
 14 V: [onks joku k- määrätty kellon aika ny miäles
 15 kumminki, sano ny suaraa,
 16 S: → ↓no ehäm minä tiedä kuinka, kuinka esimerkiks` #e# no
 17 => !tulkaa siin kolmen aikaan.
 18 V: mm-hy no: h: hy:vä.
 19 (1.5)
 20 V: .mt mä e iha varma viä mut, #vo:i# olla et me
 21 pistäydytään.
 22 (1.5)
 23 S: tai kah-, tulkaa nyt jo kahelta, (.)

Varsinainen ohjeenhaku alkaa jo rivillä 2, jossa V (= vastaaja) kysyy sitä, mihin aikaan hän perheineen voi tulla S:n (= soittajan) luo (tosin interrogaatiivi *mihin aikaan* saa syntaktisen tulkintansa edeltä, vaikka puhejakso ei olekaan tässä mukana). S kuitenkin viivyttelee ohjeenantoaan. Rivillä 14 V muotoilee kellonaikaa koskevan kysymyksensä mahdollisimman tarkaksi ja

viittaa siihen, että kaikesta huolimatta (*kumminki*) S saattaa pitää jotakin aikaa parhaana, vaikka itse interrogatiivissa ei viittausta puhuteltuun olekaan. Interrogatiivinsa jälkeen V tuottaa rivillä 15 direktiivin, jonka ilmaisema toiminta on kielellistä. Direktiivi *sano ny suaraa* on omiaan eksplisiittistämään sen, että puhutellulta odotetaan välitöntä reaktiota, vastausta edellä esitettyyn kysymykseen. Vasta tämän jälkeen S antaa spesifin ohjeen (rivi 17) – kuitenkin niin, että hänen vuoronsa alkaa preferoimattomasti. Preferoimaton vuoronalku saattaa liittyä edeltävän direktiivin (*sano ny suaraa*) imperatiivilausemuotoisuuteen. Se saattaa tosin yhtä hyvin liittyä siihen, että V viittaa puheessaan epäsuorasti siihen, että S:llä on tapa olla sanomatta asioita suoraan. Tämä taas on eri asia kuin se, että direktiivi on nimenomaan imperatiivilausemuodossa.³¹ Joka tapauksessa tuloaikaan liittyvän ohjeensa S antaa V:lle imperatiivilauseella (rivit 16–17). V:n responsivuoro alkaa epäröinnillä, mutta lopulta hän kuittaa saamansa direktiivin. Epävarmuus liittyy kuitenkin koko vierailuun (ks. rivejä 20–21), jonka toteutumisen epätodennäköisyyden V osoittaa muuallakin keskustelussa (kohdissa, jotka eivät ole mukana tässä litteraatiossa).

5.5 LUVANPYYNTÖKYSYMYKSEN VASTAUS, MYÖNTYMINEN JA DIREKTIIVISYYS

Luvananto- ja myöntymislauseet ovat selvä vähemmistö aineistossani: niitä on yhteensä 5/213. Luvanannolla viitataan sellaisiin tapauksiin, joita edeltää luvanpyyntönä toimiva interrogatiivi. Luvanpyyntöinterrogatiiveissa on usein käytössä modulaatiota ilmaiseva verbi, joko *saada* tai *voida* (ks. modulaatiosta lukua 3.2). Luvanpyyntöinterrogatiivi ja luvanantovastauksena toimiva lausuma muodostavat siis vierusparirakenteen.

Esimerkin 5-19 lopussa esiintyy myöntymismerkityksinen imperatiivilause *tuu ihan koska haluut vaan*. Tässä esimerkissä ystävykset Missu ja Hanne keskustelevat siitä, pääseekö Missu Hannen kyydissä viemään muuttotavaroitaan uuteen paikkaan. Missun alkuperäinen suunnitelma on siirtää tavaroita sunnuntaina, mutta koska Hanne on lähdössä jo lauantai-iltana, ystävyksen siirtyminen voitaisiin yhdistää.

(5-19) Iham mieletöntä [Sg 113_03]

- 1 Missu: et sunnuntaina mää vien osa:n tavaroista niinku,
2 käyn aamupäivällä, mut mä aattelin että jos sää
3 oisit illalla lähössä ni voisinks mää lähtee sum
4 mukaa.
5 Hanne: !joo:. !voit.
6 (.)
7 Hanne: !voit ihan totta kai tulla. !kivaki mennäk kahestaa
8 ku on se nyt sev verra pitkä matka kummin[ki.
9 Missu: [niij
10 just. .h[h vai oisko sum, #ä# oisko susta pare:mpi
11 Hanne: [°nii°,
12 Missu: jos mä tulisin sit v- aamulla tai jotai.
13 (0.7)
14 Hanne: .mt jaa niinku siis #m::#,
15 Missu: tai jotai niinku päiväks tais sillee.
16 (0.3)
17 Hanne: !e, no !iha, !e:i: siis et, !mum pualest saat
18 vaikka olla koko floppuelämä[n t(h)äällä e(h)i
19 Missu: [eh
20 Hanne: mua nii[nku.ɸ
21 Missu: [.hh ɸmää muutan sinne.ɸ
22 Hanne: hi hi hi hi n(h)ii [et ei mua niinku h]aittaa
23 Missu: [eh .hee]
24 Hanne: =>mitään että, !tuu ihan koska haluut vaa.

Missu pyytää Hannelta lupaa itse asiassa kahteen asiaan: ensimmäinen luvanpyyntökysymys on riveillä 3–4, ja sen vastausvuoro on rivillä 5. Vastausvuoro koostuu ensinnäkin *joo*-partikkelista, joka on KAI-kuvioinen ja joka on lausuttu niin, että vokaaliydin on ylipitkä. Partikkelin tuottamisen jälkeen Hanne toistaa affirmatiivisen vastauksensa Missun luvanpyyntökysymykseen ja käyttää vastauksessaan jo interrogatiivissa esiintynyttä finiittiverbiä. Analysoin tällaiset vastauslauseet sellaisiksi deklaraatiiviksi, jotka saavat syntaktisen tulkintansa edeltävästä puheesta: kutsun tällaisia lauseita elliptisiksi. Tällaiset vastaukset ovat tyypillisiä niille luvanpyynnöille, joissa luvanpyyntöinterrogatiivi on verbialkuinen ja jotka ovat siis merkitykseltään polaarisia kysymyksiä. – Huomattavaa tässä kohtaa on se, että Hanne käyttää *voit*-vastauksessaankin KAI-kuviota ja osoittaa sillä tavoin erityistä yhteistyöhalukkuutta (vrt. tätä esimerkin 5-13 *joo*-partikkelin intonaatiokuvioon ja merkitykseen).

Missu on rakentanut toisen interrogatiivinsa (joka alkaa riviltä 10) itse asiassa ohjeenhauksi, sillä hän kysyy eksplisiittisesti Hannen kantaa (*oisko susta parempi*). Ohjeenhaku alkaa muuttua kuitenkin luvanpyynnöksi rivillä 15, jossa Missu viittaa siihen, että hän oleskelee Hannen luona koko päivän. Luvanpyynnöksi Hanne Missun puheen tulkitseekin (rivi 17: *mum pualest ja saat*). Pienen keskustelun jälkeen rivillä 24 Hanne vielä selventää tuloajan-kohtaa myönnytysmerkityksisellä imperatiivilauseella (*tuu ihan koska haluut vaa*). Ohje ja lupa ovat lähellä toisiaan, mutta rivin 24 imperatiivilauseeseen käyttömerkitystä voidaan kutsua luvaksi siinä mielessä, että siihen liittyy myöntymistä. Myöntymiseen viittaa Hannen imperatiivilauseen loppuosa, joka sisältää samantekevyyden ilmaisimen, temporaalisen *koska*-adverbin ja partikkelin *vaan* (ISK 2004: § 759): *ihan koska haluut vaa*.

Isossa suomen kieliopissa (ISK 2004: § 1666) myöntymismerkityksiin viitataan myös jussiivilla (ks. myös Peltola 2011). Itse asiassa ISK:ssa jussiivilla viitataan nimenomaan verbinmuotoon, johon sisältyy sallimisen ja myöntymisen merkitys: näitä verbinmuotoja ovat nimenomaan 3. persoonien ja passiivin imperatiivimuodot, esimerkiksi *Heikki tehkään mitä tykkää* (ISK 2004: § 1666). 2. persoonien imperatiivilause sisältää sekin imperatiivimuodon, ja niin ollen myöntymismerkityksen voi nähdä kuuluvan myös siihen – niin kuin jo esimerkki 5-19:kin osoittaa.

Esimerkin 5-20 tapaus (rivi 9) sisältää sekin myöntymiseen viittavaa. Kysymys ei ole kuitenkaan varsinaisesta luvasta. Tässä esimerkissä V (= puheluun vastaaja) ja S (= soittaja) suunnittelevat yhteistä matkaa, johon osallistuu muitakin. S on keskustelun aikana aiemmin osoittanut halukkuuttaan lähteä matkaan mahdollisimman aikaisin.

(5-20) [Sg 094]

```

1 V:      †Mut nähdään täällä sit siihen aikaa suurin piirtein,
2         (0.6)
3 V:      (mNo,)
4 S:      >Mihin aikaan<,
5         (0.8)
6 V:      Puol neljän kieppeis mä: (.) pon:kasen tuolta heti veke
7         ku .mh[hh ] nhh
8 S:      [Joo:,]
9 S:      => !Mut jos pääset aikasemmin ni lähde va[an,
10 V:      [mt Joo:.
```

S:n vuoro rivillä 9 sisältää imperatiivilauseen, jossa on mukana *vaan*-partikkeli. Partikkelia *vaan* käytetään tyypillisesti myöntymiskonteksteissa ”rohkaisevana vastauksena” (ISK 2004: § 1657). Kuten jo aiemmin kuvasin, tilanne on se, että V ja S ovat lähdössä matkalle ystäviensä kanssa. Lähtöaika riippuu siitä, milloin V pääsee töistä. S on keskustelun aikana osoittanut merkkejä siitä, että hänen mielestään on parasta lähteä mahdollisimman aikaisin. Se, mihin S itse asiassa ”myöntyy”, on se, minkä hän itse nostaa uudelleen puheeksi samassa vuorossaan (rivillä 9: *mut jos pääset aikasemmin*). S:n imperatiivilause, joka voi tässä kontekstissa saada myöntymisen merkityksen, saattaa aivan hyvin pitää sisällään myös pyynnön tai ainakin toiveen, sillä V:n aikaisemmasta töistälähdöstä tuntuu olevan hyötyä nimenomaan S:lle. (Ks. myös Sorjonen 2001b: 100–102, jossa käsitellään samaa esimerkkiä, tosin eri näkökulmasta.)

Imperatiivin jussiivinen myöntymismerkitys on tyypillinen 3. persoonille ja passiiville, niin kuin edellä on ollut puhe, mutta imperatiivin merkitys näiden persoonien yhteydessä voi olla myös puhtaasti velvoittava (ks. Lauranto 2013). 2. persoonien imperatiivilause noudattaa samaa kaavaa: sillä voidaan yhtä lailla ilmaista luvananto, myöntyä edellä sanottuun kuin ilmaista vastaanottajaa velvoittava direktiivikin. Yhtäältä 3. persoonien imperatiivimodukseen liittyvä jussiivinen ja velvoittava tulkinta ja toisaalta imperatiivilauseeseen liittyvä luvananto- ja kehottamistulkinta eivät välttämättä suljekaaneen toisiaan pois.

Yhtä kaikki myöntymisen ja lupa ovat yhteydessä edellä käsittelemiini rypäisiin: ne liittyvät luontaisesti edellä sanottuun. Tällä tavoin imperatiivilause, jolla annetaan lupa tai joka osoittaa puhujan myöntymistä, saa oikeutuksensa edeltävästä keskustelusta ja on siis vahvasti reaktiivinen. Lupa- ja myöntymismerkityksisten imperatiivilauseiden direktiivisyys on kuitenkin usein kyseenalaista tai se ei ainakaan ole kovin vahvaa. Niillä pikemminkin tarjotaan mahdollisuus siihen toimintaan, jonka puhuteltu itse on jo kielentänyt.

5.6 IMPERATIIVILAUSEET JA LIITEPARTIKKELIT

Ennen aineistooni perehtymistä minulla oli sellainen käsitys, että imperatiivilauseissa, erityisesti lauseen finiittiverbin yhteydessä, käytetään usein liitepartikkeleita. Niiden tehtävähän on säilyttää lauseen merkitystä (ISK 2004: § 126, § 1672): ne ovat yksi kielellinen keino eksplisiittistää lauseen

käyttömerkitys. Käsitykseni oli kuitenkin väärä, sillä imperatiivilauseen verbiin on liitetty kliitti noin 8 %:ssa tapauksista (19/243) (ks. taulukkoa 5-2).

Taulukko 5-2. Imperatiivilauseen finiittiverbiin liitetyt kliitit.

	-s	-hAn	-pA	-pAs	-pAbAn	YHTEENSÄ
Toiminta eksplikoitu		1		4	1	6
Direktiivintoisto	1					1
Toiminta käynnissä	5					5
Ratkaisu ongelmaan		2				2
Tiedustelu	2					2
Ohjeenhaku	1			1		2
Toivotus			1			1
YHTEENSÄ	9	3	1	5	1	19

Vaikka imperatiivimuotoisiin verbeihin liitettyjen kliittien määrä on melko pieni, on todettava, että interpersoonaisia sanapartikkeleita lauseissa toki esiintyy. Niitä ovat esimerkiksi *vaan*, *nyt*, *vaikka* ja *sit* (ks. näistä Häkkinen 2003). Kliitit ovat siis vain osa kaikista interpersoonaisista elementeistä. Muita partikkeleita en käsittele tässä yhteydessä kokoavasti.

Koska kliittejä esiintyy vähän, niiden perusteella ei voida sanoa mitään kovin varmaa siitä, mitä kaikkia käyttömerkityksiä niihin liittyy. Kliittien vähäisestä määrästä huolimatta voitaneen nostaa esiin, että aineistossa esiintyvät liitepartikkelilliset imperatiivilauseet tuntuvat noudattelevan kaikkien imperatiivilauseiden käyttöjakaumaa siinä mielessä, että 19 kliitistä 14–15 on liittynyt niihin käyttömerkitysrypäisiin, jotka olen sitonut imperatiivilauseiden käytön käsittelyssä yhteen ja jotka edustavat runsasta kahta kolmasosaa käyttötapauksista, nimittäin imperatiivilauseiden reaktiivista käyttöä, sitä, että kehotuksen alaisen toiminnan oikeutus on eksplisiittisesti tullut osoitetuksi.

Vaikka -s onkin suomen liitepartikkeleista distribuutioltaan rajoittunein (ISK 2004: § 836), tässä aineistossa se on suosituin: se esiintyy yhdeksän (9) kertaa yksinään ja kuusi (6) kertaa kliittiketjussa -pA+s. On tyypillistä,

että liitepartikkeli *-s* liittyy nimenomaan 2. persoonan imperatiivilauseisiin ja että kehotuksen alainen toiminta on sellaista, joka pitäisi suorittaa heti (ISK 2004: § 838). Juuri se on tilanne tässäkin aineistossa.

Esimerkissä 5-21 Mirja ja Jaana keskusteleivat Jaanan saamasta Sotka-astiasosta. Astiasto on tässä kohtaa keskustelun topiikkina, ja se on myös konkreettisena osana keskustelun näyttämöä. Jaana esittelee saamaansa lahjaa, ja Mirja pyytää saada nähdä lahjaa tarkemmin.

(5-21) Astiasto (Glögi [Sg 355_01_10].)

- 1 (.)
 2 Jaana: ja kaikkein ihaninta [mitä mää sain tän,
 3 Mirja: [↓ai nää.↓
 4 Jaana: vanhan, Sotka-°astia^oston°.
 5 Mirja: => !näytäs ny oikein kuule.
 6 Jaana: se on [(-),
 7 Mirja: => [ans tassiki.
 8 Jaana: se- se on siis kato nyt se on ihan, se on nyt siis ihan
 9 eri näkönen katok ku tää ei mamman, pesujej jäljiltä,

Esimerkissä on kaksi Mirjan tuottamaa imperatiivilausemuotoista direktiiviä (rivit 5 ja 7). Kummassakin direktiivissä on verbiin liittyneenä partikkeli *-s*. Tämä kliitti onkin yleisin aineistoni imperatiivimuotoiseen verbiin liittyneistä kliiteistä. Yhdeksästä (9) *-s*-kliitistä viisi (5) on lisäksi liittyneenä sellaisen imperatiivilauseen verbiin, jonka kehotuksenalaisen toiminnan voi tulkita jo olevan käynnissä. Kuten olen jo aiemmin nostanut esiin, *s*-kliitin käytöstä imperatiivilauseissa löytyy yhteys siihen, miten kliittiä käytetään sisältökysymyksissä, sillä Raevaaran (2004: 551) mukaan *s*-partikkeli liittyy kysymyssanaan nimenomaan ”muistelevissa ja kantaa ottavissa kysymyksissä” (ks. myös Halonen 2002: 182–183).

Tavatonta ei ole sekään, että juuri niissä imperatiivilauseissa, joissa kuvattu toiminta on puhehetkellä käynnissä, esiintyy myös kliitti *-kin* (esim. 5-21 rivi 7: *ans tassiki*). Tämä liitepartikkeli ilmaisee nimenomaan inklusiivista fokusta (ks. ISK 2004: § 839–843), ja niinpä sen avulla saadaan direktiivilauseessa itsessään kielennetyksi imperatiivilauseen käytön oikeutus: se, että sillä kehoitetaan toimintaan, jonka voi katsoa jo käynnistyneen (ks. tästä myös lukua 6.2 ja dialogintäyttötehtävän pyyntölausetta *tu o mullekin 24 senttii*).

Kliitin *-s* yhteydessä on huomattava myös se, että osa sen käytöstä saattaa jäädä piiloon syntaktisen ambiguiteetin vuoksi. Silloin kun imperatiivilauseen verbi on yksikön 2. persoonassa ja verbiä seuraa tauotta *s*-alkuinen sana, on mahdotonta sanoa, onko finiittiverbissä *s*-kliittiä vai ei, sillä geminaatta-*s* saattaa yhtä hyvin olla osa imperatiivimuodon tunnuksena toimivaa rajapidennystä³² kuin liitepartikkeli.

Aineistoni toiseksi yleisin liitepartikkeli on *-pA*, ei tosin yksinään vaan kliittiketjun osana (*-pAs* ja *-pAhAn*). ISK:n (2004: § 1672) mukaan *-pA* ”liittyy vähäpätöisiin, kasvoja uhkaamattomiin toimintoihin kuten tarjouksiin sekä toisaalta (esim. lapsia) komenteleviin tai hoputtaviin ilmauksiin”. Esimerkissä 5-22 on kyse juuri eräänlaisesta hoputuksesta. *S* ja *V* ovat nimittäin sopimassa tapaamisaikaa, mutta koska *V* jahkailee eikä tunnu saavan omaa aikatauluaan järjestykseen, *V* hoputtaa *S*:ää rivillä 12 antamaan tapaamis-aikaehdotuksensa.

(5-22) Olut [SG 095_05]

- 1 S: tuota niin,=
 2 V: =tavataanko jossain jossain sit
 3 tua keskustassa niin siin joskus,
 4 (.) kolmen puol neljän aikaa.
 5 (0.7)
 6 S: hhhh nyt on kello vartin yli yhentoista.=
 7 V: =!onks se nii paljon jo.
 8 S: o:n.
 9 V: no herskutti.
 10 (.)
 11S: tuota nin, (1.2) mikä ois semmonen,
 12 => !ehotappas semmosta aikaa.
 13 (1.2)

Kliitin *-hAn* on kuvattu liittyvän sellaisiin imperatiivilausemuotoisiin direktiiveihin, joiden ”täytyminen ei ole ehdottoman välttämätöntä” (Hakulinen 2001 [1976]: 52). Tilanne on usein samalla myös se, että toiminta, johon kehoitetaan, ei ole puhutellun näkökulmasta uutta tai odottamatonta (ISK 2004: § 831; ks. myös Keravuori 1988: 89–91). Tällä tavoin kaikki kolme

(3) *-hAn*-partikkelillista imperatiivilauseetta ovatkin tulkittavissa. Tapauksista kaksi (2) liittyy sellaiseen ongelmanratkaisulauseeseen, jonka ratkaisu ei ole puhutellulle millään tavoin yllätyksellinen. Yksi (1) *-hAn*-tapaus liittyy puolestaan kehotukseen, jossa tuntuu viitattavan jo aiemmin puhuttuun, eikä kehotuksen alainen toiminta ole niin ollen puhutellulle odottamatonta (ks. esim. 5-23).

(5-23) Käykäähä saunassa (Keli [Sg 096_04].)

1 V: Pe:kka Virtanen.
 2 S: no: Simo täällä.
 3 V: no moi moi.
 4 S: me nyt tehää lähtöä.
 5 V: .mh .mt ai te lähette nyt [sitte.
 6 S: [joo.
 7 V: aha.
 8 S: => et käykäähä saunassa.
 9 V: .mt se oli viidest kuutee.
 10S: viidest [kuutee.
 11V: [joo.

Esimerkki 5-23 on aivan puhelun alusta, eikä aiempaa keskustelua ole dokumentoitu, mutta V:n vuoro rivillä 9 antaa ymmärtää, että saunasta on puhuttu aiemmin. Rivin 9 lause on nimittäin futuriviitteinen siitä huolimatta, että sen finiittiverbi on imperfektissä. Tällaisen lauseen avulla puhuja ”suhteuttaa sanomisen ajan johonkin ikään kuin yhteiseen menneeseen, aiemmin puhuttuun tai ajateltuun” (ISK § 1532). Vaikka rivin 9 lause ei olekaan interrogatiivi, S käsittelee sitä tarkistuksena tai muistinvirkistyslauseena: hän vahvistaa tarkistuksen toistolla. Siihen, että saunassa käyminen on ollut puheena aiemmin, viittaa myös direktiivivuoron alussa esiintyvä *et*-partikkeli, jolla puhuja ”merkitsee aloittamansa lausuman tai vuoron edellisestä puheesta tehdyksi parafrasiksi tai päätelmäksi” (ISK 2004: § 1032).

Jotta kliittien jakaumasta voitaisiin sanoa jotakin varmaa, aineiston pitäisi olla ainakin kymmenkertainen. On kuitenkin huomattava, että samoja tehtäviä kuin kliiteillä on toki myös imperatiivilauseisiin liitetyillä sanapartikkeleilla. Esimerkiksi direktiivien yhteydessä käytetyt huomionkohdistin-

partikkelit (esim. *hei*) ja vokatiivi-ilmaukset eivät ole kehotustoiminnasta irrallisia vaan liittyvät siihen kiinteästi, kuten esimerkissä 5-24.

(5-24) Kato nyt hei Antti [Sg 346_01_10]

- 1 Eeva: fminne se [meni.f
2 Kerttu: [saaks mä tarjota, (.) piirakkaa.
3 Sanna: vautsi mä [(--)
4 Antti: [krhöm
5 Eeva: minne [sä meet.
6 Minna: => [kato nyt hei antti et se ottaa sen nauhan kans.
7 Eeva: minne sä meet oi[keesti.
8 Antti: [siis, (.) ai testaanko mä [oikeen vai.
9 Eeva: [höhm
10 Kerttu: [(tupakalle varmaa)
11 Kerttu: [menee tupakalle.

Rivillä 6 Minna kohdistaa direktiivinsä hyvin spesifisti nimenomaan Antille (huomionkohdistin *hei* ja puhuttelusana *Antti*), ja tämä on puolestaan omiaan aiheuttamaan vastaanottajassa tietynlaisen reaktion. Antti kyseenalaistaa omassa vuorossaan direktiivin relevanssin (rivi 8). Minna tekee tässä tilanteessa itsestään kaikkea kontrolloivan auktoriteetin. Hän kontrolloi ensinnäkin sitä, että yksi tilanteeseen osallistuva ottaa nauhan mukaansa, mutta hän delegoi tämän kontrollointitehtävän Antille ja kontrolloi sekä rajoittaa tätä kautta myös Antin toimintaa. Tähän Antti sitten reagoikin. Esimerkissä 5-24 Minna käyttää myös *nyt*-partikkelia imperatiivilauseessa verbin jäljessä (*kato nyt hei antti*). Tämän esimerkin imperatiivilause on niitä, joiden käyttömerkityksen olen tulkinut käskyksi. Partikkeli *nyt* on osaltaan korostamassa käskyn merkitystä imperatiivilauseen yhteydessä, sillä sen voidaan nähdä korostavan puhujan intentiota (ks. Lauranto 2012).

Esimerkissä 5-25 keskusteluun osallistuva Susa tuottaa *nyt*-partikkelin kahdesti: rivillä 8 imperatiivimuotoisen finiittiverbin jäljessä ja rivillä 10 liittomuodon osien välissä imperatiivimuotoisen kieltoverbin jäljessä. Esimerkissä keskustellaan siitä, lähteekö yksi osallistujista, Miia, ajamaan huonossa säässä autoa vai ei. Muut osallistujat yrittävät saada Miian vakuuttumaan siitä, että huonossa säässä ajaminen ei ole järkevää, ja Susa erityisesti vetoaakin Miiaan.

(5-25) Kaakkoissuomalaiset tytöt [Sg 151_20_30]

1 Susa: tuut sie nyt sit jouk[koon. heh
2 Anu: [kuule
3 Anu: nä[hemmä.
4 Miia: [hei,
5 Susa: ni[i,]
6 Miia: [joo] (.) näh_hdään.
7 (0.4)
8 Susa: tee nyt [järkevä päätös.
9 Miia: [kiitos.
10 => Susa: sit huamenna että, älä nyt lähe hirvees kelis
11 ajele[maan.
12 Miia: [joo em mie lähe sinne, kyl mie niinku
13 sitte jos tota siin,

Kumpaankin esimerkin 525 *nyt*-partikkelilliseen imperatiivilauseeseen voi-
kin nähdä liittyvän vetoomuksen käyttömerkityksen. Vetoomus taas liittyy
hyvin läheisesti puhujan intention, sillä vetoomus on sidoksissa nimen-
omaan niihin toimintoihin, joita puhuja pitää erityisen tärkeinä.

Esimerkissä 5-26 *nyt* liittyy niin ikään kielteiseen imperatiivilauseeseen,
ja koko lauseen merkitystä värittää vetoava sävy (rivi 27).

(5-26) [[Joulukalenteri]

001 J : -aloo
002 (0.4)
003 M : no he:i,
004 (0.4)
005 J : mo:i=
006 M : =>ooteks työ< t_mis_sä.
007 (0.6)
008 J : #e-# öö koolla?,
009 (0.8)
010 M : no onks t_oi tommi_tki:.
011 (1.0)
012 J : em- e_i. (.) em_mä tiiä.
013 M : missäs se nyt:_on sitte on.

014 (0.3)
 015 J : (se [nyt_on])
 016 M : [tää] sit piippaa ku mul on tää tutki<mus°puhelin>.
 017 (1.2)
 017 J : mutta ku (.) min_käläinen se o.
 018 (1.1)
 019 M : no ihan täll(a)ne nokiam puhelin mut totah,
 020 J : onk_siiN_kameraa tai ämpeetäh.
 021 (0.5)
 022 M : <@#em#_minä tiädäm mitä tässä om@> mutta tota? .sff
 023 J : onks toi- onks se hyvä. (.) >miks tää piippaa< koko aja.
 024 M : no (.) se nyt piippaa mä e(-) foikei tiedä öGf nt (.) muista
 tarkkaa
 025 : m'tta <ei nyt anneta sen häiritäh>.
 026 J : okei, .hhh=
 027=>M : =↓nii↓ >°ja° älkää nyt olko< hirveen ↓kauaa↓.
 028 (0.7)
 029 J : joo me tost just kai koht (--).
 030 (1.4)
 031 J : mut (.) >mut mut mut mut< et ost(i)tsä mulle
 >joulu<kalenterih.
 032 M : sit(ä) ei ollu ärkioskillä°kah°.
 033 (1.0)

Partikkeli *nyt* on direktiivien yhteydessä yleinen (ks. ISK § 823). Tämä ei ole kummeksuttavaa, sillä *nyt*-partikkelin merkitys on liitetty toisaalta siihen, että direktiivinalainen toiminta on ollut puheena jo aiemmin (Hakulinen & Saari 1995; A. Hakulinen 1998), ja siihen, että *nyt*-partikkelilla pystytään korostamaan puhujan intentiota, tahtoa direktiivinalaista toimintaa kohtaan (Lauranto 2012: 196–199).³³

Itse asiassa *nyt*-partikkelin käyttö osoittaa jo merkkejä siitä, että se on kliittistymässä. Ensinnäkin partikkeli esiintyy lauseessa hyvin usein ensimmäisen konstituentin jäljessä (ks. myös ISK 2004: § 127, 823, 824), imperatiivilauseessa toisin sanoen imperatiivimuotoisen verbin jäljessä, niin kuin moni liitepartikkeli, joiden eksplisiittisesti kuvataankin jo menettäneen sanaitsenäisyytensä. Lisäksi *nyt* ei saa partikkelikäytössä tavallisesti prominenssia (se *voi* tosin saada) – ajanadverbina toimiessaan se toki voidaan aina merkitä prominentiksi –, niin kuin eivät saa liitepartikkelitkaan. Sanamaista

nyt-partikkelissa on se, että se ei ota osaa vokaalisointuun, ainakaan niin selvästi kuin täysin kliittistyneet *-pA*, *-hAn* ja *-kAAn*. Saattaa kuitenkin olla niin, että *nyt*-partikkelin vokaali on jo menettämässä kvaliteettiaan, toisin sanoen etisyyttään ja suppeuttaan.³⁴ Tätä seikkaa pitäisi tutkia lisää nimenomaan foneettisen tutkimuksen näkökulmasta. Jos vokaaliharmonia leviää *nyt*-partikkeliin, suomeen on syntynyt uusi liitepartikkeli.

6 IMPERATIIVILAUSEET AINEISTOSSA III: EI-REAKTIIVISET IMPERATIIVILAUSEET

Tämän luvun keskiössä ovat ne imperatiivitapaukset, jotka tulkitseen ei-reaktiivisiksi. Näistä suurimman ryhmän muodostavat niin kutsuttua ekspeditiivistä pyyntöä edustavat tapaukset (luku 6.1), joissa on kyse siitä, että puhuja on ikään kuin ”kahden toiminnon loukussa” ja hän joutuu priorisoimaan toimintaansa. Toiseksi suurimman ryhmän muodostavat toivotukset ja terveisten lähettäminen (luku 6.2) ja kolmanneksi suurimman tarjoukset (luku 6.3). En käsittele ohjeenhakuja, vetoomuksia, kutsuja ja muita tapauksia lainkaan omissa alaluvuissaan, sillä näiden esiintymämäärät ovat hyvin pienet, mutta esittelen kunkin tapausryhmän (taulukon 6-1 jäljessä).

Kaikki tapaukset on koottu alla olevaan taulukkoon 6-1.

Taulukko 6-1. Ei-käskyfunktioisten imperatiivilauseiden ei-reaktiiviset käyttömerkitysrypäät.

A Reaktiiviset	153	X/153	X/213	153/213 71,8 %
1. Kannustus, muistutus ja edellä sanottuun liittyvä pyyntö	54	35,3 %	25,4 %	
2. Käynnissä olevaan toimintaan liittyvä pyyntö		15,0 %	10,8 %	
3. Ehdotus	54	35,3 %	25,4 %	
4. Ohjeenhakukysymyksen vastaus ja neuvo	11	7,2 %	5,2 %	
5. Luvananto ja myöntyminen	6	3,9 %	2,8 %	
6. Suostuttelu	3	2,0 %	1,4 %	
7. Tarjouksesta kieltäytyminen ja tarjouksen vastaanotto		1,3 %	0,9 %	
B Ei-reaktiiviset	60	X/60	X/213	60/213 28,2 %
1. Ekspeditiivinen pyyntö (”kahden toiminnon loukku”)	21	35,0 %	9,9 %	
2. Toivotus ja tervehdyksen lähettäminen	14	23,3 %	6,6 %	
3. Tarjous ja lupa	5	8,3 %	2,3 %	
4. Ohjeenhaku	5	8,3 %	2,3 %	
5. Vetoamus	4	6,7 %	1,9 %	
6. Kutsu	3	5,0 %	1,4 %	
7. Muut	8	13,3 %	3,8 %	
YHTEENSÄ	213			100 %

Ohjeenhauiksi (5/213) kutsun sellaisia tapauksia, joissa ohjeenpyyntökysymys on rakennettu sivulauseeseen. Sivulauseetta edeltää johtolause, joka sisältää imperatiivimuotoisen verbaaliprosessimerkityksisen finiittiverbin, esimerkiksi verbin *sanoa* (*sano mihin aikaan täytyy täältä lähteä* [Sg355]). Tällaisia ohjeenhakudirektiivejä tuntuu käytettävän silloin, kun puhuja ei ole saanut ensimmäiseen ohjeenhakukysymykseensä riittävän tarkkaa vastausta tai vastausta ollenkaan. Vetoimuksia (4/213) olen käsitellyt lyhyesti alumpana (ks. luvun 5.6 esimerkkiä 5-25 (*tee nyt järkevä päätös* ja *älä nyt lähe hirvees kelis ajelemaan*) ja luvun 3.3 esimerkkiä 3-4 (*älä kerro vielä muille, mää kerron itte ni*)). Kutsujakaan (3/213) en käsittele enää tarkemmin, mutta sellainen esiintyy muun muassa luvun 5.3.1 esimerkkikeskustelussa 5-7 (*tulkaa syömää*). Taulukossa seitsemäntenä kohtana mainitut muut tapaukset ovat seuraavat. Tiedusteluja niistä on 2 tapausta, ei-kasvokkaistilanteeseen liittyviä direktiivejä (puhelinvastaajassa) 2 tapausta, kannustusmerkityksisiä direktiivejä (toiminnattomuuteen puhutellun hyödyksi) 2 tapausta, direktiivin toistoja 1 tapaus ja anteeksipyyntöjä 1 tapaus. Niitäkään en käsittele tarkemmin.

6.1 USEAN TOIMINNON SAMANAIKAISUUDEN SYNNYTTÄMÄ EKSPEDITIIVINEN PYYNTÖ

Toisinaan käy niin, että yksi ihminen joutuu toimimaan useammalla taholla samaan aikaan. On selvää, että koska osallistua voi vain yhteen toimintaan kerrallaan, eri toimintoja pitää asettaa järjestykseen, niitä pitää priorisoida. Jos päällekkäiset toiminnot liittyvät muihin osallistujiin, toimintojen priorisointi pitää tehdä heille selväksi. Tähän käytetään muun muassa niitä imperatiivilauseita, joiden merkityksen kuvaan ekspeditiiviseksi pyynnöksi (lat. *expedire* 'tehdä valmiiksi, saattaa vapaaksi'). Näillä imperatiivilauseilla puhuja siis ikään kuin ilmoittaa joutuvansa priorisoimaan toimintojaan ja samalla pyytää puhuteltua toimimaan tietyllä tavalla – olosuhteiden pakosta (ks. myös Brown & Levinson 1987: 94–98). Aineistossani on 21/213 imperatiivilauseetta (ks. taulukkoa 6-1 tämän luvun alusta), joita käytetään juuri siihen, että eri toiminnot saadaan limitetyksi keskenään.

Puhelinkeskustelut ovat niitä tilanteita, joissa toimintoja täytyy priorisoida, toisin sanoen niitä tilanteita, joissa joutuu helposti ”kahden toiminnan loukkuun”. Esimerkissä 6-1 V (= vastaaja) puhuu puhelimessa S:n (= soittajan), isoisänsä kanssa. Isoisä on juuri kutsunut S:n illalla saunomaan, kun sisään tulee lisää väkeä. S ohjaa sisääntulijan istumaan keittiöön.

(6-1) Pappa ja sauna (Mahatauti [Sg 096_06c].)

1 (4.5)
2 V: jaa täs kuulemma, (.) pääs- päässee saunaa kuulemma.
3 saunotaa. me ollaan just, ((huutaa huoneessa olijalle))
4 => ventttaa vähä pappa.= ((puhuu puhelimesta olijalle))
5 S: =joo.
6 V: mä oon just nyt ollu noita papusäkkejä kantamas
7 ympäri, >ympäri pihaa,< tonne kellarii
8 ni. olen ihan <mä:rkä> ja, hiikinen ja, (1.0)
9 monen aikaan se,
10 (2.0)
11 V: => !tuu toho, keittiöön istumaa.
12 mä oon papan kans puhelimesta. ((puhuu huoneessa
13 olijalle))

Esimerkissä 6-1 V keskustelee vuoroin S:n, vuoroin fyysisessä tilassa läsnä olevien kanssa (rivit 2-3 ja 11-12). Rivillä 4 V pyytää S:ää odottamaan. Silloin, kun *oota*-tyyppiset jaksot toimivat nimenomaan keskustelua jäsentävinä elementteinä esimerkiksi niin, että niillä eksplikoidaan se, että jotakin on asiasta vielä sanomatta ja se jokin on vielä tulossa (esim. *joo ja ootas nyt mikähän muu asia*; ks. luvun 2.3 esim. 2-1 ja luvun 5.3 esim. 5-1), olen jättänyt ne tutkimukseni ulkopuolelle. Esimerkin 6-1 tapaus on kuitenkin erilainen: olen tulkinnut sen direktiiviksi, sillä S ottaa *ventttaa* vähä pappa -lauseen vastaan niin kuin (ongelmattomat) direktiivit on tapana ottaa: partikkelilla *joo* (muun muassa Sorjonen 2001b: 96). Keskustelua järjesteleviin *oota*-ilmauksiin ei näet välttämättä anneta responsia ollenkaan. S:n onkin helppo nähdä tilanne ongelmattomana, sillä V selittää muille juuri S:n kanssa käymänsä puhelun sisältöä: kutsua saunomaan. Samantyyppisesti toimii myös rivin 11 imperatiivilause (*tuu tohon keittiöön istumaa*). Direktiivin vastaanottaja on tosin uusi tulokas, Timo, jonka V ohjaa direktiivillään keittiöön istumaan siksi ajaksi, kun hän itse puhuu puhelimesta.

Silloin, kun imperatiivilausetta käytetään edellä kuvatulla tavalla toimintojen limittämiseen, tuntuu olevan tärkeää, että kaikki osapuolet ovat tietoisia siitä, että direktiivin antaja on ”kahden toiminnan loukussa”. Jos niin ei ole, se ilmoitetaan (ks. esimerkin 6-1 riviä 12: *mä oon papan kans puhelimesta*). Syy saattaa piillä siinä, että näin imperatiivilausemuotoisen direktiivin oikeuttajaksi saadaan tehdyksi eksplisiittisesti se tilanne, jossa

direktiivin esittäjä ikään kuin tahtomattaan on. Pidän ekspeditiivisen käytön kuitenkin erillään reaktiivisesta käytöstä, sillä reaktiivisuudessa on kyse siitä, että imperatiivilausemuotoisen direktiivin esittäjä ammentaa direktiivin käyttöoikeutuksen sellaisesta edeltävästä tai samanaikaisesta kielellisestä tai ei-kielellisestä toiminnasta, joka on keskusteluun osallistuville yhteistä. Ekspeditiivisyys nousee eri pohjalta, sillä sitä joudutaan muille selittelemään, niin kuin juuri esimerkissä 6-1 (rivi 12).

6.2 TOIVOTUS JA TERVEISTEN LÄHETTÄMINEN

Kuten tämän luvun alussa olevasta taulukosta 10 voidaan nähdä, toivotuksia ja terveisten lähettämislauseita on vajaat 7 % kaikista imperatiivilauseista (14/213). Tällaiset lauseet ovat pitkälti vakiintuneet tiettyihin keskustelun paikkoihin ja myös määrämuotoon. Imperatiivin käyttö toivotuksissa ja terveisten lähettämislauseissa on kuitenkin ymmärrettävää siitä näkökulmasta, että näissä tilanteissa kehotuksen alaista toimintaa käsitellään yksinkertaisen mutkattomana ja ongelmattomana (ks. Sorjonen 2001b: 95).

Toivotuksille on yhteistä se, että niiden sisältämä toiminta on puhutellun näkökulmasta miellyttävää (ks. esim. 6-2 riviä 9).

(6-2) Pitäkää kivaa [Sg 346_01_10]

1	(0.8)
2 Eeva:	minna minne sä läh ^{et} .
3	(0.6)
4 Minna:	pois.
5 Eeva:	min ⁿ e pois.
6	(0.6)
7 Sanna:	muille maille mantereille.
8	(0.6)
9 Minna: =>	no nii, (.) pitäkää kivaa.=
10 Sanna:	=jii[haa hh he hee
11 Eeva:	[hä he he
12 Sanna:	fokei.f

Esimerkin 6-2 tyyppisiä toivotuksia aineistossa on kolme (3), muut kaksi (2) ovat *nauttikaa kesästä* (Sg143b04) ja *(hyvää joulua ja) eläkää nyt siellä rauhaisasti* (Sg094-097).

Terveisiäkin lähetetään imperatiivilausein (ks. esim. 6-3 riviä 5).

(6-3) Harjoitus [Sg I4I_04]

- 1 Ella: [no vo:i: toi::[sta sie:lä.
2 Oona: [mhe he
3 Oona: .hh[hh
4 Ella: [.hnii:=
5 Oona: => =no: (.) ker[ro terveisiä.
6 Ella: [noh .hhh voimisisiin.
7 Oona: [kiitos (hei)
8 Ella: [terveisiä joo hei hei.

Terveisten lähettäminen eroaa toki toivotuksista siinä, että puhuteltu ei varsinaisesti hyödy toiminnasta ja terveisten eteenpäin vieminen aiheuttaa puhutellulle vaivaa. Terveisten lähettämisen taustalla on kuitenkin myönteinen intentio, ja se luultavasti osaltaan on vaikuttanut siihen, että terveisten lähetys on vakiintunut imperatiivilausemuotoon. Terveisiin liittyy toki sama kuin toivotuksiin: kehotuksen alaista toimintaa käsitellään yksinkertaisen mutkattomana ja ongelmattomana. Tämä mutkattomuus ja ongelmattomuus ei ole kuitenkaan pelkkää toiminnan yksinkertaisuutta, vaan se on sidoksissa kulttuurisiin skeemoihin ja tottumuksiin (ks. myös Brown & Levinson 1987: 38–46). Mutkattomana ja ongelmattomana tavataan pitää sellaisia toimintoja, jotka ovat vahvasti vakiintuneet tiettyihin paikkoihin tietyissä tilanteissa (ks. myös Sorjonen, Raevaara & Lappalainen 2009: 105–106). Muita terveisten lähettämiseen käytettyjä imperatiivilauseita edustavat aineistossa esimerkiksi seuraavat: *sano terveisiä sinne* (Sg I43b08), *sanoppa Marikalle terveisiä* (Sg II2), *Virvelle tota nii välitä myöskin terveisiä* (Sg 094–097). Yleisimmät verbit näissä lauseissa ovat *kertoa* ja *sanoa*, kerran verbinä on myös *välittää*.

6.3 TARJOUS, LUPA JA DIREKTIIVISYYS

Tarjous viittaa tyypillisesti siihen, että puhuja antaa puhutellulle jonkin hyödykkeen ja evästää luovutuksen kielellisesti tai että puhuja osoittaa puhutellulle jonkin asian olevan tämän käytettävissä. Tällainen tarjous-toiminta on luonteeltaan tässä ja nyt -toimintaa. Imperatiivimuotoisia

tarjouslauseita on aineistossani 5/213 (ks. taulukkoa 6-1 luvun 6 alusta). Sen lisäksi, että tarjousta ilmaistaan suomessa imperatiivilausein (*ota pullaa*), se voidaan ilmaista myös interrogatiivilauseena (*haluutsä pullaa*) ja deklaraatiivilauseena, erityisesti konditionaalimoduksen sisältävänä eksistentiaali-lauseena, esimerkiksi *tässä olis nyt vastaleivottua pullaa* (ks. Kauppinen 1998: 183–186).

Tarjouksessa vaihtokaupan kohde on siis jokin ei-kielellinen, niin kuin toimintaankehottamisilmauksissakin tyypillisesti on, mutta puhuteltu on tarjouksessa pikemminkin hyötyjän kuin toimintakehotuksen esittäjää jollain tavoin hyödyttävän roolissa, toisin kuin monissa tyypillisissä direktiiveissä, esimerkiksi pyynnöissä. Tarjouksen vastaanottajalta ei myöskään vaadita varsinaista toimintaa itse tarjouksen suhteen. Lisäksi on huomattava, että tarjousten tyypillinen preferoitu responsi on *kiitos*, ei esimerkiksi *joo*, mikä myös erottaa tarjoukset useista direktiiveistä.

Tarjouksissa puhuja on toisin sanoen antajan tai toiminnan mahdollistajan roolissa. Toisin kuin *Isossa suomen kielioopissa* (2004: § 1645) en pidä tarjouksia direktiiveinä – siitä huolimatta, että on tapauksia, jotka osoittavat, että direktiivien ja tarjousten luokkienkin voidaan nähdä limittyvän. Näkökulmani tarjoukseen edustaa siis *suppeaa direktiivisyysnäkemystä* (ks. lukua 3.5): imperatiivilauseen perusmerkityksen ala jakautuu kahtia niin, että se käsittää varsinaisen direktiivisen velvoitustahtomerkituksen lisäksi myös tarjousmerkityksen.

Imperatiivimuotoisia tarjouslauseita ei aineistossani ole kovin monta. Tästä huolimatta esitän oman tulkintani tarjouksista, sillä tarjousten määrittäminen liittyy olennaisesti siihen, miten direktiivisyyden rajat määritellään. Edellä olen antanut esimerkkejä tarjouslauseista (*ota pullaa*, *haluutsä pullaa*, *tässä olis nyt vastaleivottua pullaa*). Tarjouksen ilmaiseminen lausemuodolla ei ole kuitenkaan ainut mahdollisuus. Se ei ole varmasti edes kaikissa tilanteissa yleisin. Sitä käsittelem seuraavaksi.

Tyypillisiä tässä ja nyt -tilanteiden tarjouksia ovat ne, joissa puhuja ojentaa puhutellun hallintaan jonkin hyödykkeen. Sellaisia tarjouksia kutsun *ojentamistarjouksiksi*. Ojentamistarjousten yhteydessä tilanne on väistämättä se, että itse vaihtokaupan alainen hyödyke on konkreettisesti läsnä toimintakontekstissa eikä sen enempää itse hyödykettä kuin hyödykkeen siirtämistäkään saajaa kohti tarvitse välttämättä kuvata kielellisesti. Toki kielellinen kuvaus voi ojentamistarjouksenkin yhteydessä käytössä olla. Sel-

laisena toimii esimerkiksi ojennettaessa käytetty deiktinen spatiaaliadverbi-ilmaus *tässä* tai deiktinen tavanadverbi-ilmaus *näin* (taikka ne yhdessä *tässä näin*). Käytössä on myös *ole hyvä* -imperatiivi-ilmaus. Ojentamistarjouksissa tarjous ei ole kuitenkaan kielellinen teko – vaikkapa se, että tarjoaja jotakin hyödykettä ojentaessaan sanoo vastaanottajalle *tässä* – vaan etupäässä ei-kielellinen toiminta (hyödykkeineen kaikkineen), jonka seuraksi kielellinen ilmaus saatetaan sitten tuottaa (ks. Shore 1992: 187; ks. myös Koivisto 2009: 180–181, erityisesti esim. 8).

Koska ojentamistarjoukset eivät ole toimintakehotuksia, direktiivejä, niiden preferoitu kielellinen responsseihin ole sama kuin direktiivien. Ojentamistarjousta seuraa usein vastaanottajan *kiitos* (– *ota pullaa – kiitos*) (esim. Koivisto 2009). Tämä responssi ei taas sovi tilanteeseen, jossa direktiivin vastaanottaja myöntyy saamaansa toimintakehotukseen (*anna mulle toi vika pulla – ?kiitos* vs *joo tässä*). Seuraavaa esimerkkiä 6-4 olen käsitellyt jo aiemmin. Kyseessä on vierailutilanne, jossa isäntäperheen tytär Elina toimii glöginkaatajana. Esimerkki liittyy juuri ojentamistarjoukseen ja sen responssiin.

(6-4) Kiitos (Glögi [Sg 355 Glögi.]

1	Elina:	=>	((Elina kaataa Jaanalle glögiä))
2			(.)
3	Jaana:		!top.
4			kiitos,
5			(1.2)

Elina kaataa (rivi 1) Jaanalle glögiä, ja tämä toiminta voidaan tulkita ojentamistarjoukseksi. Siihen ei liity tässä tilanteessa mitään kielellistä evästystä. Rivillä 3 Jaana tuottaa direktiivimerkityksisen *top*-partikkelin siinä vaiheessa, kun hän tuntee annoksensa olevan riittävä. Partikkelin jälkeen Jaana antaa responssin Elinan ojentamistarjoukseen (ja kenties samalla myös siihen, että Elina noudatti hänen *top*-direktiiviään), ja sanoo *kiitos*.

Ojentamistarjousten yhteydessä esiintyvällä *tässä*-ilmauksella on selvä yhteytensä siihen, mitä Kauppinen (1998: 183–186) on esittänyt tarjous-tehtäväsistä eksistentiaalilauseista (esim. *tuossa olis pankki*). Jos sellaisessa

tilanteessa, jossa kaksi ihmistä kävelee kadulla, toinen sanoo toiselle *tuossa olis pankki*, on helppo kuvitella, että jommallakummalla on todennäköisesti syy asioida pankissa (mts. 183). Kauppisen *tuossa olis pankki* -tyyppisellä deklaratiivimuotoisella eksistentiaalilauseella nostetaan puheena ollut tarve keskusteluun, ja jos pankin tarpeen on aiemmassa keskustelussa nostanut esiin nimenomaan keskustelukumppani, ei puhuja itse, on luontevaa tulkita asia niin, että eksistentiaalilauseessa ilmaistun olemassaolijan³⁵ tarkoitteen käyttöä tarjotaan puhutellulle. Kauppisen (mts. 183) mukaan saattaa olla kyse jopa siitä, että vasta lauseen sanominen aktivoi käyttötarpeen. Kauppisen esittelemä eksistentiaalilauseeseen käyttö liittyy siis voimakkaasti toiminnan mahdollistamiseen.

Tuossa olis pankki -tyyppiä edustava tarjous on jo hiukan kauempana ojentamistarjoustilanteesta, jossa tarjous tulee selvästi ilmaistuksi pelkällä liikkeellä, itse hyödykkeen ojentamisella. Eksistentiaalirakenteisella deklaratiivillakin ilmaistussa tarjouksessa itse hyödyke on tilanteessa läsnä, mutta koska se on fyysiseltä olemukseltaan kiinteästi paikkaan sidottu, se ei voi olla mukana itse tarjouksessa samalla tavalla kuin ojentamistarjousten hyödykkeet, ja niinpä kielen osuus tarjouksessa muuttuu pakolliseksi. (Samantyyppistä tilannetta edustaa se, jossa isäntäväki pyytää vieraita syömään, tosin kielellinen ilmaus on usein luonnehtiva suhdelause (~ predikatiivilause) tyyppiä *ruoka olis valmista* (Kauppinen 1998: 184–185).) Kauppisen (mp.) esittelemillä konditionaalimoduksen sisältävillä lauserakenteilla tarjotaan joka tapauksessa puhutellulle *mahdollisuus* tyydyttää tarpeensa.

Kuten olen luvussa 3.5 todennut, SF-teoriassa tarjous on nähty osana interpersonaisten vaihtokauppalausetyyppien taustalla olevaa merkitysjärjestelmää niin, että se ei ole vain yksi käyttömerkitys muitten joukossa vaan myös osa perusmerkitysjärjestelmää kysymysmerkityksen, direktiivisen velvoitustahdon ja informaation antamismarkityksen (= deklaratiivin perusmerkityksen) ohessa (Halliday 1994 [1985]: 70–71; Halliday & Matthiessen 2004: 106–110). Esitän Hallidayn kuvauksen tässä kohtaa uudestaan (ks. taulukkoa 62), sillä se on oleellinen osa sitä, mitä seuraavaksi tarjousmerkityksestä esitän.

Taulukko 6-2. Vaihtokauppalausetyypit ja niiden peruserkitykset Hallidayn mukaan.

Vaihtokaupan orientaatio → puhujan rooli ↓	Kielellinen	Ei-kielellinen
Antaja	'minä puhujana annan sinulle informaatiota' = VÄITE (STATEMENT) kongruenttinen toteuma: <i>deklaratiivi</i>	'minä puhujana tarjoan sinulle toimintaa tai annan jonkin hyödykkeen' = TARJOUS (OFFER)
Odottaja	'minä puhujana odotan sinulta informaatiota' = KYSYMYS (QUESTION) kongruenttinen toteuma: <i>interrogatiivi</i>	'minä puhujana odotan sinulta jotakin toimintaa' = KÄSKY (COMMAND) kongruenttinen toteuma: <i>imperatiivi</i>

Taulukossa esitetyistä neljästä vaihtokauppamerkityksestä kolme on kiteytynyt lausemuotoon, mutta yksi, tarkemmin sanoen tarjousmerkitys, ei ole kiteytynyt Hallidayn (mp.) mukaan omaksi, toisista erottuvaksi tyypikseen. Tässä kuvauksessa on hyvät puolensa, sillä deklaraatiivi-, interrogatiivi- ja imperatiivilauseen taustalle kuvatut peruserkitykset tuntuvat toimivilta. Kuvaukseen sisältyy kuitenkin myös ongelmia, muun muassa liiallinen symmetriahakuisuus (ks. tarkemmin lukua 3.5).

Liiallisesta symmetriahakuisuudestaan huolimatta Hallidayn kuvaus tarjoaa otollisen pohjan pohtia tarjouksen kieliopillistumista maailman kielissä. Mikäänhän ei nimittäin varsinaisesti estäisi sitä, että TARJOUS – samaan tapaan kuin vaikkapa KYSYMYS – kieliopillistuisi jossakin maailman kielessä määrämuotoon, muista lausetyypeistä erottuvaksi lauserakenteeksi, ja järjestelmä todellakin olisi myös muodollisesti nelipaikkainen. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että TARJOUKSEN kieliopillistuminen omaksi määrämuotoiseksi lausetyypikseen on maailman kielissä äärimmäisen harvinaista – ellei olematonta (ks. esim. E. Itkonen 2001 ja 2008: 182–183, 186–194; van der Auwera, Dobrushina & Goussev 2013a ja 2013b). Kysymyksenä TARJOUKSEN kieliopillistuminen – tai pikemminkin kieliopillistumattomuus – on mielenkiintoinen, eikä siihen tulisi ehkä kiinnittäneeksi huomiota ilman taulukon

6-2 kaltaisia kuvauksia. Yksi syy siihen, että TARJOUKSELLA ei ole yhtä tiettyä määrämuotoa, on se, että TARJOUS on yllä olevassa taulukossa esitetyistä intersubjektisista vaihtokauppamerkityksistä ainoa, joka voidaan ainakin periaatteessa ilmaista pelkällä ei-kielillisellä toiminnalla, niin kuin ojentamistarjousten yhteydessä alumpana selvitin. Tarjousmerkitys – nimenomaan ojentamistarjous, joka liittyy tässä ja nyt -vuorovaikutukseen – ei toisin sanoen vaadi kielellistä symbolijärjestelmää tullakseen todeksi, pelkkä yksinkertainen teko ilman sen kielellistä kuvausta riittää. Toki direktiiveihinkin voi liittyä eleitä, ja itse asiassa direktiivinä voi toimia pelkkä ele ilman kielellistä toimintaa. Ero ojentamistarjouksiin liittyvään toimintaan on kuitenkin selvä. Esimerkiksi direktiivinen kieltoele, vaikkapa käden kämmenpuolen näyttäminen vastaanottilijalle, on *symboli*, kun taas ojentaminen toimintana ei: ojentaminen on osa itse tarjoustoimintaa. Hallidayn nelipaikkainen kuvaus on toisin sanoen hyväksyttävissä siinä tapauksessa, että TARJOUKSEN tyypillisimpinä edustajina pidetään nimenomaan ojentamistarjouksia.

Tarjoukset ovat yleisiä esimerkiksi vierailutilanteissa. Tämä on luonnollista, sillä tarjoukset liittyvät muun muassa hyödykkeiden hallintasuhteiden (joko lopulliseen tai väliaikaiseen) muuttumiseen. Esimerkissä 6-5 on kyse vierailutilanteesta, jossa Jaana ja Jaska ovat isäntäpari. (Esimerkki 6-5 on nauhoitettu samana iltana kuin esimerkki 6-4.) Esimerkissä talon emäntä tarjoaa vierailleen istumapaikkoja.

(6-5) Käykää istumaan ny (Glögi [Sg 355_01_10].)

1 => Jaana: **käykää istumaa ny.** [älä sää siihe parhaasee
 2 tuali[i.
 3 Jaska: [>totta kai<, [mää oon isäntä °täš°,]
 4 Jaana: [e::i ku]
 5 et, sää tulet tänne näi.
 6 (0.2)

Jaana tarjoaa rivillä 1 istumapaikkoja vierailleen Mirjalle ja Mikolle imperatiivilauseella *käykää istumaa ny*.³⁶ Samassa vuorossa Jaana myös kieltää kumppaniaan Jaskaa istumasta parhaaseen paikkaan ja osoittaa kielellisesti samalla sen, mitä paikkoja hän on kaavaillut vierailleen Mirjalle ja Mikolle. Jos Jaanan rivillä 1 esittämä imperatiivilause kuvataan käyttömerkitykseltään tarjoukseksi, on huomattava, että se on jo hiukan kauempana ojentamistarjouksista (ja *tuossa olis pankki* -tarjouksista) – niin merkitykseltään kuin epäilemättä

muodoltaankin. Vaikka se, mitä tarjotaan, onkin tilanteessa läsnä, Jaana ei tarjoa vierailleen pelkkää hyödykettä, istuinta, vaan hyödykkeen käyttöä, istutumismahdollisuutta. Jaanan esittämän tarjouksen sisältö voidaankin nähdä astetta toiminnallisempänä kuin ojentamistarjouksen kohde, esimerkiksi voi-leipä. Toisaalta Jaanan tuottama imperatiivilause on tyypillinen tarjous siinä mielessä, että siihen voisi antaa *kiitos*-responsin. Tarjouksiksi voidaan tulkita myös esimerkin 6-6 kaksi imperatiivilauseetta (rivit 20 ja 21). Esimerkissä S (= soittaja) ja V (= vastaaja) ovat sopineet, että he menevät pelaamaan yhdessä. Mukaan on tulossa muitakin. Pelihallivuoro on S:n nimissä. Hän kuitenkin joutuu perumaan tulonsa ja soittaa V:lle ilmoittaakseen siitä.

(6-6) Peruutus [Sg 094_10]

1 V: La:htine?
 2 S: .mh mt täss om< (.) Pe:kka Virtanen mä oon< ton
 3 .hh Kaken, (.) työkavereita.
 4 V: joo:?
 5 S: onks hän kotona j[o.
 6 V: [o:n. pieni hetki.
 7 S: kiva.
 8 (4.0)
 9 V2: Salo.
 10S: toi Jukka täällä moi.
 11V: >moi moi<.
 12S: hei,
 13V: [nii,]
 14S: [saat sä] broi:dias kiinni mistään vielä.
 15V: ky:l mä sen saan varmaan.
 16S: no oikeen hyvä juttu. nimittäin, .hh mulle tuli
 17 yks semmone pik:ku este et, ma en pääse tulemaan
 18 sinne.h
 19V: !joo [joo:.]
 20S: => [.hh] eli, käyttäkää koko vuoro ja, pelatkaa
 21 vaikka p- y:hteen asti
 22 yöllä. h[h heh heh .hhh]
 23V: [heh heh (- -) on saanu broidin kii]ni ni,
 24S: fn' okei:f,
 25V: hy:vä et [soitit.]
 26S: [fhyväf.]
 27S: selva,
 28V: >okei moi moi<,
 29S: =kiva moi:,

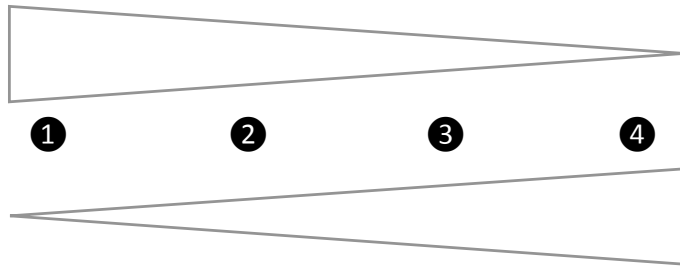
Samassa keskustelussa riveillä 20–22 – omasta peruutuksestaan huolimatta – S ilmoittaa V:lle, että pelivuoro on V:n ja V:n kumppaneiden käytössä. Tarjoustulkinnan puolesta puhuu se, että S:n tuottamia imperatiivilauseita edeltää (tässä kohtaa) lähinnä lausumapartikkelina toimiva *eli*. Se on luonteeltaan selittävä (ISK 2004: § 801), ja sen avulla voidaan tuottaa luonnollinen jatke edellä sanotulle, toisin sanoen sille, että S:llä on este eikä hän itse pääse tulemaan pelaamaan. Tarjoustulkintaa puoltaa myös V:n responssi *hyvä et soitit*. Se ei ole varsinainen kiitos mutta merkitykseltään lähellä kiitosta; tyypillinen direktiivin responssi se ei kuitenkaan ole.

S:n tuottamat imperatiivilauseet voidaan tosin tulkita myös luvaksi. Siitä huolimatta, että S itse ei pääse paikalle, V kumppaneineen *saa* käyttää pelivuoron, joka on S:n nimissä. Tätä tulkintaa voidaan nähdä puoltavan sen, että lause sisältää myönnyttävän *vaikka*-partikkelin. Myönnyttely on luontaisessa yhteydessä lupaan – mutta lupa taas on sidoksissa tarjoukseen siinä mielessä, että lupalauseella puhuja tarjoaa puhutellulle mahdollisuuden toimintaan. Tällaiseen luvanantoon sopisi ehkä vuoronalkuiseksi partikkeliksi paremmin *mut(ta)*; adversatiivisen merkityksensä avulla sillä saataisiin lausuma tehdyksi ainakin selvemmin luvaksi.

Tarjoustoiminnan näkökulmasta esimerkin 6-6 imperatiivilauseiden *käyttäkää koko vuoro ja pelatkaa vaikka yhteen asti* voidaan nähdä asettuvan vieläkin kauemmas ojentamistarjouksista kuin esimerkin 6-5 imperatiivilause *käykää istumaan ny*. Itse asiassa tarjousilmausten voidaan nähdä asettuvan jatkumolle seuraavaan tapaan (ks. kuviota 6-1).

Mitä konkreettisempi vaihdettava hyödyke on ja mitä selvemmin se on osa kielenkäyttötilannetta, sitä pienempi on tarve ilmaista tarjousta kielellisesti. Kuvion 6-1 vasempaan ääripäähän kohtaan 1 asettuvat niin ollen alumpana kuvaamani ojentamistarjoukset, joita voidaan evästää kielellisesti mutta joiden kielellinen evästys on minimaalista (esim. *tässä näin*) eikä edes pakollista. Niissä itse tarjouksena voidaan nähdä ei-kielellinen toiminta hyödykkeineen. Myös Kauppiselta lainaamaani *tuossa olis pankki* -tyyppiseen tarjoukseen liittyy hyödykkeen konkreettisuus siinä mielessä, että esimerkiksi tarkoitteena *pankki* on tilanteessa tietyllä tapaa läsnä, se on ainakin nähtävissä. *Tuossa olis pankki* -tarjous ei ole kuitenkaan tyypillinen ojentamistarjous, sillä pankki ei ole hyödykkeenä liikuteltavissa eikä tällä tarjouksella itse asiassa edes tarjota pelkkää konkreettista hyödykettä vaan eritoten sitä toimintaa, jonka pankki mahdollistaa. Tämänäntyyppiset tarjoukset asettuvat

VAIHTOKAUPPAHYÖDYKKEEN
KONKREETTISUUS JA
LÄSNÄOLO TILANTEESSA

TARJOUKSEN KIELENTÄMISEN TARVE
JA TARJOUKSEN LIMITTYMINEN LUPAAN

Kuvio 6-1. Tarjousjatkumo.

kuviossa kohtaan 2. Kohtaan 3 asettuvat puolestaan ne tarjouslauseet, joita edustaa esimerkissä 6-5 esittelemäni imperatiivilause *käykää istumaan ny*. Emäntänä Jaana tarjoaa vierailleen mahdollisuuden toimintaan, ja tämän toiminnan taas mahdollistaa tietty hyödyke, istuin.

Kohtaan 4 asettuvat ne tarjouslauseet, joita edustaa esimerkissä 6-6 esittelemäni imperatiivilauseet *käyttäkää koko vuoro ja pelatkaa vaikka yhteen asti*. Tarjokkeena ei ole ensinnäkään tyypillinen hyödyke vaan pikemminkin toiminta. (Hyödykkeeksi se voidaan nähdä kuitenkin siinä mielessä, että siitä maksetaan.) Tämä toiminta ei ole myöskään millään tavalla läsnä kielenkäyttötilanteessa. Tällainen tarjous on välttämättä kielennettävä, mutta mitä kauemmaksi tyypillisistä ojentamistarjouksista jatkumolla liikutaan, sitä lähemmäksi tullaan itse asiassa puhujalähtöistä lupaa: samalla kun puhuja tarjoaa toimintaa puhutellun käyttöön, hän tekee itsestään sen, jolla on valta hallita sitä, kuka mihinkin toimintaan osallistuu, hän antaa toisin sanoen puhutellulle luvan toimia kuvaamallaan tavalla.

Lupakaan ei ole tyypillinen (suppean direktiivisyysnäkemys mukainen) direktiivi, sillä vaikka luvananto mahdollistaa puhutellun toiminnan, siinä ei varsinaisesti *velvoiteta* häntä toimintaan. Lupa yhdistyykin tästä näkökulmasta tarjoukseen siinä mielessä, että lupa on jotakin sellaista, missä puhuja on pikemminkin antajan kuin vaatijan roolissa. Shoren (1991a ja 1992: 188–190) kuvaus sopii kauniisti juuri tähän yhteyteen (ks. lukua 3.5). Shoren nimeämä EHDOTUS, joka on siis imperatiivilauseen perusmerkitys,

pitää sisällään TARJOUKSEN (*ota pullaa*) (ja luvanannon (*voiks mä ottaa pullaa – ota vaan*)) sekä KÄSKYN. Direktiivistä merkitystä niistä edustaa kuitenkin vain KÄSKY – siitä huolimatta, että kaikkiin ehdotuksiin sisältyy tietynlaista ohjailevuutta. Tarjouksilla ja luvanannoille kyllä ohjailaan puhuteltua, ja jos direktiivisyys määritellään laajasti ohjailuksi, tarjoukset ja luvanannot voidaan lukea direktiivisyyden piiriin (laaja direktiivisyysnäkemys). Niillä ei kuitenkaan veloiteta puhuteltua toimimaan tai olemaan toimimatta tietyllä tavalla. Niihin ei toisin sanoen liity velvoitustahtoa. Tästä näkökulmasta ne eivät edusta direktiivisyyttä (suppea direktivisyysnäkemys).³⁷

Suppeassa direktiivisyyskuvauksessa tarjouksen ja direktiivisyyden voidaan itse asiassa nähdä asettuvan jatkumolle niin, että toisessa ääripäässä on ojentamistarjous, joka on selvästi ei-direktiivistä toimintaa, ja toiseen ääripäähän sijoittuvat vahvasti velvoitustahtomerkityksiset ilmaukset, esimerkiksi käsky, pyyntö ja suostuttelu. Ojentamistarjouksista erottuvat ne tarjoukset, joiden tarjoke ei ole selvästi hyödyke (*pelatkaa vaikka yöhön asti*), ja luvanannot (*ota vaan*), jotka ovat jatkumon puolenvälin tienoilla tai ainakin lähempänä jatkumon direktiivistä päätä kuin ojentamistarjoukset.

7 IMPERATIIVILAUSEET AINEISTOSSA IV: KÄSKY JA KIELTEISET IMPERATIIVILAUSEET

Käsittelen tässä luvussa käskymerkityksisiä imperatiivilauseita. Lähden kuitenkin liikkeelle termeistä *käskylause* ja *käskymuoto* ja siitä, miten oletan näiden suomennosten osaltaan vaikuttaneen tavallisten kielenpuhujien käsityksiin imperatiivilauseesta ja sen tyypillisistä käyttömerkityksistä (luku 7.1). Seuraavassa luvussa (7.2) määrittelen käskyn suhteessa imperatiivilauseeseen muihin käyttömerkityksiin, joita ovat muun muassa pyyntö, kannustus, muistutus ja ohjeenhakukysymykseen annettu ohjevastaus (ks. tarkemmin lukua 5). Käskymerkityksisiä imperatiivilauseita on aineistossani sangen vähän (ks. jäljempänä olevaa taulukkoa 7-1). Vähän aineistossani on myös kielteisiä imperatiivilauseita. Käsittelen niitäkin tässä samassa yhteydessä omassa alaluvussaan (luku 7.3), sillä niiden käyttötaajuus rinnastuu selvästi käskymerkityksisten myöntölauseiden frekvenssiin. Niiden vähäinen esiintyminen saattaa olla yhteydessä imperatiivilauseeseen käskymerkitykseen.

Alla olevassa taulukossa 7-1 olen jakanut aineistoni kanoniset imperatiivilauseet kolmii. (Taulukko on sama kuin luvussa 4.1 aineiston jaottelukriteerien ja käyttömerkityksiryppäiden yhteydessä esittelemäni taulukko 4-1.)

Taulukko 7-1. Kanoniset imperatiivilauseet.

(1) Käskyiksi tulkittamattomat	213	87,7 %
(2) Kategoriset käskyt, leikkimieliset käskyt ja epäselvät tapaukset	23	9,5 %
(3) Eläimille kohdistetut imperatiivilauseet	7	2,9 %
	243	100,1 %

En ole erityisen kiinnostunut ryhmästä 3: keskityn niihin imperatiivilausemuotoisiin direktiiveihin, jotka on osoitettu aktuaaliseen puhetilanteeseen osallistuville ihmisille (yhteismäärä 236).

Huomattavaa on se, että 2. persoonan imperatiivilauseista mahdollisesti käskytulkintaisia (ryhmä 2) on vain kymmenisen prosenttia. Itse asiassa

kategorisia käskyjä näistä on vain osa. Osa on nimittäin sellaisia tapauksia, joiden tulkinta (so. minun tutkijantulkintani) jää auki siitä syystä, että nauhoitus joko alkaa tai loppuu kesken tai kehotuksen alaisesta toiminnasta on saattanut olla puhe jossain sellaisessa aiemmassa keskustelussa, jota ei ole nauhoitettu. Osa ryhmän 2 tapauksista on siis sellaisia, että keskustelun osallistujat eivät ole varsinaisesti osoittaneet toiminnallaan, että olisi kyse käskystä; minä tutkijana en vain pysty sijoittamaan direktiiviä mihinkään luokkaan, sillä puhetilanne jää (minulle analyysin näkökulmasta) vaillinaiseksi. Niin kuin jo sanottu, ryhmä 2 käsittää joka tapauksessa vain vajaan kymmenesosan tapauksista.

7.1 KÄSKY, IMPERATIIVI JA KIELENPUHUJIEK KÄSITYKSET

Imperatiivilauseetta kutsutaan yleisesti (myös) käskylauseeksi, niin kielitieteellisissä kuvauksissa (ks. esim. ISK 2004: §:t 886, 1647–1657; E. Itkonen 2001 ja 2008; Kuiri 1984: 72; Hakulinen & Karlsson 1979: 276–277; Matihaldi 1979: 130–164) kuin niiden pedagogisissa sovelluksissa (Karlsson 1982; Pirkko Leino 1989; White 1994).³⁸ Termin *käskylause* käytön taustalla on se, että käskyllä viitataan tutkimuskirjallisuudessa imperatiivilauseen perusmerkitykseen, direktiivisyyteen: sanotaan siis *käskylause* samaan tapaan kuin puhutaan *kysymyslauseesta* ja *väite-* tai *toteamuslauseesta*. Nämä termit kuvaavat kohteitaan hyvin siinä mielessä, että ne rakentuvat niin, että yhdyssanan määriteosalla kuvataan lausetyypin perusmerkitystä ja edusosalla rakenteellista ilmiötä. Tässä piilee kuitenkin se vaara, että *käsky*-termin käyttö abstraktissa perusmerkityksessä, eräänlaisena kattoterminä, sekoittuu siihen *käsky*-sanana merkitykseen, jolla viitataan aktuaaliseen käyttömerkitykseen, toisin sanoen siihen käskyyn, joka rinnastuu pyyntöön, hoputukseen, aneluun, suostutteluun ja muihin tilannesidonnaisiin käyttömerkityksiin. Juuri niin lienee käskylauseen yhteydessä toisinaan käynytkin – erityisesti oppikirjoissa ja muissa yleistajuistavissa esityksissä. Koska käsky yhdistyy tavallisen kielenpuhujan mielessä nimenomaan yhteen imperatiivilauseen käyttömerkityksistä, autoritaariseen käskyyn, *käskylause* on nimenä epätarkka, sillä se saattaa johdattaa väärään tulkintaan siitä, mikä on imperatiivilauseen tyypillisin käyttömerkitys.³⁹

Kuten olen luvuissa 5 ja 6 osoittanut, suurin osa aineistoni imperatiivilauseista on käyttömerkitykseltään jotakin muuta kuin käskyjä. Toisaalta on kuitenkin huomattava, että *käskylause*-nimityksessä saattaa piillä tosi kuvaus

myös käyttömerkitysten näkökulmasta. Saattaa nimittäin olla niin, että käskymerkityksisistä lauseista suurin osa on reaalistunut nimenomaan imperatiivilauseina. Juuri näin asia vaikuttaisi olevan myös käsillä olevan aineiston valossa, mutta jotta asiaan voitaisiin ottaa varmemmin kantaa, aineistoa tarvittaisiin enemmän. Tässä kohtaa on nostettava esiin myös se, että vaikka käytänkin tutkimukseni taajuuslaskelmiin satunnaisotanta-aineistoa, joka on kerätty autenttisista ystävysten, tuttavien ja läheisten välisistä arkikeskusteluista, on mahdollista, etten ole sittenkään päässyt käsiksi niihin tilanteihin, joissa toisilleen hyvin läheiset ihmiset käskevät toisiaan. Syy on ensinnäkin se, että aineistossani ei ole sellaisia arkikeskusteluja, joissa esimerkiksi parisuhhteessa elävät tai seurustelukumppanukset keskustelisivat kahdestaan. Saattaa olla myös niin, että tietoisuus nauhoituksesta vaikuttaa kielenkäyttöön joka tapauksessa sillä tavalla, että keskustelijat välttelevät toistensa käskemistä.

Käskylauseen lisäksi on käytössä termi *käskymuoto*. Sitä käytetään, kun viitataan imperatiivimuotoihin, siihen historialliseen muotoparadigmaan, joka koostuu kuudesta myöntö- ja kuudesta kieltomuodosta (ks. lukua 3.2 ja erityisesti taulukkoa 3-2). Terminä *käskymuoto* on epälooginen seuraavista syistä:

- (1) Kielellistä vaihtokauppaa ei käydä *morfologisilla muodoilla*. Käsky käyttömerkityksenä ei rakennu imperatiivimuotoon vaan syntaktiseen rakenteeseen, *imperatiivilauseeseen*. ”Käskylause” ei sisälläkään välttämättä ”käskymuotoa” ollenkaan, nimittäin inkluusivien imperatiivilauseiden yhteydessä (*mennään jo*).
- (2) ”Käskymuodot” toimivat myös muuna kuin imperatiivilauseen tunto-merkkeinä (ks. lukua 3.2 ja erityisesti siinä esitettyä kuviota 3-2). Esimerkiksi *ostakoon Heikki mitä tykkää* ei edusta käskylausetta.

Imperatiivilauseen käskytulkitainen käyttö edustaa selvästi vähemmistöä ystävysten ja tuttavien välisissä arkikeskusteluissa. Suomalaisten kielenkäyttäjien käsitykset siitä, mihin tilanteisiin ja keskustelun sekventiaaliin paikkoihin imperatiivilauseet sopivat, eivät kuitenkaan tue arkikeskusteluaineiston perusteella tekemiäni päätelmiä. Tämä seikka herättää huomion, ja se vaatii selityksen.

Teetin 64:llä suomea äidinkielenään puhuvalla käänntieteen opiskelijalla vuonna 2005 dialogintäyttötehtävän. Tehtävässä kuvattu tilanne imitoi

aitoa keskustelutilannetta. Tehtävän direktiivi edustaa sitä ryhmää, jonka olen kuvannut edellä: toinen keskustelija esittää keskustelukumppanilleen toimintakehotuksen, jonka alaisen toiminnan voi katsoa jo jollain tasolla käynnistyneen (ks. lukua 5.2). Tehtävän instruktio kuuluu seuraavasti:

Tiina ja sinä olette työssä samassa paikassa, mutta sen lisäksi olette hyviä ystäviä. Vietätte usein vapaa-aikaa yhdessä. Päätätte lähteä perjantaina työpäivän päätteeksi juomaan lasillisen pari viiniä. Istutte vastakkain erään itsepalveluravintolan pöydän ääressä. Teillä on ollut käynnissä mielenkiintoinen keskustelu, ja olette olleet asioista hyvin samaa mieltä. Tämä keskustelu on kuitenkin jo päättynyt. Tiina sanoo sinulle, että hän aikoo hakea itselleen vielä pienen lasillisen viiniä (12 cl). Kun Tiina nousee pöydästä mennäkseen baaritiskille, sinäkin nouset – sattumalta suurin piirtein samaan aikaan – ja pyydät Tiinaa hakemaan itsellesi ison lasillisen (24 cl) punaviiniä. Muotoile tyhjälle riville sellainen pyyntö, jota luultavasti käyttäisit edellä kuvatussa tilanteessa. Huomaa, että repliikkisi jatkuu vielä pyynnön jälkeen. Yritä muotoilla pyyntösi niin, että se olisi mahdollisimman sopiva tilanteeseen, ei millään tavoin liioiteltu.

Itse täytettävä dialogi on seuraava:

Tiina	Mä taidan ottaa vielä pienen lasin.
Tiina	((nousee seisomaan))
Sinä	((nouset suurin piirtein samaan aikaan))

	Mä käyn vessassa.
Tiina	Okei joo.
Sinä	Mä maksan sen sulle sitte.

Tehtävässä kuvattu tilanne edustaa sitä pyyntötyyppiä, jonka olen kuvailut tarkemmin luvussa 5.2, sillä siinä todellisessa kielenkäyttötilanteessa, josta dialogintäyttötehtävä on otettu, direktiivin tuottaja esitti pyyntönsä imperatiivilauseena *tuota mullekin kaksikymmentä senttiä*. Merkityksellistä tässä tyypissä on se, että sen toiminnan, johon direktiivin sisältämä toiminta liittyy, voidaan katsoa olevan jo käynnissä. Tiina on sanonut ottavansa lisää

juotavaa, ja hän on jo noussut tuolistaan hakeakseen sitä baaritiskiltä. Jos ollaan tarkkoja, käynnissä ei vielä ole se toiminta, joka direktiivilauseessa kuvataan (*minulle tuominen*). Tiinahan on keskustelun alussa ennen seisomaan nousemistaan puhunut vain itsestään, siitä, että hän ”ottaa vielä pienen lasin”.

Kuten jo sanoin, dialogintäyttötehtävässä imitoidaan todellista, tapahtunutta tilannetta. Näissä tilanteissa tuntuu riittävän se, että käynnissä on direktiivin alaiselle toiminnalle *läheinen toiminta* (ks. esim. 7-1, sama kuin luvun 5.2 esimerkki 55). Esimerkissä Jaana, talon emäntä, esittelee vieraalleen Mirjalle saamaansa Sotka-astiastoa. Mirja *pyytää* saada nähdä esittelyn kohdetta tarkemmin, ja hän muotoilee pyyntönsä nimenomaan imperatiivilauseeksi (rivi 5).

(7-1) Astiasto (Glögi [Sg 355_01_10].)

1 (.)

2 Jaana: ja kaikkein ihaninta [mitä mää sain tän,

3 Mirja: [↓ai nää.↓

4 Jaana: vanhan, Sotka-°astiaston°.

5 Mirja: => !näytäs ny oikein kuule.

6 Jaana: se on [(-),

7 Mirja: => [ans tassiki.

8 Jaana: se- se on siis kato nyt se on ihan, se on nyt siis ihan

9 eri näkönen katok ku tää ei mamman, pesujej jäljiltä,

Pyyntönsä *näytäs ny oikein* jälkeen Mirja esittää Jaanalle myös toisen pyynnön (rivi 7): *ans tassiki*. Huomionarvoista esimerkissä 7-1 on tässä yhteydessä se, että toimintana tassin antaminen ei ole vielä varsinaisesti käynnissä. Imperatiivilauseen käyttö pyyntönä saa siitä huolimatta oikeutuksensa, sillä käynnissä on toiminta, joka on tarpeeksi läheinen tassin antamiselle. Tämä eri toimintojen läheisyys tulee Mirjan imperatiivilausemuotoisessa pyynnössä myös kielennetyksi: se sisältää kliitin *-kin*, joka ilmaisee nimenomaan inkluusiivista fokusta (ks. ISK 2004: § 839–843).

Hyvin samantyyppinen tilanne on kuvattuna edellä esittelemässäni dialogintäyttötehtävässä. Vaikka ”minulle tuominen” ei olekaan alkanut, käynnissä voi tulkita olevan juoman hakemisen, johon ”minulle tuominenkin” toimintana elimellisesti liittyy. Tällaisissa tilanteissa kehotuksen alaista

toimintaa voidaan pitää yksinkertaisen mutkattomana ja ongelmattomana (ks. Sorjonen 2001b: 95). Direktiivin vastaanottajan ja samalla tietysti kehotuksen alaisen toiminnan suorittajan vaiva vähenee niin pieneksi, että imperatiivilauseen käyttö saa oikeutuksensa.

Dialogintäyttötehtävän vastaukset jakautuvat seuraavasti (ks. taulukkoa 7-2).

Taulukko 7-2. Dialogintäyttötehtävän vastaukset.

Interrogatiivilause		60
	Ei modaaliverbiä, indikatiivi (<i>baekko...</i>)	22
	Modaaliverbi, konditionaali (<i>viittisikkö hakea/ tuoda...</i>)	15
	Modaaliverbi, indikatiivi (<i>voitko hakea...</i>)	13
	Ei modaaliverbiä, konditionaali (<i>toisikko...</i>)	10
Imperatiivilause		3
	Mukana kliitti (<i>tuopas mullekin vielä iso lasi</i>)	1
	Mukaan liitetty modaaliverbin sisältävä <i>jos</i> -lause (<i>tuolla mulle iso lasi, jos viittit</i>)	1
	Mukaan liitetty muita dialogipartikkeleita (<i>Ai jaa, no tuo mullekin. Mä otan ison lasillisen.</i>)	1
Tehtävänanto ymmärretty väärin		1 1
YHTEENSÄ		64

Vain vajaat 5 % vastaajista tuotti tehtävään imperatiivilauseen, suurin osa (noin 95 %) vastaajista olisi oman käsityksensä mukaan käyttänyt tässä tilanteessa interrogatiivia, joko modaalistettua tai modaalistamatonta. Aineistoni toiminta käynnissä tyyppisistä direktiiveistä ehdoton enemmistö on kuitenkin nimenomaan imperatiivilausemuotoisia (ks. lukua 5.2). Vaikuttaa siis siltä, että suomalaisten käsitys (omasta ja muiden) imperatiivilauseen mahdollisista käyttömerkityksistä ei vastaa kaikilta osin todellisuutta (ks. myös Lauranto 2001 ja 2004; Tanner 2012: 146). En toki väitä, että inter-

rogatiivilause – tai jokin muu lausumadirektiivi – olisi kyseisessä tilanteessa mahdollon. Tilanne vain on se, että kuvatuunlaisissa todellisissa tilanteissa tuntuvat monet suomenpuhujat – ainakin omassa aineistossani – suosivan imperatiivilauseita. (Ks. erilaisista kohteliaisuuskäsityksistä Tanner 2012: 143–176.)

Korostan vielä, että käsittääkseni on kysymys todellakin pyynnöstä, ei käskystä, vaikka todellisessa kielenkäyttötilanteessa käytettiin nimenomaan imperatiivi- eli ”käskylauseita”. Tästä syystä täyttötehtävän ohjeituksessakin puhutaan eksplisiittisesti pyynnöstä ja pyytämisestä. Tämä on olennainen seikka, sillä tarkoitukseni on osoittaa juuri muun muassa se, että monen suomea äidinkielenään puhuvan käsitys on se, että pyynnöksi ei sovi imperatiivilause.

Käsitysten ja käytön väliseen ristiriitaan on syynä ymmärtääkseni useampi seikka, ainakin seuraavat:

- (1) Imperatiivilauseeseen suomennos *käskylause* ohjanee osaltaan käsityksiämme omasta kielenkäytöstämme, vaikka olisikin niin, että *käskylause*-termillä haluttaisiin viitata vain abstraktiin käskyyn, imperatiivilauseen taustalla olevaan perusmerkitykseen, sillä käskyn yhteys todellisissa kielenkäyttötilanteissa tehtävään käyttömerkitykseen on niin selvä.
- (2) Edellisestä ainakin osittain johtuu se, että kouluopetuksen imperatiivilause-esimerkit ovat usein joko kontekstista irrotettuja käskyfunktioisia lauseita tai kylttejä ja muita kirjoitettuja (institutionaalisia) ohjeita, mikä vahvistaa edelleen käsitystä (institutionaalisiiin tilanteisiin rakentuneesta) käskevyydestä.
- (3) Valtaosa arkikeskustelun imperatiivilauseista ei ole käskyfunktioisia, mutta toisaalta saattaa kuitenkin olla niin, että valtaosa käskyfunktioisista lauseista on nimenomaan imperatiivilausemuotoisia. (Tähän en tosin pysty ottamaan tarkkaa kantaa tässä tutkimuksessa.)
- (4) Dialogintäyttötehtävä on hyvin kaukana todellisesta kielenkäytöstä. Kirjalliseen dialogiin ei saa mukaan niitä merkityksiä, jotka tehdään muun muassa prosodially, eleillä ja ilmeillä. Prosodia, eleet ja ilmeet ovat sitä paitsi tiedostamattominta kielenkäytön aluetta.
- (5) Dialogintäyttötehtävät ovat ongelmallisia siinäkin mielessä, että mitä tarkempi ja todenmukaisempi on tehtävainstruktion sisältävä kielenkäyttötilanteiden sanallinen kuvaus, sitä hankalampaa testattavien on

tilanteeseen samastua. Tarkat ohjeet ovat kuitenkin välttämättömät, sillä muuten täyttötehtävään osallistuvalla informantille ei oikeaa kuvaa tilanteesta voi edes syntyä.

Dialogintäyttötehtävien avulla ei ole otollista tutkia kielenkäyttöä. Niiden avulla voidaan kuitenkin selvittää kielenkäyttäjien oletuksia siitä, miten kieltä käytetään (ks. tästä suomen kielen osalta esim. Muikku-Werner 1993 ja 1997).

7.2 KÄSKY IMPERATIIVILAUSEEN KÄYTTÖMERKITYKSENÄ

Kuten olen aiemmissa luvuissa esittänyt, imperatiivilauseella on kielenkäytön tasolla lukuisia käyttömerkityksiä. Tämän luvun alussa esitin (ks. taulukkoa 7-1), että imperatiivilauseen käyttömerkityksistä yksi on käsky mutta että käskymerkityksiset imperatiivilauseet ovat aineistossani sängen harvinaisia. Käsillä olevassa alaluvussa käsittelen aineistoni käskymerkityksisiä imperatiivilauseita. Määrittelen kuitenkin ensin käskyn aktuaalisena käyttömerkityksenä.

Käskyyn liittyy ensinnäkin se, että direktiivin tulkitaan rajoittavan liiaksi vastaanottajan toimintaa. Käytänkin tässä yhteydessä termejä *toimintarajoite* ja *toimintarajoitedirektiivi*. Käsky on kategorinen toimintakehotus, jossa ilmaistu toiminta ei ole yksinkertaisen mutkatonta eikä ongelmatonta. Tätä kautta käskyt kytkeytyvät osaltaan siihen, että käskydirektiiville ei ole perusteita käynnissä olevassa toiminnassa tai aiemmin käydyssä keskustelussa: käskykäyttö ei ole reaktiivista siinä mielessä kuin luvussa 4 esittelemieni imperatiivilauseiden käyttö. Yhtä lailla käskyyn kuin kaikkiin muihinkin käyttömerkityksiin liittyy lisäksi se, että ajattelevilla, toimintaansa suunnittelevilla olioilla on (ennakko)käsityksiä erilaisten kielenkäyttötilanteiden luonteesta ja kuhunkin tilanteeseen osallistuvien kielenkäyttäjien keskinäisistä suhteista. Käskyn käyttömerkitykseen liittyykin se, että käskyjä antavat auktoriteetit – tai ihmiset, jotka tekevät tilanteessa itsestään auktoriteetin. Käskyt tulkitaan toisinaan epäkohteliaiksi. Niin on erityisesti niissä tilanteissa, joissa auktoriteettiasema ei kuulu luontaisesti kenellekään osallistujalle, esimerkiksi juuri arkipäivän kielenkäyttötilanteissa, joissa asioita tehdään yhteistuumin ja joissa valta ohjalla muitten toimintaa ei ole institutionaalisesti määriteltyä.

Lyhyesti sanottuna käskyiksi tulkitaan tilanteisesti ne direktiivi-ilmaukset, jotka perustuvat valtahierarkiaan: puhuja hallitsee – tai pyrkii hallitse-

maan – keskustelukumppaniaan. Hän osoittaa tämän hallintapyrkimyksensä kielellisesti niin, että hän valitsee direktiiviksi sellaisen ilmauksen, joka ei kyseisessä tilanteessa jätä puhuteltavalle valinnan mahdollisuuksia vaan pikemminkin rajoittaa kategorisesti hänen toimintaansa. Käskymerkityksisissä lauseissa on eksplisiittisesti ilmaistu vahva toimintarajoite.

Käskymerkityksinen imperatiivilause saa usein arkikielenkäytössä preferoimattoman responsin (ei kuitenkaan sellaista preferoimatonta responsia, jolla selitellään direktiivitoimintaan liittyvää kieltäytymistä) tai sen responsi on muulla tavoin merkitty niin, että vastaanottaja käsittelee saamaansa direktiiviä poikkeavalla tavalla. Arkisissa puhetilanteissa direktiivin tulkitseminen käskyksi saattaa heijastua responsiin niin, että responsi koostuu pelkästä toiminnasta, siihen ei sisälly minkäänlaista kielellistä palautetta siitä, että direktiivi on vastaanotettu. Myös tällainen responsi on preferoimaton, mutta sen preferoimattomuus on erilaista kuin direktiivistä kieltäytymiseen liittyvä preferoimattomuus (ks. esim. 7-2). Olen käsitellyt esimerkkiä 7-2 jo aiemmin luvussa 4.3 preferoitujen ja preferoimattomien responsien yhteydessä (esim. 4-2). (Liitän mukaan muistin tueksi vielä uudestaan esimerkin tilannekuvauksen.)

(7-2) Avain (Lauranto 2004: 113–115)

Timo, Pablo ja Nanni ovat lomamatkalla Meksikossa. Suomea äidinkielenään puhuva Timo ja espanjaa äidinkielenään puhuva Pablo ovat ystävykset, kumpikin noin 35-vuotias; Nanni on Timon 72-vuotias äiti. Timo, Pablo ja Nanni ovat erään hotellin aulassa. Koska kaikkia huoneita ei ole vielä siivottu, Timo ja Pablo eivät ole saaneet omaa huonetta, ja niinpä kaikki matkatavarat on viety Nannin huoneeseen. Pablo haluaa hakea Nannin huoneesta kameransa. Kamera on jo mainittu keskustelussa aiemmin.

1 Pablo anna mulle avain.

2 Nanni => ((alkaa kaivaa avainta laukustaan))

3 Timo katok ku sen kamera on siellä.

Esimerkissä 7-2 Nanni ottaa Pablom imperatiivilausemuotoisen direktiivin vastaan pelkällä toiminnallaan, hän ei anna siihen kielellistä hyväk-

syntäresponsia (esim. *joo totta kai* tms.). ISK:n (2004: § 1216) mukaan responsi ei kuitenkaan ole välttämätön: ”[j]os käskyyn tai pyyntöön odotetaan reaktiota saman tien, jälkijäsenenä voi olla pelkkä ei-kielellinen toimiminen pyynnön mukaisesti” (direktiivien preferoidusta responsista ks. myös Sorjonen 2001b: 96–99). Tästä ISK:ssa (2004: § 1216) myös annetaan esimerkki (ks. esim. 7-3).

(7-3) Viitosii (ISK 2004: § 1216)

Asiakas: Annatko viitosii ((ojentaa setelin))

Myyjä: ((antaa kolikoita))

Vaikka ISK:n esimerkkitalanne (esim. 7-3) muistuttaakin Nannin, Pablon ja Timon käymää keskustelua siinä mielessä, että direktiiviin odotetaan reaktiota saman tien, ISK:n esimerkki eroaa kuitenkin oleellisesti yllä olevasta esimerkistä 7-2. ISK:ssa esitellään nimittäin institutionaalinen asiakkaan ja myyjän välinen keskustelu, jossa asiakas pyytää myyjää vaihtamaan setelinsä kolikoiksi ja myyjä tekee niin antamatta kielellistä responsia. On luonnollista, että tilanteen institutionaalisuus heijastuu myös responsin muotoon: responsittomuuden voidaan nähdä liittyvän siihen, että myyjä hoitaa institutionaalisia tehtäviään. Esimerkissä 7-2 merkittävää on niin ikään se, ettei Nanni myöskään kieltäydy kehotuksen alaisesta toiminnasta. Sen, että Nanni alkaa toimia antamatta kielellistä responsia Pablon direktiiviin, tulkitsen niin, että Nanni on tulkinnut saamansa direktiivin käskyksi. Nannin responsittomuus on toisin sanoen merkki siitä, että hänelle on esitetty direktiivi, joka rajoittaa kategorisesti hänen toimintaansa niin, että hänellä ei ole muuta mahdollisuutta kuin toimia direktiivin mukaisesti. Tästä syystä turhaa on myös kielellisen responsin antaminen.

Käskevyys saattaa toisin sanoen näkyä responsin muodossa, mutta responsin muoto on sidoksissa siihen tilanteeseen, jossa keskustelua käydään. Arkitilanteessa käskyksi tulkittavan lausuman taustalla piilee se, että käskijä rajoittaa käskyllään puhutellun toiminta-aluetta kategorisesti. Institutionaaliset tilanteet voivat vaikuttaa käskijän roolin rakentumiseen, minkä voi havaita esimerkiksi puolustusvoimien kielenkäytössä. Käskijän roolin saattaa kuitenkin ”ottaa” kuka tahansa arkipäivän tilanteessa, niin kuin esimerkissä 7-2 Pablo.⁴⁰ Tässä yhteydessä kannattaa panna merkille se, että jos

Pablo olisi muotoillut direktiivinsä interrogatiiviksi (esim. *viittitkö hei antaa sen avaimen sieltä laukusta*), hän olisi syntaktisella valinnallaan tarjonnut Nannille eksplisiittisesti laajemman toiminta-alueen, sillä käsittääkseni juuri tähän perustuu se, että monissa tilanteissa interrogatiivilause tulkitaan ”vähemmän käskäväksi” direktiiviksi kuin imperatiivilause. Interrogatiivimuotoinen direktiivi tulkitaan usein tällä tavoin siitä nimenomaisesta syystä, että se on kieliopillinen metafora, siinä on toisin sanoen säilynyt interrogatiivin perusmerkitystä. Esimerkin 7-2 tilanteessa olisi ollut soveliaampaa tarjota Nannille laajempi toimintavaihtoehtojen alue, sillä direktiivin alaisesta toiminnasta ei ollut ollut aiemmin mitään puhetta eikä Nanni ollut siitä antanut mitään merkkejä myöskään omalla toiminnallaan. Pablo ei ole myöskään tässä arkipäivän tilanteessa se, jolla olisi valta ohjailla kategorisesti muiden osallistujien toimintaa.

Siihen, että Nanni on tulkinnut Pablon direktiivin autoritaariseksi käskyksi, viittaa myös se, että toinen suomea äidinkielenään puhuva osallistuja, Timo, antaa oman selityksensä jo tuotetusta direktiivistä: selityksen, josta käy ilmi, että direktiivin antajalla ei ole muuta mahdollisuutta kuin saada avain Nannilta. Timon antama selitys on lisäksi merkitty eksplisiittisesti perusteeksi, sillä se alkaa partikkeliketjulla *kato ku* (ks. ISK 2004: § 806, 807, 859). Timon reaktio saattaa johtua myös siitä, että suomalaisessa kulttuurissa ei tavata käskeä ystävän vanhempia.

Vaikka käskytulkinta näkyy usein responsista, direktiivin ja responsin suhde ei ole kuitenkaan sillä tavoin yksioikoinen, että tietty responsi olisi aina ja kaikissa tilanteissa merkki tietynlaisesta direktiivistä. Responsit heijastelevat myös tekstilajia, sitä tilannetyyppejä, johon kielenkäyttö kuuluu.

Toisaalta edellä määrittelemääni käskyyn sisältyy aina välttämättä kulttuurikohtaisuus. Se, että keskustelukumppanin toiminta-alueita rajoitetaan dramaattisesti, ja se, että sitä ei rajoiteta ollenkaan, muodostavat nimittäin jatkumon. Kulttuurisista konventioista riippuu se, mihin kohtaan vedetään raja liiallisen ja ”sopivan” rajoittamisen välille (ks. myös Brown & Levinson 1987: 172–186). Rajat eivät ole universaaleja, ne pitää oppia. Näitä rajoja olen käsitellyt luvussa 5 reaktiivisten imperatiivilauseiden yhteydessä ja myös luvussa 6.1, jossa on käsitteillä imperatiivilauseiden ekspeditiivinen käyttö eli se, että huomiota pitää kiinnittää samaan aikaan moneen suuntaan ja toimintoja täytyy priorisoida.

Kaikkiin kanonisiin imperatiivilauseisiin liittyy se, että niissä ilmaistaan sellaista toimintaa, jota subjektitarcoite voi kontrolloida (ks. lukua 3.1; myös ISK 2004: § 1554 ja 1649; Lauranto 2013). Tämä kontrollipiirre on toki läsnä myös niissä imperatiivilauseissa, jotka ovat käyttömerkitykseltään kategorisia käskyjä. Toiminnan kontrollilla voidaan selittää myös se, miksi subjektipronominilliset deklaraatiivilauseet (esim. *sää istut tähän*) tulkitaan itse asiassa vielä vahvemiksi käskyiksi kuin imperatiivilauseet: deklaraatiivilauseissa kuvattua toimintaa käsitellään – Langackerin (2008: 471–472) termin – yksinkertaisena kuvauksena, eikä niissä kuvatun toiminnan subjektitarcoitteeseen liity kontrolloijan merkityspiirrettä.

Tilanne saattaa olla myös se, että direktiivin vastaanottaja on merkinnyt responsinsa poikkeavaksi, esimerkiksi naurulla tai naurua imitoivalla partikkeli(ketju)lla, niin kuin seuraavassa esimerkissä (ks. esim. 7-4 rivejä 17–19). Esimerkki on ote puhelinkeskustelusta, jossa S (= soittaja) pyytää V:tä (= vastaajaa) tuomaan kaupasta vihanneksia.

(7-4) Muutos suunnitelmiin [SG_{I42_I3}]

- 1 (0.6)
 2 S: kuule tota noin, (.) siäl tomaatti kurkku ja
 3 kukkakaali nin, (.) nin toisit kilon kutaki.
 4 (1.6)
 5 V: toivottavasti mä muistan. mä oon niin, (.)
 6 hajam(h)i[eline].
 7 S: [#ö# jos et sä muista ni, se ei
 8 ihmeitä tee. mä pyysin kyllä Lassej jo
 9 täältäki tuamaa. mut ku ne on tuplahintasia
 10 [tääällä.]
 11 V: [joo:]:. °.hh° !joo. kilo kutaki.=
 12 S: =ja se om Prisma.
 13 (0.4)
 14 V: joo. !kyllä mä varmasti muistan.
 15 (0.5)
 16 S: => kiva. ei (.) !ei maa kaadu. älä palaa sitte
 17 => takasi jos et muista.=
 18 V: => =heh joo.
 19 S: joo. !kiva.
 20 V: no ni.
 21 (0.8)

S kieltää kategorisesti V:n tulon riveillä 16 ja 17 siinä tapauksessa, että V unohtaa käydä ostamassa vihanneksia. S kuitenkin rikkoo relevanssin maksimia, sillä juuri edellisessä lauseessa (ja keskustelussa jo aiemminkin) hän on ilmaissut selvästi, että vihannesten tuominen ei ole välttämätöntä. V tulkitseeekin S:n ”kategorisen kiellon”, hänelle esitetyn perustelemattoman toimintarajoitteen (toisin sanoen kielteisen käskyn), huumoriksi (rivi 18)⁴¹: V:n voi nähdä tulkitsevan tilanteen niin, että S leikkii käskyllä.

Käskyksi on mahdollista tulkita myös esimerkin 7-5 imperatiivilause. Esimerkki on kiinnostava siinä mielessä, että imperatiivilauseeseen liittyy direktiivin esittäjän tuottama itsekorjaus. Esimerkissä käyvät puhelinkeskustelua työtoverukset Eija ja Alisa.

(7-5) Palkkiopyyntö [Sg 212 A11]

01 E: intendentin puhelimessa Eija Ti[ainen,]
 02 A: [fNNO vie]lä
 03 Alisa mo[i.]
 04 E: [he he] he he
 05 A: .hh mnää yv yv vää kootut teokset.[=ke-]
 06 E: [joo?]
 07 A: keräilyt. (.) tota (.) m- mä lähetin sulle
 08 imeilin eilen: m- (.) <Sm*i*idis→ Smiidin
 09 ohjelmaehdotuksesta.=enkö <lähettä[nytkin?]
 10 E: [joo.]
 11 °kyllä. tuli [kyllä.]°
 12 A: [.hhh] ni mä en oo varma oonks
 13 mä pistäny eteenpäin, (.) hänen, (0.4)
 14 tähtitieteellistä palkkiopyyntöänsä? (.)
 15 => mutta laitas, (0.6) !laittasitko sen samaan
 16 (2.5) sy- tuota johonki,
 17 (.)
 18 E: !joo. tuollon Smiid [joo.]
 19 A: [.hhh] mu- mu- muistilappuun
 20 että et, siis hän toivoo saavansa seuraavast
 21 konsertista, (4.5) [.hhh]
 22 E: [joo?]
 23 A: joka on (0.5) >ohan se kaheskymmeneskuudes.<
 24 (0.8)

Rivillä 15 Alisa aloittaa direktiivinsä imperatiivimuotoisella verbillä mutta jättää sen kesken. Lauseen alun imperatiivimuotoinen verbi päättyy *sään*, joka saattaa olla liitepartikkeli. Toinen mahdollisuus on se, että jättäessään lauseensa kesken Alisa on jo ehtinyt aloittaa objektina toimivan substantiivilausekkeen (*sen*) tuottamisen geminaatta-*s:n* alulla. Joka tapauksessa Alisa muotoilee pienen tauon jälkeen direktiivinsä uudestaan, tällä kertaa interrogatiivimuotoiseksi. Tämä uusi direktiivi-ilmaus eroaa ensimmäisestä myös prosodian osalta, sillä se on KAI-kuvioinen ja sen avulla voidaan nähdä vedottavan erityisesti direktiivin vastaanottajaan.

Saattaa olla, että Alisa korjaa itseään siksi, että imperatiivimuotoiselle direktiiville ei löydy oikeutusta edeltävästä dialogista ja hän huomaa sen. Se ei ole siis reaktiivinen siinä mielessä, kuin reaktiivisuuden määrittelin luvussa 4.2. Syy Alisan itsekorjaukseen saattaa siis olla se, että tällainen imperatiivilause saa helposti puhutellun toimintaa liikaa ohjailevan ja hänen toimintaansa erityisesti rajoittavan, käskevän tulkinnan.

Niitä harvoja myönteisen imperatiivilauseen muodossa olevia direktiivejä, jonka käyttömerkitys on selvästi käsky, edustaa esimerkin 7-6 tapaus (rivi 6).

(7-6) Kato nyt hei Antti [Sg 346_OI_IO]

- 1 Eeva: fminne se [meni.ɛ
 2 Kerttu: [saaks mä tarjota, (.) piirakkaa.
 3 Sanna: vautsi mä [(--)
 4 Antti: [krhöm
 5 Eeva: minne [sä meet.
 6 Minna: => [kato nyt hei antti et se ottaa sen nauhan kans.
 7 Eeva: minne sä meet oi[keesti.
 8 Antti: => [siis, (.) ai testaanko mä [oikeen vai.
 9 Eeva: [höhm
 10Kerttu: [(tupakalle varmaa)
 11Kerttu: [menee tupakalle.

Tässä esimerkissä Minnan rivin 6 imperatiivimuotoinen direktiivi voidaan tulkita käskyksi. Antti nimittäin ottaa sen vastaan preferoimattomalla responsilla: hän kyseenalaistaa saamansa direktiivin esittämällä vastakysymyksen direktiivin sisällöstä. Minnan direktiivi on siinäkin mielessä

tavallisuudesta poikkeava, että se sisältää kolme sellaista interpersoonaista elementtiä, jotka korostavat direktiivin erikoisuutta. Ensinnäkin siinä on mukana puhutteluilmaus, vokatiivi. Samaa merkitystä tukee vielä huomionkohdistinpartikkeli *hei*. Lisäksi Minna käyttää direktiivissään interpersoonaista *nyt*-partikkelia. Se voi puolestaan olla merkki siitä, että Minna korostaa omaa intentiotaan ja siinä mielessä myös direktiivin voimakkuutta (ks. Lauranto 2012). Esimerkin 7-6 tilanteessa Minna tekee itsestään tilannetta kontrolloivan auktoriteetin, hän ottaa itselleen roolin, joka ei hänelle arkipäivän ei-institutionaalisessa tilanteessa mitenkään automaattisesti kuulu.

Käsky on arkisissa ystävien, tuttujen ja läheisten välisissä vuorovaikutustilanteissa toisin sanoen valtavirrasta poikkeava käyttömerkitys. Valtavirrasta poikkeamisella tarkoitan yksinkertaisesti sitä, että todellisia käskylyauseita käytetään melko vähän. Käskymerkitykseen liittyvä poikkeavuus näkyy usein myös poikkeavuutena keskustelun kulussa. Ei tietenkään ole mikään sattuma, että merkityksenä käsky on poikkeuksellinen juuri nimenomaan arkisissa ystävien, tuttavien ja läheisten perheenjäsenten välisissä vuorovaikutustilanteissa. Niin kuin olen jo aiemmin viitannut, käskytulkinnan saavat nimittäin myös sellaisissa hyvin hierarkkisiksi vakiintuneissa tilanteissa tuotetut direktiivit, joissa vallankäyttö on institutionaalisesti määritelty. Tällaiset tilanteet kuuluvat esimerkiksi puolustusvoimiin. Tietyissä hierarkkisissa tilanteissa direktiivit annetaan siis imperatiivilausein (ja kiteytynein direktiivi-ilmauksin), ja niitä myös kutsutaan käskyiksi, sillä ne perustuvat institutionaaliseen vallankäyttöhierarkiaan. Keskustelukumppanin toiminnan rajoittamisen voi nähdä siis kuuluvan luonnollisena osana tilannetyyppiin, tekstilajiin. Kun tilanteeseen liittyvä valtahierarkia on selvästi institutionaalinen, käskyn voidaan sanoa preferoivan toimintaresponssin lisäksi myös kielellistä responsia, sillä näissä tilanteissa on tavallista antaa myös ikään kuin kiittäus vastaanotetusta käskystä, esimerkiksi *kyllä herra kapteeni*. Kysymys on toisin sanoen siitä, että niissä tilanteissa, joissa on institutionaalisesti määräytynyt vallankäyttöhierarkia, keskustelukumppanin toiminnan kategorinen rajoittaminen on luontevaa toimintaa. Siitä on olemassa yhteinen päätös tai ainakin tietoisuus tilanteen luonteesta, eikä imperatiivilauseiden käyttö ole yhteydessä siihen, onko kehotuksen alainen toiminta käynnissä tai onko siitä ollut puhe keskustelun aiemmissa vaiheissa. Tällainen ei tilanne useinkaan ole arkisissa keskustelutilanteissa, sillä niissä

vallankäyttöhierarkia ei ole institutionaalinen. Toki se voi olla, esimerkiksi vanhempien ja heidän lastensa välisessä vuorovaikutuksessa.

Toisaalta (ihmisen päättämä) vallankäyttöhierarkia saattaa näkyä arkisissa tilanteissa myös silloin, kun puhutaan eläimille. Lemmikkieläimille kohdistetuissa direktiiveissa on käsitykseni mukaan runsaasti vaihtelua. Toisaalta niille annetaan autoritaarisia käskyjä esimerkiksi kiteytyneiden idiomikonstruktioiden (*paikka*) tai muiden finiittiverbittömien ilmausten (*alas sieltä; tänne*) avulla. Toisaalta niitä kohdellaan niin kuin perheenjäseniä. Lemmikkieläinten puhuttelussa saattaakin olla paljon samaa kuin siinä, miten aikuiset puhuttelevat lapsia (ks. Lauranto 2002). Tämä on kuitenkin lähinnä omaan intuitiooni perustuva otaksunta. Lemmikeille suunnattu direktiivisyys on sinänsä kiinnostava ja tutkimisen arvoinen kysymys.

7.3 KIELTEISET IMPERATIIVILAUSEET

Suomen *kielto*-sana on monimerkityksinen. Sillä viitataan toisinaan mihin tahansa *negaatioon* (*kieltolause, kieltoverbi, kieltomuoto, kieltolakaisuus*), toisinaan taas *kielteiseen direktiiviin* 'toimintaa rajoittava kielto'. Kielteisiä imperatiivilauseita kutsutaankin – eritoten kielitypologisessa tutkimuksessa – myös *prohibitiiviksi* (esim. van der Auwera, Lejeune & Goussev 2013). Nimitys on kuvaava, sillä kielteiset imperatiivilauseet toimivat usein erityisinä toimintarajoitteina. Termiä *prohibitiivi* käytetään kuitenkin erityisesti silloin, kun imperatiivilauseen kielto muodostetaan eri kieltoelementillä kuin deklaraatiivilauseen kielto (ks. Sadock & Zwicky 1985: 175–177 ja Aikhelvald 2010: 192). Kieltoelementin osalta kahtia jakautunutta tyyppiä voidaan katsoa edustavan suomenkin (deklaraatiivilauseen *e*-vartaloinen vs imperatiivilauseen *äl*-vartaloinen kieltoverbi). (Täyttä varmuutta ei ole tosin siitä, ovatko mainitut kaksi vartalovarianttia historiallisesti sama- vai erillähtöisiä (ks. L. Hakulinen 1979: 253).)

Kielto-sanan monimerkityksisyyden vuoksi käytän tarkoituksellisesti latinalaisperäistä termiä *proskriptio* (< *proscriptum* : *proscribere* 'tuomita, kieltää; rajoittaa') merkityksessä 'direktiivinen kielto'. Proskription käsite liittyy olennaisena osana luonnollisesti juuri kielteisiin imperatiivilauseisiin. Proskriptio on kuitenkin merkityksenä tietyllä tapaa laajempi kuin myönteinen direktiivisyys. Sitä käsittelem seuraavaksi.

Olen luvussa 3 (alaluku 3.5) ja tarjouksen yhteydessä luvussa 6.3 esittänyt, että imperatiivilauseen perusmerkitystä voidaan lähestyä kahtaalta. Olen

Taulukko 7-3. Kanonisten imperatiivilauseiden myönteisyys ja kielteisyys.

Myönteiset	229	94,2 %
Kielteiset	14	5,8 %
YHTEENSÄ	243	100,0 %

Hakulisen, Karlssonin ja Vilkun (1980) niin kutsutussa HKV-korpuksessa, joka perustuu noin 10 000 lauseesta koostuvaan aineistoon ja joka edustaa neutraalia asiaproosaa, kieltolauseita on noin 9 % (ks. myös ISK 2004: § 1616). Suunnilleen samaan tulokseen päätyy Savijärvi (1977: 50), joka Pentti Isomursun keskeneräiseen käsikirjoitteesen viitaten ilmoittaa kieltolauseiden osuudeksi 11,4 %. Isomursun aineisto on osin kirjallista, osin murrepuhetta (Savijärvi 1977: 50, 276). Hyvin samanlaiseen taajuussuhteeseen myöntö- ja kieltolauseiden välillä on päätynyt Forsberg (1998: 123) käsitellessään suomen murteiden potentiaalia: kielteisiä (potentiaalimoduksisia) lauseita on noin 11 %. Kielteisyyden ja affirmatiivisuuden suhteeseen puuttuu myös Virtanen (2007: 3). Hänen aineistossaan kieltolauseita kaikista lauseista ($n = 2366$) on mainitsemistani tutkimuksista eniten, noin 14 %. Se on itse asiassa luonnollista, sillä Virtasen tutkimusaineisto edustaa kritiikki- ja arviotekstejä. Se, että kieltolauseiden käyttö on yleisempää tällaisissa teksteissä, lienee sidoksissa tekstilajiin ja kritiikkiteksteissä esiintyvään kielelliseen toimintaan.

Omassa aineistossani kielteisten imperatiivilauseiden määrä on pienempi kuin edellä mainitsemisiani tutkimuksissa. Samantyyppiseen kielto- ja myöntölauseiden jakaumaan on päätynyt Hakanen (1993: 183–184). Hänen aineistossaan (Lauseopin arkiston koko yleiskielen aineisto) kaikista imperatiivilauseista on kielteisiä vain noin 6,5 %. Arkikeskusteluaineistoni imperatiivilauseiden kiellon ja myönnön suhde (14/229) on siis samansuuntainen: kaikista imperatiivilauseista on kielteisiä noin 6 %.

Edellisessä alaluvussa olen määritellyt käskyn käyttömerkityksen. Koska käskyys liittyy käsittääkseni olennaisesti kielteisiin imperatiivilauseihin, toistan tässä antamani käskyn määritelmän:

Käskyjä ovat ne direktiivi-ilmaukset, joiden avulla puhuja pyrkii hallitsemaan keskustelukumppaniaan. Tämän hän osoittaa niin, että hän

valitsee direktiiviksi sellaisen ilmauksen, joka ei kyseisessä tilanteessa jätä puhuteltavalle valinnan mahdollisuuksia vaan pikemminkin rajoittaa kategorisesti hänen toimintaansa. Käskymerkityksisissä lauseissa on eksplisiittisesti ilmaistu vahva toimintarajoite.

Se, että kielteisiä imperatiivilauseita on aineistossani vähän, kytkeytyy ymmärtääkseni siihen, että kielteiset imperatiivilauseet ilmaisevat monissa tilanteissa äärimmäisen vahvan toimintarajoitteen. Koska toimintarajoitteen ilmaiseminen myönteiselläkään imperatiivilauseella ei ole kovin yleistä, on luontevaa ajatella, että kielteistenkin imperatiivilauseiden käyttöä vältetään juuri tästä samasta syystä. Jos eksplisiittistä rajoitetta ei haluta antaa, on kaksi mahdollisuutta: joko olla antamatta direktiiviä ollenkaan tai implisiittistä selvä toimintarajoite esimerkiksi niin, että se ilmaistaan myöntölausemuotoisena ohjeena tai neuvona. Juuri tästä on käsittääkseni kyse seuraavassa esimerkissä 7-7.

Esimerkin tilanne on se, että A on vieraisilla B:n luona. Vieraana oleva A valittelee kuumuutta, ja niinpä B ehdottaakin, että ikkunan voi avata. A on kuitenkin lähempänä ikkunaa kuin B, ja niinpä on luonnollista, että ikkunan avaamiseen ryhtyy nimenomaan vieraana oleva A. Ikkunan avaaminen ei ole kuitenkaan täysin ongelmaton, sillä avaaminen kestää ja keskusteluun syntyy pitkätkö tauko (rivi 8).

(7-7) Ikkuna [Sg 377_1]

1 (4.0)
2 B: hhhh .hhh fteetä?f
3 A: °en mä enää mul on ihan hirveen hiki.°
4 B: mm (0.5) voidaan kyl avata ikkuna. (1.0)
5 °kun kääntyy se on sun takanas. (0.5) jos on
6 kuuma?
7 A: (mä katson)
8 (5.0)
9 B: => se kantsii ehkä laittaa siihe, (0.5) siin on
10 se (.) hakasysteemi niin niinku siihen (.)
11 ensimmäiseen,
12 A: ensimmäiseen.
13 B: (--) mitattu silleen et noi katit ei mahdu
14 siit sit ulos.
15 (8.0)

Esimerkissä 7-7 saattaa hyvinkin olla kysymys siitä, että liiallinen toimintarajoite on pyritty saamaan implisiittisempään asuun. Rivillä 9 puhuja B käyttää nimittäin direktiivinä myönteistä modaalistettua deklaratiiivia. Tämäkin direktiivilause toimii selvästi toimintarajoitteena, mutta puhuja B ei kuitenkaan käytä toimintarajoitteessaan imperatiivilauseita vaan on modaalistanut lauseensa useampaan kertaan. Verbiketjussa on praktista välttämättömyyttä (ISK 2004: § 1555) ilmaiseva *kantsia*-verbi, ja lauseessa on modaalipartikkeli *ehkä*, joka on lausuttu muuta ympäristöä kohosteisempana, sen ensi tavu on prominentti. Lisäksi lause on nollapersoonainen (ks. Laitinen 1995): *se kantsii ehkä laittaa siibe* -lauseen subjektiksi ei ole rakennettu vastaanottajaa, vaan lause on subjektitulkinnaan avoin, subjektipaikkaan voi asettua kuka hyvänsä (ks. myös Laitinen 2006 ja Helasvuo & Laitinen 2006). B myös perustelee direktiiviään (rivit 13 ja 14) senkin jälkeen, kun A on jo ottanut direktiivin vastaan rivillä 12.

Esimerkin 7-7 modaalistettua deklaratiivilausemuotoista direktiiviä käytetään siis nimenomaan toisen ihmisen toiminnan rajoittamiseen. A:n ei ole hyvä avata ikkunaa sillä tavalla, kuin hän on aloittanut tai kuin B olettaa A:n ikkunan avaavan. Toimintarajoite näkyy verhotun kielellisesti monin kerroin: modaalii-ilmauksilla, subjektitulkinnaan avoimuudella ja ylimääräisellä perustevuorolla. Vaikka direktiivilause on myönteinen, sillä on toiminnallinen yhteys kieltoon ja sitä kautta kielteisiin imperatiivilauseihin, sillä kielteisiä imperatiivilauseitakin käytetään nimenomaan toiminnan rajoittamiseen.

Kielteisellä imperatiivilauseella ilmaistua toimintarajoitetta näkyy arki-keskustelussa pidettävän poikkeuksellisenä. Huomattakoon tässä kohtaa vielä se, etten väitä esimerkkiin 7-7 liittyvän analyysin olevan ainoa mahdollinen selitys. Empiirinen fakta on kuitenkin se, että kielteisiä imperatiivilauseita käytetään vähemmän kuin myönteisiä. Esimerkin 7-7 modaalistettu deklaratiivi ja sen ilmaisemaan toimintarajoitukseen liittyvä perustevuoro voidaan tulkita yhdenlaiseksi strategiaksi kiertää eksplisiittisen toimintarajoitteen antaminen.

Vaikka vahvat toimintarajoitteet ovatkin aineistossani harvinaisia, niitä kuitenkin esiintyy, kuten esimerkissä 7-8. Se on katkelma puhelinkeskustelusta, jonka topiikkina on (juuri tässä kohtaa) S:n (= soittajan) lähtö Moskovaan. S:n kanssa samassa tilassa on myös Tiina, joka on keskittynyt omiin puuhiinsa, ompeluun koneella. S esittää imperatiivilausemuotoisen

toimintarajoitedirektiivin paikalla olevalle mutta keskusteluun osallistumattomalle Tiinalle (rivi 3).

(7-8) Olut [Sg 095_05]

1 V: huomennaks sä lähet Moskovaan [vai,
2 S: [joo,
3 S: => Tiina hei. (.) elä aja sillä konneella kum mä
4 en kuule mittää.
5 (1.2)
6S: #joo#,-
7V: =mitä säärikarvojaks siä leikataa[n vai.
8S: [heh heh heh heh ee
9 .ni(h)i, (.) °ei° ompelukonneella sää, säärikarvoja.
10 V: heh heh heh [.hhh
11 S: [tuota nii,
12 V: [saap pysyvän tikkauksen suoraan tohon,
13 S: [hhhh
14 V: [ta- takapuoleen.
15 S: [tkhhh heh he he .hhh
16 S: reikä umpeen. .hh[h
17 V: [ähäh häh [häh häh hä.

S:n esittämässä toimintarajoitevuorossa – samoin kuin edellisen luvun 7.2 esimerkissä 7-6 – on mukana sekä puhutteluilmaus *Tiina* että huomionkohdistin *hei*. Kumpikin on merkitty prosodisesti erityisen prominentiksi. Prominenttina on lausuttu myös imperatiivimuodon pääverbin ensi tavu. S:n sävy on tässä lausumassa selvästi käskevä. Voi olla, että Tiinan kielellinen responssi on jäänyt litteroimatta juuri siitä syystä, että hän ei osallistu keskusteluun ja on kenties asettunut niin kauas S:stä, että hänen responsinsa ei edes kuulu. Voi kuitenkin olla, että Tiina ei responssia edes anna. Se, että arkipäivän ei-institutionaalisissa tilanteissa direktiiviin ei anneta kielellistä responssia on preferoimatonta (ks. lukuja 4.2 ja 6.2; myös esim. ISK 2004: § 1216; Raevaara 1997; Tainio 1997; ks. myös Lauranto 2012 sekä Flint 1980: 134–137). Ompelukonetta käyttävä Tiina onkin voinut tulkita saamansa direktiivin liian voimakkaaksi rajoitteeksi toiminnalleen.

Huomionarvoista edellisessä esimerkissä 7-8 on myös se, että direktiiviin puuttuu kielellisesti toinen niistä, jotka osallistuvat puhelinkeskusteluun.

V (= vastaaja) alkaa pilailulla direktiivin (ja S:n) kustannuksella. Tämä saattaa puolestaan olla merkki siitä, että V käsittelee S:n direktiiviä jollain tapaa tavallisuudesta poikkeavana, esimerkiksi juuri Tiinan toimintaa vahvasti rajoittavana käskynä.

Vahvaksi toimintarajoitteeksi voidaan tulkita myös esimerkin 7-9 kielteinen imperatiivilause. Esimerkki on katkelma kasvokkaikeskustelusta, jossa talon emäntä Jaana pyytää vieraitaan istuutumaan. Hänen puolisonsa Jaska istuutuu kuitenkin ensimmäisenä.

(7-9) Mirja ja Jaska (Glögi [Sg 355].)

1 Mirja: tääl o ihan it[ä-
2 Jaana: [ei täälä
3 ny o ku [jotkut-
4 Mirja: [jo:ulu, >pikkujou:lu, no nii,=
5 Jaska: =käy,
6 Mirja: [hyvää pikku]joulua,
7 Jaska: [>käy käy käy,<]
8 => Jaana: käykää istumaa ny. [älä sää siihe parhaasee
9 => tuali[i.
10 Jaska: [>totta kai<, [mää oon isäntä °täso,]
11 Jaana: [e::i ku]
12 et, sää tulet tänne näi.
13 (0.2)
14 Jaana: [tänne sohvalle.
15 Mirja: [kyä mä mēe tänne sohvalle.
16 Jaana: ei [ku Mikko ja Mirja is-
17 Jaska: [em mää tu, EM mää me [siihe,=
18 Mirja: [ei ku me halutaan
19 nii kauheesti tua
20 viä[rekkäi istua.@
21 Jaana: [ei ku mää aatteli et te tykkäätte istua
22 tommottisissa kunnan tualeissa ku te ootte
23 semmosia pitkäjalkasia, (.) ihmisiä.
24 (.)
25 Mirja: no mitä sen ny[nnin nuukaa on kato.
26 Jaana: [äh häh heh,
27 Jaana: mää oisin @määränny@ kato täältä he,=
28 Jaska: =siis mää en niinku
29 [käsitä, komente]lee ruvetaa.

30 Mirja: [°ai jai jai,°]
 31 heti nääs nääs nääs.
 32 Mirja: [nii just,]
 33 Jaska: [heh heh he,]
 34 Mirja: se on aina semmosta.
 35 Jaana: mää olen niin vaikee.
 36 !kyl sää sen tiät kummonen
 37 mää ole Jaska.

Riveillä 8 ja 9 Jaana suuntaa kielteiseksi imperatiivilauseeksi rakentamansa toimintarajoitidirektiivin korostetusti puolisolleen Jaskalle – mukana on vastaanottajaan viittaava *sää*, joka on lausuttu muusta yhteydestä erityisen prominenttina. Jaanan direktiiviä seuraakin pitkä keskustelu vieraitten istumapaikoista. Lopulta riveillä 28–29 Jaska myös kuvaa Jaanan edeltävää puhetta ”komenteluksi”. Tässäkin esimerkissä jakso päättyy nauruun ja leikinlaskuun. Jaana myös kuvailee lopulta itseään ”vaikeaksi”. Niin kuin Haakana (1999: 218–219) on tuonut esiin, nauru ei ole aina pelkästään huumorin merkki, vaan sen avulla käsitellään niitä keskustelun kohtia, jotka ovat erityisen ongelmallisia. (Tosin Haakanan aineisto on institutionaalista lääkäri–potilas-keskustelua.)

Toisaalta kaikilla kielteisilläkään imperatiivilauseilla ei yhtä selvästi rajoiteta vastaanottajan toimintaa (ks. esim. 7–10).

(7–10) Muutos suunnitelmiin [Sg142_13]

1 M: #m m# niin sää tuut sit sej jälkee.
 2 V: juu. jännittääks sua.
 3 (0.5)
 4 M: hhh #i::# #e::#m mä tiiä.
 5 (0.7)
 6 M: [ei.]
 7 V: => [älä sä] siitä kauheesti stressaa.=
 8 M: =köh köh,=.hh mm.=.mthh eipä kai kumm#emmi#.
 9 (1.0)
 10 M: .hh[h,
 11 V: onks sust kurjaa.
 12 (1.0)

V:n kielteiseksi imperatiivilauseeksi rakentama direktiivi rivillä 7 liittyy toimintaan, joka itsessään on negatiivista direktiivin vastaanottajalle: stressaantumiseen. Tällaisiin kielteisiin imperatiivilauseisiin liittyy siis vastaanottajan hyötyaspekti (ks. esim. Leech 1983: 107; myös Muikku-Werner 1993), eivätkä ne toimikaan varsinaisina rajoitteina. Huomionarvoista lauseessa on myös se, että siinä ilmaistu toiminta, stressaantuminen, ei ole – ainakaan tyypillisesti – subjektitarkoitteen kontrolloitavissa. Siinä mielessä älä stressaa -tyyppiset lauseet lähentelevät merkitykseltään toivotuksia.

Kielteiset imperatiivilauseet ovat käytössä myös silloin, kun on kulttuurisesti oikeutettua rajoittaa vastaanottajan toimintaa. Toimintarajoitukset ovat hyväksytyjä muun muassa silloin, kun rajoite koskee rajoitteen antajan omaa, henkilökohtaista uutista. Esimerkissä 7-II Siiri on kertonut Missulle kihlautumisestaan ja esittää sen jälkeen, ettei Missu kertoisi tästä muulle ystäväpiirille (rivit 3 ja 4). (Olen jo käsitellyt esimerkkiä aiemmin luvuissa 2.4 (esim. 2-3) ja 3.3 (esim. 3-4).)

(7-II) Kihlaus [SgII3_06]

1	(1.3)
2 Missu:	M <u>i</u> te[: se,
3 Siiri:	[!Älä kerro vi-
4	!Älä kerro vielä mu <u>i</u> lle. (.)
5	Mää kerron <u>i</u> tte ni.=
6 Missu:	=Juu,
7	<u>E</u> n kerro.

Rivin 3 imperatiivilauseeseen liittyy vetoava sävy. Prosodiselta kuvioltaan Siirin tuottama imperatiivilause edustaa KAI-kuviota – itse asiassa kuvio toistuu, sillä Siiri jättää ensimmäisen imperatiivilauseensa kesken. KAI-kuvion on katsottu liittyvän sellaisiin lausumiin, joissa esitetään erityinen vetoisuus tai joissa muuten osoitetaan erityistä yhteistyöhalukkuutta. Kuten huomataan, Missun responssi on täysin preferoitu: hän lupautuu toimimaan direktiivin mukaisesti ja on rakentanut lupausresponsinsa sellaisen vuoron muotoiseksi, jossa sekä responssin osana toimiva partikkeli että kieltoverbi ovat erityisen prominentisti tuotettuja ja joka alkaa lisäksi tauotta Siirin esittämästä vetoisuusvuorosta. Toisaalta Siiri itsekin vetoamuksen

esittäjänä selittää vetoomuksensa syyn – siitä huolimatta, että syy tuntuu selittämättäkin selvältä.

Puhuja esittää vetoomuksen vastaanottajalle myös seuraavissa esimerkeissä 7-12–7-14. Vetoomuksen merkitys voidaan tosin tehdä muullakin tavoin kuin prosodisesti. Esimerkin 7-12 keskustelukatkelmaa edeltää keskustelu siitä, että seuraavaksi päiväksi on ennustettu huono ajokeli. Miia käy antamassa tanssitunteja melko kaukana kotoaan, ja hänen pitää kulkea paikkaan autolla. Miia on edeltävässä keskustelussa osoittanut haluttomuut- taan lähteä ajamaan huonolla kelillä.

(7-12) Kaakkoissuomalaiset tytöt [Sg 151_20_30]

- 1 Susa: tuut sie nyt sit jouk[koon. heh
2 Anu: [kuule
3 Anu: nä[hemmä.
4 Miia: [hei,
5 Susa: ni[i,]
6 Miia: [joo] (.) nähdään.
7 (0.4)
8 Susa: tee nyt [järkevä päätös.
9 Miia: [kiitos.
10 => Susa: sit huamenna että, älä nyt lähe hirvees kelis
11 ajele[maan.
12 Miia: [joo em mie lähe sinne, kyl mie niinku
13 sitte jos tota siin,

Susa tuottaa kaksi direktiiviä, myöntömuotoisen rivillä 8 ja kieltömuotoisen rivillä 10. Susan kielteistä imperatiivilauseetta *älä nyt lähe hirvees kelis ajelemaan* voidaan pitää toisaalta kannustuksena, joka liittyy aiemmin puhuttuun (vrt. Hakulinen & Saari 1995; A. Hakulinen 1998), toisaalta vetoomuksena. Susalle ei koidu varsinaista konkreettista hyötyä siitä, että Miia ei lähde ajamaan huonolla kelillä. Vetoomusmerkitys liittyy pikemminkin siihen, että hänen direktiivinsä voi nähdä rakentavan ystävyysuhdetta: hän osoittaa vetoomusdirektiivillä huoltaan Miiiaa kohtaan. Huolen osoittaminen keskustelukumppania kohtaan on puolestaan kulttuurisesti hyväksyttyä, ja se voidaankin ilmaista eksplisiittisellä toimintarajoittdirektiivillä.

Myös Miian responssi direktiiviin on täysin preferoitu. Se rakentuu responssipartikkelista *joo* ja sitä seuraavasta lauseesta, jolla Miia osoittaa olevansa samaa mieltä Susan kanssa siitä, että huonolla säällä ei kannata lähteä ajamaan autoa. Tämä samanmielisyyttä näkyy muun muassa negaation ja itse asiassa koko eksperimentaalisen sisällön toistona.

Esimerkin 7-12 vetoamusdirektiivissä *älä nyt lähe hirvees kelis ajelemaan* huomio kiinnittyy myös partikkeliin *nyt*. Samainen *nyt* esiintyy kielteisessä imperatiivilauseessa myös esimerkissä 7-13 (rivi 27).

(7-13) [Joulukalenteri]⁴²

001 J : -aloo
002 (0.4)
003 M : no he:i,
004 (0.4)
005 J : mo:i=
006 M : =>ooteks työ< missä.
007 (0.6)
008 J : #e-# öö koolla?,
009 (0.8)
010 M : no onks toi tommiki:.
011 (1.0)
012 J : em- ei. (.) em_mä tiiä.
013 M : missäs se nyt:_on sitte on.
014 (0.3)
015 J : (se [nyt_on])
016 M : [tää] sit piippaa ku mul on tää tutki<°mus°puhelin>.
017 (1.2)
017 J : mutta ku (.) minkälainen se o.
018 (1.1)
019 M : no ihan täll(a)ne nokiam puhelin mut totah,
020 J : onk siin kameraa tai ämpeetäh.
021 (0.5)
022 M : <@#em# minä tiädäm mitä tässä om@> mutta tota? .sff
023 J : onks toi- onks se hyvä. (.) >miks tää piippaa< koko aja.
024 M : no (.) se nyt piippaa mä e(-) oikei tiedä nt (.) muista tarkkaa
025 : m'tta <ei nyt anneta sen häiritäh>.
026 J : okei, .hhh=

027=>M : =nii. †ja älkää nyt olko hirveen kauaa.
 028 (0.7)
 029 J : joo me tost just kai koht (--).
 030 (1.4)
 031 J : mut (.) >mut mut mut mut< et ost(i)tsä mulle
 >joulu<kalenterih.
 032 M : sit(ä) ei ollu ärkioskillä°kah°.
 033 (1.0)

Itse asiassa myös rivillä 27 tuotettuun kielteiseen imperatiivilauseeseen saattaa liittyä KAI-kuvio, litteroija ainakin on huomannut jotakin erityistä lausuman sävelkulussa. (Koska litteraatioon ei löytynyt nauhoitetta, en pysty sanomaan intonaatiokuviosta mitään varmaa.) M joka tapauksessa vetoaa J:hin, jotta tämä ei kumppaneineen viipyisi kovin pitkään. Partikkelilla *nyt* vahvistetaan usein nimenomaan puhujaminän intentiota (Lauranto 2012: 196–199; ks. myös lukua 5.6). Puhujan intention korostaminen sopii mainosti myös vetoomuksiin, sillä ne liittyvät nimenomaan puhujan tahtoon ja emootioihin.

Puhuteltuun erityisesti vetoavia kielteisiä imperatiivilauseita on käytetty myös esimerkissä 7-14. Ennen esimerkkiin otettua katkelmaa keskustelussa on ollut puheena glögin alkoholipitoisuus. Jaana, talon emäntä, on kertonut lorauttaneensa joukkoon miehensä Jaskan 60-prosenttista Koskenkorvaa. Mirjalle on tarjottu glögiä useaan kertaan lisää, ja Mirja on myös kieltäytynyt siitä esimerkiksi sanomalla *ei, määhä tartte yhtää ja ei mulle, nii kauheesti*, mutta ennen esimerkin 7-14 keskustelukatkelmaa hän ei ole kieltäytynyt glögistä nimenomaan imperatiivilauseella. Mirja on myös sanonut tulewansa juovuksiin kertoen syyksi sen, että hän ei ole pitkään aikaan nauttinut alkoholia. Mirjan mies Mikko on tukenut Mirjaa glögin vahvuudesta käydyssä keskustelussa. Esimerkissä on kaksi kielteistä imperatiivilauseetta (rivit 6 ja 38).

(7-14) Lepo (Glögi [Sg 355_30_50].)

1 (0.3)
 2 Jaska: Mikk[o,
 3 Mikko: [nii,>
 4 Jaska: ja sitte ne lapset oli,
 5 tää on tota,

6 Mirja: => kau[heeta, älä tee nii vahvaa.
7 Jaska: [on kuuskyt luvun loppu pualelta,
8 Mirja: kun se äsköne oli,
9 [mä en meinaa,
10 Mikko: [nii, n[ii,
11 Jaska: [molemmat lapset,
12 Mikko: [niin nii, aiva,
13 Mirja: [mum-, pistä, pistä [vettä enempi.
14 Jaska: [mutta tota,
15 oha ne tietysti
16 Mirja: mheh heh, .hh
17 Jaska: onhan ne voinu tehdä mutta [kuitenki.
18 Mikko: [niin nii,
19 (1.0)
20 Mirja: jaaha. mites sillä nyt o, >a:i mää herään.
21 (1.2)
22 Mirja: [e:::i.
23 Mikko: [@avah hav,@ ((ilveilee koiralle))
24 Mirja: mittää, .h heh heh heh heh .hh,
25 (0.5)
26 Jaska: nii tiäksää, [tiäksää kuinka se
27 Mirja: [kryhym,
28 Jaska: vika- vikakavirtasuaja toimii.
29 (0.4)
30 Jaska: se on älykäs systeemi kyllä.
31 Mikko: nii kato se vä-, se ilmottaa jos siä
32 oj joku vika v- @joku vuato. @
33 Jaska: nii. se (--) kasvaa liikaa kato kahren johron
34 välille ni. .hh se niinku pätkäsee siittä,
35 se ei aнна sieltä mennä yhtää, se,
36 se vaa antaa s- tasasta virtaa mennä.
37 (2.0)
38 Mirja: => älä iha oikeesti tee [nii vahvaa.
39 Jaska: [(sulakk[eet ette saa,)]
40 Jaana: [!en en.
41 Mirja: >hy[vä.<
42 Jaana: [!en tee.
43 Mirja: mheh heh .nff,
44 Jaana: lepo vaa.=
45 Jaska: =mul on kauhee [tupakin nälkä.
46 Jaana: [tota-,

Rivin 6 kielteinen imperatiivilause toki rajoittaa vastaanottajan, Jaanan, toimintaa, mutta koska glögin vahvuudesta on ollut jo aiemmin puhe ja Mirja on saanut tukea muilta keskustelukumppaneilta, vahvuuskeskustelun voi katsoa olleen jo käynnissä ja Mirjan kielteisen imperatiivilauseen voi tulkita viittaavan edellä puheena olleeseen. Tämä on myönteisten imperatiivilauseiden hyvin tyypillinen käyttöyhteys, niin kuin olen jo monesti todennut (ks. myös lukua 5). Jaana ei kuitenkaan tunnu kiinnostavan aidosti huomiota Mirjan direktiiviin, jonka Mirja itse asiassa vielä toistaa myönteisenä rivillä 13, ja niinpä Mirja vetoaa Jaanaan vielä kerran (rivi 38). Tässä direktiivissä vetoamusmerkitystä kuvastavat leksikaaliset valinnat (*ihan oikeesti*) ja puheentason erityinen prominenssi, joka liittyy interpersoonaisen merkityksen omaavan adverbilausekkeen edussanaan *oikeesti*.

Aineiston 14:ää kielteistä imperatiivilauseetta on käytetty taulukossa 7-4 esittämääni tapaan.

Taulukko 7-4. Kielteisten imperatiivilauseiden käyttö.

Selvä toimintarajoite; preferoimaton responssi tai responssiin sisältyvää naurua	4
Vetoamus	4
Selvä toimintarajoite, mutta rakennettu selvästi huumoriksi: itse direktiiviin sisältyvää naurua	3
Kehotus toiminnattomuuteen, vastaanottajan hyötyaspekti	2
Kehotus keskustelussa aiemmin puheena olleeseen toiminnattomuuteen	1
YHTEENSÄ	14

Koska kielteisten imperatiivilauseiden määrä on pieni, niihin liittyvää erityyppistä käyttöä ei kannata vertailla yleisyyden näkökulmasta. On kuitenkin selvää, että kielteisiä imperatiivilauseita käytetään arkisessa keskustelupuheessa vähemmän kuin myönteisiä imperatiivilauseita, ja sen taustalla tuntuu olevan se, että kielteisten imperatiivilauseiden merkitys liittyy vahvasti keskustelukumppanin toiminnan rajoittamiseen.⁴³

8 LOPUKSI

Tutkimukseni keskittyy kanoniseen imperatiivilauseeseen. Viittaa sillä imperatiivilauseen universaalistikin tyypillisimpään toteumaan, jolla puhuja kehottaa puhuteltua tai puhuteltujen joukkoa toimimaan tai olemaan toimimatta tietyllä tavalla: kyseessä on siis yksikön tai monikon toisessa persoonassa oleva imperatiivilause (*laita hei se toinenkin kiinni; tulkaa tekin illalla*). Toisten persoonien tyypillisuus käy ilmi myös omasta aineistostani.

Aineistoni koostuu noin 140:stä tuttujen, ystävien tai läheisten käymästä keskustelusta tai keskustelunkatkelmasta, ja ne sisältävät yhteensä 243 puhujan puhutellulle tai puhuteltujen ryhmälle suuntaamaa imperatiivilauseetta. Selvästi yleisimpiä ovat ne imperatiivilauseet, joiden subjektipersoonana on yksikön toinen. Omassa aineistossani monikon ensimmäisen persoonan imperatiivilauseet, niin sanotut inkluusiiviset imperatiivilauseet, ovat yleisempiä kuin ne, joiden subjektipersoonana on monikon toinen, mutta tämä johtuu aineistoni laadusta. Aineistosta noin 70 % on puhelinkeskusteluja, ja niille on tyypillistä, että niiden lopussa esiintyy imperatiivilause, suomessa erityisesti inkluusiivinen imperatiivilause (*soitellaan tms.*).

Imperatiivilauseesta käytetään yleisesti myös *käsky*-nimitystä. *Käsky* voidaan ymmärtää ainakin kahdella tavalla. Sillä on viitattu imperatiivilauseeseen abstraktiin perusmerkitykseen, velvoitustahtoon, ja se vastaa esimerkiksi englanninkielisissä kuvauksissa käytettyä DEMAND- tai COMMAND-termiä. Imperatiivilause on perusmerkitykseltään direktiivinen (siis tässä mielessä se vastaa SF-teoriassa määriteltyä perusmerkitystä KÄSKY), mutta sen käyttömerkitys vaihtelee tilanteittain: imperatiivilause voi toimia pyyntönä, kutsuna, suostutteluna jne. Kaikkia näitä käyttömerkityksiä yhdistää toisiinsa se, että niihin sisältyy puhujan puhutellulle kohdistama velvoitustahto. Termin *käsky* toinen merkitys rinnastuu edellä mainitsemiini käyttömerkityksiin. Tilanteisia käskyjä ovat ne direktiivi-ilmaukset, jotka perustuvat valtahierarkiaan: puhuja hallitsee – tai pyrkii hallitsemaan – keskustelukumppaniaan ja osoittaa sen kielellisesti niin, että hän valitsee direktiiviksi sellaisen il-

mauksen, joka ei kyseisessä tilanteessa jätä puhuteltavalle valinnan mahdollisuuksia vaan pikemminkin rajoittaa kategorisesti hänen toimintaansa. On merkille pantavaa, että tässä mielessä käskyiksi tulkittavia on aineistoni imperatiivilauseista vain runsaat 10 %. Miltei 90 %:a imperatiivilauseista käytetään siis muussa kuin kategorisen käskyn merkityksessä. On kuitenkin huomattava, että käskyjen vähyteen aineistossani on hyvinkin saattanut vaikuttaa se, että koska nauhoitus on ollut kaikkien osallistujien tiedossa, käskyjä on tarkoituksellisesti vältelty. Aineistossani ei ole myöskään sellaista keskustelua, jota toisilleen läheisimmät käyvät kahden kesken.

Vierusparirakenteessa imperatiivilause toimii useimmiten vierusparin etujäsenenä (A: *Anna hei mullekin.* B: *Okei joo.*), mutta toisinaan, esimerkiksi ohjeenhakutilanteessa, imperatiivilause toimii myös jälkijäsenenä (A: *Mihin mä laitan tän.* B: *No laita se vaik tonne olkkariin.*). Puhtaasti vierusparirakenteen näkökulmasta imperatiivilauseen tyypillinen tehtävä ei ole siis toimia reaktiivisena jälkijäsenenä. On kuitenkin niin, että arkisessa ystävien, tuttuja ja läheisten perheenjäsenten välisessä keskustelussa imperatiivilauseet toimivat hyvin usein niin, että niillä viitataan edellä puheena olleeseen tai jo puhehetkellä jollain tasolla käynnissä olevaan toimintaan. Kaikista ei-käskymerkityksisistä imperatiivilauseista sellaisia on noin 70 %. Imperatiivilauseen käyttö tuntuu siis oikeutetun aiemmassa keskustelussa tai toiminnassa: imperatiivilauseen käyttöön liittyy tässä mielessä reaktiivisuus, vahva yhteys edellä sanottuun, tehtyyn tai tekeillä olevaan. Reaktiivisuus on käsitteenä laaja, sillä oikeastaan kaikki se, mitä keskustelussa tapahtuu, on jossain määrin reaktiivista. Olenkin määritellyt imperatiivilauseen käytön tarkastelun yhteydessä käyttämäni *reaktiivisuus*-käsitteen seuraavasti. Reaktiivista imperatiivilauseen käyttö on silloin, kun se motivoituu puhe- tai tekstiyhteydestä tai kielenulkoisesta tilanteesta sillä tavoin, että imperatiivilauseessa (1) ilmaistaan uudelleen se toiminta, josta aiemmin on ollut puhe, tai (2) viitataan sellaiseen toimintaan, joka on jo käynnissä tai jolle läheinen rinnakkaistoiminta on jo käynnissä. Reaktiivisuudessa on niin ikään olennaista se, että (3) viitataan siihen, mitä keskustelussa on rakennettu yhdessä tai mitä ovat edellä sanoneet muut kuin imperatiivilauseen esittäjä, eritoten siihen, mitä on sanonut imperatiivilauseen vastaanottaja. Reaktiivisuus – niin kuin moni muukin kielenkäytön piirre – voidaan nähdä jatkumona niin, että toiset vuorot ja lausumat ovat reaktiivisempia kuin toiset.

Sekä reaktiiviset että ei-reaktiiviset käyttömerkitykset voidaan jakaa tarkempiin alaryhmiin. Aineistoni reaktiivisia käyttömerkityksiä ovat pyyntö, suostuttelu, tarjouksesta kieltäytyminen ja tarjouksen vastaanotto, muistutus ja kannustus, ohjeenhakukysymyksen vastaus eli ohjeenanto ja neuvo, ehdotus ja luvananto ja myöntyminen. Pienen määrän vuoksi olen jättänyt käsittelemättä suostuttelumerkityksiset imperatiivilauseet ja ne, joilla kieltäydytään tarjouksesta tai otetaan tarjous vastaan. Imperatiivilauseen reaktiiviseen käyttöön liittyy joka tapauksessa se, että moni reaktiivimerkityksinen imperatiivilause sisältää korkea-alkuisen intonaatiokuvion. Korkea-alkuista intonaatiokuva on tutkittu aiemmin lähinnä laboratoriopuheesta, mutta oman aineistoni imperatiivilauseiden käytön tarkastelu osoittaa selvästi, että KAI-kuvio on yleinen eritoten niiden käyttömerkitysten yhteydessä, jotka liittyvät puhujan erityiseen yhteistyöhakuisuuteen. KAI-kuvioisilla lauseilla esitetään usein ikään kuin kutsu yhteiseen toimintaan, tai puhuja korostaa niillä omaa halukkuuttaan liittyä siihen, mitä yhdessä ollaan tekemässä.

Reaktiivisia pyyntöjä on aineistossani kahta tyyppiä: niitä, joissa viitataan edellä sanottuun, ja niitä, joiden sisältämä kehoitus liittyy paraikaa käynnissä olevaan toimintaan. Käynnissä olevaan toimintaan viittaavia imperatiivilausemuotoisia pyyntöjä on kaikista imperatiivilauseista vajaat 11 %. On kuitenkin huomattava, että määrä on yhteydessä aineiston laatuun. Aineistonihan koostuu 70-prosenttisesti puhelinkeskusteluista. On todennäköistä, että kasvokkai keskustelutilanteissa käynnissä olevaan toimintaan viittaavia, imperatiivilausemuotoisia pyyntöjä esiintyy taajemmin, sillä toimintaympäristö, keskustelunulkoinen fyysinen tila ja tilanne, on keskustelijoille yhteinen.

Aineistoni tärkeimmät ei-reaktiiviset käyttömerkitykset ovat pyyntö, toivotus ja terveisten lähettäminen, tarjous ja lupa, ohjeenhaku, vetoisuus ja kutsu. Kiinnostava seikka on muun muassa se, että imperatiivilauseella tehdyt pyynnöt voivat olla niin reaktiivisia kuin ei-reaktiivisiakin. Ei-reaktiivisia pyyntöjä kutsun ekspeditiivisiksi pyynnöiksi. Ekspeditiivisyyden olen määritellyt seuraavasti: On tilanteita, joissa keskusteluun osallistuva joutuu toimimaan useammalla taholla samaan aikaan. Koska osallistua voi useimmiten vain yhteen toimintaan kerrallaan, eri toimintoja pitää asettaa tärkeysjärjestykseen. Jos päällekkäisillä toiminnoilla on vaikutusta muihin osallistujiin, esimerkiksi niin, että he joutuvat odottamaan, toimintojen

priorisointi pitää tehdä heille selväksi. Ekspeditiiviset pyynnöt ovat reaktiivisia laajassa mielessä, sillä niiden oikeutus nousee toimintakontekstista, mutta ne eivät ole reaktiivisia siinä mielessä kuin reaktiivisuus on määritelty tässä tutkimuksessa. Niiden sisältämä kehoitus ei viittaa siihen, mitä pyynnön vastaanottaja tekee tai on sanonut, vaan siihen, mitkä toimet ovat meneillään pyynnön tekijällä itsellään. Siitä syystä pyynnön oikeutus useimmiten myös kielennetään.

Imperatiivilause liittyy luonnollisesti direktiivisyyden alaan. Erotan toisistaan laajan ja suppean direktiivisyysnäkemys. Laajan näkemys mukaan direktiivisyyden alaan kuuluvat varsinaisten toimintakehotusten lisäksi myös tarjoukset ja luvanannot. Niitä kaikkia nimittäin yhdistää se, että puhuja ohjailee niiden avulla puhuteltua. Kun direktiivisyyttä tarkastellaan suppeammin, se nähdään toimintakehoitusmerkityksen eli velvoitustahdon ympärille rakentuvana toimintana. Silloin tarjous ja luvananto jäävät direktiivisyyden ulkopuolelle, sillä niillä pikemminkin tarjotaan puhutellulle jokin hyödyke tai suodaan hänelle mahdollisuus toimia jollakin tavoin. Suppea direktiivisyysnäkemys johtaa siis siihen, että imperatiivilauseen perusmerkitys näyttäytyy kaksikasvoisena. Se pitää sisällään varsinaisen syntaktisen direktiivisyyden sekä tarjousmerkityksen ja luvan(annon), joka on puolestaan sidoksissa tarjoukseen.

Huomattavaa kuitenkin on, että vaikka myönteisen imperatiivilauseen merkitys jakautuu edellä kuvaamallani tavalla kahtia, tilanne on toinen kielteisen imperatiivilauseen kohdalla. Lupa ja tarjous ovat nimittäin myöntömerkityksiä, ja niitä vastaa kielteisellä proskription puolella se, että puhuja rajoittaa kategorisesti puhutellun toimintaa. Luvan ja tarjouksen kielteiset vastineet ovat vahvimpia mahdollisia direktiivejä. Kielteisiin imperatiivilauseihin liittyykin usein vahva toimintarajoitteen merkitys. Ei olekaan kummeksuttavaa, että kaikista imperatiivilauseista kielteisiä on vain noin 6 %.

Siitä huolimatta, että suppeasti määritelty direktiivisyys ei pidä sisällään tarjous- ja luvanantomerkityksiä, direktiivisyys voidaan nähdä myös suppean näkemyspiirissä eri tilanteissa eriasteisena. Niitä imperatiivilauseen käyttömerkityksiä, jotka edustavat direktiivisyyden vahvinta astetta, ovat (aineistossani) erityisesti käsky, pyyntö ja suostuttelu. Kaikki kolme liittyvät kiinteästi velvoitustahdon, siihen, että 'minä puhujana haluan sinun puhuteltuna toimivan tai olevan toimimatta kuvaamallani tavalla'. Samoin

esimerkiksi ratkaisuehdotus sisältää melko vahvan direktiivisen merkityksen: puhuteltua kehoitetaan toimimaan – tosin toiminta esitetään puhutellulle hyödyllisenä. Toisaalta paljon heikompaan direktiivisyyttä heijastelee sellainen imperatiivilause, jolla kannustetaan puhuteltua tekemään jotakin (esim. *unohin eilen kiusata sua vielä yhellä asialla – no kerro*) ja samalla vahvistetaan se, mitä hän on edellä sanonut. Imperatiivilausemuotoisten kannustustenkin voi silti nähdä vielä sisältävän direktiivisyyttä jonkin verran, sillä ne toimivat vahvempina kannusteina kuin esimerkiksi pelkät dialogipartikkelit.

Direktiivisyyttä ilmaistaan myös muilla tavoin kuin imperatiivilauseilla. Direktiiveinä käytetään interrogatiivilauseita (*annatko yhen puolikkaan*), deklaratiiivilauseita (*käännyt siitä sitten oikeelle ja sää tulet tänne näin*), joslauseita (*jos siinä main tulette*) ja finiittiverbittömiä rakenteita (*lepo vaan*) ja partikkeleita (*top*). Muuta rakennetta kuin imperatiivilauseita edustaa aineistossani 172 direktiivi-ilmausta.

Käytän tutkimuksessa hyväkseni paljon sellaisia ajatuksia ja hypoteeseja, jotka olen omaksunut systeemis-funktionaalista kieliteoriasta, joskaan en sitoudu yhteen ainoaan teoriaan vaan käytän hyväkseni myös muuta aiheeseen liittyvää tutkimusta. Erityisen hyödyllisenä pidän systeemis-funktionaalista teoriaa siinä, miten teoriakehyksessä lähestytään direktiivisyyttä kokonaisuudessaan ja direktiivisyyden ilmaisemista muilla keinoin kuin imperatiivilauseella. Se, miten systeemis-funktionaalissa teoriassa suhtaudutaan kieliopillistumiseen ja kieliopillisten ilmausten metaforiseen käyttöön, luo osaltaan kuvaa siitä, miten teoriaan on saatu rakennetuksi sisään kieliopin dynaamisuus. Dynaamisuutta ei ole vain kieliopin – useimmiten sangen hidas – muutosprosessi. Dynaamisuus on kieliopin inherentti ominaisuus, jota voidaan kuvata esimerkiksi juuri interpersonaisen kieliopillisen metaforan käsitteen avulla.

Olen analysoinut tässä tutkimuksessa imperatiivilauseen käyttötapoja ja -merkityksiä suomalaisissa puhelin- ja kasvokkai keskusteluissa. Käytämäni jaottelu on vain yksi tapa lähestyä imperatiivilauseen käyttömerkityksiä ja yhteyksiä. Jaotteluni on paikka paikoin myös melko karkea. Suurimpia rypäitä voitaisiin jakaa vielä osiin, ja niihin sisältyvää käyttöä voitaisiin katsoa tarkemmin kunkin yksittäisen toiminnon näkökulmasta. Tämä karkeakin jaottelu antaa joka tapauksessa kuvan siitä, mitä arkikeskustelussa tehdään kanonisilla, puhujan yhdelle puhutellulle tai puhuteltujen ryhmälle suuntaamalla imperatiivilauseilla.

VIITTEET

- 1 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran valitsemat anonyymit asiantuntijat paneutuivat käsi-
kirjoitukseeni huolellisesti yksityiskohtia myöten ja ehdottivat käsi-
kirjoitukseen lukuja parannuksia. Samoin tekivät professori Jyrki Kalliokoski ja dosentti Susanna Shore.
Kaikki ansaitsevat suuren kiitoksen.
- 2 Suomen kielen intonaatioon, myös korkea-alkuiseen, on kiinnitetty huomiota ainakin
jo 1900-luvun alkupuolelta lähtien, ks. esim. Marjanen 1932. Ks. myös Penttilä 1958, 1959,
1961; Iivonen 1983; A.-L. Nieminen 1985; Lehessaari 1996.
- 3 Keskusteluanalyysin piirissä käytetyssä litteroinnissa nuolilla viitataan sellaiseen
tonaalisesti erottuvaan kohtaan, joka on puhejakson alussa tai keskellä (ks. Seppänen
1997b: 22).
- 4 Hakulisen ja Karlssonin (mp.) käyttämä *toteamus* on terminä parempi kuin *väite*,
sillä väitteeseen liittyy muutakin kuin pelkkä tiedonannon merkitys. Samasta syystä
Langacker (mp.) käyttää termiä *yksinkertainen kuvaus* (*simple description*) (ks. myös
Honkanen 2011: 30–31).
- 5 Terminä *implisiittinen subjekti* on hiukan epätarkka. Suomen imperatiivilauseen subjekti-
merkintä voidaan nähdä täysin eksplisiittisenä, sillä subjektipersona näkyy verbintaivu-
tuksessa (*tule vs tulkaa vs tulkaamme*). Yhtä lailla voitaisiin sanoa, että suomen deklara-
tiivilauseidenkin subjekti on implisiittinen niissä tapauksissa, joissa subjektipronominia
ei ole (*menen, menemme, menet, menette*). Tämä kuvaus tuntuisi kuitenkin oudolta.
Ongelma on perimmältään se, että kuvaukseen on vaikea löytää täydellistä termiä.
- 6 Ks. inklusiivisuudesta esim. Hakulinen & Karlsson 1979: 289–290; Shore 1986: 40–41;
ISK 2004: § 1654; Makkonen-Craig 2005: 18–19. Lauseet vastaavat jokseenkin sitä, mi-
ten Makkonen-Craig (2005: 65–66) määrittelee ns. dialogisen passiivilauseen (ks. myös
Shore 1986: 40–42 ja 1988).
- 7 Mathaldi (1979: 140–141) nostaa eksplisiittisesti esiin sen, että *mennään jo* -rakenteessa
imperatiivilauseen merkintä on puhtaasti syntaktista. Hän analysoi tämän rakenteen
kuitenkin luvussa *Väitelause toissijaisesti käskynä* (mts. 138–149).
- 8 Persoonanmerkintään liittyy läheisesti ilmiö, jota on kutsuttu subjektin ja finiittiverbin
kongruenssiksi ja eräänlaiseksi ”ristiviittaukseksi” (engl. *cross-reference*, esim. Givón 1984:
360, ks. myös Helasvuo 2001: 33, 64). Lauseessa *me soitamme sinulle huomenna* subjek-
tin ja finiittiverbin sanotaan kongruoivan, mutta lause *me soitetaan sulle huomenna* on
vanhemmissa kuvauksissa tulkittu kongruenssin suhteen niin, että subjekti ja finiitti-
verbi eivät kongruoi (esim. Penttilä 1963: § 452), ja tätä inkongruenssikuvausta on
perusteltu sillä, että verbi on passiivissa eikä passiivin ja monikon 1. persoonan välillä ole
kongruenssia. – Kiinnostava yksityiskohta on se, että passiivimuodon käyttö monikon 1.
persoonassa *kAamme*-loppuisen imperatiivimuodon asemesta on ollut yleisestä suomen
murteissa jo 1800-luvulla (Nirvi 1947: 40). Passiivimuotojen käyttö monikon 1. persoo-
nassa on Nirvin mukaan lähtenyt liikkeelle juuri imperatiivilauseesta.
- 9 Kiinnostavaa on, että vielä 1900-luvun puolivälissä *k*-loppuiset muodot olivat käytössä
ainakin tietyissä itäisissä savolaismurteissa (T. Itkonen 1965: 198–216). Ollessani Kiteellä
1980-luvun lopussa keräämässä muoto-opin praktikumtyöni aineistoa kohtasin itsekin
sellaisia puhujia, jotka käyttivät *k*-loppuisia 2. persoonan imperatiivimuotoa absoluut-
tisessa lopussa. Toinen kiinnostava seikka on se, että paikoin itäisissä savolaismurteissa
ovat edelleen käytössä myös *A*-lliset 3. persoonien muodot (*olokkaan, tulukkaan* pro
yleiskieleen vakiintuneet *olkoon, tulkoon*; ks. *A*-llisista muodoista Timonen 2008).

- 1800-luvun kieliopin kirjoittajista Eurén (1849) antaa 3. persoonien imperatiivimuodoille sekä *A*:lliset että *O*:lliset variantit (*sanokaan, sanokaat, sanokoon, sanokoot*), kun taas von Becker (1824) tuntee vain *O*:lliset variantit.
- 10 Tosin muotojen *mene^x* ja (älä) *mene^x* jäännöslopuke on analysoitu historiallisesti erilläh-töiseksi: myöntömuodossa jäännöslopuke on jääne imperatiivin tunnuksesta, kielto-muodossa taas vanhasta preesensin tunnuksesta (esim. L. Hakulinen 1979: 246–247). Tällä seikalla ei ole kuitenkaan merkitystä nykykielen analyysin kannalta.
- 11 Kuvio 3–3 on muokattu Hallidayn (1994 [1985]: 357) kuviosta ja Larjavaaran (2007: 405–406) kuviosta, ks. erityisesti Larjavaaran (mp.) kuvaa 3.
- 12 Tämä seikka liittyyneen suomessa siihen, että itse asiassa tietyt varmuuden ja todennäköi-syyden ilmaisimet ovat osin samalähtöisiä, vrt. toisiinsa modaali-ilmauksia *varmasti* ja *varmaan(kin)*.
- 13 Käytän tarkoituksellisesti latinalaisperäistä termiä *proskriptio* merkityksessä ’direktiivi-nen kielto’, sillä suomen *kielto*-sana on monimerkityksinen (ks. tarkemmin lukua 7.4). Kielityologiassa kielteisiä direktiivirakenteita kutsutaan myös *prohibitiiviksi* (ks. esim. van der Auwera, Lejeune & Goussev 2013). Ks. kielteisen imperatiivin ja prohibitiivin eroista myös lukua 7.3.
- 14 Kuvion olen lainannut osin Larjavaaralta (ks. 2007: 412–413 ja erityisesti kuvaa 4).
- 15 Direktiivisyyttä kuvaavien verbien, kuten *pyytää*, ympärille on rakentunut konstruktio-tyyppi V + NP_{obj} + V_{mAAn} (*pyysin / anelin / käskin Heikkiä tulemaan*). Verbit *varmistella* ja *varmistaa* eivät sovi tähän konstruktion, mikä on yksi merkki niiden taustalla olevan kielellisen toiminnan ei-direktiivisestä luonteesta. Ks. tästä myös lukua 3.5.
- 16 Vakiintuminen ja kieliopillistuminen liittyvät toisiinsa, mutta ne eivät ole samoja asioita. Kieliopillistuminen edellyttää vakiintumista, mutta kaikki tilanteinen vakiintuminen ei johda kieliopillistumiseen.
- 17 Esimerkki on kiintoisa siinäkin mielessä, että koska kyseessä on todellakin interpersoo-nainen metafora, ei varsinainen toimintakehotus puhutellulle, lauseen intonaatiokuvio on niin ikään normaalialkuinen, ei korkea-alkuinen.
- 18 Saman konstruktio-tyypin on nostanut esiin myös Forsberg (2003).
- 19 Vastaavanlaisia asioita on pohdittu myös muun muassa sosiolingvistiikan piirissä variaa-tion tutkimuksen yhteydessä: kielellistä muutosta edeltää usein variaatio, mutta kaikki variaatio ei ole merkki muutoksesta. Variaatio edustaa yksinkertaisesti kielen luonnollis-ta olotilaa (ks. myös esim. Cameron 1997 [1990] ja Milroy & Milroy 1997 sekä suoma-laisen sosiolingvistiikan näkökulmasta Hurttu 1999: 82–84 ja T. Nieminen 1999: 11–13). Esimerkinä sellaisesta variaatiosta, joka ei välttämättä johda muutokseen, mainitaan usein diatyyppinen (tilannekohtainen) variaatio, toisin sanoen vaikkapa eri direktiivi-tyyppien (esim. *pyydä se pubelimeen vs pyydätsä sen pubelimeen*) käyttö eri tilanteissa.
- 20 Puhuttu keskustelu, johon direktiivit responsseineen kuuluvat, on kirjoitetussa kielessä aina sekundaaria, todellisen kasvokkaisuoro-vaikutuksen imitointia – ellei tässä kohdas-sa sitten viitata uuskanavaiseen vuoro-vaikutukseen, esimerkiksi verkkokeskusteluihin.
- 21 Valkoisen valon metafora on Firthin (1957: 19). Ks. tästä Palmer 1968: 200, Shore 1992: 20 ja erityisesti Shore 2010.
- 22 Viitataan tällä termillä samaan kuin ISK:ssa (2004: § 891) *syntaktisella lausetyypillä* viita-taan. ISK:n termi on mielestäni harhaanjohtava siinä mielessä, että kaikki lausetyypit ovat syntaktisia, myös interrogatiivi, imperatiivi ja deklaratiivi. Ks. tästä kritiikistä tarkemmin Lauranto 2013.
- 23 Myös tavarantoimituskeskustelu on aito, vaikka sillä ei tässä yhteydessä olekaan merkitys-tä. Se ei kuulu tutkimusaineistooni, eikä sitä ole nauhoitettu, vaan se on merkitty muistiin heti keskustelun päätyttyä.
- 24 Kielteiset imperatiivilauseet ovat aineistossani hyvin harvinaisia. Asia liittyy siihen, että kielteisillä imperatiivilauseilla rajoitetaan merkittävästi puhutellun toimintaa. Puhun-kin tällaisissa yhteyksissä toimintarajoitettujen direktiivien, ks. tarkemmin lukuja 7.2 ja 7.3. Kielteisten direktiivien välttely liittyy luonnollisesti puhujien välisiin suhteisiin, esimer-

- kiksi vanhempien ja lasten välisessä vuorovaikutuksessa kielteisiä imperatiivilauseita käytetään todennäköisesti enemmän.
- 25 Kielteismerkityksisten direktiiviverbien yhteydessä MA-infinitiivi on elatiivissa ja objekti-NP vaihteluttomassa partitiivissa: *varoitin / kielsin Heikkiä menemästä*. – $V_{dir} + NP_{obj} + V_{mAA_n}$ -rakenteen objektin sijanvaihtelun voidaan nähdä liittyvän siihen, kuinka suuret mahdollisuudet rakenteen subjektitarkoitteella on vaikuttaa lopputuloksen syntymiseen (vrt. Hopper & Thompson 1980; ks. myös Pentti Leino 1991: 112–114, Jaakko Leino 2003: 35–37 ja ISK 2004: § 479; ks. myös Shore 1992: 168–172 ja Pajunen 2001: 339–358). Tämä käy selväksi, kun verrataan toisiinsa toisaalta seuraavia esimerkkilauseita ja toisaalta kunkin lauseen sisältämiä, keskenään vaihtoehtoisia objektilausekkeita: *pyysin Heikkiä/Heikin auttamaan – käskin Heikkiä/Heikin auttamaan – määräsin ?Heikkiä/Heikin auttamaan*.
 - 26 Ks. pyynnön määrittelmistä myös esim. Kangasniemi 1992: 129. Muun muassa Tanner (2012: 56–60) määrittelee pyynnön hiukan eri tavalla, paljon laajemmin: hänen tutkimuksessaan pyyntö vastaa KÄSKYÄ puhefunktiona eli minun terminologiassani perusmerkityksensä. Pynnön määrittelemisestä ks. myös Lappalainen 2008.
 - 27 Nannin eleistä ja ilmeistä ei voi sanoa mitään, koska keskustelua ei ole nauhoitettu eikä kuvattu, vaan se on merkitty muistiin heti sen jälkeen, kun se käytiin. Timon selittely kuitenkin antaa ymmärtää, että Nannin responsi tässä nimenomaisessa tilanteessa on preferoimaton.
 - 28 Ks. myös esimerkkiä 5-2, jossa kommunikatiivista prosessia ilmaiseva imperatiivilause *no kerro* toimii hyvin samalla tavalla.
 - 29 Kiinnostavaa tässä esimerkissä on myös se, miten V käyttää subjektipronominitomia deklaratiivilauseita (rivit 13–15). Vaikka deklaratiivilausemuotoiset direktiivit usein liittyvätkin asiantuntijuuteen – sekä institutionaaliseen (ks. Sorjonen 2001a ja Lappalainen 2004) että ei-institutionaaliseen (ks. myös luvun 3.5 esimerkkiä 3-9b, jossa sama pronominiton lauseskeema esiintyy tienneuvomisjaksossa) –, niillä voidaan esittää myös ongelmaton suunnitelma, joka ratkaisee laajemman ongelmavyyhden, ikään kuin useamman ongelman kerralla (vrt. ISK 2004: § 1663). Tällainen käyttö liittyy tietenkin luontevasti myös asiantuntijakonteksteihin. Tässä esimerkissä ongelmattoman suunnitelman esittämisen voi nähdä liittyvän myös suostutteluun: S on ilmaissut haluttomuuttaan vierailuun, ja V puolestaan on osoittanut siihen erityistä halukkuutta. Ongelmaton toimintasuunnitelma on omiaan suostuttelutehtävässä.
 - 30 Näitä asioita on pohtinut erityisesti myös Forsberg 1998: 64–. Forsberg (mts. 334–335) osoittaa niin ikään sen, että neuvottelukysymyksissä (suuntautuvatpa ne puhuteltuun tai puhujaan itseensä) on ollut käytössä myös potentiaali.
 - 31 Olen joka tapauksessa laskenut tämän imperatiivilauseen (*sano ny suoraa*) mahdollisiin käskyihin.
 - 32 Käytän tarkoituksellisesti termiä *rajapidennys* enkä *rajakahdennus*, sillä foneettisesti on kyse pikemminkin pitkästä konsonantista – siitä huolimatta, että pitkän äänteen merkiksi on vakiintunut suomen oikeinkirjoituksessa kaksi samaa kirjainmerkkiä.
 - 33 Partikkelilla *nyt* on toki muutakin affektista käyttöä, joka ei yhdisty esiin nostamaani puhujaintention korostamismerkitykseen. Ks. esim. ISK § 824.
 - 34 Tähän asiaan huomioni kiinnitti Susanna Shore.
 - 35 Viitataan tässä kohtaa *olemassaolijalla* siihen eksistentiaalilauseeseen täydennykseen, joka esiintyy lauseessa paikatäydennyksen ohessa: *tuossa* (paikatäydennys) + *olis* + *pankki* (olemassaolija = eksistenssitäydennys). Samaa täydennystä Helasvuo & Huumo (2010: 171) nimittävät e-NP:ksi.
 - 36 Olen käsitellyt samaa esimerkkiä aiemmin, ks. luvun 3.5 esimerkkiä 3-10b.
 - 37 Ks. myös lukua 7.4, jossa samaa asiaa käsitellään myös kielteisten imperatiivilauseiden näkökulmasta.
 - 38 Ks. kuitenkin Larjavaara 2007, joka erottaa imperatiivin ja käskyn toisistaan niin, ettei hän puhu käskyilauseista ollenkaan.
 - 39 Samasta syystä pidän huonona myös *väitelause*-nimitystä, niin kuin edellä on jo käynyt ilmi.

- 40 Ottaminen on lainausmerkeissä siitä syystä, että Pablolle suomi ei ole äidinkieli ja imperatiivilauseen käyttö tässä tilanteessa saattaa olla kielivirhe; kielivirhe siis siinä mielessä, että on mahdollista, että Pablo ei *osannut* valita sopivaa pyyntömuotoa (ei syntaktisesti eikä prosodisesti). On kuitenkin mahdollista, että Pablo on tieteen tahtoen halunnut käskää. Ks. myös Lauranto 2004.
- 41 Naurun ei tarvitse olla merkki huumorista: naurulla merkitään usein myös sellaiset jaksot, joihin liittyy jotakin sellaista, mikä tuntuu vaikeasti käsiteltävältä tai mikä keskustelussa problematisoidaan (ks. Haakana 1999: 218–219).
- 42 Esimerkki on Keskusteluntutkimuksen arkistosta, mutta litteraatioon ei löytynyt nauhoitetta.
- 43 Tämä seikka ei ole juurikaan heijastunut esimerkiksi S2-oppikirjoihin, joissa myönteiset ja kielteiset imperatiivilauseet esitellään usein samaan aikaan käytöltään samanarvoisina (ks. esim. Lauranto 1996: 200).

LÄHTEET

Aineistolähteet

AVAIN = oma aineistoni.

JOULUKALENTERI = Tuomo Koistisen aineisto: Joulukalenteri. Säilytteillä Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitoksen Keskusteluntutkimuksen arkistossa.

SG-MERKINTÄISET AINEISTOLÄHTEET viittaavat Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitoksen Keskusteluntutkimuksen arkiston litteroituihin keskusteluaineistoihin. Aineistot on järjestelty arkistossa signumeittain, joihin lyhenne *Sg* viittaa.

TIEDEKESKUSTELU = Tiede-lehden keskustelufoorumi, osoitteessa <http://www.tiede.fi/keskustelu/13049/ketju/tuhlausta/sivu/2> (Luettu 31.5.2014.)

Kirjallisuuslähteet

AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. 2010. *Imperatives and Commands*. Oxford Studies in Typology and Linguistics. Oxford: Oxford University Press.

AUER, PETER – COUPER-KUHLEN, ELIZABETH – MÜLLER, FRANK 1999. *Language in Time. The Rhythm and Tempo of Spoken Interaction*. New York: Oxford University Press.

AUSTIN, J. L. 1962. *How to do things with words?* Oxford: Oxford University Press.

BATES, ELIZABETH – CAMAIONI, LUIGIA – VOLTERRA, VIRGINIA 1976. Sensorimotor Performatives. Teoksessa Elizabeth Bates, *Language and context: The acquisition of pragmatics* s. 49–71. New York: Academic Press.

BERRY, MARGARET 1987. Is teacher an unanalyzed concept? Teoksessa M. A. K. Halliday & Robin P. Fawcett (toim.), *New developments in systemic linguistics. Volume 1: Theory and description* s. 41–63. London: Francis Pinter.

BIRJULIN, LEONID A. – XRAKOVSKIJ, VIKTOR S. 2001. Imperative sentences: theoretical problem. Teoksessa Viktor S. Xrakovskij (toim.), *Typology of Imperative Constructions* s. 3–50. Lincom Studies in Theoretical Linguistics 9. Lincom Europa.

BLUM-KULKA, SOSHANA – HOUSE, JULIANE – KASPER, GABRIELE 1989. *Cross-cultural pragmatics: requests and apologies*. Norwood: Ablex.

BLUM-KULKA, SOSHANA – KASPER, GABRIELE (toim.) 1993. *Interlanguage Pragmatics*. New York ja Oxford: Oxford University Press.

BLUM-KULKA, SOSHANA – OLSHTAIN, E. 1984. Requests and apologies: a cross-cultural study of speech act realization patterns. – *Applied Linguistics*.

BOGOYAVLENSKIY, D. N. 1973 [1957]. The acquisition of Russian inflexions. Teoksessa Charles A. Ferguson & Dan Isaac Slobin (toim.), *Studies of child language development* s. 284–292. New York: Holt, Rinehart and Winston.

BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN C. 1987. *Politeness. Some universals in language usage*. Studies in Interactional Sociolinguistics 4. Cambridge: Cambridge University Press.

BYBEE, JOAN – PERKINS, REVERE – PAGLIUCA, WILLIAM 1994. *The Evolution of Grammar. Tense, aspect, and modality in the languages of the world*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

CAMERON, DEBORAH 1997 [1990]. Demythologizing Sociolinguistics. Teoksessa Nikolas Coupland & Adam Jaworski (toim.), *Sociolinguistics: A Reader and Coursebook*, s. 55–67. Basingstoke: Macmillan.

- CHAFE, WALLACE 1987. Cognitive constraints on information flow. Teoksessa R. Tomlin (toim.), *Cohesion and grounding in discourse*, s. 21–51. Amsterdam: John Benjamins.
- 1994. *Discourse, consciousness, and time*. Chicago: The University of Chicago Press.
- COHEN, A. D. – OLSHTAIN, E. 1981. Developing a measure of sociocultural competence: the case of apology. – *Language Learning* 31.
- CRUTTENDEN, ALAN 1997. *Intonation*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- CSEPREGI, MÁRTA 1991. *Unkarin kielioppi*. Finn Lectura, Helsinki.
- DENCH, ALAN 1991. Panyjima. Teoksessa Robert Malcolm Ward Dixon & Barry J. Blake (toim.), *The Handbook of Australian Languages vol. 4* s. 125–244. Melbourne: Oxford University Press.
- DIXON, ROBERT MALCOLM WARD 1972. *The Dyirbal language of North Queensland*. Cambridge: Cambridge University Press.
- EURÉN, GUSTAF ERIK 1849. *Finsk språklära*. Tavastehus.
- FIRTH, J. R. 1957. *Papers in Linguistics 1934–1951*. London: Oxford University Press.
- FLINT, AILI 1980. *Semantic Structure in the Finnish Lexicon: Verbs of Possibility and Sufficiency*. SKST 360. Helsinki: SKS.
- FORSBERG, HANNELE 1994. Havaintoja kysymystyypistä otat sie ~ sä. – *Virittäjä* 98 (1) s. 60–67.
- 1998. *Suomen murteiden potentiaali*. SKST 720. Helsinki: SKS.
- 2003. Luento-ojenne Helsingin yliopiston Kielioppi käytössä -opintojakson modaalisuutta käsittelevästä osuudesta, jonka olen saanut käyttööni Susanna Shorelta.
- GIVÓN, TALMY 1984. *Syntax*. Vol. 1. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- GOFFMAN, ERVING 2012 [1982]. Vuorovaikutusjärjestys. American Sociological Associationin puheenjohtajan puheenvuoro 1982. Teoksessa Erving Goffman, *Vuorovaikutuksen sosiologia* s. 301–348. Suomentanut Kaisa Koskinen. Tampere: Vastapaino.
- GRICE, H. P. 1975. Logic and conversation. Teoksessa P. Cole & J. L. Morgan (toim.), *Syntax and Semantics 3: Speech Acts* s. 41–58. New York: Academic Press.
- GRINSTEAD, J. 2000. Case, inflexion, and subject licensing in child Catalan and Spanish. – *Journal of Child Language Acquisition* 27, s. 119–155.
- HAAKANA, MARKKU 1999. *Laughing matters: A conversational analytic study of laughter in doctor-patient interaction*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HAKANEN, AIMO 1993. Nesessiivisyyden ilmaisemisesta nykysuomessa. Teoksessa *Systeemi ja poikkeama*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 42 s. 177–193.
- HAKULINEN, AULI 1993. The grammar of opening routines. Teoksessa Susanna Shore & Maria Vilkuna (toim.), *Suomen kielitieteellisen yhdistyksen vuosikirja* s. 149–170. Helsinki: Suomen kielitieteellinen yhdistys.
- 1996. Keskusteluanalyysin profilista ja tilasta. Teoksessa Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja II* s. 9–22. Kieli 10. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 1997. Vuorottelujäsennys. Teoksessa Liisa Tainio (toim.), *Keskusteluanalyysin perusteet* s. 32–55. Tampere: Vastapaino.
- 1998. The use of Finnish *nyt* as a discourse particle. Teoksessa Jucker, Andreas H. – Ziv, Yael (toim.), *Discourse markers: Descriptions and theory*. Pragmatics & Beyond, New Series. 57 s. 83–96. Amsterdam: John Benjamins.
- 2001 [1976]. Liitepartikkeliin *-han/-hän* syntaksia ja pragmatiikkaa. Teoksessa Lea Laitinen, Pirkko Nuolijärvi, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vilkuna (toim.), *Lukemisto. Kirjoituksia kolmelta vuosikymmeneltä* s. 44–90. SKST 816. Helsinki: SKS.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979. *Nykysuomen lauseoppia*. SKST 350. Helsinki: SKS.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED – VILKUNA, MARIA 1980. *Suomen tekstilauseiden piirteitä: Kvantitatiivinen tutkimus*. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Helsinki: Helsingin yliopisto.

- HAKULINEN, AULI – KEEVALLIK ERIKSSON, LEELO – LINDSTRÖM, JAN 2003. *Kuule, kule, hördu: Projicerande praktiker i finska, estniska och svenska*. Teoksessa Bengt Nordberg, Leelo Keevallik Eriksson, Kerstin Thelander & Mats Thelander (toim.), *Grammatik och samtal: Språkliga studier i minnet av Mats Eriksson*. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet s. 199–218. Uppsala: Uppsala universitet.
- HAKULINEN, AULI – SAARI, MIRJA 1995. Temporaaalisesta adverbista diskurssipartikkeliksi. – *Virittäjä* 99 s. 481–500.
- HAKULINEN, AULI – SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1992. Finnish *kato*: From verb to particle. – *Journal of Pragmatics* 18 s. 527–549.
- HAKULINEN, LAURI 1979. *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Helsinki: Otava.
- HALLIDAY, M. A. K. 1961. Categories of the theory of grammar. Teoksessa Jonathan J. Webster (toim.), *On Grammar*. Volume 1. Collected Works of M. A. K. Halliday s. 37–94. London and New York: Continuum.
- 1970. *A course in spoken English: intonation*. London: Oxford University Press.
- 1979. The Ontogenesis of Dialogue. Teoksessa Jonathan Webster (toim.) 2004, *The Language of Early Childhood*. Volume 4 in the Collected Works of M. A. K. Halliday s. 144–152. London: Continuum.
- 1987. Language and the Order of Nature. Teoksessa Nigel Fabb, Derek Attridge & Colin MacCabe (toim.), *The Linguistics of Writing: Arguments between Language and Literature* s. 135–154. Manchester: Manchester University Press.
- 1994 [1985]. *An Introduction to Functional Grammar*. Second Edition. London: Arnold.
- 2003 [1973]. The Functional Basis of Language. Teoksessa Jonathan E. Webster (toim.), *M. A. K. Halliday. On Language and Linguistics* s. 298–322. Collected Works of M. A. K. Halliday. London and New York: Continuum.
- 2004 [1984]. A systemic-Functional Interpretation of the Nature and Ontogenesis of Dialogue. Teoksessa Jonathan J. Webster (toim.), *The Language of Early Childhood*. Volume 4. Collected Works of M. A. K. Halliday s. 227–250. London and New York: Continuum.
- HALLIDAY, M. A. K. – MATTHIESSEN, CHRISTIAN M. I. M. 2004. *An Introduction to Functional Grammar*. Third Edition. London: Arnold.
- 2014. *Halliday's Introduction to Functional Grammar*. Fourth Edition. London: Edward Arnold.
- HALONEN, MIA 2002. *Kertominen terapian välineenä. Tutkimus vuorovaikutuksesta myllyhoiton ryhmäterapiassa*. SKST 899. Helsinki: SKS.
- HEINE, BERND – CLAUDI, ULRIKE – HÜNNEMEYER, FRIEDERIKE 1991. *Grammaticalization: A conceptual framework*. Chicago: University of Chicago Press.
- HELASVUO, MARJA-LIISA 2001. *Syntax in the Making. The emergence of syntactic units in Finnish conversation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- 2003. What can intonation tell us about constituency? Teoksessa Toshihide Nakayama, Tsuyoshi Ono & Hongyin Tao (toim.), *Approaches to argument structure: theoretical and methodological considerations* s. 20–35. Santa Barbara Working Papers of Linguistics. Santa Barbara: University of California.
- HELASVUO, MARJA-LIISA – HUUMO, TUOMAS 2010. Mikä subjekti on? – *Virittäjä* 114 s. 165–195.
- HELASVUO, MARJA-LIISA – LAITINEN, LEA 2006. Person in Finnish: paradigmatic and syntagmatic relations in interaction. Teoksessa Marja-Liisa Helasvuo & Lyle Campbell (toim.), *Grammar from the human perspective: case, space and person in Finnish*. Current Issues Linguistic Theory 277 s. 173–208. Amsterdam: John Benjamins.
- HERITAGE, JOHN 1984. *Garfinkel and Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- 1996 [1984]. *Harold Garfinkel ja etnometodologia*. Suomentaneet Ilkka Arminen, Outi Paloposki, Anssi Peräkylä, Sanna Vehviläinen & Soile Veijola. Helsinki: Gaudeamus.
- HIRVONEN, PEKKA 1970. *Finnish and English Communicative Intonation*. Publications of the Phonetics Department of the University of Turku. No. 8. Turku: Turun yliopisto.

- HONKANEN, SUVI 2012. *Kielioppi ja tekstilaji. Direktiivin muotoilusta viraston ryhmäkirjeissä*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos. Luettavissa Helsingin yliopiston e-thesis-palvelussa osoitteessa <http://ethesis.helsinki.fi/>
- HOPPER, PAUL J. – THOMPSON, SANDRA A. 1980. Transitivity in Grammar and Discourse. – *Language* 56 s. 251–299.
- HURTTA, HEIKKI 1999. Variaationitutkimuksen myytit ja stereotyyptit. Teoksessa Urho Määttä, Pekka Pälli & Matti K. Suojanen (toim.), *Kirjoituksia sosiolingvistiikasta*, s. 53–102. *Folia Fennistica & Linguistica* 22. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- HYTÖNEN, AHTI – TALVITIE, JYRKI K. 1995. *Suomi–espanja-suursanakirja*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- HÄKKINEN, ELINA 2003. *Imperatiivilauseiden itsenäiset sävytyspartikkelit*. Pro gradu -tutkielma. Joensuu: Joensuun yliopiston suomen kielen laitos.
- IIVONEN, ANTTI 1983. *On explaining the sentence initial pitch height in Finnish*. Mimeo-graphed Series of the Department of Phonetics 8. Helsinki: University of Helsinki.
- IIVONEN, ANTTI – AULANKO, REIJO – KASKINEN, HANNU – NEVALAINEN, TERTTU 1987. *Puheen intonaatio*. Helsinki: Gaudeamus.
- ISK 2004 = Hakulinen, Auli – Vilkkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2004. *Iso suomen kielioppi*. SKST 950. Helsinki: SKS.
- ITKONEN, ESA 1998. Mitä on 'kieliopillistuminen'? Teoksessa Anneli Pajunen (toim.), *Kieliopillistumisesta, analogiasta ja typologiasta* s. 11–41. Suomi 185. Helsinki: SKS.
- 1999 [1973]. Semantiikasta ja pragmatiikasta kielitieteessä. Teoksessa Esa Itkonen, *Kielitieteen kääntöpuoli. Kirjoituksia vuosilta 1963–1999* s. 36–40. Yleisen kielitieteen julkaisuja 2. Turku: Turun yliopisto.
- 2001. *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. Yleisen kielitieteen julkaisuja 4. Turku: Turun yliopisto.
- 2008. *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. Osa I. Yleisen kielitieteen julkaisuja 12. Turku: Turun yliopisto.
- 2010. *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. Osa III. Yleisen kielitieteen julkaisuja 14. Turku: Turun yliopisto.
- ITKONEN, TERHO 1965. *Proto-Finnic final consonants. Their history in the Finnic languages with particular reference to the Finnish dialects*. I: 1. Introduction. The history of -k in Finnish. Suomalais-Ugrialaisten Seuran toimituksia 138: 1. Helsinki.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 2001. Vuorovaikutuksen näkökulma ja toisen kielen käytön tutkimus. Teoksessa Mia Halonen & Sara Routarinne (toim.), *Keskustelunanalyysin näkymiä*, s. 105–121. *Kieli* 13. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KANGASNIEMI, HEIKKI 1992. *Modal Expressions in Finnish*. *Studia Fennica Linguistica* 2. Helsinki: SKS.
- KARLSSON, FRED 1982. *Suomen peruskielioppi*. SKST 378. Helsinki: SKS.
- KARVONEN, PIRJO 1995. *Oppikirjateksti toimintana*. SKST 632. Helsinki: SKS.
- KAUPPINEN, ANNELI 1998. *Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista*. SKST 713. Helsinki: SKS.
- KERAVUORI, KYLLIKKI 1988. *Ymmärrätkö tarkoitukses*. SKST 477. Helsinki: SKS.
- KOIVISTO, AINO 2009. Kiitoksen paikka. Teoksessa Hanna Lappalainen & Liisa Raevaara (toim.), *Kieli kioskilla. Tutkimuksia kioskiasioinnin rutiineista* s. 174–200. *Tietolipas* 219. Helsinki: SKS.
- KORHONEN, MIKKO 1993. *Kielen synty*. Porvoo – Helsinki – Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- KTS 2012 = *Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 166. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus ja Kielikone Oy.
- KUIRI, KAIJA 1984. *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. SKST 405. Helsinki: SKS.

- KULONEN, ULLA-MAIJA 1993. *Jobdatus unkarin kielen historiaan*. Suomi 170. Helsinki: SKS.
- LAALO, KLAUS 2011. *Lapsen varhaiskielioppi ja miniparadigmat*. SKST 1309. Helsinki: SKS.
- LAITINEN, LEA 1992. *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia*. SKST 569. Helsinki: SKS.
- 1995. Nollapersoona. – *Virittäjä* 99 s. 337–358.
- 2006. Zero person in Finnish: A grammatical resource for construing human reference. Teoksessa Marja-Liisa Helasvuo & Lyle Campbell (toim.), *Grammar from the human perspective: case, space and person in Finnish*. Current Issues Linguistic Theory 277 s. 209–231. Amsterdam: John Benjamins.
- LAITINEN, LEA – LEHTINEN, TAPANI 1997. Johdanto. Teoksessa Tapani Lehtinen & Lea Laitinen (toim.), *Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta* s. 6–19. Kieli 12. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1. Stanford: Stanford University Press.
- 2008. *Cognitive Grammar: A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- LAPPALAINEN, HANNA 2004. *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. SKST 964. Helsinki: SKS.
- 2006. Pronominisubjektin käytöstä ja poisjätöstä. Teoksessa Taru Nordlund, Tiina Onikki-Rantajääskö & Toni Suutari (toim.), *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonaan, muutoksiin, valintoihin*. SKST 1078. Helsinki: SKS.
- 2008. Kelan virkailijoiden henkilötunnuspyynnöt: Tutkimus rutiinimaisista toiminnoista. – *Virittäjä* 112 (4) s. 483–517.
- LARJAVAARA, MATTI 2007. *Pragmasemantiikka*. SKST 1007. Helsinki: SKS.
- LAURANTO, YRJÖ 1996. *Elämän suolaa. Suomen kielen alkeita* 1. 2. painos. Kielikeskusmateriaalia n:o 112. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- 2001. Intonaation vaikutus lauseen tulkintaan ja välikielen pragmatiikan jäljitely puhe. Teoksessa Tõnu Seilenthal (toim.), *Nonus Congressus Internationalus Fenno-Ugristarum. Pars V* s. 232–242. Tartu.
- 2002. Kielellä käydään vaihtokauppaa. Teoksessa Lari Kotilainen & Annukka Varteva (toim.), *Maailman vaikein kieli* s. 79. SKST 882. Helsinki: SKS.
- 2004. Puheen jaksotus, intonaatio ja välikielen pragmatiikan jäljitely puhe. Teoksessa Boglárka Straszer & Anneli Brown (toim.), *Suomen kielen prosodian opettamisen ja oppimisen kysymyksiä* s. 47–116. Kakkoskieli 5. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2005. Kielenkuvauksen ideologisia valintoja: tilanteen ja kieliopin suhde suomalaisissa ja unkarilaisissa kielioppikuvauksissa. *Specimina Fennica Tomus XI Colloquia Contrastiva Tomus XIII Kaukovertailuja IV* s. 68–89. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola, Uralisztikai Tanszék.
- 2012. Optatiivirakenne ja direktiiviksi kieliopillistuminen. – *Puhe ja kieli* 32 (4) s. 183–216. Luettavissa osoitteessa <http://ojs.tsv.fi/index.php/pk/article/view/7622>
- 2013. Suomen kielen imperatiivi: yksi paradigma, kaksi systeemiä. – *Virittäjä* 117 (2) s. 156–200.
- LAURY, RITVA 1996. Sen kategoriasta – onko suomessa jo artikkeli? – *Virittäjä* 100 (2) s. 162–181.
- 1997. *Demonstratives in interaction: The emergence of a definite article in Finnish*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- 2012. Syntactically non-integrated Finnish *jos* ‘if’-conditional clauses as directives. – *Discourse Processes* s. 213–242.
- LEECH, GEOFFREY N. 1983. *Principles of Pragmatics*. London: Longmans.
- LEHESSAARI, ANNA-LIISA 1996. *Alkoholin vaikutus puheen prosodiikkaan*. Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 40. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- LEHTINEN, TAPANI 1997. *Kielen vuositubannet. Suomen kielen kehitys kantaauralista varhais-suomeen*. Tietolipas 215. Helsinki: SKS.

- LEINO, JAAKKO 2003. *Antaa sen muuttua. Suomen kielen permissiivirakenne ja sen kehitys*. SKST 900. Helsinki: SKS.
- LEINO, PENTTI 1991. *Lauseet ja tilanteet. Suomen objektin ongelmia*. Suomi 160. Helsinki: SKS.
- 1993. *Polysemia – kielen moniselitteisyys. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1*. Kieli 7. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LEINO, PIRKKO 1989. *Suomen kielioppi*. Helsinki: Otava.
- LEVINSON, STEPHEN C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LYONS, JOHN 1977. *Semantics 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MAKKONEN-CRAIG, HENNA 2005. *Toimittajan läsnäolo sanomalehtitekstissä. Näkökulmia suomen kielen dialogisiin passiivilauseisiin*. SKST 1026. Helsinki: SKS.
- MARJANEN, KAARLO 1932. Puheen emootiollisesta sävelkulusta. – *Virittäjä* 36 s. 279–293.
- MARKKANEN, RAIJA 1985. *Cross-Language Studies in Pragmatics*. Jyväskylä Cross-Language Studies No. II. Department of English, University of Jyväskylä.
- MARTIN, J. R. & WHITE, P. R. R. 2005. *The Language of Evaluation: Appraisal in English*. London: Palgrave Macmillan.
- MATIHALDI, HILKKA-LIISA 1979. *Nykysuomen modukset I. Kvalitatiivinen analyysi*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B. Humaniora No. 7. Philologica No. 2. Oulu: Oulun yliopisto.
- MAURI, CATERINA – SANSÒ, ANDREA 2011. How directive constructions emerge? – *Journal of Pragmatics* 43 s. 3489–3521.
- MILROY, JAMES – MILROY, LESLIE 1997. Varieties and Variation. Teoksessa Florian Coulmas (toim.), *The Handbook of Sociolinguistics* s. 47–64. Blackwell Handbooks in Linguistics 4. Oxford: Blackwell Publishers.
- MUIKKU-WERNER, PIRKKO 1991. Lauseessa on aukko: ”elliptisten” ilmausten tulkinnasta. Teoksessa Jussi Niemi (toim.), *Papers from the Eighteenth Finnish Conference of Linguistics*. Kielitieteellisiä tutkimuksia. N:o 24. Joensuu: Humanistinen tiedekunta, Joensuun yliopisto.
- MUIKKU-WERNER, PIRKKO 1993. *Impositiivisuus ja kielellinen variaatio. Julkisten keskustelujen käskyt ja kysymykset kielenopetuksen näkökulmasta*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja. N:o 14. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- 1997. ”Jättä minut rauhaan, hävi beti”. *Suomalaisten ja suomenoppijoiden pyynnöt ja anteeksipyyntöt*. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- 2013. Apua asioille suomenoppijoille. – *Virittäjä* 117 (1) s. 117–122.
- MUNTIGL, PETER 2009. Revisiting the concept of primary vs. secondary knowers. – *Functions of Language* 16:2 s. 225–263.
- NIEMINEN, ANNA-LIISA 1985. *Suomen yksisanalausumien intonaatiosta: havaintokokeita syntetisellä puheella*. Fonetikan yleisen linjan lisensiaatintyö. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- NIEMINEN, TOMMI 1999. Kieli ja vaihtelu sosiolingvistiikassa. Teoksessa Urho Määttä, Pekka Pälli & Matti K. Suojanen (toim.), *Kirjoituksia sosiolingvistiikasta* s. 1–22. Folia Fennistica & Linguistica 22. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- NIRVI, R. E. 1947. *Passiivimuotojen aktiivistumisesta*. Suomi 104 s. 5–47. Helsinki: SKS.
- NUYTS, JAN – BYLOO, PIETER – DIEPEVEEN, JANNEKE 2005. *On deontic modality, directivity, and mood. A case study of Dutch mogen and moeten*. University of Antwerp: Center for Grammar, Cognition and Typology.
- PAJUNEN, ANNELI 2001. *Argumenttirakenne. Asiantilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä*. Suomi 187. Helsinki: SKS.
- PALMER, F. R. (toim.) 1968. *Selected Papers of J. R. Firth 1952–59*. Longmans, London.
- PAPP, ISTVÁN 1968. *Unkarin kielen historia*. Tietolipas 54. Helsinki: SKS.
- PELTOLA, REA 2011. *Cohésion modale et subordination: Le conditionnel et le jussif finnois au miroir de la valeur sémantique et discursive du subjonctif français*. Helsingin yliopisto: Suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos. Luettavissa Helsingin yliopiston e-thesis-palvelussa osoitteessa <http://ethesis.helsinki.fi>
- PENTTILÄ, AARNI 1958. Intonaatiotutkimuksia 1–2. – *Virittäjä* 62 s. 1–18.

- 1959. Intonaatiotutkimuksia III. Teoksessa Pertti Virtaranta, Terho Itkonen & Paavo Pulkkinen (toim.), *Verba docent. Juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6.10.1959* s. 442–448. SKST 263. Helsinki: SKS.
- 1961. Intonaatiotutkimuksia 4. Eräs vakuuttavan intonaation laji. – *Virittäjä* 65 s. 14–19.
- 1963. *Suomen kielioppi*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- PYHÄLAHTI, MINNA 1999. *Kysymyslauseen muotoiset kehotukset ja pyynnöt*. Pro gradu tutkielma. Suomen kieli ja kulttuuritieteet. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- QUIRK, RANDOLPH – GREENBAUM, SIDNEY – LEECH, GEOFFREY – SVARTVIK, JAN 1972. *A Grammar of contemporary English*. London: Longman.
- RAE 2010 = *Nueva gramática de la lengua española. Manual*. Asociación de Academias de la Lengua Española y Real Academia Española. Madrid: Espasa Libros, S.L.U.
- RAEVAARA, LIISA 1996. Kysymyksen paikka ja tulkinta. Teoksessa Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja II* s. 23–46. Kieli 10. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 1997. Vierusparit – esimerkkinä kysymys ja vastaus. Teoksessa Liisa Tainio (toim.), *Keskusteluanalyysin perusteet* s. 75–92. Tampere: Vastapaino.
- 2004. »Mitäs me soivittais». S-partikkelin sisältävien hakukysymysten tehtävistä. – *Virittäjä* 108 s. 531–558.
- RAEVAARA, LIISA – SORJONEN, MARJA-LEENA 2006. Vuorovaikutuksen osanottajien toiminta ja genre. Keskusteluanalyysin näkökulma. Teoksessa Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anna Solin (toim.), *Genre – tekstilaji* s. 122–150. Tietolipas 213. Helsinki: SKS.
- ROBINS, R. H. 1961. John Rupert Firth. – *Language* 37 s. 191–200.
- ROSSI, GIOVANNI 2012. Bilateral and Unilateral Requests: The Use of Imperatives and *Mi X?* Interrogatives in Italian. – *Discourse Processes* 49:5 s. 426–458. Luettavissa osoitteessa <http://dx.doi.org/10.1080/0163853X.2012.684136>
- SADOCK, JERROLD 1974. *Toward a linguistic theory of speech acts*. New York: Academic Press.
- SADOCK, JERROLD – ZWICKY, ARNOLD 1985. Speech act distinction in syntax. Teoksessa Timothy Shopen (toim.), *Language Typology and Syntactic Description. Vol I: Clause Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SAVIJÄRVI, ILKKA 1977. *Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi. I. Suomi*. SKST 333. Helsinki: SKS.
- SCHEGLOFF, EMANUEL 1988. On an actual virtual srvo-mechanism for guessing bad news: a single case conjecture. – *Social Problems* 35 (4) s. 442–457.
- SCHEGLOFF, EMANUEL – SACKS, HARVEY 1973. Opening up closings. – *Semiotica* 7 s. 289–327.
- SEARLE, JOHN R. 1969. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 1976. A classification of illocutionary acts. – *Language in Society* 5 s. 1–23.
- 1983. *Intentionality: An essay in the philosophy of mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1997a. Suomen perfektin merkityksestä keskusteluaikoinen valossa. – *Virittäjä* 101, s. 2–26.
- 1997b. Vuorovaikutus paperilla. Teoksessa Liisa Tainio (toim.), *Keskusteluanalyysin perusteet* s. 18–31. Tampere: Vastapaino.
- SHORE, SUSANNA 1986. *Onko suomessa passiiviva*. Suomi 133. Helsinki: SKS.
- 1988. On the So-called Finnish Passive. – *Word* 39 s. 151–176.
- 1991A. A Systemic-Functional Perspective on Mood. Teoksessa J. Niemi (toim.), *Papers from the 18th Finnish Conference of Linguistics* s. 235–255. Studies in Languages 24. Joensuu: University of Joensuu.
- 1991B. Kielitiede ja maailmankatsomus Teoksessa Tapani Lehtinen & Susanna Shore (toim.), *Kieli, valta ja eriarvoisuus* s. 189–207. Kieli 4. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 1992. *Aspects of a Systemic-Functional Grammar of Finnish*. Julkaisematon väitöskirja. Sydney: Macquarie University.

- 2005. Referoinnista projektiioon ja metarepresentaatioon. Teoksessa Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 44–82. Tietoliipas 206. Helsinki: SKS.
- 2010. J. R. Firth. Teoksessa Jef Verschueren & Jan-Ola Östman (toim.), *Handbook of Pragmatics*. Amsterdam: Benjamins.
- 2012. Kieli, kielenkäyttö ja kielenkäytön lajit systeemis-funktionaalisessa teoriassa. Teoksessa Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiilikä & Mikko Louhela (toim.), *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 131–157. Helsinki: Gaudeamus.
- SIMON-VANDENBERGEN, ANNE-MARIE – TAVERNIERS, MIRIAM – RAVELLI, LOUISE (toim.) 2003. *Grammatical Metaphor. Views from systemic functional linguistics*. Current Issues in Linguistic Theory 236. Amsterdam: Benjamins.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SORJONEN, MARJA-LEENA 2001a. Lääkäriin ohjeet. Teoksessa Marja-Leena Sorjonen, Anssi Peräkylä & Kari Eskola (toim.), *Keskustelu lääkärin vastaanotolla* s. 89–111. Tampere: Vastapaino.
- 2001b. *Responding in Conversation. A study of response particles in Finnish*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- 2002. Recipient Activities. The Particle No as a Go-Ahead Response in Finnish Conversation. Teoksessa Cecilia E. Ford, Barbara A. Fox & Sandra A. Thompson (toim.), *The Language of Turn and Sequence* s. 165–195. New York: Oxford University Press.
- SORJONEN, MARJA-LEENA – RAEVAARA, LIISA – LAPPALAINEN, HANNA 2009. *Mä otan tän*. Käynnin synn esittämisen tavat kioskilla. Teoksessa Hanna Lappalainen & Liisa Raevara (toim.), *Kieli kioskilla. Tutkimuksia kioskiasioinnin rutiineista* s. 90–119. Tietoliipas 219. Helsinki: SKS.
- STERN, CLARA – STERN, WILLIAM 1928 [1907]. *Die Kindersprache. Eine psychologische und sprachtheoretische Untersuchung*. Leipzig: Barth.
- TAINIO, LIISA 1997. Preferenssijärjestys. Teoksessa Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 93–110. Tampere: Vastapaino.
- TAINIO, LIISA (toim.) 1997. *Keskustelunanalyysin perusteet*. Tampere: Vastapaino.
- TANNER, JOHANNA 2012. *Rakenne, tilanne ja kohteliaisuus. Pyyntöjä S2-oppikirjoissa ja autenttisissa keskusteluissa*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos. Luettavissa Helsingin yliopiston e-thesis-palvelussa osoitteessa <http://ethesis.helsinki.fi/>
- 2014. ”Kaikkihan tietää että ne on epäluontevia” – miten S2-oppikirjojen dialogeja voisi kehittää. – *Kielikuvia* 1 s. 29–41.
- TIMONEN, SAARA 2008. 3. *persoonan imperatiivin käyttö Pohjois-Karjalan murteissa*. Pro gradu -tutkielma. Suomen kieli ja kulttuuritieteet. Joensuu: Joensuun yliopisto. Luettavissa osoitteessa http://epublications.uef.fi/pub/URN_NBN_fi_joy-20080013/URN_NBN_fi_joy-20080013.pdf
- TOIVAINEN, JORMA 1961. Lastenkieli ja äidinkieli. – *Virittäjä* 65 s. 305–310.
- 1980. *Inflexional Affixes Used by Finnish-Speaking Children Aged 1–3 Years*. SKST 359. Helsinki: SKS.
- 1984. *Kysymysmorfeemin ilmaantuminen suomalaislasten kieleen*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 19. Turku: Turun yliopisto.
- VAN DER AUWERA, JOHAN – DOBRUSHINA, NINA – GOUSSEV, VALENTIN 2013a. Imperative-Hortative Systems. Teoksessa Matthew S. Dryer & Martin Haspelmath (toim.), *The World Atlas of Language Structures Online*. Munich: Max Planck Digital Library, chapter 72. Viitattu 29.1.2014. Saatavissa <http://wals.info/chapter/72>
- 2013b: Imperative-Hortative Systems. Teoksessa Matthew S. Dryer & Martin Haspelmath (toim.), *The World Atlas of Language Structures Online*. Munich: Max Planck Digital Library, feature 72A. Viitattu 29.1.2014. Saatavissa <http://wals.info/feature/72A>

- VAN DER AUWERA, JOHAN – LEJEUNE, LUDO – GOUSSEV, VALENTIN 2013. The Prohibitive. Teoksessa Matthew S. Dryer & Martin Haspelmath (toim.), *The World Atlas of Language Structures Online*. Munich: Max Planck Digital Library, feature 72A. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Viitattu 27.1.2014. Saatavissa <http://wals.info/chapter/71>
- VILKUNA, MARIA 2000. *Suomen lauseopin perusteet*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Edita.
- VIRTANEN, MIKKO 2007. *Kiellostä ja sen käytöstä eräissä kritiikkiteksteissä*. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- VISK 2004 = Ison suomen kieliopin verkkoversio, ks. ISK 2004. Saatavissa <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php>
- VON BECKER, REINHOLD 1824. *Finsk Grammatik*. Åbo.
- WHITE, LEILA 1994. *Suomen kielioppia ulkomaalaisille*. Helsinki: Finn Lectura.
- WIIK, KALEVI 1981. *Fonetiikan perusteet*. Porvoo, Helsinki, Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- 1992. Suomen kielen murteiden syntykysymyksiä. Teoksessa Hannu Remes (toim.), *Lähivertailuja 6. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Mekrijärvellä* 10.–11.4.1992 s. 85–110. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- WOOTTON, A.J. 1997. *Interaction and the development of mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986. *Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö*. Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku 28. Turku.

LITTEROINTIMERKIT

Intonaatiokuviot

Merkki intonaatioryhmän lopussa:

- . loppulaskuinen kuvio
- , tasaloppuinen kuvio
- ? loppunousuinen kuvio

Merkki intonaatioryhmän alussa:

- ! korkea-alkuinen (ja loppulaskuinen) kuvio

Rekisterinvaihdokset

- ↑↑ merkkien välinen jakso lausuttu muuta ympäristöä ylemmässä rekisterissä
- ↓↓ merkkien välinen jakso lausuttu muuta ympäristöä alemmassa rekisterissä

Prominenssi

muille tavuprominenssi, joka osoittaa uutisarvoisen informaation fokusta

Puhenopeus, äänen voimakkuus ja äänteiden pidentäminen

- > < merkkien välinen jakso lausuttu ympäristöä nopeammin
- < > merkkien välinen jakso lausuttu ympäristöä hitaammin
- e::i vokaaliäänteen venytys
- ° ° merkkienvälissä ympäristöä vaimeampi puhejakso

Hengitys ja ingressiivinen puhe

- .hhh sisäänhengitys
- hhh uloshengitys
- .joo sana lausuttu ingressiivisesti

Nauru

- he he naurua
- s(h)ana kuultavaa uloshengitystä sanan sisällä (useimmiten merkki naurusta)
- £ £ ”hymyillen” lausuttu jakso

Päällekkäisyys ja tauot

- [päällekkäispuhunnan alku
-] päällekkäispuhunnan loppu

- (.) mikrotauko
- (0.4) tauko sekunnin kymmenyksinä
- = puhunnos liittyy (lähes) tauotta seuraavaan tai edelliseen

Muuta

- # # merkkien välinen jakso äännetty naristen
- @ @ merkkien välisessä jaksossa äänen laatua muutettu
- (sana) sulkeiden välissä jakso, jonka litteroija on kuullut epäselvästi
- (- -) jakso, josta litteroija ei ole saanut selvää
- (()) kaksoissulkeiden sisällä litteroijan kommentti tai selitys

ABSTRACT

This study investigates the canonical imperative clause (henceforth i-clause), i.e. an i-clause in the second person singular or plural, in everyday conversations between acquaintances, friends and family members. The total length of the data is 12 hours, consisting of approx. 140 conversations or excerpts of conversation. 70 % of the data are telephone conversations. While the theoretical basis of the study is systemic-functional linguistics, use is also made of other approaches.

One of the characteristics of the i-clause is that it is employed as a response to what has been said before, especially by the receiver of the i-clause, or as a response to the non-linguistic action that is going on during the conversation. From this perspective, approx. 63 % of the i-clauses in the data (n = 243) can be considered strongly responsive. One of the most prominent prosodic features of the responsive i-clauses is the high initial pitch pattern (HIP), which can be characterized as an invitation to a joint action. With the HIP, the speaker can also express his or her own will to take part in the activity that is being performed by all the participants of the conversation together.

Another significant finding is that only approx. 10 % of the i-clauses of the data are interpreted by the participants in the conversations as *commands* (where the notion of a command is understood as a specific situational interpretation parallel to notions such as *request*, *persuasion* and *suggestion*). The data also include other means of expressing directivity: interrogative and declarative clauses, *jos* ('if') clauses and verbless constructions. In the light of this study the i-clause can be considered the simplest way to express directivity, if directivity is understood to refer to exhortations to action in which the addressee is called upon to act according to the will of the speaker. This way of defining directivity is proposed in this study and is the basis of the analysis; it is referred to as the narrow perspective on directivity. Consequently, the study suggests that directivity only covers exhortations to action and excludes offers and permissions, which are used

to provide addressees with commodities or to enable them to act in the way they themselves wish. The strength of directivity in different utterances is dependent on situational factors.

The study sheds light on the Finnish *i*-clause and its use, but also on directivity in general. The results are also of relevance to the teaching of Finnish as a second or foreign language.

ASIAHAKEMISTO

- agentiivinen (ks. myös *subjekti ja vokatiivi*) 67
akkusatiivi 34
Australia 34
avoin subjekti, ks. *subjekti ja vokatiivi*
CCSARP, *Cross-Cultural Speech Act Realization Project* (ks. myös *puheakti(teoria)*) 57–58
deklaratiivi, deklaratiivilause 14, 18, 21–22, 25, 28, 31–33, 36, 41–44, 51, 53, 55–59, 63–73, 77–78, 83, 117–118, 136, 138–139, 156, 160, 164, 178, 179 (loppuviite 5), 180 (loppuviite 22), 181 (loppuviite 29)
deliberatiivi 113
deontinen, ks. *modaalinen, modaalisuus*
dialogintäytehtävä 124, 147–152
diatyyppinen 180 (loppuviite 19)
direktiivisyysnäkemys
laaja 15, 21, 74, 76
suppea 15, 21, 74, 76, 78, 79, 136, 143–144, 161, 177
direktiiviverbi = ohjaava puheaktiverbi 76
ei-reaktiivinen, ks. *responsi ja vastaus*
eksistentiaalilause 136–138, 181 (loppuviite 35)
eksperientiaalinen merkitys 14, 52, 97, 170
ellipsi (ko(n)tekstista täydentyvä rakenne) 20, 120
englanti 10, 33, 38, 110, 113
episteeminen, ks. *modaalinen, modaalisuus*
esihistoria 25, 33, 40, 49, 147, 160, 180 (loppuviite 10)
espanja 13, 32–33, 88, 153
etujäsen, ks. *responsi ja vastaus*
fylogeneettinen 64
geneerinen, ks. *subjekti ja vokatiivi*
heprea 33
hyödyke 12, 15, 31, 77–78, 97, 101, 135–143, 161, 177
imperatiivimodus 38–40, 122
indikatiivi 32, 35–36, 39, 41, 60, 113, 117, 150
inklusiivinen imperatiivilause 20, 24–25, 35–40, 42, 100, 124, 147, 149, 174, 179 (loppuviite 6)
institutionaalinen 68, 87, 118, 151–154, 159–160, 165, 167, 181 (loppuviite 29)
interrogatiivi, interrogatiivilause 14, 18, 21–22, 28, 30–31, 33, 36, 41, 43, 51–52, 55, 58–67, 70, 72, 77–78, 83, 91, 94, 97, 99, 113–121, 126, 136, 139, 150, 155, 158, 178, 180 (loppuviite 22)
intonaatio 27–29, 47, 81, 93–94, 111, 120, 158, 168, 171, 176, 179 (loppuviite 2), 180 (loppuviite 17), 192
japani 33
jos-lause 17, 21–23, 56, 150
jussiivi 121–122
jälkijäsen, ks. *responsi ja vastaus*
jäännöslopuke, rajakahdennus, rajapidennys 125, 180 (loppuviite 10), 181 (loppuviite 32)
KAI = korkea-alkuinen intonaatiokuvio 27–29, 47, 93–94, 111, 120, 158, 168, 171, 176, 179 (loppuviite 2)
kaluli 33
kanonisuushierarkia (imperatiivilauseen) 37–38
katalaani 33
kielenoppiminen ja -opetus, ks. myös variaatio
aikuisen kielenoppiminen 49
lapsen kielen oppiminen 9, 33, 49, 117–118
kielenopetus 10–11, 48, 146, 151, 182 (loppuviite 43)
oppikirjat 146, 182 (loppuviite 43)
suomi toisena kielenä 11, 182 (loppuviite 43)
kieliopillinen metafora ja kongruenttisuus
kieliopillinen metafora 15, 17–18, 22, 30, 51–65, 68–69, 72, 155, 178, 180 (loppuviite 17)
kongruenttinen, kongruenttisuus 30, 51–54, 58, 61–62, 65–66, 77–78, 139 (kieliopillisen metaforan) vakiintuminen 30, 49, 52–56, 59–68, 70–72, 76, 134–135, 159, 179 (loppuviite 9), 180 (loppuviite 16)
kieliopillinen rooli, ks. *subjekti ja vokatiivi*
kieliopillistuminen 30, 32, 37, 47, 52–53, 56, 62–64, 72, 76–77, 139, 178, 180 (loppuviite 16)
kielteinen, kielteisyyden (ks. myös *proskriptio*) 9–10, 16, 18–20, 40, 44–45, 47, 104, 128, 145, 157, 160–173, 177, 180 (loppuviite 13), 180

(loppuviite 24), 181 (loppuviite 25), 181 (loppuviite 36), 182 (loppuviite 43)
kiitos responssina, ks. *responssi ja vastaus*
kognitiivinen kielioppi 52, 58
konditionaali 9, 39, 41, 56, 113–114, 136, 138, 150
kongruenssi 179 (loppuviite 8)
kongruenttinen, kongruenttisuus, ks. *kieliopillinen metafora ja kongruenttisuus*
kontrolli, ks. *subjekti ja vokatiivi*
konventionaalinen epäsuora puheakti 58, 60
korkea-alkuinen intonaatiokuvio, ks. *KAI*
käskymuoto 9, 145, 147
laaja direktiivisyyskäsitys, ks. *direktiivisyyskäsitys*
lapsen kielenoppiminen, ks. *kielenoppiminen ja -opetus*
lausemodus 30, 43
lausetyyppi
maailmankuvauslausetyyppi, eksperientiaalinen 61, 65, 67, 180 (loppuviite 22)
modaalinen 30, 43
syntaktinen 180 (loppuviite 22)
vaihtokauppalausetyyppi, interpersoonainen 28, 30–38, 39, 43, 51, 57, 65, 77, 78, 138, 139, 146
luonnehtiva suhdelause 138
maailmankuvauslausetyyppi, ks. *lausetyyppi*
metafunktio 14
modaalinen, modaalisuus 11, 22, 30, 34, 38–45, 49, 58, 67, 68, 73, 82, 91, 113–115, 117, 150, 164, 180 (loppuviite 12)
deonttinen, deonttisuus 11, 34, 43–44, 49, 115
episteeminen, episteemisyyt 43
modaalinen lausetyyppi 30, 43
modalisaatio 43–45
modulaatio 43–45, 119
nesessiivirakenne, nesessiivisyys, nesessiiviverbi 38, 113, 115
neuvottelukysymys 113–115, 181 (loppuviite 30)
ngayarda 34
nominatiivi 34
objekti 34, 37, 76, 158, 181 (loppuviite 25)
ohjaava puheaktiverbi 76
ojentamistarjous 136–138, 140–144, 161
omistuslause 23, 65–67, 72
oppikirjat, ks. *kielenoppiminen ja -opetus*
oppiminen, ks. *kielenoppiminen ja -opetus*
optatiivirakenne 51
passiivi 11, 19, 20, 24, 25, 32, 35–37, 40–42, 60, 121–122, 179 (loppuviite 6), 179 (loppuviite 8)
polaarinen, polaarisuus 43–45, 60–61, 66–67, 103, 120
potentiaali 39, 41, 162, 181 (loppuviite 30)
predikatiivilause 30
prohibitiivi 160, 180 (loppuviite 13)
prominenssi, prominentti tavu (myös *uutisarvoisen informaation fokus*) 27–29, 35, 63, 70, 73, 81, 94, 129, 164, 165, 167, 168, 173
proskriptio (ks. myös *kielteenen, kielteisyys*) 44, 160–161, 177, 180 (loppuviite 13)
puheakti(teoria) (ks. myös *CCSARP*) 22–23, 56–58, 60, 76, 115
rajakahdennus, rajapidennys, ks. *jäänmöslopuke*
reaktiivinen, reaktiivisuus, ks. *responssi ja vastaus*
referointi 24, 26, 101
responssi ja vastaus
ei-reaktiivinen 16, 80–81, 131–144, 176
etujäsen 46, 83–84, 175
jälkijäsen 81–84, 86–88, 154, 175
kiitos responssina 75, 98, 136–137, 141–142
preferoimaton, preferoimattomuus 15, 79–82, 86–89, 105, 119, 153, 158, 165, 173, 181 (loppuviite 27)
preferoitu(us) 15, 79–82, 86–89, 97, 99, 136, 137, 153–154, 168, 170
reaktiivinen, reaktiivisuus 15, 60, 79, 80–82, 83–86, 88, 90–130, 131, 134, 152, 155, 158, 175–177
responssi 15, 23, 26, 45–46, 67, 75, 79, 82, 85, 86–89, 97–98, 105, 110–111, 119, 133, 136–137, 141–142, 153–159, 165, 168, 170, 173, 180 (loppuviite 20), 181 (loppuviite 27)
vastaus 48, 53, 61, 67, 74–75, 78, 80, 83–86, 90, 94, 113–119, 119–122, 131–132, 145, 150, 176
vieruspari 46, 81, 83–86, 94, 119, 175
rooli, ks. *subjekti ja vokatiivi*
saksa 10, 33, 58
subjekti ja vokatiivi
agentiivinen 67
avoin subjekti, geneerinen 22, 73, 164
ilmsubjekti 60, 63
implisiittinen subjekti 17, 34, 179 (loppuviite 5)
kieliopillinen rooli 35, 41
puhuttelu(sana) (myös *vokatiivi*) 17, 21, 23–24, 35, 81, 127, 159, 160, 165
subjekti 17, 22, 23, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 41, 49, 51, 53, 60, 61, 62, 63–64, 67, 72–73, 74, 113–117, 156, 164, 168, 174, 179 (loppuviite 5), 179 (loppuviite 8), 181 (loppuviite 25)
subjektitarkoitteen kontrolli 34, 36, 49, 53, 60, 67, 156, 168
subjektipronomini 22, 35, 36, 51, 56, 63–64, 70–72, 81, 156, 179 (loppuviite 5)

subjektipronomittomuus 22, 51, 56, 63–64, 70–72, 81, 181 (loppuviite 29)
 subjektittomuus 34
 tilanteinen rooli, (vuorovaikutus)rooli 20, 31, 35, 41, 68–70, 73, 77–78, 81–82, 87, 136, 139, 143, 154, 159
 vokatiivi (myös *puhuttelusana*) 17, 21, 23–24, 35, 81, 127, 159, 160, 165
 subjektipronomini, ks. *subjekti ja vokatiivi*
 subjektittomuus, ks. *subjekti ja vokatiivi*
 subjunktiivi 32
 suostuttelurakenne (myös *tulisit nyt* -rakenne) 49, 51, 56, 63, 75
 tekstuaalinen merkitys 14, 85
 tilanteinen rooli, ks. *subjekti ja vokatiivi*
 toimintarajoite 95, 152–153, 157, 160–173, 177, 180 (loppuviite 24)
 toissijainen käyttö, ks. *kieliopillinen metafora ja kongruenttisuus*
 totaaliobjekti 34, 36–37
 transitiivinen, transitiivisuus, transitiiviverbi (ks. myös *objekti*) 34, 36–37
tulisit nyt -rakenne, ks. *suostuttelurakenne*
 tunnusmerkkinen, tunnusmerkkinisyys 33, 86–89
 unkari 117
 uutisarvoisen informaation fokus, ks. *prominenssi*
 vaihtokauppalausetyyppi, ks. *lausetyyppi*
 vaikuttamismuotti 76
 velvoitustahto 31–32, 44, 46–47, 52, 76, 136, 144, 161, 174, 177
 venäjä 33
 vieruspari, ks. *responsi ja vastaus*
 vokatiivi, ks. *subjekti ja vokatiivi*
 vuorovaikutusrooli, ks. *subjekti ja vokatiivi*

OPTATIIVIRAKENNE JA DIREKTIIVIKSI KIELIOPIILLISTUMINEN

Yrjö Lauranto, Tampereen yliopisto

Artikkelissa käsitellään kahta suomen kielen konstruktiota, jotka kumpikin alkavat finiittiverbillä. Verbi on rakenteissa konditionaalin preesensin jommassakummassa 2. persoonassa, mutta tästä huolimatta näihin lauserakenteihin ei voi lisätä subjektitarkoitteeseen viittaavaa pronominia. Rakenteet ovat tyyppiä 1 *näkisit tän* ja tyyppiä 2 *tulisit nyt*. Näiden kahden rakenteen käyttöä ja perusmerkitystä tarkastellaan arki- ja verkkokeskusteluaineiston valossa.

Kohderakenteita on kutsuttu optatiivirakenteiksi. Optatiivien merkitys on kuvattu puhujan toiveeksi. Tyyppin 1 konstruktio onkin selvästi optatiivirakenne. Artikkelissa valotetaan yhtä sellaista teksti- ja keskusteluympäristöä, jossa optatiivirakennetta tavataan käyttää. Tyyppin 2 konstruktiota ei käytetä samaan tapaan kuin tyyppin 1 optatiivirakennetta, vaan sitä käytetään pikemminkin suostutteluun. Tyyppin 2 lauserakenteen voikin nähdä kieliopillistuneen direktiiviksi, laajakäyttöisemmän imperatiivilauseen oheen.

Avainsanat: optatiivirakenne, suostuttelurakenne, direktiivit, kieliopillistuminen, konditionaali.

1. JOHDANTO

Käsittelen tässä artikkelissa toimintaan kehoittamista ja sitä, miten toimintaan kehoittamisen perustarve on rakentunut suomen kielioppiin.¹ Toimintaan kehoittamiseen liittyy läheisesti direktiiviyden käsite. En kajoa tässä artikkelissa juurikaan direktiiviyden kieliopilliseen tyyppiilmentymään, imperatiivilauseeseen, sillä käsittelen sitä muualla (ks. Lauranto [tulossa a

ja b]), joskin vertaan artikkelin loppupuolella tutkimuskohteenani olevia lauserakenteita syntaktiseen imperatiivikonstruktioon, imperatiivilauseeseen. Oletan, että koska direktiiviyden merkitys on kielessä (ja kulttuurissa) niin fundamentaalinen, se voi kiteytyä kielioppiin useammaksi kuin yhdeksi lausekonstruktioksi².

Rajaan seuraavaksi ne konstruktiot, jotka ovat tutkimukseni ytimessä ja määrittelen tutkimuskysymykseni (luku 1.1). Luvussa 1.2 esittelen aineistoni. Artikkelini etenemisen selostan luvussa 1.3.

¹ Olen hyvin kiitollinen niille kahdelle Puhe ja kieli -aikakauslehden toimituskunnan valitsemalle arvioijalle, jotka lukivat artikkelikäsikirjoitukseni. Ilman heidän palautettaan moni artikkelini ydinkohta olisi jäänyt epäselväksi ja ristiriitaiseksi.

Yrjö Lauranto
Tampereen yliopisto
Kieli- ja käännöstieteiden yksikkö
33014 Tampereen yliopisto
yrjo.lauranto@uta.fi

² Olen tietoinen siitä, että konstruktiokieliopissa erotetaan toisistaan konstruktio (engl. *construction*) systeemisestä ilmiönä, abstraktisena skeemana ja konstruktio (engl. *construct*) edellisen aktuaalisena toteutuksena (Goldberg 1995). Käytän kummassakin merkityksessä termiä *konstruktio*. Konstruktio synonyymina käytän termiä *rakenne*. Systeemiseen abstraktioon ja sen notatioon viittaan termillä *skeema*.

1.1 Kohdekonstruktioiden rajausta ja tutkimuskysymykset

Artikkelini keskiössä on kaksi rakennetta, joiden kummankin finiitti on konditionaalimuotoinen ja jotka alkavat finiittiverbillä. Käsiteltävät rakenteet ovat tyyppiä (a) ja tyyppiä (b).

- a) Tiina Onks se turvoksissa.
Timo => Vittu näkisit tän. (YML-p)
- b) *mankuvalla äänellä* Tu-liiisiit nyyyt Jo-jensuuhu! Tu-liiisiit nyyt! (YML-f)

Kumpaakin konstruktioita määrittävät seuraavat rakenteelliset piirteet:

- finiittiverbi on lauseen alussa
- subjektia ei (tavallisesti) ilmaista omana lausekkeenaan³
- finiittiverbi on 2. persoonassa ja
- finiittiverbi on konditionaalimuotoinen.

Tyyppin b *tulisit nyt* -konstruktiossa on lisäksi mukana *nyt*-partikkeli. Huomattavasta rakenteellisesta samankaltaisuudesta huolimatta konstruktioita kuitenkin käytetään eri tavalla. Rakenteisiin eivät myöskään sovi finiitteiksi aina samat verbit. Kuten myöhemmin

osoitan, *nyt*-partikkelillisen rakenteen voikin nähdä kieliopillistuneen direktiiviksi. *nyt*-partikkeliton rakenne ilmaisee sekin direktiivien tapaan puhujan intentiota, mutta en kuvaa sitä kieliopillistuneeksi direktiivikonstruktioksi, sillä nähdäkseni sen peruserkitys ei ole direktiivinen, niin kuin myöhemmin

³ Tämä on itse asiassa se seikka, joka erottaa rakenteet muodollisesti deklaraatiivi- ja interogatiivilauseista. Niissähän 2. persoonan subjekti voidaan ilmaista myös vastaavana pronomiinina (ja erityisesti arkipuhelikesä ilmaistaankin), esim. *sä tulisit Joensuuhun; tulisitsä Joensuuhun, tulisitko sä Joensuuhun.*

sen käytön tarkastelukin osoittaa. Kutsun partikkelitonta rakennetta Kauppisen (1998: 187–189) tapaan optatiivirakenteeksi.

Artikkelini topikaalista ydintä on direktiiviksi kieliopillistuminen, ja siihen liittyy eritoten *tulisit nyt* rakenne. Siihen ovat kiinteässä yhteydessä seuraavat neljä kysymystä:

1. **Optatiivirakenne.** Optatiivirakenteen synty nojaa pitkälti suomen konditionaalimoduksen puhujaintentiokorosteeseen merkitykseen (ks. esim. Kauppinen 1998: 163–172). Optatiivirakennetta on kutsuttu myös toivomusrakenteeksi. Mutta optatiivirakenne ei ole tietenkään pelkkä sidonnainen morfeemi: se on syntaktinen kokonaisuus. Tähän kokonaisuuteen liittyy finiitin konditionaalimerkinnän lisäksi se, että konstruktio on finiittiverbialkuinen. Rakennetta käytetään 2. persoonassa, ja se on lisäksi subjektipronominiton. Optatiivisuuden interaktiivinen merkitys on siis saanut syntaktisen hahmon grammaattisessa olevaisuudessa. Käsitelen artikkelissani yhtä sellaista retorista kuviota, johon optatiivirakenne selvästi hakeutuu.
2. ***tulisit nyt* -rakenne.** Rakenteen merkityksessä voidaan nähdä taustalla optatiivinen merkitys, sillä se ilmaisee tietyllä tapaa puhujan toivetta, ja niin ollen siihen liittyy puhujan intentio. Rakenne ilmaisee kuitenkin enemmän kuin partikkeliton optatiivikonstruktio. *tulisit nyt* -rakenteeseen liittyy vahva puhuteltavaa velvoittava aspekti, direktiivisyys. Käsitelenkin artikkelissani sitä, minkälaista direktiiviyttä synnytetään optatiivirakenteen ja *nyt*-partikkelin syntaktisella yhteenliittymällä.
3. ***nyt*-partikkeli.** *nyt*-adverbin partikkelistuminen on saattanut hyvinkin lähteä liikkeelle muista yhteyksistä kuin *tulisit nyt* -konstruktiosta, mutta yhtä kaikki

nyt-sana on nykykielessä toisinaan diskurssia ohjaileva partikkeli, toisinaan adverbi, jolla kuvataan kielenulkoista maailmaa. Käsittelen *tulisit nyt* -rakenteen yhteydessä myös sitä, mitä piilee *nyt*-partikkelin diskurssimerkitysten taustalla, ja sitä, miksi *nyt* liittyy luontevasti juuri direktiivimerkityksiseen konstruktion.

4. **Optatiivirakenteen ja *tulisit nyt* -rakenteen rajojen hämäryys.** Vaikka optatiivirakenne ja *tulisit nyt* -rakenne eroavatkin toisistaan käytöltään ja perusmerkitykseltään, on kuitenkin tilanteita, joissa näitä kahta rakennetta ei voi hevin erottaa toisistaan. Käsittelen artikkelisani myös sitä, mitä tähän kahden rakenteen hämäärään rajatilaan asettuu.

1.2 Aineisto

Melkein kaikki esimerkkini ovat verkosta (lähinnä verkkokeskusteluista), tekstiviesteistä ja sähköpostikirjeistä. Aineistossani on myös arkipuheesta – niin kasvokkaiskeskusteluista kuin puhelinkeskusteluistakin – otettuja esimerkkejä. Merkinnät esimerkkien jäljessä kertovat, mistä ne ovat peräisin. Aineistoalkuperää osoittavat lyhenteet on selitetty artikkelin lopussa ennen aineistolähteitä. Verkkokeskustelujen nimimerkkejä en ole muuttanut. Kielemekäyttäjien nimet olen sen sijaan muuttanut niissä tilanteissa, jotka eivät ole julkisia ja joissa tilanteen osallistujat ovat esiintyneet omina itsenään: kasvokkais- ja puhelinkeskusteluissa, sähköpostikirjeenvaihdossa sekä Facebook-päiväysten kommenttikeskusteluissa.

Kävin tätä artikkelia varten läpi noin 12 tuntia arkisia puhelin- ja kasvokkaiskeskusteluja (Helsingin yliopiston Keskustelututkimuksen arkisto), mutta aineistossa esiintyneistä jommankumman 2. persoonan konditionaalimuodon sisältävistä lauseista

ei yksikään edusta puheena olevia rakenteita. Tämä on sinänsä kiinnostava seikka, sillä kumpikaan artikkelini keskiössä oleva rakenne ei ole intuitioni mukaan harvinainen.⁴

Saattaa olla kysymys ainakin osin siitä, että tietynlaisia aiheita vältellään sellaisissa keskusteluissa, jotka tiedetään nauhoitettavan, ja osin siitä, että koska tutkimuskohteena olevat rakenteet liittyvät hyvin spesifeihin puhetoimintoihin, kuten myöhemmin käy ilmi, rakenteita ei aineistossa esiinny, jos nauhoitukseen ei yksinkertaisesti satu tulemaan mukaan niitä tilanteita, joissa nämä spesifit puhetoiminnot esiintyvät. Uskon kuitenkin, että jo tämänkin aineiston analyysi on sovellettavissa kasvokaistilanteissa käytettyyn kieleen.

Olen kerännyt edellä mainitsemistani kielenkäyttötilanteista satakunta esimerkkiä, joissa kohdekonstruktiot esiintyvät. Kasvokkais- ja puhelinkeskusteluissa, sähköpostikirjeenvaihdossa sekä Facebook-tilapäiväysten kommenttikeskusteluissa esiintyvät kohdekonstruktiot esiintymät olen ottanut mukaan aineistooni silloin, kun olen niihin kiinnittänyt huomiota (ja pystynyt merkitsemään niitä muistiin). Verkkoaineistoa olen kerännyt sillä tavoin järjestelmällisesti, että olen etsinyt Google-hakukoneen hauilla eri prosessityyppisiä (ks. jäljempää) edustavia verbileksemejä, jotka ovat konditionaalimuotoisia, jommassakummassa toisessa persoonassa eivätkä viittaa menneisyyteen. Konditionaalien muodostuksessa olen ottanut huomioon myös arkikielisen *si*-variantin (esim. *hengittäisit(te)*).

Prosessityypeillä⁵ (ks. Halliday [1985] 1994: 106–176; Shore 1992) viittaa saman-

⁴ Intuition ei tosin kannata juuri luottaa, kun pohditaan ilmiöiden frekvenssiä. Ehkä olisi parempi sanoa, että rakenteet eivät vaikuta minusta perifeerisiltä. – Vertailun vuoksi totean, että samassa noin 12 tunnin aineistossa on direktiivejä kuitenkin noin 500, ja näistä imperatiivilauseita noin puolet.

⁵ Termillä *prosessi* en viittaa tässä yhteydessä verbin sisäiseen aspektiin, vaan tarkoitan sillä verbimerkitystä. Prosessi on suhde-entiteetti, jolla on temporaalinen hahmo (ks. myös P. Leino 1993).

kaltaiseen ilmiöön kuin fennistiikassa on viitattu (syntaktisilla) lausetyypeillä, mutta prosessityypiluokittelu on huomattavasti tarkempi (ks. myös Pajunen 2001). Prosessityypit, joihin verkkohakuni ovat perustuneet, ovat yksinkertaistettuina seuraavat:

- a. materiaaliset prosessit (jotka liittyvät fyysiseen maailmaan), esimerkiksi *tulla, mennä; muuttaa, varastaa, ottaa, lukea, kirjoittaa; erota; sattua, tapahtua*,
- b. behavioraaliset prosessit (jotka ilmaisevat ihmiselle tyypillistä toimintaa), esimerkiksi *katsoa, kuunnella, maistaa* ('try'); *jutella, puhua; nauraa, itkeä, haukotella; hengittää, yskiä, nukkua; laulaa, tanssia*,
- c. mentaaliset prosessit (jotka liittyvät tietoisuuteen ja kognitioon, mm. aistihavaintoihin ja tunteisiin), esimerkiksi *nähdä, kuulla, haistaa, maistaa, tuntea; pitää, inhota, rakastaa, vihata; tietää, uskoa, tajuta, ymmärtää, huomata, ajatella*,
- d. verbaaliset prosessit (jotka liittyvät sananvaihtoon), esimerkiksi *sanoa, kertoa, kysyä, vastata, pyytää*,
- e. relationaaliset prosessit (jotka liittyvät olioiden luonnehdintaan, identifiointiin sekä niiden sijoittamiseen tiloihin ja paikkoihin), esimerkiksi *olla mukava; olla paras ystäväni; olla humalassa; olla Espanjassa*.

Eksistentiaaliset prosessit olen jättänyt kokonaan huomiotta, sillä käsittelen vain 2. persoonan tapauksia. Merkityksellistä tässä yhteydessä ei ole niinkään se, mitä teoriataustaa verbimerkitysten jaottelu edustaa, vaan se, että huomioon tulevat otetuiksi erityyppiset verbimerkitykset. Niin kuin edellä olevasta luettelosta voi huomata, esimerkiksi agenttivista toimintaa ilmaisevia verbejä on eri prosessityypeissä.

Tutkimukseni on empiirinen, mutta se ei perustu yhtenäisen aineiston käsittelyyn: olen

kerännyt tässä artikkelissani käsittelemäni esimerkit erityyppisistä käyttötilanteista (ks. kielitieteellisen empirian luonteesta esim. Itkonen & Pajunen 2010: 50–53). Tutkimukseni ytimessä ei voi tietenkään näin ollen olla konstruktioiden frekvenssi. Aineistoni laatu on luonnollisesti yhteydessä siihen, että käsittelemäni rakenteet ovat osoittautuneet melko harvinaisiksi – ainakin niissä arkipuhetilanteissa, joihin minulla on ollut pääsy. Harvinaisia syntaktisia konstruktioita pitää voida kuitenkin tutkia. (Ks. mts. 50–58.) Tavoitteeni ja päätarkoitukseni on yksinkertaisesti havainnollistaa niitä kehityskulkuja, jotka piilevät direktiivistymisen taustalla, sitä käyttöä, joka erottaa kieliopillistuneen direktiivin ei-kieliopillistuneesta, ja niitä syntaktis-semanttisia eroja, joita kieliopillistuneen ja kieliopillistumattoman direktiivi-ilmauksen välillä on.

1.3 Artikkelin rakenne

Artikkeli etenee seuraavasti. Käsittelen ensin *nyt*-partikkelitonta optatiivirakennetta ja sen ympärille rakentunutta retoriikkaa (luku 3). Tämän jälkeen siirryn käsittelemään *nyt*-partikkelillista konstruktioita (luku 4). Käsittelen sitä, miten optatiivirakenteesta on syntynyt direktiivinen konstruktio. Pohdin samassa luvussa direktiivisen *tulisit nyt* -rakenteen yhteydessä *nyt*-sanana merkitystä ja käyttöä, sillä sillä on käsittääkseni merkittävä osa rakenteen kieliopillistumisessa. Vaikka tyypillinen optatiivirakenne ja tyypillinen *tulisit nyt* -rakenne eroavatkin toisistaan niin muodoltaan kuin merkitykseltäänkin, on tapauksia, jotka tuntuvat asettuvan näiden kahden konstruktion hämärälle rajamaalle. Tätä käsittelen luvussa 5. Lopuksi luvussa 6 vertaan *tulisit nyt* -konstruktioita, optatiivirakennetta ja imperatiivilausetta toisiinsa. Aivan aluksi kuitenkin määrittelen sen, mitä direktiiviydellä ja direktiivillä tarkoitan (luku 2).

2. DIREKTIIVIYS

Isossa suomen kieliopissa (ISK 2004: § 1645) määritellään direktiivi seuraavasti:

”[d]irektiivi on ohjaileva lausuma, jolla käsketään, kehotetaan, pyydetään tai neuvotaan puhuteltavaa toimimaan tai olemaan toimimatta tietyllä tavalla.”

Näin määriteltyinä direktiivi on kuvauksessa hyödyllinen käsite. Tämä johtuu muun muassa siitä, että direktiiviksi kutsutaan nimenomaan lausumaa, ei välttämättä vain lausumien yhtä, syntaktista alatyyppiä, nimittäin lausetta (ks. tarkemmin ISK 2004: § 1003–1004). Direktiivit ovat tämän määritelmän mukaan siis syntaktisesti määrittelemättömissä, ja niin ollen ne muodostavat pikemminkin funktionaalisen käyttökategorian kuin kieliopillisesti määriteltävän ilmausryhmän.

Direktiivit liittyvät nimenomaan puhujan ja puhuteltavan väliseen kielellislähtöiseen vaihtokauppaan, sillä direktiiveillä ohjailaan – toisin sanoen puhuja ohjailee – puhuteltavaa tietynlaiseen toimintaan (tai olemaan toimimatta tietyllä tavalla). Direktiiviin liittyvän toiminnan suorittaja on nimenomaan puhuteltava, tyypillisesti tässä ja nyt -tilanteen toinen osallistuja. Tällä tavalla määriteltyyn kieliopillistuneeseen direktiiviyteen eivät mahdu sellaiset 3. persoonan imperatiivimuodon sisältävät lauseet, joilla ei ohjaila puhuteltavaa: esimerkiksi lause *Heikki siivotkoon oman huoneensa* ei ole direktiivi, ellei vastaanottajana ole sitten juuri Heikki ja ellei Heikki vastaanottajana tulkitse lausetta puhujan hänelle itselleen kohdistamaksi direktiiviksi.

Kieliopillistunut lausedirektiiviyys ilmenee siis käsitykseni mukaan niin, että direktiivilauseen subjekti viittaa puhuteltavaan. Niinpä lauseessa *Heikki siivotkoon oman huoneensa* direktiiviyys ei ole kieliopillistunutta, vaikka tilanne olisikin juuri se, että Heikki vastaanot-

tajana tulkitseisi lauseen direktiiviksi itselleen. Perusmerkitykseltään ei-direktiivinenkin lause saattaa näet tulla tilanteessa tulkituksi direktiivisesti (ks. Lauranto [tulossa b]); perusmerkityksestä ks. esim. Itkonen 2008: 9–11). Halliday ([1985] 1994) viittaa tällaisiin lausumiin kieliopillisen metaforan käsitteellä, puheaktiteoriassa on puhuttu epäsuorista puheakteista (ks. Austin 1962; Searle 1969). Pidänkin toisistaan erossa toisaalta tilanteiset ja toisaalta kieliopillistuneet direktiivit. Tämän artikkelin ytimen muodostaa nimenomaan direktiiviyden kieliopillistuminen. – Yllä lainaamassani direktiiviyden määritelmässä (ISK 2004) korostuu, kuten jo mainittu, luonnollisesti myös toimintaorientoituneisuus: se heijastuu suoraan niiden finiittiverbien merkitykseen, joita direktiivirakenteissa käytetään (tästä tarkemmin luvussa 4).

Direktiivejä esiintyy muissakin kuin kasvokkaisissa kielenkäyttötilanteissa, mutta kasvokkaistilanteet ovat direktiivien suhteen keskiössä siinä mielessä, että ne rakentuvat *par excellence* puhujan ja puhuteltavan varaan jo hyvin konkreettissessakin mielessä: kasvokkaistilanteiden kieliaineksen tuottaa yksinkertaisesti useampi kuin yksi kielenkäyttäjä. Kasvokkaistilanteet ovat perusuonteeltaan hyvin vuorovaikutuksellisia. Toki vahvasti puhujan ja puhuteltavan varaan – tosin jo hiukan abstraktimmassa mielessä – rakentuvia tekstilajeja, siis vuorovaikutuksellisia, voivat edustaa kirjallisetkin kielenkäyttölanteet, esimerkiksi ruoanvalmistusohjeiden antaminen sekä varoitukset ja ohjeet kyltteinä. Vieläkin lähempänä kasvokkai keskustelua, mutta silti kirjallisia, ovat tekstiviesti- ja chattitilanteet, sähköpostikirjeenvaihto jne. Missään näistä lausumien direktiivinen tulkinta ei juuri tuota ongelmia. Mitä epämääräisemmäksi puhuteltava (lukija) jossakin kielenkäyttölanteessa on tehty, sitä vaikeampaa on usein erottaa puhujan puhuteltavaan kohdistamaa ohjailutoimintaa sellaisesta

toiminnasta, jossa puhuja kuvailee asiaintiloja ja rakentaa toimijat käyttämiinsä syntaktisiin konstruktioihin niin, että toimijoiksi voidaan tulkita yhtä hyvin ”puhuteltava” (tekstin lukija) kuin kuka hyvänsä muukin yhteisön jäsen. Näin direktiiviyden ja ei-direktiiviyden raja saattaa hämärtyä (ks. Lauranto [tulossa b]; myös Honkanen 2001 ja 2012: 62–73). Tässä ei tietysti ole mitään erityisen kummallista. Direktiivit muodostavat, niin kuin jo edellä mainitsin, funktionaalisen käyttökategorian, ja tällöin yksittäisen lauseen tulkinta direktiiviseksi tai ei-direktiiviseksi riippuu siitä, millaisesta toiminnasta kulloisessakin tilanteessa on kysymys. Kun itse toiminta tunnustetaan usein sen perusteella, mitä yksittäisillä lauseilla tehdään, ollaan kehässä ja direktiivinen tulkinta saattaa jäädä epävarmaksi.

Erotan toisistaan direktiiviyden ja direktiivin. Direktiivisyys on merkitys direktiivien taustalla – mutta ei vain direktiivien, sillä direktiivisyys voi tulla todeksi myös kokonaisena tekstinä (ks. tarkemmin Lauranto [tulossa b] ja Honkanen 2012). Tällöin ei ole järkevää puhua yksittäisistä direktiiveistä, vaan on puhuttava kokonaisen tekstin direktiiviydestä. Tällaista direktiiviyttä edustavat vaikkapa tietyt mainostekstit, joiden tehtävänä on saada lukija ostamaan mainoksen hyödykkeitä. Jos teksti on rakennettu niin, että potentiaalista ostajaa, tekstin vastaanottajaa, ei ole rakennettu mukaan syntaksiin vaan lauseilla vaikkapa vain kuvaillaan, on vaikeaa nimetä direktiiveiksi yksittäisiä lausumia tai lauseita. Tällainen direktiivisyys kytkeytyy luonnollisesti tekstilajin, kielenkäyttötilanteen, päämääriin (ks. myös László 2001).

Direktiiviyden siemenen voi nähdä lapsen peittelemättömässä tahdossa saada itselleen hyödykkeitä tai saada aikaan itselleen hyödyllistä toimintaa muiden ihmisten avulla. Direktiiviydestä voidaan puhua vasta silloin, kun puhujan tahdosta tulee puhuteltavaa velvoittavaa, toisin sanoen silloin, kun

tahdon aspektiin yhdistyy interaktio. Direktiiviyden merkitys on siis kompleksinen siinä mielessä, että se käsittää yksilönsäisen tahdon lisäksi puhuteltavaa velvoittavan, interaktiivisen aspektin. Direktiiviyttä voidaanakin kutsua puhujan ja vastaanottajan väliseksi velvoitetahtosuhteeksi.⁶ (Ks. tarkemmin Lauranto [tulossa a ja b]; Larjavaara 2007: 496–498; Bates ym. 1976; Halliday 1979.) Tässä kohtaa erityisen huomion arvoista on se, että velvoitetahtosuhte – Larjavaaran (2007: 497) sanoin – ”on siis toiminnallisen tason omaa semantiikkaa, eikä sitä voi palauttaa haluamiseen tai edes tahtomiseen”.

Se, että direktiivit muodostavat kuvauskategorian, joka määritetään puhtaasti aktuaalisesta, tilanteesta syntyvästä käyttömerkityksestä käsin, ei merkitse kuitenkaan sitä, että direktiivisyys, puhujan ja vastaanottajan välinen velvoitetahtosuhte, ei voisi myös kieliopillistua. Direktiivin prototyyppinen ilmaisutapa, vahvin merkki direktiivisen merkityksen konventionaalistumisesta kielioppiin, onkin imperatiivilause (ks. myös ISK 2004: § 1645, 1647; ks. myös Toivainen 1980 ja 1984). Pidän toisistaan siis käsitteellisesti erossa tilanteisen ja kieliopillistuneen direktiiviyden. Minun erityishuomioni kohteena ovat nimenomaan kieliopillistuneet direktiivikonstruktiot, mutta näihin pääsen käsiksi tarkastelemalla tilanteista direktiiviyttä: todellisia kielenkäyttötilanteita ja niissä direktiiveiksi tulkittuja lausumia.

Maailman kielissä on jokseenkin harvinaista se, että direktiivisyys ei olisi kieliopillistunut juuri imperatiivilauseeksi (ks. esim. Zaddock & Zwicky 1985; myös Halliday [1985] 1994). Sen sijaan sellaisia kieliä, joissa ei ole morfologista imperatiivia, on paljonkin, esi-

6 Von Wright (1985: 51–67) onkin kuvannut puhujaintentioita myös niin, että sen merkitys on ’on päättänyt saada aikaan’. Tästä juuri on kyse: vahva puhujaintentio on nimenomaan *toimintatahtoa*.

merkiksi kiina ja englanti (ks. esim. van der Auwera 2011). 2. persoonien morfologinen imperatiivimerkintä on vain yksi imperatiivilauseen tunnusmerkeistä, eikä morfologisen imperatiivin puute ole mitenkään tavatonta. Suomessa imperatiivilauseen tunnusmerkkeihin kuuluu niin finiitin merkintään liittyviä, morfologisia kuin muidenkin lausekkeiden merkintään ja järjestykseen liittyviä, puhtaan syntaktisia piirteitä. On kuitenkin myös kieliä, joissa ei ole kieliopillistunutta imperatiivilauseetta. Heath (1984: 343–344) esittää, että nunggubuyussa ei ole imperatiivilauseetta vaan sen asemesta käytetään deklaratiiivia, jonka finiitti on futuriviitteinen. McGregorin (1990) mukaan toinen australialaiskieli, guniandi, olisi myös tällainen, imperatiivilauseeton kieli. (Ks. tästä myös Shore 1992: 186–187 ja van der Auwera 2011.)

Toisaalta on kieliä, joissa direktiivisyys on kieliopillistunut useammalla kuin yhdellä tavalla. Tällaisissa kielissä esimerkiksi suostutteluun, käskyyn ja pyyntöön käytetään kuhunkin omaa lausekonstruktiotaan. Tällöin ei liene järkevää puhua imperatiivilauseesta ollenkaan, vaan loogista on kuvata direktiiviyden kieliopillistuminen kustakin yksityisestä direktiivisestä merkityksestä käsin: direktiivisiä lausetyyppejä tulee siis kuvaukseen useita. (Puheakteista ks. myös Itkonen 2001 ja 2008.) Suomessakin direktiiviyden voi nähdä kiteytyneen useampaan kuin yhteen lauserakenteeseen, imperatiivilauseeseen ja niin sanottuun *tulisit nyt* -konstruktion.

Ennen kuin syvennyn *tulisit nyt* -lauserakenteen analyysiin, käsittelen kuitenkin lausekonstruktiota, johon *nyt*-partikkeli ei kuulu, niin kutsuttua optatiivirakennetta (luku 3).

3. NYT-PARTIKKELITON OPTATIIVIRAKENNE

Optatiivisuus on puhujan intentioihin liittyvä merkitys. Optatiivi-ilmaus ei ole kuitenkaan yhtä voimakas kuin toimintatahtoilmaus (jonka perusmerkitys on siis edellä määrittelemäni kompleksinen velvoitetahto), optatiivisuudessa on pikemminkin kysymys puhujan toiveesta.⁷ Alla oleva esimerkki 1 on puhelinkeskustelusta.

(1) Jalka [YML-p]

Tiina Onks se turvoksissa.
Timo => Vittu näkisit tän.

Timon käyttämän *näkisit tän* -rakenteen voi tulkita – Kauppista (1998: 187–189) mukailen – perusoptatiiviksi: finiitti on konditionaalimuotoinen, lause on finiittiverbialkuinen ja se on pronominisubjektiton, niin kuin – Kauppinen (mp.) huomauttaa Matihaldiin (1979: 191) viitaten – ”kehottavat ja imperatiiviset lauseet” yleensäkin ovat. Optatiivisuus sopii mainiosti kuvaamaan Timon tuottaman lauseen merkitystä. Timo ei nimittäin vastaa Tiinan esittämään polaariseen interrogatiiviin suoraan afirmatiivisesti, vaan hän ikään kuin kiertää vastauksen käyttämällä optatiivirakennetta. Jatkan tästä kuitenkin vasta hetken päästä.

Kiinnostava kysymys tässä vaiheessa on tietenkin se, onko Timon *näkisit tän* -lause direktiivi – direktiiviyden kieliopillistumistahan tässä artikkelissa käsittelen – jommasakummassa tai kummassakin direktiiviyden merkityksessä: onko kyse vain tilanteisesta direktiivistä vai kielioppiin kiteytyneestä direktiivirakenteesta vai kummastakin vai ei kummastakaan. Mielestäni lause ei edusta ainakaan direktiiviyden kieliopillistumaa. (Huomattakoon, että sanomalla näin en ota

⁷ Optatiivisuudessa lienee nähty myös jotakin valintaan, vaihtoehtoihin liittyvää, sillä nimitys *optatiivi* < lat. *optare* ’valita’.

kantaa siihen, onko rakenne kieliopillistunut jollain muulla tavoin.) Optatiivisuus ei nimitäin ole automaattisesti direktiiviyttä. Kuten edellä luvussa 2 olen esittänyt, direktiiviyden merkitys on kompleksinen siinä mielessä, että se sisältää puhujan tahdon merkityksen lisäksi interaktiivisen toimintavelvoitteen puhuteltavalle. Se, että puhuja ilmaisee tahtonsa, ei tarkoita automaattisesti sitä, että kyseessä olisi direktiivi-ilmaus. Esimerkin 1 rakenne täyttääkin määritelmän vain puoliksi. Se ilmaisee puhujan intention, mutta puhujan ei käsittääkseni voi nähdä velvoittavan kuulijaa tekemään mitään. Tätä osoittaa muun muassa se, että finiittiverbinä on *nähdä*: näkeminen on prosessi, joka ei ole näkijän, sen, johon optatiivirakenteen subjekti viittaa, kontrolloitavissa. Tästä syystä näkemään harvoin kehoitetaan (paitsi tietyissä mainosgenreissä, ks. esim. Shore 1992: 172, 184; ks. myös Shore 1991). Sitä paitsi näkemään kehottaminen olisi tässä nimenomaisessa tilanteessa outoa, sillä jalan näkemiseen puhuteltavalla ei ole minkäänlaisia mahdollisuuksia, sillä kyseessä on puhelinkeskustelu. Tilanteisestakin näkökulmasta *näkisit tän* -lausetta on siis vaikea pitää direktiivinä, semminkin, jos halutaan pitää kiinni siitä, että ”direktiivi on ohjaileva lausuma, jolla käsketään, kehoitetaan, pyydetään tai neuvotaan puhuteltavaa toimimaan tai olemaan toimimatta tietyllä tavalla” (ISK 2004: § 1645).

Palaan nyt keskustelun kulkuun. Keskustelun konteksti on se, että Timon ystävä Tiina, joka on ammatiltaan sairaanhoitaja, tietää Timon polven murtuneen useasta kohtaa. Timo on käyttänyt kynänsauvoja, koska hän ei ole saanut varata painoa polven päälle. Tiina tietää myös, että luunmurtumien yhteydessä polvesta on hajonnut pehmytkudosta ja ristiside. Timo ei vastaa Tiinan esittämään polven turvotusta koskevaan kysymykseen suoraan myöntävästi. Hänen voikin nähdä käsittelevän Tiinan esittämää polaarista interrogatiivia

tässä tilanteessa ongelmallisena, kyseenalaisena: miksi kysyä turvotuksen olemassaolosta, kun kerran tietää taustan. Tähän, tietynasteiseen turhaumaan, viittaa myös vuoronalkuinen *vittu* (ks. ISK 2004: § 1725–1728). Tuottamallaan optatiivirakenteella Timo tarjoaa Tiinalle keinon päästä ongelmaan johtaneesta tietämättömyydestä. Jalan näkeminen nimittäin ratkaisisi sen ongelman, joka Tiinalla mitä ilmeisimmin jalan turvotustilan suhteen on. Merkityksellistä edellisessä on se, että Timon tuottama rakenne voidaan tulkita nimenomaan ratkaisutarjoukseksi. Konditionaali on siis mukana rakenteessa, joka voi saada tilanteisesti tarjoustulkinnan. Konditionaalimoduksen tarjoustulkinnan yhteyteen on nostanut Kauppinen (1998: 183–186). Hän liittää tämän aktuaalimerkityksen eritoten eksistentiaalilauseeseen mutta myös tietyn ehdoin luonnehtiviin suhdelauseisiin (~ predikatiivilauseisiin). Tarjoustulkinta ei rajoitu kuitenkaan vain Kauppisen (mp.) mainitsemiin maailmankuvauslausetyyppeihin⁸ (ks. esim. 2).

- (2) Ne osallistujalistat ym. olis nyt tässä.
Liitteenä siis. [YML-s]

Esimerkki 2 on sähköpostiviestistä, jonka erään kurssin kahdesta opettajasta toinen on lähettänyt toiselle. Viestin ensimmäisellä lauseella kirjoittaja tosiaan tarjoaa kirjeen liitteenä olevia osallistujalistoja työtoverilleen. Lause ei ole kuitenkaan maailmankuvauslausetypiltään eksistentiaalilause vaan subjektitarkoitteen paikan

⁸ Käytän termiä *maailmankuvauslausetyyppi* syntaktisen lausetyypin asemesta (ISK 2004: § 891–892), sillä kaikki lausetyypit – niin syntaktiset kuin modaaliset (mt. § 886–890) – ovat syntaktisia. Modaalisia lausetyyppejä kutsun interpersoonaisiksi (vaihtokauppa) lausetyypeiksi (ks. esim. Halliday [1985] 1994). Modaalisuus on käsitetty fennistiikassa laajemmin (ks. esim. Hakulinen & Karlsson 1979) niin kuin ISK:nkin (2004) kanta osoittaa. Laajempaa modaalisuuskäsitettä edustaa mm. Palmer (esim. [1986] 2001: 70–72).

tarkentava, intransitiivinen suhdelause.⁹ Lauseessa on subjekti toisin kuin eksistentiaalilauseessa (ks. Helasvuo & Huumo 2010). Subjektin puolesta puhuu monikollisen NP:n nominatiivimuotoisuus. Subjektin ja finiitin lukukongruenssia lauseessa ei tosin ole, mutta se on yleisemminkin arkisissa kielenkäyttötilanteissa käytetyn kielimuodon piirre.

Toisaalta tarjoustulkinta on mahdollinen myös subjektitaroitteen tilaa kuvaavissa lauseissa, myös sellaisissa, joissa subjekti viittaa 1. persoonaan (ks. esim. 3).

(3) Pekka mää olisin nyt kännissä. [YML-k]

Esimerkki 3 on tilanteesta, jossa on naureskeltu sellaisille ihmisille, joiden käytös muuttuu juovustilassa niin, että he alkavat tyrkyttää itseään (seksuaalisessa mielessä) toisille läsnäolijoille. Sanomalla olevansa humalatilassa puhuja ilmoittaa olevansa siinä valmiustilassa (vrt. Kauppinen 1998: 185, esim. 42a), jonka edeltäneessä keskustelussa on todettu toimivan katalysaattorina itsensä tyrkyttämiselle. Kun puhuja samalla pukee finiitin konditionaalimuotoiseksi sellaisessa lauseessa, jonka subjektitaroite hän itse on, hän tarjoaa itsensä – leikkillisesti – puhuteltavan, Pekan, käyttöön. Yhtä lailla voi ajatella olevan kyse – samanaikaisesti – roolijaosta: puhuja tarjoaa itseään tiettyyn rooliin, samaan tapaan kuin lapset jakavat rooleja itselleen ja muille leikinaloituksessa (Kauppinen 1998: 113–125).¹⁰

Esimerkkejä 2 ja 3 yhdistää maailmankuvauslauseutyypin lisäksi se, että kummankin lauseen subjektitaroitteet ovat tavalla tai toisella puhujan kontrollissa: toiselle voi tarjota sellaista, mitä itse voi hallita, tai sellaista, mikä on yleisesti kaikkien käytettävissä. Esimerkkeihin

2 ja 3 on verrattavissa Kauppinen (1998: 183) eksistentiaalilause-esimerkki *tässä lähellä ois uimala*, jossa eksistenssi-NP:n tarkoite on samaan tapaan ”kaikkien käytössä”. Kauppinen (mp.) ”eksistentiaalilauseen ’tarjolla’-tulkinta” on yhtä kaikki erittäin osuva ja käyttökelpoinen. Kauppinen (mts. 171) eksplikoit tutkimuksensa lähtöoletuksia kirjoittamalla, että konditionaalinen ensisijaista käyttöä heijastelevat intentionaaliset 1. persoonan sisältävät deklaratiivilauseet. Niitä esiintyy hänen mukaansa erityisesti sellaisissa kielenkäyttötilanteissa, joissa ”puhujan aikomuksen ja teon välinen yhteys on suora” (mp.).¹¹ Kun näin ei ole, syntyy helposti mielikuvaa vaihtoehtotilanteesta, vaihtoehtoista todellisuudesta. Tarjouksiksi tulkittavat lauseet liittyvätkin osaltaan läheisesti juuri tähän seikkaan. Minun esiin nostamani lauseet (esim. 2 ja 3) ovat nimittäin sellaisia, että niissä tarjotaan ratkaisua (puheena olleeseen) ongelmaan tai tyydytystä (puheena olleeseen) tarpeeseen (myös Kauppinen *tässä lähellä ois uimala* -esimerkki). Se, että ongelma tai tarve on ollut keskustelussa esillä aiemmin, ei ole välttämätöntä, mutta se lienee melko tavallista (Kauppinen 1998: 183). Tarjouksiksi tulkittuihin lauseihin sopii joka tapauksessa mainiosti myös kytkös vaihtoehtotodellisuuteen. Koska ratkaisuja ongelmaan kuin ongelmaan on tavallisesti meidän maailmassamme useita, ratkaisuehdotuksen pukeminen vaihtoehtomaailman kaapuun antaa tilaa niin ratkaisun

¹¹ Kauppinen (mt.) nostaa esiin lukuisia esimerkkejä, jotka kuvastavat juuri tätä. Yksikön 1. persoonan subjektin sisältävissä lauseissa, joiden finiittinä on puhumisverbi, intentiomerkityksen ei liity vaihtoehtoisuustilannetta, sillä sanomisteko toteutuu heti puhumisverbin esiintymisen jälkeen. Toiset näistä esimerkeistä ovat murreaineistosta, toiset nykypäivän arkipuheesta, toiset kaunokirjallisuudesta, esim. ”minä tuota teiltä kysyisin varsin ilman vain, että onko siinä perrää, kun ne puhuvat ihmiset, että – –” (mts. 171, esimerkki 11). Tällaisten esimerkkien konditionaalimuotoisen finiitin intentiotulkintaa hän perustelee mm. käännöksillä, joissa intentio on ilmaistu leksikaalisesti mm. tahtoverbillä, siis *kysyisin* ’tahdon kysyä’.

⁹ ISK:ssa (2004: § 891) näitä lauseita kutsutaan kopulalauseiksi, itse asiassa niiden yhdeksi alatyypiksi.

¹⁰ Tosin leikkipuheeseen liittyvässä roolijaotuksessa käytetään tyyppillisesti *tää*-pronominia, kun puhuja viittaa itseensä.

tarjoajalle kuin ratkaisuehdotuksen vastaanottajallekin.¹²

Esittelen vielä muutaman optatiivirakennesimerkin, samantyyppisen kuin esimerkissä 1. Yhteistä näille kaikille on se, etteivät ne tahdo mahtua direktiiviyden määritelmän alle.¹³ Esimerkkien 4–7 optatiivirakenteiden konditionaalimuotoiset finiitit ovat kaikki joko *nähdä-* tai *kuulla-*verbejä. Tämä johtuu tietoisesta valinnastani. Haluan käsitellä tässä vain sellaisia tapauksia, joiden direktiivinen luenta olisi lähes mahdoton jo perusvalintojen kautta.

Esimerkki 4 on keskustelufoorumilta (tai sen tapaiselta alueelta), johon keskustelijat voivat luoda omia kuviaan. Näitä puolestaan muut jäsenet voivat kommentoida. (Olen alleviivannut esimerkeistä 4–7 ja 10 optatiivirakenteet.)

(4) [Twiggy]

[Nimimerkki *miiv* kirjoittaa:]

Tunnistinnnn. Toi suu on upee, vaikka siis on tää muutenki hieno [naurava hymiö]

[Nimimerkki *Hamii* kirjoittaa:]

No ei ees oo nii upee xD Näkisit mun piirtämän Miyavin.. Se on viel kesken, mut ku se on valmis ni lisään sen tänne

Optatiivirakenne esiintyy vuorossa, jossa Hamii kommentoi toisen käyttäjän kommenttia hänen

¹² Tarjouksen puhetoiminto ei ole suomessa kieliopillistunut, vaan se toteutuu toisinaan deklaratiivina (esim. 2 ja 3), usein myös imperatiivina (*ota lisää hei*) ja interrogatiivina (*haluutsä lisää?*), esimerkissä 1 (*vit-tu näkisit sen*) sen voi nähdä reaalistuneen lauserakenteeksi kieliopillistuneena optatiivikonstruktiona (jonka intersubjektin vaihtokauppalausetyypin jätän tässä tarkoituksellisesti auki).

¹³ ISK:n (2004) kanta tarjouksen ja direktiiviyden suhteeseen jää epäselväksi, sillä yhtäällä direktiivi määritellään niin, että tarjous ei mahdu määritelmään (§ 1645), ja toisaalla todetaan Kauppiseen (1998: 183–186) viitaten, että ”eksistentiaalilause, jonka verbi on konditionaalimuotoinen, tulkitaan tietyissä konteksteissa direktiiviksi, yleensä tarjoukseksi” (§ 1660: Huom. 1).

kuvastaan. Merkityksellistä tässä esimerkissä on myös se, että vuoroaan ei rakenna ongelmalliseksi miiv, vaan sen tekee Hamii, joka sitten tarjoaa tulkitsemaansa ongelmaan ratkaisua. Tilanne on hyvin samanlainen esimerkissä 5.

(5) [Tojota]

[Nimimerkki *J* kirjoittaa:]

[Otsikko:] Lantikka Disco II td5

Huomenta kaikille!

kaikki teillä joilla on TD5....kuinka meluisa(?) teidän kone on kylmänä! Omani just kun sen päräyttää käyntiin ja tarjoa pikkasen kaasua "helistin" eli pitää pikkusen kolinaa/räminää/helisee 1200rpm tai sillee. Lämmentyyään muutaman minuutin "ääniä" ei enään kuulu!

Onko syytä huoleen?

--J--

[Nimimerkki *Ullex* vastaa:]

Ihan normaalia kiisselin toimintaa, kuulisit tojota 2h:n talviaamuna [naurava hymiö]

Myös esimerkki 5 rakentuu niin, että optatiivirakenne on tekstijaksossa, jossa Ullex vastaa J:n esittämään kysymykseen ja kommentoi J:n vuoroa.

Esimerkki 6 on Facebook-henkilön nimi.

(6) minäkö omituinen, näkisit ernon ja tolovasen [Omituinen]

Nimitteksti rakentuu interrogatiivista, jossa kirjoittaja ikään kuin tarkistaa itsestään esitetyn arvion, ja tätä interrogatiivista seuraavasta optatiivirakenteesta.

Esimerkin 7 keskustelu on käyty Suomi 24-keskustelufoorumilla. Siinäkin optatiivirakennetta käytetään jaksossa, jossa kommentoi

toidaan toisen käyttäjän edeltävää vuoroa tai tekstijaksoa. Tässä kommentoitava tekstijakso koostuu ohjeista.

(7) [Johtomeri]

[Nimimerkki *Claypool* kirjoittaa:]

[Otsikko:] Vittu menee hermot!!!

Että menee hermot näitten nykyajan laitteiden kanssa!!! Ostin tänään Sonyn tallentavan RDR-Gx210 dvd-soittimen ja oon ihan ulalla, miten saan telkkarin, digiboksin, videot, vahvistimen ja tallentavan dvd-soittimen kytkettyä siten, että kaikki vielä toimiski.

[Nimimerkki *Okaro* vastaa:]

[Otsikko:] Kynä ja paperia

Ota kynä ja paperia ja suunnittele siinä. Mieti eri signaalien kulkusuunnat. Muista, että SCART:issa voi mennä eri (komposiitti) signaalit eri suuntiin, mutta yhteen suuntaan voi mennä vain yksi signaali.

[Nimimerkki *Claypool* vastaa:]

[Otsikko:] Näkisit ton johtomerin.

Näkisit kuule ton johtomerin mun huoneen lattialla. Siinä on kiinni telkkari, digiboxi, videot, X-Box, vahvistin, parajaraa, dvd-soitin (aluekoodinpurkajalla), tallentava dvd-soitin, kitaran vahvistin, lamppu, kaks jatkojohtoo, pari scartjohtoo, audiopiuhoja, videopiuhoja, virtajohtoja... Ei mitään havaintoo mikä liikkuu mihinki suuntaan!

Kaikille yllä oleville esimerkeille 4–7 on yhteistä se, että optatiivirakenne esiintyy kommenttijaksossa, jossa asetetaan jollain tavalla kyseenalaiseksi se, mitä keskustelukumppani

on aiemmin esittänyt. Esimerkissä 4 Hamii eksplisiittisesti kieltää miivin edellä esittämän (hyvän) arvion Hamiin tekemästä kuvasta. Esimerkissä 5 Ullex sanoo pitävänsä normaalina sitä toimintaa, minkä J on kuvannut poikkeavaksi, ja asettaa näin J:n poikkeavuusluonnehdinnan kyseenalaiseksi. Esimerkki 6 koostuu vain yhden kielenkäyttäjän tuotoksesta, mutta sen tarkistuskysymyksenä toimiva *minäkö omituinen* presupponoi toisen kielenkäyttäjän kommenttia, jonka tämän tarkistuskysymyksen voi sitten nähdä asettavan kyseenalaiseksi. Esimerkin 7 tilanne on se, että optatiivirakenteen sisältävässä tekstijaksossa kirjoittaja kyseenalaistaa edellä saamiensa ohjeiden toteutettavuuden.

Esimerkit noudattavat seuraavaa retorista kuviota: ”Sitä, mitä esität, käsittelen jollakin tavoin kyseenalaisena tai ongelmallisena. Tarjoan siihen ratkaisua: keinoa nähdä asia toisin, todistetta päinvastaisesta taikka vielä pahemmasta taikka samanlaisesta (eikä siis mitenkään kummallisesta), todistetta ohjeesi mahdottomuudesta tai selitystä siihen, miksi ohjettasi ei voi toteuttaa”. Tämä tilanteesta riippuvainen tarjous on tuotettu kaikissa esimerkeissä konditionaaluotoisen finiitin sisältävällä optatiivirakenteella, jonka subjekti on yksikön toisessa persoonassa. Esimerkit muistuttavat siis kovasti arkipuheesta poimimaani esimerkkiä 1 (*vittu näkisit tän*), jossa Timo kyseenalaistaa optatiivirakenteen sisältävällä vuorollaan Tiinan edellisen vuoron; tarkemmin sanottuna Timo kyseenalaistaa Tiinan puhetoiminnon relevanssin. Kyseenalaistus liittyy nimittäin nähdäkseni Tiinan kielelliseen tekoon, kysymykseen turvotuksesta. Näissä kaikissa tilanteissa puhuja siis ikään kuin luo optatiivirakenteella vaihtoehdoisen tilan, johon hän rakentaa keskustelukumppaninsa kieliopillisesti mukaan, jotta tämän olisi helpompi päästä jyvälle hänen tekemästään kyseenalaistuksesta. Edellä esittelemäni retorinen kuvio, johon optatiivirakenne liittyy, ei liene harvinainen.

Aineistoni luonteen vuoksi en pysty sanomaan tarkkaa frekvenssiä. Tässä nimenomaisessa retorisisessa kuviossa käytetty optatiivirakenne ei rajoitu kuitenkaan vain sellaisten verbien yhteyteen, joiden ilmaisema toiminta ei ole subjektitarkoitteen kontrolloitavissa (niin kuin esimerkeissä 4–7). Esimerkin 8 finiitti-*verbi valehdella* ilmaisee sellaista toimintaa, jota subjektitarkoite nimenomaan kontrolloi.

(8) Valehtelu [YML-k]

- 1 Timo Hei mitä mä voin sanoo.
2 Essi => Valehtelisit niille.

Esimerkissä 8 Timo puhujana osoittaa olevansa ongelmallisessa tilanteessa. Hän esittää rivillä 1 interrogatiivin. Tämä interrogatiivi ei toimi ohjeenhakukysymyksenä. Timon interrogatiivi sisältää nimittäin *voida*-verbin, joka ilmaisee dynaamista modaalisuutta. Kun puhuja esittää kysymyslauseen, jonka subjektitarkoitteeksi hän on rakentanut itsensä ja jossa hän kysyy subjektitarkoitteen kykyä tai mahdollisuutta suorittaa jokin teko, ohjeenhakukysymystulkinta ei ole ensisijainen. Ohjeenhauksi tätä interrogatiivia Essi ei tulkitsekaan, sillä Essin responssi Timon interrogatiiviin ei ole tyyppillinen ohjeenhakukysymyksen responssi. Tämä selviää, kun tarkastelee esimerkin 9 tilannetta, joka on tyyppillinen ohjeenhakutilanne (ks. myös ISK 2004: § 1657).

(9) T-paitojen siirto tuoilta toiselle vastaanotolla [YML-k]

- 1 Opiskelija Mä voin kyl.
2 Meneeks noi tohon
3 samaan.
4 Opettaja => Joo laita vaikka.
5 Opiskelija ((Siirtää T-paidat tuoilta
6 pois.))

Esimerkin 9 riveillä 2 ja 3 oleva lause on tehtävältään ohjeen- tai neuvonhakukysymys. Opiskelija esittää tämän kysymyksen sen jälkeen, kun opettaja on ensin työhuoneessaan pyytänyt opiskelijaa istuutumaan ja huomannut sitten, että tuoililla on kasa T-paitoja. Opiskelija tarjoutuu itse siirtämään T-paidat pois (rivi 1) ja pyytää sitten ohjetta tai neuvoa toimintaansa: kuuluvatko T-paidat pöydällä olevaan paitakasaan (rivi 2). Rivillä 4 opettaja antaa ohjeensa imperatiivimuotoisella lauseella. Imperatiivilauseetta käytetäänkin muun muassa juuri ohjeenhakukysymyksen vastauksena (ks. myös ISK 2004: § 1657).

Niin kuin sanottu, edellä esittelemäni esimerkin 8 tilanne ei ole ohjeenhakutilanne. Tuottamallaan interrogatiivilla *hei mitä mä voin sanoo* Timo pikemminkin eksplikoi ongelmatilanteen. Interrogatiivillaan Timo ikään kuin tekee toisen osallistujan, Essin, tietäväksi ongelman, jonka edessä hän on. Essi ymmärtääkin asian juuri näin eikä anna Timolle tyyppillistä ohjetta (vrt. esim:iin 9). Essi tarjoaa sen sijaan Timolle ratkaisua tai yhtä ratkaisuvaihtoehtoa, ja hän tekee tämän nimenomaan optatiivirakenteella: ”Kun keran olet ilmaissut kohdanneesi ongelman, tarjoan sinulle rinnakkaistodellisuuden, jossa ongelmasi saattaisi ratketa.”

Tästä Timon ja Essin vuoropuhelusta tekee erityisen kiinnostavan kuitenkin se seikka, että Essin tuottama optatiivirakenne ei tarkkaan ottaen esiinny aivan samanlaisen retorisen kuvion osana kuin esimerkkien 4–7 optatiivirakenteet. Essin tuottama optatiivikonstruktio *valehtelisit niille* voidaan kyllä nähdä ongelmanratkaisutarjouksena, mutta ongelman on muotoillut edellä jo Timo omassa interrogatiivissaan, se ei ole siis vain Essin tulkintaa. Lause *valehtelisit niille* voidaankin tulkita myös direktiivisesti. Tämän mahdollistaa osaltaan se, että valehtelu on toimintaa, jota subjektitarkoite pystyy tyyppillisesti kontrolloimaan. Toki

yhtä lailla tilanteen kasvokkaisuus edesauttaa direktiivitulkinnan syntymistä. Direktiivihän kuuluvat tyypillisesti – joskaan eivät tietenkään yksinomaan – juuri kasvokkaisuun minä ja sinä tässä ja nyt -tilanteihin. Kolmanneksi on todettava, että vaikka esimerkin 8 tilanne on monessa suhteessa samantyyppinen kuin esimerkkien 4–7 ongelmanratkaisutarjoustilanteet, se eroaa niistä kuitenkin jo mainitsemallani tavalla: ongelman muotoilee esimerkissä 8 se, jolle ratkaisua sitten tarjotaan. Tällainenhan on tyypillisesti juuri direktiivitalanne.

Esimerkki 10 edustaa puolestaan – pitkäköö – sähköpostikirjeiden ja tekstiviestien vaihtoa.

(10) Kutsu [YML-s]

[Timon kutsu sähköpostitse kahdelle ystäväpariskunnalleen:]

Hei kaikki

Kas kun kuttuin teitin sillon Ruokolahdella ollessamme tänne Tampereelle, niin tuota sopsisiko teillen kesäkuun puolessavälissä? Ehdotan ajankohtaa 17. - 19.6. Koirat on myös tervetulleet, esmes Scandicin Rosendahl on hotelli, joka majoittaa myös kotieläimiä. Jos tää päivä ei käy, niin sovitaan joku toinen. Kesäkuussa ei mulle sovi, mutta sitten heinäkuussa on taas vapaata. Esmes 15. - 17.7.

Pusu kaikille!

Timo

[Anna vastaa Timolle sähköpostitse: Anna ja Annan puoliso, Kalle, eivät pääse kesäkuussa Timon ehdottamana ajankohtana, sillä ajankohdaksi on sovittu muuta ohjelmaa. Muut eivät vastanneet mitään.]

[Timon tekstiviesti myöhemmin Annalle:]

Mikä teidän tilanne? Onko [koiran jalkaan tullut] haava kunnossa? Kuule, mulle tuli sellainen juttu mieleen, että voisithan sä tulla tänne yhden tai kahden koiran kanssa käymään arkena kesäkuussa. En ehdottanu teille koko porukalle arkipäiviä, koska ainakin ville on töissä kesäkuussa arkena. Eikä kukaan muu oo itte asiassa ees vastannu mun viestiin. Tulisit pariks päiväks.

Ydinseikka esimerkin 10 kirjeenvaihdossa on se, että siinäkin kuvautuu tietynlainen ongelmatilanne. Timo on kutsunut ystäviään Helsingistä luokseen, mutta suurin osa ei ole vastannut tähän kutsuun. Ainoa vastaaja on Anna, ja hänenkään kanssaan Timo ei tunnu löytävän sopivaa vierailuajankohtaa. Ikään kuin koko vierailuongelman ratkaisuksi Timo esittää lopussa, että Anna voisi tulla hänen luokseen arkena pariksi päiväksi. Tämän Timo tekee nimenomaan optatiivirakenteella. Tässä esimerkissä optatiivirakenteen ongelmanratkaisutarjoustulkinta ei nouse kuitenkaan yhtä vahvasti esiin kuin edellisissä esimerkeissä. Mikään ei estä tulkintemasta Timon optatiivirakennetta – samanaikaisesti tai yksinomaan – pyynnöksi tai kutsuksi. Tällaista usein arkipäivän kielenkäyttö onkin. Samanaikaisia tulkintamahdollisuuksia on useita, mutta huomionarvoista on mielestäni se, että vaihtoehtojen joukosta ei välttämättä tarvitse tehdä lopullista valintaa, sillä käyttömerkitykset ovat usein samanaikaisia, päällekkäisiä. Tämä on olennainen osa kielellistä vaihtokauppaa ja niin ollen vaihtokauppalauseidenkin järjestelmää. Kulttuurissa tärkeiksi koetut merkitykset saavat kieliopillisen muodon, ne toisin sanoen kristalloituvat osaksi systeemistöä. Niin on käynyt esimerkiksi

”optatiiviselle” merkitykselle: se on kieliopillistunut optatiivirakenteeksi. Kieliopillistumisprosessin kautta fundamentaaliset peruserkitykset ikään kuin tulevat osaksi olevaisuutta. Olevaisuus on vuorovaikutusta, ja se samainen vuorovaikutus, joka on sysännyt kieliopillistumisprosessin liikkeelle, tuottaa kieliopin kristalleille jatkuvasti uusia tulkintoja – jotka luonnollisesti nojaavat tavalla tai toisella kristalleihin, niihin fundamenteiksi muotoutuneisiin merkityksiin, jotka alun perin ovat kieliopillistuneet. Optatiivirakenteen perusolemus mahdollistaa aktuaalisissa kielenkäyttötilanteissa monenlaisia merkitystulkintoja, ja nämä tulkinnat ovat luonnollisesti sidoksissa optatiivirakenteen peruserkitykseen.

Esimerkkien 9 ja 10 optatiivirakenteet voivat siis saada direktiivisen tulkinnan. Direktiivinen tulkinta on kuitenkin paljon sidoksissa koko tilanteeseen ja erityisesti rakenteen ytimenä käytetyn finiittiverbin leksikaaliseen merkitykseen. Optatiivirakenne käy toisin sanoen direktiivistäkin, mutta optatiivikonstruktio ei edusta direktiiviyden kieliopillistumaa. Optatiivirakenteen direktiivisyys on tilanteista.

4. NYT-PARTIKKELILLINEN RAKENNE

Edellisessä luvussa käsittelemäni *näkisit tän*-tyyppinen optatiivirakenne ei ole kieliopillistunut direktiiviksi. Niin kuin olen osoittanut, rakenne voi saada direktiivisen tulkinnan, tällöin kuitenkin rakenteen finiittiverbin täytyy ilmaista sellaista toimintaa, jota sen suorittajan voi tulkita kontrolloivan, kuten juuri vaikkapa *valehdella*-verbin (esim. 8) ja *tulla*-verbin (esim. 10) yhteydessä tilanne on. Tässä luvussa käsittelem optatiivirakenteen sukulaiskonstruktioita, *tulisit nyt* -rakennetta. Käsittelem luonnollisesti sitä, mitä pidän *tulisit nyt* -ra-

kenteen ydinkäyttönä ja merkityksenä (luku 4.2). Puutun samaisessa alaluvussa myös siihen, miten konstruktio on käsittääkseni syntynyt, toisin sanoen sitä, miten *tulisit nyt* -rakenne on kieliopillistunut direktiiviseksi.

Partikkelilla *nyt* on eittämättä merkittävä rooli *tulisit nyt* -konstruktion kieliopillistumisprosessissa. Niinpä tarkastelen lyhyesti myös *nyt* -sanana merkitystä ja käyttöä, toisaalta sen maailmankuvausmerkitystä ja siihen pohjaavaa adverbiumia ja toisaalta sen intersubjektuaalista interaktiomerkitystä ja tähän merkitykseen rakentuvaa partikkeliumia. Tähän siirryn seuraavaksi (luku 4.1).

4.1 nyt

Käsittelem luvussa 3 tarjoustoiminnon yhteydessä esimerkkejä 2 (*ne osallistujalistat ym. olis nyt tässä*) ja 3 (*pekka mää olisin nyt kännissä*). Palaan hetkeksi näihin esimerkkeihin. Syy paluuseen ovat lauseissa käytetyt *nyt* -sanat. Kummassakin tapauksessa *nyt* voidaan analysoida käsittääkseni adverbiksi (eikä intersubjektuaaliseksi partikkeliksi, Hakulinen & Saari 1995; ISK 2004: § 794). Näissä lauseissa *nyt* ottaa osaa lauseen maailmankuvausmerkityksen syntymiseen, se rajaa kummassakin lauseessa puhehetkellä tapahtuvaksi nimenomaan lauseen ilmaiseman prosessin, ei diskurssitoimintaa. Molemmissa lauseissa *nyt* voidaan tulkita myös kontrastiiviseksi. Esimerkissä 2 osallistujalistoista on puhuttu jo aiemmin (vrt. NP:n *ne listat* demonstratiivitaranne, jonka avulla puhuja esittää listat puhekeskustalleen tunnistettavina, ks. Laury 1996: 164–165 ja 1997), ja vihdoin ne ovat puhuteltavan saatavilla. Esimerkissä 3 *nyt* kontrastoi kännitilan aiempaan vaiheeseen, jossa puhuja ei vielä ollut niin juovuksissa kuin puhehetkellä.

Tällaisen temporaalisen kontrastin kautta on *tulisit nyt* -konstruktionkin *nyt* saattanut

syntyä tai ainakin saada syntykimmokkeensa. Tällä tavoin asian analysoivat Hakulinen ja Saari (1995: 489–491). He liittävät *nyt*-sanan käytön vuoroihin, joita he itse kutsuvat reaktiivisiksi. Vaikka kehotukset ja pyynnöt toimivatkin tavallisesti vierusparin etujäsenenä, *nyt*-partikkelillisina ne voivat toimia sillä tavoin jälkijäseniin rinnastettavina, että ne viittaavat edeltävään keskusteluun (mas. 489).¹⁴ Heidän mukaansa *nyt*-partikkelin sisältävät lausumat, esimerkiksi sellaiset kuin *syö nyt*, saavat tulkintansa siitä, että ruokaa on jo edellä tyrkytetty puhutellulle (mas. 490). Tämä analyysi tuntuu sopivan hyvin myös *tulisit nyt*-rakenteen yhteyteen, sillä rakenteella ilmaistaan usein suostuttelua, toisin sanoen toimintaa, joka on ”reaktiivista” juuri siinä mielessä, että suostuteltava on edellä kieltäytynyt siitä toiminnasta, johon häntä uudestaan suostuttelussa kehoitetaan (ks. tästä tarkemmin seuraavaa lukua 4.2). Tällainen kielellinen toiminta linkittyy edeltävään keskusteluun hyvin vahvasti. *tulisit nyt*-rakenteen *nyt* saattaakin siis olla edelleen temporaalisen kontrastin merkki, ei enää kuitenkaan lauseen maailmankuvausmerkitykseen vaan interaktionaaliseen merkitykseen liittyvä. Tämän kuvauksen mukaan *nyt* ei olisi *tulisit nyt*-rakenteessa temporaalinen adverbiksi vaan interaktionaalinen partikkeli, jolla kontrastoidaan suostuttelutoiminto suostuttelua edeltäneeseen kieltäytymistoimintoon. Se liittyisi näin ollen – niin kuin jo sanottu – pikemminkin puhetoimintojen kuin kuvattavana olevan ympäröivän ei-kielellisen maailman tapahtumien aikaan (Hakulinen & Saari 1995: 486, 489).

Asian voi kuitenkin nähdä myös hieman toisella tavalla. On nimittäin tilanteita, joissa pelkkä *nyt* toimii direktiivinä (ks. esim. 11).

¹⁴ Kysymys ei ole kuitenkaan varsinaisesta jälkijäsenyydestä, niin kuin esitinkin, vaan siihen rinnastettavasta toiminnasta.

(11) [YML-k]

1	Timo	((pieraisee kovaäänisesti))
2	Markku =>	hei nyt.
3	Timo	joo joo.
4		((nauraa))
5		ne on ne p _{av} ut.

Esimerkissä 11:kin on kysymys melko puhtaasta temporaalisuuden ilmaisemisesta: piereskelytoiminta on alkanut menneisyydessä ja jatkunut siinä määrin, että direktiivin lausumishetkellä se on saavuttanut lakipisteensä ja Markun sietoraja on ylittynyt. Esimerkin 11 *nyt*-sana voidaan kuitenkin käsittää nimenomaan adverbiksi eikä partikkeliksi, mitä osoittaa muun muassa se, että Markku tuottaa sen prominenttina, ympäröivästä puheympäristöstä kohosteisempana. Diskurssi-partikkelithan eivät tyypillisesti ole puheessa prominentteja (esim. ISK 2004: § 794).¹⁵ Niin kuin olen jo useaan otteeseen todennut, direktiiviyys esiintyy tyypillisesti minä ja sinä tässä ja nyt -tilanteissa. *nyt*-adverbin leksikaalinen merkitys ei luonnollisestikaan ole direktiivinen. *hei nyt*-vuoron direktiivisen merkityksen voi käsittääkseni nähdä syntyvän tässä tilanteessa sitä kautta, että deiktisessä minä, tässä ja nyt -origossa puhujaintention ja spatiotemporaalisen deiktisen tilan ilmaisimien rajakalvot läpäisevät toistensa merkityksiä. Deiktistä temporaalikeskusta ilmaiseva *nyt* on alkanut imeä itseensä minäpuhujan liittyvää intentiomerkitystä. Asian voi ilmaista myös vähemmän dramaattisesti: deiktisen origon aika, paikka ja puhujan intentio ovat luontaisessa yhteydessä toisiinsa ja kielelliseen asuun puettuinkin ne ikään kuin jatkavat yhteydenpitoaan. Muusta maailmankuvauksesta

¹⁵ Adverbin muuttuminen partikkeliksi voidaan nähdä eräänlaisena kieliopillistumisilmiönä, ja prominenssipotentiaalinen katoaminen partikkelistumisen yhteydessä on tietynlaista fonologista kulumista. Tämä taas on usein yhdistetty kieliopillistumiseen (ks. esim. Itkonen 2008: 54).

erillään oleva *nyt* – esimerkkitalanteessahan se muodostaa ei-elliptisen rakenteen ja vuoron ilman muita maailmankuvaukseen liittyviä elementtejä –, joka on lisäksi *hei*-huomionosoitinpartikkelin seurassa, tekee vastaanottajan alttiiksi myös puhujan intentioille. Samantyyppisen esimerkin esittelevät Hakulinen ja Saari (1995: 489). Heidän mukaansa *no pian nyt* -vuoro toimii kehotuksena mutta se ei voisi toimia sinä ilman *nyt*-partikkelia: pelkkä *no pian* olisi sellaisenaan outo direktiivinä. Partikkeli *nyt* tuokin käsittääkseni lausumaan mukaan vahvan puhujaintention merkityksen, mikä johtaa direktiiviseen tulkintaan. Puhujan vahvasta tahtoilmauksesta, joka suuntautuu puhuteltavalle (ja joka koskee nimenomaan tämän toimintaa), syntyy direktiivi. Saman tehtävän *nyt*-partikkelilla voi nähdä myös *tulisit nyt* -rakenteessa. Se korostaa (jo konditionaalimuotoisen optatiivikonstruktion sisältämää) puhujaintentiota, vahvistaa sitä entisestään. Kun puhujan vahvan tahdon ilmaus yhdistyy finiittiin, jossa viitataan puhuteltavaan, syntyy kompleksinen velvoitetahtomerkitys – ja direktiivi.

nyt-partikkelin moninaista käyttöä ilmentää hyvin alla oleva keskustelu, jossa partikkeli esiintyy yhteensä neljästi kolmessa eri lauserakenteessa (ks. esim. 12, jonka alleviivaukset, lihavoinnit ja kohderakenteihin liittyvä kirjainmerkintä *a*, *b*, *c* ja *d* ovat minun).

(12) [Jämsä]

[Vieras 1 kirjoittaa:]

Jämsä on täynnä kitiseviä ja kateellisia vanhuksia jotka eivät ymmärrä nuorten päälle ei sitten niin millään. Miksi juuri mopoautoista on tehty niin suuri numero, mopoilla ja autoilla niitä kolareita sattuu miljoona kertaa enemmän ! Nopeudetkin ovat mukamas suuri ongelma; jos mauto kulkee normaalia vauhtia

se kulkee liian hiljaa, jos taas siinä on hiukan viritystä siitäkin tehdään järkyttävä numero ! Vahinkoja sattuu kenelle tahansa (a) koittakaa nyt hyvät ihmiset ymmärtää se. Jämsäläisten vanhusten on vain ilmeisesti saatava jotain valitettavaa koiranpaskan lisäksi. Joten kellä se aivokoppa on kasvanut, kitisevillä ja joka asiasta valittavilla elämättömillä aikuisilla vai meillä koulua käyvillä nuorilla .. ? joten jämsäläiset HANKKIKAA OIKEASTI SE ELÄMÄ !

[Vieras 2 kirjoittaa:]

Mistä lähtien parikymppinen on ollut vanhus? 22v ja ihan parhaassa iässä. On tässä noita kouluja käyty! ja useampi vuosi.. mukaan lukien 9kk miesten koulua! että (b) menkää te nyt vaan ihmeessä lukemaan mautoiliat lisää sitä yläaste paskaa.

Tulipa taas kauhisteltua jämsän keskustassa päivä pari takaperin sitä takaluukussa kiini ajamista.. semmooenen helveetin sininen koppi ilman etupuskuria! Meinasitko että olisit nupin päälle ajanut vai? ja mitä helvettiä se toistenne ohittelu siellä keskustassa on!! Opetelkaa ne liikennesäännöt!.. saako keskustan alueella ohittaa?? EI! ei vaikka se ohitettava olis toinen mauto. Kovasti tulee nuoren suusta "elämän" ohjeita! (c) näkisit nyt ensin sitä elämää ennen kun tänne tulet ohjeitas jakelemaan! (d) minäkään sitä en ole vielä paljon nähnyt mutta sinä nyt varsinkaan! 15v ja aikuinen?? .. jooopa joo!

mä en pelkää painaa liinoja kiini jos joku siinä takaluukussa kiini ajalee! siinähan sitten keräilette mauton kappaleita ja makselette omanne että uhrin vaurioita.. peräänajanut maksaa aina!

Esimerkin 12 kumpikin puhuja on selvästi tuohtunut: kielenkäyttötilanne on vahvasti affektinen. Partikkeli *nyt* esiintyy molempien vuoroissa. Kuvailin edellä *nyt*-partikkelin (yhdeksi) merkitykseksi minäpuhujan intention korostamisen. Puhujaintention korostamisen merkitys sopii tietysti moniin yhteyksiin, ja esimerkissä 12 partikkelia *nyt* käytetäänkin erilaisissa lauserakenteissa. Yhteistä *nyt*-partikkelin käytölle on se, että se esiintyy affektisissa tilanteissa. Esimerkin 12 tilannetta värittävät nimenomaan tuohtumus ja paheksunta. Rakenne-esiintymät a (*koittakaa nyt hyvät ihmiset ymmärtää se*) ja b (*menkää te nyt vaan ihmeessä lukemaan mautoiliat lisää sitä yläaste paskaa*) edustavat kumpainenkin imperatiivilauseetta. Kummassakin on mukana vokatiivi-ilmauslauseke (*hyvät ihmiset ja mautoiliat*), esiintymässä b omalla lausekkeellaan *te* viitataan lisäksi myös subjektitarkoitteeseen.¹⁶ Esiintymässä a *nyt* seuraa finiittiverbiä, esiintymässä b se liittyy puolestaan subjektina toimivaan pronominiin *te*. Kohdan c tapaus (*näkisit nyt ensin sitä elämää*) on tämänkin artikkelin topiikin kannalta mielenkiintoinen: käsittelen siihen verrattavia tapauksia tarkemmin luvuissa 5.2 ja 5.3. Yhtä kaikki rakenteeseen liittyy tässä esimerkissä selvästi paheksuntaa. Kohta d (*mutta sinä nyt varsinkaan*) poikkeaa rakenteellisesti kolmesta edellisestä sillä tavalla, että siinä *nyt* on jaksossa, jossa verbiä ei ole lainkaan vaan jonka kielto ja prosessimerkitys on tulkittava edeltävän lauseen perusteella (joskin kielteisyyteen viittaa myös jaksossa esiintyvä kieltohakuinen fokuspartikkeli *varsinkaan*). Partikkeli *nyt* liittyy tässä pronomini-NP:hen, adversatiivisen *mutta*-jakson ensi konstituenttiin, joka viit-

¹⁶ Subjektitarkoite on tässä rakenteessa – kanonisessa, so. toispersonaisessa, imperatiivilauseessa (esim. Aikhenvald 2010) – luonnollisesti sama kuin puhuteltava, mistä johtuu, että subjektilausekeilmauksen voidaan nähdä toimivan samalla vokatiivina, puhutteluilmauksena. Tätä en käsittele tässä yhteydessä tarkemmin.

taa puhuteltavaan. Tähänkin kohtaan liittyy puhujan affektinen suhtautuminen: kohtaan voi nähdä sisältyvän puhuteltavan vähättelyä.

Nyky-suomessa *nyt*-sana on selvästi toisinaan partikkeli, toisinaan adverbi. Edellä esittämäni partikkelistumiselliset – toisaalta diskurssi-toimintojen kontrastiin liittyvä, toisaalta deiktiseen origoon kytkeytyvä selitys – eivät sulje kuitenkaan toisiaan pois, vaan ne saattavat olla kumpainenkin tosia, ikään kuin ilmiön osaselityksiä, ja toinen niistä saattaa saada toisissa tilanteissa vahvemman painoarvon kuin toinen. Tässä yhteydessä saattaa tosin olla harhaa koko partikkelistumispuhe prosessuaalisessa mielessä. Jos hyväksytään ajatus siitä, että deiktisen origon aika, paikka ja puhujaminän intentio ovat luontaisessa yhteydessä toisiinsa, voidaan ajatella, että näin on ollut myös ammoisina aikoina: ei tarvitse siis olettaa, että *nyt*-adverbi olisi syntynyt ensin ja siitä olisi myöhemmin kehittynyt interpersoonainen *nyt*-partikkeli.¹⁷ Itse *nyt* (oletettavasti < *nyyt < *nyyyt < *nykyt) on tietysti syntynyt kieleen jossain vaiheessa, mutta sen partikkelikäyttöä ei tarvitse pitää myöhempänä kuin sen adverbikäyttöä (juuri näin esim. Hakulinen & Saari 1995: 497).

Siirryn seuraavaksi optatiivirakenteesta ja *nyt*-partikkelista syntyneeseen konstruktion ja sen direktiiviyyteen.

4.2 tulisit nyt -rakenne ja direktiiviksi kieliopillistuminen

Kuten alumpana olen maininnut, *tulisit nyt* -konstruktiota käytetään suostutteluun. Suostuttelu on direktiivistä toimintaa, sillä puhuja suostuttelijana pyrkii saamaan puhuteltavan eli sen, jota hän suostuttelee, tekemään jotakin. Suostuttelu eroaa esimerkiksi pyynnöstä siinä, että suostuttelussa pyydetään vastaan-

¹⁷ Kieliopillistumisesta ja kieliopin ontologiasta ks. esim. Helasvuo 2001: 1–4.

ottajaa tekemään eksplisiittisesti jotakin sel-laista, mistä on aiemmin ollut puhe mutta mistä vastaanottaja on jo ainakin kertaalleen kieltäytynyt tai muuten osoittanut kieltäytyvänsä. Juuri tähän Hakulinen ja Saarikin tutkimuksessaan (1995) viittaavat: *nyt* esiin-tyy rakenteessa, joka on heidän mukaansa ”reaktiivinen” (ks. myös lukua 4.1). Asian voi kuvata myös niin, että *nyt*-partikkelillisen rakenteen (direktiivinen) käyttö on ikään kuin oikeutettu aiemmin keskustelun aikana.

Esimerkin 13 konteksti on melko tyyppilinen suostuttelukonteksti, vaikka *tazzi*, jota keskustelussa suostutellaan, puukeikin kieltäytymisensä ennen varsinaista suostutteluvuoroa modaalisiin varauksiin eikä kiellä suoranaisesti tuloaan vaan uskalluksensa tavata muut.

(13) [Tapaaminen]

[Nimimerkki *tazzi* kirjoittaa:]

Hmm. Join päivän olutta ja Jallua. Taidan jatka samalla linjalla. En siltikään uskalla tavata teitä.

[Nimimerkki *gusten* vastaa:]

eksä tuu? höööh. tulisit nyt! pelätään sit yhessä :D

Nimimerkki *gusten* kommentoi nimimerkin *tazzi* edellä kirjoittamaa ja puuttuu nimenomaan siihen, että *tazzi* ilmoittaa kierrellen, ettei olekaan tulossa. Tämän jälkeen hän pyrkii vaikuttamaan *tazzin* tulevaan toimintaan suostuttelurakennetta avukseen käyttäen.

Esimerkin 14 keskustelussa suostuttelukonteksti käy vielä selvemmäksi.

(14) [Jammu-setä]

[Nimimerkitön vierailija 1 kirjoittaa:]

[Otsikko:] Katso Jammu-sedän tv-haastattelu!

youtube ja hakusanaksi jammu siltavuori

[Toinen nimimerkitön vierailija 2 vastaa:]

No hyi, en katso!

[Vierailija 1 vastaa:]

katsosit nyt, saisit hyvän mielen

[Vierailija 2 vastaa:]

[Otsikko:] Hyvän mielen?

Sitäpaitsi ei ole Siltavuori julkisuuteen haastattelua antanut.

katsosit nyt -rakennetta edeltää tässä esimerkissä toisen osallistujan kategorinen kieltö *en katso*. Myös seuraavassa, esimerkissä 15 esitellyssä tilanteessa on kyse suostuttelusta.

(15) [YML-f]

[Pirkko Hillosen Facebook-statuspäivitys:]

Mielettömän työviikon jälkeen viimein: kotisohva, limpparia, television hömp-päohjelmia ja pallon heittäjä omalle koirakullalle! (Eikä nyt muistuteta siitä rahoitushakemuksesta - sitä EI tehdä tänä iltana!)

Lomakkeen yläreuna

[[Teuvo Niemelä kommentoi:] Mutta vielä olisi muutama tunti aikaa vääntää X-konferenssiin abstrakti! :D

[Pirkko Hillonen kommentoi:] Senkun väännät! :)

[Teuvo Niemelä kommentoi:] Höh, minä väänsin jo. Ei vienyt puoltakaan tuntia aamupäivästä.

mankuvalla äänellä Tu-liiisiit nyyyt Jo-jensuuhu! Tu-liiisiit nyyt!

[Timo Mattila kommentoi:] liittyy man-guntaan.

Esimerkissä 15 Teuvo Niemelä käyttää *tulisit nyt*-konstruktiota selvästi suostutteluun. Koska Pirkko Hillonen antaa Teuvo Niemelän ymmärtää, ettei hän aio kirjoittaa tiivistelmää X-konferenssiin eikä aio siis tulla Joensuuhun, jossa konferenssi pidetään, Teuvo Niemelä ryhtyy suostutteluun ja tekee sen juuri *tulisit nyt*-rakenteen avulla. Kiinnostavan lisän tähän esimerkkiin tuo se, että Teuvo Niemelä on liittänyt kirjalliseen suostuttelujaksoonsa puheen imitaatiota: hän kuvaa ensinnäkin ”puheääntään” eksplisiittisesti mankuvaksi, ja lisäksi hän korostaa suostuttelun retoriikkaa vokaalimerkkien määrän lisäyksellä, ikään kuin pidentäen tavujen ytimiä ja tuottaen kuvailemaansa, mankuvaa ääntä.

Kieliopillistuminen voidaan määritellä sellaiseksi prosessiksi, jossa leksikaalinen merkitys muuttuu kieliopilliseksi (Heine ym. 1991; Hopper & Traugott 1993; suomen osalta esim. Laitinen & Lehtinen 1997). Kieliopillistumiseksi voidaan kutsua myös sitä, että kieliopilliset merkitykset jatkavat muutostaan yhä abstraktimpaan suuntaan (edellisten lähteiden lisäksi myös Itkonen 1998: 21–22; myös Ojutkangas 2001: 58–59 ja Pekkarinen 2011: 25). Tämä on mahdollista kahden analogiapohjaisen prosessin kautta: reanalyysin ja senjälkeisen restrukturaation (ks. esim. Hopper & Traugott 1993 ja Harris & Campbell 1995 sekä edellisiä tarkentava Itkonen 1998: 15–27). Uusien syntaktisten konstruktioiden muotoutumiseen olemassa olevista rakenteista voi liittyä abstraktistumista, mutta näin ei asian tarvitse olla. Kieliopillistuminen voidaankin nähdä laajemmin uusien grammatikaalisten ilmaisuvälineiden syntynä ja kehityksenä – ottamatta siis kantaa abstraktistumisen asteeseen (Ojutkangas 2001: 58–59). Mitä direktiiviyteen tulee, kieliopillistumiskehityksen tuloksena suomeen on joka tapauksessa syntynyt nykymuotoinen imperatiivilause, jonka ytimenä toimii imperatiivimuotoinen verbi. Kehityksen voi nähdä lähteneen liikkeelle niin

sanotusta kanonisesta imperatiivista (tästä ks. esim. Aikhenvald 2010: 17–19), toisin sanoen puhuteltavaan viittaavasta imperatiivilauseesta, joka on yksikön 2. persoonassa, ja sen verbistä. Suomen kanonisen imperatiivilauseen verbimuodon on nähty kehittyneen deverbaalista **k*-substantiivijohdoksesta (ks. esim. L. Hakulinen 1979: 243–245, myös Papp 1968: 165).

Yhtä lailla direktiivimerkityksinen (subjektilausekkeeton) *tulisit nyt*-konstruktio on kieliopillistumiskehityksen tulosta. Sen synty tuntuu olevan yhteydessä syntaktiseen imperatiivikonstruktion, esimerkiksi juuri subjektilausekkeettomuutensa ja finiittiverbialkuisuutensa osalta.¹⁸

Näin kieliopillistuminen johtaa uusiin kieliopillistumisprosesseihin, jopa vuosisatojen ja tuhansien kuluttua. Direktiivistä *tulisit nyt*-konstruktiota määrittävät seuraavat piirteet:

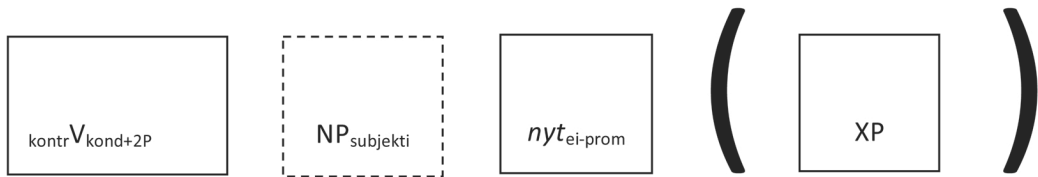
- finiittialkuisuus ja subjektilausekkeettomuus¹⁹
- finiitin persoona
- finiitin konditionaalimuotoisuus
- *nyt*-partikkelin läsnäolo
- pääverbin merkitykseen liittyvä toiminnan kontrolloitavuus²⁰.

Kaikella edellä mainitulla tehdään se merkitys, joka konstruktiolla on. Tietenkin konst-

¹⁸ Näiden rakenteiden syntyjärjestyksen perustan siihen, että sekä optatiivirakenteessa että *tulisit nyt*-konstruktiosta esiintyvä *isi*-konditionaali on melko nuori kielenaines, luultavasti ajalta, jolloin puhuttiin itämerensuomalaisista kantakieltä, myöhäiskantasuomea (Lehtinen 1983 ja 2007), kun taas **-k* (ja sen puhujaintention liittyvä merkitys) periytyy paljon kaukaisemmasta menneisyydestä. Imperatiivi muodostetaan historiallisesti samasta **k*-aineksesta myös useissa suomen etäsukukielissä, mm. unkarissa (Kulonen 1993: 62–65; Papp 1968).

¹⁹ Subjekti on mahdollista ilmaista omana lausekkeenaan, mutta se on harvinaista. Ilmiö on sama kuin imperatiivilauseen yhteydessä.

²⁰ Huomattakoon, että kysymys ei ole pelkästään agenttiivisesta toiminnasta, sillä esimerkiksi kilttinä olemistaan voi subjektitarcoite kontrolloida. Siitä huolimatta kilttinä oleminen ei ole agenttiivista.

Kuvio 1. *tulisit nyt* -konstruktion skeema.

ruktion synty on päinvastainen: on koettu tarpeelliseksi kiteyttää tietyssä tilanteessa tulkittu tietty interpersoonainen merkitys kielioppiin (vrt. Heine ym. 1991: 65–97), ja tuloksena on *tulisit nyt* -konstruktio. Yllä olevan piirrelistan voi ilmaista skemaattisesti vaikkapa seuraavalla tavalla (ks. kuviota 1).

Skeemassa kuvattu konstruktio ei ole subjektiton, se on tavallisesti subjektilausekkeeton. Konstruktiota ei voi kutsua edes ilmisubjektittomaksi, sillä subjekti ilmenee ongelmitta verbinmuodosta: finiitin persoonapäätte (2P = jompikumpi 2. persoonista) kertoo sen yksiselitteisesti. Skeeman V:llä viitataan tässä yhteydessä finiittiverbistä tai finiitti- ja infiniittiverb(e)istä koostuvaan yksikköön, toisin sanoen verbiketjuun tai verbiliittoon (Vilkuna 2000: 256–260; ISK 2004: § 450–453), joka saattaa olla diskontinuaatiivinen (vaikka se ei skeemasta ilmenekään). Skeemassa sulkeihin olen merkinnyt mahdollisesti mukana olevan rektiolausekkeen (tai mukana olevat rektiolausekkeet). Partikkeli *nyt* on skeemassa pakollinen.²¹ Sanan *nyt* partikkeliuutta osoittaisi puheessa se, että *nyt* ei ole prominentti. Kieliopillistuminenhan (partikkelistuminen mukaan lukien) johtaa usein muodon kulumiseen, ”pienemiseen” (Itkonen 2008: 54), niin kuin jo edellä luvussa 4.1 mainitsin, ja prominenssipotentiaalin häviäminen on tavallaan fonologisen muodon supistumista. (Prominenssi

merkitään suomenkielisessä puheessa (lähinnä) dynaamis-tonaalisesti.)

Esimerkkien 13–15 suostuttelukontekstitilliset *tulisit nyt* -rakenteet eroavat selvästi käytöltään *nyt*-partikkelittomista rakenteista, jotka esittelin luvussa 3 (esimerkit 1, 4–8, 10). Näiden perusteella voidaan todeta, että *näkisit tän* -tyyppinen rakenne (esim. 1) ja *tulisit nyt* -rakenne eroavat toisistaan niin muodollisesti kuin käyttömerkityksensäkin suhteen. Partikkelilliseen rakenteeseen haakeutuu selvästi vain sellaisia verbejä, joiden toimintaa subjektitarcoite voi kontrolloida, partikkelittomaan taas kaikenlaisia.

Optatiivisuus voidaan toki tulkita direktiivisesti, nimittäin silloin, kun puhuja tuottaa minä ja sinä tässä ja nyt -tilanteessa sellaisen optatiivirakenteen, joka on yksikön 2. persoonassa ja jonka finiittiverbin ilmaisema toiminta voidaan tulkita subjektitarcoitteen kontrollin alaiseksi (esim. 8 *valehtelisit niille*). Merkittävää on kuitenkin nähdäkseni se, että vaikka optatiivirakenteen voi ilman muuta nähdä kieliopillistuneen, sen ei voi nähdä kieliopillistuneen direktiiviksi, sillä direktiiviyden merkitys on kompleksisempi kuin pelkkä puhujan intentio. Direktiivisyys on interaktionaalinen velvoitesuhde puhujan ja puhuteltavan välillä. Se ei ole suoraan palautettavissa puhujan haluun tai tahtoon, niin kuin Larjavaara (2007: 497) asian ilmaisee (ks. myös lukua 2).

Kuten alumpana tässä luvussa totesin, syntaktinen(kin) kieliopillistuminen on kaksivaiheinen prosessi, johon kuuluvat reanalyysi ja senjälkeinen restrukturaatio. Partikkelillinen

²¹ Mukaan saattaa luonnollisesti liittyä myös muita, interaktiota muulla tavoin jäsentäviä partikkeleita ja puhutteluilmauksia, mutta en ole merkinnyt niitä skeemaan, sillä ne eivät ole kyseisen konstruktion jäseniä.

tulisit nyt -rakenne on käsittääkseni kieliopillistunut suostuttelukonstruktioksi. Koko prosessin voidaan nähdä lähteneen liikkeelle siitä, että partikkelittomaan optatiivirakenteeseen on alettu liittää *nyt*-partikkeli, joka ilmaisee ensinnäkin puhujaintentiota, puhujan vahvaa tahtoa, ja tilanteesta riippuen myös temporaalista kontrastiivisuutta. Tässä vaiheessa ei voi vielä puhua kieliopillistumisesta, sillä optatiivirakenne edustaa jo sellaisenaankin puhujalähtöistä ”modaalisuutta” (ks. Bybee ym. 1994: 280–281; Kauppinen 1998: 163–164; myös Laitinen 1992), ja niinpä siihen sopii hyvin puhujan intentiota korostava partikkeli. Kieliopillistuminen on lähtenyt kuitenkin käyntiin siinä vaiheessa, kun optatiivirakenteen ja *nyt*-partikkelin liitto on alettu analysoida uudella tavalla, sen jälkeen, kun se on alkanut hakeutua nimenomaan suostuttelutilanteihin ja kun konstruktio on yhä vahvemmin alettu tulkita etupäässä suostuttelua ilmaisevaksi rakenteeksi. Optatiivirakenteen optatiivinen merkitys ja *nyt*-partikkelin puhujaintention merkitys eivät nimittäin automaattisesti johda suostuttelutulkintaan. Vahvaksi nousut suostuttelutulkinta on puolestaan johtanut siihen, että alkuperäinen optatiivirakenteen ja *nyt*-partikkelin liitto on alkanut strukturoitua uudella tavalla: konstruktion finiittiverbeiksi ovat alkaneet valikoitua sellaiset verbit, jotka ilmaisevat subjektitarkoitteen kontrolloitavissa olevaa toimintaa. Tällaista pääverbien valintaan liittyvää uudelleenjärjestymistä voitaisiin kutsua paradigmaattiseksi restrukturaatioksi.²²

²² On kyseenalaista, voidaanko syntagmaattisena restrukturaationa pitää sitä, että suostuttelukonstruktion finiitti ja *nyt* esiintyvät peräkkäin. Tämä ei nimittäin ole pelkästään *tulisit nyt* -rakenteen piirre, vaan *nyt* esiintyy lauseessa ylipäättään hyvin usein ensimmäisen (tai toisen konstituentin) jäljessä silloin, kun sitä on käytetty partikkelina. *nyt*-sanan määräpaikka on siis merkki partikkelistumisesta, ja sitä – prominenssittomuuden ohessa – voidaan pitää myös merkinä jo alkaneesta kliittistymisestä. Vrt. tätä myös liitepartikkeleihin (esim. ISK 2004: § 126).

Tähän mennessä on käynyt ilmi, että optatiivirakenteella on oma (ei-direktiivinen) perusmerkityksensä sekä oma syntaktinen muotonsa ja että sitä käytetään muun muassa sillä tavoin kuin luvussa 3 olen esitellyt, ratkaisuehdotuksissa tai -tarjouksissa tietynlaisessa retorisisessa kuviossa. Selväksi on käynyt myös se, että *tulisit nyt* -rakenteella on oma (direktiivinen) perusmerkityksensä, oma syntaktinen muotonsa ja että sitä käytetään mm. suostutteluun, joka on tietyllä tapaa reaktiivista toimintaa. Suostutteluhan liittyy läheisesti siihen, että suostuteltava on aiemmin kieltänyt suostuttelun kohteena olevasta toiminnasta.

On kuitenkin tapauksia, joiden yhteydessä ei ole selvää, kummasta rakenteesta on kysymys. Käsittelen seuraavassa luvussa (luku 5) niitä tapauksia, jotka asettuvat hämärän rajamaille, kahden edellä esittelemäni konstruktion välimaastoon.

5. OPTATIIVIRAKENTEEN JA *TULISIT* *NYT* -RAKENTEEN LIMITYMINEN

Kieliopillistuminen on kielenkäytössä fundamentaaliseksi koetun merkityksen kiteytymistä kielelliseen muotoon. Näin on toki myös optatiivi- ja *tulisit nyt* -rakenteen kohdalla. On kuitenkin tapauksia, jotka tuntuvat sopivan useampaan kuin yhteen kuvauskategoriaan. Useimpien kielellistenkin kategorioiden rajat ovat hämärät. Rajan hämäryyttä, toisin sanoen kategorioiden limittymistä, on käsittääkseni myös optatiivirakenteen ja *tulisit nyt* -konstruktion välillä.

tulisit nyt -konstruktion kieliopillistumiseen liittyy olennaisesti se, että rakenteen direktiivinen merkitys on eriytynyt, se on tarkentunut suostutteluksi. Merkityksen tarkentuminen on puolestaan johtanut paradigmaattiseen uudelleenjärjestymiseen. Suostuttelu on direktiivistä toimintaa, ja niinpä

ääneen Miffan tuottaman *voi lapsirakkaani näkisit tän kämpän nyt*-lauseen, on luontavaa tehdä prominentiksi lauseenloppuinen *nyt*. Sen fonologinen muoto ei ole siis kulunut, ja sen voikin nähdä toimivan lauseessa puhtaasti yhdestä adverbisanasta rakentuvana ajanadverbiaalina. Miffa on sitä paitsi tuottanut *nyt*-sanana koko lauseen lopussa, myös objektina toimivan NP:n jäljessä, ei finiittiverbin yhteydessä, loppupaikassa, jossa SVO-kielissä esiintyy tyypillisesti prominentteja aineksia.²³ Esimerkissä 16 esiintyvä konstruktio, jossa *nyt* on mukana – adverbina, ei partikkelina – onkin optatiivirakenne.

Itse asiassa esimerkin 16 optatiivirakenne liittyy siihen retoriseen kuvioon, jota käsittelin jo alumpana (luku 3): rakennetta käytetään sellaisessa vuorossa tai jaksossa, jossa asetetaan kyseenalaiseksi puhekuppanin edellä esittämä. Blogikirjoituksessaan Miffa kirjoittaa ”esi-siivoamisesta” ennen äitinsä siivousvierailua. Tätä ja näkemään valokuvia kommentoi Anonyymi kehumalla Miffan asuntoa painokkaasti siistiksi. Tätä puolestaan kommentoi Miffa itse. Hän asettaa Anonyymien mainitsemien ”siistiyden” kyseenalaiseksi, sillä asunto on vielä huomattavasti siistimpi puhehetkellä kuin Anonyymien näkemien kuvien ottamishetkellä – ja kontrastoi samalla kaksi maailmankuvaukseen liittyvää ajanhetkeä. Tästä kontrastista johtuu, että ääneen luettaessa esimerkin *nyt* saa luontevasti vahvan prominenssin.

Esimerkin 16 lauseessa *näkisit tän huoneen nyt* voidaan siis nähdä optatiivirakenne merkityksineen tyypillisessä käyttöyhteydessä siitä huolimatta, että lauseessa on mukana *nyt*, jonka olen aiemmin kuvannut kuuluvaksi *tulisit nyt*-konstruktion skeemaan. *nyt* on kuitenkin esimerkiksi helppo osoittaa

²³ Lisäksi voidaan todeta, että adverbitulkinnaa puoltaa myös tekemäni Google-haku. Nopea katsaus siihen kertoo, että kun *näkisit* ja *nyt* ovat samassa lauseessa, *nyt* on selvästi hyvin usein temporaalinen adverbi, ei interpersoonainen partikkeli.

maailmankuvaukseen liittyväksi adverbiksi. Se esiintyy lisäksi lauserakenteen lopussa, ei finiittiverbin yhteydessä, niin kuin *tulisit nyt*-rakenteen *nyt*-partikkeli. Konstruktioiden limittyminen on näin ollen esimerkin 16 kohdalla sangen pinnallista.

5.2 Verbimerkityksen kontrolloitavuuspiirre ja konstruktion voima

Olen nostanut aiemmin, muun muassa *tulisit nyt*-rakenteen skeeman yhteydessä (luvun 4.2 kuvio 1), esiin sen, että konstruktion pääverbin pitää ilmaista sellaista toimintaa, jota subjektitarkoite voi kontrolloida. Tämä kysymys on hyvin kiinnostava. Ajatusta on itse asiassa vaikea pukea sanoiksi niin, että kielen olemus tulisi hyvin kuvatuksi. Pitäisi sanoa pikemminkin niin, että konstruktion kokonaismerkitykseen kuuluu osaltaan se, että subjektitarkoite – ei niinkään ”pystyy kontrolloimaan” (ikään kuin se olisi edeltä käsin määrätty) vaan – kontrolloi pääverbin ilmaisemaa prosessia. Toimintakontrolli ei ole piirre, jota rakenteeseen valittavalta verbiltä *edellytetään*, vaan se on piirre, joka rakenteessa *tehdään*. Kun kerran tämä kontrollin piirre kuuluu skeemaan tai muottiin, tavallisesti kontrolloimattomissa olevaa toimintaa ilmaiseva verbikin voi saada *tulisit nyt*-rakenteessa kontrollitulkinna. Ajatus ei ole sinänsä suomen kielen tutkimuksessa uusi. Muottiajatuksen viittaa jo Setälä ([1880] 1952: 23) *olen katsonut silmäni sokeiksi* (Pohjanpää 1989) -tyyppisten lauseitten objektia tarkastellessaan. Hänen (mp.) mukaansa ”verbi on usein niin likeisessä yhteydessä adverbiaalinsa kanssa, että sen objekti on käsitettävä verbin ja adverbiaalin muodostaman sanaliiton objektiksi” (ks. myös Kangasmaa-Minn 1977; P. Leino 1991: 54–55).²⁴

²⁴ Ks. muotti- ja konstruktioajatuksista myös P. Leino 1993: 61–69; Kauppinen 1998; J. Leino 2003: 69–72; ISK 2004: § 459–464; Visapää 2008: 26–27.

Esimerkki 17 on erään blogikeskustelun katkelma. Blogin pitäjä, Jarimatti, on kirjoittanut pitkästä ajasta blogikirjoituksen, jossa hän surkuttelee omaa tilaansa ja omaa heikkouttaan, hän on näet lihonut muutaman kilon. Tätä blogikirjoitusta kommentoi sitten Johanna ja myöhemmin Erja. Erja käyttää omassa kommentissaan lausetta *näkisit nyt metsän puilta*, jonka voi nähdä edustavan *tulisit nyt* -rakennetta. Lauserakenne on kuitenkin sillä tapaa erikoinen, että *tulisit nyt* -rakenteen pääverbinä on *nähdä*, aistihavaintoverbi, jonka toimintaa subjektitarkoite ei – tyypillisesti – kykene kontrolloimaan. Erjan tuottaman *näkisit nyt metsän puilta* -lauseen verbin toimintaan liittyvän kontrollipiirteen voi kuitenkin nähdä syntyvän itse konstruktiossa.

(17) [Helmi]

[Nimimerkki *Jarimatti* kirjoittaa blogis-
saan:]

Tässä on tosiaan tullut palattua astioiden ja notkuvien pöytien ääreen viime aikoina yhä useammin. Ja siinä sivussa on tämä blogin pitäminenkin jäänyt takalalle. Viime maanantainen mittaus ei onneksi näyttänyt ihan lohduttomia lukemia, vaikka pari kiloa onkin tullut takaisin. Pahin ongelma on melkein kokonaan hävinnyt motivaatio laihtumiseen, jotenkin en vaan saa itseäni otettua niskasta kiinni vaikka koko ajan takaraivossa tykyttääkin, että nyt, eiku nyt, eiku nyt mä taas aloitan tosissani.... Ja tällä hetkellä näitä koipia ei saa vissiin liikenteeseen mikään mahti maailmassa. Tai no kyllähän mä heti joelle olisin lähdössä, jos vain olisi aikaa useammin lähteä. Siinä ainakin huomaamatta tulee hikoiltua ja kuluttettua kaloreita, kun koko päivän pyörii kahluuhousut jalassa kosken rannoilla. Että ei kai se liikunta

ole ihan mahdollisuus mullekaan, inostavat lajit ovat vaan niin kovin harvassa. Ruokapäiväkirjan totesin alussa erittäin hyödylliseksi tavaksi pitää kalorimäärät kurissa, mutta jossain vaiheessa alkoi sieltä valmiina löytyvien ruokien ja aineksien määrä tuntua aika rajoitetulta. Sinnehän pystyy kyllä lisäämään omia reseptejä ja käyttämiään aineksia, mutta kynnys niiden lisäämisen kohdalla nousi jossain vaiheessa aika korkeaksi. Motivaatio kysymys tuokin on osaksi, että kuinka paljon haluaa itse lisäällä esim. reseptejä sinne. Mutta jotenkin siihen kaipaasi lisää helppokäyttöisyyttä ruokapäiväkirjaan esim. laajemman tuotekirjon muodossa. Saa nyt sitten nähdä kuinka laihtutushomma tästä etenee ja mistä sitä motivaatiota saa revittyä taas itselleen. Toivottavasti jostain! [naurava hymiö]

-Jarimatti

[Nimimerkki *Johanna* kommentoi:]

Äh pöh, höh. Kirjotin ja pyyhin pois kommentit pari kertaa. Kun en tiedä mitä sulle pitäis sanoa [naurava hymiö] No ihan ekana sanon, mitä Erjakin sanoi sulle jo viimeksi, että nyt ei olla millään laihtutuskuurilla! Kaalisoppadieetit sun muut kituutusjutut on laihtutuskuureja, keventäjät kannustaa elämäntapojen muuttamiseen. Sulla on nyt selkeesti väärä ote. Oon monta viikkoa oottanu ja oottanu, että tuuthan vielä kirjoittamaan ja oon miettinyt, että toivottavasti et anna periksi. Mutta sinähän sen päätöksen viime kädessä teet, mutta muista että testiryhmä ainakin on kovasti sun tukena ja tsemppaa sua! Ja uskon, että moni muu lukijakin [naurava hymiö]

[Nimimerkki *Erja* kommentoi:]

Tulen tänne Johannan kaveriksi tukistelemaan sinua, mutta ihan vaan siksi että näkisit nyt metsän puilta! Ei tää ole tosiaan mikään mustavalkoinen joko-tai juttu, ei tätä kantsi heittää roskiin vain sen takia että just nyt ei oikein suju. Kysymys on painon hallinnasta loppu-ään, ei vaan paljonko painaa tai miltä näyttää tulevana kesänä. Mutta ei ensin täytyy ratkaista kysymys, haluatko laihtua vai et. Pistä paperille alakkain viisi hyvää syytä 1)i haluan hoikistua koska... ja 2) haluan pysyä lihavana, ja lihoa vielä jatkossa lisääkin, koska Ja sitten vaan toimimaan sen suuntaisesti. Ei oo helppoo, ei kukaan niin väitäkään, mutta toisaalta, miksi toimia juuri päinvastaisesti? – –

Erja on tehnyt näkemisestä subjektitarcoitten kontrolloitavaksi sopivaa toimintaa – eikä hän toden totta käsittelekään näkemistä puhtaasti aistihavaintona. Lauseessa korostuu se, että näkemisen päätös – tie ymmärrykseen – on Jarimatin käsissä. Erja oikeastaan jatkaa näin Johannan edellisessä ”vuorossa” esiin nostamaa: ”sinähän sen päätöksen viime kädessä teet”.

Niin kuin edellä olen esittänyt, *tulisit nyt* -rakennetta käytetään usein suostutteluun, sellaiseen kehotukseen, jonka sisältämästä toiminnasta puhuteltava on jo kertaalleen kieltäytynyt. Erjan vuoro ei kuitenkaan ole suoranaista suostuttelua siinä mielessä, että Jarimatti olisi edellä kieltäytynyt näkemästä metsää puilta. Se, ettei hän näe sitä, on Erjan ja itse asiassa myös Johannan tulkintaa. Erja näkee siis Jarimatin sanoissa – ei varsinaista kieltäytymistä vaan pikemminkin – omasta mielestään jotakin väärää, jotakin, mitä Jarimatti ei ole tulkinnut oikein, ja juuri tätä hän tuntuu paheksuvan. Kehotus oikeaan sen

jälkeen, kun kehotettava on esittänyt jotakin kehottajan mielestä väärää, on toimintana lähellä suostuttelua. Kumpikin voidaan Hakulisen ja Saaren (1995) termein niin ikään kuvata ”reaktiiviseksi” toiminnaksi. *näkisit nyt metsän puilta* -lause voidaan nähdä osana toimintaa, joka lähentelee suostuttelua, mutta samaan aikaan se voidaan nähdä osana sitä retorista kuviota, jossa *nyt*-partikkeliton optatiivirakenne esiintyy. Se esiintyy vuorossa, jossa ehdotetaan tai tarjotaan ratkaisua ongelmaan, jonka puhuja tulkitsee aiemmassa keskustelussa esiin nousseeksi (ks. lukua 3). Tässä esimerkissä nousevat puheeksi myös moraalikäsitykset, toisin sanoen se, mitä pidetään oikeana ja mitä vääränä. Naisten voi samalla nähdä – ellei aivan paheksuvan niin ainakin – arvottavan Jarimatin edellä esittämää.

5.3 *Kahden konstruktion hämärällä rajalla: paheksunta ja direktiivisyys*

Niin kuin edellä olen esittänyt, *tulisit nyt* -rakennetta käytetään usein suostutteluun: sellaiseen kehotukseen, jonka sisältämästä toiminnasta puhuteltava on jo kertaalleen kieltäytynyt. Esimerkissä 18 esiintyy *tulisit nyt* -rakenne kahdesti, mutta kumpaankaan ei liity varsinaista suostuttelua.

(18) [Kiekko]

[Nimimerkki *suomi-fani* kirjoittaa:]

Kuule hei, en ollut katsomassa peliä. Tilastojen mukaan Tappara sai 3x2 minuutin ylivoimaa 3. erässä, joten aivan turha valittaa tuosta yhdestä kaksiminuuttisesta.

[Nimimerkitön kirjoittaa:]

Kehtaat vielä myöntää, tyyppillinen säälittävä hesalainen vellihousu idiootti, joka tietää jääkiekosta yhtä vähän kuin iltalehden toimittaja. Kävisit nyt edes kat-

somassa miksi Ville Nieminen ajettiin suihkuun, siitä kun on video olemassa. Jokerit hävisi kun menetti hermonsensa ja yritti vain jahdata Mäntylää ja unohti, miksi jääkiekkoa pelataan, tuomarit teki parhaansa estääkseen tapparan voiton, muttei nekään sitä kiekkoa maaliin sentään saanu

[Nimimerkki *suomi-fani* kirjoittaa:]

Itse olet säärittävä kun kehtaat valittaa yhdestä jäähystä, kun Tapparalla oli kolmoserässä 3x2min aikaa karata.

[Nimimerkitön kirjoittaa:]

Lukisit nyt muutakin niistä tilastoista kuin jäähyt, tapparahan karkasikin.

Esimerkin 18 *tulisit nyt* -rakenteiden avulla puhuja – ennemmin kuin suostuttelee – nostaa puheeksi sen vähimmäistoiminnan, johon puhuteltava voisi ryhtyä, jotta hän olisi paremmin perillä asioista. Tähän viittaavat lauseissa esiintyvät sanapartikkeli *edes* ja liitepartikkeli (*muuta*)*kin*. Tällainen käyttö on tosin lähellä suostuttelua siinä mielessä, että puhuteltava on tehnyt jotakin, mutta jotakin sellaista, mitä *tulisit nyt* -rakenteen tuottaja ei pidä riittävänä. Puhuteltava on siis jättänyt tekemättä jotakin puhujan mielestä merkityksellistä. Tähän toimintaan puhujan sitten puhuteltavaa *tulisit nyt* -rakenteella voidaan nähdä kehottavan – samaan tapaan kuin suostuttelussa kehoitetaan toimintaan, jonka suostuteltava on (tosin melko eksplisiittisesti) sanonut tai muulla tavoin osoittanut jättävän tekemättä.

Itse asiassa myös esimerkin 18 *tulisit nyt* -rakenteiden käyttö lähenee sitä retorista kuviota, jonka esittelin luvussa 3 partikkelittoman optatiivirakenteen yhteydessä. Tässä kuviosahan puhuja käsittelee puhekumppaninsa edellä sanomaa jollain tasolla ongelmallisena, ja tähän hän ikään kuin tarjoaa ratkaisua *tulisit nyt* -konstruktion avulla. Merkittävänä

erona esimerkin 18 tapausten ja luvussa 3 esittelemieni ongelmanratkaisuehdotustapausten välillä on kuitenkin se, että esimerkin 18 rakenteita on käytetty vuorossa, joka sisältää niin ikään erityisen vahvaa paheksuntaa tai tuohtumusta. Tätä voi nähdä ilmentävän esimerkiksi modaaliverbin valinnan ja finitiverbin jälkeisen, asteikkopartikkelikäytössä olevan *vielä*-sanana (*kehtaat vielä myöntää*) (ks. ISK 2004: § 804, 849) sekä vokatiivi-ilmaukseen sisältyvien leksikaalisten valintojen (*tyypillinen säärittävä besalainen vellihousu idiootti*).

Esimerkin 18 tilannetta muistuttaa esimerkin 19 tilanne.

(19) [Oikeusjärjestelmä]

[Nimimerkki *kansalainen* kirjoittaa:]

Tyhjääkään asuntoa ei saa tiirailla ulkoa (ikkunasta sisään), ei kameralla eikä ilman kameraa.

[Nimimerkki *Antti Alien* kirjoittaa:]

Kyllä saa. Ilman kameraa tai muuta teknistä välinettä saa kytätä sisällä olevia ihmisiäkin, jos se tapahtuu kadulta. Piha on jälleen kotirauhan suojaamaa aluetta.

Ottaisit nyt edes vähän asioista selvää ennen kuin yrität vängätä.

Tässäkin esimerkissä tilanne on selvästi erityisen affektinen: Antti Alienin vuoroon sisältyy kansalaisen toiminnan paheksuntaa ja myös jonkinasteista tuohtumusta. Esimerkin 18 tapaan myös tässä kohtaa nostetaan *tulisit nyt* -rakenteella puheeksi se vähimmäistoiminta, johon puhuteltavaa kehoitetaan ryhtymään, jotta hän olisi paremmin perillä asioista.

Esimerkkien 18 ja 19 verbit ovat *käydä*, *lukea* ja *ottaa*: kukin on jo leksikaaliselta merkitykseltään agenttiivinen ja ilmaisee näin ollen automaattisesti myös subjektitaroituksen kontrolloimaa toimintaa. Samantyyppisessä

yhteydessä käytetään myös muita kuin agenttiivisiin toimintoihin viittaavia verbejä (ks. esim. 20).

(20) [Vau.fi]

Hengissä ollaan, kyllä se uni sieltä sitten loppu viimein tuli. Ainiin unohtu mainita, että tossa eilisessä oksennus jupakassa tuli pissatkin housuun[:D][:D] [:D]Pitäisköhän alkaa tekeen jotain lihaskuntoliikettä tolle alapäälle[&:]

Mies siinä yöllä sängyssä sanoi, että tarviiko kaikesta tehdä aina noin iso numero ja maailma kaatuu päälle[:@][:@] Kanna kiitos itse oma lapsesi[>:]Joo sit se kuitenkin muisti ajatella vauvan parasta ja tokasi että hengittäsit nyt edes kunnossa, kun mä siinä puhisin ja yritin lonkkaa venytellä[:D][:D]Joo miehet on jo tässä vaiheessa lapsen puolelle, äideistä viis[:D][:D]

Esimerkissä 20 puhuja referoi miehensä yöllisiä sanoja kuvaillen tämän suhtautumista omiin raskausajan tuntoihinsa ja tuntemuksiinsa. Tilanne on selvästi affektinen: puhuja kuvaa miehensä tuohtuneeksi ja tämän puheenvuoron paheksuvaksi. Verbinä rakenteessa on *hengittää*, joka ei varsinaisesti ilmaise agenttiivista toimintaa. Verbin ilmaise- ma prosessi on kuitenkin sellainen, jota subjektitarkoite voi – ainakin johonkin rajaan saakka – kontrolloida, ja se edustaakin behavioraalisen prosessityypin alatyyppejä, johon luetaan mm. tietyt fysiologiset prosessit (ks. Halliday [1985] 1994: 138–140 ja lukua 1.2).

tulisit nyt -rakenteeseen tuntuu siis edellä esittelemissäni esimerkeissä liittyvän affektii- visuutta – tai oikeastaan tilanne ylipäättään on affektinen. Kauppinen (1998: 189–190) nos- taakin optatiivirakenteen yhteyteen pahek- sunnan, mutta hän käsittelee tapauksia, joissa optatiivirakenteen finiitti on konditionaalinen

perfektissä, se toisin sanoen viittaa mennee- seen (ks. esim. 21, joka on Kauppisen (mp.), lihavointi on puolestaan minun).

(21) *Siel opetetaav vaikka mitä, oisit kysynny mielummin mitä ei opeteta.*

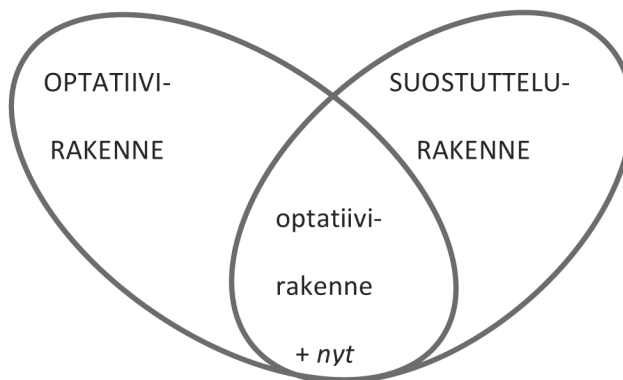
Kauppinen (mts. 189) kutsuu tällaista, konditionaalinen perfektimuodon sisältävää konstruktiota paheksuntarakenteeksi. Olen Kauppisen kanssa pitkälti samaa mieltä, mutta nähdäkseni erityisesti juuri mennee- seen viittaamista paheksunta ei rakenteelta edellytä, vaikka se ”paheksuntarakenteen” yhteydessä tavallista onkin. Konditionaalinen perfektissä rakenteen finiitti on näet luonte- vasti ainakin silloin, kun paheksutaan sellaista toimintaa, johon paheksuttavalla ei ole enää pääsyä. Kauppiselta lainaamassani esimerkissä 21 viitataan kysymiseen, ja se on jo historiaa, jota ei voi muuttaa. Tällaista on ylipäättään kaikki se, mitä puhuteltava on aiemmin sanonut, verbaaliprosessien edustumat (ks. myös Kauppisen esimerkkiä 51 (mts. 190)). Minun esittelemissäni esimerkeissä 18–20 paheksutaan puolestaan sellaista toimintaa, jonka puhuteltava on jättänyt tekemättä (esim. 18 ja 19), tai jonka puhuteltava on tehnyt huonosti mutta joka edelleen puhelkellä jatkuu (esim. 20). Paheksuttavaa ei ole siis menneisyyteen sijoittuva teko vaan tekemät- tömyys tai edelleen jatkuvan toiminnan huono laatu. Tällaista toimintaa puhuteltavan on luonnollisesti mahdollista vielä puhelkellä ja tulevaisuudessa modifioida, sillä se, mikä korjaustoiminnan mahdollistaa, on edelleen olemassa. Näitä korjauksen mahdollistimia ovat edellä esiintyvissä esimerkeissä video jääkiekko-ottelusta (esim. 18), ottelutilastot (esim. 18), dokumentoidut lait ja säädökset (esim. 19) ja oma hengitys (esim. 20).

Paheksunta on omien esimerkkieni ja Kauppisen (1998) esittelemien esimerkkien valossa sellaisen rakenteen relevantti käyttö-

merkitystulkinta, joka on subjektilausekkeeton ja jonka finiittiverbi on aktiivin konditionaalin preesensin tai perfektin 2. persoonassa. Kauppisen esimerkit eroavat omistანი kuitenkin yhdellä, merkittävällä tavalla: minun esittelemissäni esimerkeissä lauseissa on mukana *nyt*-partikkeli. Edellä luvussa 3 olen kuvannut *nyt*-partikkelittoman rakenteen optatiivikonstruktioksi, jonka kieliopillistuneeseen perusmerkitykseen ei sisälly direktiivisyys, ja partikkelillisen *tulisit nyt* -konstruktion aiemmin luvussa 4 puolestaan direktiiviksi kieliopillistuneeksi suostuttelurakenteeksi. Kun kerran olen osoittanut preesensmuotoisella *tulisit nyt* -rakenteella voitavan paheksua, oleellinen kysymys kuuluukin, miten paheksunta suhteutuu direktiiviyteen.

Paheksunnan ja direktiiviyden suhde on mielenkiintoinen kysymys. Olen määritellyt *tulisit nyt* -rakenteen suostuttelurakenteeksi, ja suostuttelu on selvästi direktiivistä. Suostuttelu on direktiivisen yleismerkityksen yksi käyttömerkitystulkinta, niin kutsuttu retorinen sävy, jonka merkitys on leksikaalistunut *suostutella*-verbiksi ja sen johdoksiksi (ks. Halliday [1985] 1994: 363–365; suomen osalta myös Shore 1992: 168–170). Pahek-

suntakin voidaan kuvata leksikaalisesti (juuri *paheksua*-verbin ja sen johdosten avulla) mutta se ei ole kieliopillistunut sillä tavoin, että sen ilmaus voitaisiin nimetä vain yhdeksi lauserakenteeksi tai rajatuksi rakennejoukoksi. Paheksunta voi ihmisten maailmassa johtaa – ja usein se varmasti johtaa – siihen, että se, jonka toimintaa paheksutaan, muuttaa toimintaansa. Paheksuntaa voi siis seurata direktiiveille tyypillinen, toiminnallinen reaktio. Ei ole kuitenkaan aivan selvää, voidaanko paheksuntaa tästä syystä pitää direktiivisenä toimintana. Paheksua voi jo nimittäin tapahtunutta, mutta menneeseen viittaaminen ei taas liity direktiiviyteen. Toiminta on usein paheksunnan luonnollinen reaktio, mutta direktiiviyttä ei tarvitse nähdä paheksuntaan välttämättä sisältyvänä merkityspiirteinä. Olen taipuvainen analysoimaan esimerkkien 18–20 *tulisit nyt* -tapaukset niin, että perusmerkitykseltään ei-direktiivisen optatiivirakenteen ja perusmerkitykseltään direktiivisen suostuttelurakenteen hämärälle rajamaalle sijoittuu *tulisit nyt edes* -rakenne, jossa voi nähdä kummankin piirteitä. Ajatustani havainnollistaa alla oleva kuvio 2.

Kuvio 2. Optatiivirakenteen ja suostuttelurakenteen suhde.

Korostettakoon vielä sitä, että peruslähtökohtani on se, että suostuttelu on kieliopillistunut omaksi lauserakenteekseen, *tulisit nyt*-konstruktioksi, ja että optatiivirakenne on oma syntaktinen kieliopillistumansa. Suostuttelurakenteen kieliopillistuminen ei kuitenkaan tarkoita sitä, että *nyt*-partikkeli esiintyisi vain ja ainoastaan suostuttelurakenteessa. Niin kuin luvussa 4.1 esitin, se voi esiintyä interpersoonaisena partikkelina monessa muussakin yhteydessä – ja miksipä ei voisi: sen puhujaintentiota korostava merkitys sopii hyvin moneen tilanteeseen, kielelliseen toimintaan ja niin ollen myös rakenteeseen, erityin hyvin siis myös paheksunnan yhteyteen.

6. IMPERATIIVILAUSEEN, TULISIT NYT KONSTRUKTION JA OPTATIIVIRAKENTEEN ERO

Kun verrataan *tulisit nyt*-konstruktion skeemaa (kanonisen) imperatiivilauseen piirteistöön, voidaan huomata sangen paljon yhtymäkohtia. Myös imperatiivilause on finiittiverbialkuinen ja subjektilausekkeeton, sen finiitti on puheaktipersoonassa ja sen pääverbin merkityksenkin pitää olla kont-

rolloitavuusmielessä samanlainen kuin *tulisit nyt*-rakenteen pääverbi on. Näitä kahta syntaktista konstruktioita erottavat toisistaan muodollisesti finiitin modusmerkintä ja *nyt*-partikkeli sekä merkityksen näkökulmasta direktiiviyden ala. Kaukana näistä kahdesta ei ole optatiivirakennekaan. Senkin skeemaan kuuluvat finiittiverbialkuisuus ja subjektilausekkeettomuus.²⁵ Optatiivirakenteen finiitti on konditionaalimuotoinen. Imperatiivi- ja *tulisit nyt*-konstruktiosta poiketen optatiivirakenteen pääverbin toiminnan ei tarvitse olla subjektitarkoitteen kontrolloitavissa, eikä optatiivirakenteen perusmerkitys olekaan direktiivinen. Mielenkiintoista on pohtia, mikä näitä kaikkia kolmea rakennetta kuitenkin yhdistää. Olen koonnut rakenteiden tunnusmerkit alla olevaan taulukkoon 1.

Taulukon 1 kaltaiset esitykset ovat hiukan vaarallisia, sillä niiden voimasta hajoaa osiin sellainen, mikä on yhtenäinen. Samalla ne ovat kuitenkin hyödyllisiä siinä mielessä, että niiden avulla kokonaismerkitys saadaan jaetuksi – tietysti keinotekoisesti – osiin, se voidaan toisin sanoen analysoida. Tämä on

²⁵ Subjektilausekkeettomuutta en pysty käsittelemään tämän artikkelin puitteissa, mutta käsittelen sitä muualla (ks. Lauranto [tulossa a ja b]).

Taulukko 1. Imperatiivilauseen, *tulisit nyt* konstruktion ja optatiivirakenteen tunnusmerkit.

	Imperatiivilause	<i>tulisit nyt</i> -konstruktio	Optatiivirakenne
KIELIOPILLISTUNUT PERUSMERKITYS	yleisdirektiivinen	direktiivinen, mutta suppea-alainen	ei-direktiivinen
FINIITTIALKUISUUS	•	•	•
SUBJEKTI-LAUSEKKEETTOMUUS	•	•	•
PUHEAKTI-PERSOONAISUUS	•	•	•
FINIITIN MODUS	imperatiivi	konditionaali	konditionaali
FINIITIN MERKITYS	kontrolloitavuus	kontrolloitavuus	ei rajoituksia
MUUT PAKOLLISET JÄSENET	ei muita pakollisia	<i>nyt</i>	ei muita pakollisia

itse asiassa deskriptiivisen kielitieteen tehtävä: jakaa merkitys osiin, niin kuin prisma hajottaa valkoisen valon värien spektriiksi (kielikuva on Firthin (1957), ks. Palmer (toim.) 1968: 108).

Kaikkiin kolmeen rakenteeseen kuuluu piirteinä finiittiverbialkuisuus. Finiittialkuisia ovat usein reaktiivisten vuorojen aloitusrakenteet. Tähän viittaavat Hakulinen ja Saari (1995: 489; ks. myös Vilkuna 1989: 128–129). Olen kuvaillut edellä luvussa 3 retorisen kuvion, jossa optatiivirakenne usein esiintyy. Tässä kuviossa optatiivirakennetta käytetään vuorossa, jossa kommentoidaan edellä sanottua niin, että se nähdään jollain tapaa ongelmallisena. Samalla optatiivirakenteella tarjotaan keskustelukumppanille ratkaisua, ja ratkaisuvuoro voidaan nähdä luonteeltaan reaktiivisena. *tulisit nyt* -rakennetta käytetään suostutteluun. Koska suostutteluun liittyy suostuteltavan aiemmin ilmaisema kieltäytyminen, myös *tulisit nyt* -rakenteen käyttöpiirteistöön voi nähdä kuuluvan reaktiivisuuden.

Imperatiivilauseeseen reaktiivisuutta ei puolestaan ole juuri liitetty. Kun nimittäin tarkastellaan imperatiivilauseetta vierusparirakenteen näkökulmasta, se esiintyy tyypillisesti etujäsenenä (ks. Raevaara 1997; ISK 2004: § 1657), ei jälkijäsenenä, joka on reaktiivinen vuoro *par excellence*. Arkipäivän keskustelutilanteita tarkasteltaessa imperatiivilauseeseen voi kuitenkin nähdä liittyvän tietynlainen reaktiivisuuden piirre (ks. taulukkoa 2).

Edellä olevassa taulukossa esitetty imperatiivilauseelaskelma perustuu 12,5 tunnin arkikeskusteluaineistoon (ks. tarkemmin

Taulukko 2. Imperatiivilauseiden kahtiajako.

Reaktiiviset	145	61 %
Ei-reaktiiviset	93	39 %
Yhteensä	238	100 %

Lauranto [tulossa a]). Tässä aineistossa yli 60 % imperatiivilauseista on reaktiivisia. Terminä reaktiivisuus on huono siinä mielessä, että keskustelua rakennetaan aina aiemmin sanotun varaan (ks. esim. A. Hakulinen 1997). Koska tämä on dialogin ominaispiirre, olen määritellyt reaktiivisuuden tarkemmin seuraavalla tavalla. Imperatiivilauseen käyttö motivoituu usein kontekstista – puhe- tai tekstiyhteydestä ja tilanteesta – niin, että imperatiivilauseessa kielennetään uudelleen se toiminta, josta aiemmin on ollut puhe, tai viitataan sellaiseen toimintaan, joka on jo käynnissä. Tällä tavoin määritelty reaktiivisuus vastaa Hakulisen ja Saaren (1995) *nyt*-partikkelin yhteydessä kuvaamaa reaktiivisuutta. Reaktiivisuutensa osalta imperatiivilauseen käyttö yhdistyy niin ikään optatiivirakenteen ja *tulisit nyt* -konstruktion käyttöön.

7. LOPUKSI

Kieliopillistuminen voidaan käsittää kieliopillisten elementtien – niin morfologisten kuin syntaktisten – edelleen abstraktistumiseksi. Kun ajatellaan *tulisit nyt* -rakennetta ja sen direktiiviyttä, voidaan todeta seuraava:

- rakenteen pääverbin ilmaisema prosessi voidaan tulkita niin, että sen subjekti-tarkoite kontrolloi rakenteessa ilmaistua toimintaa, olipa kontrollimerkitys sitten verbilekseemi- tai konstruktiolähtöistä,
- rakenne on yksikön tai monikon 2. persoonassa, ja se viittaa siis puhuteltavaan tai puhuteltaviin,
- rakenne eroaa deklaraatiivilauseesta siinä, että siihen ei ole mahdollista lisätä pronominisubjektia, vaikka lauserakenne muuten muistuttaakin syntaktisesti deklaraatiivikonstruktiota (vrt. *tulisit nyt* ja *sä tulisit nyt*),

- rakenne eroaa tavallisesta optatiivirakenteesta muodollisesti siinä, että rakenteeseen liittyy pakollinen *nyt*-partikkeli (joka ei siis ole ajanadverbi),
- rakenteen peruserkitykseksi on vakiintunut direktiivinen, lähinnä suostutteleksi kuvattava merkitys ja
- rakennetta käytetään usein tapauksissa, joissa viitataan edellä eksplisiittisesti sanottuun: se on tässä mielessä reaktiivinen.

tulisit nyt -rakenne merkitsee siis jotakin muuta, kuin ne osat, joista se muodostuu, antaisivat pelkästään ymmärtää. Rakenteen voi nähdä kieliopillistuneen direktiiviksi.

Olisi äärimmäisen mielenkiintoista tutkia suuresta aineistosta sitäkin, miten *nyt*-partikkelilliset ja partikkelittomat imperatiivilauseet ja toisaalta *tulisit nyt* -rakenteelliset lauseet käytännön kielenkäyttötilanteissa eroavat toisistaan. Direktiivisyys on runsauden sarvi, johon aion vielä palata.

YML-AINEISTO JA SIIHEN LIITTYVÄT LYHENTEET

YML = oma aineisto (kasvokkais- ja puhelin-keskusteluista ei ole nauhoitteita)

c = chattikeskustelu

f = Facebook-päivytyskeskustelu

k = kasvokkaiskeskustelu

p = puhelin-keskustelu

s = sähköpostikirje

MUUT AINEISTOLÄHTEET

Helmi = Helmen keventäjät -blogi, <http://keventajat.helmiblogit.mtv3.fi/2011/05/11/jarimatti-takaisin-astialle/>, 5.10.2011.

Jammu-setä = Ilta-Sanomien keskustelufoorumi, http://www.meidanperhe.fi/keskustelut/alue/2/viesti/431331/_katso_jammu_sedan_tv_haastattelu_/3736735/no_tottakai_se_on_aito_joku_trolli_vaan_pelleilee_, 20.1.2011.

Johtomeri = Suomi 24 keskustelufoorumin keskustelu, <http://keskustelu.suomi24.fi/listmessage/2099289/10621023>, 19.1.2011.

Jämsä = Jämsän Seutu -lehden verkkokeskustelufoorumi, http://www.jamsanseutu.fi/cs/Satellite?c=CT_ForumThread&childpagename=KHA_newssite%2FAMLayout&cid=1195338511197&p=null&packedargs=packedargs%3DAMForumThreadDetails%25253AsortOrder%253Ddesc&pagename=KHAWrapper, 10.10.2012.

Kiekkö = Iltalehden foorumi, <http://portti.iltalehti.fi/keskustelu/showthread.php?t=242003&page=2>, 20.1.2011.

Miffa = Miffan blogi, <http://miffafashion.blogspot.com/2011/05/morkkis.html>, 5.10.2011.

Omituinen = Henkilö Facebookissa, <http://www.facebook.com/group.php?gid=107898315926525&v=wall&viewas=0>, 19.1.2011.

Oikeusjärjestelmä = Murobbs-keskustelupalsta, <http://murobbs.plaza.fi/yleista-keskustelua/535812-suomen-oikeusjarjestelman-jarjettomyys-83.html>, 2.10.2012.

Pohjanpää, Lauri 1989. *Kaipuu ylitse ajan. Valitut runot 1910–1954*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Tapaaminen = City-lehden keskustelufoorumi, <http://www.city.fi/keskustelut/64488/hei+mit%E4+s%E4+oikein+teet+ketjutm/>, 20.1.2011.

Tojota = <http://forums.offipalsta.com/showthread.php?p=94290>, 19.1.2011.

Twiggy = <http://hamii.deviantart.com/art/Twiggy-109551741?q=&qo>, 19.1.2011.

Vau.fi = Vau.fi – yhdessä alusta alkane -keskustelufoorumi, <http://www.vau.fi/Forum/Odottajat/Laskettu-aika-2010/Laskettu-aika-huhtikuussa-2010/Taalla-olla/1853T/?page=65>, 10.10.2012.

KIRJALLISUUSLÄHTEET

- Aikhenvald, A. Y. 2010. *Imperatives and Commands*. Oxford Studies in Typology and Linguistics. Oxford: Oxford University Press.
- Austin, J. L. 1962. *How to do things with words?* Oxford University Press, Oxford.
- Bates, E. – Camaioni, L. – Volterra, V. 1976. Sensorimotor Performatives. – E. Bates, *Language and context: The acquisition of pragmatics* s. 49–71. New York: Academic Press.
- Bybee, J. – Perkins, R. – Pagliuga, W. 1994. *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Chafe, W. 1987. Cognitive constraints on information flow. – R. Tomlin (toim.), *Cohesion and Grounding in Discourse* s. 21–51. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Goldberg, A. 1995. *Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hakulinen, A. 1997. Vuorottelujäsennys. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelun analyysin perusteet* s. 32–55. Vastapaino: Tampere.
- Hakulinen, A. – Karlsson, F. 1979. *Nykysuomen lauseoppia*. SKST 350. Helsinki: SKS.
- Hakulinen, A. – Saari, M. 1995. Temporaaalisesta adverbista diskurssipartikkeliksi. – *Virittäjä* 99 s. 481–500.
- Hakulinen, L. [1941 ja 1946] 1979. *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otavan korkeakoulukirjasto. Helsinki: Otava.
- Halliday, M. A. K. 1970. *A Course in Spoken English: Intonation*. London: Oxford University Press.
- 1979. The Ontogenesis of Dialogue. – J. Webster (toim.) 2004, *The Language of Early Childhood*. Volume 4 in the Collected Works of M. A. K. Halliday s. 144–152. London: Continuum.
- [1985] 1994. *An Introduction to Functional Grammar*. Second Edition. London: Arnold.
- Harris, A. – Campbell, L. 1995. *Historical syntax in cross-linguistic perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heath, J. 1984. *A Functional Grammar of Nungubuyu*. Canberra: Humanities Press, Australian Institute of Aboriginal Studies.
- Heine, B. – Claudi, U. – Hünnemeyer, F. 1991. *Grammaticalization: A conceptual framework*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Helasvuo, M.-L. 2001. *Syntax in the Making. The emergence of syntactic units in Finnish conversation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- 2003. What can intonation tell us about constituency? – T. Ono, T. Nakayama & H. Tao (toim.), *Recent Studies in Empirical Approaches to Grammar* s. 20–34. Santa Barbara: University of California.
- Helasvuo, M.-L. – Huomo, T. 2010. Mikä subjekti on? – *Virittäjä* 114 s. 165–195.
- Honkanen, S. 2001. *Välttämättömyys, teksti ja toiminta. Ohjailevat ilmaukset ja niiden funktiot Helsingin kaupungin opetusviraston ryhmäkirjeissä*. Pro gradu tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2012. *Kielioppi ja tekstilaji. Direktiivin muotoilusta viraston ryhmäkirjeissä*. Helsinki: Suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos, Helsingin yliopisto.
- Hopper, P. – Traugott, E. 1993. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ISK 2004 = Hakulinen, A. – Vilkkuna, M. – Korhonen, R. – Koivisto, V. – Heinonen, T. R. – Alho, I. 2004. *Iso suomen kielioppi*. SKST 950. Helsinki: SKS.
- Itkonen, E. 1998. Mitä on 'kieliopillistuminen'? – A. Pajunen (toim.), *Kieliopillistumisesta, analogiasta ja typologiasta* s. 11–41. Suomi 185. Helsinki: SKS.
- 2001. *Maaailman kielten erilaisuus ja samuus*. Yleisen kielitieteen julkaisuja 4. Turku: Turun yliopisto.
- 2008. *Maaailman kielten erilaisuus ja samuus. Osa I*. Yleisen kielitieteen julkaisuja 12. Turku: Turun yliopisto.
- Itkonen, E. – Pajunen, A. 2010. *Empiirisen kielitieteen metodologia*. Suomi 1999. Helsinki: SKS.
- Kangasmaa-Minn, E. 1977. Verbien piiloderivaatiosta. – *Sananjalka* 19 s. 5–25.
- Kauppinen, A. 1998. *Pubekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista*. SKST 713. Helsinki: SKS.
- Kulonen, U.-M. 1993. *Johdatus unkarin kielen historiaan*. Suomi 170. Helsinki: SKS.

- Laitinen, L. 1992. *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia*. SKST 569. Helsinki: SKS.
- Laitinen, L. – Lehtinen, T. 1997. Johdanto. – T. Lehtinen & L. Laitinen (toim.), *Kieliopillistuminen: Tapaustutkimuksia suomesta*. Kieli 12. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Larjavaara, M. 2007. *Pragmasemantiikka*. SKST 1077. Helsinki: SKS.
- László, G. 2001. *Vaihtokauppaa kielellä – lausemodus- ja pubefunktiovalinnat suomalaisissa matkaesiteteksteissä*. Pro gradu tutkielma. Budapest: Finnugor Társzék, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Lauranto, Y. 2005. Sujuvuuden mittoja. – L. Kuure, E. Kärkkäinen & M. Saarenkunnas (toim.), *Kieli ja sosiaalinen toiminta* s. 127–148. AFinLA:n vuosikirja n:o 63. Jyväskylä: Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys AFinLA.
- tulossa a. *Imperatiivin käyttö arki-keskustelussa*. Monografiakäsikirjoitus.
- tulossa b. *Suomen imperatiivi: yksi paradigma, kaksi systeemiä*. Artikkelikäsikirjoitus.
- Laury, R. 1996. Sen kategoriasta – onko suomessa jo artikkeli? – *Virittäjä* 100 s. 162–181.
- 1997. *Demonstratives in interaction: The emergence of a definite article in Finnish*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Lehtinen, T. 1983. Suomen konditionaalien morfologisesta ja semanttisesta motivaatiosta. – *Virittäjä* 97 s. 321–336.
- 2007. *Kielen vuosituhannet. Suomen kielen kehitys kantaauralista varhaisuuteen*. Tietolipas 215. Helsinki: SKS.
- Leino, J. 2003. *Antaa sen muuttua. Suomen kielen permissiivirakenne ja sen kehitys*. SKST 900. Helsinki: SKS.
- Leino, P. 1991. *Lauseet ja tilanteet. Suomen objektin ongelmia*. Suomi 160. Helsinki: SKS.
- 1993. *Polysemia – kielen moniselitteisyys*. Kieli 7. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Matihaldi, H.-L. 1979. *Nyky-suomen modukset I. Kvalitatiivinen analyysi*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B. Huomaniora No. 7. Philologica No. 2. Oulu: Oulun yliopisto.
- McGregor, W. 1990. *A Functional Grammar of Gooniyandi*. Amsterdam: John Benjamins.
- Ojutkangas, K. 2001. *Ruumiinosannimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa*. SKST 845. Helsinki: SKS.
- Pajunen, A. 2001. *Argumenttirakenne. Asiaintilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä*. Suomi 187. Helsinki: SKS.
- Palmer, F. R. (toim.) 1968. *Selected Papers of J.R. Firth 1952–59*. London: Longmans.
- [1986] 2001. *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papp, I. 1968. *Unkarin kielen historia*. Tietolipas 54. Helsinki: SKS.
- Pekkarinen, H. 2011. *Monikasvoinen TAVA-partisiippi - Tutkimus suomen TAVA-partisiipin käyttökonteksteista ja verbiliittojen kieliopillistumisesta*. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrilaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos, Helsingin yliopisto. Elektroninen julkaisu, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-6965-9>.
- Raevaara, L. 1997. Vierusparit – esimerkkinä kysymys ja vastaus. – Liisa Tainio (toim.), *Keskusteluanalyysin perusteet* s. 75–92. Tampere: Vastapaino.
- Searle, J. R. 1969. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Setälä, E. N. [1880] 1952. *Suomen kielen lauseoppi*. 13. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Shore, S. 1991. A Systemic-Functional Perspective on Mood. – J. Niemi (toim.), *Papers from the 18th Finnish Conference of Linguistics* s. 235–255. Studies in Languages 24. Joensuu: University of Joensuu. Elektronisessa muodossa osoitteessa http://www.helsinki.fi/hum/skl/english/dept/shore_publications.htm.
- 1992. *Aspects of a Systemic-Functional Grammar of Finnish*. Sydney: Macquarie University. Elektronisessa muodossa osoitteessa http://www.helsinki.fi/hum/skl/english/dept/shore_publications.htm.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- Toivainen, J. 1980. *Inflexional Affixes Used by Finnish-Speaking Children Aged 1–3 Years*. SKST 359. Helsinki: SKS.

- 1984. *Kysymysmorfeemin ilmaantuminen suomalaislasten kieleen*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 19. Turku.
- van der Auwera, J. – Dobrushina, N. – Goussev, V. 2011. Imperative-Hortative Systems. – Dryer, Matthew S. & Haspelmath, Martin (toim.), *The World Atlas of Language Structures Online*. Munich: Max Planck Digital Library, chapter 72. Viitattu 2.5.2012. Saatavissa <http://wals.info/chapter/72>.
- Vilkuna, M. 1989. *Free word order in Finnish. Its syntax and discourse functions*. SKST 500. Helsinki: SKS.
- 2000. *Suomen lauseopin perusteet*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Edita.
- Visapää, L. 2008. *Infinitiivi ja sen infiniittisyys. Tutkimus suomen kielen itsenäisestä A-infinitivikonstruktiosta*. SKST 1181. Helsinki: SKS.
- von Wright, G. H. 1985. Keinojen ja päämäärien rationaalisuudesta. – von Wright, Georg Henrik, *Filosofisia tutkielmia* s. 169–188. Suom. Heikki Nyman. Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.

FINNISH OPTATIVE CONSTRUCTION AND ITS GRAMMATICALIZATION AS A DIRECTIVE CONSTRUCTION

Yrjö Lauranto, University of Tampere

The paper discusses clause constructions that begin with a finite verb conjugated in the 2nd person of the conditional mood but which do not accept a pronoun functioning as the subject, e.g. (1) *näk-isi-t tän* [see-COND-2PS] ‘I wish you could see this’, and (2) *tul-isi-t nyt* [come-COND-2PS now] ‘just come with us (please)’. My data consists of everyday interaction and electronically mediated conversations in the Internet.

The structures I deal with have been called optative constructions. The meaning of the optatives has been described as the wish of the speaker. The construction of type (1) is clearly an optative structure. The paper discusses one of the linguistic co-texts in which optative constructions can be found. Nonetheless, the construction of type (2) is not used in a similar way. This construction tends to be used as a persuasive expression. It can thus be seen as a grammaticalization of directivity, acting together with the imperative clause, which obviously is used much more widely than just as persuasion.

Key words: optative construction, persuasive construction, directives, grammaticalization, conditional mood.

ISBN 978-951-51-1179-1
UNIGRAFIA
HELSINKI 2015